

לאון טרוצקי

תולדות המהפכה הרוסית

כרך א

תורגם מרוסית מאת אברהם שלונסקי

תולדות המהפכה הרוסית - כרך א

מאת לאון טרוצקי

תורגם מרוסית מאת אברהם שלונסקי

כרך א

הקדמה

בשני החדשים הראשונים של שנת 1917 עדיין היתה רוסיה מונארכיה של בית רומאנוב. לא עברו שמונה חדשים וליד ההגה כבר עמדו הבולשביקים, שרק מעטים הכירום בראשית השנה, ושמנהיגיהם, בעצם שעת עליתם לשלטון, היו נאשמים כבוגדים במלכות. בדבריהם אין למצוא אח ודוגמא למהפך קיצוני כזה, ביחוד אם נשים אל לב, שהמדובר הוא על אומה בת מאה וחמשים מיליון נפש. לפיכך ברור, כי על כל פנים ראויים הם המאורעות של שנת 1917, שיעמדו עליהם.

ראשית תעודתם של דברי ימי המהפכה, כדברי הימים בכלל, היא לספר את המאורע ואת דרך התארעותו. מעצם הספור צריך שיסתבר על שום מה אירע המאורע דוקא כך ולא להיפך. אין לראות את המאורעות כאילו היו שלשלת מקרים וכמו כן אין להשחיל בהם את החוט של המוסר-השכל הקבוע מראש. הם צריכים להיות מחויבי ההכרח הפנימי. אכן, בגילוי ההכרח הזה רואה המחבר את תפקידו.

הכל מודים, כי סגולתה הודאית של המהפכה היא התערבותם של ההמונים במאורעות ההיסטוריים. בשנים כתיקונן נשאת המדינה, בין אם היא מלוכנית ובין אם היא דימוקרטית, מעל לאומה; את דברי הימים עושים המומחים: המלכים, המיניסטרים, הביורוקרטים, אנשי הפרלמנט, העתונאים. ואולם בעת מהפך, כשהמשטר הישן מסתאב עד לבלתי שאתו, הורס ההמון את המחיצות, החוצצות בינו ובין הבמה הפוליטית, ממגר את באי-כוחו מדור-דור וקובע בהתערבותו אתחלתא של משטר חדש. הטוב או רע הוא הדבר – יבואו בעלי המוסר וישפטו. ואנו אין לנו אלא העובדות כנתינתן במהלך ההתפתחות האובייקטיבי. לדידינו דברי ימי המהפכה הם קודם כל התפרצותם של ההמונים לשם חתוך גורלם.

בחברה אחוזת-מהפכה נאבקים ההמונים. ואולם ברור וגלוי, כי התמורות המתחוללות בין ראשית המהפכה לאחריתה, ביסודותיה הכלכליים של החברה ובמצעם הסוציאלי של המעמדות, אינן מספיקות לשמש הסבר למהלך עצם המהפכה, הממגרת מוסדי עולם במשך פרק זמן קצר, מכוננת מוסדות חדשים וחוזרת וממגרתם. הדינמיקה של המאורעות המהפכניים נקבעת ממילא מתוך התמורות הרהוטות, רבות המאמצים וההתלהבות, המתחוללות בפסיכולוגיה של המעמדות, שנצטרפו קודם למהפכה.

כי זאת לדעת: אין זה מדרכה של החברה להחליף את מוסדותיה במדת הצורך, דוגמת האומן המחדש את כלי אומנותו. אדרבא: למעשה הרי היא מתיחסת אל המוסדות הכפויים עליה כאל דבר מה הקיים ועומד לעד. ובמשך עשרות שנים אין הבקורת האופוזיציונית אלא בחזקת תריס בפני מרירות ההמון ותנאי לאיתנותו של המשטר החברתי: ערך פרינציפיוני כזה היה, למשל, לבקרתה של הסוציאלי-דימוקרטית. מן הצורך הוא שיחולו נסבות שאינן תלויות באיש או במפלגה, נסבות שיש בהן כדי ליתן חופש למרירות ולעורר את ההמון למרידה.

משמע שהתמורות המהירות, המתחוללות בדעתו וברוחו של ההמון בעת-מהפכה, נובעות לא מגמישותה והתקדמותה של הפסיכיקה האנושית אלא, להיפך, משמרנותה העמוקה. נחשלתם הכרונית של האידיאות והיחסים לגבי התנאים האובייקטיביים החדשים, – עד עצם השעה שבה הם מתרגשים ובאים על בני-האדם בצורת פורענויות, – היא המביאה את האידיאות והיצרים שיעשו בתנועתם קפיצות-דרך, הנראות בעיני המשטרה כפי פעולתם של ה„דימגוגים“ בלבד.

אל המהפכה באים ההמונים מזוינים לא בתכנית מושלמת של חידוש-בנין, אלא ברגש מר של כשלון כוח הסבל לגבי הישן. רק למנהיגי המעמד יש תכנית פוליטית, שאף היא טעונה בדיקה לאור המאורעות ואישור ההמונים. אכן, כל עיקרו של תהליך המהפכה הפוליטי הוא, שהמעמד מכיר את תפקידיו מן המשבר הסוציאלי, שההמונים באים לידי התכוונות פעילה עם ההשתלשלות המסקנית. השלבים הבודדים בפרוצס המהפכה, המאושרים ומקוימים בחלופי מפלגות, כל אחת קיצונית מחברתה, הם הבטוי למעפל המתגבר של ההמונים כלפי שמאל, עד שבתנופתה נתקלת התנועה במכשולים אובייקטיביים. מיד מתחילה הריאקציה: התאכזבותן של שכבות בודדות במעמד המהפכני, תגבורת האדישות, וממילא – ביצור עמדתם של הכחות הקונטר-מהפכניים. זוהי, על כל פנים, הסכימה של המהפכות הקודמות.

רק על סמך מחקר התהליכים הפוליטיים בתוך ההמונים עצמם אפשר לעמוד על תפקיד המפלגה והמנהיגים, שאין לנו מתכוונים לבטלם כלל. בתהליך הזה הרי הם משמשים יסוד חשוב מאד, אם כי לא בתורת ערך בפני עצמו. בלי ארגון, בלי מנהיג ומדריך עשוי מרצם של ההמונים להתפזר, דוגמת הקיסור שלא הושם בתוך גליל בעל בוכנה. ואולם הרי המניע הוא, אף על פי כן, לא הגליל ולא הבוכנה אל הקיסור.

המכשולים המשבשים את חקירתן של התמורות, המתחוללות בהכרת ההמונים בתקופת מהפכה, נראים בעליל. המעמדות המדוכאים מחוללים את ההיסטוריה בבתי החרושת, בקסרקטינים, בכפרים, בחוצות-כרך – ופחות מכל הורגלו לכתוב אותה על ספר. תקופות המאמץ המכסימלי של היצרים הסוציאליים אינן נותנות בדרך כלל אלא שהות-מה להסתכלות ולהשקפות. קשה מצבן של המוזות בימי מהפכה. לרבות המוזה ההמונית של העתונות, אף על פי שהיא רחבת כתפים. ואף על פי כן לא נואש הוא גורלו של כותב העתים. הרשומות בלתי שלמות, מפורדות, מקריות. אולם לאור המאורעות עצמם אפשר להכיר על פי השבריריים הללו את הכוון ואת הקצב של התהליך החבוי. אם טוב ואם רע הוא הדבר, אולם עובדה היא, כי המפלגה המהפכנית קובעת את טכסיסיה על פי מפקד התמורות שבהכרת ההמון. דרכו ההיסטורית של הבולשביזם מעידה, כי המפקד הזה, על כל פנים בצרותו הגלמית, הוא בגדר האפשרי. מדוע, איפוא, לא יוכל ההיסטוריון לעשות לאחר זמן – מה שהפוליטיקאי המהפכני עושה בעצם סערת המלחמה?

ואף על פי כן התהליכים החלים בהכרתם של ההמונים אינם בחזקת ערכין בלתי תלויים העומדים בפני עצמם. על אפם ועל חמתם של האידיאליסטים והאקלקטיקים נקבעת ההכרה בכל זאת על ידי ההויה. מן ההכרח הוא, שבתנאים ההיסטוריים של התהוות רוסיה, משקה, מעמדיה, מדינתה ובהשפעת שאר המדינות עליה יקבעו העילות של מהפכת פברואר, ואחריה – מהפכת אוקטובר. ואם פליאה גדולה היא, כי ארץ נחשלת היתה הראשונה שהעלתה לשלטון את הפרולטריון, – הרי את הפתרון לכך יש לבקש מלכתחילה בסגולותיה המיוחדות של הארץ הזאת, כלומר: בהבדליה משאר הארצות.

על סגולותיה ההיסטוריות של רוסיה ועל משקל הערך שלהן עמדנו בפרקי הספר הראשונים, הכוללים סקירה קצרה על התפתחות החברה הרוסית וכוחותיה הפנימיים. נקוה, כי הסכימתיות ההכרחית של הפרקים הללו לא תבהיל את הקורא. בהמשך הספר יראה הקורא את הכוחות הסוציאליים הללו כשהם פועלים פעולה חיה.

הספר הזה אינו מסתמך בהחלט על זכרונות פרטיים. העובדה כי המחבר היה שותף במאורעות לא פטרה אותו מן החובה ליסד את דבריו על תעודות בדוקות בהקפדה. מחבר הספר מדבר על עצמו, במדה שמהלך הענינים כופה אותו לכך, בלשון נסתר. ואין זו צורה ספרותית סתם: הטון הסובייקטיבי, שהוא הכרחי באבטוביוגרפיה או בספר זכרונות, אין מקומו בספר היסטורי.

אולם העובדה, כי המחבר היה שותף במלחמה, מסייעת לו, כמובן, לא רק לעמוד על אפין של הנפשות הפועלות, הפרטיות והקבוציות, אלא גם על הזיקה הפנימית שבין המאורעות. יתרון זה עלול להביא תוצאות חיוביות בתנאי אחד: אם לא נסמוך על עדות הזכרון, לא רק בקטנות אלא גם בגדולות, לא רק ביחסי העובדות אלא גם ביחסי הנימוקים או הלכיי-הרוח. המחבר סבור, כי הוא קים את התנאי הזה במדה שהדבר תלוי בו.

יש עוד שאלה: ענין עמדתו הפוליטית של המחבר, שהשקפתו בתורת היסטוריון מושווה להשקפתו בתורת שותף למאורעות. הקורא רשאי, כמובן, שלא להסכים לדעותיו הפוליטיות של המחבר, שאין לו כל יסוד להסתירן, – אולם הקורא רשאי לדרוש, שהספר ההיסטורי לא יהיה בחינת סניגוריה לעמדה פוליטית, אלא מתן תיאור, מנומק ביסודו, לתהליך העובדתי של המהפכה. אין ספר היסטורי עושה את שליחותו אלא אם כן הוא מגולל את המאורעות במלוא הכרחותם הטבעית. האם משום כן חובה היא אי-הפניה ההיסטורית, כביכול? איש לא הסביר עדיין, מהו, בעצם, טיבה של אי-הפניה זו. דברי קלימנסו, שבהם מסייעים לעתים קרובות, כי יש לקבל את המהפכה en bloc, כולה כמות שהיא, הם, על צד היותר טוב, השתמטות שנונה מאד: כי איך יכול אדם להכריז על עצמו שהוא חסידו של הדבר, שעיקר מהותו היא בפילוגו. המימרא של קלימנסו – קצתה פרי התביישות מפני מעשי אבות, שהיו נועזים יתר על המדה, וקצתה פרי אי-נעימותו של הנכד למראה צלליהם של האבות.

ל. מאדלין, אחד ההיסטוריונים הריאקציוניים של צרפת, שהוא ממילא מן המקובלים, זה שהעליל בצורה כה טרקלינית על המהפכה, – היינו: על הולדת אומתו, – אומר, כי,, ההיסטוריון מצווה לעמוד על חומת העיר הנצורה ולהשקיף בבת אחת גם על הצרים וגם על הנצורים“, כי דוקא בדרך זו אפשר, כביכול, להגיע אל,, הצדק המשלים“. ואולם ספריו של מאדלין עצמו מעידים, כי אפילו אם הוא עולה אל החומה המבדילה בין שני מחנות, הרי עליתו אינה אלא עלית מרגל מטעם הריאקציה. ניחא לו כי המדובר בספרו הוא על מחנות לשעבר, ואילו העמידה על החומה בימי מהפכה – סכנות רבות כרוכות בה. אלא שבעת סכנה יושבים כוהני,, הצדק המשלים“ על פי רוב ספונים בבתים בין ד' הכתלים, עד אם יתברר, ידו של מי על העליונה.

הקורא בכובד-ראש וביחס של בקורת זקוק לא לאי-הפניה בת הפחש, המקריבה לו את קובעת כוס ההשלמה, שבתחיתיה מסוך הרעל המשומר של השנאה הריאקציונית, – אלא ליושר מדעי, המבקש סמוכין לסימפטיות ולאנטיפטיות שלו, הגלויות, הבלתי מצועפות, במחקר העובדות הישר, בקביעת זיקתן האמתית ובגלוי ההכרחות שבתנועתן. זהו האובייקטיביזם ההיסטורי היחיד, האפשרי והמספיק בהחלט, כי הוא נבחן ומתאשר לא בתוקף כוונותיו הטובות של ההיסטוריון, אלא בגילוי הכרחותו של התהליך ההיסטורי עצמו.

מקורותיו של הספר הזה הם כתבי־עת שונים, עתונים, ז'ורנלים, ספרי זכרונות, דו"ח ושאר תעודות, בהן כתבי יד, ובעיקר הוצאותיו של המכון לדברי ימי המהפכה במוסקבה ובלנינגראד. סבורים אנו, כי אך למותר הוא לציין בפנים הספר את מראה המקומות, משום שהדבר עשוי להכביד על הקורא. מן הספרים, שהם בבחינת מחקרים מקובצים, השתמשנו ביחוד בשני הכרכים של „מסות על דברי ימי המהפכה האוקטוברית“ (מוסקבה-לנינגראד, 1927). לא לכל חלקי המסות הללו, שנכתבו בידי סופרים שונים, יש ערך שווה, אולם הן כוללות, על כל פנים, חומר עובדתי רב.

התאריכים הכרונולוגיים שבספר צוינו על פי הלוח הישן, המאחר י"ג ימים לעומת הלוח העולמי והסובייטי בכלל. המחבר נאלץ לנהוג על פי הלוח שהיה מקובל בימי המהפכה. אמנם, לא קשה היה לשנות את התאריכים על פי הלוח החדש. אולם ההעתק הזה, העלול למנוע כמה קשיים, עשוי להסב קשיים אחרים, יותר חשובים. מיגורה של המונרכיה נקבע בדברי הימים בשם „מהפכת פברואר“. אולם על פי הלוח המערבי חל המאורע הזה בחודש מארס. ההפגנה המזוינת כלפי הפוליטיקה האימפריאליסטית של הממשלה הזמנית נקבעה בדברי הימים בשם „ימי אפריל“, ואילו על פי הלוח המערבי חל הדבר בחודש מאי. נפסח על שאר מאורעות הבינים ונציין עוד, כי על פי הלוח המערבי חלה מהפכת אוקטובר בחודש נובמבר. אנו רואים, איפוא, כי הלוח עצמו מסומן במאורעות, וההיסטוריון אינו יכול להסתפק בפעולות חשבון פשוטות. אולם הקורא מתבקש לזכור, כי בטרם הצליחה המהפכה למגר את הלוח הביצנצי, הוטל עליה למגר את המוסדות שהיו מחזיקים בו.

פרינקיפו, י"ד בנובמבר, 1930.

פרק א: סגולות התפתחותה של רוסיה

התכונה היסודית והקבועה של דברי ימי רוסיה היא האטיות שבהתפתחותה, ותולדותיה הן – הנחשלות הכלכלית, הפרימיטיביות של הצורות הצבוריות ונמיכות־הקומה התרבותית.

הטבע עצמו הועיד לנחשלות ממושכת זו את הערכה רחבת הידים הפתוחה לרוחות הבאים מן המזרח וליוצאי אסיה. המלחמה בנוודים נמשכה כמעט עד שלהי המאה הי"ז. המלחמה ברוחות, המביאות קור בחורף וחורב בקיץ, לא נסתיימה עד היום. המשק החקלאי – יסודה של כל התפתחות – הלך בדרכים אכסטנסיביות: בצפון נגדעו ונשרפו היערות, ובדרום נחרשה אדמת ערבה בתולה; כבוש הטבע נעשה לרוחב ולא לעומק.

הברברים שבמערב התישבו בין עיי המפולת של התרבות הרומית, ואבני הקדומים הרבות היו להם לאבני בנין, – ואילו הסלאבים שבמזרח לא מצאו כל ירושה על פני המישור הזעום: קודמיהם עמדו בדרגת תרבות נמוכה מהם. עמי מערב אירופה, שנאחזו עד מהרה בגבולותיהם הטבעיים, יצרו גושים כלכליים ותרבותיים של ערי תעשייה. אוכלוסי מישור המזרח עם סימני הצפיפות הראשונים פרשו אל עבי היערות או אל הערבה. בעלי האיניציאטיבה ורבי הפעלים שבין אכרי המערב היו לבני עיר, לאומנים, לסוחרים. הפעלתנים והנועזים שבמזרח מיעוטם היו סוחרים ורובם – קוזקים, יושבי ספן, קולוניזטורים. הפרוצס של ההבדלות הסוציאלית, שהיה נמרץ במערב, נתאטה ונטשטש במזרח מחמת האכסנסיה. „מלך מוסקוביה, אף על פי שהוא נוצרי, מושל על אנשים עצלי־מוח“, כתב ויקן, בן דורו של פטר הראשון. ה„מוח העצל“ של המוסקובים שמש בבואה לטמפו האטי של ההתפתחות החקלאית, לטשטוש הצורה ביחסים המעמדיים, לעניות ההיסטוריה הפנימית.

התרבויות העתיקות של מצרים, הודו וסין היו בעלות אופי עצמי ושהות היתה להן להביא את היחסים הסוציאליים, על אף כוחותיהן היצרניים המעטים, לידי שלמות מדוקדקת, דוגמת שלמות המלאכה של האומנים בארצות הנ"ל. רוסיה שכנה בין אירופה ואסיה לא רק מבחינה גיאוגרפית, אלא גם מבחינה סוציאלית והיסטורית. היא נבדלה מן המערב האירופי, אבל היא נבדלה גם מן המזרח האסייתי, ובתכונות שונות התקרבה בתקופות שונות פעם לכאן ופעם לכאן. המזרח הביא עמו את השעבוד הטאטארי, שנקבע כיסוד חשוב במבנה המדינה הרוסית. המערב היה אויב נורא שבעתים, ואולם הוא היה גם מורה להועיל. דמותה של רוסיה לא יכלה להתגבש בנוסח המזרח, כי הכרח תמיד היה לה להסתגל ללחץ הצבאי והכלכלי של המערב.

את מציאות היחסים הפיאודליים ברוסיה, שכותבי העתים הקודמים הכחישוה, אפשר לחשוב למוכחת בהחלט על סמך החקירות החדשות. יתר על כן: היסודות העיקריים של הפיאודליזם הרוסי היו דומים בהחלט ליסודות המערב. ואולם עצם העובדה, שאת מציאות התקופה הפיאודלית צריך היה להוכיח בפלוגתא מדעית ממושכת, משמשת עדות מספיקה על הבוסר שבפיאודליזם הרוסי, על טשטושו, על עניות ירושתו התרבותית.

זה דרכה של כל ארץ נחשלת, שהיא מטמיעה בתוכה את כבושיהן הרעיוניים והגשמיים של הארצות המתקדמות. אולם אין זה אומר, כי היא נגרת אחריהן כעבד אחרי אדוניו ומחדשת את כל פרקי עברן. תורת ההשנות של המחזוריים ההיסטוריים (ויקן וחסידיו אחריו) מסתמכת על הסתכלות במעגלי התרבויות הישנות, הטרומ־רכושניות, ובמדת־מה – על הנסיונות הראשונים של

ואמנם בצורתו הקרתנית והמקרתית של הפרוצס כולו קשורה השנות-מה של הסטאדיות התרבותיות במקומות חדשים פעם בפעם. ואולם הרכושנות פירושה התגברות על התנאים הללו. היא הכשירה, ובמדת מה גם הגשימה, את האוניברסליות והתמידות של התפתחות האנושיות. ממילא נמנעת השנות הצורות של התפתחות האומות הבודדות. הארץ הנחשלת, האנוסה להגרר אחרי הארצות המתקדמות, אינה מקפידה על מוקדם ומאוחר: יתרון הנחשלות ההיסטורית – ואכן, יש יתרון כזה – נותן לבעליו את האפשרות, או ביתר דיוק: מכריח אותו לסגל לעצמו את המוכן קודם זמנו, לפסוח על כמה דרגות-ביניים. הפראים מחליפים מניה וביה את הקשת ברובה, ואינם עושים את כל הדרך שעשה כלי הזין לשעבר. הקולוניסטים האירופיים באמריקה לא החלו את ההיסטוריה מבראשית. העובדה, כי גרמניה או ארצות הברית הקדימו את אנגליה בהתפתחות כלכלית, באה דוקא מתוך שהתפתחות הרכושנית התאחרה. ולהיפך: האנרכיה השמרנית בתעשית הפחם באנגליה, כתוהו ובוהו שבקדקדם של מקדונלד וחבריו, היא גמול על העבר, שבו מלאה אנגליה זמן רב מדי את תפקידו של ההגמון הרכושני. התפתחותה של אומה נחשלת מבחינה היסטורית מביאה בהכרח לידי צירופן המיוחד של הדרגות השונות בתהליך ההיסטורי. המעגל בכלל מקבל אופי בלתי שיטתי, מורכב, מקובץ.

אפשרות הפסיחה על דרגות-הביניים אינה החלטית, כמובן; שיעוריה נקבעים, סוף סוף, על פי קבולה המשקי והתרבותי של הארץ. ועוד זאת: על ידי סיגולם של ההישגים המוכנים אל תרבותה הפרימיטיבית יותר ממעטת האומה הנחשלת את דמותם. עצם תהליך הטמיעה מקבל מתוך כך אופי רבי-ניגודים. לדוגמה: כשהכניס פטר הראשון את יסודות הטכניקה וההתמחות של המערב (בראש וראשונה: במקצוע הצבא והמאנופקטורה) נתגבר השעבוד, כצורה יסודית בארגון העבודה. הזיון האירופי והמלוות האירופיים – שניהם פרי תרבות נעלה יותר – הביאו לידי ביצור הצאריזם, והוא שצמצם את התפתחות הארץ.

אך בין ההכרחות ההיסטורית ובין הסכימתיות הקפדנית לא כלום. החוק הכללי מכל החוקים שבתהליך ההיסטורי מתגלה בצורה חריפה וסבוכה ביותר בגורלן של הארצות הנחשלות. אנוסות על פי ההכרח עושות הארצות הנחשלות קפיצות-דרך. מן החוק האוניברסלי של אי-שוויון-המדה נובע חוק שני, שמאין לו שם מתאים יותר, אפשר לכנותו בשם **התפתחות מקובצת**, כמובן של קפיצת הדרך, צירוף של דרגות בודדות, בליל של צורות עתיקות עם צורות חדשות ביותר. בלעדי החוק הזה, – הנקוט, כמובן, במלוא תכנו החומרי, – אי אפשר להבין את דברי ימיה של רוסיה, כשם שאי אפשר להבין את דברי ימיהן של כל הארצות, שהן שניות, שלישיות ועשיריות במעלה התרבותית.

אירופה העשירה בלחצה על רוסיה היא שגרמה, שהמדינה תבלע מחילו של העם הרוסי יותר משבלעה בארצות המערב, ועל ידי כך היא לא רק המיטה משנה-דלות על המוני העם אלא רופפה גם את יסודי המעמדות האמידים. ומהיותה זקוקה לתמיכתם של אלה, התאמצה והתקינה את התהוותם. ולפיכך לא יכלו המעמדות העדיפים הללו, שנכוננו על יסוד ביורוקרטי, להגביה במלוא קומתם, והמדינה ברוסיה נעשתה קרובה לעריצות האסייתית.

שלטון היחיד הביצנצי, שמלכי מוסקבה כוננוהו באורח רשמי בראשית המאה הט"ז, צמצם את המעמד הפיאודלי, ה„בויארים“, בעזרת בעלי האחוזות, והכניע לעצמו את בעלי האחוזות לאחר ששעבד להם את האכרים, כדי להתגלגל על ידי כך למלכות-פטרבורג האבסולוטית. על נחשלותו של כל התהליך הזה מעידה העובדה, כי שעבוד האכרים, שהחל בשלהי המאה הט"ז, קבל את צורתו המסוימה במאה הי"ז, הגיע לידי פריחה במאה הי"ח ולא נתבטל באורח חוקי אלא בשנת 1861.

שניים לבעלי האחוזות היוו כוהנים, שגם הם מלאו תפקיד לא קטן, אבל שמושי למדי, בהתהוותו של שלטון היחיד. הכנסיה ברוסיה לא הגיעה מעודה למדרגת שלטון כדוגמת הכנסיה במערב הקתולי: היא הסתפקה בתפקיד השמשות על ידי המונארכיה וזקפה את הדבר על חשבון הכנענתה. לבישופים ולמיטרופוליטים לא היה שלטון אלא במדה שהיו משרתיו של השלטון האזרחי. האפטרירארכים היו יורדים מכסאותיהם יחד עם המלכים. בתקופת פטרבורג היתה תלויה של הכנסיה במדינה תלויה עבדותית שבעתים. 200 אלף הכוהנים והנזירים היו, בעצם, חלק מן הביורוקרטיה, משהו מעין משטרה לעניני הדת. בשכר זה הגנה המשטרה הכללית על המונופולין של אנשי הכהונה הפראבוסלאבית לעניני אמונה, על קרקעותיהם ופרנסותיהם.

הסלאביאנופיליות, – היא המשיחיות של הנחשלים, – בנתה את הפילוסופיה שלה על יסוד ההנחה, כי העם הרוסי וכנסיתו הם דימוקרטיים לפני ולפנים, ואילו רוסיה הרשמית – זוהי ביורוקרטיה גרמנית, שפטר הראשון כפה אותה על רוסיה. מארקס אמר בענין זה: „הרי בדיוק כך נוהגים חמורי הטבטונים להטיל את אשמת עריצותו של פרידריך השני וכדו' על הצרפתים. כאילו אין העבדים הנחשלים זקוקים תמיד לעבדים מתורבתים, כדי לסגל לעצמם את ההתמחות הדרושה“. הערה קצרה זו ממצה בהחלט לא רק את הפילוסופיה הישנה של הסלאביאנופילים, אלא גם את תורותיהם החדשות של ה„ראסיסטים“.

לאו דוקא דלותו של הפיאודליזם הרוסי, אלא דלותה של כל ההיסטוריה הרוסית כולה מצאה את בטויה העגום ביותר בהעדרן של הערים, בנוסח ימי הביניים, כמרכזים לאומנות ולמסחר. האומנות לא הספיקה ברוסיה להבדל מעל עבודת האדמה והוסיפה להיות מלאכת יד. ערי רוסיה הישנות היו מרכזים מסחריים, הנהליים, צבאיים ואציליים, כלומר **צרכניים**, אבל לא **יצרניים**. אפילו נובגורוד, הסמוכה לגאנזה, שהעול הטאטארי לא הוטל עליה, לא היתה עיר תעשייתית אלא מסחרית בלבד. אמנם, עסקי האכר, מהיותם נפוצים במחוזות שונים, הצריכו תווך מסחרי שני במעלה. אולם התגרנים הנוודים לא יכלו בשום אופן למלא בחיי

הצבוריים את המקום, שתפסה במערב הבורגנות הזעירה והבינונית של בעלי המלאכה, המסחר והתעשייה, שהיתה קשורה קשר בלתי נתק עם האכרים שבסביבה. ועוד זאת: דרך־המלך של המסחר הרוסי הובילה חוצה לארץ, ועל ידי כך, עוד לפני דורות רבים, הובטחה ההנהגה להון המסחרי הנכרי ונתן אופי קולוניאלי־למחצה לכל המחזור, שבו היה הסוחר הרוסי בחזקת מתווך בין הכרך המערבי להכפר הרוסי. יחסים כלכליים אלה התפתחו והלכו בתקופת הרכושנות הרוסית ומצאו את מלוא בטוים במלחמה האימפריאליסטית.

האפסות של הערים ברוסיה, שהיתה הגורם העיקרי להתהוות טפוס של מדינה אסייתית, מנעה ביחוד את הריפורמציה, כלומר: את חילופה של הדת הפראבוסלאבית הפיאודלית־ביורוקרטית בסוג מסוגי הנצרות המחודשת, שנסתגלה לצרכי החברה הבורגנית. המלחמה בכנסיה המדינית לא הגיעה למדרגה גבוהה יותר ממדרגת כתות האכרים, לרבות האדירה שבכולן: הרסקולניקים.

ט"ז שנים קודם למהפכה הצרפתית הגדולה התפתחה ברוסיה תנועת הקוזקים, האכרים והפועלים המשועבדים באוראל, תנועה הידועה בשם מרד פוגאצ'וב. מה חסרה התקוממות־עם אדירה זו שלא היתה למהפכה? היא חסרה את המעמד השלישי. בלי דימוקרטיה תעשיתית של בני־כרך לא יכלה מלחמת האכרים להתגלגל למהפכה, כשם שכתות האכרים לא יכלו לעלות ולהגיע למדרגת ריפורמציה. אדרבא: מרד פוגאצ'וב גרם לביצורו של האבסולוטיזם הביורוקרטי, כמעוז ומגן לאצילים, שהראה את כוחו בשעת חירום.

מתן הצביון האירופי לרוסיה, שהחל בימי פטר, נעשה, במשך מאת השנים שלאחר כך, הכרחות למעמד השליט עצמו, היינו: לאצילים. המשכילים שבאצילים הכלילו את הצורך הזה הכללה פוליטית וקשרו קשר צבאי כדי לצמצם את שלטון היחיד. בהשפעת ההתפתחות הבורגנית באירופה ניסו המתקדמים שבין האצילים למלא את חסרונו של המעמד השלישי. ואולם הם רצו בכל זאת לצרף את המשטר הליברלי אל יסודות שליטתם המעמדית, ומשום כן חששו בעיקר מפני מרידת האכרים. ואין פלא, שהקשר לא יצא מכלל התקוממות אופיצרים, מובהקים אבל בודדים, שהוכו כמעט בלי תגרת מלחמה. זוהי מהותו של מרד הדיקאבריטים.

בעלי האחוזות, שהיו גם בעלי בתי החרושת, היו הראשונים במעמדם שרצו בביטולו של השעבוד ובחלופו בעבודה שכירה. את הדבר הזה חייב גם האכספורט המתרבה של תבואות רוסיה. ב־1861 מצליחה הביורוקרטיה של מעמד האצילים, הנשענת על בעלי האחוזות הליברליים, להוציא אל הפועל את הריפורמה שלהם בענין האכרים. הליברליזם הבורגני רפה־האונים היה משול אותה שעה למקלה נכנעת. למותר הוא לומר, כי הצאריזם פתר את הפרובלימה היסודית של רוסיה, – היינו: את השאלה האגררית, – ביתר כילות וגניבת־דעת מן המלכות הפרוסית, שפתרה, במשך העשור שלאחר כך, את הפרובלימה היסודית של גרמניה, – היינו: את אחדותה הלאומית. העובדה, כי מעמד אחד פותר את הפרובלימה של המעמד השני, היא אחת התוצאות של „השיטה המקובצת“ המיוחדת לארצות נחשלות.

ואולם ביתר בהירות נכרת ההתפתחות המקובצת בקורותיה ובצביונה של התעשייה הרוסית. היא לא חזרה, מחמת איחורה, על דרך ההתפתחות של הארצות המתקדמות, אלא חִבְּרָה אל ההתפתחות הזאת בצרפה לנחשלותה את ההישגים החדשים. אם התפתחותה המשקית של רוסיה בכללותה פסחה על תקופות האומנות והמאנופקטורה, הרי מקצועות בודדים בתעשייה עשו כמה קפיצות־דרך באטפים הטכניים־יצרניים, שבמערב הם נמשכו עשרות בשנים. על ידי כך התפתחה התעשייה הרוסית בתקופות ידועות בטמפו מהיר מאד. בין המהפכה הראשונה והמלחמה, התוצרת הרוסית הוכפלה כמעט. עובדה זו נראתה בעיני היסטוריונים רוסים ידועים כיסוד מספיק למסקנה, כי מעתה, „בטלה ומבוטלת האגדה בדבר נחשלותה וצמיחתה האטית“¹. ואילו צמיחה מהירה זו באה, לאמתו של דבר, דוקא בשל הנחשלות, שלדאבוננו עמדה בעינה לא רק עד ביטולה של רוסיה הישנה, אלא – כירושתה – גם עד עצם היום הזה.

אמת המדה העיקרית לשעור קומתה הכלכלית של האומה היא פריון העבודה, שאף הוא תלוי במשקל הערך של התעשייה במשק הכללי של המדינה. בפרוס המלחמה, כשרוסיה הצארית הגיעה לשיא רווחתה, היתה ההכנסה בעם קטנה 10 – 8 מונים מאשר בארצות הברית, ואין פלא בדבר, אם נשים אל לב, כי 4/5 מן האוכלוסים העמלים ברוסיה היו במשק החקלאי, ואילו בארצות הברית היו על כל חקלאי 2.5 עובדים בתעשייה. ועוד זאת: ברוסיה על כל מאה קילומטרים מרובעים היו בפרוס המלחמה 0,6 קילומטר מסילות ברזל, בגרמניה – 1,17, באוסטריה־אונגריה – 7. בשיעור זה שאר הקאופיצינטים להשוואה.

ואולם, כאמור, דוקא במשק פעל ביתר תוקף חוק ההתפתחות המקובצת. בזמן שמרבית המשק החקלאי של האכרים עמדה עד עצם המהפכה כמעט במדרגת המאה הי"ז, בו בזמן היתה התעשייה ברוסיה, על פי הטכניקה והמבנה הרכושני שלה, עומדת במדרגת הארצות המתקדמות, ומכמה בחינות אף למעלה מהן. מפעלי תעשייה קטנים, שמספר הפועלים בהם מגיע עד מאה, היו ב־1914 בארצות הברית 35% מכל מספר פועלי התעשייה, ואילו ברוסיה – רק 17,8%. לעומת מפעלי תעשייה בינוניים וכבירים, הדומים, בקירוב, לפי משקל הערך שלהם, שיש בהם 100 – 1000 פועלים, היו המפעלים האדירים, שיש בהם למעלה מאלף פועלים, באמריקה – 17,8% מן המספר הכללי של הפועלים וברוסיה 41,4%! במחוזות התעשייה החשובים עולה האחוז הזה: במחוז פטרוגרד – 44,4%, במחוז מוסקבה – 57,3%. מעין זה נמצא גם אם נשווה את התעשייה הרוסית לתעשיות בריטניה או גרמניה. עובדה זו, שקבענוה לראשונה ב־1908, מתישבת בדוחק על פי המושג הַבְּנִי בדבר נחשלותה הכלכלית של רוסיה. ואף על פי כן

אין היא סותרת את הנחשלות, אלא משלימה אותה באופן דיאלקטי.

גם מזיגת ההון התעשייתי והבנקאי נתקיימה ברוסיה בשלימות, שדוגמתה כמעט שאינך מוצא בשום ארץ אחרת. אולם השתעבדות התעשייה לבנקים היתה ממילא השתעבדות לשוק הכספים של מערב אירופה. כמעט כל התעשייה הכבדה כולה (מתכת, פחם, נפט) היתה נתונה לפקוחו של ההון הלועזי, שהקים לעצמו ברוסיה מערכת בנקים לעזר ולתווך. גם התעשייה הקלה הלכה בדרך הזאת. אם בידי הנכרים היו בדרך כלל 40% מכל הון המניות ברוסיה, הרי לגבי המקצועות הראשיים של התעשייה היה האחוז גדול מזה לאין שיעור. אפשר לומר, בלי שום גזמה, כי רוב המניות של הבנקים ובתי החרושת הרוסים היו בחו"ל, וחלקו של ההון האנגלי, הצרפתי והבלגי היה כמעט כפלים כחלקה של גרמניה.

התנאים שבהם נוצרו התעשייה הרוסית והמבנה שלה הם שקבעו את הצביון הסוציאלי של הבורגנות הרוסית ואת דמותה הפוליטית. עצם רכוזה הרב של התעשייה העיד על העדר שכבות הביניים בין השלב העליון של הרכושניים ובין המוני העם. נוסף על זה: בעלי התעשיות, הבנקים ומפעלי הטרנספורט היו הנכרים, והם ניצלו לא רק את הריחוק שהפיקו מרוסיה, אלא גם את השפעתם הפוליטית בפרלמנטים הנכרים, ולא רק נמנעו מלהצמיד את הפרלמנטרים הרוסי, אלא גם הניאוהו לעתים תכופות: דינו אם נזכור את תפקידה המגונה של צרפת הרשמית. אלה הן הסבות האלמנטריות וההכרחיות, שגרמו לבדילות הפוליטית של הבורגנות הרוסית ולצביונה האנטי-עממי. אם בשחר ימיה בגרותה של הבורגנות הרוסית היתה מועטת מכדי לחולל ריפורמציה, הרי כשבאה העת להנהיג את המהפכה כבר היתה בגרותה רבה מדי.

בהתאם למהלך הכללי של התפתחות המדינה היה צור מחצבתו של מעמד הפועלים ברוסיה לא אומנות הצכים אלא המשק החקלאי, לא הכרך – אלא הכפר. אגב: הפרולטריון הרוסי נהווה לא בהדרגה, מדור לדור, כשקופה של עבר תלויה לו מאחוריו, כמו הפרולטריון באנגליה, אלא בדילוגין, בתמורת-פתאום של נסבות, קשרים ויחסים ועל ידי הפסקת הנמרצת של התמול. דוקא הדבר הזה – נוסף על השעבוד הרכוזני של הצאריזם הוא שגרם לפועלים הרוסים שיהיו נוחים למסקנותיה הנועזות ביותר של המחשבה המהפכנית, כשם שהתעשייה הרוסית הנחשלת היתה נוחה לסגל לעצמה את הנוסח האחרון של הארגון הרכוזני.

את דברי ימי התהווהו הקצרים היה הפרולטריון הרוסי מחולל תמיד מחדש. אם בתעשיית המתכת, ביחוד בפטרבורג, נתגבשה שכבה של פרולטריום לדורותיהם, שפרשו לחלוטין מן הכפר, הרי באוראל היה רוב הפועלים מסוג של חצים פרולטריום וחצים חקלאים. כוחות העבודה הרעננים, שהיו זורמים בכל שנה מן הכפרים אל מחוזות התעשייה, חדשו את קשריו של הפרולטריון עם צור מחצבתו הסוציאלי.

העדרו של כשרון-המעשה הפוליטי, המציין את הבורגנות, נתן את אותותיו באופי היחסים אל הפרולטריון ומעמד האכרים. היא לא יכלה למשוך אחריה את הפועלים, שעמדו כאויבים לה בחיי יום-יום ולמדו עד מהרה להכליל את עניניהם, אך היא גם לא היתה מסוגלת למשוך אחריה את מעמד האכרים, משום שמסכת ענינים משותפים קשרה אותה אל בעלי האחוזות, והיא חששה מפני כל מטמטט בקנין הפרטי. נחשלותה של המהפכה הרוסית היתה, אפוא, לאו דוקא ענין של כרונולוגיה, אלא גם בעיה של מבנה סוציאלי לאומי.

אנגליה חוללה את מהפכתה הפוריטנית, בשעה שמספר אוכלוסיה לא היה רב מ-5½ מיליונים, שמהם חצי מיליון ישבו בלונדון. גם בצרפת ישבו בפאריס בימי המהפכה חצי מיליון נפש מ-25 המיליונים של כל האוכלוסין כולם. בראשית המאה העשרים היו ברוסיה 150 מיליון נפש, שמהם קרוב לשלשה מיליונים ישבו בפטרבורג ובמוסקבה. במספרי-היקש אלה צפונים הבדלים סוציאליים כבירים. לא רק באנגליה של המאה הי"ז, אלא גם בצרפת של המאה הי"ח לא היה עדיין הפרולטריון המודרני. ואילו בתוך מעמד הפועלים ברוסיה בכל מקצועות העבודה, בעיר ובכפר, היו פרולטריום לא פחות מעשרת אלפים (ואם נצטרף אליהם גם את משפחותיהם והיה זה שיעור של 25 מיליון נפש, כלומר: יותר ממספר האוכלוסין בצרפת כולה בימי המהפכה הגדולה). מבעלי המלאכה המאושרים והאכרים בני החורין של צבא קרומביל – דרך הסאנקילוטים של פריז – עד הפרולטריום התעשייתיים של פטרבורג, חוללה המהפכה שינוי עמוק במיכניקה הסוציאליית שלה, בדרכיה, וממילא – גם במטרותיה.

מאורעות 1905 היו בחינת „פתיח דבר“ לשתי המהפכות של 1917: מהפכת פברואר ומהפכת אוקטובר. ב„פתיח דבר“ זה שוקעו כל יסודות הדראמה, אך הם לא הובעו עד תומם. מלחמת רוסיה-יאפאן מוטטה את הצאריזם. על גבי הרקע של תנועת ההמונים היתה הבורגנות הליברלית מטילה באופוזיציה שלה אימה ופחד על המונרכיה. הפועלים היו מתארגנים (על דעת עצמם ולא על דעת הבורגנות, ואפילו בניגוד לה) בצורת סובייטים, שהוקמו לראשונה בימים ההם. במקומות רבים בארץ מרדו האכרים בשל קרקע. האכרים והמהפכנים שבצבא נמשכו אחרי הסובייטים, שבקשו להוציא את השלטון מידי המונארכיה בתקופת התגבורת של המהפכה. אולם בימים ההם היתה זו הופעתם הראשונה של הכוחות המהפכניים. הם היו משוללי נסיון ונטולי בטחון. הליברלים פנו עורף למהפכה דוקא בשעה שנתברר, כי אין די בערעור הצאריזם, אלא יש צורך גם למגר. פרישותה הפתאומית של הבורגנות מן העם, – (אגב: כבר בימים ההם היא הצליחה למשוך אחריה חוגים רבים מקרב האינטליגנציה הדימוקרטית), – סייעה למונארכיה לפלג את הצבא, להפריש ממנו את הפלוגות הנאמנות ולערוך טבע בפועלים ובאכרים. וכך יצא הצאריזם, אמנם בשן ועין, מלבטי 1905, בעודו חי ועז למדי.

אולם מה הן התמורות ביחסי הכוחות, שחלו בהתפתחות ההיסטורית במשך י"א שנים שבין ה„פתיח דבר“ והדרמה? במשך תקופה

זו נשתבשו שבעתים הסתירות שבין הצאריזם ובין צרכי ההתפתחות ההיסטורית. לבורגנות נתוסף חוסן כלכלי, ואולם, כפי שראינו, הושתת החוסן הזה על רכוזה של התעשייה ועל תגבורת כוחו של ההון הזר. הלקח של 1905 הגביר בבורגנות את שמרנותה וחדשנותה. משקל הערך של הבורגנות הבינונית והזעירה, שהיה בלתי נכר גם קודם לכן, ירד שבעתים. למעמד המשכילים לא היתה בכלל כל משענת סוציאלית איתנה. הוא יכול היה להשפיע השפעה פוליטית בתחלוף, אולם ידו קצרה למלא תפקיד עצמאי: תלותו בליברליזם הבורגני התגברה במדה רבה. הפרולטריון הצעיר הוא לבדו יכול היה בתנאים אלה ליתן למעמד האכרים תכנית, דגל והנהגה. התפקידים הכבירים הללו שהועמדו לפניו עוררו את הצורך ההכרחי בהסתדרות מהפכנית מיוחדת, שתוכל להקיף מיד את המוני העם ולהכשירם לפעולה מהפכנית בהנהגת הפועלים. והסובייטים, שהוקמו ב-1905, התפתחו במדה רבה ב-1917. כאן המקום לציין, כי הסובייטים אינם סתם תולדה מנחשלותה ההיסטורית של רוסיה, אלא תוצאה מן ההתפתחות המקובצת, והיא ראייה, שהפרולטריון בארץ התעשייתית ביותר, גרמניה, לא מצא בתקופת התגבורת המהפכנית של 1918-19 צורת ארגון אחרת, זולת הסובייטים.

תפקידה הממשי של מהפכת 1917 הוסיף עדיין להיות מיגורה של המונרכיה הביורוקרטית. ואולם בניגוד למהפכות הבורגניות הקודמות, הופיע הפעם ככוח מכריע מעמד חדש, שבא מתוך התעשייה המרוכזת, ועמד מזוין בארגון חדש ודרכי מלחמה חדשות. חוק ההתפתחות המקובצת מגיע כאן לידי ביטוי המלא: המהפכה התחילה במיגור הרקב של ימי הביניים, ובמשך חדשים מספר היא מעמידה ליד הגה השלטון את הפרולטריון, ובראשו המפלגה הקומוניסטית.

על פי תפקידה בראשיתה היתה, אפוא, המהפכה הרוסית מהפכה דימוקרטית. ואולם היא העמידה את שאלת הדימוקרטיה הפוליטית בצורה חדשה. בשעה שהפועלים הציפו את כל הארץ בסובייטים, שהוכנסו בהם חיילים ובמקצת אכרים, אותה שעה הוסיפה הבורגנות לעמוד על המקח: לכנס או לא לכנס את האספה המכוננת. עם הרצאת המאורעות כסדרם תניצב לפנינו השאלה הזאת במלוא ממשותה. כאן אין אנו מתכוונים אלא ליחד לסובייטים את מקומם בהשתלשלות ההיסטורית של הרעיונות והצורות המהפכניים.

באמצע המאה הי"ז חלה המהפכה הבורגנית באנגליה במסגרת הריפורמציה הדתית. המלחמה לזכותו של כל אדם להתפלל על פי סדר התפלות המיוחד לו נזדהתה עם המלחמה כלפי המלך, מעמד האצילים, אלופי הכנסייה ורומא. הפרסויטריאנים והפוריטנים היו מאמינים באמונה שלימה, כי את עניניהם הגשמיים הם מכניסים תחת כנפי השכינה של מלכות השמים. הענינים, שלהם נלחמו המעמדות החדשים, נתקשרו בלבם אל פסוקי התנ"ך ואל סדר העבודה בבית התפלה. האמיגרנטים נשאו עמם אל מעבר לאוקינוס את המסורת הזאת הטבועה בדם. מכאן הזיקה המיוחדת של גירסות האנגלו-סכסכים אל הנצרות. גם בימינו רואים אנו את המיניסטרס, הסוציאליסטים" בבריטניה הגדולה, המיסדים את פחדנותם על אותם הפסוקים המגיים, שבהם בקשו אנשי המאה הי"ז צידוק לגבורתם.

בצרפת, שפסחה על הריפורמציה, התקיימה הכנסייה הקתולית, בתורת כנסית המדינה, עד ימי המהפכה, אשר מצאה לא בפסוקי התנ"ך אלא בהפשטות של הדימוקרטיזם את הבטוי והצדוק לעניני החברה הבורגנית. ועם כל השנאה שרוחשים בעלי השררה בצרפת ליעקוביניות, הרי עובדה היא, כי דוקא בזכות פעולתו החמורה של רובספייר נתנת להם עד היום האפשרות לחפות על שליטתם השמרנית באותן הנוסחאות שבכוחן הושמדה לפנים החברה הישנה.

כל אחת מן המהפכות הגדולות קבעה דרגה חדשה בחברה הבורגנית וצורות חדשות להכרתם של מעמדותיה. כשם שצרפת פסחה על הריפורמציה, כן פסחה רוסיה על הדימוקרטיה הפורמלית. המפלגה המהפכנית הרוסית, שנועדה להטביע את חותמה על תקופה שלימה, בקשה בטוי ליעודי המהפכה לא בתנ"ך ולא בנצרות החילונית של הדימוקרטיה, "הטהורה", אלא ביחסים החמריים של המעמדות בחברה. השיטה הסובייטית נתנה ליחסים הללו את הבטוי הפשוט, הבלתי מכוסה והשקוף ביותר. שלטון העמלים מצא לראשונה את התגשמותו בשיטת הסובייטים, אשר חדרה, – בלי שים לב לסכוייה ההיסטוריים הקרובים, – אל הכרת ההמונים, ממש כשיטת הריפורמציה או הדימוקרטיה הטהורה בשעתן.

פרק ב: רוסיה המלוכנית במלחמה

השתתפותה של רוסיה במלחמה היתה מלאת סתירות בנימוקיה ומטרותיה. מלחמת הדמים נערכה, בעצם, בשל השלטון בעולם. במובן זה היתה המלחמה למעלה מכוחותיה של רוסיה. מטרותיה הצבאיות, כביכול, של רוסיה גופא (המעבריים הטורקיים, גאליציה, ארמניה) היו קרתניות לפי אפין ולא היו אפשריות אלא בדרך אגב ובמדת התאמתן לעניניהם של השותפים המכריעים במלחמה.

ואף על פי כן, מהיותה מדינה גדולה, לא יכלה רוסיה שלא להשתתף בתגרת הארצות הרכושניות המתקדמות, כשם שבתקופה שקדמה לא יכלה שלא לכוון בתי חרושת, מסילות ברזל, רובים מהיריירה ומטוסים. הוכוח שבין ההיסטוריונים מבית המדרש החדש, בדבר מדת התגרותה של רוסיה והכשרתה לפוליטיקה אימפריאליסטית של ימינו, מקבל לעתים קרובות צורה של פלפול,

משום שהוא תופס את רוסיה על הבמה הבינלאומית כמובדלת, כגורם בפני עצמו, ואילו לאמתו של דבר לא היתה רוסיה אלא חוליה בשלשלת.

הודו השתתפה במלחמה כמושבה אנגלית, הן לעצמו של דבר והן בצורתו. התערבותה של סין, שמבחינה „פורמלית“ היתה „על דעת עצמה“, לא היתה למעשה אלא התערבותו של העבד בתגרה שבין האדונים. השתתפותה של רוסיה היתה אי-שם באמצע, בין השתתפותה של צרפת ובין השתתפותה של סין. זה היה השָׁכָר ששלמה רוסיה בעבור זכותה להיות בת ברית לארצות המתקדמות, להביא הון לגבולותיה ולשלם רבית, כלומר: בעבור זכותה להיות, בעצם, קולוניה עדיפת זכויות של בני בריתה; ואולם מתוך כך גם בעבור זכותה לעשוק ולדכא את טורקיה, את פרס, את גליציה, ואת כל שאר הארצות החלשות והנחשלות ממנה. האימפריאליזם הכפול של הבורגנות הרוסית היה ביסודו בבחינת סוכנות לכוחות אחרים האדירים ממנה.

הקוֹמְפְּרְדוּוּיּוֹת הסינית הוא הטפוס הקלאסי של בורגנות לאומית, הערוכה בנוסח סוכנות-תווך בין ההון הנכרי ובין המשק של המולדת. בייררכיה העולמית תפסה רוסיה עד המלחמה מקום הרבה יותר נכבד מסיין. מהו המקום שהיתה תופסת לאחר המלחמה, אלמלא המהפכה? – זוהי שאלה לחוד. ואולם לשלטון המלוכני הבלתי מוגבל ברוסיה מזה ולבורגנות הרוסית מזה היו תכונות של קומפרדוריות שהיו מתבלטות והולכות: הם נתקיימו ונתפרנסו מן הקשר עם האימפריאליזם שבשאר הארצות, שרתו אותו ולא יכלו לעמוד בלי שישענו עליו. לבורגנות הרוסית, הקומפרדורית למחצה, היו אינטרסים אימפריאליסטיים, דוגמת הסוכן המקבל אחוזים ומשום כן מעוניין בעסקי אדונו.

כלי השימוש של המלחמה הוא הצבא. הואיל וכל צבא נחשב במיתוס הלאומי לבלתי מנוצח, לא ראו המעמדות השליטים ברוסיה יסוד ונימוק להוציא מכלל זה את צבא המלך. ואולם למעשה לא היה הצבא הרוסי כוח אלא בפני עמים ברבריים למחצה, בפני שכנים דלים ומדינות מתנוונות; על הבמה האירופית לא היתה לו אפשרות פעולה אלא בתוך קואליציה; בפעולות ההגנה יכול היה למלא את תפקידו רק בכוח השטחים רחבי הידים, דלילות האוכלוסין ושבוש הדרכים. גאון הצבא של האכרים המשועבדים היה סובורוב. המהפכה הצרפתית, שפתחה לרווחה את שעריה בפני החברה החדשה וטכסיסי המלחמה החדשים, גזרה כליה על הצבא הסובורובי.

בטוֹלוֹ-למחצה של השעבוד והתקנת חובת הגיוס הכללי חידשו את צורת הצבא בגבולות שבהם נתחדשה המדינה גופא, כלומר: הכניסו לתוך הצבא את כל הסתירות של אומה העומדת עדיין לפני מהפכתה הבורגנית. אמנם, צבא המלך נתכונן ונזדיין בנוסח המערב; ואולם זה היה בעיקר נוסח של צורה ולא של מהות. בין רמתו התרבותית של האכר-החייל ובין רמת הטכניקה הצבאית לא היתה התאמה. במפקדה נתבטאו הבורות, העצלות והערמומיות של המעמדות השליטים ברוסיה. התעשייה והטראנספורט גילו את רפיונם בפני הדרישות הרכזניות של תקופת המלחמה. הצבא, שביום הראשון למלחמה היה מזוין, לכאורה, כראוי, עמד עד מהרה לא רק בלי נשק, אלא גם בלי מגפים. במלחמת רוסיה-יפן הוכיח הצבא של המלך את ערכו. בתקופת הקונטר-מהפכה מלאה המונארכיה, בעזרת הדומא, את אוצרות הנשק והטילה טלאים רבים על הצבא, ובין השאר גם על האגדה בדבר היותו בלתי מנוצח. ב-1914 חל מבחן חדש וקשה לאין ערוך.

מבחינת ההספקה הצבאית והפיננסים מתברר מיד שעבודה הגמור של רוסיה לבני בריתה. אין זה אלא גילוי צבאי לשעבודה הכללי לארצות הרכושניות המתקדמות. אולם סיועם של בני הברית אינו מושיע. המחסור בכלי המלחמה, מיעוט בתי החרושת לתעשיות, דלילות מסילות הברזל להובלתם הוכיחו את נחשלותה של רוסיה בצורת תבוסות, שהזכירו לליברלים-הלאומיים ברוסיה, כי אבותיהם לא חוללו את המהפכה הבורגנית, וכי משום-כן חייבים הבנים חוב להיסטוריה.

ראשית המלחמה היתה גם ראשית הכלימה. לאחר סדרה של פורענויות בודדות, התרגשה ובאה באביב 1915 הנסיגה הכללית. את חמת חוסר-כשרונם שפכו הגניראלים על האוכלוסין השקטים. שטחים רבים נתפנו בכפיה. הארבה האנושי נתגרש במגלבים אל העורף. החורבן החיצוני הושלם על ידי חורבן פנימי.

בתשובה לשאלותיהם החרדות של חבריו בדבר המצב בחזית, אמר הגניראל פוליבאנוב זו הלשון:

– אני משליך את יחי על המרחבים, שאין בהם דריסת רגל, על המדמנה, שאין לעבור בה, ועל חסדו של ניקולאי „המירליקי הקדוש“, מגינה של רוסיה הקדושה (ישיבת ד' באבגוסט 1915).

כעבור שבוע התודה הגניראל רוזסקי לפני המיניסטרים הנ"ל:

– דרישות הטכניקה הצבאית בימינו אינן לפי כוחותינו. על כל פנים, להדמות לגרמנים לא נוכל.

זה לא היה הלך-רוח של שעת חירום. שר הצבא סטאנקביץ מביא את דברי המהנדס הצבאי, לאמור:

– אין תקווה במלחמה כלפי הגרמנים, כי אין לאל ידינו לעשות מאומה. אפילו טכסיסי המלחמה החדשים נעשים סבה לכשלונותינו.

ודעות כאלה היו מרובות עד מאד.

הפעולה היחידה, שהגינראלים הרוסים עשו ביד רחבה, היא הפקעת הבשר האנושי מתוך הארץ. בבשר בהמה ובבשר חזירים היו חוסכים הרבה יותר. האפסים העלובים של המפקדה, כגון יאנושקביץ' שעל יד ניקולאי ניקולייביץ' ואלכסייב שעל יד המלך, סתמו את פרצותיהם בגיוסים חדשים והתנחמו, וניחמו גם את בני בריתם, במערכות מספרים – בשעה שהיה צורך במערכות יודעי מלחמה. נתגייסו קרוב לט"ו מיליון איש, שהיו ממלאים את הדיפּו, הקסרקטינים, תחנות המעבר, הצטופּו, דשדשו, דרכו איש על רגל חברו, התאכזרו וקללו. אם למען צרכי החזית היו המוני בני אדם כמות מזומה, הרי לגבי ההרס בעורף היו אלה גורם פעיל. קרוב ל-5½ מיליון איש נהרגו, נפצעו ונשבו. מספר הבורחים היה מתרבה. כבר ביולי 1915 גנחו המיניסטרים:

– רוסיה האומללה! אפילו הצבא שלה, שבימים מקדם היה העולם מלא תהלת גבורותיו... גם הוא אינו אל קבוץ של פחדנים ובורחים.

המיניסטרים עצמם, שהיו מהתלים התול של נידונים למות על „גבורת הנסיגה של הגינראלים“, היו אף על פי כן מבזבזים זמן לבריור השאלה: להוציא או לא להוציא את עצמות הקדושים מקיוב? המלך סבר, כי אין צורך להוציאן, הואיל ו„הגרמנים לא יעזו לנגוע בהן, ואם יגעו – אוי להם“. אולם הסינוד כבר החל להעלותן משם: „כשאנו נוסעים הננו מעלים עמנו את היקר מכל“. הדבר אירע לא בימי מסעי הצלב, אלא במאה העשרים, כשהדיעות על התבוסות של הצבא הרוסי נמסרו על פי ראדיו.

שורש הצלחותיה של רוסיה במלחמתה נגד אוסטריה-אונגריה היה נעוץ באוסטריה-אונגריה יותר מאר ברוסיה. מלכות האבסבורג הנופלת הוצרכה זה כבר לקברן, ולא דוקא מיוחד במינו. גם לפני היתה רוסיה מצליחה במלחמתה כלפי ממשלות המתפוררות מבפנים, כגון טורקיה, פולין או פרס. בחזית הדרומית-מערבית של הצבא הרוסי המכוונת כלפי אוסטריה-אונגריה היו נצחונות גדולים, שהבדילוה משאר כל החזיות. כאן הצטיינו כמה גינראלים, שאמנם לא הוכיחו במאומה את כשרונותיהם הצבאיים, אבל הם, על כל פנים, לא היו מלאים לפני ולפנים את רוח הפאטאליזם של שרי צבא המועדים לתבוסות. מן הסביבה הזאת יצאו ברבות הימים כמה מן ה„גבורים“ הלבנים של מלחמת האזרחים.

הכל בקשו את הצואר לתלות בו את הקולר. את כל היהודים האשימו בריגול. שדדו אנשים ששם משפחתם גרמני. המצבאה של ניקולאי ניקולייביץ' פקדה להוציא להורג את שר הגדוד מייאסויידוב, כמרגל גרמני, אם כי הוא לא היה, כנראה, מרגל. אסרו את סוחומלינוב, המיניסטר לעניני הצבא, איש נבוב ובלתי טהור, והאשימוהו, יתכן כי לא בלי יסוד, בבגידה. גריי, המיניסטר האנגלי לעניני חוץ, אמר לנשיא המשלחת הפרלמנטרית הרוסית:

– אין זאת כי אם נועזה מאד היא ממשלתך, אם בעת מלחמה היא מרהיבה עוז להאשים בבגידה את המיניסטר לעניני הצבא.

המפקדות והדומא האשימו את חצר המלכות בגרמנופיליות. הכל התקנאו בבני הברית ושנאו אותם. המצבאה הצרפתית חסה על גייסותיה והעמידה במקומם חיילים רוסים. אנגליה התנהלה בכבודות. בטרקליני פטרוגראד ובמפקדות החזית התלוצצו בחביבות:

– אנגליה נשבעה לעמוד הכן עד טפת הדם האחרונה של החייל... הרוסי.

חללי הצבא הרוסי במלחמה רבו מחללי כל צבא אחר שהשתתף בטבח העמים, – היינו: קרוב ל-2½ מיליון נפש, או 40% מן המספר הכללי של האבדות אשר אבדו גייסות האנטנטה. בחדשים הראשונים היו החיילים נופלים שדודים מכדורי המות בלי חשבונות רבים או בלי חשבון כלל. אולם בלבם נצטבר נסיון מיום ליום, נסיון מר של המונים שאינם יודעים לפקד. הם מדדו את גודל האנדרלמוסיה הגינראלית במדת מסעותיהם ממקום למקום, שעשו ללא כל מטרה, בסוליותיהם הקרועות ובמספר הסעודות שלא נאכלו. מערבובית אדם וכלים העקובה מדם עלתה המלה הכוללת: שגעון, שבלשון החיילים היתה מוחלפת במלה אחרת, עסיסית יותר.

נוח להתפוררות היה ביחוד חיל הרגלים של האכרים. חיל הרכב, שהיו בו אחוזים רבים של פועלי תעשיה, מצטיין בכלל בנטיה יתירה לאידיאות מהפכניות: הדבר הוכח בעליל ב-1905. ואם בשנת 1917 הראה חיל הרכב, להפך, שמרנות יותר מחיל הרגלים, הרי זה משום שמבעד לפלוגות הרגלים, כמבעד לכברה, שופכו גושי אדם חדשים גולמיים; ואילו בחיל הרכב, שאבדותיו היו מועטות לאין ערוך, עמדו הפלוגות הותיקות. וכן היה גם בשאר הגייסות המיוחדים. אולם סוף סוף הוכרע גם חיל הרכב.

בעת הנסיגה מגליציה נתנה פקודה חשאית מטעם המפקד הראשי: להלקות בשוטים את החיילים על חטא הבריחה ועל שאר העבירות. החייל פיריקין מספר:

„את החיילים החלו מלקים על כל עבירה קלה, למשל על הפרישה מן הפלוגה למשך שעות מספר. ולפעמים הלקו סתם כדי להגביר במלקות את רוח המלחמה“.

כבר ב"ז בספטמבר 1915 כתב קרופוטקין מפי גוצ'קוב:

„החיילים קטני המעלה החלו את המלחמה בהתרוממות הרוח. עכשיו נתעייפו, ומפני הנסיגה הבלתי פוסקת ניטלה מהם האמונה בנצחון“.

באותו פרק זמן בערך אמר המיניסטר לענייני הפנים על דבר 30,000 החיילים המבריאים במוסקבה:

„אלה הם בני חורין מרדנים, שאינם מקבלים על עצמם את מרות המשמעת, העושים שערוריות, המתגרים בשוטרים (זה לא כבר נהרג אחד מהם בידי החיילים), המוציאים אסירים מידי אוסריהם וכדו'... אין ספק, כי בפרוץ מהומה, תצטרף העדה הזאת אל ההמון“.

והחייל פירייקו הנ"ל כותב:

„כולם עד אחד לא התענינו אלא בשלום... מי ינצח ומה יהיה השלום, – הדברים הללו ענינו את הצבא פחות מכל: הוא רוצה שלום ויהי מה, כי הוא עיף מרוב מלחמה“.

ס. פידוריצ'נקו, אשה בעלת טביעת עין, הקשיבה, בהיותה אחות רחמניה, לשיחותיהם של החיילים, כמעט למחשבותיהם, והשכילה להעלותן על עלים בודדים. הספר הקטן שנצטרף על ידי כך „העם במלחמה“ פותח לפנינו את המעבדה, שבה הפצצות, התיל הדוקרני, אדי החנק ושפלות השלטונות עצבו במשך חדשים רבים את הכרתם של מיליוני אכרים רוסיים, ושבה, עם ריסוק עצמותיו של האדם נטרסקו גם הבלי השוא, שהאריכו דורות רבים. באפוריזמים רבים, שפסקו החיילים, אתה מוצא את סמאותיה של מלחמת האזרחים, שהתרגשה ובאה אחר כך.

הגינראל רוזסקי התאונן בדצמבר 1916, כי ריגא – היא הפורעניות של החזית הצפונית. זהו „קן משובש בתעמולה“, ממש כדווינסקי. הגינראל ברוסילוב קיים ואישר את הדברים: ממחוז ריגא היו הפלוגות באות פרועות לשמחה, החיילים סרבו לצאת להתקפה, אחד מקציני הפלוגה הורם על חודו של רמח, היה הכרח להוציא להורג אנשים מספר וכו'... .

– יסוד לנוונו המוחלט של הצבא היה מצוי בעין זמן רב קודם למהפכה. – מודה רודזיאנקו, שהיה מקושר עם שרי הצבא ובקר בחזית המלחמה.

לכתחילה היו האלמנטים המהפכניים המפורדים בטלים בצבא כמעט ללא זכר. ואולם עם תגבורת המרירות הכללית היו שבים ומופיעים. משלוח פועלים מורדים, בתורת עונש, אל חזית המלחמה השלימה את פלוגות התעמלנים, והנסיגה יצרה להם קהל נוח.

„הצבא בעורף, וביחוד בחזית, – מודיעה הבולשת, – מלא אלמנטים, שחלק מהם עלול ליהפך לכוח פעיל במרד, והשאר – רק לסרב מלהוציא לפועל פקודות עונשין“.

הנהלת המשטרה של פלך פטרוגרד מודיעה באוקטובר 1916, על סמך הדין וחשבון של שליח אגודת הזמסטבו, כי הלך הרוח בצבא מעורר דאגה; היחסים בין הקצינים והחיילים מתוחים עד מאוד, יש מקרים של תגרות דמים, בכל מקום יש בורחים לאלפים.

– כל מי שהיה מצוי אצל הצבא יקבל בהכרח את הרושם הודאי, על נוונו המוסרי של הגייסות.

לשם זהירות מוסיף מחברו של הדין וחשבון ואומר, כי אף על פי שהרבה מן המסופר יראה כבלתי אפשרי, בכל זאת על כרחך אתה מאמין באמתות הדברים, כי רופאים רבים, שחזרו מן החזית, ספרו דברים ברוח זו.

וכהלך־הרוחות בחזית כן הלך־הרוחות בעורף. בועידת מפלגת הקאדטים, באוקטובר 1916, ציינו רוב הנואמים את שויון־הרוח ואת חוסר האמונה בנצחון, הרווחים „בכל שכבות האוכלוסין, וביחוד בכפר ובין דלת העם בעיר“.

ב־30 באוקטובר 1916 כתב ראש מחלקת המשטרה במגלת המודיעין על אודות „סימני העיפות מן המלחמה והתשוקה לשלום, בכל תנאי שהוא, הנראים בכל מקום ובין כל סוגי האוכלוסין“.

כעבור כמה חדשים יכריזו כל האדונים הללו פה אחד, הצירים והשוטרים, הגנרלים ומורשי הזמסטבו, הרופאים והז'נדרמים לשעבר, כי המהפכה דכאה בצבא את הרגש הפטריוטי, וכי הבולשביקים הוציאו מידם את הנצחון הודאי.

אין ספק, כי ראשי המדברים במקהלת הפטריוטים השואף קרבות היו הדימוקרטים־הקונסטיטוציוניסטים (קאדטים). לאחר נתוק קשריו הפרובלימתיים עם המהפכה עוד בשלהי 1905, הרים הליברלים מראשית הקונטר־מהפכה את דגל האימפריאליזם. הא בהא תליא: הואיל ואין אפשרות לטאטא מן הארץ את הגרוטאות של הפיאודליזם, כדי להבטיח את הרבונות לבורגנות, הרי אין ברירה אלא לחרות ברית עם המונרכיה והאצילים, כדי להבטיח להון מצב משופר יותר על הבמה העולמית. אם נכון הדבר, כי את הפורענות העולמית הכשירו מקצוות שונים, באופן שהתרגשותה היתה במדת־מה הפתעה אפילו למארגניה האחראיים ביותר – הרי אין ספק כמו כן, כי בהכשרתה תפס הליברליזם הרוסי, כרוח החיה של הפוליטיקה החיצונית מטעם המונרכיה, לא את המקום

האחרון. את מלחמת 1914 קבלו מנהיגי הבורגנות הרוסית כמלחמה שלהם, והיתה להם הזכות הגמורה לכך. בישיבה החגיגית של הדומא, בכ"ו ביולי 1914, הכריזו בא כח הסיעה הקאדטית:

– אין אנו מתנים תנאים ותובעים תביעות, אלא פשוט שמים על כף המאזנים את הרצון הכביר להכריע את האויב.

אחדות האומה היתה תורה רשמית גם ברוסיה. בעת ההפגנות הפטריוטיות במוסקבה הודיע שר הטקס הרוזן בינקינדורף לדיפלומטים:

– הנה היא המהפכה שהתנבאו עליה בברלין!

– רעיון כזה – מסביר הציר הצרפתי פאליאולוג – מתעורר, כנראה, בלב כולם.

האנשים ראו חובה לעצמם לטפח ולהפיץ אילוזיות בתנאים המונעים אותן, לכאורה.

הלקח המפכח לא אחר לבוא. זמן־מה לאחר ראשית המלחמה קם אחד הקאדטים האכספנסביים ביותר, העורך דין ובעל האחוזות רוֹדִיצ'ב, וקרא בישיבת הוועד המרכזי של מפלגתו:

– „האמנם סבורים אתם, כי אפשר לנצח על ידי טפשים כאלה“?

המאורעות הוכיחו, כי על ידי טפשים אי אפשר לנצח. לאחר שניטלה ממנו מרבית אמונתו בנצחון, ניסה הליברליזם לנצל את האינרציה של המלחמה, כדי לטאטא משהו מעדת החצר ולהכריח את המונרכיה לבוא לידי הסכם. הנשק העיקרי למטרה זו היה האשמת מפלגת החצר בגרמנופיליות ובהכנת השלום הנבדל.

באביב 1915, כשהגייסות מחוסרי הנשק נסוגו לאורך כל החזית, החליטה הרשות, לא בלי כפיתם של בני הברית, לעורר את האיניציאטיבה של התעשייה הפרטית לעבודה לצרכי הצבא. בצוותא חדא עם הביורוקרטים השתתפו במועצה המיוחדת, שהוקמה לשם כך, גם בעלי ההשפעה שבין עסקני התעשייה. אגודות הזמסטבו והעיריות, שנוסדו בראשית המלחמה, והוועדים לעניני התעשייה הצבאית, שנוסדו באביב 1915, היו לנקודות־משען לבורגנות במלחמתה לנצחון ולשלטון. הדומא, בהשענה על ההסתדרויות הללו, צריכה היתה לפעול ביתר תוקף כמתוכנן בין הבורגנות והמונרכיה.

אולם הסכויים הפוליטיים לא הסיחו את הדעת מעניני היום החשובים. מתוך המועצה המיוחדת, כמתוך מרכז, יצאו עשרות ומאות מיליונים, שנצטרפו למיליארדים, נפלגו בתעלות מעונפות, השקו לרויה את התעשייה והשביעו לפי דרכם תאבונות רבים. בדומא ובעתונות נתפרסמו כמה מן הרוחים הצבאיים במשך 1915–16; חברת התעשייתנים הליברליים לחרושת האריגה במוסקבה, האחים ריאבושינסקי, הכניסה ריוח נקי בשיעור 75%; והמאנופקטורה בטביר – בשיעור 111%. בית החרושת לנחושת של קולצ'גין, שהונו היסודי היה 10 מיליון, הכניס ריוח למעלה מ־12 מיליון. בשטח הזה היה הפטריוטיזם בא על שכרו בשפע ולאלתר.

ספרות־הבורסה לסוגיה הגיעה לידי בולמוס. תועפות רכוש התנשאו ועלו מקצף הדם. חסרון הלחם וחמרי ההסקה בעיר הבירה לא מנע את הצורך של חצר המלכות, פֶּאָרְקֶן? ה, מלהתפאר, כי מעודו לא עשה עסקים נפלאים כבימים האלה. מרת וירובובה מספרת, כי לא היתה עונה שבה הרבו להזמין מלבושים יקרים ולקנות אבני חן – כבעונת החורף של 1915–16. מעונות הליל היו מלאים עד אפס מקום: גבורי העורף, המשתמטים הליגליים וסתם אנשים מכובדים, הזקנים מכדי שישלחו אל החזית, אבל צעירים בכדי שיוכלו להתעלס בתענוגות החיים, הדוכסים הגדולים לא היו האחרונים בין המשתתפים „במשתה בעת מגפה“. איש לא היה חושש מפני בזוזיכספים. מלמעלה נתך בלי הרף גשם־זהב. „החברה“ פרשה כפיה וכיסיה, גבירות אציליות הפשילו שוליהן, הכל היו משתכשכים בבועץ הבלול בדם – בנקאים, סֶפְקִי צבא, תעשייתנים, מחוללות החוסות בצל המלך והדוכסים, רבי הדת הפרבוסלבית, נערות המלכה, צירים ליברליים, שרי הצבא בחזית ובעורף, פרקליטים ראדיקלים, חנפנים רמי המעלה, איש ואשה, קרובים, וכיחוד קרובות, לרוב. הכל הזדרזו לחטוף ולזלול, מפחד, שמא יפסק גשם הנדבות, והכל דחו בחרון־אף את הרעיון המחפיר בדבר השלום קודם זמנו.

הרוחים הכלליים, התבוסות מבחון והסכנות מבפנים קרבו לאחדים את מפלגותיהם של המעמדות האמידים. הדומא, שהיתה מפולגת בפרוס המלחמה, זכתה ב־1915 לרוב הפטריוטי־אופוזיציוני שלה, שהוכתר בשם „הגוש הפרוגרסיבי“. בתורת מטרה רשמית הוכרז, כמובן, „ספוק הצרכים, שהמלחמה גרמתם“. מן השמאל לא נצטרפו לגוש הסוציאלי־דימוקרטים והעמלנים, ומן הימין – הכנופיות של המאה השחורה בהחלט. כל שאר הסיעות של הדומא – הקאדטים, המתקדמים, ג' הקבוצות של האוקטובריסטים, המרכז וחלק מן הלאומיים נכנסו לגוש או נספחו אליו, וכמוהם גם הקבוצות הלאומיות: הפולנים, הליטאים, המוסלימים, היהודים וכו'. כדי שלא להבהיל את המלך בשם המפורש מיניסטריון אחראי, דרש הגוש „ממשלה מאוחדת מורכבת מאנשים, שהמדינה רוחשת להם אמון“. המיניסטר לעניני הפנים, הדוכס שצ'רבאטוב, ראה מראש, כי הגוש הפרוגרסיבי הוא זמני – כי זוהי „התאחדות, שבאה מאימת המהפכה הסוציאליטית“. אגב: לא היה צורך כלל בתפיסה עמקנית כדי להבין את הדבר.

מיליוקוב, שעמד בראש הקאדטים ומשום כן גם בראש הגוש האופוזיציוני, אמר בוועידת מפלגתו:

– „אנו דורכים על אדמת געש... המתרחות הגיעה עד קצה... גפרור אם יושלך בהיסח הדעת דיו להבעיר תבערה איומה... יהיה מה שיהיה השלטון – אם טוב ואם רע – אולם בשעה זו יותר מבכל הזמנים מן ההכרח הוא שיהא שלטון תקיף במדינה.

חזקה מאד היתה התקוה, שמעקת התבוסות יסכים המלך לנתורים, ובחודש אבגוסט נתפרסמה בעתונות הליברלית הרשימה המשוערת של „המיניסטריין הנאמן“, שנשיאו הוא רודזיאנקו, יושב ראש הדומא (לפי גירסא אחרת נועד לכהונה זו נשיא „אגודת הזמסטבו“ הדוכס לבוב), המיניסטר לעניני הפנים – גו'צקוב, לעניני החוץ – מיליוקוב וכו'. רוב האנשים הללו, שהועידו את עצמם לברית עם המלך נגד המהפכה, היו כעבור שנה וחצי חברי הממשלה „המהפכנית“. תהפוכות כאלה עוללה ההיסטוריה פעמים רבות. אולם המהתלה, על כל פנים הפעם, לא האריכה ימים.

רוב חברי המיניסטריין של גו'מיקין נתבהלו, לא פחות מהקאדטים, ממהלך הענינים, ומשום כן נטו להסכם עם הגוש הפרוגרסיבי.

– ממשלה, שאיננה נאמנת לא על השלטון העליון, לא על הצבא, לא על הערים, לא על הזמסטויות, לא על האצילים, לא על הסוחרים ולא על הפועלים, – אינה יכולה לא רק לעבוד אלא גם להתקיים. זהו אבסורד ברור וגמור. – במלים אלו העריך הדוכס שצ'רבאטוב באבגוסט 1915 את הממשלה, שהוא עצמו השתתף בה כמיניסטר לעניני פנים.

– אם הכל יסודר בצורה הוגנת ויפתח הפתח – אמר המיניסטר לעניני חוץ סאזונוב – הרי הקאדטים יהיו הראשונים שיסכימו. מיליוקוב הוא בורגני גדול, ויותר מכל הוא מתירא מפני מהפכה סוציאלית. והרי רוב הקאדטים חוששים להונם.

מיליוקוב גם הוא היה סבור, כי הגוש הפרוגרסיבי יוכרח „לוותר משהו“. משמע, כי שני הצדדים היו מוכנים לעמוד על המקח, והענין נראה חלק מאד. ואולם הנשיא גורמיקין, – ביורוקראט מופלג בשנים ובכבודים, ציניקן זקן, שעשה פוליטיקה בין משחק קלפים למשנהו, ונער את חצנו מכל קובלנא בטענה כי המלחמה „אינה נוגעת“ אליו – קם בכ"ט באבגוסט ונסע אל המפקדה להרצות לפני המלך, ובחזירתו הביא עמו הודעה, כי הכל מצווים לעמוד על עמדם, חוץ מן הדומא הסוררת, שיש לפזרה ב-3 בספטמבר. את צו המלך על פזור הדומא שמעו הצירים בלי קול מחאה: הצירים הריעו „הידד“ לכבוד המלך והלכו איש לביתו.

איך זה, אם כן, יכלה הממשלה, שעל פי עדות עצמה לא היתה לה כל משענת, להחזיק מעמד עוד למעלה משנה וחצי? אין ספק, כי נצחונותיו הארעיים של הצבא הרוסי השפיעו שהלכה וחזקה בכוח מטר זהה שנתך בשפע. אמנם הנצחונות **בחזית** פסקו עד מהרה, אלא שהרוחים **בעורף** לא חדלו. אולם הסיבה העיקרית להתבצרותה של המונרכיה, י"ב חדשים קודם נפילתה, היתה נעוצה בהבדלים הקיצוניים שבהתמרמרות העם. מנהל הבולשת המוסקבאית הודיע, כי „הבורגנות הימינה מפחד המהומות המהפכניות העוללות לפרוץ כתום המלחמה“: משמע, כי בימי המלחמה נחשבה עדיין המהפכה מן הנמנעות. התעשיתנים חששו כמו כן מפני „התידדותם של כמה מראשי הועדים הצבאיים-תעשייתיים עם הפרוליטריון“. המסקנה הכללית של שר הגדוד הז'אנדארמי מארטינוב, – שהושפע בכל זאת מעיונו הפרופסיונלי בספרות המארקסיסטית, – קבעה כי השינוי לטובה שחל במדת מה בנסבות הפוליטיות בא בגלל „ההתפלגות המתגברת של המעמדות, שהיא מגלה ניגודי-אינטרסים חריפים, המורגשים ביחוד בימים אלה“.

פיזור הדומא בספטמבר 1915 היה בבחינת כרוז לקדש מלחמה על הבורגנות ולא על הפועלים. ואולם הליברלים התפזרו בתרועות הידד (אמנם בלתי נלהבות ביותר), ואילו פועלי פטרוגרד ומוסקבה הגיבו בשביתות מחאה. דבר זה הפיג שבעתיים את התלהבותם של הליברלים: הם חששו יותר מכל מפני התערבותו של השלישי בדו-השיח המשפחתי שהם ממתיקים עם המונרכיה. ואולם מה יש לעשות להבא? אגב רטונו הקל של האגף השמאלי בחר הליברליזם את התרופה הבדוקה: לא לצאת מתחום המותר ולעשות את הביורוקרטיה ל„מיותרת לכאורה“ על ידי מילוי התפקידים הפטריוטיים. על כל פנים, את רשימת המיניסטריין של הליברלים צריך היה לדחות.

והמצב בינתיים הלך ורע באופן אבטומטי. במאי 1916 נתכנסה הדומא מחדש, ואולם איש לא ידע, בעצם, לשם מה. הדומא מכל מקום לא נתכוונה לעורר למהפכה.

– במושב הזה – כותב רודזיאנקו – התנהלו הענינים בעצלתים, הצירים לא היו מקפידים לבוא אל הישיבות... ההתאבקות הבלתי פוסקות נראתה כמלחמת-שוא, הממשלה אטמה אזניה משמוע, התוהו ובוהו גבר, והמדינה נתגלגלה במדרון.

הפחד של הבורגנות מפני מהפכה ורפיונה באין מהפכה – היו משמשים במשך שנת 1915 משהו מעין משען צבורי למונארכיה.

עם בוא הסתיו החמיר המצב. כשלון המלחמה נראה ברור לכל, חמתם של המוני העם חשבה להשפך על גדותיה. הליברלים הוסיפו להתקיף את מפלגת החצר בגלל „הגרמנופיליות“, ובו בזמן ראו הכרח לבדוק את סכויי השלום כדי להכשיר לעצמם את עתידם. רק בדרך זו אפשר להסביר את המשא ומתן השטוקהולמי, שנהל אחד ממנהיגי הגוש הפרוגרסיבי, הציר פרוטופופוב, עם הדיפלומט הגרמני ווארבורג – בסתיו 1916. המשלחת מטעם הדומא, שבקרה אצל הצרפתים והאנגלים בקור של ידידות, יכלה להוכח על נקלה, גם בפריז וגם בלונדון, כי בני הברית החביבים מתכוונים למצוץ בימי המלחמה את דם התמצית של רוסיה, כדי

שיוכלו לאחר הנצחון לעשות את הארץ הנחשלת הזאת לשדה הראשי בשביל ניצול כלכלי. רוסיה הרצוצה, המרותקה אל האנטטה המנצחת, התעתדה להיות רוסיה קולוניאלית, ולא היתה ברירה למעמדות האמידים ברוסיה אלא לנסות להחליף מזרועותיה של האנטטה, שחבוקיהן חונקים יותר מדי, ולמצוא דרך עצמית לשלום על ידי השתמשות באיבת שני המחנות האדירים. ראיונו של נשיא המשלחת מטעם הדומא עם הדיפלומט הגרמני, כפסיעה ראשונה בדרך הזאת, היה גם מעשה־איום כלפי בני הברית, בכוונה להביאם לידי ויתורים, וגם מבחן האפשרות הממשית להתקרב אל גרמניה. פרוטופופוב עשה מה שעשה לא רק בהתאם לרצון הדיפלומטיה של המלך, – עצם הראיון היה במעמד הציר הרוסי בשווייץ – אלא גם לרצונה של כל המשלחת מטעם הדומא הממשלתית. בתיוורם זה נתכוונו הליברלים בדרך אגב לתכלית פנימית, שאינה פחותה בחשיבותה: סמוך עלינו – רמזו הליברלים למלך – ואנו ניטיב משטורמר לכרות לך ברית שלום סיפאראטית בצורה נאה ובטוחה. על פי תכניתו של פרוטופופוב – כלומר: של המשפיעים עליו – צריכה היתה הממשלה הרוסית, להקדים כמה חדשים“ ולהודיע לבני בריתה, כי היא אנוסה להפסיק את המלחמה, ואם יסרבו בני בריתה לנהל משא ומתן לשלום, תכרות רוסיה ברית שלום סיפאראטית עם גרמניה. בוידויו, שנכתב לאחר המהפכה, אומר פרוטופופוב דברים המובנים, כביכול, מאליהם:

„כל הנבונים ברוסיה, ובתוכם כל מפלגת הקאדטים, היו בטוחים, כי אין בכוחה של רוסיה להמשיך את המלחמה“.

המלך, שלפניו הרצה פרוטופופוב בשובו מחוץ־לארץ על נסיעתו ועל המשא ומתן, התיחס ברצון רב לרעיון השלום הסיפאראטי. אלא שלא ראה כל צורך למשוך לענין זה את הליברלים. העובדה, שפרוטופופוב עצמו נספח אל הכנופיה של החצר ונתק את קשריו עם הגוש הפרוגרסיבי, מסתברת באפיו הפרטי של הטרדן הזה, שהתאהב, כפי שהוא מעיד על עצמו, במלך ובמלכה, ואגב אורחא גם בתיק הבלתי צפוי של המיניסטר לעניני הפנים. אולם הבגידה שבגד פרוטופופוב בליברליזם אינה משנה את משמעותה הכללית של הפוליטיקה הליברלית החיצונית, שאינה אלא צירוף של בצענות, פחדנות ובגידה.

בראש חודש נובמבר נתכנסה הדומא. המתיחות בארץ היתה מרובה עד לבלתי נשוא. הכל קוו, שהדומא תאחז באמצעים נמרצים. מן ההכרח היה לעשות, או, לפחות, להגיד משהו. הגוש הפרוגרסיבי נאלץ לשוב להשתמש בתוכחות פרלמנטריות.

מיליוקוב מנה מעל הבמה את מעשי הממשלה החשובים ביותר ושאל פעם בפעם:

– האם סכלות היא או מעשה בגידה?

נגידים דברו גם צירים אחרים. הממשלה כמעט שלא מצאה לה סניגורים. היא השיבה לפי דרכה: גזירה נגזרה על העתונים שלא יפרסמו ברבים את דברי הנאומים בפרלמנט. ומשום כן נפוצו הדברים במיליוני טפסים. לא היתה לשכה ממשלתית, לא בעורף ולא בחזית, שבה לא העתיקו את הנאומים האסורים, לפעמים בתוספת־נופך בהתאם למזגו של המעתיק. הוכוחים של חודש נובמבר הפילו אימה על בעלי התוכחה עצמם.

בימים ההם הוגש למלך תזכיר מטעם קבוצת אנשי־ימין מן הקיצונים, ביורוקרטים ותיקים, שהושפעו מדורנובו, אשר זכא את מהפכת 1905. עינם של הפקידים הגבוהים בעלי הניסיון, שקבלו חנוך ז'נדרמי חשוב, היטיבה וגם הרחיקה לראות דבר־מה. ואם תרופותיהם לא הצליחו הרי זה רק משום שלתחלואי המשטר הישן לא היתה תרופה בכלל. מחברי התזכיר התנגדו לכל ויתור לאופוזיציה הבורגנית, לא מפחד שמא יאמרו הליברלים להרחיק לכת, – כסברת ההדיוטות שבין בעלי המאה השחורה, שהריאקציונרים רמי המעלה התיחסו אליהם בביטול, – לא! הצרה היא, שהליברלים,, הם כל כך חלשים, כל כך מפורדים, ויש לומר בגלוי, כל כך מחוסרי כשרון, שממילא עתיד נצחונם להיות קצר, כשם שהוא עתיד להיות רופף“.

השם בלבד מעיד על רפיונה של המפלגה האופוזיציונית הראשית, היא מפלגת הקאדטים: מפלגה קונסטיטוציונית דימוקרטית. היא הוכתרה בתואר דימוקרטית, אף על פי שבמהותה היא בורגנית; היא קבעה בתכניתה את פדיון הקרקע כחובה, בהיותה במדה רבה מפלגה של בעלי אחוזה ליברליים.

– בלעדי ה„עתודים“ הללו ממערכת קלפים לא־להם, – כותבים יועצי הסתר בשפת תמונות שהם מצויים אצלן – אין הקאדטים אלא חבורה גדולה של פרקליטים ליברליים, פרופיסורים ופקידי לשכות שונות – ותו לא.

לא כן המהפכנים. את ההודאה בחשיבותן של המפלגות המהפכניות מוסר התזכיר בחרוק־שנים:

„מה הם הסכנה והכוח של המפלגות הללו? שיש להן אידיאה, כסף (!), והמון מוכן ומאורגן היטב“. המפלגות המהפכניות רשאיות לקוות ליחס של רצון מצד רוב האכרים, שילכו בעקבות הפרוליטרים בשעה שהמנהיגים המהפכנים יורו להם את הקרקעות לא־להם“.

מה יתן ומה יוסיף בתנאים כאלה מיניסטרו־אחראי?

„חורבן גמור למפלגות הימין, טמיעתן המודרגת של מפלגות הבינים – המרכז, השמרנים הליברלים, האוקטובריסטים

והפרוגרסיסטים – במפלגת הקאדטים, שבעת הראשונה תהיה ההכרעה בידיה. אולם סכנה זו עצמה תהא צפויה גם לקאדטים... ואחר כך? אחר כך יופיע ההמון המהפכני, הקומונה, אבדן השושלת, חורבן המעמדות האמידים, ואחרון אחרון – האכרה-הרוצח“.

יש להודות, כי המשטמה הריאקציונית-ז'נדרמית מתעלה כאן למדרגת נבואה היסטורית מיוחדת במינה.

תכניתו החיובית של התזכיר אינה חדשה, אך לעומת זאת היא מסקנית: ממשלה מורכבת מחסידיה הקיצוניים של המלכות השלטת בלי מצרים; ביטול הדומא; מצב של מצור בשתי הבירות; הכנת כוחות לדכוי המרד. והתכנית הזאת, בעצם, הונחה ביסוד הפוליטיקה הממשלתית של החדשים האחרונים קודם למהפכה. אולם הצלחתה נסתמכה על כוח, שהיה בידי דורנובו בחורף 1905 ושוב לא היה בידי בסתו 1917, על כן ניסתה המונארכיה לדכא את הארץ בסתר ולאט-לאט. המיניסטריון נתחדש על פי הפרינציפיון של „משלנו“, מאותם שהם נאמנים בהחלט למלך ולמלכה. אולם ה„משלנו“ הללו, ובראש וראשונה „המומר“ פרוטופופוב, היו עלובים ודלים. הדומא לא בוטלה אלא פוזרה שנית. את הכרזת מצב המצור בפטרוגרד חסכו לרגע שבו כבר גברה המהפכה ונחלה את נצחונה. וכוחות הצבא, שהוכנו לדכוי המרד, נתפסו בעצמם למרד. כל הדברים הללו נתגלו כעבור שנים-שלשה חדשים.

בינתיים ניסה הליברליזם במאמציו האחרונים לעמוד בפרץ. כל ההסתדרויות של הבורגנות בעלת הצנזר חזקו את נאומי נובמבר של האופוזיציה בדומא על ידי סדרה של גלויי-דעת חדשים. הנועז ביותר היה גילוי הדעת שנשלח מטעם התאחדות הערים בתשעה בדצמבר. „עבריינים מופקרים בני בליעל מבקשים להמיט על רוסיה תבוסה, חרפה ועבדות“. הם עוררו את הדומא שלא תתפזר עד אם יושג יסודו של „המיניסטריון האחראי“. אפילו המועצה הממשלתית, – מוסד הביורוקרטיה ובעלי הרכוש האדיר, – הביעה את דעתה, כי יש להעלות לשלטון אנשים שהארץ רוחשת להם אמון. ברוח זו השתדלה גם ועידתה של התאחדות האצילים; אבנים שהעלו אזוב פתחו פיהן. אולם דבר לא נשתנה. המונארכיה מאנה להשמיט מידה את שרידי השלטון.

את המושב האחרון של הדומא האחרונה, לאחר פקוקים וסייגים, הועידו ל"ד בפברואר 1917. בעוד שבועיים תפרוץ המהפכה. הכל חכו להפגנות. בד בבד עם פקודתו של המפקד הצבאי למחוז פטרוגרד, הגנייראל חאבאלוב, שהטילה איסור על ההפגנות, נתפרסם בעתונם של הקאדטים („דבר“,) מכתבו של מיליוקוב, שהזהיר את הפועלים מפני „העצות הרעות והמסוכנות“ הנובעות „ממעין עכור“.

ואף על פי שבימים ההם פרצו שביתות, נפתחה הדומא בערך בשקט. הדומא העמידה פנים, כאילו שאלת השלטון שוב אינה נוגעת לה, והחלה מדיינת בשאלה, שעם כל חריפותה לא היתה אלא שאלה מעשית בלבד: שאלת ההספקה. „מצב הרוח היה רפוי, – כתב אחר כך רודזיאנקו בספר זכרונותיו – הורגש רפיונה של הדומא והעייפות ממלחמת שוא“. מיליוקוב חזר ואמר, כי הגוש הפרוגרסיבי „יפעל בדברים, ורק בדברים“. הנה כי כן נכנסה הדומא למערבולת של מהפכת פברואר.

פרק ג: הפרולטריון והאפרים

ראשית צעדיו של הפרולטריון הרוסי חלה בתנאים פוליטיים של מדינת עריצים. שביתות האסורות על פי החוק, אגודות סתר, כרוזי חשאין, הפגנות בראש חוצות, התנגשויות עם המשטרה ועם הצבא, – זו היתה האסכולה שהורכבה מצירוף התנאים של הקפיטליזם המתפתח במהירות והשלטון ההחלטי, שנתר על עמדותיו לאט-לאט. רכוזם של הפועלים במפעלי תעשייה כבירים, האופי הרכוזני של השעבוד המדיני, ולבסוף, האימפולסיביות של הפרולטריון הצעיר והרענן – גרמו שהשביתה הפוליטית, שאינה שכיחה הרבה במערב, היתה ברוסיה האמצעי הראשי במלחמה. המספרים בדבר שביתות הפועלים מראשית המאה שלנו, הם המפתח המחכים ביותר להיסטוריה הפוליטית של רוסיה. עם כל רצוני שלא להעמיס מספרים על ספרי, אי אפשר לי שלא להביא בזה את לוח השביתות הפוליטיות בתקופת 1903–1917. המספרים, שהובאו לידי ביטויים הפשטני ביותר, אינם חלים אלא על מפעלי תעשייה הכפופים לאינספקציה של החרושת; מסילות הברזל, תעשיית מחצבים, בתי מלאכה ומפעלים זעירים בכלל, לא כל שכן המשק החקלאי, אינם כלולים, מסבות שונות, בתוך הסכום. ואף על פי כן אין זה גורע מהקבלטם של שינויי „העקומה“ הפוליטית בהתאם לתקופות.

שנים	מספר המשתתפים בשביתות הפוליטיות (באלפים)
1903	87 ²
1904	25
1905	1843
1906	651

שנים	מספר המשתתפים בשביתות הפוליטיות (באלפים)
1907	93
1908	8
1909	4
1910	8
1911	550
1912	502
1913	1059
1914	156
1915	320
1916	575
1917	ינואר-פברואר

לפנינו „עקומה“ מיוחדת במינה של טמפרטורה פוליטית באומה, הנושאת בחובה את המהפכה. בארץ נחשלת, שהפרולטריון בה מועט – במפעלי תעשייה, הכפופים לאינספקציה של חרושת, קרוב למיליון וחצי איש ב-1905, קרוב לשני מיליון ב-1917! – מקבלת תנועת השביתות תנופה רבה, שלא היתה לה דוגמה בשום מקום בעולם. בתוך רפיונה של הדימוקרטיה הבורגנית-זעירה, בתוך התפלגות ועורון פוליטי של תנועת האכרים – נעשית שביתתם המהפכנית של הפועלים בחינת איל-ברזל, שהאומה המתעוררת מכוונת אותו כלפי חומת השלטון ההחלטי. 1,843,000 משתתפים בשביתות פוליטיות בשנת 1905 בלבד, – מאליו מובן, כי פועלים שהשתתפו בכמה שביתות נמנו כאן כמה פעמים – על פי המספר הזה בלבד יכולים אנו לסמן בטבלה את שנות המהפכה, גם לו חוץ מזה לא ידענו מאומה על אודות הלוח הפוליטי ברוסיה.

במשך שנת 1904 – היא השנה הראשונה למלחמת רוסיה-יאפאן, לא רשמה האינספקציה של התעשייה אלא 25 אלף שובתים בלבד. בשנת 1905 היה מספרם של השובתים הפוליטיים והכלכליים בסך הכל 2863 אלף, פי 115 יותר מאשתקד. קפיצה מפליאה זו בלבד דיה להביאנו לידי מחשבה, כי הפרולטריון, האנוס על פי מהלך המאורעות להאדיר מניה וביה פעילות בלתי מצויה כזאת, הוכרח, ויהי מה, להעמיד מתוכו הסתדרות ההולמת את תנופתה הרבה של המלחמה וכבירותם של התפקידים: הלא הם **הסובייטים**, שנולדו במהפכה הראשונה והיו למכשירה של השביתה הכללית והמלחמה לשלטון.

הפרולטריון, שהוכה במרד דצמבר 1905, עושה מאמץ של גבורה כדי להגן על חלק מן הכבושים במשך שתי השנים הבאות, שמספרי השביתות מעידים עליהן, כי הן היו צמודות עדיין למהפכה אף על פי שכבר החל השפל. ארבע השנים שלאחר כך (1908–11) משתקפות כאספקלריה של ספירת השביתות כשנים של קונטר-מהפכה המוכתרת בנצחון. בתקופה ההיא החל המשבר הכלכלי לדלדל את הפרולטריון, התשוש גם בלעדי זה. כגובה העליה כן עומק הירידה. עוית האימה מוצאת את בבואתה במספרים הפשוטים הללו.

ההתעוררות בתעשייה, שהחלה ב-1910, מחזקת את הפועלים ונותנת דחיפה חדשה למרצם. המספרים של 1912–1914 הם כמעט מהדורה שניה של 1905–1907, אולם בסדר הפוך: לא מן העליה אל הירידה, אלא מן הירידה אל העליה. על יסודות היסטוריים חדשים ונעלים יותר (עכשיו נתגדל מספר הפועלים, וגם נסיונם נתרבה) מתחילה התקפה מהפכנית חדשה. לפי מספר השובתים הפוליטיים קרובה המחצית הראשונה של שנת 1914 לשנת הקולמינציה של המהפכה הראשונה. אך הנה מתרגשת ובאה המלחמה ומפסיקה לפתע פתאום את התהליך הזה. החדשים הראשונים טבועים בחותם הקפאון הפוליטי של מעמד הפועלים. אולם כבר באביב 1915 מתחיל הקפאון חולף. מתחיל מחזור חדש של שביתות פוליטיות, המתפרץ בפברואר 1917 בצורת מרד הפועלים והחיילים.

הגאות והשפל הפתאומיים של מלחמת ההמונים שנו, לכאורה, את הפרולטריון הרוסי במשך כמה שנים עד לבלתי הכירו. בתי החרושת, שבהם שבתו לפני שתיים שלוש שנים כל הפועלים כאיש אחד בגלל איזה מעשה שרירות שעשתה המשטרה – שנו היום את טעמם המהפכני ולא התקוממו על פשעי השלטון הנוראים ביותר. מן האלמנטים המהפכניים ניטלה ההשפעה על ההמונים, ואת ההכרה כובשות דעות-הבל שלא נעקרו מן השורש. יוצאי-הכפר מקלישים בינתים את שורות הפועלים. הספקנים נדים בראשם מנוד של לגלוג. כך היה בתקופת 1907–11, אולם התהליכים המוליקולריים בתוך ההמונים מרפאים את הפצעים הפסיכיים של הכשלונות. מהפך חדש במאורעות או מדחפה כלכלית סמויה מן העין פותחים מחזור פוליטי חדש. האלמנטים המהפכניים, מוצאים שוב אזנים קשובות. המלחמה מתחדשת בדרגה נעלה יותר.

כדי להבין את שני הזרמים הראשיים במעמד-הפועלים הרוסי, מן הראוי לדעת, כי המנשביזם דמותו הושלמה בשנות הריאקציה

והשפל, בהיותו סומך בעיקר על שכבה דקה מהמון הפועלים, שנתקו את קשריהם עם המהפכה; ואילו הבולשביזם, שהוכה מכה אכזרית בימי הריאקציה, החל לעלות במהירות בשיא הנחשול המהפכני החדש שנה אחת קודם המלחמה.

– הנמרצים, הפעילים, המסוגלים למלחמה שאינה יודעת עיפות, להתנגדות ולארגון מתמיד יותר מכל שאר האלמנטים הם ההסתדרויות והאנשים המתרכזים מסביב ללנין. – בלשון זו העריכה מחלקת המשטרה את פעולתם של הבולשביקים בשנים שקדמו למלחמה.

ביולי 1914, כשהדיפלומטים תקעו את המסמר האחרון בעץ שהוכן לצליבת אירופה, היתה פטרוגרד מרקחה מהפכנית. נשיא הריפובליקה הצרפתית, פואנקרה, הוכרח להניח את הזר על קברו של אלכסנדר השלישי עם ההדים האחרונים של ההתנגשות בראש חוצות והצלילים הראשונים של ההפגנות הפטריוטיות.

העלולה היתה תנועת ההמונים המתקיפה של 1914–1917 להביא ממילא לידי מיגורו של המלך, לולא המלחמה שפרצה? ספק הוא, אם אפשר להשיב תשובה ודאית על השאלה הזאת. התהליך היה מכוון לקראת המהפכה. אולם מה הם האטפים שהוכרח לעבור בהם? מהו פרק הזמן שהפועלים היו נצרכים לו, כדי לקומם את האכרים ולכבוש את הצבא? בכל אלה אין לנו אלא אומדנות והשערות בלבד. על כל פנים, המלחמה בראשיתה הדפה את התהליך הזה אחורנית, כדי להאדירו ולהחישו על ידי כך בדרגה השנייה ולהבטיח לו נצחון מכריע.

עם קול התוף הראשון קפאה התנועה המהפכנית. הפעלתנים שבין הפועלים נתגייסו. האלמנטים המהפכניים טולטלו מבתי החרושת אל החזית. השביתה נידונה בענשין חמורים. עתונות הפועלים הושמדה. האגודות המקצועיות דוכאו. אל בתי המלאכה זרמו רבבות נשים, נערות, אכרים. המלחמה הפוליטית ונוסף עליה כשלון האינטרנציונל הטילו מבוכה רבה בהמונים ונתנו להנהלת בתי החרושת, שהרימה ראש, את האפשרות לדרוש דרשות פטריוטיות בשם בתי החרושת, למשוך אחריה רבים מן הפועלים ולהכריח את הנועזים והנמרצים ביותר לשבת בסתר ולחכות לשעת כושר. הרעיון המהפכני בהבה משהו באגודות קטנות וחשאיות. איש לא העז לכנות את עצמו בשם „בולשביק“ מחשש מאסר וגם מחשש מהלומות מצד הפועלים הנחשלים.

הסיעה הבולשביסטית שבדומא, החלשה לפי הרכבה האישי, לא עמדה על הגובה בפרוץ המלחמה. היא מסרה יחד עם הצירים המנשביקים מודעה, שבה התחייבה „להגן על צרכיו התרבותיים של העם מפני ההתנקשויות מכל צד שהוא“. הדומא הדגישה במחאות כפים את הנסיגה הזאת. מן ההסתדרויות והקבוצות הרוסיות של המפלגה לא היתה גם אחת שתפסה „עמדה של תבוסה“, שהכריז עליה לנין בחו"ל. אולם אחוז הפטריוטים בין הבולשביקים היה בלתי נכר. בניגוד לעמונים³ ולמנשביקים החלו הבולשביקים עוד ב-1914 לנהל בין ההמונים תעמולה בכתב ובעל־פה נגד המלחמה. צירי הדומא התנערו עד מהרה ממבוכתם וחדשו את הפעולה המהפכנית, שהשלטונות הכירוה מקרוב על־ידי שיטת הפרובוקציה העֵנְפָה. דיינו אם נציין, כי בפרוס המלחמה היו שלשה משבעת החברים של ועד המפלגה בפטרבורג שכירי הבולשת. כך שחק הצאריזם „שחוק שמשון“ עם המהפכה. בנובמבר נאסרו הצירים הבולשביקים. החל הרס המפלגה בכל המדינה כולה. בפברואר 1915 נערך בבית הדין משפט הסיעה. הצירים נהגו בזוהרות. קאמיניב, המורה־הוראה של הסיעה, התנער „מעמדת התבוסה“ של לנין, וכמוהו גם פטרובסקי, שעכשיו הוא נשיא הוועד המרכזי באוקריינה. המחלקה הראשית של המשטרה ציינה בקורת רוח, כי פסק הדין הקשה שהוצא על הצירים לא עורר כל תנועת מחאה בקרב הפועלים.

נדמה היה, כי המלחמה החליפה את מעמד הפועלים. ואמנם, כך אירע במידה מרובה: בפטרבורג נתחדש הרכב הפועלים כמעט ב-40%. התורשה המהפכנית הופרעה בהחלט. כל מה שהיה עד המלחמה, לרבות הסיעה הבולשביסטית בדומא, סולק מיד אחורנית וכמעט ששקע בנשיה.

אולם מתחת למחסה הבלתי בטוח של השלוחה, הפטריוטיות, ובמקצת גם של המונרכיזם, נצטברו בתוך ההמונים הלכירוח של התפרצות חדשה.

באבגוסט 1915 היו המיניסטרים הצאריסטים מודיעים זה לזה, כי הפועלים „מבקשים בכל מקום בגידה, רמיה, סאבוטז' לטובת הגרמנים ושטופים בבקשת האשמים בכשלונותינו בחזית“. ואמנם בתקופה זו מתעוררת בקורת ההמונים, שנבעה לעתים קרובות מתוך „הגנת המולדת“ – קצתה בכנות וקצתה כדי לשחד את הלבבות. אולם האידיאה הזאת לא היתה אלא נקודת המוצא. מרירות הפועלים מבקיעה לעצמה מבואות עמוקים יותר, מהֶסָה את בעלי המלאכה, את הפועלים מן המאה השחורה, את שְמָשי השלטונות ומאפשרת לפועלים הבולשביקים להרים ראש.

ההמונים פותחים בבקורת ומסיימים בפעולות. הכעס מתגלה תחילה במהומות בשל צרכי אוכל, שפה ושם הן מקבלות צורה של מרידות מקומיות. נשים, זקנים, נערות, בשוק או ברחוב, מרגישים את עצמם חפשים ונועזים יותר מן הפועלים חייבי־הגיוס בבתי החרושת. במוסקבה פורצת התנועה בחודש מאי בצורת פרעות בגרמנים. אף על פי שהמשתתפים בהן הם בעיקר מפסלתו של הרחוב, העושים את מעשיהם בחסותה של המשטרה, הרי עצם אפשרותן של הפרעות במוסקבה התעשייתית מעידה, שהפועלים לא נתעוררו עדיין במדה שיוכלו לכפות את סיסמותיהם ואת משמעתם על בני־הכרך הזעירים שהוטרדו משווי משקלם. המהומות בגלל צרכי אוכל נתפשטו על פני כל הארץ, הפיגו את ההיפנוזה של המלחמה וסללו את הדרך לשביתות.

הכוח הגלמי של הפועלים שזרמו אל בתי החרושת והרדיפה אחרי בצע-ריוח במלחמה גרמו בכל מקום להרעת תנאי העבודה והחזירו ליושנם את אמצעי הניצול הגסים ביותר. היוקר המאמיר המעיט ממילא את שכר העבודה. השביתות הכלכליות היו התגובה ההכרחית מצד ההמונים, שהסעירה והלכה במדה שאחזרה לבוא. השביתות באו בלויית מיטינגים, קבלת החלטות פוליטיות, התנגשויות עם המשטרה, ולעתים קרובות – יריות וחללים.

ההתפרצות מקיפה תחילה את המחוז הטכסטילי. בחמשה ביוני יורה המשטרה באורגים בקוסטרומה: 4 הרוגים, 9 פצועים. בעשרה באבגוסט הורג הצבא את פועלי איבאנובו-וונסינסק: 16 הרוגים, 30 פצועים. בתנועת האורגים מעורבים חיילים מן הגדוד החונה באותו מקום. שביתות-מחאה מתפרצות במקומות שונים בארץ, כתשובה על ההרג באיבאנובו-וונסינסק. בה בשעה מתפשטת גם המלחמה הכלכלית. לעתים קרובות הולכים האורגים בשורות הראשונות.

לעומת המחצית הראשונה של שנת 1914 – הרי תנועה זו, על פי כוחה ועל פי בהירות סיסמותיה, היא פסיעה גסה קדימה. ולא פלא: אל המלחמה הזאת נספחים במדה רבה המונים גלמיים, ואילו השכבה המנהיגה של הפועלים מעוררת לחלוטין. ואף על פי כן עוד בשביתות הראשונות שבימי המלחמה הורגש, כי קרבות גדולים מתרגשים ובאים. המיניסטר לעניני המשפטים חבוסטוב אמר בט"ז באבגוסט:

„אם אין עדיין התפרצויות מזוינות של פועלים, הרי זה רק משום שאין להם הסתדרויות“.

ביתר דיוק הביע את הדברים גורימיקין:

„השאלה שבה מתחבטים הפועלים היא העדר ההסתדרות, שהוכחה עם מאסרם של חמשת חברי הדומא“.

והמיניסטר לעניני הפנים הוסיף ואמר:

„אסור לחון את חברי הדומא (הבולשביקים) – הם יארגנו את מרכז התנועה של הפועלים בצורה המסוכנת ביותר“.

האנשים הללו לא טעו, על כל פנים, בדבר אויבם האמתי.

המיניסטרוון, אפילו ברגעי המבוכה הרבה ביותר והנכונות לותר ותורים ליברליים, ראה לעצמו להכות כמקודם על ראשה של מהפכת הפועלים, – ואילו הבורגנות האדירה שאפה אותה שעה לישב את הפעולה המשותפת עם המנשביקים. התעשיתנים הליברליים נבהלו למראה ההיקף והעוז של השביתות וניסו לכפות משמעת פטריוטית על הפועלים על ידי ספוח נבחריהם לועדי התעשייה-הצבאית. המיניסטר לעניני הפנים התאונן, כי קשה מאד להניא את מחשבתו של גוצ'קוב:

„כל הענין הזה נעשה בצל הדגל הפטריוטי ובשם צרכי ההגנה“.

ואמנם יש לציין, כי גם המשטרה נמנעה מלאסור את הסוציאלי-פטריוטים, מתוך שהיו בעיניה בני-ברית בעקיפין במלחמתה כלפי השביתות ו„מההומות“ המהפכניות. על אמונתה הנפרזת בכוח הסוציאליזם הפטריוטי עמד בטחונה של הבולשת, אשר סברה, כי כל זמן שהמלחמה נמשכת, לא יפרוץ המרד.

בשעת הבחירות לועד ההגנה התעשייה-הצבאי, היו האנשים, שבראשם עמד פועלי-המתכת רבי-המרץ גבוזדוב (ברבות הימים נראה אותו מכהן כמיניסטר לעניני העבודה בממשלה הקואליציונית של המהפכה), מיעוט, ואולם הם נסתייעו לא רק בתמיכתה של הבורגנות הליברלית, אלא גם בתמיכתה של הביורוקרטיה, כדי להדוף את המחרימים, שבראשם עמדו הבולשביקים, ולכפות על הפרולטריון הפטרבורגי באות-כוח במוסדות הפטריוטיזם התעשייתי. עמדתם של המנשביקים מצאה את בטויה הברור בנאום שנשא אחר כך אחד מבאי כוחם אל התעשייתנים חברי הועד:

– עליכם לדרוש, שהשלטון הביורוקרטי הקיים ירד מעל הבמה ויפנה את המקום לכם בתורת יורשי המשטר.

הידידות הפוליטית הצעירה לימים נתחזקה יום יום ושעה שעה. בפרוץ המהפכה היא תתן את פירותיה הבשלים.

המלחמה עשתה שמות בהסתדרות החשאית. הסתדרות מפלגתית מרוכזת לא היתה לבולשביקים לאחר מאסר הסיעה שבדומא. קיומם של ועדי המקומות היה ארעי, ולא תמיד היה להם הקשר עם הגלילות. פעלו קבוצות בודדות, אגודות, יחידים. אולם ההתעוררות, שחלה במלחמת השביתות, הוסיפה להם אומץ רוח וכוח. לאט לאט מצא את אח ונתקשרו קשרים גליליים. העבודה בסתר נתחדשה. לאחר זמן כתבו במחלקת המשטרה:

„הלנינאים, שלהם רוב מכריע בין ההסתדרויות החשאיות של הסוציאלי-דימוקרטים, הפיצו מראשית המלחמה במרכזיהם הגדולים ביותר (כגון: פטרבורג, מוסקבה, חרקוב, קיוב, טולה, קוסטרומה, פלך ולאדימיר, סאמארה) כמות נכרת של כרוזים מהפכניים בדרישה להפסיק את המלחמה, למגר את הממשלה הקיימת וליסד ריפובליקה, – ותוצאותיה המוחשיות של הפעולה הזאת היו

שביתות הפועלים והמהומות“.

תהלוכת-השנה המסורתית של הפועלים אל ארמון החורף, שאשתקד היתה בלתי נכרת כמעט, מעוררת בט' בינואר 1916 שביתה גדולה. תנועת השביתות גדלה בשנה זו כפלים. ההתנגשויות עם המשטרה מתפרצות עם כל שביתה גדולה ועקשנית. עם הצבא נוהגים הפועלים בידידות מודגשת, והבולשת מציינת פעמים רבות את העובדה המדאיגה הזאת.

התעשייה הצבאית פְּשְׁתָהּ, בלעה הכל מסביבה וחתרה מתחת ליסודותיה. ענפי התעשייה של הימים כתיקונם החלו גוועים. כל התכניות לנסת את המשק עלו בתוהו. הביורוקרטיה שוב אינה מסוגלת ליטול את הדבר בידה ולעמוד בפני התנגדותם של ועדי התעשייה הצבאית האדירים, ואף על פי כן לא הסכימה למסור את התפקיד הזה לידי הבורגנות.

האנדרלמוסיה התגברה. פועלים מוכשרים נתחלפו בבלתי מוכשרים. מכרות הפחם ובתי החרושת של פולין אבדו עד מהרה: במשך השנה הראשונה של המלחמה הופקעה בערך חמישית הכוחות התעשייתיים של המדינה. קרוב למחצית התוצרת הוצאה לצרכי הצבא והמלחמה, בכלל זה 75% מן האריגים הנוצרים בארץ. הטרנספורט, העמוס יתר על המדה, לא יכול היה להספיק לבתי החרושת את הדלק והחומר הגלמי במדה הדרושה. המלחמה לא רק בלעה את כל ההכנסה הלאומית, אלא החלה במדה רבה לבזבז גם את ההון היסודי של המדינה.

בעלי התעשייה התחילו ממעיטים בנותרים לפועלים, והממשלה השיבה כמקודם בגזירות חמורות על כל שביתה. כל הדברים האלה המריצו את הפועלים לעבור מן הפרט אל הכלל, מן הכלכלה אל הפוליטיקה. צריך שהכל ישבתו בבת אחת. כך מתעורר רעיון השביתה הכללית. תנועת הרדיקליזציה של ההמונים השתקפה בצורה המוכיחה ביותר בספירת השביתות. בשנת 1915 מועטת השתתפותם של הפועלים בשביתות הפוליטיות פי 2½ מהשתתפותם בסכסוכים הכלכליים, ב-1916 – פי שנים; במשך שני החדשים הראשונים של 1917 משתתפים בשביתות הפוליטיות פועלים פי ששה מאשר בשביתות הכלכליות. תפקידה של פטרוגרד נקבע בספרה אחת; במשך ימי המלחמה היו בה 72% מכל המשתתפים בשביתות הפוליטיות!

אש המלחמה אוכלת הרבה דעות קדומות. הבולשת מודיעה, בדאבון לב, כי „אם נאמר להגיב כחוק על כל מעשי הפגיעה החצופה והגלויה בכבוד הרוממות, כי עתה ירבה עד לאין שיעור מספר המשפטים על פי סעיף 103“. ואולם הכרתם של ההמונים נחשלת יותר מתנועתם. המועקה הקשה של המלחמה וההרס מחישה במדה עצומה את תהליך ההתפרצות, והמוני הפועלים אינם מספיקים עד פרוץ המהפכה להשתחרר מדעות רבות ומהבלים רבים, שהביאו עמם מן הכפרים ומן המשפחות העירוניות הבורגניות-זעירות. עובדה זו תטביע את חותמה על החדשים הראשונים של מהפכת פברואר.

בסוף שנת 1916 מאמירים המחירים בקפיצות. לאינפלציה ולהרס הטרנספורט מתוסף מחסור הסחורות. תצרוכת האוכלוסין נצטמצמה בינתיים עד כדי חצי ולמטה מזה. ה„עקומה“ של תנועת הפועלים עלתה עליה זקופה למעלה. מאוקטובר ואילך היא נכנסת לסטאדיה מכרעת בצרפה לאחדים את כל מיני המרידות: פטרוגרד מכשירה עצמה לקפיצת פברואר. בבתי החרושת מתגלגל נחשול של מיטינגים. הנושאים: צרכי אוכל, היוקר, המלחמה, הממשלה. נפוצים עלוני הבולשביקים. מתחילות שביתות פוליטיות. בשעת היציאה מבתי החרושת נערכות הפגנות מניה וביה. פה ושם „מתאָהוּם“ פועלי בתי חרושת וחייילים. מתפרצת שביתה מחאה סוערת נגד משפט המלחים המהפכניים של הצי הבלטי. הציר הצרפתי מעורר את שימת לבו של ראש המיניסטריון שטורמר למעשה שהיה בחיילים שירו במשטרה. שטורמר מרגיע את הציר:

– השֶפְטִים יהיו אכזריים!

בנובמבר מוציאים מבתי החרושת בפטרוגרד קבוצת פועלים חייבי-גיוס ומשלחים אותם אל החזית. השנה נגמרת בסופה וסערה. ראש מחלקת המשטרה וואסילייב מְדַמָה את המצב למה שהיה בשנת 1905 ובא לידי מסקנה שאין בה נחמה כלל:

„הרוחות האופוזיציוניים התגברו בהמון במדה שלא היתה דוגמתה בתקופה הנ”ל“.

אין וואסילייב סומך על חיל המצב. אפילו השוטרים נראים לו בלתי נאמנים די הצורך. הבולשת מודיעה על הסיסמה הרווחת בדבר שביתה כללית ועל סכנת הטירור העלול להתחדש. החיילים והקצינים החוזרים מן החזית אומרים על המצב שנתהווה:

„מה יש כאן להתבונן הרבה, דקור את המנוול הלז וחסל! אילו היינו כאן, לא היינו מהרהרים הרבה“ – ועוד ברוח זו.

שליאפניקוב, חבר הועד המרכזי של הבולשביקים, מי שהיה פועל מתכת, מספר על מתיחות הפועלים בימים ההם:

„לפעמים הספיקה שריקה אחת, המולה כלשהי, כדי שהפועלים יראו בהן אות להפסקת העבודה“.

אגב: פרט זה חשוב גם כסימן פוליטי וגם כקו פסיכולוגי: המהפכה נעוצה בעצבים בטרם פרצה החוצה.

כך היא ההשתלשלות גם בערי השדה – אך ביתר אטיות. תגבורת המוניות של התנועה ורוח המלחמה שבה מעתיקה את מרכז

הכובד מן האורגים אל פועלי המתכת, מן השביתות הכלכליות – אל הפוליטיות, מערי השדה – אל פטרוגרד. בשני החדשים הראשונים היו 575,000 שובתים פוליטיים, מהם חלק הארי מבני המטרופולין. על אף הִשְׁפָּטִים החדשים, שעשתה המשטרה אור לתשעה ביאנואר, שבתו בעיר הבירה 150,000 פועלים ביום-השנה לשפיכות הדמים. המתיחות רבה, פועלי המתכת עומדים בראש, הפועלים מרגישים מיום ליום, כי אין מלט. בכל בית חרושת מתרקם תא אקטיבי, על פי רוב מסביב לבולשביקים, השביתות והמיטינגים נערכים בלי הרף במשך שני השבועות הראשונים של חודש פברואר. בשמונה בפברואר רגמו את השוטרים בבית החרושת פוטילוב, בברד מטילי ברזל וסיגים. "בי"ד בו, הוא יום פתיחת הדומא, שבתו בפטרבורג קרוב ל-90 אלף איש. כמה מבתי החרושת שבתו גם במוסקבה. בט"ז בו החליטה הקצוץ לקבוע בפטרוגרד חלוקת לחם על פי כרטיסים. החידוש הזה פגע בעצבים. בי"ט בחודש הצטופף המון רב, ביחוד נשים, ליד בתי המכולת ודרשו לחם. כעבור יום שדדו את המאפיות בחלקי העיר השונים. אלה היו כבר חזיון המרד, שהתפרץ כעבור ימים מעטים.

* * *

את העוז המהפכני שאב הפרוליטריון הרוסי לא רק מתוכו. עצם מצבו, כמיעוט באומה, מעיד, כי אי אפשר היה לו לשוות למלחמתו את התנופה הזאת, לא כל שכן לעמוד בראש המדינה, אלמלא המשען האיתן שהיה לו במעבה העם. את המשען הזה הבטיחה לו השאלה האגררית.

השחרור-לחצאין של האכרים ב-1861 חל בשעה שהמשק החקלאי עמד במדרגה דומה לזו שעמד עליה מאתיים שנה קודם לכן. שמירת קרקעות הצבור משכבר, שנעשקו בימי הריפורמה, החמירה ממילא, בתוך שיטות העבוד הישנות, את המשבר של עודף האוכלוסין בכפרים, שהיה גם משבר של מחזור הזרעים המשולש. האכרים הרגישו את עצמם כאילו נוקשו במלכודת, ביחוד לאחר שהפרוצס התחולל לא במאה הי"ז אלא במאה הי"ט, כלומר: בתנאי המשק הפינאנסי שהתקדם הרבה, שתבע ממחרשת העץ תביעות שרק הטרקטור עלול למלאותן. גם כאן רואים אנו צירוף של דרגות בודדות בפרוצס ההיסטורי, וכפועל-יוצא – ניגודים וסתירות חמורים ביותר.

חכמי החקלאות והכלכלה הורו, כי אילו היו שיטות העבוד רציונליות, כי עתה הספיקו הקרקעות, כלומר, הציעו לאכר לעשות קפיצת-דרך לדרגת תרבות וטכניקה נעלה יותר, בלי שיפגעו בבעל האחוז, בשוטר ובמלך. אולם לא היה משטר משקי בעולם, ביחוד משק חקלאי, שהוא האינרטי ביותר, שירד מעל הבמה קודם שמִצָּה את כל אפשרויותיו. כדי שהאכר יראה הכרח לעצמו לעבור לתרבות חקלאית אינטנסיבית יותר, מן הדין היה שינסה לאחרונה להרחיב את המחזור המשולש שלו. דבר זה, כנראה, אי אפשר היה להשיג אלא על חשבון הקרקעות של הלא-אכרים. האכר נחנק במרחבי הקרקעות, נרדף בשוט המסים והשוך ולא היתה לו ברירה אלא לנסות ולקפח בהחלט את בעל האחוז.

בפרוס המהפכה הראשונה אמדו את כמות הקרקעות, המוכשרים לעבוד בגבולותיה של רוסיה האירופית, בשיעור 280 מיליון דיסיאטין. קרקעות עדתיות היו בערך 140 מיליון, נחלאות – למעלה מחמשה מיליון. קרקעות הכנסיה והמנזרים – קרוב לשנים וחצי מיליון. מן הקרקעות הפרטיים נפלו בחלקם של 30 אלף בעלי אחוזות גדולים, – שכל אחד מהם היה בעל 500 דיסיאטין ויותר, – 70 מיליון דיסיאטין, כלומר: כמות השוה בערך לכמות הקרקעות שנפלו בחלקן של עשרת מיליון משפחות אכרים. ספירה קרקעית זו היתה התכנית המוכנת של מלחמת האכרים.

במהפכה הראשונה לא הצליחו למגר את בעל האחוז. אולם כל המון האכרים התקומם. התנועה בכפר והתנועה בעיר לא נתכוונו צבא האכרים היה מהסס, ולבסוף הפריש מתוכו כוחות מספיקים לפרוע פרעות בפועלים. ומשדכא הגדוד הסמיונובי את המרד במוסקבה, חדלה המונרכיה מכל מחשבה לקצץ בקרקעותיהם של בעלי האחוזות, כשם שלא חשבה עוד על קיצוץ זכויותיה המלכותיות.

ואולם המהפכה המדוכאה נתנה את אותותיה בכפר. הממשלה בטלה את תשלומי הכופר הקודמים ונתנה אפשרות להרחיב את ההגירה לסיביר. בעלי האחוזות הנפחזים לא רק הסכימו לותורים נכרים בענין דמי החכירה, אלא גם החלו למכור את הלאטיפונדיות שלהם. בתוצאותיה של המהפכה השתמשו בהצלחה האכרים האמידים ביותר, שידם השיגה לחכור ולקנות קרקעות מידי בעלי האחוזות.

ואולם ביתר הרחבה נפתחו השערים ליצירת חנאים רכושנים מיוצאי מעמד האכרים עם פרסום החוק של תשעה בנובמבר 1906, – היא הריפורמה העיקרית של הקונטר-מהפכה המנצחת. על פי החוק של תשעה בנובמבר נתנה רשות למיעוט קטן בין אכרי כל קהילה להפקיע לעצמם, על חמתו של הרוב, חלקות מיוחדות. ועל ידי כך היה החוק הנ"ל מעין פצצה רכושנית המכוונת כלפי הקהילה. נשיא מועצת המיניסטרים סטולפיין הגדיר את מהותה של הפוליטיקה הממשלתית החדשה בשאלת האכרים כ,השלכת יחב על התקיפים". פירוש הדברים הוא: להמריץ את אמידים האכרים שיטלו לעצמם את קרקעות הקהילה על ידי קניית חלקות, פנויות" ולהפוך את החואים הרכושנים החדשים למשענת המשטר. הַצָּעָה של השאלה הזאת היה נקל מפתרונה. אכן, בנסיון הזה, להסב את שאלת האכרים לשאלת, בעלי האגרוף", שברה הקונטר-מהפכה את מפרקתה.

עד אחד בינואר 1916 הפקיעו 2½ מיליון בעלי-בתים 17 מיליון דיסיאטין לקנינם הפרטי. שאר שני המיליונים דרשו שיפרישו

להם 14,000,000 דיסטיאין. הדבר נראה כהצלחה עצומה לריפורמה. ואולם המשקים שקמו היו על פי רוב בלתי חיוניים בהחלט ולא שמשו אלא חומר לברירה הטבעית. בזמן שבעלי האחוזות הנחשלים ביותר והאכרים הזעירים מכרו – אלה את הלאטיפונדיות שלהם, ואלה את נחלתם הקטנה, – בו בזמן הופיעו כקונים בעיקר הבורגנים החדשים ממעמד האכרים. המשק החקלאי נכנס בלי ספק לתקופה של תגבורת רכושנית. אכספורט התוצרת החקלאית הגיע במשך חמש שנים (1908–1912) ממיליארד רובל עד מיליארד וחצי. פירוש הדברים היה: ההמונים הרחבים של מעמד האכרים היו לפרולטרניים, ואמידי הכפר הוציאו השוקה תבואה במדה ההולכת ורבה.

במקום קשרי־קהילה כחובה לאכרים התפתחה במהירות קואופרציה מרצון, שהספיקה במשך שנים מעטות להתפשט מאד בין המון האכרים, ומיד היתה ענין לאידיאליזציה ליברלית ודימוקרטיה. אולם רק לאכרים האמידים היה הכוח הממשי בקואופרציה, וסוף סוף היא לא שמשה אלא אותם בלבד. האינטליגנציה העמונית, שִׁכְזָה בקואופרציה של האכרים את מיטב כוחותיה, העתיקה, לבסוף, את אהבת־העם שלה אל הפסים הכבדים של הבורגנות. אגב: על ידי כך הוכשר השתוף שבין מפלגת הס.ר.ים ה„אנטירכושנית“ ובין מפלגת הקאדטים הרכושנית par excellence.

הליברליזם, שעמד באופוזיציה לפוליטיקה האגררית של הריאקציה, הסתכל בכל זאת, מתוך תקווה רבה, בחורבן הרכושני של הקהילה.

„בכפר מתהווה בורגנות זעירה רבת־כוח, – כתב הנסיך הליברלי טרובצקוי, – הרחוקה על פי צביונה וטיבה גם מן האידיאלים של האצילים המאוחדים וגם מן הדמיונות הסוציאליסטיים“.

אולם למטבע הנפלאה הזאת היה גם צד שני. מן הקהילה הופרשה לא רק „בורגנות זעירה רבת כוח“, אלא גם הפוכה. מספר האכרים, שמכרו את נחלותיהם שאינן נושאות את עצמן, הגיע עם ראשית המלחמה עד מיליון נפש, כלומר: לא פחות מחמשה מיליון אוכלוסין שנהיו לפרולטרנים. חומר מפוצץ למדי היו גם מיליוני האיכרים האביונים, שלא היתה להם ברירה אלא להחזיק בנחלותיהם הדלות. משמע, שגם בתוך מעמד האכרים חלו הניגודים, אשר הקדימו כל כך להפר את התפתחותה של החברה הבורגנית בשלימותה. הבורגנות הכפרית החדשה, שנועדה לשמש משענת לבעלי הרכוש הגדולים משכבר הימים היו האויבים לעם כולו. כדי שתוכל להיות משענת למשטר, זקוקה היתה הבורגנות הכפרית עצמה למשטר חזק, שיסייע לה להתבצר בעמדות שכבשה לעצמה. ולא יפלא אם בתנאים אלה לא חדלה השאלה האגררית להיות חמורה בכל הדומות הממשלתיות. הכל הרגישו, כי הסוף־פסוק לא נאמר עדיין.

ציר האכרים פטריצ'נקו הודיע יום אחד מעל במת הדומא:

– התוכחו ככל אשר תרצו – כדור עולם אחר לא תבראו. משמע, שעל־כרחכם תתנו לנו את הקרקע הזאת.

האכר הזה לא היה לא בולשביק ולא ס.ר.; אדרבה: זה היה ציר ימני, מונרכיסטן.

התנועה האגררית, שנשתככה, כמלחמת השביתות של הפועלים, בסוף שנת 1907, מתעוררת במקצת ב־1908 ומתגברת במשך השנים הבאות. אמנם, המלחמה עוברת במדה מרובה אל הקהילה פנימה; וזו היתה כונתה הפוליטית של הריאקציה. אולם גם המלחמה כלפי בעל האחוזת אינה נפסקת. האכרים מציתים באש את אחוזות האצילים, את היבול, את הקש, ופוגעים אגב אורחא גם באלה שנבדלו למורת רצונם של בני הקהילה.

במצב זה התרגשה ובאה המלחמה על האכרים. הממשלה הוציאה מן הכפר 10 מיליון עובדים וקרוב לשני מיליונים סוסים. המשקים הרופפים נתרופפו שבעתים. רבו השדות שלא נזרעו. התנגדותם של האכרים למלחמה גברה מחודש לחודש. באוקטובר 1916 הודיעה הנהלת הז'נדרמריה בפטרוגרד, כי בני הכפר שוב אינם מאמינים בהצלחת המלחמה. לפי עדותם של סוכני הביטוח, המורים, הסוחרים וכדו', „הכל מצפים בכליון עינים: מתי תגמר כבר המלחמה הארורה הזאת“. יתר על כן, „בכל מקום מדיינים בשאלות פוליטיות, מתקינים תקנות כלפי בעלי האחוזות והסוחרים, מסדרים תאים של הסתדרויות שונות... אין עדיין מרכז מאחד, אולם יש לשער, כי האכרים יתאחדו בקואופרטיבים, המתרבים מיום ליום ברוסיה כולה“. משהו מוגזם כאן, הז'נדרם הקדים משהו את המועד, אך ביסודם צוינו הדברים כהיותם.

בעל כרחם ראו המעמדות האמידים מראש, כי הכפר עתיד להגיש חשבון. אולם הם הניסו את המחשבות הקודרות בתקותם להשתמט איך שהוא. בימי המלחמה שוחח פאליאולוג, הציר הצרפתי הסקרני, עם המיניסטר לחקלאות לשעבר קריבושאין, עם נשיא המיניסטר לשעבר קוקובצ'ב, עם בעל האחוזת הגדול הרוזן בוברינסקי, עם נשיא הדומא הממשלתית רודזיאנקו, עם בעל התעשייה האדיר פוטיילוב ועם שאר בעלי השם, והנה מה שנתברר לו: קיומה של הריפורמה האגררית היסודית מצריך עבודה מתמדת של 300,000 מודדים במשך לא פחות מט"ו שנים, אולם בינתיים עתיד מספר המשקים להגיע עד 30 מיליון, וממילא יתבטלו כל החישובים המוקדמים. הריפורמה הקרקעית היתה, איפוא, בעיני בעלי האחוזות, רמי המעלה והבנקאים בחזקת „רצוע העגול“. למותר הוא לציין, כי דקדוקי עניות אלה היו זרים לאכר בהחלט. הוא היה סבור, כי ראשית חכמה יש להאביד את האדון, ואחר כך יתלבנו הדברים.

ואם אף על פי כן היה הכפר שרוי בימי המלחמה בשקט, לכאורה, הרי זה משום שהכוחות הפעילים היו בחזית. החיילים לא שכחו את הקרקע, על כל פנים, בשעה שלא חשבו על המות, ומחשבותיהם של האכרים על העתיד בשכבם בחפירות ספגו ריח אבק שריפה. ואף על פי כן לא השיגה ידם של האכרים, אפילו לאחר שלמדו להחזיק נשק, לחולל בכוחות עצמם את המהפכה הקרקעית-דימוקרטית, כלומר: את המהפכה שלהם. הם זקוקים היו להנהגה. בפעם הראשונה במשך כל דברי ימי העולם הוכרח האכר לבקש את מנהיגו בפועל. וזהו ההבדל היסודי, ואפשר לומר המצאה, שבין המהפכה הרוסית ובין אלה שקידמוה.

באנגליה בוטל שעבודם של האכרים למעשה בשלהי המאה הי"ד⁴, כלומר: כמאתים שנה קודם שהוקם ברוסיה, וכארבע מאות וחמשים שנה קודם שבוטל בה. האכספרופריאציה של קרקעות האכרים נמשכת באנגליה, דרך הריפורמציה ושתי המהפכות, עד המאה הי"ט. להתפתחות הקפיטליסטית, שאינה מגבירה חיילים כלפי חוץ, היתה, איפוא, שהות לביטולו של מעמד האכרים העצמאי, ימים רבים קודם שהפרולטריון נתעורר לחיים פוליטיים.

המלחמה בשלטונו המוחלט של המלך, במעמד האצילים ובאלופי הכנסייה המריצה את הבורגנות בצרפת לנסות כמה נסיונות ולחולל בסוף המאה הי"ח את המהפכה הקרקעית היסודית. מאז היה מעמד האכרים העצמאי משענת למשטר הבורגני, וב-1871 עזר לבורגנות לדכא את הקומונה הפריסית.

בגרמניה לא הצליחה גם הבורגנות לפתור בדרך מהפכנית את השאלה האגררית, ובשנת 1848 היא הסגירה את האכרים אל בעלי האחוזות, כשם שלוטו, שלש מאות שנה קודם לכן, בימי מלחמת האכרים, הסגירם אל הנסיכים, ומאידך גיסא היה הפרולטריון הגרמני באמצע המאה הי"ט חלש מכדי שיוכל ליטול על עצמו את הנהגת האכרים. על ידי כך נתן להתפתחות הקפיטליסטית בגרמניה מועד מספיק, אם כי לא ממושך כמו באנגליה, כדי שתוכל לשעבד לעצמה את המשק החקלאי, כהיותו לאחר המהפכה הבורגנית הבלתי מושלמת.

את שחרור האכרים ב-1861 התקינה רוסיה המונארכית האצילית והפקידותית מחמת צרכיה של החברה הבורגנית, אבל בתוך רפיונו הפוליטי המוחלט של מעמד הבורגנים. אופי שחרורם של האכרים גרם לתמורה הקפיטליסטית המגברת חיילים שתהפוך בהכרח את הבעיה האגררית לשאלת המהפכה. הבורגני הרוסי נשא את נפשו להתפתחות אגררית בנוסח צרפתי, דני, אמריקני, – כל נוסח שהוא, ורק לא נוסח רוסי. אולם הם לא השכילו לעיין בעוד מועד בדברי ימי צרפת או במבנה הסוציאלי של אמריקה. על אף עברו המהפכני, עמד המשכיל הדימוקרטי בשעת ההכרעה לימינם של הבורגנים ובעלי האחוזות הליברלים ולא לימינו של הכפר המהפכני. מעמד הפועלים – הוא לבדו עלול היה בתנאים אלה לעמוד בראש מהפכת האכרים.

חוק ההתפתחות המקובצת של הארצות הנחשלות – (מבחינת הצירוף המיוחד של יסודות הנחשלות עם הגורמים החדשים) – מתגלה כאן לפנינו בצורתו המושלמת ביותר והוא גם נתון לנו את מפתח החידה היסודית של המהפכה הרוסית. אילו היתה השאלה האגררית, כמורשת הברבריות של ההיסטוריה הרוסית הקדומה, נפתרה על ידי הבורגנות, אילו אפשר היה לה להפתר על ידי הבורגנות, כי עתה מן הנמנע היה לו, לפרולטריון הרוסי, להגיע לשלטון בשנת 1917. התגשמותה של המדינה הסובייטית הצריכה את התקרבותם והתלכדותם של שני גורמים, שטבעם ההיסטורי שונה ונבדל זה מזה בהחלט: מלחמת האכרים, כלומר: תנועה, שהיא אפינית לראשית ההתפתחות הבורגנית, – ומרד פרולטארי, כלומר: תנועה המציינת את שקיעתה של החברה הבורגנית. וזוהי מהותה של שנת 1917.

פרק ד: המלך והמלכה

הספר הזה מתכוון פחות מכל לטפל בחקירות פסיכולוגיות, שבימינו מרבים להשתמש בהן במקום הנתוח הסוציאלי וההיסטורי. בשדה התצפית שלנו עומדים קודם כל גדולי הכוחות המניעים של ההיסטוריה, שאִפּים הוא על-איש. אחד מהם הוא המונרכיה. אולם כל הכוחות הללו פועלים על ידי אנשים. המונרכיה אינה קשורה ביסוד האיש בכווח הפרינציפ שלה. דבר זה בלבד עשוי להצדיק את ההתענינות באישיות של המלך, שמהלך הענינים הפגישו עם המהפכה. מלבד זאת מקוים אנו, כי נצליח להלן להוכיח, ולו רק במקצת, היכן מסתיים האיש שבפרט – בנקודה הרבה יותר קרובה מכפי שנדמה לנו, – ומה רבים הם המקרים, ש,הסימן המיוחד" של הפרט אינו אלא שרשט אינדיבידואלית של חוקי-ההכרח הנעלה יותר.

אבותיו של ניקולאי השני הורישו לו לא רק קיסרות גדולה, אלא גם מהפכה. הם לא העניקו לו אפילו סגולה אחת שתכשירו להגנת מלכותו, ואפילו פלך או מחוז. לעומת הגאות ההיסטורית, שהקריבה מפעם לפעם את נחשוליה אל שערי הארמון, הציג האחרון לבית רומאנוב את שיווי-הרוח הקהה: נדמה היה, כי בין הכרתו ובין תקופתו עמדה מחיצה שקופה אבל אטומה בהחלט.

המקורבים למלך זכרו לאחר המהפכה פעמים רבות, כי בשעות הטראגיות ביותר למלכותו, בימי נפילת פורט-ארטור וטביעת הצי ליד צ'וסימה, כעבור עשר שנים, בימי נסיגת הצבא הרוסי מגליציה, וכעבור עוד שנתיים, בימים שקדמו להסתלקותו, כשכל הסובבים את המלך היו מדוכאים, נבהלים, מזועזעים, – ניקולאי לבדו היה שקט ושליו. הוא היה שואל, כמקודם, למספר הפרסאות

שעשה במסעותיו על פני רוסיה, זכר את מקרי הצייד לשעבר, את המהתלות בעת הפגישות הרשמיות, ובכלל התעניין בגל האשפות של חייו, בשעה שמעל לראשו רעמו הרעמים והתפתלו חזיזי-הברקים.

— מה זה — שאל בנפשו אחד הגינראלים המקורבים — תקיפות רבה, שאין דוגמתה, פרי חנוך, אמונה בהשגחה העליונה הקובעת מראשית את המקרים — או מיעוט הכרה?

בעצם השאלה אתה מוצא חצי תשובה. את נימוסיותו, את כשרונו לעצור ברוחו בשעות הקשות ביותר איש אפשר להסביר ב„הרגל“ חיצוני בלבד: שורש הדברים נעוץ היה באדישות הפנימית, בדלות הנפש, ברפיון האימפולסים של הרצון. המסוה של האדישות, שבחוגים ידועים מכנים אותו בשם נימוס, נתמזג אצל ניקולאי בדרך הטבע עם קלסטר פניו.

יומנו של המלך דומה כמאה עדים: מיום ליום, משנה לשנה נמשכות על דפי היומן רשימות מדכאות של ריקות הנפש. „טיילתי ארוכות והרגתי שני עורבים. שתיתי תה לאור היום“. טיול ברגל, שיוט בסירה. ושוב עורבים, ושוב תה. הכל על גבול הפיזיולוגיה. על טקס בכנסיה הוא מספר בדיוק כמו על לגימה.

בימים שקדמו לפתיחת הדומא הממשלתית, כשכל המדינה נודעזעה בעוית, כתב ניקולאי:

„י"ד באפריל. טיילתי בכתונת דקה וחידשתי את השיוט בדוגית, שתיתי תה במרפסת. סטאנה אכלה ארוחת צהרים ושטה עמנו“.

אף לא מלה אחת על מה שקרא: רומאן אנגלי סנטימנטלי או דין וחשבון מאת מחלקת המשטרה?

„ט"ו באפריל. אישרתי את הסתלקותו של ויטה. סעדו עמנו מארי ודמיטרי. הובילו אותם אל הארמון“.

ביום שהוחלט בו לפזר את הדומא, בשעה שחוגי הפקידים הגבוהים, כחוגי הליברלים, היו שרויים באימת מות, כתב המלך ביומנו:

„ז' ביולי. יום הששי. בוקר מלא טרדות. אחרנו חצי שעה לפת שחרית לכבוד הקצינים... היתה סערה ומחנק רב. טיילנו יחד. קבלתי את גורימיקין; חתמתי על פקודה לפזר את הדומא! אכלנו ארוחת צהרים אצל אולגה ופטיה. כל הערב קראתי“.

סימן־הקריאה בדבר פיזור הקרוב של הדומא הוא הביטוי המכסימלי של רגשותיו.

צירי הדומא הפזורה עוררו את העם להמנע מלשלם מסים ומלעבוד בצבא. פרצו מרידות צבאיות: בסויאבורג, בקרונושטאדט, בצי, בפלוגות; התחדש במדה עצומה הטירור המהפכני כלפי הפקידים הגבוהים. המלך רושם:

„ט' ביולי. יום ראשון. קרה הדבר! היום ננעלה הדומא. בשעת ארוחת הבוקר לאחר תפילת השחרית היו פני רבים מדוכאים... מזג האויר היה נפלא. בשעת הטיול פגשנו את הדוד מישה, שבא אתמול מגאטצ'ינה. עד הצהרים ובמשך כל הערב עסקתי בענייני בשקט. שטתי בדוגית“.

שהשיוט היה דוקא בדוגית פירש המלך, אך מה הם העניינים שעסק בהם — את אלה לא פירש. וכך תמיד.

ולהלן בימי חירום אלה:

„י"ד ביולי. התלבשתי ורכבתי באופנים לבית המרחץ, ובהנאה רבה התרחצתי בים“.

„ט"ו ביולי. רחצתי פעמים. החום היה גדול. אכלנו את ארוחת הצהרים טנדו. הסערה חלפה“.

י"ט ביולי. בבוקר התרחצתי. היינו בחוה. הדוד וולאדימיר וצ'אגין אכלו פת שחרית“.

על המרידות והתפוצצות הדינאמיט רמיזה קלה בהגדרה היחידה „מאורעות חשובים!“; המרגיזה בשויון־הנפש הבהמי שלא נתגבר עד כדי להיות ציניות.

„בשעה 9½ בבוקר נסענו אל הגדוד הקאספי... טיילתי ארוכות. מזג האויר היה נפלא. התרחצתי בים. לאחר התה קבלתי את לבוב וגוצ'קוב“.

אף לא דבור אחד על בקורם הבלתי שכיח של שני הליברלים, שסדר סטוליפין כנסיון לספח את הפוליטיקאים האופוזיציוניים אל המיניסטריון שלו. הנסיך לבוב, העתיד להיות נשיא הממשלה הזמנית, ספר בימים ההם על הראיון הזה עם המלך:

„שערתי שאראה את המלך מדוכא מרוב צער, והנה הופיע לפני בחור עליז וזריז, לבוש כתונת שצבעה כעין הפטל“.

השגתו של המלך לא היתה גדולה מהשגתו של פקיד קטן במשטרה, אלא שהאחרון היטיב בכל זאת מן הראשון להכיר את המציאות והיה פחות שקוע בדעות הבל. העתון היחידי, שאותו קרא ניקולאי במשך שנים רצופות ושממנו שאב את כל האידיאות שלו, היה השבועון שיצא לאור בכספי הממשלה ע"י הנסיך מְשֶׁצְ'רֶסְקִי, העתונאי של הכנופיה הביורוקרטית הריאקציונית, השפל, המְכּוּר, הבזוי אפילו בסביבתו. השגתו של המלך עמדה בעינה במשך שתי מלחמות ושתי מהפכות: בין הכרתו ובין המאורעות נצבה תמיד מחיצה אטומה של אדישות.

את ניקולאי קראו בשם פטליסטון, ולא בכדי. אלא שיש להוסיף ולומר, כי הפטליזם שלו היה הפוכה הגמור של האמונה האקטיבית ב„כוכבו“. אדרבא: ניקולאי היה לא־יוצלה בעיני עצמו. הפטליזם שלו לא היה אלא צורה של התגוננות פסיבית מפני ההתפתחות ההיסטורית בצירוף שרירות לב, קטנונית על פי הנימוקים הפסיכולוגיים, אבל איומה על פי תוצאותיה.

– זה רצונו, ועל כן: כך צריך להיות, – כותב הרוזן ויטה. – הסיסמא הזאת מתבטאת בכל פעולותיו של השליט החלש הזה, שרק מתוך רפיון עשה כל מה שציין את מלכותו, – שפיכות דמים, נקיים פחות או יותר. ועל פי רוב ללא שום תכלית...

את ניקולאי היו מדמים לפעמים לאבי־אבי־זקנו פאבל המטורף למחצה, שכנופית החצר חנקה אותו בהסכמת בנו, אלכסנדר „המבורך“. אמנם, הצדדים השונים שבשני הרומאנובים הללו היו: אי־אמון כלפי כל אדם, שנבע מתוך אי־אמון כלפי עצמם, חשדנות של אפס כל־יכול, רגש של מנודה, אפשר לומר, של הדיוט נושא כתר. אולם פאבל היה בלי ספק רב־גוני יותר, בשגעונו היה יסוד של דמיון, אמנם בלתי שפוי. ואילו אצל הנין היה הכל אפור, אף לא קו בהיר אחד.

ניקולאי היה לא רק בלתי מוצק, אלא גם מרשיע־ברית. החנפנים כינוהו בשם רב הקסם, בגלל עדינותו ביחסו אל אנשי החצר. אולם בחביבות יתרה היה נוהג ניקולאי דוקא עם רמי המעלה שהתכונן להדיחם מעל פניו: המיניסטר המוקסם בשעת הראיון היה מוצא בביתו כתב פטורין. אצל ניקולאי היתה זו מעין נקימה על אפסותו.

ניקולאי היה פונה עורף באיבה לכל בעל כשרון ושיעור קומה. רצויה לו רק סביבת האנשים דלי הכשרון וקטני המוחין, שלא הוצרך להביט אליהם מלמטה למעלה. אמנם, היתה לו אהבה עצמית, וגם חריפה למדי, אבל בלתי אקטיבית, בלי קורטוב של איניציאטיבה, קנאתנית־מתגוננת. הוא היה בורר לו מיניסטרים על פי הפרינציפ של „נחות דרגא“. אנשים בעלי שכל ואופי לא היה מזמין אלא בשעת הדחק, באין ברירה, כשם שמזמינים כירורג משום פקוח נפש. כך אירע לויטה, אחר כך לסטוליפין. המלך רחש לשניהם איבה מסותרת. וכשחלפה שעת החירום, היה מזדרז להפטר מן היועצים, שיותר מדי עלו עליו בשיעור קומה. הברירה נעשתה על פי שיטה, ונשיא הדומא האחרונה, רודזיאנקו, העיז לומר למלך בז' בינואר 1917, כשהמהפכה התדפקה כבר על השער:

– מסביבך, אדוני המלך, אין גם איש אחד נאמן וישר: כל המצויינים הודחו או פרשו מעצמם, ולא נותרו אלא בעלי השם הרע.

כל מאמצייה של הבורגנות הליברלית למצוא שפה אחת עם החצר עלו בתוהו. רודזיאנקו הנמהר והרעשן ניסה לעורר את המלך בהרצאותיו. לשוא! הלה החריש לא רק לשמע הנימוקים אלא גם לשמע דברי ההעזה, בהכשירו בסתר את פזור הדומא. הנסיך הגדול, דמיטרי, מי שהיה יקירו של המלך והשתתף אחר כך ברצח ראספוטין, התאונן באזני שותפ־לרצח, הנסיך יוסיפוב, כי מיום ליום נעשה המלך במפקדה שוה־נפש לכל הסובב אותו. לדעתו של דמיטרי, היו משכירים את המלך במיני סממנים שטמטמו את נפשו.

„פשטו שמועות, – כותב ההיסטוריון הליבראלי מיליוקוב, – כי את המצב הזה של אדישות שכלית ומוסרית מחזקים במלך על ידי מדה רבה של „אלכוהל“.

כל הדברים הללו היו דברי בדוא או גוזמא. המלך לא היה זקוק לנארקוטיקים: „הסממנים“ הנפסדים היו בתוך דמו. אלא שבמסגרת המאורעות הכבירים של המלחמה והמשברים, שהביאו לידי מהפכה, הובלטו גלוייהם ביתר שאת. ראספוטין, שהיה פסיכולוג, היה אומר על המלך בקיצור:

– דבר מה חסר בקרבו.

אכזרי מאד היה האיש הזה, – האפור, החלק ו„המנומס“. זו לא היתה אכזריותם האקטיבית, המכוונת לתכלית היסטורית, של יוהאן האיום או פטר – מה לניקולאי השני ולהם? – כי אם אכזריות פחדנית של אחרון אשר נבהל מפני גורלו שנחרץ. עוד בשחר מלכותו הלל ניקולאי את הגדוד שינה בפועלים. הוא היה תמיד קורא בהנאה את הידיעה על קורסיסטיות „גזוזות“ שהולקו במגלבים או על גולגלות של בני־אדם מחוסרי־מגן שנמחצו בימי הפרעות שפרעו ביהודים. בעל־הכתר המנודה נמשך בכל לבו אל חלאת החברה, אל הפורעים מן המאה השחורה, ולא רק שלם להם ביד רחבה מקופת הממשלה, אלא גם אהב להמתיק שיחה עמהם על עלילותיהם ולחוס עליהם בשעה שהיו נתפסים בדרך מקרה ברצח צירים ממחנה האופוזיציה. ויטה, שעמד בראש הממשלה בימי דכוייה של המהפכה הראשונה, כתב בספר זכרונותיו:

„בהגיע אל אזני המלך השמועה על תעלוליהם האכזריים והבלתי מועילים של מפקדי הגדודים, היו התעלולים הללו זוכים תמיד

לדברי שבח מפיו, על כל פנים להגנתו“.

בתשובה על דרישתו של שר הפלך הבלטי, לעצור באותו קצין הלייטננט ריכטר, שהרג על דעת עצמו, בלי דין ובלתי דיין, גם את הבלתי מתנגדים – רשם המלך בשולי התזכיר: „בחזר חמד!“

אין מספר למעשים אלה. האיש „המקסים“ הזה, – נטול כוח הרצון, המחוסר כל מטרה, המשולל כל כוח דמיון, – היה האיום מכל העריצים של ההיסטוריה החדשה והישנה.

המלך היה מושפע מאד מהמלכה, והשפעה זו גדלה עם מרוצת השנים ותוספת המכשולים. שניהם השלימו זה את זה. עצם הצירוף הזה מעיד, כי בלחץ הנסבות נעשה הפרטי לקבוצי. אולם תחילה מן הראוי ליחד את הדבור על המלכה עצמה.

מוריס פאליאולוג, מי שהיה ציר צרפת בפטרוגרד בימי המלחמה, פסיכולוג מובהק בעיני אקדמיקים ושוערות צרפתיים, מתאר את דמותה של המלכה האחרונה בצורה חלקקה מאד:

„חרדה מלכותית, עצבות כרונית, געגועים בלי גבול, תגבורת הכוחות וירידתם חליפות, הגיגים רבייטורים על אשר לא כאן, על העולם הבלתי נראה, אמונות שוא – כל התכונות הללו, שנתבטאו בהִבְהָק כזה באפיה של המלכה, – כלום לא מסגולותיו המיוחדות של העם הרוסי הן?“

ואף על פי שהדברים זרים מאד, הרי יש בשקר המתקתוק הזה גם קורטוב של אמת. ולא לחנם כינה הזקן סאלטיקוב את המיניסטרים ושרי הפלך מעדת הברונים הבלטיים בתואר „גרמנים בעלי נפש רוסית“; אין ספק, כי דוקא מן הנכרים, שאין להם כל זיקה אל העם, נצטרף סוג הפקידים על טהרת „הנפש הרוסית“.

ואולם מדוע זה רחש העם שנאה גלויה למלכה, שהצליחה, לדברי פאליאולוג, להבין כל כך את נשמתו? התשובה פשוטה: כדי ליתן צידוק למצבה החדש, בקשה בת גרמניה זו לסגל לעצמה מתוך השתוללות קרה את כל המסורת וכל ההשפעה של ימי הבינים הרוסים, העלובים והגסים מכל ימי הבינים, – ואילו העם בימים ההם התאמץ בכל עוזו להחליץ מברבריות ימי הבינים שלו. דבוק של „סאמודרוז' אבייה“ נכנס בנסיכת קסן זו: היא עלתה מפנתה הנדחת אל מרומי גפי העריצות הביצאנצית, ובשום אופן לא רצתה לרדת מהם. בדת הפראבוסלכית מצאה מסתורין ומגיות ההולמים את גורלה החדש. וככל אשר נתגלתה שפלותו של המשטר הישן, כן גברה בה אמונתה ביעודה. המלכה היתה בעלת אופי תקיף ומסוגלת לאכזלטיציה מפוכחת וקשוחה, ובסגולותיה אלה היתה בחינת השלמה למלך נטול־הרצון וגם משלה בו.

בי"ז במאָרס 1916, שנה אחת לפני פרוץ המהפכה, כשהארץ המדוכדכה כבר התפתלה בצבת התבוסות והחורבן, כתבה המלכה לבעלה אל המפקדה הראשית:

„... חלילה לך להקל ולהסכים למיניסטריין אחראי וכדו'... או לכל דבר שהם רוצים בו. אלה צריכים להיות המלחמה שלך והשלום שלך והכבוד שלך ושל המולדת שלנו, ובשום אופן לא של הדומא. אין הם רשאים לפסוק אפילו מלה אחת בשאלות אלה“.

זו היתה, על כל פנים, תכנית מושלמת, ודוקא היא היתה גוברת תמיד על היסוסיו הבלתי פוסקים של המלך.

לאחר שנסע ניקולאי אל הצבא, בתורת מפקד ראשי, כביכול, החלה המלכה לנצח בגלוי על כל הענינים הפנימיים. המיניסטרים היו באים אליה, כאילו היתה רגנט. היא קשרה קשר עם כנופיה קטנה על הדומא, על המיניסטרים, על הגינראלים של המפקדה, על כל העולם כולו, ובמדת מה גם על המלך. ב־6 בדצמבר 1916 כתבה המלכה אל המלך:

„כיון שאמרת, כי רצונך הוא שפרוטופוב יוסיף לעמוד על משמרתו, היאך מעיז הוא (נשיא המיניסטריין טריפוב) להמרות את פיך, – הך באגרופך על השולחן, אל תוותר, הנה האדון, שמע בקול רעיתך התקיפה ובקול ידידנו, האמן לנו“... .

וכעבור חמשה ימים שוב:

„הלא יודע אתה, כי עמך הצדק. לך קוממיות. צוה לטריפוב שיעבוד עמו... הך באגרופך על השולחן“.

הפסוקים הללו נראים כבדותא. אולם הם הוצאו ממכתביה ככתבם וכלשונם. ואין אדם יכול כלל לבדות דברים מעין אלו.

בי"ג בדצמבר שוב משפיעה המלכה על המלך:

„רק לא מיניסטריין אחראי, שהכל נשתגעו בו. הכל משקיט ומשתפר, אבל יש צורך שתורגש ידך. הנה זה כבר, במשך כמה שנים, אומרים לי את הדברים האלה: „רוסיה אוהבת להרגיש את השוט“ – זהו הטבע שלהם!“

בת הֶסֶן הפרבוסלאבית, שקבלה חינוך וינדזורי ונשאה כתר ביצנצי על ראשה, לא רק „מגשימה“ את הנשמה הרוסית, אלא גם בזה לה באופן אורגני: הטבע שלהם דורש שבט נוגשים, כותבת מלכה רוסית למלך רוסי על אודות העם הרוסי חדשים וחצי לפני שהמונרכיה ירדה תהומות.

אמנם באפיה היתה המלכה חזקה מן המלך, אך היא לא עלתה עליו בשכל, ואולי גם נפלה ממנו. היא מרבה ממנו לבקש חברת הדיוטות. הידידות הקרובה והממושכה אשר קשרה את המלך והמלכה עם מרת וירובובה יש בה כדי לשמש מדה לשיעור קומתו הרוחנית של הצמד המלכותי. וירובובה היתה מכנה את עצמה בשם טפשה, וזו לא היתה ענותנות. ויטה, שאי אפשר היה להכחיש את טביעת עינו, אומר עליה שהיא „עלמה פטרבורגית פשוטה וטפשית ביותר, לא יפה, דומה לבועה של בצק סופגני“. בחברת הגברת הזאת, שבחמדה רבה חזרו אחריה ישישים רמי מעלה, צירים ופיננסיסטים, ושאף על פי כן השכילה לדאוג לכיסה, – היו המלך והמלכה מבליים שעות רבות, הם נועצו עמה, החליפו מכתבים עמה ועליה. השפעתה היתה מרובה מהשפעת הדומא הממשלתית ואפילו משל המיניסטריין.

ואולם וירובובה עצמה לא היתה אלא ה„מדיום“ של „הידיד, שסמכותו נשאה מעל לשלשתם“... „זוהי דעתי הפרטית, – כותבת המלכה למלך, – אברר, מהי דעתו של ידידנו“. דעתו של הידיד אינה פרטית, היא המכרעת. „... הנני תקיפה, – עומדת המלכה על דעתה כעבור שבועות מספר, – אבל שמע לי, כלומר: לידידנו, וסמוך עלינו בכל... לבי דוי עליך, כעל ילד ענוג ורך־לבב, הזקוק להדרכה, אלא שהוא מציית רק לדעתם של היועצים הרעים, בשעה שאדם שנשלח מאת האלהים אומר לו את אשר עליו לעשות“.

הידיד שנשלח מאת האלהים – הוא גריגורי ראספוטין.

„... תפילות ועזרתו של ידידנו – והכל ילך למישרים“.

„אלמלא הוא כי עתה תם הכל, הנני בטוחה בדבר בהחלט“.

* * *

במשך כל ימי מלכותם של ניקולאי ואלכסנדרה היו מביאים אל חצר המלכות ידעונים ובעלות אוב לא רק מכל קצוי רוסיה, אלא גם מארצות אחרות. היו קבלנים מיוחדים רמי מעלה, שהתגודדו מסביב לקוסם החדש ומהוים ליד המלך את „הבית העליון“ האדיר. לא היה מחסור לא בצבועות זקנות, הנושאות את התואר רוזנת, ולא ברמי מעלה, שהיו בטלים מעבודה, ולא באילי הכסף שחכרו בכסף מיניסטריונים שלמים. רבי הכהונה של הכנסיה הפרבוסלבית התקנאו בהתחרות הבלתי־פטנטית של המהפנטים ובעלי הכשפים, ונזדרזו להבקיע לעצמם דרכים אל קודש הקדשים של האינטריגה. ויטה כינה את הכנופיה השלטת הזאת, שהיתה לו פעמים למכשול, בשם „כנופית המצורעים של החצר“.

במדה שהשושלת הוסיפה להתבדל והמלך הרגיש את עצמו פטור מהשגחה, בה במדה הוזקק לסייעתא שלא מעלמא הדין. יש פראים המסבבים באויר לוח־עץ קטן הקשור אל חבל – כסגולה למזג אויר טוב. המלך והמלכה השתמשו בלוחות הקטנים למטרות שונות. בקרון המלך היה חדר תפלה מלא וגדוש איקונין גדולים ואיקונין זעירים וכל מיני תשמישי קדושה, שהיו כתרים – תחילה בפני הגייסות של יפאן ואחר כך של גרמניה.

שיעור קומתם של אנשי החצר לא היה משתנה, בעצם, מדור לדור. בימי אלכסנדר השני, שנקרא בשם „המשחרר“, היו הנסיכים הגדולים מאמינים בלבב שלם בשדי הבית ובמכשפות. בימי אלכסנדר השלישי לא הוטב המצב, אלא שקט משהו. „כנופית המצורעים“ היתה קיימת תמיד, רק הרכבה נשתנה ותחבולותיה נתחדשו. ניקולאי השני לא יצר, אלא קבל בירושה מאבותיו את האתמוספירה הזאת של פראות ימי הביניים. אולם המדינה נשתנתה במשך עשרות השנים הללו, הצרכים נסתכנו, התרבות גבהה, וכנופית החצר נמצאה עומדת מאחור. ואם בעל כרחך וְתרה המונרכיה לכוחות החדשים, הרי בתוך תוכה לא הספיקה להתחדש כל עיקר, אדרבה: היא נתכווצה בתוך עצמה, רוח ימי הביניים היה מתגבש מלחץ האיבה והפחד, עד שקבל צורה של סיוט פגולים המנסר בחללה של המדינה.

אור לאחד בנובמבר 1905, היינו: במומנט הקריטי ביותר של המהפכה הראשונה רושם המלך ביומנו:

„הכרתי לדעת את איש האלהים, גריגורי מפלך טובולסק“.

זה היה ראספוטין, אכר מסיביריה שבגולגולתו פרחה צלקת בלתי נרפאת מרוב מכות שהכוהו על גניבת סוסים. „איש האלהים“, שנתגלה בשעת הכושר, מצא לו עד מהרה עוזרים מרמי המעלה, – ביתר דיוק הם מצאו אותו – וכך נתהוותה כנופיה שלטת חדשה, שהכניעה לעצמה את המלכה, ובאמצעותה – את המלך.

מימות החורף של 1913–14 כבר דברו אנשי הפמליא העליונה בפטרבורג בגלוי, כי בדעת ראספוטין וכת דיליה תלויות כל המשרות הרמות, הקבולת וההספקה. „הזקן“ עצמונהפך עד מהרה למוסד ממשלתי. שמרו עליו מכל משמר, ולא פחות מזה עקבו

אותו המיניסטריונים המתחרים בו. הבלשים של מחלקת המשטרה רשמו שעה שעה את הליכותיו ואורח חייו, ולא חסרו ביומנם את העובדה, כי בבקורו בכפר מולדתו פוקרובסק פרצה תגרת דמים בין ראספוטין השכור ובין אביו. באותו יום, בתשעה בספטמבר 1915, שלח ראספוטין שתי טלגרמות של ידידות, אחת לצארסקויה סילו, למלכה, ואחת – למפקדה הראשית, למלך.

בסגנון אפי רשמו הבלשים יום-יום את הילולותיו של הידיד.

„היום חזר הביתה בשעה החמישית בבוקר, שכור גמור“.

„אור לכ"ו לנה אצל ראספוטין המשחקת ו.“

„בא עם הנסיכה ד. (אשת הקאמר-יונקר של חצר המלכות) לבית המלון 'אסטוריה'“.

ומיד אחרי זה:

„חזר הביתה מצארסקויה סילו סמוך לשעה אחת עשרה בלילה“.

„ראספוטין חזר הביתה עם הנסיכה ש. שכור מאד, ומיד חזרו שניהם“.

למחרת – בבוקר או בערב – נסע לצארסקויה סילו. על שאלתו הידידותית של הבלש, מדוע זה שקע בהרהורים, השיב הנשאל:

– איני יכול להחליט בלבי, אם לכנס את הדומא או לא לכנסה?

ושוב:

„חזר הביתה בשעה החמישית בבוקר, שכור למדי“.

וכך מתנגן הניגון במשך חדשים ושנים על ג' מנענעים: „שכור למדי“, „שכור מאד“ ו„שכור גמור“. את הידיעות הללו, רבות החשיבות המדינית, היה הגנרל של הז'נדרמריה גלובאצ'וב מצרף ומאשר בחתימתו.

שש שנים נמשכה פריחת השפעתו של ראספוטין, – השנים האחרונות של המונארכיה.

„חיינו בפטרבורג – מספר הנסיך יוסיפוב, שהיה במדת-מה שותף לחיים האלה, ואחר כך רצה את ראספוטין – נהפכו ליום-טוב שאין לו סוף. להילולת שכרות של אסיר מארץ גזירה, שנתרחש לו נס.“

„היו בידי – כתב נשיא הדומא רודזיאנקו – מכתבים רבים מאת אמהות, שבנותיהן חוללו בידי הנואף הנוכל הזה“.

זכותו של ראספוטין עלו לכהונתם המיטרופוליט של פטרבורג פיטירים והארכיבישוף בארנאבה, שלא ידע כמעט צורת אות. בזכותו של ראספוטין החזיק מעמד ימים רבים התובע הראשי של הסינוד הקדוש, סאבלר, וברצונו הודח מכהונתו נשיא המיניסטריון קוקובצב, שסרב לקבל את פני הזקן. ראספוטין מינה את שטורמר נשיא מועצת המיניסטרים, את פרוטופוב – מיניסטר לענייני פנים, את ראיב תובע ראשי חדש מטעם הסינוד ועוד רבים. ציר הריפובליקה הצרפתית פאליאולוג השתדל מאד להתראות עם ראספוטין, התנשק עמו וקרא בקול: „Voilà inevitable illumine“, כדי להטות בעזרתו את לבה של המלכה לטובתה של צרפת. היהודי סימאנוביץ, סוכנו הפיננסי של הזקן, שהיה חשוד בעיני הבולשת כקוביוסטוס ומלוה ברבית, העלה בעזרתו של ראספוטין למדרגת מיניסטר לענייני המשפטים את הברנש המנוול דוברובולסקי.

– „החזק בידך רשימה קטנה זו – כותבת המלכה למלך בענין המינויים החדשים – ידידנו בקש שתדבר בכל העניינים הללו עם פרוטופוב“.

וכעבור יומים:

„ידידנו אומר, כי שטורמר יכול להוסיף עוד זמן מה להיות נשיא מועצת המיניסטרים“.

ושוב:

„פרוטופוב מתיחס בהדרת כבוד לידידנו ויזכה לברכה“.

באחד הימים, בו רשמו הבלשים את מספר הבקבוקים והנשים, שפכה המלכה את לבה במכתבה למלך:

„את ראספוטין האשים, שהוא נשק נשים וכדו'... קרא נא בספרי השליחים, הם היו מנשקים כל איש לשם ברכה.“

ספק הוא אם הבלשים היו מוצאים הצדקה מספיקה בראיה מן השליחים. במכתב אחר מרחיקה המלכה לכת וכותבת:

„בשעת קריאת הברית החדשה של ערבית הרבית לחשוב על ידידנו: הפרושים רודפים את ישו, ומתחפשים לצדוקים... אכן אין נביא בעירו...“

תאור ראספוטין כישו הנוצרי היה שכיח בכנופיה זו ולגמרי לא מקרי. גדול היה הפחד מפני הכוחות האיזמים של ההיסטוריה מכדי שהמלך והמלכה יוכלו להסתפק באלהים, שאין לו גוף ודמות הגוף, ובצלו המופשט של ישו האיבנגלי. הם הוזקקו לביאתו החדשה של 'בן-האלהים'.

בראספוטין מצאה המונארכיה המנודה והגוססת את ישו בצלמה ובדמותה.

„אלמלא היה ראספוטין קיים – אמר איש המשטר הישן, הסינאטור טאגייצב, – כי עתה הוכרחו לבדותו.“

הפסוק הזה צופן בו דברי־אמת הרבה יותר מכפי שחשב מחברו. אם נפרש את השם חוליגניות כביטוי הקיצוני של התכונות האנטי־סוציאליות הפרזיטיות שבשפל החברה, הרי רשאים אנו בהחלט לכנות את הראספוטנייה בשם 'שיא החוליגניות המוכרת'.

פרק ה: רעיון ההפכה בארמון

מדוע, איפוא, לא ניסו המעמדות השליטים, בבקשם מפלט מן המהפכה, להפטר מן המלך וסביבתו? הם חפצו ולא העיזו. לא הספיקו להם לא עוז רוח ולא אמונה במפעלם. רעיון ההפכה בארמון היה מנסר בחלל האויר, עד ששקע במהפכה המדינית. יש ליחד את הדבור על הענין הזה, על כל פנים, כדי להבין ביתר בהירות את היחסים שבין המונארכיה ומרומי האצילים, הביורוקרטיה והבורגנות, בטרם בוא להתפרצות.

המעמדות האמידים היו מלוכניים כולם: בתוקף האינטרסים, ההרגלים והפחדנות. ואולם הם רצו במונארכיה בלי ראספוטין. המונארכיה היתה עונה להם: קבלונו כמו שהנני. בתשובה על דרישת המיניסטריון ההוגן היתה המלכה שולחת למלך אל המפקדה הראשית תפוח מידי ראספוטין, כדי שיאכלנו כסגולה לחזוק כוח הרצון.

„זכור נא – השביעתו המלכה – כי אפילו מר פיליפ (מהפנט צרפתי, נוכל ורמאי) היה אומר, שאסור לכונן קונסטיטוציה, כי היא עלולה להמיט שואה עליך ועל רוסיה...“

„הִיָּה פטר הגדול, יוהאן האיום, המלך פאבל – רמוס את כולם תחת כפות רגליך!“

איזה פֶּלִיל נתעב של פחד, אמונות הבל והתנכרות מרה לגבי הארץ! אמנם, אפשר היה לשער, כי, לפחות, במרומים אין משפחת המלך גלמודה כל כך: הרי ראספוטין מוקף תמיד פמליא של גבירות רמות המעלה, ובכלל השמאניות מושלת באצילים. אולם המסתורין של הפחד הזה אינו עשוי ללכד, אלא, להפך, להפריד בין הדבקים. כל אחד נמלט על נפשו לפי דרכו. בבתי אצילים רבים היו קדושים משלהם המתחרים ביניהם. אפילו במרומי החברה הפטרוגראדית משפחת המלך היא כמנוגעת ומוקפת אי־אמון ואיבה.

מרת וירובובה כותבת בספר זכרונותיה:

„בעמקי לבי ידעתי וראיתי את המרירות שכל הסובבים רוחשים לאנשים שהערצתיים, והרגשתיכי המרירות הזאת מקבלת צורה איומה.“

על גבי הרקע האדום של המלחמה, לקול ההמולה הברורה של המדחפות במעי האדמה – לא השתדלו המעמדות עדיפי הזכויות למנוע מעצמם אפילו לשעה קלה את תענוגות החיים, אדרבא: הם התעלסו בהם לרויה. אולם את משתאותיהם החל לפקוד לעתים תכופות שלד של בר־מינן והטיל אימה בפרקי אצבעותיו. אז נדמה להם, כי כל האסון בא בגלל אפיה הנתעב של עֵלִיסה, בגלל שתיקתו המועלת של המלך, בגלל הפתיה וירובובה, הלהוטה אחרי בצע, ובגלל ישו הסיבירי בעל הגולגולת המצולקת. נחשולים של רחשי חזות קשה זרמו בין המעמדות השליטים, נתכווצו בעוית מן ההיקף אל המרכז וּבְדָלוּ מיום ליום את הפמליא הרמה והשנואה של צרסקויה סילו. וירובובה הביעה בבהירות רבה את רגשותיה של הפמליא הזאת בזכרונותיה, שבדרך כלל הם כוזבים:

„... בפעם המאה שאלתי את עצמי: מה אירע לחברה הפטרוגראדית? התקפה את כולם מחלת רוח, או דבקה בהם איזו מגפה, הרווחת בימי מלחמה? קשה לברר את הדבר. אולם עובדה היא: כולם היו שרויים במצב של גרוי בלתי טבעי.“

בין המשוגעים היתה גם משפחת רומנוב הגדולה – כל הכנופיה התאונתית, החצופה והשנואה של הנסיכים והנסיכות הגדולים. פחד מות נפל עליהם, והם התאמצו להחליץ מן העיגול המתכווץ סביבם, החניפו לאצילים, העושים מעשה פרונדה, הלכו רכיל במלך ובמלכה והיו מגרים זה את זה ואת הסובבים אותם. הדודים ירום הודם כתבו למלך מכתבי שדולים, שמבעד לנמוסי הכבוד נשמע בהם חרוק השנים.

לאחר המהפכה תיאר פרוטופוב, לא בכתיבה תמה כל כך אבל במדת מה של ציוריות, את הלך הרוח בפמליא הרמה:

„אפילו המעמדות העליונים ביותר עשו מעשה פרונדה לגבי המהפכה. בטרקלינים ובמועדונים האציליים מתחו בקורת חריפה ובלתי יחס של רצון על הפוליטיקה של הממשלה: דנו בדבר היחסים שנוצרו במשפחת המלך; ספרו דברי בדיחה על ראש המדינה; כתבו שירים; רבים מן הנסיכים הגדולים בקרו באספות האלה, ונוכחותם הוסיפה בעיני הקהל תוקף־אמת לספורי ההתולים ולגוזמות הזדוניות. הכרת הסכנה הצפונה במשחק הזה לא נתעוררה עד הרגע האחרון“.

חריפות־יתר נתנה לשמועות בדבר הכנופיה החצרנית משהאשימו אותה בגרמנופיליות ואפילו ביחסים ישירים עם האויב. רודזיאנקו, הרעשני ושאינו בן סמך ביותר, היה אומר בגלוי:

„הקשר והדמיון בין השאיפות נראים בעליל ומחויבים על פי ההגיון, עד כי אני, על כל פנים, איני מפקפק כלל בפעולת הגומלין שבין המפקדה הגרמנית וכנופית ראספוטין: אין זה מוטל בשום ספק“.

ההסתמכות הסתמית על הראיה „ההגיונית“ מחלישה הרבה את הסגנון ההחלטי של העדות הזאת. גם לאחר המהפכה לא נמצאה כל הוכחה לקשר שבין אנשי ראספוטין ובין המפקדה הגרמנית. מה שאין כן ענין „גרמנופיליות“. המדובר היה, כמובן, לא על יחסי החבה או השנאה הלאומיים של המלכה־הגרמנית, נשיא המיניסטריון שטורמר, הרוזנת קליינמיכל, שר החצר הרוזן פרדריקס ושאר האדונים בעלי השמות הגרמניים. הזכרונות הציניים של הנרגנית הזקנה קליינמיכל מעידים בבירור תירה על האופי הבינלאומי המוחלט, שבו הצטיינו מרומי האצילים של כל ארצות אירופה, המקושרים בקשרי משפחה, ירושה, בוז קוסמופוליטי לכל העומד במדרגה נמוכה יותר, האחרון במקום ולא במעלה, שבטירות העתיקות, בנאות המרפא ההדורים ובחצרות המלכים באירופה. הרבה יותר ממשיים היו יחסי השנאה של החצרונים אל הפרקליטים החנפים של הריפובליקה הצרפתית, ויחסי החבה של הריאקציונרים, בעלי השמות הטבטוניים והסלאביים, אל הרוח הפרוסית האמתית של המשטר הברליני, שימים רבים הפיק את רצונם בשפם המשוח, בגינונים הסרדיוטיים ובפתיות המרוצה מעצמה.

אך לא אלה חתכו את הגורל. הסכנה נבעה מעצם ההגיון שבמצב, הואיל ולחצר לא היתה ברירה אלא לבקש ריוח והצלחה בברית שלום מובדלת, שהכרחותה גברה עם תגבורת הסכנה. הליברליזם, על ידי מנהיגיו, כפי שנראה להלן, בקש לשמור לעצמו את הסכוי של הברית המובדלת, מתוך תקווה לעלות על ידי כך לשלטון. ואולם דוקא משום כך ניהל תעמולה שוביניסטית פרועה, בגנבו את דעת העם ובהפילו אימה על הארמון. בשאלה חמורה זו לא העיזה כנופית החצר לגלות את פרצופה האמתית בטרם מועד, וגם הוכרחה להסתגל לסגנון הפטריוטי הכללי, ובינתים לגשש ולבקש דרך לברית שלום מובדלת.

הגנרל קורילוב, ראש המשטרה לשעבר, שהיה נמנה על כנופית ראספוטין, מכחיש, כמובן, בזכרונותיו את הקשרים ואת רחשי החבה של אדוניו לגבי הגרמנים, ומניה וביה הוא מוסיף ואומר:

„אין להאשים את שטורמר שסבר, כי המלחמה בגרמניה היתה אסון גדול לרוסיה, וכי לא היה לה כל יסוד פוליטי חשוב.“

ואולם אין לשכוח, כי שטורמר, שהיתה לו „סברה“ מענינת כל כך, היה ראש ממשלה במדינה, שעמדה בקשרי מלחמה עם גרמניה. המיניסטר הצארי האחרון לעניני הפנים, פרוטופוב, נשא ונתן, זמן־מה לפני כניסתו לממשלה, עם מדינאי גרמני בשטוקהולם והיה מודיע על כך למלך. ראספוטין עצמו, לדברי קורילוב הנ"ל, „סבר, כי המלחמה בגרמניה היא צרה גדולה לרוסיה“. ולבסוף, בה' באפריל 1916, כתבה המלכה למלך:

„... אין הם רשאים לומר, כי יש לו איזה קשר עם הגרמנים, הוא טוב־לב ורבי־חסד לכל, בלי הבדל דת, כמוהו כישו. כך צריך להיות כל נוצרי אמתי“.

מאליו כמובן, כי אל הנוצרי האמתי הזה, שכמעט לא חדל משכרות, יכלו, – יחד עם הרמאים המלויים ברבית והסרסוריות האצילות, – להספח גם מרגלים ממש „קשרים“ כאלה אינם מן הנמנעות. אולם הפטריוטים מאנשי האופוזיציה הרחיבו את השאלה והציגוה בגלוי. הם פשוט האשימו את המלכה בבגידה. בזכרונותיו, שנכתבו לאחר ימים רבים, מעיד הגנרל דניקין:

„בקול רם, בלי שים לב למקום ולזמן, דברו בצבא על דרישתה התקיפה של המלכה להתבדל ולכרות ברית שלום, על בגידתה לגבי הפלדמרשל קיטצ'נר, שעל נסיעתו הודיעה, כביכול, לגרמנים וכו'... העובדה הזאת השפיעה מאד על הלך הרוחות בצבא, על יחסו אל בית המלכות ואל המהפכה.“

דניקין מספר כמו כן, כי לאחר המהפכה השיב הגינראל אלכסייב על השאלה הגלויה בדבר בגידתה של המלכה,,תשובה שתומה ומאונסה“, כי בשעת בדיקת הניירות של המלכה מצאו מפה, ובה מסומנים בפרוטרוט מקום חנייתיהם של כל הגייסות בחזית, וכי עליו, על אלכסייב, עשה הדבר רושם מדכא... .

„ויותר לא הוסיף – מעיר דניקין הערה של וד“ל – והסב את השיחה לענין אחר.“

אם היתה ואם לא היתה מפת-סתרים למלכה, הגינראלים קטני המוחין שמחו, על כל פנים, להטיל עליה חלק מאחריותם לתבוסותיהם. אין ספק, כי האשמת החצר בבגידה פשטה בצבא, בעיקר, מלמעלה למטה, מן המפקדות מחוסרות הכשרון.

ואולם אם המלכה, שהמלך נכנע לה בכל דבר, מוסרת לוילהלם את סודות המלחמה ואפילו את ראשיהם של המצביאים מבני הברית, – היש דרך אחרת מלבד עשית שפטים במלך ובמלכה? וכיון שהנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביץ' נחשב לראש הצבא והכת האנטיגרמנית, הרי עצם מְשָׁחֲתו, לכאורה, עשאתו לתומכה העליון של המהפכה בארמון. וזוהי הסבה שבגללה, על פי דרישת ראספוטין והמלכה, הדיח המלך את הנסיך הגדול ונטל בידי את ההצבאה הראשית. ואולם המלכה חששה לתוצאות הראיון של הדוד ובן-האח בשעת מסירת הענינים.

„חביבי, השתדל להיות זהיר, – כותבת המלכה למלך – והזהר פן תכשל בהבטחה לניקולֶשָׁה או בכל דבר שהוא, – זכור, כי גריגורי הצילך מידו ומידי אנשיו הרעים... זכור נא, למען רוסייה, את אשר בקשו לעשות: להגלותך (אין זו רכילות. בידי אורלוב כבר היו מוכנות כל התעודות) ואותי לכלוא בבית המנזר...“

אחיו של המלך, מיכאיל, אמר לרודזיאנקו:

„כל המשפחה מכירה ויודעת, מה מזיקה היא אלכסנדרה פיודורובנה. רק בוגדים סובבים את אחי ואותה. כל האנשים ההגונים פרשו. ואולם מה לעשות במקרה זה?“

אכן: מה לעשות במקרה זה?

הנסיכה הגדולה מאריה פאבלובנה דרשה מאת רודזיאנקו, במעמד בניה, שיטול על עצמו „לסלק“ את המלכה. רודזיאנקו הציע לבטל את השיחה כאילו לא היתה כלל, שאם לא כן מוכרח הוא, בתוקף שבועת האמונים להודיע למלך, כי הנסיכה הגדולה מציע לנשיא הדומא להאביד את המלכה. וכך הפך הקמרהר הפקח את השאלה בדבר רצח המלכה להלצה טרקלינית חביבה.

המיניסטריון עצמו היה עומד לעתים באופוזיציה חריפה נגד המלך. עוד ב־1915, שנה וחצי לפני המהפכה, נשמעו בישיבות הממשלה דברים גלויים, שאפילו עכשיו יֵרָאוּ כבלתי אפשריים.

המיניסטר לעניני הצבא, פוליבנוב:

– אין לנו מוצא אלא בדרך של השלמה עם החברה. הסכרים הרופפים עכשיו לא יוכלו למנוע את הפורענויות.

המיניסטר לעניני הים גריגורוביץ:

– סוד גלוי הוא, כי גם הצבא אינו רוחש אמון לנו ומצפה לתמורות.

המיניסטר לעניני פנים, הנסיך שצ'רבטוב:

– כולנו עד אחד אין אנו מסוגלים לשלוט ברוסיה בתנאים אלה... יש צורך או בדיקטטורה, או בפוליטיקה של השלמה.

[מישיבת כ"א באבגוסט 1915]

לא זו ולא זו שוב לא יכלו להועיל; לא זו ולא זו כבר לא היו בגדר האפשרי. המלך לא העיז להכריז דיקטטורה, דחה את הפוליטיקה של ההשלמה ולא אישר את התפטרותיהם של המיניסטרים, שראו את עצמם בלתי מוכשרים לשליטה. פקיד גבוה, הוא רושם הרשומות, מצרף לנאומי המיניסטרים פירוש קצר: „אין ברירה, כנראה, אלא להתלות על עמוד-פנס“.

בתוך הלך רוח זה אין פלא, שגם בחוגים הביורוקרטים דברו על ההכרח לחולל מהפכה בארמון כעל אמצעי יחידי לקדם את פני המהפכה המתרגשת ובאה.

– אילו עצמתי את עיני – אומר אחד מן המשתתפים בשיחות אלה – כי עתה שערתי, כי הנני נמצא בחברת מהפכנים ותיקים.

שר הגדוד הז'אנדארמי, שסייר, לרגל שליחות מיוחדת, את הגייסות בדרומה של רוסיה, תאר בדין וחשבון שלו תמונה קדורנית: מאמצי התעמולה, ביחוד על חשבון הגרמנופיליות של המלכה והמלך, הכשירו את הצבא לרעיון ההפכה בארמון.

„שיחות ברוח זו נערכו בפרהסיה באספות האופיצרים, והפקידים הגבוהים של המצבאה לא פעלו פעולה נגדית מספיקה“.

ופרוטופופוב אף הוא מעיד ואומר:

„רבים מן המצבאה העליונה התייחסו ברצון להפכה; אנשים בודדים היו באים בקשרים עם העסקנים הראשיים של הגוש הפרוגרסיבי ומקבלים השפעה מהם“.

האדמיראל קולצ'אק, שנתפרסם אחר כך, הוכיח (אחרי שגייסותיו הוכו בידי הצבא האדום) בפני ועדת החקירה הסובייטית, כי היו לו קשרים עם רבים מצירי האופוזיציה בדומא, שאת דבריהם קדם בברכה, „משום שהתייחס בשלילה לשלטון שהיה קיים לפני המהפכה“. ואולם לקולצ'אק לא גילו את תכניות ההפכה בארמון.

לאחר רצח ראספוטין וגירוש הנסיכים הגדולים שבאו בעקבו החלה הפמליא רמת המעלה לדבר בגלוי על ההכרח לחולל הפכה בארמון. הנסיך יוסופוב מספר, כי אל הנסיך דמיטרי האסור בארמון היו באים קציני כמה גדודים והציעו לו תכניות שונות לפעולה נמרצת, „שהוא לא יכול היה, כמובן, להסכים להן“.

חשבו, כי גם יד הדיפלומטיה של מדינות הברית בקשר הזה, על כל פנים ידו של הציר הבריטי. אין ספק, כי על פי האיניציאטיבה של הליברלים הרוסים ניסה הציר הזה, ביאנואר 1917, להשפיע על ניקולאי לאחר שבקש אישור והסכם לכך מאת ממשלתו. המלך שמע בנימוס ובהקשבה לדברי הציר, הודה לו ו – השיא את השיחה לענינים של מה בכך. פרוטופופוב היה מודיע לניקולאי על המשא ומתן של ביוקנן עם ראשי העסקנים של הגוש הפרוגרסיבי והציע להשגיח על הצירות הבריטית. ניקולאי לא הסכים, כביכול, להצעה זו, מתוך שההשגחה על מעשי הציר, אינה מתאימה למסורת הבינלאומית. ואילו קורילוב מודיע בפירושו, כי „הבולשת רשמה בכל יום את המשא ומתן בין מנהיג מפלגת הקאדטים מיליוקוב ובין הצירות הבריטית“. משמע, שהמסורת הבינלאומית לא עכבה. אולם גם העבירה על המסורת לא הועילה הרבה: הקשר בארמון לא נתגלה אף-על-פי-כן.

האומנם היה קשר כזה? אין שום הוכחה וסימן לכך. „הקשר“ היה רחב מדי, הוא הקיף חוגים רבים ושונים מכדי שיוכל להיות קשר. הוא היה מנסר בחלל האויר, כהלך רוח של רמי המעלה בחברה הפטרבורגית, כרעיון-ישועה סתום או כסיסמה של יאוש. אך הוא לא נתגבש בצורת תכנית מעשית.

האצילות העליונה במאה הי"ח התקינה פעמים רבות תקנות מעשיות בסדר ירושת העצר, בשימה במאסר או בחנקה מלכים בלתי רצויים: בפעם האחרונה נעשה הנתוח הזה לפאבל בשנת 1801. אין לומר, איפוא, כי הפכה בארמון מתנגדת למסורת הייררכיה הרוסית. אדרבא, היא היתה יסוד הכרחי בה. אולם מעמד האצילים לא עמד איתן זה כבר. על הכבוד להחניק את המלך או את המלכה וותרו האצילים לבורגנות הליברלית. אולם גם העזתם של מנהיגי הליברלים לא היתה גדולה ביותר.

לאחר המהפכה דברו פעמים רבות על הרכושנים הליברלים, גוצ'קוב וטרשצ'נקו, והגנרל קרימוב המקורב להם, כעל מרכז הקשר. גוצ'קוב וטרשצ'נקו אישרו את הדבר, אבל לא בפירושו. גוצ'קוב – בעל הדוקרבים, מי שהיה מתנדב בצבא הבורים במלחמתם כלפי אנגליה, הליברל בעל הדרבונות – צריך היה, בכלל, להראות „בעיני הקהל“ כדמות המתאימה ביותר לקשירת הקשר. אלא מי? האומנם פרופיסור מיליוקוב המרבה דברים? אין ספק כי גוצ'קוב היה מהרהר כמה פעמים בדבר מכה קצרה ונאמנה, אשר גדוד אחד עשוי למלא בה את מקומה של המהפכה ולקדם את פניה. עוד ויטה בשעתו הלשין ב„זכרונותיו“ על גוצ'קוב, שנוא נפשו, ותארו כחסידי השיטה של הטורקים הצעירים ביחסם לשולטן הבלתי רצוי. ואולם גוצ'קוב, שאפילו בצעירותו לא הספיק להוכיח למעשה את גבורתו ברוח „טורקיה הצעירה“, הספיק בינתיים להזקין מאד. והעיקר הוא, שידידו של סטולפיין לא יכול היה שלא לראות את ההבדל שבין התנאים הרוסיים והטורקיים הישנים ושלא לשאול את עצמו: מי יודע, אולי במקום לשמש תריס בפני המהפכה, תהיה ההפכה בארמון המדחפה האחרונה שתמיט את הפורעניות, והאם ממילא לא תהיה התרופה מסוכנת שבעתים מן המחלה עצמה?

בספרות המוקדשת למהפכת פברואר, מדובר על הכנת ההפכה בארמון כעל עובדה מוכחת. מיליוקוב אומר: „לפברואר נועדה הוצאתה אל הפועל“. דניקין מאחר את ההוצאה לפועל עד מארס. שניהם מדברים על „התכנית“ לעצור את רכבת המלך, לדרוש מניקולאי שיסתלק ממלכותו, ואם יסרב, ושיערו שהוא יסרב בלי ספק, להשתמש ב„סילוקו הגופני“ של המלך. מיליוקוב מוסיף ואומר, כי מתוך ראית ההפכה האפשרית, היו מנהיגי הגוש הפרוגרסיבי, – שלא השתתפו בקשר ושרטטו לא היו נהירים להם „בדיוק“, – מדיינים בחוג מצומצם: היאך לנצל על הצד היותר טוב את ההפכה לכשתצליח.

יש כמה מחקרים מרכזיסטיים, שנכתבו בשנים האחרונות, שגם הם מאמינים בגירסה זו הקובעת, כי אמנם היתה הכנה מעשית להפכה בארמון. אגב: עובדה זו מוכיחה בעליל, באיזו קלות ובאיזה בטחון מבצרות להן האגדות מקום במדע ההיסטורי.

כעדות מובהקת לקשר מביאים לעתים קרובות את ספרו של רודזיאנקו, המעייד דוקא שהקשר לא היה ולא נברא. ביאנואר 1917 בא מן החזית אל עיר הבירה הגינראל קרימוב והתאונן לפני חברי הדומא, כי שוב אי אפשר להמשיך כך:

– אם תרהיבו עוד לאחוז באמצעי קיצוני זה (חילוף המלך) – תמוך נתמוך בהם.

אם תרהיבו!

האוקטיאבריסטן שידלובסקי קרא בכעס:

– אין לחוס ולרחם עליו לאחר שהוא מחריב את רוסיה.

בוכוח הסוער הובאו הדברים שאמר או שלא אמר ברוסילוב:

– אם יהא צורך לבחור בין המלך ובין רוסיה, – אבחר ברוסיה.

אם יהא צורך!

המיליונר הצעיר טרשצ'נקו דבר כהורג־מלך קנאי. הקאדט שינגרב אמר:

– הגינראל צודק: ההפכה הכרחית! אולם מי יעיז לחוללה?

זהו העיקר: מי יעיז?

זוהי עדות של רודזיאנקו שדבר נגד ההפכה. במשך השבועות המעטים שלאחר כך הענין, כנראה, לא זז ממקומו. דברו על עכוב הרכבת של המלך, אבל אין לדעת, מי הוא שנועד להוציא את הדבר אל הפועל.

הליברליזם הרוסי, בעודו בצעירותו, תמך בכסף ובחבה את המהפכנים־הטרוריסטים בתקותו, כי על ידי פצצות יכריחו הללו את המונארכיה ליפול על צואריהם של הליברלים. איש מכל האדונים הכבודים הללו לא הורגל לחרף את נפשו. אולם בעיקר השפיע כאן לא הפחד האישי אלא המעמדי: עכשיו רע – חשבו הליברלים בלבם – אבל מי יודע אם אחר כך לא יורע המצב שבעתים. על כל פנים, אילו היו גוצ'קוב־טרשצ'נקו־קרימוב רוצים בקשר באמת, כלומר: אילו הכינּוהו למעשה על ידי גיוס כוחות ואמצעים, כי עתה, לאחר המהפכה, הוברר הדבר בהחלט ובדיוק, משום שהמשתתפים בדבר, וביחוד הצעירים המוציאים אותו אל הפועל, שמספרם הוצרך להיות לא מועט, לא היו מוצאים שום נימוק להסתיר את מעשה הגבורה שנעשה, „כמעט“; אדרבא, לאחר פברואר עלול היה הדבר לחזק את הקאריירה. עדויות כאלה לא היו. ברור בהחלט, שגם גוצ'קוב וקרימוב לא הרהיבו לעשות יותר מגניחות פטריוטיות אגב שתית יין ועישון סיגרה. אכן, גם הפרונדאים קלי הדעת של האצילים וגם האופוזיציונרים המסורבלים של הפלוטוקרטיה, שניהם כאחד סוף סוף לא הרהיבו עוז בנפשם לתקן למעשה את המזל הרע.

במאי 1917 עתיד מאקלאקוב, אחד המליצים המצויינים והנבובים של הליברלים, להכריז במועצה הפרטית של הדומא, שהמהפכה תמגר אותה יחד עם המונארכיה, בזו הלשון:

– אם הבאים אחרינו יקללו את המהפכה, הרי הם יקללו גם אותנו, על שלא הצלחנו למנוע אותה בעוד מועד על ידי מהפכה מלמעלה.

ואחר כך, כבר באמיגרציה, עתיד קרנסקי להצטער יחד עם מאקלאקוב לאמור:

– כן! רוסיה האמידה אחרה את המועד של ה־coup d'état מלמעלה (שכה הרבו לדבר בו ולהתכונן (?)) אליו; היא אחרה את המועד ולא מנעה את התפוצצותה הסטיכית של המדינה“.

שתי הקריאות האלה משלימות את התמונה ומעידות, כי גם לאחר שהמהפכה קראה דרור לכל כוחותיה הבלתי נעצרים, הוסיפו התְּפֻלְנים המשכילים להאמין, כי חלוף שושלת, „בעוד מועד“ עלול היה למנוע אותה.

* * *

לחולל הפכה „גדולה“ בארמון לא הספיקה להם הגבורה. אולם מתוך כך עלתה תכנית ההפכה הקטנה. כיון שהקושרים הליברלים לא העיזו להגות מן המסלה את השחקן הראשי של המונארכיה, החליטו הנסיכים הגדולים לסלק את הלחשן: ברצח ראספוטין הם ראו את האמצעי האחרון להצלת השושלת.

הנסיך יוסופוב, בעלה של אחת מבנות בית רומאנוב, צרף אל הפעולה הזאת את הנסיך דמיטרי פאבלוביץ והציר המלוכני של הדומא פורישקביץ. הם ניסו למשוך גם את הליבראל, מקלקוב, כנראה, כדי לשוות לרצח צביון כלל-לאומי. הפרקליט המפורסם השכיל להשתמש, אך המציא לקושרים את הרעל. פרט מסוגנן עד מאד! הקושרים סברו, ולא בלי יסוד, כי באבטומוביל של הרומאנובים יקל להוביל את גופת הנרצח: לגושפנקא של הנסיכות נתן שימוש. כל השאר התחולל בנוסח של הצגה ראינועית היעודה להדיוטות סרייטרם. אור לי"ז בדצמבר נמשך ראספוטין לסעודת הילולה ונרצח בארמונו של יוסופוב.

המעמדות השליטים, חוץ מאנשי הכנופיה והמעריצות המיסתיות, ראו ברצח ראספוטין מעשה ישועה. כל אנשי בית המלכות שהיו בפטרבורג בקרו בבור של ברכה אצל הנסיך הגדול והאסיר, שידין, לדברי המלך, נגואלו בדם-אכר (ישו הנוצרי, ובכל זאת אכר!). אחותה של המלכה, אלמנתו של הנסיך הגדול סירגיי, הודיעה בטלגרף, כי היא מתפללת לשלום הרוצחים ומברכת את מעשם הפטריטי. העתונים, כל זמן שלא נגזר עליהם האיסור להזכיר את שמו של ראספוטין, פרסמו מאמרים נלהבים. בתיאטראות ניסו להריע לכבוד הרוצחים. עוברים ושבים ברכו זה את זה בראש חוצות.

,בבתים פרטיים, במסבות של אופיצרים, במסעדות, – כותב הנסיך יוסופוב בזכרונותיו – היו שותים לחיינו; בבתי-החרושת הריעו הפועלים לכבודנו: „היידד!“

נקל לשער, כי הפועלים לא הצטערו בהגיע אליהם השמועה על רצח ראספוטין. ואולם לתרועות ההידד שלהם לא היה כל קשר עם התקוות לתחית השושלת.

הכנופיה הראספוטנינית נחבאה אל הכלים עד שיתלבנו הדברים. את ראספוטין קברו בחשאי, לבל ידע איש: המלך, המלכה, בנות המלך ווירובובה. אנשי המלכות צריכים היו להרגיש את עצמם כמנודים ליד גופתו של הידיד הקדוש, גונב הסוסים לשעבר, שנהרג בידי הנסיכים הגדולים. אולם גם בקברו לא מצא ראספוטין מנוחה. כשניקולאי ואלכסנדרה רומאנוב נחשבו כבר לאסירים, חפרו חיילי צרסקויה סילו את הקבר ופתחו את הארון. מראשותיו של הנרצח נמצא איקונין, ועליו כתובת: אלכסנדרה, אולגה, טאטייאנה, מאריה, אנאסטאסיה, אניה. הממשלה הזמנית שלחה משום-מה מוֹרְשָׁה להביא את גופת הנרצח לפטרבורג. ההמון התקומם, המוֹרְשָׁה הוכרח לשרוף את הגופה בו במקום.

לאחר שנרצח הידיד לא הוציאה המונארכיה אלא עשרה שבועות בלבד. ואולם המועד הקצר הזה היה עדיין בידיה. ראספוטין לא היה בין החיים, ואולם צלו הוסיף למלוך. בניגוד לתקוותם של הקושרים, החלו המלך והמלכה לאחר רצח ראספוטין לרומם ביתר תוקף את הבזויים שבין חברי הכנופיה הראספוטנינית. כנקמה על דם ראספוטין נתמנה מיניסטר לעניני המשפטים איש נוכל וכן בליעל. כמה מן הנסיכים הגדולים הוגלו מעיר הבירה. פשטה ידיעה, כי פרוטופופוב עוסק בספיריטיזם ומעלה באוב את רוחו של ראספוטין. חבלי-החנק של האינ-מוצא נתהדק ביתר עוז.

רצח ראספוטין מלא תפקיד כביר, ואולם בהחלט לא כתקות מחולליו ושותפיו. הוא לא המתיק את המשבר, אלא החמירו. על הרצח דברו בכל מקום: בארמונות, במפקדות, בבתי החרושת ובצריפי האכרים. המוצא נתבקש מאליו: אפילו לנסיכים הגדולים אין אמצעי אחר למלחמתם בכנופיה של המצורעים, אלא רעל ואקדח. המשורר אלכסנדר בלוק כתב על רצח ראספוטין:

– כדור המות, שקפח אותו, פגע בלבה של השושלת המולכת.

* * *

עוד רובספייר בשעתו הזכיר לאספה המחוקקת, כי האופוזיציה של האצילים בהתישה את המונארכיה, עוררה את הבורגנות, ואחריה את המוני העם. ועוד הזהיר רובספייר ואמר, כי בשאר מדינות אירופה אי אפשר שתתחולל מהפכה מהירה, כבצרפת, משום שהמעמדות עדיפי הזכויות שבשאר המדינות למדו מנסיונם של אצילי צרפת ולא יקדשו מהפכה. אולם בעשותו את הנתוח הנפלא הזה, טעה רובספייר בהשערותו, כי בהתפרצותם האופוזיציונית נתנו אצילי צרפת לאצילי שאר הארצות לקח שיעמוד לעולם. רוסיה חזרה והוכיחה ב-1905 וביחוד ב-1917, כי מהפכה המכוונת כלפי משטר מונארכי ופיאודלי למחצה, וממילא כלפי האצילים, נעזרת בראשית צעדיה לא רק בסיועם – הבלתי שיטתי, המשובש בסתירות ואף-על-פי-כן ממשי – של האצילים הבינונים, אלא גם בסיועם של עדיפי-הזכויות שבהם, לרבות השושלת. תופעה היסטורית מופלאה זו יכולה להראות כסתירה לתורת החברה המעמדית, ואולם לאמתו של דבר אין היא סותרת אלא את תפיסתה ההדיוטית.

המהפכה מתפרצת בשעה שכל ניגודי החברה מגיעים למתיחותם הקיצונית. ואולם דוקא הדבר הזה גורם, שהמצב נעשה קשה מנשוא אפילו למעמדות החברה הישנה, היינו: אפילו לאלה שנדונו למפולת. אין אנו מיחסים להיקשים הביולוגיים ערך רב מכפי שראוי להם, ואף-על-פי-כן כדאי להזכיר, כי במועד ידוע נעשית הלידה הכרח ולא יעבור לגופה של האם ולולד גם יחד. האופוזיציה של המעמדות עדיפי-הזכויות אינה אלא אי-התאמה שבין מצבם המסורתי בחברה ובין צרכי-קיומה של החברה להבא. הכל מתחיל נושר מידי הביורוקרטיה השלטת. האצילים, המרגישים את עצמם במרכז השנאה הכללית, מטילים את האשמה על הביורוקרטיה, וזו מאשימה את האצילים, ואחר כך שניהם יחד, או כל אחד מהם לחוד, מכוונים את מרירותם כלפי השיא המונרכי של שלטונם.

הנסיך שצ'רבטוב, שהועלה לזמן מה מכהונתו במוסדותיהם המעמדיים של האצילים ונתמנה מיניסטר, היה אומר:

„סמארין ואני – שנינו מנהיגיהם הפלכיים של האצילים לשעבר. איש לא חשבנו עד כה לאנשי שמאל, וגם אנו לא ניחס את עצמנו על שמאליים. ואולם שנינו לא נוכל להבין בשום אופן מצב מדיני, שבו המלך וממשלתו יהיו מחולקים ביסודם של הדברים עם כל הצבוריות הנבונה (על האינטריגות המהפכניות לא כדאי לדבר) – עם האצילים, הסוחרים, הערים, הזמסטבות, ואפילו עם הצבא. אם היושבים ראשונה אינם רוצים להתחשב בדעתנו, הרי חובתנו היא להסתלק“.

האצילים רואים את סבת כל הצרות בעורונה של המונארכיה או באבוד דעתה. המעמד עדיף-הזכויות אינו משער, כי בכלל אי-אפשר שתהיה פוליטיקה אשר תוכל להשלים בין החברה הישנה והחדשה; ר"ל: אין האצילים רוצים להשלים עם גורלם שנחתך ואת לבטי גסיסתם הם הופכים לאופוזיציה כלפי הכוח המקודש ביותר במשטר הישן, – כלומר: כלפי המונארכיה. החריפות ואי-האחריות שבאופוזיציה האצילית באות מתוך פינוקם ההיסטורי של מרומי האצילים ומתוך אימת המהפכה שנפלה עליהם עד לבלתי-נשוא. חוסר השיטה והסתירות שבפרונדה האצילית באו מתוך שזוהי אופוזיציה של מעמד שאין לו מוצא. ואולם כשם שקודם דעיכתה מתלקחת המנורה באש בהירה, אם כי בתוספת פיה, כן מתלקחת במעמד האצילים הגוססים ההתפרצות האופוזיציונית, המסייעת במדה עצומה לאויביה בנפש. זוהי הדיאלקטיקה של הפרוצס הזה, שהיא לא רק מתישבת על פי תורת-החברה המעמדית, אלא גם מסתברת מתוכה.

פרק ו: גְּסִיטַת הַמוֹנַרְכְיָה

השושלת נזדעזעה ונשרה, כפרי רקוב, בטרם הספיקה המהפכה להתחיל בפתרון בעיותיה התכופות. דמותו של המעמד השליט הישן לא תהיה מושלמת, אם לא ננסה לתאר, איך קבלה המונארכיה את שעת נפילתה.

המלך היה במפקדה, במוהילוב. הוא נסע לשם לא משום שהיה בו צורך להנהלת הענינים, אלא משום שברח מן המהומות בפטרוגרד. כותב העתים שבחצר המלכות, הגינראל דובנסקי, שהיה בן לויתו של המלך במפקדתו, רושם ביומנו:

„חיים שקטים החלו כאן. הכל יוסיף להיות כשהיה. מידי (מהמלך) לא יבוא דבר. יוכלו להיות רק סבות חיצוניות, שישנו דבר מה מתוך הכרח“...

בכ"ד בפברואר כתבה המלכה לניקולאי אל המפקדה, כמו תמיד, באנגלית:

„סבורתני, כי את קדרינסקי שבדומא (הכוונה היא לקרנסקי) יתלו בשל נאומיו הנוראים. מן ההכרח לעשות כך (חוק של מצב מלחמה), והדבר יהיה לאות ולמופת. הכל משתוקקים ומתחננים לפניך שתראה את כוחך“.

בכ' בפברואר נתקבלה במפקדה טלגרמה מאת המיניסטר לעניני המלחמה, כי בעיר הבירה פשטו שבתות, כי בין הפועלים פרצו מהומות, אולם הַשְׂשׂוֹת אחזה באמצעים, ואין לחשוש. כלומר: לא פעם ראשונה ולא פעם אחרונה היא זו!

המלכה, אשר למדה תמיד את המלך שלא יותר, נסתה גם הפעם להיות תקיפה. ב-26 בפברואר, מתוך כוונה ברורה לחזק את רוחו של המלך הבלתי תקיפה די הצורך, היא מטלגרפת לו, כי „העיר שקטה“. אולם בטלגרמה לעת ערב הוכרחה להודות, כי „בעיר לא טוב כלל“. במכתבה היא כותבת:

„צריך לומר לפועלים פשוט, שלא יערכו שביתות. ואם יעמדו במרים – לשלח אותם בתורת עונש אל החזית. אין צורך כלל ביריות, ולא נחוץ אלא סדר, וחלילה להניחם לעבור את הגשרים“.

אכן, אין צורך אלא בדבר מצער: רק סדר! והעיקר: חלילה להניח לפועלים שיבואו אל מרכז העיר, ומקו להם בחימה ובחוסר-אונים בתוך הפרברים שלהם.

בבוקר, בכ"ז בפברואר, יצא מן החזית בדרכו אל עיר הבירה הגינראל איבנוב בראש פלוגת צבא, ובידו יפרכוח דיקטטורי, שעליו הוא עתיד להכריז רק לאחר שיִכָּבש צרסקויה סילו.

„קשה לתאר אדם בלתי מתאים יותר ממנו – ירשום אחר כך בספר זכרונותיו הגינראל דניקין, שגם הוא ניסה ברבות הימים להיות דיקטטור צבאי – זקן ותשוש, שאינו תופש יפה את הנסבות הפוליטיות, שכבר ניטלו ממנו העוז והמרץ, הרצון והעריצות“.

איבנוב נבחר מתוך שזכרו לו את פעולתו בימי המהפכה הראשונה. י"א שנים קודם לכן הוא הכניע את קרונשטאט. אולם השנים הללו לא עלו בתוהו. לחזית הצפונית ולחזית המערבית נתנה פקודה להכין את הגייסות לעלות על פטרוגרד. משמע, שהם שיערו

כי עוד חזון למועד. איבנוב עצמו שיער, כי הכל יסתיים במהרה ועל צד היותר טוב, ולא שכח למלא את ידי שלישי שיקנה במוהילוב צרכי אוכל בשביל קרוביו בפטרוגראד.

ככ"ז בפברואר, בבוקר, שלח רודזיאנקו אל המלך טלגרמה חדשה, ובסופה פסוק זה:

„הגיעה השעה האחרונה בה נחתך גורל המולדת והשושלת“.

המלך אמר לשר החצר פרדריקס:

– שוב כתב לי הכרסתן הזה, רודזיאנקו, דברי הבל, שעליהם לא אשיב לו כלל.

לא! אלא לא היו דברי הבל! על כרחו ישיב המלך.

וביום ההוא סמוך לשעת הצהריים נתקבלה במפקדתו הודעתו של האבאלוב על מרידתם של גדודי פאבלובסקי, ווהלין, ליטא, פריאובראזנסק ועל ההכרח לשלוח מן החזית פלוגות-צבא נאמנות. כעבור שעה מתקבלת טלגרמה מרגיעה מאת המיניסטר לעניני המלחמה:

„המהומות שהחלו בבוקר בכמה מן הפלוגות נדכאות בעוז ובמרץ על ידי גדודים הנאמנים לחובתם... הנני בטוח בהחלט, כי בקרוב ישתרר השקט“.

אולם לאחר השעה השביעית בערב מודיע האבאלוב זה, כי „אי אפשר יהיה לדכא את המרד הצבאי על ידי הפלוגות המעטות המוסיפות להיות נאמנות לחובתן“ – והוא מבקש שישלחו תיכף ומיד פלוגות נאמנות באמת ובכמות מספיקה לשם „פעולה בכמה מחלקי העיר בבת אחת“.

ביום ההוא ראתה מועצת המיניסטרים כמצוה שהזמן גרמה לעקור מקרבה בכוחותיה את השורש המשוער של כל הצרות: את פרוטופוב, המיניסטר לעניני הפנים המטורף למחצה. ואותה שעה השתמש גינראל האבאלוב בצו הממשלתי שהוכן בסתר, שעל פיו, מוכרז, מטעם הוד מלכותו, מצב של מצור בפטרוגראד.

גם כאן היה, אפוא, נסיון למזג את החם והקר, אם כי ודאי שלא בכוונה תחילה ועל כל פנים ללא תועלת. אפילו להדביק בעיר את הפקודה בדבר מצב המצור לא הצליחו: לשר העיר באלק לא היה לא דבק ולא מברשת. אצל השלטונות הללו בכלל כבר נפרדו כל הדבקים, כי הם כבר היו חשובים כרפאים.

ראש הרפאים של המיניסטרוני המלכותי האחרון היה הנסיך גוליציין, בן השבעים, שהיה מנהל לפנים אילו מוסדות צדקה מיסודה של המלכה, והיא שהעלתה אותו לכהונת ראש הממשלה בימי המלחמה והמהפכה. כשידידיו של „האדון הרוסי טוב הלב“ הזה, לפי הגדרתו של הברון הליברלי נילדה, שאלוהו: למה זה קבל על עצמו משרה רבת-טרחות זו, השיב להם גוליציין:

– כדי שיהיה לי עוד זכרון נעים אחד.

את המטרה הזאת ודאי שלא השיג. על הרגשתה של ממשלת המלך האחרונה בשעות ההן מעיד ספורו של רודזיאנקו. בהגיע השמועה הראשונה על ההמונים הנוהרים אל הארמון, שבו התכנס המיניסטרוני, כובו מיד כל המאורות בבית. המושלים לא בקשו אלא דבר אחד, שהמהפכה לא תשגיח בהם. אולם נתברר, כי השמועה היתה כוזבת, התנפלות לא היתה, וכשחזרו והדליקו את האור, נמצא אחד מחברי הממשלה המלכותית, „לתמהונו הגדול“ מתחת לשולחן. מה הם הזכרונות שצבר שם – לא נתברר.

אולם גם הרגשתו של רודזיאנקו עצמו לא היתה, כנראה, מצוינת ביותר. לשוא הרבה נשיא הדומה לחפש באמצעות הטלפון את הממשלה, וחזר וטלפן, אולי יצליח להתקשר עם הנסיך גוליציין. הלה השיב לו:

– הנני מבקש שוב לא לפנות אלי בעניני הממשלה, כי הגשתי את התפטרותי.

לשמע הבשורה הזאת, מספר מזכירו הנאמן של רודזיאנקו, צנח נשיא הדומה בכבודות לתוך הכורסה וכסה את פניו בשתי ידיו:

– אלי! מה נורא הדבר... בלי ממשלה... אנרכיה... דם... – ויבך בכי חרישי.

בראותו את צל-הרפאים הישיש של שלטון המלך והנה הוא נמוג והולך, הרגיש רודזיאנקו את עצמו אומלל, עזוב, גלמוד. מה רחוקה ממנה אותה שעה המחשבה, כי מחר יוכרח „לעמוד בראש“ המהפכה!

תשובתו של גוליציין לרודזיאנקו באה מתוך שבכ"ז בערב הודתה מועצת המיניסטרים הודאה גמורה ברפיונה בפני המצב שנתהווה

והציעה למלך להעמיד בראש הממשלה אדם שהכל רוחשים לו אמון. המלך השיב לגוליצין:

– לדעתי אסור לעשות במצב זה חילופי גברי. ניקולאי.

וכי מהו המצב שחכה לו? ובו בזמן דרש המלך לאחוזו „באמצעים הנמרצים ביותר“ כדי לדכא את המרד. אולם נקל היה לומר את הדברים האלה מלעשותם.

למחרת היום, בכ"ח, סוף סוף נופלת ברוחה גם המלכה העקשנית.

„הותורים הכרחיים, – מטלגרפת המלכה לניקולאי – השביתות נמשכות. הרבה גייסות נספחו אל המהפכה. עליס“.

צריך היה שכל הגווארדיה וכל חיל המצב ימרדו כדי להכריח את בת הסן, הקנאית למונארכיה, שתודה, כי „הותורים הכרחיים“. עכשיו מתחיל גם המלך להבין, כי הודעותיו של הכרסתן רודזיאנקו“ לא היו דברי הבל. ניקולאי מחליט לנסוע אל בני ביתו. יתכן, כי בגבו דוחפים אותו הגינראלים אנשי המפקדה שחלשה דעתם.

תחילה נסעה רכבת המלך בשלום, להקביל את פניו יצאו, כמו תמיד, שרי שוטרים ושרי פלך. נראה, כי בהיותו מורחק מן הסופה המהפכנית, בתוך הרכבת הרגילה, במסבת בני-לויה רגילים, שוב ניטלה מהמלך הרגשת הקץ הממשמש ובא. בשעה שלש בצהריים בכ"ח בפברואר, כשגורלו כבר נחתם במהלך המאורעות, הוא שולח מויאזם טלגרמה אל המלכה:

„מזג האויר נפלא. הנני מקווה, כי הרגשתכם טובה ושלוה, צבא רב נשלח מן החזית. האוהב בעדינות, ניקי“.

במקום ותורים, שאפילו המלכה דורשת אותם, שולח המלך, האוהב בעדינות, חיילות וגייסות מן החזית. ואולם על אף „מזג-האויר הנפלא“ הוכרח המלך, כעבור שעות מספר, להתנגש בסופת המהפכה פנים אל פנים. הרכבת הגיעה עד תחנת נישקה, הלאה מזה לא הניחוה לנסוע פועלי הרכבת:

– הגשר רעוע.

קרוב לשער, כי את האמתלה הזאת המציאו שומרי ראשו של המלך, כדי לטשטש את המצב. המלך נסה לנסוע, או נסו להסיעו דרך בולגוניה, במסילה הניקולאייבית; אך את הרכבת לא העבירו גם לשם. עובדה זו היתה מוחשית הרבה יותר מן הטלגרמות הפטרואגראדיות. המלך נתק מן המפקדה ולא מצא דרך אל עיר הבירה שלו. ה„רגלים“ הפשוטים של מסילת הברזל קראו „שח“ ל„מלך“!

כותב העתים של חצר המלכות דוֹבְּנֶסְקִי, שהיה בן-לוייתו של המלך ברכבת, רושם ביומנו:

„הכל מודים, כי ליל מהפך זה בושרה הוא לילה היסטורי... ברור לי בהחלט, כי שאלת הקונסטיטוציה נסתיימה; אין ספק, כי היא תוכרז. הכל אומרים, כי מן הראוי לעמוד על המקח עם חברי הממשלה הזמנית“.

ליד הסימפור המורד, שמאחוריו ארבה סכנת המות, – הגרף פרדריקס, הנסיך דולגורוקי, הדוכס דמן לייכטנברג, כל האדונים רמי המעלה, כולם כאחד מסכימים עכשיו לקונסטיטוציה. שוב אין הם חושבים מחשבות על מלחמה. יש רק לעמוד על המקח, כלומר: לנסות לרמות, כמו בשנת 1905.

ובשעה שהרכבת טעתה בדרכים ולא מצאה דרך, היתה המלכה שולחת למלך טלגרמות בזו אחר זו בבקשה אותו שימהר לשוב בהקדם האפשרי. אולם הטלגרמות הוחזרו לה עם כתובת רשומה בעפרון כחול:

„מקומו של בעל הטלגרמה אינו ידוע –“

פקידי הטלגרף לא יכלו למצוא את המלך הרוסי.

גדודים נושאי דגלים הלכו בסך לקול נגינת התזמורת אל הארמון הטאברי. פלוגת הגווארדיה יצאה בפקודתו של הנסיך הגדול קיריל וולאדימירוביץ, שלפי עדותה של הרוזנת קליינמיכל, הופיע מיד כבעל קומה מהפכנית. המשמרות הלכו להם. המקורבים נטשו את הארמון. „כל מי שיכול היה לברוח, ברח“, – כותבת וירובובה בזכרונותיה. על פני הארמון שוטטו כנופיות של חיילים מהפכנים וסקרו כל דבר בהתענינות. בטרם החליטו היושבים ראשונה במלכות, מה לעשות, הפכו היושבים בשפל את הארמון לבית נכאת.

המלך, שמקום שבתו אינו ידוע, חוזר לפסקוב, אל המפקדה של החזית הצפונית, שבראשה עומד הגינראל הזקן רוזסקי. שומרי הראש מציעים הצעות על גבי הצעות. המלך מתמהמה. הוא מוסיף עיין למנות במנין הימים והשבועות ואילו המהפכה כבר מונה

במנין הרגעים.

המשורר אלכסנדר בלוק תאר את המלך בירחי המלכות האחרונים בזו הלשון:

„הוא היה עקשן, אך רפה־רצון, עצבני, אך מטומטם, אינו מאמין באנשים, מורגז אך זהיר בדבריו – ושוב לא היה אדון לעצמו. הוא חדל להבין את מצב הענינים ולא עשה אפילו צעד אחד מתוך צלילות הדעת, אלא הפקיד את עצמו כליל בידי אלה שהעמידם בראש השלטון“.

על אחת כמה צריכות היו להתגבר התכונות של רפיון הרצון, הרוגזה, הזהירות ואי־האמון – בימים האחרונים של פברואר והראשונים של מארס!

ניקולאי התכונן, סוף סוף, לשלוה – ובכל זאת, לא שלח, כנראה, – לרודזיאנקו השנוא טלגרמה להודיע לו, כי לשם הצלת המולדת הוא מיפה את כוחו לכונן מיניסטריון חדש, אלא שאת מינוי המיניסטרים לעניני החוץ, המלחמה והים הוא מניח לעצמו. עוד המלך רוצה לעמוד עמו על המקח: הרי על פטרוגראד עולים „גייסות רבים“.

ואמנם, הגיניראל איבנוב הגיע לצארסקויה סילו באין מפריע: פועלי הרכבת לא העיזו כנראה להתנגש עם פלוגת גיאורגי. ברבות הימים הודה הגיניראל, כי בדרך הוכרח להשתמש ג'–ד' פעמים ב„השפעה אבהית“ כלפי הפחותים במעלה שהעיזו לו פנים: הוא היה מכריעם על ברכיהם. מיד לאחר בואו של ה„דיקטטור“ לצארסקויה סילו, הודיעו לו שלטונות המקום, כי התנגשות בין פלוגת גיאורגי ובין ההמון עשויה לסכן את חיי משפחת המלך. הם פשוט חששו לחייהם והציעו למכניע שלא יפרק את רכבתו ויחזור כלעומת שבא.

הגיניראל איבנוב שאל את ה„דיקטטור“ השני, האבאלוב, עשר שאלות, וקבל עליהן תשובות מדויקות. הננו מביאים את השאלות והתשובות במלואן. הן ראויות לכך.

מספר סידורי	שאלות איבאנוב:	תשובות האבאלוב:
(א)	אילו פלוגות הן בסדר, ואילו סוכן רע?	ברשותי, בבנין ההנהלה הראשית של הצי, יש ארבע פלוגות של גווארדיה, חמש גונדות ומאות, שתי פלוגות רכב; שאר הגייסות נספחו אל המהפכנים או בהסכם עמהם שומרים על נייטרליותם. חיילים בודדים וחבורות בורות משוטטים בעיר ומפרקים את הנשק מעל האופיצרים.
(ב)	אילו הן תחנות הרכבת שהופקד עליהן משמר?	כל התחנות בידי המהפכנים, והם הפקידו עליהם משמרות.
(ג)	מה הם חלקי העיר שבהם נשמר הסדר?	כל העיר בידי המהפכנים. הטלפון נפסק. אין קשר עם פלוגות העיר.
(ד)	מה הם השלטונות המושלים בחלקי העיר האלה?	אין לי תשובה.
(ה)	האם כל המיניסטרים פועלים כסדרם?	המיניסטרים נאסרו בידי המהפכנים.
(ו)	מה הם כוחות המשטרה העומדים לפקודתך בשעה זו?	אין לי כלום.
(ז)	מה הם המוסדות הטכניים והמשקיים של הנהלת הצבא הכפופים לך בשעה זו?	אין לי מאומה.
(ח)	מה היא כמות המכולת שברשותך?	מכולת אין ברשותי. בעיר עד 25 בפברואר היו אוצרות קמח בשיעור 5.600.000 פוד.
	הרבה היא כמות הנשק, הארטילריה וצרכי	

מספר המלחמה שנפלה בידי
שאלת איבאנוב:
סידורי המורים?

כל מוסדות הארטיילריה בידי המהפכנים.
תשובות האבאלוב:

י) מה הן פלוגות הצבא
והמפקדות שברשותך?

ברשותי: ראש מפקדת המחוז עצמו! עם שאר הנהלות המחוז אין לי קשר.

לאחר שזכה לקבל תאור כזה, שאינו משתמע לשני פנים, „הסכים“ הגניראל איבאנוב להחזיר לתחנת „דנו“ את רכבת החיילים שלו, שלא נתפרקה.

„וכך – מסיק אחד השרים החשובים של המפקדה, הגניראל לוקומסקי – משליחותו של הגניראל איבנוב, שנתן לו יפוי כוח דיקטטורי, לא יצא דבר מלבד שערוריה“.

ואולם השערוריה היתה שקטה והיא שקעה, באין שם לב, בנחשולי המאורעות. יש לשער, כי הדיקטטור שלח את המכולת למכרה בפטרבורג ושוחח ארוכות עם המלכה: היא דברה על מסירות נפשה בעבודתה בבתי החולים והתאוננה על כפיות הטובה של הצבא והעם.

ואל פסקוב, דרך מוהילוב, באות בינתיים בשורות, אחת קודרת מחברתה. משמר הוד מלכותו שנשאר בפטרבורג, שכל חייל מחייליו היה ידוע בשמו וזכה לחבת בית המלכות, בא לדומא הממשלתית, ובקש שיתירו לו לאסור את האופיצרים המסרבים להשתתף במרד. סגן-האדמירל קורוש מודיע, כי אין, לדעתו, שום אפשרות לאחוז באמצעים לדכוי המרד בקרונושטט, כי אין הוא יכול לסמוך אפילו על פלוגה אחת. האדמירל פּפּנִין מטלגרף, כי הצי הבלטי הכיר בועד הזמני של הדומא הממשלתית. המפקד הראשי של מוסקבה, מרוזובסקי, מודיע:

„רוב הגייסות והארטיילריה נספחו אל המהפכנים, השליטים משום כן על כל העיר. שר העיר וסגנו יצאו מהנהלת העיר“.

יצאו, ר"ל: ברחו.

את כל הבשורות הללו הודיעו למלך באחד במאוס, בערב. עד שעה מאוחרת בלילה שדלוהו בדברים שיסכים למיניסטריין אחראי. סוף סוף הסכים המלך סמוך לשעה 2 בלילה, ומקורביו נשמו לרוחה. וכיון שסברו בודאות, כי על ידי כך נפתרת שאלת המהפכה, נתנה מיד פקודה להחזיר אל החזית את הפלוגות שהוסעו לפטרבורג לשם דכוי המרד. רוזסקי נזדרז עם הנץ החמה להודיע לרוזיאנקו את הבשורה הטובה. אולם שעונו של המלך אחר מאד. רוזיאנקו, שבארמון הטאברי כבר עטו עליו דימוקרטים, סוציאליסטים, חיילים, צירי הפועלים, השיב לרוזסקי:

„ההצעה אינה מספיקה, ושאלת השושלת הועמדה במלואה... בכל מקום עומדים הגייסות לימינם של הדומא והעם בדרישה, שהמלך יסתלק לטובת בנו באפיטרופסותו של מיכאל אלכסנדרוביץ“.

אמנם, הצבא לא נתכוון כלל לדרוש לא את הבן ולא את מיכאל אלכסנדרוביץ. רוזיאנקו פשוט יחס לצבא ולעם את הסיסמה, שבה קותה הדומא למנוע את המהפכה. ואולם אם כה ואם כה הותור המלכותי אחר לבוא:

„האנרכיה הגיעה לידי שיעור עצום עד כי הוכרחתי (רוזיאנקו) הלילה למנות ממשלה זמנית. לדאבוננו, אחר המניפסט“...

המלים הנעלות הללו מעידות, כי נשיא הדומא הספיק ליבש את דמעותיו, ששפך על התפטרותו של גוליצין. המלך קרא את השיחה שבין רוזיאנקו ובין רוזסקי ופקפק, חזר וקרא וצָפָה. ואולם עכשיו כבר התריעו על הסכנה שרי הצבא: הדבר נגע במקצת גם אליהם!

הגנרל אלכסייב ערך בשעות הלילה משהו מעין משאל בין מצביאי החזית. מה טוב, כי המהפכות בימינו מתחוללות בהשתתפות הטלגרף, וההתעוררות וההדים הראשונים של בעלי השלטון נקבעים בשביל ההיסטוריה על גבי סרט הנייר.

השיחות שבין הפלדמרשלים של המלך אור לשנים במאוס הן תעודה אנושית שאין לה דוגמה. היסתלק המלך או לא? המצביא של החזית המערבית, הגנרל אָנְרֵט, הסכים לחוות את דעתו רק לאחר שיביעו את דעתם הגנרלים רוזסקי וברוסילוב. המצביא של החזית הרומינית, הגנרל סחרוב, דרש, שיודיעוהו תחילה את דעתם של כל שאר המצביאים, לאחר השתמשויות ממושכות הודיע גבור החיל הזה, כי אהבתו העזה למלך מונעת מנפשו את היכולת להשלים עם אישור „ההצעה הנתעבה“; ואף על פי כן „בבכיה“ הוא מציע למלך שיסתלק, כדי להמנע מ„דרישות נתעבות יותר“. הגנרל-אדיוטנט אָנְרֵט הסביר בשום-שכל את הכרחותה של ההכנעה.

„הנני עושה כל מה שאפשר, כדי שהידיעות על המצב האמתי בערי הבירה לא יגיעו אל הצבא, כדי לשמור עליו מפני מהומות ודאיות. אין שום אפשרות להפסיק את המהפכה בערי הבירה“.

הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביץ מן החזית הקווקאזית התחנן לפני המלך בכריעה והשתחויה שיקבל את ה"גזירה" ויסתלק מכסא המלוכה; דברי תחנונים כאלה הגיעו גם מהגנרלים אלכסייב, ברוסילוב והאדמירל נַבְּנִין. וגם רוזסקי השתדל בדבר הזה בעל פה. הגנרלים כוונו בנימוס רב שבעה אקדחים מול רקותיו של המלך הנערץ. מפחד להחמיץ את שעת הכושר להשלים את השלטון החדש ובמשנה פחד מפני הצבא, הציעו המצביאים, הרגילים לסגת אחר, הצעה אחת למלך ולמצביא העליון: לרדת מעל הבמה בלי תגרת מלחמה. שוב לא היתה פטרוגרד הרחוקה, שעליה, כפי שנדמה, אפשר היה לשלוח גייסות, – אלא חזית שבה היה הכרח להתרצות לצבא.

המלך שמע את הדין־וחשבון הנמרץ והחליט להסתלק מכסא המלוכה, שכבר לא היה בידי. הוכנה טלגרמה על שמו של רודזיאנקו כראוי וכיאות למאורע:

„אין קרבן שלא אביא למען טובתה האמתית ולמען ישועתה של רוסיה מולדתנו. ומשום כך מוכן אני להסתלק מן המלוכה לטובת בני, שיהיה עמדי עד שיגיע לפרקו, וממלא מקומו יהיה אחי הנסיך הגדול מיכאיל אלכסנדרוביץ. ניקולאי“.

אולם גם הפעם לא נשלחה הטלגרמה, כי באה ידיעה, שהצירים גוצ'קוב ושולגין נסעו מעיר הבירה לפסקוב. דבר זה שמש אמתלה חדשה לדחות את ההחלטה. המלך צוה להחזיר לו את הטלגרמה. הוא חשש, שמא יזיל את המקח וחכה בכל זאת לבשורות ונחמות, כלומר: צפה לנס.

את הצירים שבאו קבל ניקולאי בחצות לילה אור לג' במארס, הנס לא התרחש ולהוסיף ולהשתמט אי אפשר היה. פתאום הודיע המלך, כי אין הוא יכול להפרד מעל בנו – מה הן התקוות המעורפלות שנסרו אותה שעה במוחו? – וחתם את המניפסט בדבר הסתלקותו לטובת אחיו. בו בזמן נחתמו פקודות לסינט בדבר מינויו של הנסיך לכוב בתורת נשיא מועצת המיניסטרים, וניקולאי ניקולאייביץ בתורת מצביא עליון. חשדיה המשפחתיים של המלכה נתאמתו, לכאורה: „ניקולאשה“ השנוא חזר אל השלטון יחד עם הקושרים. גוצ'קוב סבר, כנראה בכובד ראש, כי המהפכה תשלים עם המצביא העליון גד־הֶרוֹמֶמוֹת. וגם הלה קבל את התמנות בכובד ראש, הוא גם ניסה במשך כמה ימים לתת אילו פקודות ולעורר את הצבא למלוי החובה הפטריוטית. אולם המהפכה פלטה אותו על נקלה.

כדי שהדבר יראה כהחלטה מרצון, סומן מניפסט ההסתלקות כאילו נכתב בשעה 3 אחרי הצהריים, על סמך העובדה, כי החלטתו הראשונה של המלך בדבר ההסתלקות חלה בשעה זו. ואולם הרי „החלטת“ הצהריים, שמסרה את הכתר לבן ולא לאחר, בוטלה מתוך תקווה, שהגלגל ישנה את מהלכו לטובה. אולם איש לא הזכיר את הדבר בקול רם. המלך עשה את הנסיון האחרון שלא לבייש את עצמו בפני המיניסטרים השנואים, שהסכימו לזייף תעודה היסטורית, כלומר לראות את העם. המונארכיה ירדה מעל הבימה בהקפדה על הנוסח שלה. אולם גם יורשיה היו נאמנים לעצמם. אדרבא, יתכן, כי במעשם זה ראו נדיבות לב של מנצח כלפי המנוצח.

ניקולאי משנה משהו מסגנונו המחוסר פרצוף ורושם ביומנו ב־2 במארס:

„בבוקר בא רוזסקי וקרא לפני שיחה ארוכה ששוחח בטלפון עם רודזיאנקו. לפי דבריו, המצב בפטרוגרד מונע מן המיניסטריין, המורכב מחברי הדומא הממשלתית, כל אפשרות לפעול משהו, הואיל ומפלגות ה־ס.ד., על ידי ועד הפועלים, נלחמת בו. מן ההכרח הוא שאסתלק. רוזסקי הודיע על השיחה הזאת לאלכסייב שבמפקדה ולכל המצביאים הראשיים. בשעה שתיים־עשרה וחצי נתקבלו התשובות. כדי להציל את רוסיה ולעצור את הצבא מלעזוב את החזית החלטתי לעשות את הדבר. הסכמתי, ומן המפקדה שלחו הצעה של מניפסט. לעת ערב באו מפטרוגרד גוצ'קוב ושולגין. שוחחתי עמהם ומסרתי להם את המניפסט המתוקן והחתום. בשעה אחת בלילה נסעתי מפסקוב, ובלבי רגש של מועקה. מסביב בגידה, פחדנות, מרמה“.

צריך להודות, כי מרירותו של ניקולאי לא היתה מחוסרת יסוד. עוד ב־28 בפברואר טלגרף הגנרל אלכסייב לכל מצביאי החזיות:

„על כולנו הוטלה חובה קדושה בפני המלך והמולדת לשמור אמונים לחובתנו ולשבועתנו שנשבוענו בצבאות הלוחמים“.

וכעבור יומים עורר אלכסייב את המצביאים הללו שיפרו את נאמנותם „לחובה ולשבועה“. לא נמצא איש מכל המפקדים שיעמוד לימין מלכו. הכל נזדרזו להעתיק את מושבם אל ספינת המהפכה, מתוך בטחון שימצאו שם תאים נוחים, הגנרלים והאדמירלים הסירו את הסרטים המלכותיים וחבשו עניבות אדומות. לְיָמִים ספרו רק מעשה בצדיק נאמן אחד, איזה קצין פלוגה, שמת משבץ הלב בשעת השבועה החדשה. אולם איש לא הוכיח, כי הלב התפלץ מעלבו המונארכיזם ולא מסבות אחרות. הפקידים האזרחיים רמי המעלה לא היו מחויבים על פי מעמדם להרבות בגבורה יותר מן הצבאיים. כל איש בקש למלט את נפשו ככל האפשר.

אולם השעון של המונארכיה והשעון של המהפכה לא היו מכוונים בהחלט. בשלשה במארס עם הנץ החמה הזמן רוזסקי לשיחה טלפונית בקו ישר מעיר הבירה. רודזיאנקו והנסיך לבוב דרשו לעכב את המניפסט של המלך שאחר שוב את המועד. יתכן, כי עם מלכותו של אלכסיי היו משלימים (מי?) – ואולם מלכותו של מיכאיל אינה מתקבלת על הדעת בהחלט. רוזסקי הביע, מתוך עקיצה, את צערו, שצירי הדומא שבאו אתמול לא היו בקיאים היטב במטרתה ובתפקידה של השליחות שקבלו על עצמם. אולם גם

הצירים מצאו תירוץ:

„לפתע פתאום, מבלי שקיוה איש, פרץ מרד חיילים, שכדוגמתו לא ראיתי מימי, – הסביר לרוזסקי הקאמְרָהָר, כאילו כל ימיו לא ראה דבר זולת מרידות של חיילים, – הכתרתו של מיכאיל עשויה להוסיף שמן למדורה, ומיד יתחילו להשמיד ולהאביד כל מה שאפשר“.

ראו נא, איך כולם מטולטלים, מדוכאים, ממורטים ומעוותים!

הגינראלים בולעים דומם גם את „הדרישה המנוולת“ הזאת שדורשת המהפכה. ורק אלכסייב שופך את מרי שיחו בידיעה הטלגרפית ששלח אל המצביאים:

„המפלגות השמאליות וצירי הפועלים משפיעים על רודזיאנקו השפעה עצומה, ובידיעות הבאות מרודזיאנקו אין פְּנוֹת וגילוי־לב“.

רק את גילוי־הלב חסרו הגינראלים בשעות ההן!

ואולם בינתיים חזר בו המלך שנית. בבואו מפסקוב למוהילוב, מסר למי שהיה ראש המפקדה שלו אלכסייב לשם משלוח לפטרורגראד גליון נייר ובו הסכמתו למסור את הכתר לבנו. נראה, כי התחבולה הזאת היתה בעיניו מוצלחה יותר. אלכסייב, לפי עדותו של דניקין, לקח את הטלגרמה, הלך ו... לא שלח אותה. לדעתו, הספיקו שני המניפסטים הראשונים, שכבר נתפרסמו בצבא ובמדינה כולה. אי־ההתאמה באה מתוך שלא רק המלך ויועציו, אלא גם הליברלים אנשי הדומא חשבו את מחשבותיהם ביתר אטיות מן המהפכה.

ב־8 במאָרס, בטרם פרישתו המוחלטת ממוהילוב, כתב המלך, אשר באורח רשמי נחשב כבר לאסיר, את כרוזו לצבא, שנסתיים בזו הלשון:

„הנושא עכשיו את לבו לשלום, הרוצה בשלום – הרי זה בוגד במולדת!“

זה היה נסיון, על פי עצת מי שהוא, להוציא מידי הליברלים את אשמת הגרמנופיליות. הנסיון עלה בתוהו: איש לא העיז לפרסם את הכרוז.

כך נסתיימה המלכות, שהיתה שלשלת בלתי פוסקת של כשלונות, אסונות, פורעניות וזדונות, החל מאסון חודינאק, בעת ההכתרה, דרך הרג השובתים והאכרים המורדים, דרך מלחמת רוסיה־יאפאן, דרך החורבן האיום של מהפכת 1905, דרך הרוגי מלכות בלי סוף, משלחות עונשין ופרעות לאומיות, – וכלה בהשתתפותה המטורפת והמנוולת של רוסיה במלחמת העולם המטורפת והמנוולת.

בבואו לצארסקויה סילו, שבו נאסר יחד עם משפחתו בארמון, אמר המלך, לפי עדותה של וירובובה, בקול רפה:

– אין צדק בעולם.

והרי דוקא המלים הללו העידו עדות בלתי מופרכת, כי הצדק ההיסטורי גם אם יתמהמה סופו לבוא.

* * *

הדמיון שבין הצמד האחרון לבית רומאנוב ובין הצמד המלכותי של צרפת, בימי המהפכה הצרפתית הגדולה, בולט לעין. בספרות כבר צוין הדבר, אולם רק בדרך אגב ובלי מסקנות. והרי אין זה מקרה, כפי שהוא נראה בסקירה ראשונה, ויש בו חומר חשוב למסקנות.

המלך הרוסי והמלך הצרפתי, שארבעה יובלות וחצי חוצצים ביניהם, נראים ברגעים ידועים כשני שחקנים, הממלאים תפקיד אחד. הפְּחָשׁ הפסיבי, המתאפק והנוקם־ונוטר, תכונה אפינית היא לשניהם, אלא שאצל לודביג היתה זו מכוסה בטוב־לב מפוקפק, ואצל ניקולאי – בסבר־פנים. שניהם עשו רושם של אנשים המתענים במקצועם ואף־על־פי־כן ממאנים לְוֹתֵר אפילו על קורטוב אחד מזכויותיהם, שאין הם יכולים לעשות בהן שמוש כלשהו. היומנים של שניהם, הדומים אפילו בסגנונם או בהעדרו, מעידים במדה שוה על ריקנות־נפש מדכאה.

גם בת אוסטריה ובת הסן הגרמנית מהוות תְּתָאוּמָת מוחלטת. המלכות עולות על מלכיהן לא רק בקומה הגופנית אלא גם בקומה המוסרית. מאריה אנטואניטה פחות אדוקה מאלכסנדרה פיאודורובנה, ובניגוד לה שטופה בתענוגות. ואולם שתיהן מדה שוה כְּזו לעם וכלכל לא יכלו את מחשבת הוותר. במדה שוה לא סמכו על גבורת בעליהן והשקיפו עליהם מלמעלה למטה, אנטואניטה – בלוית בוז, אלכסנדרה – בלוית רחמים.

כבר שמענו את חמתו של הנסיך לבוב בשעה שבעצם הרתחה הטראגית של מאורעות המהפכה הראשונה ראה לנגד עיניו במקום מלך מדוכא, **בבחור עליז וזריז** בכתונת כעין הפטל". שלא במתכוון חזר הנסיך על דברי שר הפלך מוריס שכתב ב־1790 לוואשינגטון על־אודות לודביג לאמור:

„מה אפשר לקוות מאדם שבמצב זה שהוא שרוי בו הוא מרבה לאכול, מרבה לשנות, לישון ולצחוק, **מבחור חמד זה העליז מכל אדם?**“

כשאלכסנדרה פיאודורובנה מתנבאה, ג' חדשים קודם נפילת המונארכיה, כי „הכל משתנה לטובה, – חלומותיו של ידידנו מגידים הרבה!“ – הרי היא פשוט חוזרת על דברי מאריה אנטואניטה, שכתבה חודש ימים לפני מיגור שלטונו של המלך: „אני מרגישה אומץ רוח, ודבר מה מגיד לי, כי נהיה מאושרים ונוכח לישועה“. שתיהן טובעות ורואות חלומות מזהירים.

כמה מפרטי הדמיון הנם, כמובן, דברים שבמקרה ואין ענינם אלא בבחינת בדיחה היסטורית. אולם לאין ערוך חשובות יותר התכונות, שהטביעו או שכפו עליהם נסבות הזמן בעוז כוחן, ושיש בהן כדי לשפוך אור בהיר על הזיקה שבין האישיות ובין הגורמים האובייקטיביים של ההיסטוריה.

„הוא לא ידע לרצות: הנה תכונת אפיו היסודית“, אומר ההיסטוריון הצרפתי הריאקציוני על לודביג. דברים אלו נראים כאילו נכתבו על ניקולאי. שניהם לא ידעו לרצות. לעומת זאת שניהם ידעו שלא לרצות. ואולם, מה, בעצם, יכלו „לרצות“ באי־כוחו האחרונים של הענין ההיסטורי שהפסדו היה מחוייב המציאות?

„על פי רוב היה שומע, מחייך ולעתים רחוקות מחליט לעשות משהו. דבורו הראשון היה על פי רוב: **לאו**“. על מי נאמרו הדברים האלה? שוב על לודביג. ואם כן, הרי כל פעולותיו של ניקולאי היו פלאגיאט גמור. שניהם הולכים אל עברי פי תהום, כשהכתר שמוט על עיניהם“. ואולם האם נקל יותר ללכת אל עברי פי תהום, שאין להמנע ממנה, בעינים פקוחות? סוף־סוף, מה היה משתנה אילו היו שומטים את כתרם כלפי ערפם?

מן הראוי היה להציע לפסיכולוגים שמלאכתם בכך שיחברו כריסטומטיה של התאמות בדעותיהם של ניקולאי ולודביג, אלכסנדרה ואנטואניטה ושל דעת מקורביהם עליהם. מחסור בחומר לא יהיה, ובסך הכל תצטרף תעודה היסטורית מחכימה, שתשמש חיזוק לפסיכולוגיה המאטריאליסטית: גרויים דומים (כמובן, לגמרי, לא מזוהים) בתנאים דומים מעוררים רפלקסים דומים. במדה שמתחזק המגרה, בה במדה הוא מתגבר על הסגולות האישיות. על דגדוג מגיב כל אדם לפי דרכו, על כוית ברזל מלובן – הכל מגיבים בצורה אחת. כשם שקורנס הקיטור מרדד גם את הכדור וגם את המעוקב והופכם לְקוֹנֵץ, כך מַעֲקֵת מאורעות כבירים ובלתי נמנעים נרקעים העומדים במרים, וזיזי „אישיותם“ מְטֹשֵׁטִים.

לודביג וניקולאי היו האחרונים לשושלת שחיתה חיים סוערים. מעט השלוה של שניהם, השאננות וה„עליצות“ בשעת צוקה – היו הגילויים המנומסים של דלות הכוחות הפנימיים, חולשת העצבים, עניות כוחות הנפש. מהיותם סריסים מוסריים היו שניהם משוללים לחלוטין כוח דמיון ויצירה, והיה להם מוח במדה שיכלו להרגיש את קטנינותם, על כן התיחסו בשנאה־קנאה אל כל המוכשר והחשוב. שניהם נועדו למשול בארץ בתנאי משבר פנימי קשה והתעוררות מהפכנית בעם. שניהם נאבקו עם האידיאות החדשות וגאות הכוחות העוינים אותם. ההססנות, החנופה והכזבנות היו אצל שניהם לאו דוקא הביטוי של רפיונם האישי, אלא בעיקר של אי־יכולתם לעמוד הכן על עמדותיהם שבאו להם בירושה.

והנשים? אלכסנדרה, יותר מאנטואניטה, זכתה לעלות אל שיא חלומותיה של כל נסיכה, לא כל שכן של נסיכה מפנה נדחת, כהסן, על ידי כלולותיה עם שליט, המושל באין מעצור על מדינה אדירה. לב שתיהן היה מלא על גדותיו את הכרת תעודתן הנעלה: אנטואניטה – ביתר שובבות; אלכסנדרה בכוח הצביעות הפרוטסטנטית המתורגמת ללשון הסלאבית־דתית. כשלונות המלוכה ומרירותו המתגברת של העם ערערו בלי רחמים את עולם הדמיונות הזה, שבנו לעצמם המוחות היהירים הללו, שאף על פי כן שיעורם כמוח התרנגולות. מכאן ההתאכזרות המתגברת, האיבה המכרסמת כלפי העם הזר, שלא כרע לפניו; השנאה למיניסטרים המחשיבים בכל זאת מעט את עולם אויב זה, כלומר את בני הארץ; נְכָר אפילו בחצר המלכות, ורגש של עלבון כלפי הבעל, שהכזיב את התקוות שעורר בהיותו חתן.

ההיסטוריונים והביוגרפים בעלי הנטיה הפסיכולוגית מחפשים ומוצאים משהו אישי ומקרי בהחלט במקום שכוחות היסטוריים כבירים משתקפים באישיות. זוהי אחיזת עינים, ממש כשל אנשי החצר, שחשבו את המלך הרוסי האחרון ל„לא יוצלח“ מבטן ומלידה. אף הוא עצמו האמין, כי נולד במזל רע, ואילו לאמתו של דבר נבעו כשלונותיו מן הניגודים שבין המטרות הישנות, שהורישו לו אבותיו, ובין הנסבות ההיסטוריות החדשות, שהיה שרוי בהן. כשהקדמונים היו אומרים, כי יופיטר נוטל את הבינה מאת האיש שהוא רוצה להאבידו, הרי בצורה זו של אמונת הבל הם סכמו את ההתבוננות ההיסטורית העמוקה. בדברי גיטה על השכל שנהפך לחוסר־בינות („Fernunft wird unsinn,“) כלול הרעיון בדבר יופיטר המופשט של הדיאלקטיקה ההיסטורית, הנוטל את הבינה מן המוסדות ההיסטוריים שעבר זמנם וממיט כשלונות על מגיניהם. הטכסט של תפקידי ניקולאי ולודויג נקבע על ידי התפתחותה הכללית של הדרמה ההיסטורית. על השחקן לא הוטלו אלא חילופי גירסאות של אינטרפרטציה. לא־יוצלחותו של ניקולאי, כלא־יוצלחותו של לודביג, היתה נעוצה לא בגורלו האישי, אלא במזל ההיסטורי של המונארכיה המעמדית־ביורוקרטית.

שניהם היו בראש ובראשונה בני הזקונים של השלטון הבלתי־מוגבל. אפסותם המוסרית, מהיותה נובעת מן האפיגוניות השושלתית שלהם, שיותר לאפיגוניות זאת אופי מבשר־רע.

אפשר לטעון ולומר: אילו המעיט אלכסנדר השלישי בשכרות, כי עתה האריך ימים, והמהפכה היתה נתקלת במלך בעל אופי אחר לגמרי, וממילא לא היתה שום תאומת עם לודביג הט"ז. אין אנו מתכוונים כלל לשלול לא את ערך האישי במיכניקה של התהליך ההיסטורי ולא את ערך המקרי באישי. אלא שמן הדין הוא לתפוס את האישיות ההיסטורית, על כל סגולותיה, לא כפרט ערטילאי של תכונות פסיכולוגיות, אלא כמציאות חיה, שעלתה מתוך תנאים חברתיים מסוימים והגיבה עליהם. כשם שהשושנה אינה חדלה לתת ריחה לאחר שחכמי הטבע קובעים את חלקי התרכובת של הקרקע והאתמוספירה שמהם היא ניזונה, – כן לא יוכל גם גילוי שרשיה הצבוריים של האישיות ליטול ממנה לא את ריחה ולא את סרחונה.

אדרבא: הסברה דלעיל בדבר אריכות־ימיו המשוערת של אלכסנדר השלישי עלולה להאיר את הבעיה הזאת מאידך גיסא. אפשר להניח, כי אלכסנדר השלישי לא היה מסתבך ב־1905 במלחמת יאפאן, ועל ידי כך היתה נדחית המהפכה הראשונה. עד מתי? יתכן, כי „מהפכת 1905“, – כלומר מבחן הכוחות הראשון, הפרץ הראשון שנבעה בשיטת האבסולוטיזם, – היתה מהוה הקדמה פשוטה למהפכה שניה, רפובליקנית, ושלישית, פרוליטרית. בנידון זה אין לנו אלא אומדנות מענינות פחות או יותר, ואולם אין ספק, על כל פנים, שהמהפכה נבעה לא מאפיו של ניקולאי השני, וכי לא אלכסנדר השלישי היה פותר את בעיותיה. דינו אם נזכור, כי מעולם ובשום מקום לא חל המעבר מן המשטר הפיאודלי למשטר בורגני בלי זעזועי אַלמות. תמול שלשום ראינו את הדבר בסין, היום שוב אנו רואים אותו בהודו. לכל היותר אפשר לומר, כי פוליטיקה זו או אחרת של המונארכיה, אישיות זו או אחרת של המלך עלולות היו להחיש או לעכב את המהפכה ולהטביע חותם ידוע על צורתה החיצונית.

באיזו עקשנות מרה וחדלת־אונים ניסה הצאריזם לעמוד על נפשו בחדשים, בשבועות ובימים האחרונים, כשגורלו נחרץ לבלי השיב. אם לניקולאי עצמו לא הספיק כוח הרצון, הרי את חסרונו מלאה המלכה. ראספוטין היה כלי השפעה בידי הכנופיה, שנלחמה בשצף־קצף לקיומה. אפילו במסשטב מצער זה נבלעת אישיותו של המלך ובטלה בקבוצה, שהיא התגבשות העבר ועוית־גסיסתו האחרונה. „פוליטיקה“ של היושבים ראשונה בצארסקויה סילו, פנים אל פנים מול המהפכה, היתה צירוף תגובות של חיה טורפת המרוגזת ומותשת. אם הציד ירדוף שעה ארוכה אחרי זאב באוטו מהיר־מרוץ, יתייגע סוף סוף המורדף ויצנח חדל־אונים. ואולם נסו נא לתלות קולר על צוארו, הרי הוא ינסה לטרוף או, לפחות, לפצוע אתכם. וכלום יש לו ברירה אחרת בתנאים אלה?

הליברלים היו סבורים, כי יש ברירה. במקום לבוא בעוד מועד לעמק השוה עם הבורגנות האמידה ועל ידי כך למנוע את המהפכה, – זהו כתב האשמה של הליברלים כלפי המלך האחרון – התנער ניקולאי בעקשנות מכל ותור, ואפילו בימים האחרונים, מתחת למַאֲכָלֵת הגורל, כשכל רגע היה יקר וחשוב, היה מתמהמה עדיין, עומד על המקח עם הגורל ומחמיץ את האפשרויות האחרונות. כל הדברים האלה נראים כמתקבלים על הדעת. אולם צר מאד, כי הליברלים, שהתרופות הבדוקות להצלת המונארכיה היו נהירות לו כל כך, לא מצא תרופות אלו לעצמו.

אך רעיון רוח הוא לומר, כי הצאריזם לא נתן מעולם. הוא נתן במדה שראה בזה הכרח לקיום עצמו. לאחר מפלת קרים התקין אלכסנדר השני את שחרורם־למחצה של האכרים וכמה תקנות ליברליות במקצועות הַמְסַטְבו, בתי הדין, הדפוס, בתי הספר וכדו'... המלך עצמו הביע בימים ההם את הרעיון הצפון בתקנותיו: לשחרר את האכרים מלמעלה, כדי שלא ישתחררו מלמטה. מעקת המהפכה הראשונה נתן ניקולאי השני קונסטיטוציה למחצה. סטוליפין בטל את עדת האכרים, כדי להרחיב את במת פעולתם של הכוחות הרכושניים. אולם כל התקנות הללו היו חשובות לצאריזם במדה שהותורים החלקיים שמרו על הכלל כולו, כלומר: על יסודות החברה המעמדית והמונארכיה עצמה. כשהריפורמות האחרונות החלו שוטפות ועוברות את הגבולות הללו, היתה המונארכיה נסוגה אחור תמיד. אלכסנדר השני במחצית השניה למלכותו היה עושק ומקפח את תקנותיו, שהתקין במחצית הראשונה למלכותו. אלכסנדר [השלישי]⁵ הרחיק לכת ממנו בדרך הרפורמה־שכנגד. ניקולאי השני נסוג אחור באוקטובר 1905 לפני המהפכה, ואחר כך פזר את הדומא שכונן בעצמו, ומשך־פחה המהפכה חולל הפכה מדינית. במשך יובל וחצי – אם נתחיל את המנין מן הריפורמות של אלכסנדר השני – נטושה מלחמת הכוחות ההיסטוריים, עתים בסתר עתים בפרהסיא, העולה תמיד על תכונותיהם האישיות של המלכים הבודדים והמסתיימת במיגורה של המונארכיה. רק במסגרת ההיסטורית של התהליך הזה אפשר ליחד מקום למלכים בודדים, לתכונותיהם ולקורותיהם.

גם העריץ ה„סאמודרז'בי“ ביותר אינו בחזקת אישיות „בת חורין“, המטביעה את חותמה על המאורעות בשרירות לב. הוא תמיד סוכנם המוכתר של המעמדות עדיפי הזכויות המעצבות את דמות החברה בדמותם ובצלמם. כל זמן שתעודתם של המעמדות הללו לא נשלמה, תקיפה ומאוששה גם המונארכיה, שכן יש בידיה מנגנון נאמן לשלטון ומבחר רב של עושי דברה, כי המוכשרים ביותר לא עברו עדיין אל מחנה האויב. בימים אלה יכול המלך, בעצמו או על ידי מקורבו, להיות נושא תעודה היסטורית גדולה ופרוגרסיבית. מה שאין כן בשעה ששמש החברה הישנה נוטה לערוב: המעמדות עדיפי הזכויות חדלים להיות מכלכלי החיים הלאומיים ונהפכים ליוֹתְרֵת טְפִילִית; משניטלו מהם תפקידי ההנהגה, ניטלים מהם גם הכרת יעודם ובטחונם בכוחותיהם; את היותם בלתי מרוצים מעצמם הם הופכים למרירות כלפי המונארכיה; השושלת מבודלת; חוג האנשים הנאמנים לה בהחלט מצטמצם והולך; שיעור קומתם מתנמך; הסכנות בינתיים מתרבות והולכות; כוחות חדשים עולים ומעיקים; מהמונארכיה ניטל כל כשרון לאיניציאטיבה יוצרת: היא מתגוננת, נאבקת, נסוגה אחור, – פעולותיה מקבלות אופי של אבטומטיות אשר לרפלקסים הפשוטים

ביותר.

מגורל זה לא ניצלה גם העריצות האסייתית למחצה של בית רומאנוב.

אם נתבונן אל הצאריזם הגוסס, אם הורשה לומר כך, בחתוך מאוזן, הרי ניקולאי הוא – אֵנֶךְ הכנופיה, ששרשיה מעורים בעבר, שגורלו נחרץ ואין להשיב. בחתוך האופקי של המונארכיה ההיסטורית – ניקולאי הוא החוליה האחרונה של השלשלת הרומאנובית. אבותיו, – שגם הם, בשעתם, נצטרפו לקבוצים משפחתיים-מעמדיים-ביורוקרטיים, אם כי רחבים יותר, – ניסו אמצעים ודרכים שונות בהנהגה, כדי להגן על המשטר הסוציאלי הישן מפני הגורל המתרגש ובא עליו, ואף על פי כן הנחילו לניקולאי קיסרות אנדרלמוסית, הנושאת בקרבה את המהפכה הקרובה לבוא. ואם היתה לו ברירה, הרי רק הברירה באיזו הדרך יאבד.

הליברלים נשאו את נפשם למונארכיה בנוסח בריטניה. ואולם: כלום בדרכי שלום של אבולוציה נתהווה הפרלמנטריזם על נהר טֶמְזָה, או היה פרי זהירותו „החפשית“ של מלך פלוני? לא! הוא בא כתולדה של מלחמה שנמשכה דורות, ושאחד המלכים אבד בה את ראשו על פרשת הדרכים.

אגב: את ההיקש ההיסטורי-פסיכולוגי של הרומאנובים והקֶפְטִים אפשר להרחיב, בהצלחה גמורה, גם על הצמד המלכותי הבריטי, בתקופת המהפכה הראשונה. ביסודם של הדברים היה בקארל הראשון ממש אותו צירוף התכונות, שכותבי הזכרונות ותולדות העמים מיחסים, בצדק פחות או יותר, ללודביג הט"ז וניקולאי השני.

„קארל היה פסיבי, – כותב מונטגי – וְתָר בשעה שלא יכול היה להתנגד, עשה במרמה, אם כי בלי חפץ, ולא זכה לא לפרסום ולא לאמון“.

– „הוא לא היה מטומטם – אומר היסטוריון אחר על קארל סטוארט, – אולם הוא היה חסר תקיפות... בחינת מלאך רע היתה לו אשתו, הנרייטה, בת צרפת, אחותו של לודביג הי"ג, שהיתה אדוקה ברעיונות האבסולוטיזם יותר מקארל עצמו“...

לא נפרט את תכונות נפשם של בני הזוג השלישי הזה – מבחינה כרונולוגית הרי הוא זוג ראשון – שנתמעכו במהפכה הלאומית, אלא נציין, כי גם באנגליה נסבה השנאה בעיקר על המלכה, שהיתה צרפתית וחסידת האפפיור ושהאשימוה בקשרים עם רומא, בקשרי סתר עם האירים המורדים וברקמת מזימות בחצר המלכות בצרפת.

ואולם לאנגליה היתה, לפחות, שְהוּת של דורות. היא היתה חלוץ התרבות הבורגנית, היא לא היתה מדוכאה בידי אומות אחרות – אדרבה, היא שהכבידה עליהן את עולה, היא ניצלה את כל העולם. והתנאים האלה הם שהמתיקו את הניגודים הפנימיים, הרבו את השמרנות, סייעו לעשות פימה עלי כסל בצורת שכבת-טפילים של לנדלורדים, מונארכיה, בית הלורדים וכנסיה ממשלתית. בזכות היתרון ההיסטורי המיוחד בהתפתחותה של אנגליה הבורגנית יצאה השמרנות, בצירוף הגמישות, מן המוסדות – ונבלעה באופי. גם היום יש בטלנים רבים ביבשת אירופה, כגון הפרופיסור הרוסי מיליוקוב או המונרכיסטן האוסטרי אוטו בויר, המתפעלים מזה. ואולם דוקא עכשיו, בשעה שאנגליה, הלחוצה מכל צד ועבר, מבזבזת את שארית יתרונותיה לשעבר, ניטלה הגמישות משמרנותה, ואפילו הליברליסטים נהפכים לריאקציה מופקרת. בפני מהפכת הודו אין ה„סוציאליסטן“ מקדונלד מוצא שום דרך ואמצעי זולת אלה שבהם השתמש ניקולאי השני כלפי המהפכה הרוסית. רק סומא לא יראה, כי בריטניה הולכת לקראת זעזועים מהפכניים כבירים, שבה יאבדו ללא זכר ושארית הגרוטאות של שמרנותה, של שליטתה בעולם ושל מנגנונה הממשלתי הקיים. מקדונלד מכשיר את הזעזועים הללו בצורה לא גרועה מניקולאי השני בשעתו ובשום פנים לא בפחות עורון. שוב, כפי שאנו רואים, דוגמה לא רעה בענין תפקידה של האישיות „החפשית“ בהיסטוריה!

ואולם היאך יכלה רוסיה, – הנחשלת בהתפתחותה, סרח הנגרר מאחורי כל האומות האירופיות, העומדת על בסיס כלכלי רופף, – לפתח „שמרנות גמישה“ של צורות חברתיות, – כנראה, לצרכי הליברליזם הפרופיסורי וצלו השמאלי, הסוציאליזם הריפורמיסטי? רוסיה נחשלה זמן רב מדי, – וכשהאימפריאליזם העולמי כפת אותה בין המלחצים, הוכרחה לעשות את ההיסטוריה הפוליטית שלה על פי קיצור שולחן ערוך. אילו ציית ניקולאי לליברליזם והחליף את שטורמר במיליוקוב, כי עתה נשתנה מהלך הענינים שנוי מה בצורה, אך לא במהות. הרי דוקא בדרך זו הלך לודביג בפרק השני של המהפכה בהעלותו לשלטון את הז'ירונדה: והדבר הזה לא הציל מן המערפת לא את לודביג עצמו ולא את ז'ירונדה אחריו. הניגודים הסוציאליים שנצטברו הוכרחו להתפרץ החוצה, ובהתפרצותם – להביא לידי גמר את פעולתם המטהרת. לעומת הלחץ של המוני העם, שהעלו, סוף-סוף, אל הבמה הגלויה את מרירותם, דחקותם, עלבונותיהם, יצריהם, תקוותיהם, חלומותיהם ומטרותיהם, – לא היה לתחבולות, אשר חבלו שיאי המונארכיה והליברליזם, אלא ערך אפיזודי והן לא היו עלולות להשפיע אלא על מספר הפעולות, אך בשום אופן לא על השתלשלות הדרמה, ועוד פחות מזה – על סיומה האיום.

פרק ז: תְּמֻשָּׁה יָמִים (כ"ג-כ"ז בפברואר 1917)

כ"ג בפברואר היה יום האשה הבינלאומי. בחוגי הסוציאליזם מוקרטים בקשו לציין כרגיל: אסיפות, נאומים, עלונים. לכתחילה לא שער איש, כי יום האשה עלול ליהפך ליומה הראשון של המהפכה. אפילו הסתדרות אחת לא עוררה ביום הזה לשביתות. יתר על כן: אפילו ההסתדרות הבולשביסטית, – ובכלל זה גם העזים שבה: הועד של גליל פטרבורג, שכולו גליל של פועלים, – בקשו למנוע את השביתות. הלך הרוח בהמונים, לפי עדותו של קאיורוב, אחד ממנהיגי הפועלים בגליל, היה מתוח עד מאד, כל שביתה יכלה להתגלגל להתנגשות פומבית. והואיל והועד היה סבור, כי עוד לא הגיעה השעה לתגרות מלחמה (המפלגה עדיין לא התחזקה כל צרכה והקשרים בין הפועלים והחיילים לא היו מספיקים) על כן הוחלט לא לעורר לשביתות, אלא להתכונן להתפרצויות מהפכניות לעתיד לבוא. זה היה טכסיסו של הועד אור לכ"ג בפברואר, ולכאורה הכל סברו וקבלו אותו. אולם למחרת הבוקר, בניגוד לכל ההוראות, שבתו האורגות בכמה בתי-חרושת ושלחו משלחת אל פועלי המתכת בבקשה לתמוך בשביתתן.

„בעל כרחם, – כותב קאיורוב – הסכימו לכך הבולשביקים, ואחריהם נמשכו הפועלים המגשביקים והס.ר. יים“.

ואולם הואיל וזוהי שביתת המונים, הרי מן הצורך הוא להקהיל אנשים ברחובות ולעמוד בראשם: הצעה זו הציע קאיורוב, והועד הוכרח לאשרה. „המחשבה על התפרצות החוצה בשלה זה כבר בלב הפועלים, ואולם בעת ההיא לא שער איש, מה יהא סופו של דבר“.

נציין נא את עדותו של קאיורוב שהשתתף בדבר, עדות החשובה מאד להבנת המיכניקה של המאורעות. לכתחילה סברו בודאות, כי אם תערך הפגנה, יוצאו החיילים מן הקסרקטינים החוצה למלחמה בפועלים. מה יהא סופו של דבר? הימים ימי מלחמה, הַרְשׁוֹת לא תִּקַּל ראש. ואולם מאידך גיסא הרי החייל „מצבא השמורים“ של ימי המלחמה אינו דומה לחייל הותיק של הצבא הרגיל. האומנם כה נורא הוא? על נושא זה הרבו להתווכח בחוגי המהפכנים, אבל בעיקר בצורה מופשטת, כי לא היה איש, בהחלט אף לא איש – אפשר לומר את הדברים האלה בודאות על סמך כל התעודות – אשר שער בעת ההיא, כי כ"ג בפברואר יהיה התחלה של התקפה נמרצת על משטר האבסולוטיזם. המדובר היה על הפגנה, שסכוייה בלתי ברורים, אבל, על כל פנים, מוגבלים.

עובדה היא, אם כן, כי מהפכת פברואר התחילה מלמטה למורת רוחן של ההסתדרויות המהפכניות, ואת האיניציאטיבה קבל על עצמו ועל דעת עצמו החלק המדוכא והנכנע ביותר של הפרולטריון – הלא הן הפועלות-האורגות, ובהן, יש לשער, לא מעט נשי חיילים. הדחיפה האחרונה היתה זנבות-התור לקבלת הלחם שנתארכו מאד. ביום זה שבתו בערך 90 אלף פועלות ופועלים, שאיפת הקִּרְבּוֹת מצאה את תיקונה בהפגנות, במיטינגים, בתגרות עם המשטרה. התנועה נתפשטה במחוז ויבורג, שבו היו בתי חרושת גדולים, ומשם פשטה לצד פטרבורג. בשאר חלקי העיר, לפי עדותה של הבולשת, לא היו שביתות והפגנות. ביום זה כבר הובהלו לעזרתה של המשטרה גם פלוגות צבא, שהיו מועטות, כנראה, אולם התנגשויות לא היו. המון רב של נשים, ולא דוקא פועלות, נהר אל בית העיריה בדרישת לחם, שהיא כדרישת חלב מִתִּישׁ. בכמה מחלקי העיר הונפו דגלים אדומים, והכתובות שעליהם העידו, כי העובדים רוצים לחם, אך אינם רוצים לא מלכות ולא מלחמה.

יום האשה הצליח. היתה בו התרוממות רוח, וקרבות לא היו. אך מה צפון בחובו – זאת לא ידע איש גם לעת ערב.

למחרת היום התנועה לא רק שאינה משתככת, אלא, אדרבא, גוברת כפלים: קרוב למחצית פועלי התעשייה בפטרבורג שובתים בכ"ד בפברואר. בבוקר באים הפועלים אל בית החרושת, אינם מתחילים בעבודה ועורכים מיטינג, אחר כך הולכים בסך אל מרכז העיר. סיסמת הלחם נדחקת או מתבטלת בסיסמאות „הלאה המלכות!“ ו„הלאה המלחמה!“.

הפגנות בלתי פוסקות בנבסקי פרוסקט: תחילה פועלים בהמוניהם, השרים שירי מהפכה, ואחר כך המון בני העיר, ובתוכם כובעיהם הכחולים של הסטודנטים.

„קהל הטיילנים התיחס אלינו ברצון, ומכמה בתי חולים ברכונו החיילים בנענועים“.

הרבים היו האנשים, שהבינו את פשר הנענועים הללו, נענועי הברכה של החיילים החולים כלפי הפועלים המפגינים? אולם הקוזקים התקיפו בלי הרף, אם כי גם בלי אכזריות, את ההמון; מפי הסוסים נתז קצף; המפגינים נצטודדו לכאן ולכאן ואחר כך נצטרפו שוב להמון. פחד בהמון לא היה.

„הקוזקים מבטיחים שלא לירות“ – ספרו האנשים איש לרעהו. נראה, כי הפועלים שוחחו עם אחדים מן הקוזקים.

אולם לאחר זמן הופיעו דרגונים שכורים כמעט, חרפו וגדפו, פרצו לתוך ההמון, הלמו בכידוניהם את ראשי המפגינים. המפגינים התחזקו בשארית כוחותיהם ולא נתפזרו.

– איש לא ייָרָה!

ואמנם – לא ירה איש.

סינטור ליברלי ראה ברחובות „קרונוֹת-חשמל מתיים“ (ואולי היה הדבר למחרת היום – וזכרוננו הטעהו?) מהם זגוגיותיהם מנופצות ומהם שמוטים על צדם ומתגוללים על הארץ, סמוך לפסי הברזל, ובלבו עלה זכר 1914, בפרוס המלחמה:

– נדמה היה, כי הנסיון הישן מתחדש.

עינו של הסינטור לא הטעתו – התורשתיות היתה גלויה וברורה: ההיסטוריה הרימה את הקצוות של החוט המהפכני שנקרע במלחמה וקשרה אותם לאחדים.

במשך כל היום הזה היו המונים המונים נוהרים־זורמים מחלק עיר למשנהו, המשטרה פזרתם במרץ רב, פלוגות רוכבים ובמקצת גם רגלים עצרו ודחקו אותם. עם הקריאות „הלאה המשטרה!“ תכפו קריאות „הידד“ כלפי הקוזקים. היה בזה משום סמל. אל המשטרה התיחס ההמון בחמת שנאה. את השוטרים הרכובים גרשו בשריקות, באבנים, בשברי קרח. יחס אחר לגמרי היה אל החיילים. מסביב לקסרקטינים, ליד הזקיפים והמשמרות עמדו כנופיות כנופיות של פועלים ופועלות והחליפו ביניהם שיחות של חבה. זו היתה אֶטְפֶּה⁶ חדשה, שבאה מגידולה של השביתה ומפגישת הפועלים והצבא פנים אל פנים. אטפה זו הכרחית בכל מהפכה. אולם כל פעם היא נראית חדשה. ואמנם, כל פעם היא מופיעה בצורה חדשה; אנשים אשר קראו או כתבו עליה אינם מכירים אותה בשעה שהיא מופיעה לנגד עיניהם.

בדומא הממשלתית סופר ביום הזה, כי המון־עם רב הציף את מגרש זֶנְמָנסְק, את כל נבסקי פרוספקט ואת כל הרחובות הסמוכים, וכי היה מחזה בלתי רגיל: ההמון, המהפכני ולא פטריוטי, ליווה את הקוזקים ואת גדולי הצבא בקריאות „הידד“. כשאחד הציירים שאל לפשר הדבר, השיב לו פלוני אלמוני:

– שוטר הכה אשה במגלב, הקוזקים חשו לעזרתה וגרשו את המשטרה.

איש לא יוכל לברר בדיוק, אם כך או לא כך היה המעשה. אולם ההמון האמין, כי כך הוה, כי הדבר הוא בגדר האפשרות. האמונה הזאת לא ירדה פתאום מן השמים, היא נבעה מן הנסיון הקודם, ומשום כן יכלה להיות ערובה לנצחון.

כל פועלי אריקסון, אחד מבתי החרושת המתקדמים שבגליל ויבורג, לאחר אסיפת הבוקר יצאו בהמון, אלפים וחמש מאות איש, לפרוספקט הסאמפסוני ובמעבר צר נתקלו בקוזקים. הראשונים שפרצו לתוך ההמון היו האופיצרים, שהבקיעו לעצמם את הדרך בחזיהם של הסוסים. מאחוריהם, לרוחב הפרוספקט, דהרו הקוזקים. רגע מכריע! אולם הרוכבים עברו בזהירות בשלשלת ארוכה בתוך המֶפְלֶש שהבקיעו זה עתה האופיצרים.

„אחדים מהם חייכו, – כותב קאיורוב בזכרונותיו, – ואחד מהם קרץ עין טובה לפועלים“.

לא בכדי קרץ עין הקוזק. לפועלים נתוספה גבורה של ידידות ולא של איבה כלפי הקוזקים, ומשהו מגבורה זו אצלו גם להם. רבים עשו כמעשה הקוזק שקרץ עין. האופיצרים עשו עוד כמה נסיונות, אולם הקוזקים, בלי שהפרו בגלוי את המשמעת, לא פזרו בְּנִיִּישָׁה את ההמון, אלא עברו על פניו. וכך – ג' וד' פעמים. והדבר הזה קרב שבעתים את שני הצדדים. הקוזקים החלו בזה אחר זה להשיב לשואליהם וגם חטפו שיחה עם הפועלים. מן המשמעת לא נותר אלא קרום דק ושקוף, שכמעט רגע יפקע וכלא היה. האופיצרים מהרו להתיק את הפלוגה מן ההמון ובראותם כי מחשבתם לפזר את הפועלים לא תצלח, הציגו את הקוזקים לרחבו של הפרוספקט כדי שישמשו תריס בפני המפגינים לכשירצו לעלות אל טבורה של העיר. אולם גם הדבר הזה לא הועיל: הקוזקים עמדו על עמדם כדין, אך לא הפריעו את הפועלים מלגחון ולעבור מתחת לסוסים. לא בשרירות לב בוחרת המהפכה את דרכיה: עוד בראשית צעדיה הלכה לקראת נצחונה מתחת לכרסם של סוסי הקוזקים. אפיזודה רבת חשיבות! ומצוינת היא טביעת עינו של המספר, אשר הבחין וראה את כל עלקלותיו של מהלך המאורעות. ולא פלא: המספר היה מנהיג, מאחוריו עמדו יותר מאלפים איש: עינו של המפקד, החושש מפני המגלבים או כדורי־המות של האויב, צופיה היטב.

המשבר שחל בצבא נתן לכאורה את אותותיו הראשונים בין הקוזקים, שהיו מאז ומעולם המכניעים והמענישים. אין זה אומר, כמובן, שהקוזקים היו מהפכניים יותר מאחרים. אדרבא: בבעלי־הקנין התקיפים הללו, – הרכובים על סוסיהם, המוקירים מאד את סגולותיהם, הבזים לאכר הפשוט, החושדים בפועל, – היו יסודות רבים של שמרנות. ואולם דוקא משום כך נִכְרו בהם סימני התמורות, שחלו בעקב המלחמה, יותר מבאחרים. ועוד זאת: הרי דוקא אותם טלטלו לכל עבר, דוקא אותם שלחו והפגישו עם העם פנים אל פנים, דוקא אותם הרגזו והעמידו ראשונים למבחן. הדבר הזה היה להם לזרא, הם השתוקקו לשוב לביתם, ועל כן קרצו עין: אדרבא, עשו אם תוכלו, ואנו לא נפריעכם מעבודתכם. אולם כל אלה לא היו אלא סימנים ואותות רבי־חשיבות. הצבא – צבא עדיין, היה כפות במשמעתו, וחוט־הֶשֶׁתִי – בידי המונארכיה. המוני פועלים חשוכי־נשק. המנהיגים אינם חושבים בדבר סיום מכריע.

במועצת המיניסטרים, בין שאר השאלות שעמדו על הפרק, עמדה ביום הזה גם שאלת המהומות במטרופולין. שבייתה? הפגנה? לא פעם ראשונה היא. הכל שוער מראש, נתנו ההוראות הדרושות. מעבר רגיל אל סדר היום.

ומה הן ההוראות? אף על פי שבמשך כ"ג וכ"ד בפברואר הוכו 28 שוטרים – איזה דיוק נלבב! – בכל זאת נמנע עדיין מפקד הצבא הגלילי, – הגינרל חאבאלוב, הדיקטאטור כמעט, – מיריות. ולא מוטוב לב: הכל שוער מראש והכל תוכן מראש, ועת גם ליריות.

המהפכה באה בהיסח הדעת רק מבחינת הזמן. ואולם בדרך כלל היו שני הקצוות – המהפכניים מזה והממשלה מזה – מתכוננים בשקידה רבה, במשך שנים, מאז ומתמיד. אשר לבולשביקים, הרי כל פעולתם, לאחר 1905, לא היתה אלא התכוננות למהפכה שניה. ואולם גם פעולתה של הממשלה היתה במדה מרובה התכוננות לדכוי המהפכה החדשה. הענף הזה בפעולתה של הממשלה קבל בסתו 1916 אופי שיטתי ומתוכנן ביותר. ועדה מיוחדת, בנשיאותו של חאבאלוב, גמרה באמצע יאנואר 1917 את עבודת המפורט והמדוקדק של התכנית לדכוי המרד החדש. העיר חולקה לששה רבועים בפקוחן של הנהלות משטרה מיוחדות, והרבעים נתחלקו לגלילים. בראש כל הכוחות המזוינים הועמד מפקד חיל המלואים של הגווארדיה – הגניראל צ'אביקין. הגדודים הופקדו על הגלילים. בכל רובע מששת הרבעים היו מתאחדים המשטרה, הז'נדרמריה והצבא בהנהלתם של קציני-מפקדה מיוחדים. פלוגת רוכבים קוזקים נתנה לצ'אביקין בכבודו ובעצמו לשם פעולות במסשטב גדול יותר. וזה סדר השפטים אשר נקבע: תחילה פועלת המשטרה לבד, אחריה מופיעים הקוזקים המזוינים במגלבים, ורק בשעת הכרח גמור מבהילים את הצבא המזויין ברובים ובמקלעות.

ואמנם, על פי תכנית זו, שהיא פרי הנסיון של 1905, נהגה הממשלה בימי פברואר. המְכשֶׁלָה היתה לא בהעדר התכוננות ולא בליקויי התכנית עצמה, אלא בחומר האנושי. כאן היה המכשול.

באורח רשמי נסתמכה התכנית על כל חיל המצב כולו, שהיו בו 150 אלף חיילים; ואילו למעשה לא באו בחשבון אלא עשרת אלפים בערך, מלבד השוטרים, שמספרם היה שלשת אלפים וחצי, המשענה הבטוחה היתה גם בחבר הפקוד. הסבה לכך נעוצה באפיו של חיל המצב הפטרוגראדי בימים ההם, שכמעט כולו הורכב מחיל-המלואים, בראש וראשונה מי"ד פלוגות המלואים שעל יד גדודי-הגווארדיה שהיו בחזית. מלבד אלה היו בחיל-המצב: גדוד-מלואים של חיל הרגלים, פלוגת מלואים של רוכבי אופנים, גונדת מלואים של מכוניות שריון, פלוגות קטנות של חיל הרכב וחופרי החפירות ושני גדודים של קוזקי דון. זה היה צבא רב, רב מדי. צבא המלואים הגדוש מדי הורכב מחומר אנושי, שחלק ממנו היה כמעט גלמי, וחלק כבר שכח את תלמודו. ואולם הרי זה היה פרצופו של כל הצבא הרוסי בכלל.

חאבאלוב הקפיד מאד על מלוי תכניתו. ביום הראשון, בכ"ג בפברואר, לא טרחה אלא המשטרה בלבד. בכ"ד בו הוצא החוזה בעיקר חיל הרוכבים, ואולם רק לשם מהלומות מגלבים וכידונות. בחיל הרגלים וביריות הוא מתעתד להשתמש בהתאם להשתלשלות המאורעות, אולם המאורעות לא אחרו לבוא.

בכ"ה בפברואר נתפשטה השביתה שבעתים. על פי התעודות הממשלתיות השתתפו בה ביום זה 240 אלף פועלים. הנחשלים נגררים אחרי החלוצים, כבר שובתים רבים מבתי החרושת הקטנים, קרונות החשמל שובתים. שובתים גם בתי המסחר. במשך היום הצטרפו לשביתה גם תלמידי בתי הספר הגבוהים. בצהרים נקהלים רבבות אנשים ליד כנסית קאזאן וברחובות הסמוכים, נעשים נסיונות לערוך מיטינגים ברחוב, פורצות התנגשויות מזוינות בין הקהל והמשטרה. על פן האנדרטה של אלכסנדר השלישי עולים נואמים. השוטרים הרוכבים מתחילים לירות. אחד הנואמים נופל פצוע, פלוני יורה מתוך הקהל והורג את הפריסטאב. נפצע שר המשטרה. נפצעו עוד שוטרים. את הז'נדרמים רוגמים בבקבוקים, פֶּצְצִיּוֹת ורמוני יד. המלחמה לימדה את האנשים אומנות זו. החיילים עומדים מנגד ולפעמים גם עושים מעשה-איבה כלפי המשטרה. בקהל פשטה שמועה מלהיבה, כי בשעה שהשוטרים ירו בקהל העומד ליד פסל אלכסנדר השלישי, הטיחו הקוזקים יריות בשוטרים הרכובים, והללו נאלצו לברוח. נראה, כי אין זו בדוטה, שהופצה לשם התעודות, כי העובדה מתאשרת מכמה צדדים, אם כי בגירסאות שונות.

הפועל-הבולשביק קאיורוב, אחד המנהיגים האמתיים בימים ההם, מספר, שבמקום אחד נמלטו המפגינים מפני מגלביהם של השוטרים הרוכבים לעיני משמר של קוזקים, ואולם הוא, קאיורוב, ועמו עוד כמה פועלים, לא ברחו, אלא הסירו את כובעיהם, נגשו אל הקוזקים ואמרו להם:

– אחינו הקוזקים! עזרו נא לפועלים במלחמתם לדרישותיהם הצודקות, הלא רואים אתם את השפטים שעושים השוטרים בפועלים רעבים. עזרו נא!

הדברים הללו שהומתקו בכוונה, זו הסרת הכובעים – איזה טכסיס פסיכולוגי דק, איזו ג'סט נפלאה! כל תולדות הקרבות שנערכו בראש חוצות והנצחונות המהפכניים מלאים המצאות כאלה. אולם הן בטלות בתוך המאורעות הכבירים, ואין ההיסטוריונים מוצאים אלא את הקליפה הכללית.

הקוזקים הביטו זה בפני זה הבטה מיוחדת במינה – מוסיף קאיורוב – ועוד אנו פורשים מהם, והנה דהרו אל מקום התגרה. וכעבור רגעים מספר נושא הקהל על כפיים קוזק, שהרג בחרבו קצין משטרה“.

עד מהרה נעלמו השוטרים, כלומר: החלו עושים את מעשיהם בסתר. אך במקומם הופיעו חיילים שרוביהם נטויים בידיהם. הפועלים קוראים אליהם בחרדה:

– האומנם, חברים, באתם לעזרת המשטרה?

שוב נסיון להדבר עם החיילים – ושוב כשולן. החיילים זועפים, תולעת מכרסמת בלבם, קשה להם לשאת את השאלה הזאת, הפוגעת בבבת עינם החרדה.

בינתיים רווחת הסיסמה הכללית: לפרק את הנשק מעל השוטרים! המשטרה – אויב נורא, אויב נצחי, שונא ושנוא כאחד. אין לקוות כלל, כי אפשר יהיה להשפיע עליהם שיסתפחו אל הפועלים. את השוטרים מכים או הורגים נפש. מה שאין כן החיילים: ההמון מתאמץ בכל הכוחות להמנע מתגרות איבה עמהם, אדרבא: הוא מבקש דרכים להטות את לבם לטובה אליו, להוכיח, למשוך, לקרב, למזגם עמו. אף על פי שפשטו שמועות טובות – ואולי מוגזמות משהו – על התנהגותם של הקוזקים, בכל זאת נוהג ההמון זהירות עם חיל הרוכבים. הרוכב נשא מעל לקהל, ונפשו מנותקת מנפש המפגין בארבע רגלי הסוס. הדמות, שיש להשקיף אליה מלמטה למעלה, נראית תמיד כבירה ואיומה יותר. הרגלים – הנה הם, על יד ההמון, על המדרכה, קרובים ונוחים יותר. אליהם משתדל ההמון להתקרב, להביט בעיניהם, להפיח עליהם מהבל הפה החם. תפקיד חשוב ביחסי הגומלין שבין הפועלים והחיילים ממלאות הנשים הפועלות. הן מסתערות ביתר עוז על שרשרת החיילים, אוזנות בידיהן ברובים, מתחננות, כמעט מפקדות:

– סלקו את רמחיכם! הצטרפו אלינו!

החיילים רוגשים, נכלמים, מביטים בחרדה זה אל זה, מהססים, פלוני מעיז ראשון – והרמחים מורמים מעל לכתפי המתקיפים, החומה נבקעת, קול הידד מלא עליצות ותודה מריעים בחלל האויר, החיילים מוקפים, בכל אשר תפן – וכוחים, תוכחות, התעוררות – המהפכה צועדת עוד צעד אחד קדימה.

ניקולאי שלח מן המפקדה צו טלגרפי לחאבאלוב: „להפסיק מחר, ויהי מה” את המהומות. רצונו של המלך והסעיף החדש שבתכניתו של חאבאלוב נתכוונו, והטלגרמה לא היתה אלא דחיפה נוספת. מחר עתידים לפעול החיילים. האם לא מאוחר המועד? לפי שעה קשה להגיב בבירור. השאלה הוצגה – אך עדיין רחוקה היא מפתרון.

הליכות הקוזקים, היסוסי כמה משמרות של חיילים – כל אלה אינם אלא אפיזודות המבטיחות הרבה, שהרחוב הרגיש וענה להן בהד אלפים. דבר זה בלבד יש בו כדי לעודד את ההמון המהפכני, אולם אין בו כדי להבטיח נצחון. לא כל שכן לאחר שאירעו גם אפיזודות הפוכות. אחרי לכאורה כתשובה על יריות אקדחים מתוך ההמון, החלה פלוגת דרגונים לירות בפעם הראשונה אל המפגינים ליד „חצר המרכולת”. לפי הידיעות שמסר חאבאלוב אל המפקדה – שלשה הרוגים ועשרת פצועים. אזהרה חמורה! ובו בזמן פרסם חאבאלוב אזהרה, שכל הפועלים, הרשומים כמגויסים, ישלחו אל החזית, אם לא יחזרו עד כ”ח בפברואר אל עבודתם. הגינראל קבע אולטימטום לשלשה ימים; כלומר: זמן רב מן הדרוש למהפכה כדי למגר את חאבאלוב עם המונארכיה יחד. אולם הדבר הזה לא ינדע אלא לאחר הנצחון. ובכ”ה בערב עדיין לא ידע איש, מה ילד המחר.

נשתדל נא להבין ביתר בהירות את ההגיון הפנימי של התנועה. בהתנוסס הנס של „יום האשה” בכ”ג בפברואר החל המרד, שהלך וגמל ונעצר ימים רבים, – מרד המוני הפועלים בפטרבורג. הפרק הראשון של המרד היה השביתה. במשך ג' ימים הלכה השביתה ונתפשטה ונהפכה למעשה לשביתה כללית. דבר זה בלבד הוסיף להמון אומץ רוח ועוררו ללכת קדימה. אל השביתה שהלכה והתקיפה נצטרפו ההפגנות, שהפגישו את ההמון המהפכני עם החיילים. דבר זה הגביה את הבעיה בכללה לשטח נעלה יותר, שבו השאלה נפתרת בכוח הנשק. בימים הראשונים אירעו כמה נצחונות בודדים, ואולם אפים היה סימפטומטי יותר מממשי.

המרד המהפכני, שהאריך כמה ימים, אינו עשוי להתפתח בהצלחה אלא אם כן הוא עולה משלב לשלב ומוסיף נצחון על נצחון. ההפסק בהתפתחות הנצחונות – סכנה בו, הדשדוש הממושך במקום אחד – אבדון הוא. ואולם גם עצם הנצחונות מועטים הם; צריך שהם יתפרסמו בזמנם, כדי שההמון ידעם ויעריכם. אפשר להחמיץ נצחון בשעה שדיו פשוטידי כדי להשיגו. מקרים כאלה קרו בהיסטוריה.

שלושת הימים הראשונים היו ימים רצופים של תגבורת המלחמה והתחרפותה. ואולם דוקא משום כן הגיעה התנועה לנקודה שבה אין די בהצלחות סימפטומטיות בלבד. כל ההמון הפעלתני יצא החוצה. במלחמתו בשוטרים הצליח על נקלה. בשני הימים האחרונים שותפו החיילים במאורעות, ביום השני – חיל הרכב בלבד, ביום השלישי – גם חיל הרגלים. הם דחפו את ההמון; גדרו בעדו את הדרך, לפעמים לא הקפידו, על כל פנים בנשק-אש לא השתמשו כמעט. היושבים גבוהה-גבוהה במלכות לא נזדרזו להפר את התכנית, קצתם מתוך שלא העריכו כראוי את המתרחש, – טעות הראות של הריאקציה השלימה באופן סימטרי את טעותם של מנהיגי המהפכה, – וקצתם מתוך שלא סמכו על החיילות. ואולם דוקא היום השלישי, – בכוח השתלשלותה של המלחמה וגם בכוח פקודתו של המלך, – הכריח את הממשלה להשתמש במלוא עוזו של הצבא. הפועלים, בעיקר המתקדמים שבהם, הבינו את הדבר, ביחוד לאחר שאמש כבר ירו הדרגונים. והשאלה נצבה במלוא היקפה לפני שני הצדדים.

אור לכ”ו בפברואר נאסרו בחלקי העיר השונים קרוב למאה איש, שהיו מתיחסים על הסתדרויות מהפכניות שונות, ובתוכם חמשה

מחברי הועד של הבולשביקים בפטרוגרד. גם הדבר הזה היה אות וסימן, כי הממשלה החלה במלחמת תנופה. מה ילד יום? איך יקומו היום הפועלים לאחר יריות אמש? והעיקר: מה יגידו החיילות? עמוד השחר של כ"ו בפברואר עלה בערפלי ההיסוס והחרדה הרבה.

לאחר שנאסר הועד הפטרבורגי, עברה הנהגת כל הפעולה בעיר לידי גליל ויבורג. יתכן, כי לטובה הוא. ההנהגה העליונה של המפלגה מאחרת עד כדי יאוש. רק בכ"ה בבוקר החליט סוף סוף הועד המרכזי של הבולשביקים להוציא כרוז המעורר לשביתה כללית ברוסיה. עם צאת הכרוז, אם אמנם יצא לאור, כבר נהפכה השביתה הכללית בפטרוגרד למרד מזוין. הקברניטים משקיפים ממרום, מהססים ונחשלים, כלומר – אינם מנהיגים. הם נגרים מאחורי התנועה.

כל הקרוב אל בית החרושת, אומץ רוחו מתרבה. אולם היום, בכ"ו בפברואר, הקיפה החרדה גם את הגלילות. מנהיגי ויבורג הרעבים, העיפים, הקפואים, הנושאים על שכמם אחריות היסטורית כבדה, – היו מתכנסים מאחורי העיר, בגני הירק, כדי להשיח זה לזה את רשמי היום ולתכן יחד את הכוון... של מה? של הפגנה חדשה? אולם מה תועלת יש בהפגנה בלתי מזוינת, לאחר שהממשלה החליטה לעמוד במריה? השאלה הזאת נוקבת את המוח. „נדמה היה: המרד יתבטל“. כאן אנו שומעים את קולו של קאירוב, הידוע לנו, וברגע הראשון נדמה לנו, כי לא קולו הוא זה. נפילת-מוחין כזאת לפני הסער.

וכשההסוסים והפקפוקים תכפו אפילו את המהפכנים הקרובים ביותר אל ההמונים, – אותה שעה, בעצם, הרחיקה התנועה לכת הרבה יותר מכפי שנדמה למשתתפים בה. עוד אמש, בכ"ה בפברואר, היה גליל ויבורג בידי המורדים. בתי המשטרה שודדו, כמה מפקידי המשטרה נהרגו, השוטרים רובם ברחו. השלטונות נותקו בהחלט מרוב חלקי המטרופולין. בכ"ו בבוקר נתברר, כי לא רק את ויבורג אלא גם את פסקי, כמעט עד ליטייני כבשו המורדים. על כל פנים, כך תארה את המצב המשטרה עצמה. בבחינת מה היתה זו עדות נכונה, אף על פי שספק הוא, אם הבינו את הדבר כל צרכו. אין ספק, כי המשטרה נטשה את מאורתה בטרם התקיפה הפועלים, אולם גם בלעדי זאת לא היה פנוי גלילות החרושת מכריע בעיני הפועלים: הרי החיילים לא פסקו עדיין את פסוקם האחרון. „המרד יתבטל“ – חשבו בלבם הגבורים ביותר, ואילו לאמתו של דבר, זו לא היתה אלא תחילת התפשטותו.

כ"ו בפברואר חל בראשון בשבת. בתי החרושת שבתו ממילא, ולא היתה אפשרות למוד על פי היקף השביתה את תוקף ההעפלה של ההמונים. מלבד זאת: הפועלים לא יכלו להתלקט בבתי החרושת, כמנהגם בימים הקודמים, והדבר הזה הכביד על ההפגנות. לעת בוקר שרר שקט בנבסקי פרוסקט. בשעות אלה טלגרפה המלכה למלך:

„שקט בעיר“.

אולם השקט אינו נמשך הרבה. לאט לאט מתלקטים הפועלים ונוהרים מכל הפרברים אל טבור העיר. המשמרות שעל הגשרים גוזרים בעדם את הדרך. הם עוברים על פני הקרח: הרי הימים ימי פברואר וניבה כולה אינה אלא גשר של קרח. היריות בהמון הנוהר על פני הקרח אינן מצליחו לפזר את המעפילים.

מראה העיר נשתנה. על כל שעל – זקיפים, משמרות, פלוגות רוכבים. ביחוד שומרים את הדרכים המובילות אל נבסקי. פעם בפעם נשמעות יריות ממארבים. מספר ההרוגים והפצועים הולך ורב, עגלות „העזרה המהירה“ נוסעות אנה ואנה. לא תמיד נקל לברר, מי יורה ומאין. אין ספק, כי המשטרה שנפגעה קשה החליטה שלא להציג את עצמה לראוה. השוטרים יורים מאחורי חלונות, מבעד לדלתי מרפסות, מאחורי עמודים, מעליות הגג. נוצרות השערות, הנהפכות חיש מהר לאגדות. אומרים, כי חיילים רבים התחפשו בסגיני שוטרים כדי להטיל אימה על המפגינים; אומרים, כי פרטופופוב העמיד משמרות רבים של קלעים בעליות הבתים. הועדה, שנוסדה לאחר המהפכה, לא גלתה את המשמרות הללו. ואולם אין מכאן ראיה, כי משמרות לא היו.

אולם היום ממלאת המשטרה תפקיד שני במעלה. היום מתחילים החיילים בפעולות ממש. פקדו עליהם בכל חומר הדין לירות בקהל, והחיילים, בעיקר סגני קצינים, יורים. לפי הידיעות הרשמיות נהרגו ביום זה כ-40 איש, וכמספר הזה – נפצעו, חוץ מאלה שהקהל נשא אותם. המלחמה נכנסת לסטדיה מכרעת. היסוג ההמון אל פרבריו מאימת העופרת? לא, ההמון לא נסוג. ההמון רוצה להשיג את מבוקשו.

פטרבורג של הפקידים, הבורגנים והליברלים שרויה בפחד. נשיא הדומא הממשלתית רודזיאנקו דרש ביום זה, שישלחו גייסות נאמנים מן החזית לעיר הבירה; אחר כך „חזר בו“ והציע למיניסטר לענייני הצבא בילאיב לפזר את ההמון לא ביריות, אלא בזריקת מים קרים בצנורות הכבאים. בילאיב נועץ עם הגנרל חאבאלוב והשיב, כי זריקת המים עשויה להשפיע השפעה הפוכה „דוקא משום שהמים מעוררים“. כך שוחחו היושבים ראשונה במלכות, הליברלים-השועים-והשוטרים, על יתרונותיהן של המקלחות החמות והקרות והשפעתן על העם המורד. הידיעות שמסרה המשטרה מעידות, כי הצנור של הכבאים אינו מספיק:

„חזיון רגיל היה בשעת המהומות שהכנופיות המשתוללות התגרו במשמרות החיילים, וכשהללו הציעו למתפרצים שיתפזרו, רגם ההמון את החיילים באבנים ובגושי קרח שנבקעו מעל המרצפות. כשהצבא ירה ירית אזהרה בחלל האויר, ההמון לא רק לא התפזר, אלא גם פרץ בצחוק לשמע היריות. ורק על ידי ירית כדורי מלחמה אל שפעת ההמון אפשר היה לפזר את הכנופיות, אם כי רוב המתקבלים היו נחבאים בחצרות הבתים הסמוכים, וכתום היריות היו חוזרים ויוצאים החוצה“.

סקירה זו מטעם המשטרה מעידה על מדת־חום גבוהה בהמון. אמנם, קשה לשער, כי ההמון היה מתחיל מעצמו לרגום את החיילים באבנים ובגושי קרח: דבר זה מתנגד יותר מדי לפסיכולוגיה של המורדים ולטכסיס הנכון כלפי הצבא. לשם תוספת צידוק להרג בהמון לא דייקו להתאים אל האמת את הצבעים ואת משיחתם. ואולם ביסודם תוארו הדברים כהויתם ובבהירות נפלאה. שוב אין ההמון רוצה לסגת, הוא עומד במריו בחמת־התלהבות ואמונה, הוא מוסיף ועומד ברחוב גם לאחר היריות הקטלניות, הוא נאחז לא בחיים אלא במרצפת, באבנים, בקרח. אין זו סתם חמת־קצף של המון, זוהי גבורה. וכל זה משום שאמונתו של העם בצבא אינה נכזבת גם לאחר ההרג. ההמון מקוה, כי סוף הנצחון לבוא, והוא רוצה להשיגו ויהי מה.

לחץ הפועלים על הצבא מתגבר והולך – לעומת לחץ השלטונות על הצבא. חיל המצב של פטרוגראד עומד במרכז המאורעות. בא הקץ לתקופת הפסיחה על שתי הסעפים, אשר נמשכה כמעט שלושה ימים, שבהם יכול היה רוב מנינו של חיל־המצב לנהוג בנייטרליות ידידותית עם המורדים.

– ירה באויב! – מפקדת המונארכיה.

– אל תירה באחיך ובאחיותיך – קוראים הפועלים והפועלות.

יתר על כן:

– הָלוּהוּ אֵלֵיהֶם!

ובראש חוצות, במגרשי העיר, ליד שערי הקסרקטינים נטשה מלחמה בלתי פוסקת, עתים דרמתית, עתים מסותרת, אך תמיד עזה מאד – לכבוש נפשו של החייל. בקרב הזה, בזו הזיקה הנמרצת, שבין הפועלים והפועלות ובין החיילים, לקול הנפץ של הרובים והמקלעות, נחתך הגורל של השלטון, המלחמה והמדינה.

הרג המפגינים מגביר את אי־הבטחון בקרב המנהיגים. עצם תנופתה של התנועה נראית כמסוכנת. אפילו בישיבת הועד הויבורגי בכ"ב בפברואר, בערב, – כלומר, שתיים עשרה שעות לפני הנצחון, – היו שאמרו: אולי כדאי לשים קץ לשביתה. הדבר יכול להראות כפלא. ואולם למחרת היום נקל להכיר את הנצחון הרבה יותר מאשר יום אחד קודם לכן. אגב: לעתים קרובות משתנה הלך הרוח בהשפעת המאורעות והבשורות. חולשת הדעת מתחלפת עד מהרה בגאות ההתעודדות. גבורה אישית יש להם, לקאירובים ולצ'יגורינים, די והותר, ואולם לרגעים נוקף הלב מרגש האחריות לגורל ההמונים. הפקפוקים בין הפועלים הפשוטים מועטים יותר. על הלך הרוח שלהם היה מודיע למפקדיו סוכן הבולשת שורקאנוב, שהיה בקי בעניינים ומילא תפקיד גדול בהסתדרות הבולשביקים:

„הואיל ופלוגות הצבא לא עצרו את ההמון, – כתב הפרובוקטור – והיו מקרים בודדים, שהחיילים אחזו באמצעים להשבית את פעולותיהם של פקידי המשטרה, לפיכך החלו ההמונים בוטחים שלא יענשו כלל, ועכשיו לאחר שני ימים רצופים של תהלוכה ברחובות באין מפריע, כשהחוגים המהפכניים העלו את הסיסמאות: „הלאה המלחמה!“ ו„הלאה הסאמודרז'אבייה!“ – סמוך ובטוח העם, כי המהפכה החלה, כי ההמונים הם שניצחו, כי השלטונות קצרה ידם לדכא את התנועה, כי הצבא עומד לימינו, כי הנצחון המכריע קרוב לבוא, משום שהיום או מחר יצטרפו החיילות אל המהפכנים בגלוי, כי התנועה שהחלה שוב לא תשקע, אלא תגדל ותגבר עד נצחונה הגמור ועד מיגורו של המשטר“.

הערכה נפלאה על פי צמצומה ובהירותה! ההודעה הזאת היא תעודה היסטורית חשובה מאד (עובדה זו לא תמנע, כמובן, את הפועלים המנצחים מלהוציא להורג את מחברה).

הפרובוקטורים, שמספרם עצום, ביחוד בפטרוגראד, חוששים יותר מכולם מפני נצחונה של המהפכה. הם נוהגים על פי טכסיסים שלהם: במועצות של הבולשביקים מצדד שורקאנוב בזכות הפעולות הקיצוניות ביותר; במסירותו לבולשת הוא מוכיח, כי יש הכרח להשתמש בנשק. יתכן, כי לתכלית זו השתדל שורקאנוב להפריז בדבר בטחונם המתקיף של הפועלים. ואולם הוא צדק ביסודם של הדברים: המאורעות אישרו מהר את הערכתו.

היושבים ראשונה בשני המחנות פקפקו ונחשו עתידות, כי איש לא יכול היה להעריך לכתחילה את יחסי הכוחות. הסימנים החיצוניים חדלו בהחלט לשמש קנה מדה: הרי אחת מסגולותיו העיקריות של המשבר המהפכני היא בסתירה הרבה, שבין ההכרה ובין הצורות הישנות של ההתקשרויות בחברה. יחסי־כוחות חדשים היו צפונים בסתר הכרתם של הפועלים והחיילים. ואולם דוקא משעברה הממשלה ממלחמת מגן למלחמת תנופה, – הוצאו יחסי הכוחות החדשים מן הכוח אל הפועל. משתוקק ומצוה הציץ הפועל בעיני החייל, והלה היה מסב עיניו בחרדה ובהסוס: משמע, כי החייל כבר לא ידע את נפשו. והפועל נגש אל החייל ביתר בטחון. החייל היה מחריש – בפנים זועפות, אך לא אויבות, אלא נכלמות. ופעם בפעם היה משיב בהקפדה מעושה, כדי להסתיר את חרדת לבו. כך התחולל המשבר. החייל נער מעליו לעיני כל את חיילותו. אף הוא לא הכיר מיד את עצמו. הרשות אמרה, כי החייל משתכר ממהפכה; ואילו החייל היה סבור, כי הוא מפיג את האופיום הקסרקטיני. וכך הוכשר היום המכריע:

ואולם עוד אתמול אירע מעשה, שעל אף אפיזודיותו, היה בו משום מתן טעם חדש לכל המאורעות של כ"ו בפברואר: לעת ערב מרדה הפלוגה הרביעית של גדוד הלייבגווארדיה. בהודעתו הכתובה של מפקח המשטרה מסומנת בצורה מפורשת ומחלטת סבת המרד:

„מרירות כלפי המפקדים של הגדוד הזה, שבעמדם על משמרם בנבסקי ירו בהמון“.

מי הודיע את הדבר לפלוגה הרביעית? הידיעה על כך נשתמרה בדרך מקרה. קרוב לשעה 2 אחרי הצהרים באה קבוצת פועלים אל הקסרקטין של הגדוד.

הם ספרו על היריות בנבסקי:

– אָמרו לחברים, כי גם חיילי הגדוד הפבלובי יורים בנו, ראינו בנבסקי חיילים לבושים במדי הַשָּׂרְד שלכם.

זו היתה תוכחה מרה, קול מעורר בהתלהבות. „הכל החוירו ונרגזו“. הזרע לא נפל על אדמת טרשים. קרוב לשעה הששית נטשה הפלוגה הרביעית, בלי נטילת רשות, את הקסרקטין בפקודת סגן־קצין – מי הוא? שמו שקע ללא זכר בתהום מאות ואלפי שמות גבורים כאלה, – ופנתה אל נבסקי, כדי לסלק משם את מפקדיה. אין זה מרד חיילים בגלל בשר חזיר שהתליע, זהו מעשה שיש בו משום איניציאטיבה מהפכנית נעלה. בדרך פרצה תגרה בין הפלוגה ובין שוטרים רוכבים. החיילים ירו, שוטר אחד וסוס אחד נהרגו, ועוד שוטר וסוס נפצעו. את המשך דרכם של המורדים לא ראה איש. הפלוגה חזרה אל הקסרקטין וקוממה את כל הגדוד. אך הנשק הוטמן; יש ידיעות, כי החיילים כבשו בכל זאת שלשים רובים. חיש מהר הקיפו אותם² חיילי גדוד פריאוברזנסק, 19 איש מפלוגת פאבלוב נאסרו ונחבשו במבצר; השאר נכנעו. לפי ידיעות אחרות, נעדרו בעת המפקד בערב ההוא 21 חיילים מזוינים ברובים. ליל מסוכן מאד! כ"א החיילים הללו ישוטטו כל הלילה ויבקשו בני־ברית ומושיעים. אין להם ישועה אלא בנצחון המהפכה. מפייהם ישמעו הפועלים את פרטי המאורע. זהו אות לא רע למלחמות מחר.

נאבוקוב, אחד המנהיגים הליברליים החשובים ביותר, שזכרונותיו האמתיים נראים לפעמים כיומן מפלגתו ומעמדו, חזר לביתו ברגל בשעה אחת בלילה, ברחובות אפלים וצדדים – „לבו החרד נבא רעות“. יתכן, כי על פרשת הרחובות נזדמן לו חייל בורח מפלוגת פאבלוב. שניהם מהרו להפרד זה בכה וזה בכה: לא היה להם מה להגיד זה לזה. ברובעי הפועלים – אלה עמדו על המשמר, ואלה חטפו שינה ודמדמו בקדחת על יום מחר. שם מצא מקלט החייל הפאבלובי.

* * *

מה דלות הן הרשימות על מלחמות ההמון בימי פברואר, דלות הן אפילו לעומת הרשימות המעטות על מלחמות אוקטובר. באוקטובר הנהיגה את המורדים יום־יום המפלגה; במאמריה, כרוזיה, והדין־וחשבון שלה רשומה, לפחות, ההשתלשלות החיצונית של המלחמה. לא כן בפברואר. מלמעלה לא היתה כל הנהגה. העתונים החשו, כי היתה שביתה. ההמונים לא הביטו לאחוריהם, וחוללו בעצמם את ההיסטוריה שלהם. לצור מחדש את צורת המאורעות שחלו ברחובות – כמעט שאי אפשר. טוב כי אפשר, לפחות, לתאר את השתלשלותם הכללית ואת מסקנותם הפנימית.

הממשלה, שמדיה לא נשמט עדיין מנגנון השלטון, תפסה את המאורעות בהיקפם הכללי פחות אפילו ממפלגות השמאל, שלא עמדו, כפי שידוע, על הגובה הראוי. לאחר ההרג „המוצלח“ בכ"ו בפברואר התאוששו המיניסטרים לרגע קט. עם הנץ החמה בכ"ז בו בישר פרוטופופוב בשורה מרגיעה, כי לפי הידיעות שנתקבלו, „מתעתד חלק מן הפועלים לשוב אל העבודה“. אולם הפועלים לא העלו את הדבר על דעתם כלל. ההרג והכשלונות של יום אתמול לא הפילו את רוח ההמונים. במה יבואר הדבר? כנראה, שהיו אילו רעיונות אשר גברו על הגרעונות. ההמון המורד פושט ברחובות העיר, נתקל באויב, מעורר את החיילים, זוחל ועובר מתחת לכרסם של הסוסים, מסתער, נפוץ, מניח חללים על פרשת רחובות, תופס נשק לפרקים, מוסר ידיעות, חוטף שמועות – ותוך כדי כך נהפך ליצור קבוצי בעל רבבות עינים, אזנים, קרני־משוש. עם לילה, בשובם ממערכות הקרב איש איש לביתו אל פרברי החרושת, בוררים בני ההמון את רשמי היום, זורים את הבלתי חשוב והמקרי, ומסכמים את הסך הכל כבד המשקל! אור לכ"ז בפברואר היה הסך הכל בערך כמסופר במודעה שמסר הפרובוקטור שורקאנוב לךשות.

עם בוקר חוזרים הפועלים ונוהרים אל בתי החרושת ובאסיפותיהם הכלליות מחליטים להמשיך את המלחמה. הנמרצים ביותר, כמו תמיד, הם פועלי ויבורג. אולם גם בשאר הגלילות נערכות אסיפות הבוקר בהתעוררות רבה. נמשיך את המלחמה! אך מהו פשר הדבר הזה היום? השביתה הכללית נתגלגלה להפגנות מהפכניות של המונים כבירים, וההפגנה הביאה לידי התנגשות עם הצבא. המשך המלחמה פירושו לעורר היום למרד מזוין. ואולם איש לא קרא את הקריאה הזאת. היא עולה בהכרח מתוך המאורעות, אולם היא לא הועמדה בהחלט על סדר יומה של המפלגה המהפכנית.

תשעה קבין של אמנות ההנהגה המהפכנית ברגעים החמורים ביותר הם: הכשרון להקשיב לדבר ההמון, כשם שקאיורוב היטיב

להבחין את ניד עפפיהם של הקוזקים, אלא במדה רחבה יותר. כוחו הכביר של לנין, היה בכשרונו להקשיב להמון, ואיש לא עלה עליו בנידון זה. אולם לנין לא היה בפטרוגראד. המפקדות,, הסוציאליסטיות“, הליגליות והליגליות למחצה, הקרנסקיים, צ'חיאידזה, הסקובילובים וכל אלה שסבבו אותם, הפטירו דברי אזהרה והפריעו את התנועה. אולם גם המפקדה המרכזית של הבולשביקים, שבה היו שליאפניקוב, זאלוצקי ומולוטוב, מפליאה ברפיונה ובחוסר כל איניציאטיבה. למעשה הופקרו הגלילות והקסרקטינים לעצמם. הכרוז הראשון אל הצבא הוצא רק בכ"ו בפברואר מטעם אחת ההסתדרויות הסוציאלידימוקרטיות הקרובה אל הבולשביקים.

הכרוז הזה, שהיה בעל אופי בלתי תקיף למדי (אפילו קול-קורא להספח אל העם לא היה בו), הופץ בכ"ז בבוקר בכל הגלילות.

„אולם – מעיד מנהיג ההסתדרות יִרְנָב – הטמפו של המאורעות המהפכניים היה מהיר מאד וממילא היו סיסמותינו נחלשות. החיילים כבר התפרצו בשעה שהכרוזים חדרו אליהם“.

ואשר למרכז הבולשביקים, הרי שליאפניקוב, על פי דרישתו של צאגורין, אחד ממנהיגי הפועלים המצוינים בימי פברואר, כתב את הכרוז אל החיילים רק בכ"ז בפברואר. הנדפס הכרוז? על כל פנים, אם גם נדפס הלא אחר לבוא. להשפיע על מהלך המאורעות בכ"ז בפברואר לא יכול היה בשום אופן. וממילא אתה קובע עובדה ואומר: כל מנהיג שהיה גדול מחברו אָחַר יותר מחברו.

אולם המרד, שאיש לא קראו בשמו, הועמד בכל זאת על סדר היום. כל רעיוניהם של הפועלים היו מכוונים אל הצבא. האומנם לא נצליח להזיזו? תעמולה מפורדת שוב לא תועיל היום. פועלי ויבורג ערכו מיטינג ליד הקסרקטין של גדוד מוסקבה. התכנית נכשלה: כלום קשה הוא לאופיצר או לפלדפבל להניע את קת המקלעה? הפועלים פוזרו באש מות. נסיון כזה נעשה גם ליד הקסרקטין של גדוד המלואים. וגם שם נצבו אופיצרים עם מקלעות בין הפועלים והחיילים. מנהיגי הפועלים השתוללו, בקשו נשק, דרשוהו מן המפלגה. והתשובה היתה: הנשק בידי החיילים, לכו והשיגו מהם. את העצה הזאת הם ידעו בעצמם. אבל איך להשיג? האם לא יתמוטט היום הכל בבת אחת?

וכך הגיעה המלחמה לנקודת משבר. או שהתותח יטאטא את המרד, או שהמרד יכבוש את התותח.

שליאפניקוב, האישיות הראשית במרכז הפטרבורגי של הבולשביקים, מספר בזכרונותיו, כי כשבאו אליו הפועלים ודרשו נשק, לפחות אקדוחים, השיב את פניהם ריקם ושלח אותם אל הקסרקטין להשיג שם נשק. הוא נתכוון על ידי כך להמנע מתגרות דמים בין הפועלים ובין החיילים והשליך את כל יהבו על התעמולה, כלומר: על כבוש החיילים בכוח הדבור והמעשה למופת. אין לנו עדויות אחרות אשר יקיימו או יזימו את עדותו של אחד הקברניטים החשובים בימים ההם, המעידה על השתמטות יותר מאשר על ראית הנולד. הרי אפשר היה פשוט להודות כי לקברניטים אין נשק כלל.

אין ספק, כי גורלה של כל מהפכה בהטפה⁸ ידועה נחתך במשבר החל בהלך רוחו של הצבא. המוני-עם מחוסרי נשק או כמעט מחוסרי נשק לא יכלו לנחול נצחון במלחמתם נגד כוח צבאי עצום, בעל משמעת, מזוין היטב ומונהג בתחבולות מלחמה. ואולם כל משבר לאומי עמוק תוקף בהכרח, אם מעט ואם הרבה, גם את הצבא; ועם תנאי המהפכה העממית באמת באה גם האפשרות – כמובן לא הערובה – של נצחונה. אולם הסתפחותו של הצבא אל המורדים אינה נעשית מעצמה ואינה פרי תעמולה בלבד. הצבא הוא רבסוגי והאלמנטים המנוגדים שבו מקושרים יחדיו בעריצות המשמעת. קודם שעת ההכרעה אין החיילים המהפכניים יודעי כלל מה הוא הכוח שהם שליחיו ומהי ההשפעה שהם עלולים להשפיע.

גם המון הפועלים רבסוגי הוא. ואולם להמון הפועלים יש אפשרות רבה לאין ערוך לבחון את שורותיהם תוך כדי התכוננות להתנגשות המכרעת. שביתות, מיטינגים, הפגנות הם מערכות-קרב אך הם גם מבחן הכוחות. לא כל ההמון משתתף בשביתה. ואולם כל השובתים מוכנים לקרב. ברגעים החמורים ביותר אתה מוצא ברחוב את הנועזים והנמרצים שבהם. המהססים, העיפים או השמרנים יושבים ספונים בבתיהם. כאן חלה הברירה המהפכנית מאליה, האנשים נזרים כבתוך נֶפֶה.

המומנט הפסיכולוגי של הסתפחות החיילים אל המהפכה מתכשר על ידי פרוצס מוליקולרי ממושך, שכלל פרוצס טבעי יש לו נקודת משבר. ואולם היאך קובעים את הנקודה הזאת? הצבא יכול להיות מוכשר בהחלט להסתפחות אל העם, אך לא לקבל את הדחיפה ההכרחית מבחוץ. ההנהגה המהפכנית אינה מאמינה עדיין, שהצבא יכול להצטרף אליה והיא מחמיצה את הנצחון. לאחר מרידה זו, שגמלה אך לא נתגשמה, יכולה להתחולל ריאקציה בצבא, בלב החיילים דועכת התקוה שנצנצה, והם יתנו שוב את צוארם בעול המשמעת ובפגישה החדשה עם הפועלים כבר יעמדו כאויבים למורדים, ביחוד מרחוק. בפרוצס הזה יש שיעורים רבים, שאין להם מדה או שקשה מאד למוד אותם, הרבה זרמים מצטלבים, השפעות ואבטוסוגסטיות קבוציות. ואולם מכל התסבוכת המורכבת הזאת של כוחות גשמיים ופסיכיים עולה מסקנה אחת הברורה ונהירה מאד: במדה שהחיילים נוכחים, כי המורדים מרדו באמת, כי אין זו הפגנה, שאחריה שוב יהא הכרח לחזור אל הקסרקטין, כי זוהי מלחמה לחיים או למות, כי העם יוכל לנצח אם יסתפחו אליו, וכי הדבר עשוי לא רק להבטיחם שלא יענשו אלא גם יביא רווחה גמורה, – בה במדה הם מוכשרים לאסוף את כידוניהם או להצטרף עם כידוניהם אל העם.

כלומר: אין המורדים יכולים לחולל משבר בהלך-רוחם של החיילים, אלא אם כן הם עצמם מוכנים ומזומנים להגיע אל הנצחון בכל

מחיר, וממילא גם במחיר נפשם. וההרהבה הנמרצת הזאת אינה יכולה ואינה רוצה להיות מחוסרת נשק.

השעה החמורה של המגע בין ההמון המסתער ובין החיילים, הגודרים בעדו את הדרך, יש לה רגע של משבר משלה: הוא הרגע שהמשמר אינו מתפזר עדיין ועומד כתף אל כתף, אך הוא כבר מהסס, והקציין, בחגרו את שארית עוזו, מפקד:

– ירה!

זעקות ההמון, שועת האימה והאיום מהסות את קול המפקד, אבל לא בהחלט. הרובים נעים, ההמון מסתער. אז מכוון הקציין את לוע אקדוחו מול החייל החשוד ביותר. מתוך הרגע המכריע עולה הדקה המכריעה. אבדן החייל הנועז ביותר, שבעל כרחם מסתכלים בו כל שאר החיילים, ירית רובה של סגן הקציין אצל ההמון ברובה שהוצא מידי החייל ההרוג, – המשמר נצמד, הרובים מתפרקים מאליהם ומניסים את ההמון אל הסמטאות והחצרות.

ואולם פעמים רבות מ-1905 ואילך קרה ההיפך מזה: ברגע המכריע, כשהקציין מוכן להקיש במקור, מקדימה אותו יריה מתוך ההמון, שיש בו קאירובים וצ'וגורינים משלו. יריה זו חותכת לא רק את גורל הקרב ברחוב, אלא גם את גורל היום, ואולי גם את גורל המרד כולו!

כונתו של שליפאניקוב לא לתת נשק בידי המורדים, כדי למנוע את הפועלים מהתנגשות עם הצבא, – אינה בגדר האפשרות. קודם שהגיעו הדברים להתנגשות עם הצבא פרצו תגרות רבות עם המשטרה. המלחמה בראש חוצות החלה מפרוק הנשק מעל השוטרים השנואים, ואקדוחיהם עברו לידי המורדים. נשק זה כשהוא לעצמו כמעט כלי צעצוע לעומת הרובים, המקלעות והתותחים של האויב. ואולם האומנם בידי האויב הם? והנה כדי לבחון את הדבר דרשו הפועלים נשק. השאלה נפתרת בשטח הפסיכולוגי. ואולם גם במרד דבקים הפרוצסים הפסיכיים בפרוצסים הגשמיים. האקדוח המוצא מידי השוטר הוא הדרך המוביל אל הרובה של החייל.

החוויות של החיילים בשעות ההן היו פחות אקטיביות מחוויותיהם של הפועלים, אך לא פחות עמוקות. נחזור ונציין, כי רוב מנינו של חיל המצב היו פלוגות-המלואים הרבות, שנועדו למלא את חסרון הגדודים בחזית. האנשים הללו, רובם אבות משפחה, התעתדו ללכת אל החפירות בשעה שהמלחמה נכשלה כבר והארץ נחרבה. הם לא רצו במלחמה, הם רצו לחזור לביתם ולמשקם. הם ידעו היטב מאד את הנעשה בחצר המלכות ולא הרגישו כל התקשרות וזיקה למונארכיה. הם לא רצו להלחם בגרמנים, ופחות מזה – בפועלי פטרבורג. הם שנאו את המעמד השליט בעיר הבירה, המתעלס בימי מלחמה. בתוכם היו פועלים בעלי עבר מהפכני, שידעו לתת ביטוי מכליל לכל הלכיה-הנפש האלה.

והתפקיד היה – להוציא את הפועלים מכלל מרירות, שהיא עמוקה אך עוד לא פרצה החוצה, ולהביאם לידי פעולות מרד בפרהסיא, או, כפסיעה ראשונה, לידי סירוב מרדני לציית לפקודות. ביום השלישי למלחמה ניטלה מהחיילים כל אפשרות להחזיק מעמד של נייטרליות ידידותית כלפי המרד. רק שברירים מקריים הגיעו אלינו מכל מה שהתרחש בשעות ההן בקו המגע שבין הפועלים ובין החיילים. אתמול שמענו את דברי התלונה המרה, אשר השמיעו הפועלים באזני חיילי גדוד פאבלוב על אודות קציניהם. מחזות כאלה, שיחות כאלה, תוכחות ודבריי-עוררות כאלה היו בכל חלקי העיר. ושוב לא היה לחיילים פנאי להסס. אתמול הכריחום לירות, והיום יכריחום שוב, הפועלים אינם נכנעים, אינם נרתעים, הם רוצים להשיג את מבוקשם באש. ועמהם – הפועלות, הנשים, האמהות, האחיות, האהובות. אכן, זוהי השעה, שעליה כה הרבו לדבר בקרן זוית: „אילו כולם יחדיו“... וברגע זה, רגע של יסורים עצומים, של פחד נורא מפני יום בא, בשנאה כבושה אל הכופים עליהם את תפקיד התלונות – נשמעים בקסרקטין הקולות הראשונים של הכעס הגלוי, ובקולות האלה, האלמוניים עד היום, מכיר כל הקסרקטין את עצמו מתוך התלהבות.

כך עלה יום מפלתה של מלכות רומאנוב.

באספת הבוקר, שנערכה בבית קאירוב, שאינו יודע לאות, ושבה השתתפו כארבעים איש מבאי כוח בתי החרושת והתעשייה, היו רוב הנאספים בעד המשכת התנועה. רובם, אך לא כולם. חבל, שאין אפשר לקבוע: איזה רוב. אולם מי חשב בשעות ההן על פרוטוקולים? ואולם ההחלטה אחרה לבוא: הבשורה המשכרת בדבר מרד החיילים ופתיחת בתי הסוהר הפסיקה את האספה. „שורקאנוב התנשק עם כל הנאספים“. נשיקת יהודה איש-קריות. אולם המזל גרם שהיא לא תהיה נשיקה שלפני הצליבה.

בבוקר, לפני היציאה מן הקסרקטינים, מרדו בזה אחר זה גדודי המלואים של הגווארדיה והמשיכו את מה שהחלה אתמול פלוגת פאבלוב. בתעודות, ברשימות, בזכרונות לא נקבע אלא זכר קלוש ועמום למאורע הכביר של דברי ימי האנושיות. ההמונים הנדכאים, אפילו כשהם עולים אל שיאי היצירה ההיסטורית, ממעיטים לספר על עצמם, ופחות מזה לרשום על ספר. חדות הנצחון המסעירה מטשטשת אחר כך את פעולת הזכרון. נקבל נא את מעט היש.

ראשונים התקוממו חיילי גדוד ווהלין. כבר בשעה 7 בבוקר הטריח שר הגדוד את האבאלוב כדי לבשר לו בטלפון בשורה איומה: קָבַר הַפְּקוּד, כלומר, החלק המיועד בעיקר לפעולת הזכוי, סרב לצאת החוצה. ראש הפלוגה נהרג או שלח יד בנפשו; אולם הגירסה השנייה נתבטלה עד מהרה. לאחר ששרפו את הגשרים מאחוריהם, החלו חיילי גדוד ווהלין להשתדל, שהמרד יתפשט וילך: זו היתה להם עכשיו ההצלה היחידה. הם מהרו אל הקסרקטינים הסמוכים של גדודי ליטא ופריאבוראז'נסק ו„הוציאו“ את החיילים, כשם

שהשובתים, בלכתם מבית חרושת לבית חרושת, מוציאים מתוכם את הפועלים.

כעבור זמן־מה קבל האבאלוב ידיעה, כי חיילי ווהלין לא רק שאינם מחזירים את הרובים, כפקודתו של הגנרל, אלא יחד עם חיילי פריאובראז'נסק והגדוד הליטאי, ונורא מזה: „יחד עם הפועלים“, שדדו את קסרקטיני הגדוד הז'נדרמי. עדות היא, כי נסיונם של החיילים מפלוגת פאבלוב לא היתה לשוא: המורדים מצאו את מנהיגיהם ויחד עם זה את תכנית הפעולות.

ככ"ז בפברואר, השכם בבוקר, תארו הפועלים לעצמם את פתרון השאלה כדבר הרחוק מן המציאות הרבה יותר מכפי שהיה באמת. ביתר דיוק: הם ראו את הפתרון כשהוא כולו לפנייהם והלאה, ואילו לאמתו של דבר תשעה קבין ממנו היו כבר מאחוריהם והלאה. הלחץ המהפכני של הפועלים על הקסרקטינים נתקל בתנועתם המהפכנית המוכנת של החיילים בראש חוצות. במשך היום מתמזגים שני הזרמים הכבירים הללו, כדי להשמיד כליל ולהרוס – תחילה את הטפחות, אחר כך את הקירות ולבסוף את המסד של הבנין הישן.

צ'וגורין היה אחד הראשונים, שבא אל בית הועד של הבולשביקים, ובידו רובה וסרט של כדורים על כתפו, „כולו מלוכלך, אך מזהיר וחוגג נצחון“. ואיך לא יזהיר? החיילים אווזי רובים נופלים אלינו! פה ושם כבר הצליחו הפועלים להתאחד עם החיילים, לחדור אל הקסרקטינים, לקבל רובים וכדורים. פועלי ויבורג ואתם הנועזים שבין החיילים קבעו תכנית של פעולות: כבוש לשכות המשטרה, שבהן נתבצרו השוטרים המזוינים; פרוק הנשק מעל כל פקידי המשטרה; שחרור הפועלים החבושים במשטרות והאסירים הפוליטיים החבושים בבתי הכלא; הסתערות על פלוגות הממשלה שבתוך העיר; אחוז עם פלוגות הצבא שלא התקוממו עדיין ועם פועלי שאר הגלילות.

הגדוד המוסקבאי נספח אל המרד מתוך נפתולים פנימיים. מוזר הדבר, כי הנפתולים הללו היו בדרך כלל מועטים מאד. הפמליא העליונה של המונרכיסטים נתזה באין אונים מגוש החיילים והסתתרה במחבואים או נזדרזה להפוך את עורה.

„בשעה שתיים אחרי הצהרים, – רושם בספר זכרונותיו פועל בית החרושת „ארסינל“, קורולוב, – כשיצא הגדוד המוסקבאי, הזד'ינו... איש איש לקח אקדה ורובה, אספנו קבוצת חיילים שנגשו אלינו (אחדים מהם בקשו שנפקד עליהם ונורם מה לעשות) והלכנו לרחוב טיחוינסקי כדי לירות במשטרה“.

אכן, הפועלים לא התקשו אפילו רגע קט להורות לחיילים, „מה לעשות“.

בזו אחר זו באו בשורות טובות על נצחונות: בידי המורדים כבר היו מכוניות משוריינות! בדגלים האדומים שהתנופפו מעליהן הטילו המכוניות אימה ופחד על יושבי הגלילות שלא נכנעו עדיין. שוב אין צורך לגחון ולזחול מתחת לכרסם של סוסי הקוזקים. המהפכה הולכת קוממיות!

קרוב לשעת הצהרים שוב נהפכה פטרוגרד לשדה קרב: בכל מקום נשמעו יריות רובים ומקלעות. לא תמיד אפשר לברר מי הם היורים ומאין הם יורים. דבר אחד היה ברור: העבר והעתיד הם המתגוששים. לא מעטות היו גם יריות השוא: פרחים יורים מאקדחים שהשיגו בדרך מקרה. אוצר הנשק הרוסי, „אומרים, כי ברוינינגים בלבד נחטפו קרוב לעשרת אלפים“. מבתי המשפט הגלילי והמשטרה העולים באש מתמרים עמודי עשן. בכמה מקומות גברו התגרות ונהפכו למלחמה ממש. בפרוספקט סמפסונובסקי נגשים הפועלים אל הצריפים שבהם חונים רוכבי־האופנים, שחלק מהם מצטופף בשער, ואומרים:

– למה תעמדו, חברים?

החיילים מחייכים, „חיוך לא טוב“ – מעיד אחד המשתתפים, – שותקים. הקצינים מפקדים בגסות על הפועלים שילכו הלאה. רוכבי־האופנים וחיל הרכב היו גם במהפכת פברואר וגם במהפכת אוקטובר חלקי הצבא השמרניים ביותר. ליד הגדר מתלקטים חיש מהר הפועלים והחיילים המהפכנים. צריך למשוך את הפלוגה החשודה! פלוני מודיע, כי הבהילו מכונית משוריינות: אין, כנראה, דרך אחרת להשפיע על רוכבי־האופנים שנתבצרו וכוונו את מקלעותיהם. אך להמון קשה לחכות: הוא קצר רוח וחרד, וצודק בקוצר רוחו. נשמעו היריות הראשונות משני הצדדים. אך גדר הקרשים, החוצצת בין החיילים והמהפכה, מפריעה. המתקיפים החליטו להפיל את הגדר. חלק מן הגדר נהרס וחלק ממנה הועלה באש. הצריפים נחשפו, כשנים עשר במספר. רוכבי־האופנים נתרכזו בשנים־שלושה צריפים. הצריפים הפנויים היו מיד למאכולת אש. כעבור שש שנים ירשום קאיורוב בספר זכרונותיו:

„צריפים העולים באש והגדר הדחוויה שמסביבם, יריות רובים ומקלעות, פני־להבים של הצרים, מכונית־המשא שבאה במרוצה מלאה מהפכנים מזוינים, ולבסוף, המכונית המשוריינת שהופיעה עם לועיהם הנוצצים של כלי היריה – כל אלה נצטרפו לתמונה נהדרה, אשר לא תשכח לעולמים“.

זו היתה רוסיה הישנה, הצאריסטית, המשועבדת, הכמרית־השוטרת. שצריפיה וגדרותיה היו למאכולת אש, שגססה בתוך תמרות אש ועשן, שנפחה נפשה בשהוק היריות של המקלעות. ולא פלא כי קאיורוב, עשרות, מאות אלפי קאיורובים נתלהבו למראה! המכונית המשוריינת שבאה הטיחה יריות־תותח אחדות בצריף שבו נתבצרו האופיצרים ורוכבי־האופנים. המפקד על פעולות ההגנה

נהרג, האופיצרים הסירו מעליהם את האפולטין² ואותות ההצטיינות וברחו דרך גנות הירק שהיו סמוכים לצריפים. השאר נכנעו. יתכן, כי זו היתה ביום ההוא המערכה הגדולה ביותר.

מרידות הצבא קבלו בינתיים אופי של בולמוס. לא מרדו רק הפלוגות שלא הספיקו למרוד. לעת ערב נספחו חיילי גדוד סמיונוב, שנתפרסם במעשי האכזריים בשעת דכוי המרד 1905: לא בכדי עברו אחת עשרה שנה! יחד עם רוכבי האופנים הוציאו הסמיונובים באשון לילה את חיילי גדוד איזמאילוב, שמפקדיהם חבשו בקסרקטינים: הגדוד הזה, שצר על הסובייט הראשון בג' בדצמבר 1905 ואסר אותו, נחשב גם ב-1917 בין הנחשלים. חיל המצב המלכותי של המטרופולין, שהיו בו כמאה וחמשים אלף חיילים, נתמזמז, נמוג, נעלם. עם לילה כבר לא היה קיים כלל.

לאחר בשורת הבוקר על מרד הגדודים מנסה עדיין חאבאלוב לעמוד במריו, בהעלותו על המורדים פלוגה מקובצת כאלף איש, שקבלו הוראות אכזריות מאד. אולם גורלה של הפלוגה מקבל אופי מסתורי.

„ביום הזה התחולל משהו שאין לתארו – מספר לאחר המהפכה חאבאלוב המיוחד במינו – ... הפלוגה עלתה בהדרכת אופיצר אמיץ לב ובעל עוז (הכתוב מדבר בשר הגדוד קוטיפוב) – אך ... תוצאות אין“.

הגונדות, שנשלחו אחרי הפלוגה הזאת, אף הן נעלמו, ועקבותיהם לא נודעו. הגנרל חאבאלוב פקד לגייס פלוגות מלואים במגרש הארמון, אך „לא היו כדורי יריה ואי אפשר היה להשיגם“. כל הדברים הללו הם דברי עדותו של חאבאלוב בפני ועדת החקירה של הממשלה הזמנית. ובכל זאת: להיכן נעלמו הפלוגות שנועדו לדכוי? לא קשה לנחש: הם שקעו מיד במרד. פועלים, נשים, נערות, חיילים שהתקוממו אפפו את פלוגות חאבאלוב מד' רוחותיהן, אם מתוך שחשבון למשלם או בשאיפתם לעשותן משלהם, ולא נתנו לזוו ממקומן עד שהצטרפו להמון אשר לא יספר מרוב. קשה היה להלחם בהמון זה, שהקיפן סביב סביב, שלא ידע פחד, שלא היה לו שיעור, שלא נבצר ממנו דבר – כשם שקשה לסַיף בתוך עיסה.

עם כל ידיעה שבאה על מרידות גדודים חדשים – באו הדרישות לשלוח פלוגות נאמנות כדי לכבד את המורדים, לשמור על תחנת הטלפון, על הטירה הליטאית, על הארמון ועוד מקומות הקדושים יותר. חאבאלוב דרש עליפי הטלפון שישלחו מקרונשטאט פלוגות נאמנות, אך המפקד ענה, כי הוא חושש גם למבצר. חאבאלוב לא ידע עדיין, כי המרד פשט גם בחיילות המצב הסמוכים. הגנייראל ניסה, או העמיד פנים כאילו הוא מנסה להפוך את ארמון החורף למחנה צבא, אך התכנית נתבטלה מיד מחוסר אפשרות להוציאה אל הפועל, והקומץ האחרון של הגייסות „הנאמנים“ עבר אל בית הנהלת הצי. שם שקד הגנייראל לבצע, סוף-סוף, את הענין החשוב והתכוף ביותר: להדפיס לשם פרסום את שתי התעודות הממשלתיות האחרונות – על הסתלקותו של פרוטופוב מחמת „מחלה“ ועל מצב המצור בפטרוגראד. ואמנם, בענין השני היה באמת הכרח להזדרז, כי כעבור שעות מספר בטל הצבא של חאבאלוב את „המצור“ שהושם על פטרוגראד, והחיילים ברחו מבית הנהלת הצי איש איש לביתו. רק מאיבקיאות לא אסרה עדיין המהפכה, בכ"ז בערב, את הגנייראל שנתן לו יפוי-כוח איום ושלא היה נורא כלל. הדבר נעשה על נקלה למחרת היום.

האומנם זוהי כל התנגדותה של רוסיה הצאריסטית האיומה בשעה שסכנת המות ארבה לה? כן! כמעט כולה. ולא הועילו לה לא נסיונה הרב בעשית-שְׁפָטִים בעם ולא תכניתה שעובדה לפרטיה ולדקדוקיה. לאחר זמן התאושו המונרכיסטים והסבירו, כי קלות הנצחון בחודש פברואר באה משום צביונו המיוחד של חיל המצב הפטרוגראדי. ואולם כל מהלך המהפכה להלן מְזִים את ההסבר הזה. אמנם, עוד בראשית השנה הזאת בקשה כנופית החצר להכניס בלבו של המלך את הרעיון, כי מן הראוי הוא לחדש את חיל המצב שבמטרופולין. המלך לא התנגד הרבה והסכים, כי חיל הרוכבים של הגווארדיה, שנחשב כנאמן ביותר, „עשה ימים רבים בתוך האש“ והוא זכאי לפוש בקסרקטיני פטרוגראד. אולם לאחר מה שראה בחזית הסכים המלך להחליף ארבעה גדודים מחיל הרוכבים של הגווארדיה בשלש פלוגות של מלחי הגווארדיה. לפי הגירסא של פרוטופוב נעשה החילוף בלי הסכמתו של המלך, מתוך מזימת זדון אשר חרשה המפקדה הראשית: „המלחים נתגייסו מבין הפועלים והיו בצבא האלמנט המהפכני ביותר“. אולם אלה הם דברי-הבל בהחלט. הדבר הוא פשוט: האופיצרים רמי התואר של הגווארדיה, ביחוד מחיל הרוכבים, עשו בחזית קאריירה מצוינת מכדי שיחפצו ללכת אל העורף. מלבד זאת: ודאי לא בלי פחד היו האופיצרים הללו חושבים על תפקידי הדכוי שנועדו להם בראש גדודים, שנשתנו בחזית מכפי שהיו בחנותם במטרופולין. המאורעות בחזית הוכיחו עד מהרה, כי חיל הרוכבים של הגווארדיה לא נשתנה בזמן ההוא משאר חיילות הרכב, והמלחים מחיל הגווארדיה שהועברו לעיר הבירה לא מלאו תפקיד אקטיבי במהפכת פברואר. אמתו של דבר היא, כי כל הרקמה של המשטר הישן הרקיבה, גם חוט שלם אחד לא נשאר בה... .

במשך כ"ז בפברואר בלי כל קרבן הוציא ההמון לחפשי אסירים פוליטיים מבתי הכלא המרובים שבעיר הבירה, ובתוכם הקבוצה הפטריוטית של ועד התעשייה הצבאית, שנאסרה בכ"ו ביאנוואר, וחברי הועד הפטרוגראדי של הבולשביקים, שחאבאלוב תפסם ארבעים שעה קודם לכן. ההבדלות הפוליטית חלה מיד מאחורי שערי הכלא: המנשביקים הפטריוטים הולכים אל הזומא, שבה מתחלקים התפקידים והכהונות; הבולשביקים הולכים אל הגלילות, אל הפועלים והחיילים, כדי להשלים עמם את כבוש המטרופולין. אסור להרפות מן האויב. את המהפכה, יותר מכל שאר הדברים, יש להביא עד הגמר.

מי האיש אשר יעץ להעלות את הגדודים המורדים על הארמון הטאברי – קשה להגיד. הכוון הפוליטי הזה נבע מכל צירוף הנסבות. אל הארמון הטאברי, כאל מרכז האינפורמציה האופוזיציונית, נמשכו ממילא כל יסודות הראדיקאליזם שאינם קשורים אל

ההמונים. יתכן מאד, כי דוקא האלמנטים הללו, שהרגישו פתאום את זרם הכוחות החיוניים בכ"ז בפברואר, הם שהופיעו כמורי דרך לגווארדיה המורדת. התפקיד הזה היה נותן כבוד לבעליו ובהחלט בלתי מסוכן. ארמון פוטיומקין, לפי מקומו ועמידתו, היה מתאים עד מאד לשמש מרכז המהפכה. ברחוב אחד בלבד מובדל הגן הטאברי משכונה צבאית שלמה, שבה קבועים קסרקטיני הגווארדיה ומוסדות צבא שונים. אמנם, במשך שנים רבות נחשב רובע זה, גם בעיני הממשלה וגם בעיני המהפכנים, כמעוזה הצבאי של המונארכיה. ואמנם, כן היה. ואולם עכשיו נהפך הכל. מן הרובע של הגווארדיה יצא מרד החיילים. אך יחצו הפלוגות שהתקוממו את הרחוב, ומיד הן נתקלות בגן הארמון הטאברי, שרק קרן רחוב אחת חוצצת בינו ובין הניבה. ומאחורי הניבה משתרע גליל ויבורג, הוא הכבשן של המהפכה: אך יעברו הפעולים את גשר אלכסנדר (ואם מפורק הוא, יעברו על פני הקרח של ניבה), ומיד הם באים אל קסרקטיני הגווארדיה או אל הארמון הטאברי. וכך נהפך המשולש הצפוני-מזרחי של פטרבורג שעברו מלא סתירות – גווארדיה, ארמון פוטיומקין ובתי חרושת ענקיים – לשדה התמרונים של המהפכה.

בארמון הטאברי כבר מתיסדים או מתהווים מרכזים שונים, ובתוכם גם המפקדה הצבאית של המרד. קשה לומר שאפיה היה רציני ביותר. האופיצרים, „המהפכנים“, כלומר, הקשורים על ידי משהו, ולא גם על ידי מקחצטעות, אל המהפכה, אלא שהחמיצו בשלוח את המרד, מזדרזים לאחר הנצחון להזכיר את מציאותם או, על פי הזמנת אחרים, באים „לשרת את המהפכה“. הם בוחנים בכובד ראש את המצב ומנענעים בראשם נענועים פסימיסטיים.

הרי המוני החיילים המרוגזים הללו, שרבים מהם משוללי נשק, אינם מסוגלים כלל למלחמה. לא ארטילריה, לא מקלעות, לא קשרים, לא מפקדים. האויב יכריעם בפלוגה איתנה אחת! אמנם, עכשיו מפריעים ההמונים המהפכניים כל מערכה מתוכנת בראש חוצות. ואולם בלילה ילכו הפועלים איש איש לביתו, האזרח ירגע, העיר תתרוקן. אם יסתער חאבאלוב בפלוגה חזקה על הקסרקטינים, יוכל לנצח. אגב: רעיון זה, בגירסות שונות, עובר בכל פרקי המהפכה.

– הבו לי גדוד חזק – יגידו לא פעם שרי צבא גבורים בחוגיהם – ואני אטאטא לכם בתנופה אחת את כל החלאה הזאת.

אחדים, כפי שנראה להלן, ינסו את כוחם. ואולם כולם יוכרחו לפסוק את פסוקו של חאבאלוב:

– הפלוגה עלתה ובראשה אופיצר אמיץ לב, אך... תוצאות אין. וכי מנין תבואנה תוצאות? האיתנה מכל הפלוגות האפשריות היתה פלוגת השוטרים והז'נדרמים, במדת מה גם המפקדים של כמה גדודים. אולם הם היו עלובים בפני ההמונים המסתערים, כשם שלאחר שמונה חדשים, באוקטובר, יהיו עלובים גדודי גיאורגי והיונקרים. היכן תמצא המונארכיה את פלוגת-הצבא המושיעה, המוכנה ומסוגלה לעמוד בקשרי מלחמה ממושכת ונואשת עם עיר בת שני מיליון אוכלוסין? המהפכה נראית לשרי צבא גבורי-המלל כמחוסרת מגן, משום שהיא עדיין בחזקת אנדרלמוסיה איומה; בפל תנועה ללא מטרה, זרמים מתנגשים, מערבולת אנשים, דמויות תוהות כאילו נתחרשו פתאום, סגינים פרומים, סטודנטים מנענעי ידים, חיילים בלי רובים, רובים בלי חיילים, פרחחים יורים באוויר, המולה ושאון של אלפי קולות, סערת שמועות פרועות, פחדי שוא, שמחות על-לא-דבר, – לכאורה: תנופת חרב אחת מעל לתוהו-והוה הזה, והכל יותן לצדדין ולא ישאר שריד. אולם זוהי אחיזת עינים. האנדרלמוסיה אינה אלא למראית עין. מתחת לה מתגבשים ההמונים על פי קוטב חדש. ההמונים העצומים הללו לא ביררו עדיין לעצמם ברר היטב את הרצוי להם, ואולם לעומת זאת הם מלאים משטמה לבלתי רצוי להם. מאחורי גבם – מפולת היסטורית שאין לה תקנה. תשובה אין. וגם לו היה מי שיוכל להפיצם, הרי כעבור שעה ישובו ויתלקטו, והנחשול השני יתפרץ ביתר שצף ושפיכות דמים. מימי פברואר מתלהטת האתמוספירה בפטרבורג מאד מאד, וכל פלוגת אויבים אם תפול לכבשן אדירים זה או אם רק תתקרב אליו, מיד תהפך, לבה ירך, היא תחוש את עצמה משותקת ותפקיד את עצמה בלי מערכות קרב לרחמי המנצח. מחר ינכח בזאת הגינראל איבנוב, שהמלך שלחו מן החזית בראש פלוגת רוכבים גיאורגיים. כעבור חמשה חדשים תהא זו גם מנת חלקו של הגינראל קורנילוב. כעבור שמונה חדשים – קרנסקי.

בימים שקדמו לכן היו הקוזאקים ברחובות נראים כנוחים ביותר: הרי זה משום שעליהם בעיקר הכבידו את העול. ואולם כשהגיעו הדברים למרד גלוי, שוב הוכיח חיל הרוכבים את צביונו השמרני, בהגררו מאחורי הרגלים. בכ"ז בפברואר עוד הוסיפו הקוזקים להיות גייטריילים למראית עין, ואם חאבאלוב כבר לא סמך עליהם, הרי המהפכה עוד חששה מפניהם.

חידה עדיין היה גם מבצר פטרופבלובסק באי השוכן במימי הניבה מול ארמון החורף וארמונותיהם של הנסיכים הגדולים. חיל המבצר היה אי נראה מאחורי החומות כעולם המופרש ביותר מהשפעות חוץ. ארטילריה קבועה אין במבצר, אם לא להביא בחשבון את התותח העתיק, המבשר יום יום את שעת הצהריים בפטרבורג. אולם היום הועמדו על החומות כלי יריה שלוותיהם מכוונים כלפי הגשר. מה התכונה שם? במפקדה שבארמון הטאברי מטכסים עצה: מה לעשות למבצר פטרופבלובסק? ואילו במבצר דואגים ומנחשים: מה תעשה להם המהפכה? בבוקר נפתרת החידה: המבצר נכנע לארמון הטאברי, „בתנאי שלא יפגעו באופיצרים“. קציני המבצר הבינו את המצב, ולהבינו לא היה קשה כלל, ונזדרזו להקדים את מהלך המאורעות שאין ממנו מנוס.

ככ"ז בערב נוהרים אל הארמון הטאברי חיילים, פועלים, סטודנטים, אזרחים. הכל מקוים למצוא כאן את הבקיאים בכל, לקבל ידיעות או הוראות. אל הארמון מביאים מכל צד צרורי נשק ומסדרים אותם באחד החזרים שנהפך לאוצר הנשק. בינתיים מתחילה בפעולותיה המפקדה המהפכנית שבארמון הטאברי. היא שולחת משמרות אל בתי הנתיות ומרגלים לכל מקום שממנו יכולה להפתח הרעה. החיילים מקיימים ברצון ובמשמעת, אם כי לא לגמרי בלי סדר, את פקודות השלטון החדש. אלא שהם דורשים בכל

פעם פקודה בכתב: האיניציאטיבה באה, כנראה, מאנשי הפקוד שנותרו בגדודים או מהלברלים הצבאיים. אולם הצדק עמהם: מן הצורך הוא להכניס סדרים בתוהו. למפקדה המהפכנית וכן גם למועצה שנועדה זה עתה, אין כל חותמת. המהפכה עתידה לכוונן לעצמה משק ביורוקרטי. במרוצת הזמן היא תעשה את הדבר במדה מרובה מדי.

המהפכה מתחילה לחפש את אויביה. בעיר החלו המאסרים. „מאליהם” – יאמרו הליברלים בתוכחה. ואולם כל מהפכה,, באה מאליה“. אל הארמון הטאברי מביאים אסורים בלי הרף: נשיא המועצה הממשלתית, מיניסטרים, שוטרים, בלשים, רוזנת „גרמנופילית“, קציני ז'נדרמריה, קבוצות קבוצות. כמה מרמי התואר, כגון פרוטופופוב, יבואו בעצמם להאסר: יש בזה יתר בטחון.

„כתלי האולם, שבתוכם הריעו המנוני שבח ותהלה לשלטון האבסולוטי, לא שמעו עכשיו אלא אנחות ובכיות, – תספר אחר כך הרוזנת שהוצאה לחפשי, – הגנרל האסור צנח באין אונים על הכסא הסמוך. כמה מחברי הדומא הציעו לו בחביבות ספל תה. הגנרל המזועזע עד עומק לבו אמר בהתרגשות: „הרוזנת, אנו עדי ראייה לאבדנה של מדינה כבירה“.

ובינתיים עברה המדינה הכבירה, שלא התעתדה כלל לאבדן, על פניהם של „מי שהיו“, בשעטת מגפים, בהולם קתי־רובים, בקריאות שזעזעו את האויר, ודרכה על רגלי אנשים. המהפכות הצטיינו תמיד בחוסר דרך ארץ: ודאי משום שהמעמדות השליטים לא דאגו בשעתם להקנות להם נימוסים טובים.

הארמון הטאברי נהפך למפקדה ארעית, למרכז הממשלה, לאוצר הנשק, למבצר אסיריה של המהפכה, שלא קנחה עדיין מעל פניה את הדם והזיעה. לכאן, למערבולת זו, נדחקים גם אויבים חרוצים. במקרה נתפס שר־גדוד ז'נדרמי, שהתחפש ורשם בקרן זוית את רשימותיו, לא למען ההיסטוריה, אלא בשביל בתי דין צבאיים. החיילים והפועלים רוצים להכותו נפש. אולם אנשי „המפקדה“ מתערבים בדברים ועל נקלה מחלצים את הז'נדרם מן ההמון. בימים ההם היתה המהפכה עדיין נדיבת רוח, בוטחת, רכת־לב. היא תתאכזר רק לאחר סדרה ארוכה של בגידות, כזבים ונסינות־דמים.

הלילה הראשון של המהפכה המעוטרת נצחון מלא חרדה. הקומיסרים הארעיים של בתי הנתיבות ושאר הנקודות, רובם מן האינטליגנציה המקרית, אנשי המלצות, קופצים בראש, סתם מכריה של המהפכה (סגני קצינים, ביחוד מבין הפועלים, היו מועילים הרבה יותר!) מתחילים להתרגז, בכל מקום הם רואים סכנה, ממתחים את עצבי החיילים, מטלפנים בלי הרף אל הארמון הטאברי ודורשים כוחות. גם בארמון מתרגשים, מטלפנים, שולחים כוחות נוספים, שעל פי רוב אינם מגיעים אל תעודתם.

„המקבלים את הפקודות – מספר אחד המשתתפים בפעולות הלילה של המפקדה – אינם מקיימים אותן; העושים – עושים בלי פקודה“.

בלי פקודה עושים ברובע הפועלים. המנהיגים המהפכניים, שהוציאו החוצה את פועלי בתי החרושת, שכבשו את המשטרות, שמשכו אחר כך את גדודי הצבא והרסו את מקלטיה של הקונטר־מהפכה, אינם ממהרים אל הארמון הטאברי, אל המפקדות, אל מרכזי ההנהגה, – אדרבה, הם מנידים ראשם בלגלוג ובאי־אמון כלפי הארמון, כלומר: הנה כבר עטו בחורי־החמד אל השלל, לחלק את עור הדוב שלא נהרג ולא הם הכוהו. הפועלים הבולשביקים, ככל שאר המתוקנים שבין פועלי המפלגות השמאליות, מבליים את הימים בראש חוצות ואת הלילות במפקדות הגלילים, עומדים בקשרים עם הקסרקטין, מכינים את המחר. בליל הנצחון הראשון הם ממשיכים ומרחיבים את העבודה, שעמלו בה במשך חמשת הימים והלילות הללו. הם השלד הצעיר של המהפכה, הרופף עדיין, ככל מהפכה בראשיתה.

נאבוקוב, חבר המרכז הקאדטי הידוע לנו כבר, שהיה בימים ההם דזרטיר¹⁰ חוקי במפקדה הראשית, הלך בכ"ז בפברואר אל עבודתו כמשפטו יום־יום, שהה במשרדו, ועד השעה השלישית לא ידע דבר על המאורעות. לעת ערב נשמעו יריות ברחוב הים, – נאבוקוב שמע אותן בדירתו, – התרוצצו מכוניות משוריות, חפזו חיילים ומלחים, נלחצו אל הכתלים, – הליברל הנכבד השקיף עליהם מן החלונות הצדדיים.

„פעולתו של הטלפון לא נפסקה, ואת הידיעות מכל המתרחש במשך היום, כפי שאני זוכר, מסרו לי ידידי. שכבנו לישון בשעה הרגילה“.

האיש הזה יהיה בקרוב אחד המשפיעים בממשלה המהפכנית (!) הזמנית, בתורת מנהל עניינה. מחר יגש אליו ברחוב זקן אלמוני, אחד לבלר, ואולי מורה, יסיר את כובעו ויאמר:

– תודה לך על כל מה שפעלת לטובת העם.

נאבוקוב בעצמו יספר אחר כך את הדברים האלה בגאווה צנועה.

פרק ח: מי הדריך את מרד פברואר?

עורכי־הדין והעתונאים של המעמדות שנפגעו במהפכה שפכו אחר כך הרבה דיו, כדי להוכיח, כי בפברואר אירע בעצם מרד של נשים, שאחר כך נטמע במרד החיילים, והוא שתואר כמהפכה. גם לודויג הט"ז בשעתו רצה לשער, כי כבוש בסטיליה אינו אלא מרד, אולם בצורה מגומסת הסבירו לו, כי זוהי מהפכה. רק לעתים רחוקות מוכנים המקופחים במהפכה להודות בשמה הנכון, כי על אף כל מאמציהם של הריאקציונרים מרי הנפש היא מעוטרת, בזכרונה ההיסטורי של האנושיות, בכתר השחרור מכבלי היושן והבליו. עדיפי הזכויות שבכל הדורות, הם ושמשיהם, ניסו תמיד להכתיר את המהפכה, שמיגרה אותם, בשם מרד, מבוכה או התפרצות של אספסוף. המעמדות שאבד עליהם כלח אינם מצטיינים בכשרון ההמצאה.

זמן־מה לאחר כ"ז בפברואר נעשו נסיונות לדמות את מהפכת פברואר להפכה הצבאית של הטורקים הצעירים, אשר אליה, כפי שאנו יודעים, נשאו את נפשם היושבים ראשונה במרומי הבורגנות הרוסית. אולם ההשוואה הזאת היתה כל כך מופרכת מעיקרה, שאפילו באחד העתונים הבורגניים בטלו אותה כעפרא דארעא. טוגאן־באראנובסקי, אקונומיסטן, שבנעוריו גמר את חוקי הלמודים של תורת מארקס, המהדורה הרוסית של זומבארט, כתב בעשרה במרס ב„ידיעות הבורסה“:

„מהותה של המהפכה הטורקית היתה במרד הצבאי שהוכתר בנצחון והוכן ונעשה בידי מנהיגיו של הצבא הנ"ל. החיילים לא היו אלא עושי דברים הצייתנים של האופיצרים הממונים עליהם. ואילו גדודי הגווארדיה, שמיגרו בכ"ז בפברואר את כסא המלוכה הרוסית, באו בלי קציניהם... לא הצבא אלא הפועלים התחילו במרד, לא הגניראלים אלא החיילים הלכו אל הדומא הממשלתית, והחיילים תמכו בפועלים לא משום שצייתו לפקודות האופיצרים הממונים עליהם אלא משום... שהרגישו את קשר הדם עם הפועלים, מתוך שהם מעמד של עובדים כמוהם. האכרים והפועלים – הנה שני המעמדות הסוציאליים, שחוללו את המהפכה הרוסית“.

הדברים הללו אינם טעונים לא תיקון ולא תוספת. השתלשלותה של המהפכה הוכיחה אחר כך במדה מספקת את אמתותם ואישרה את משמעותם.

אחרון של פברואר היה בפטרבורג היום הראשון שלאחר הנצחון: יום ההתלהבות, החבוקים, דמעות השמחה, השתפכות לב ברוב דברים, אולם גם יום של מכה מכרעת לאויב. בראש חוצות עוד הרעישו היריות. אמרו, כי שוטרי פרוטופוב מוסיפים לירות מגבוה, כי עוד לא הגיעה אליהם השמועה על שחרור העם, מלמטה ירו אל עליות הגג, אל האשנבים ואל מגדלי הפעמונים, שלפי האומדנה נתבצרו בהם צללי הצאריים. קרוב לשעה 4 נכבש בנינה של הנהלת הצי, שבו הסתתרו השרידים של מה שהיה לפני שלטון במדינה. הסתדרויות מהפכניות וקבוצות שנצטרפו מניה וביה היו אוסרות אנשים בעיר. בית הכלא השליסלבורגי נכבש בלי יריה אחת. גדודים חדשים נצטרפו פעם בפעם אל המהפכה גם בסביבה.

המהפכה במוסקבה לא היתה אלא הד המרד בפטרבורג. אותו הלך־הרוח בין הפועלים והחיילים – אך בצורה פחות בולטת. הלך רוח משהו שמאלי יותר בין הבורגנים. הרפיון של ההסתדרויות המהפכניות כאן גדול גם מרפיון בפטרבורג. כשהחלו המאורעות על נהר ניבה היתה האינטליגנציה הראדיקאלית במוסקבה מטכסת עצה, מה לעשות, ולא החליטה דבר. רק בכ"ז בפברואר החלו השביתות בבתי החרושת במוסקבה, ואחר כך החלו ההפגנות. האופיצרים אמרו לחייליהם בקסרקטינים, כי בראש חוצות התפרצו בני־בליעל שיש לדכאם. „אולם הפעם, מספר החייל שישילין, „פירשו החיילים את המלים בני בליעל פירוש מהופך“. קרוב לשעה 2 באו אל בנין העיריה חיילים מגדודים שונים שבקשו דרך להצטרף אל המהפכה. למחרת היום פשטו השביתות. המונים נשאו דגלים אל העיריה. חייל מפלוגת אבטומובילים, מוראלוב, בולשביק ותיק, אגרנום, נדיב־לב ואמיץ רוח, הביא אל העיריה פלוגת צבא ראשונה, שלימה ובעלת משמעת, שכבשה את תחנת הראדיו ושאר מקומות. כעבור שמונה חדשים יפקד מוראלוב על גייסות הגליל הצבאי של מוסקבה.

בתי הכלא נפתחו. מוראלוב הביא מכונית משא טעונה אסירים פוליטיים. קצין משטרה הצדיע ושאל את המהפכן, היש להוציא לחפשי גם את היהודים. דז'רז'ינסקי, שיצא זה עתה לחפשי מבית הכלא לעבודת פרך ולא החליף עדיין את בגדי האסירים, נאם בבנין העיריה, שבו כבר החלה להתיסד מועצת הצירים. הארטילריסטן דורופייב יספר אחרי כן על פועלי בית החרושת לסוכריות ס'אוו שבאו באחד במארס אל קסרקטין חיל הרכב לכרות ברית אחים עם חיילים ועל רבים שבכו מרוב שמחה. היו בעיר יריות בודדות מן המארב, ואולם בדרך כלל לא היו לא התנגשויות מזוינות ולא קרבנות: פטרבורג היתה אחראית למוסקבה.

בערי־השדה החלה התנועה רק באחד במארס, לאחר שהמהפכה כבר נתחוללה במוסקבה. בטבר הלכו הפועלים מעבודתם בתהלוכת־הפגנה אל הקסרקטינים, התערבו עם החיילים ועברו בסך בראש חוצות העיר. בימים ההם היו שרים עדיין את המארסילייה ולא את האינטרנציונאל. בניז'ינינובוגרוד ליד העיריה, שברוב הערים מלאה את תפקידו של הארמון הטאברי, התלקטו רבבות אנשים. לאחר נאומו של ראש העיריה, נהרו הפועלים עם דגליהם המתנופפים להוציא לחפשי את האסירים הפוליטיים. רוב הפלוגות של חיל המצב כבר לעת ערב נספחו מרצונם אל המהפכה. בסאמארה ובסאראטוב נערכו מיטינגים, נתארגנו מועצות של צירי הפועלים. בחארקוב הספיק שר המשטרה לשמוע בבית הנתיבות את הבשורה על המהפכה, עמד במרכבתו מול ההמון הנלהב, הגביה את כובעו וקרא במלוא ריאותיו:

ליקאטרינוסלב באה הידיעה מחארקוב. בראש ההפגנה צעד סגן שר־המשטרה בהגביהו בידו את החרב הארוכה, כמנהגו לפנים בימי־גנוסיא.

כשנתברר בהחלט, כי המונארכיה נפלה לבלי קום החלו מסירים מעל הכתלים שבמוסדות את תמונת המלכים ולהסתיין בעליות הגג. הלצות רבות מעין זו, מהן נכונות ומהן בדויות, פשטו בחוגים הליברליים, שעדיין לא ניטל מהם יחס הלצון לגבי המהפכה. הפועלים והגייסות חיו את המאורעות הללו ברוח אחרת לגמרי.

על שאר הערים בפרובינציה (פסקוב, אורול, ריבינסק, פֶּנְזָה, קאזאן, צאריצין ועוד) כתבו בכרוניקה הרשומה בתאריך של 2 במארס: „נתפשטה הידיעה על המהפכה, והאוכלוסין הצטרפו אליה“. ההערכה הזאת, אף על פי שהיא כתובה בנוסח כולל, משקפת בצורה נכונה את הדברים כהותם.

אל הכפרים זרמו הידיעות על המהפכה מן הערים הסמוכות, קצתן מצנורות הקשות, ורובן על ידי השוקים, על ידי הפועלים, על ידי החיילים שחזרו לביתם. הכפר קבל את המהפכה ביתר אטיות ובפחות התלהבות מן הכרך אך לא בפחות עמקות: היא קשרתו אל המלחמה והקרקע.

לא תהא זו גוזמא אם נאמר, כי את מהפכת פברואר חולל פטרוגראד, והארץ כולה נספחה אליה. בשום מקום, חוץ מפטרוגראד, לא היו קרבות. בכל הארץ כולה לא נמצאו קבוצות של אוכלוסין, מפלגות, מוסדות או פלוגות צבא, שהעיוז לעמוד לימינו של המשטר הישן. עובדה זו סותרת את הסברה הריאקציונרית המאוחרת המשערת, כי אילו היה חיל הרכב של הגווארדיה בחיל המצב של פטרוגראד או אילו הביא איבנוב מן החזית גדוד נאמן, כי עתה נשתנה גורלה של המונארכיה. לא בעורף ולא בחזית לא נמצאו לא גונדה ולא גדוד, שהיו מוכנים לקדש מלחמה למען ניקולאי השני.

המהפכה נתחוללה בהפעלתה ובכוחה של עיר אחת שהיא בערך 1/75 מאוכלוסי המדינה כולה. אם תרצו, תוכלו לומר, כי המפעל הדימוקראטי ביותר נעשה באופן הבלתי דימוקראטי ביותר. העובדה, כי לעתיד לבוא שיערו לכנס אספה מכוונת, אינה משנה מאומה, כי המועמדים והאופנים של כינוס אספת נבחרי האומה נקבעו על ידי המוסדות שיצאו מן המרד הפטרוגראדי המוכתר בנצחון. דבר זה שופך אור בהיר על שאלת הפונקציות של הצורות הדימוקרטיות בכלל, וביחוד בתקופות המהפכניות. – האלילות היורידית של רצון העם הוכתה תמיד מכות קשות, שהתאכזרו במדה שהמהפכות הללו היו עמוקות, נועזות ודימוקרטיות יותר.

לעתים קרובות מאד טענו, ביחוד לגבי המהפכה הצרפתית הגדולה, כי רכזנותה הקיצונית של המונארכיה היא שנתנה אחר כך למטרופולין המהפכנית את האפשרות להוציא במחשבותיה ובפעולתה ידי כל הארץ כולה. הסבר זה הוא שטחי. אם יש במהפכה משום טנדנציות רכזניות, הרי זה לא מתוך חקוי למונארכיה הממוגרת, אלא בגלל ענייניה ההכרחיים של החברה החדשה, שאינה יכולה להשלים עם הפרטיקולריזם. אם המטרופולין ממלאה במהפכה תפקיד כה מכריע, כאילו במומנטים ידועים היא מרכזת בתוכה את רצון האומה כולה, הרי זה דוקא משום שהמטרופולין מבטאת ביתר בליטה ומביאה לידי גמר את הטנדנציות של החברה החדשה. את פעולות המטרופולין מקבלות ערי השדה כאילו היו אלה הכוונות שלהן, אלא שכבר נהפכו למעשים. התפקיד האיניציאטיבי של המרכזים – אינו הפרת הדימוקראטיזם, אלא הגשמתו הדינמית. ואולם הריתמוס של הדינמיקה הזאת במהפכות הגדולות והריתמוס של הדימוקרטיה הרשמית, הפרפונטטיבית, לא נתכוונו לעולם. בהתפתחות המאורעות המהירה, המציינת את המהפכה, גורם הדבר הזה למשברים חמורים של הפרלמנטריזם המהפכני, שאינו עלול להִפְתֵּר בדרכי הדימוקרטיה. תמיד, בכל המהפכות האמתיות היתה ביאות הכוח הלאומית מנופצת אל הדינמיקה של המהפכה, שמקורה הראשי היה המטרופולין. כך היה במאה הי"ז באנגליה, במאה הי"ח – בצרפת, במאה העשרים – ברוסיה. תפקידה של המטרופולין נקבע לא על פי המסורת של הרכזנות הביורוקרטית, אלא על פי מצבו של המעמד המהפכני המנהיג, שחלוציו מרוכזים, בדרך הטבע, בעיר הבירה: כלל זה נכון במדה שוה לגבי הבורגנות ולגבי הפרוליטריון.

לאחר שנתברר נצחונה המוחלט של מהפכת פברואר, החלו במנין הקרבנות. בפטרוגראד מנו ומצאו: 1,443 הרוגים ופצועים, בהם 869 אנשי צבא, מהם 60 אופיצרים. לעומת הקרבנות של כל קרב בטבח הגדול הרי המספר הנכר הזה הוא מצער. העתונות הליברלית הכתירה את מהפכת פברואר בתואר „נקיה מדם“. בימי ההתמזגות הכללית והסליחה ההדדית שבין המפלגות הפטריוטיות לא בא איש לגלות את האמת לאמתה. אלבר תומא, ידידם של כל המנצחים, אפילו של המרידות המנצחות, כתב בימים ההם על „המהפכה הרוסית, שאין כמוה לזוהר הרקיע, לחגיגות, לנקיון מדם“. אמנם, הוא קיוה, כי היא תוסיף להיות כפופה לבורסא הצרפתית. ואולם, הרי סוף־סוף לא אלבר תומא הוא האיש שהמציא את אבק השריפה. בכ"ז ביוני 1789 קרא מיראבו:

„מה רב האושר, כי המהפכה הגדולה הזאת תתחולל בלי מעשי לסטות ובלוי דמעות!... ההיסטוריה האריכה מדי לספר על מעשיהן של חיות־טרף... אנו רשאים לקוות, כי הננו מתחילים את דברי הימים של האדם“.

כשכל שלשת המעמדות התאחדו באספה הלאומית כתבו אבותיו של אלבר תומא:

„המהפכה נגמרה, היא לא עלתה לנו אף לא בנטף־דם אחד“.

אולם האמת נתנה להאמר, כי אמנם בתקופה זו לא נשפך עדיין הדם. לא כן בימי פברואר. ואף־על־פי־כן האגדה בדבר מהפכה נקיה מדם עמדה בעינה ונתנה את הספוק לבורגני הליברלי המוצא ענין לתאר את הדברים, כאילו השלטון בא לידי מאליו.

המהפכה של פברואר לא היתה נקיה מדם, אולם אי־אפשר שלא להתפלא על מיעוט הקרבנות בעת ההפכה, וביחוד בתקופה הראשונה שלאחריה. הרי זה היה גמול לשעבוד, לגזירות, להתעללות כלפי המוני־העם במשך דורות רבים! אמנם, החיילים והמלחים התנקמו פה ושם במעניניהם המנוולים ביותר. אולם תחילה היה מספרם של מעשי־נקמה אלה מועט לעומת מספרם של העלבונות המרים לשעבר. ההמונים לא נשתחררו מטוב־לבם אלא ברבות הימים, לאחר שנוכחו, כי המעמדות השליטים מתנכלים להחזיר את הכל ליושנו ולכבוש לעצמם את המהפכה שלא הם חוללוה, כשם שהיו כובשים תמיד לעצמם את כל הטוב שלא הם עשוהו.

* * *

צודק טוגאן באראנובסקי באמרו, כי את מהפכת פברואר חוללו פועלים ואכרים, האחרונים – בדמות חיילים. אולם יש עוד שאלה חשובה אחת: מי עמד בראש ההפכה? מי עורר את הפועלים? מי הבהיל החוצה את החיילים? לאחר הנצחון היו השאלות הללו שנויות במחלוקת מפלגתית. הפתרון הפשוט ביותר היה בנוסחה האוניברסלית: איש לא עמד בראש המהפכה, היא התחוללה מאליה. תורת „הסטיכיות“ נשאה הפעם חן לא רק בעיני האדונים אשר תמול שלשום שלטו, שפטו, קטרגו, סנגרו, סחרו או פקדו, והיום הזדרזו להצמד אל המהפכה; אלא גם בעיני פוליטיקאים שמלאכתם בכך והמהפכנים לשעבר, אשר לאחר שהחמיצו את המהפכה בקשו להתנחם כי בנידון זה אין הם נבדלים מן האחרים.

בספרו הקוריוזי „קורות המרד ברוסיה“ אומר דניקין, מי שהיה מצביאו של הצבא הלבן, על כ"ז בפברואר:

„ביום מכריע זה לא היו מנהיגים, ולא היתה אלא סטיכיה בלבד. בשטף זרמה האיום לא נראו בזמן ההוא, לא מטרה, לא תכנית, לא סיסמא“.

ההיסטוריון המלומד מיליוקוב אינו מעמיק יותר מגניראל זה, שיש לו חולשה לדברי ספרות. עד המרד היה המנהיג הליברלי אומר, כי כל רעיון בדבר מהפכה אינו אלא פרי השפעתה של המפקדה הגרמנית. אולם המצב החמיר לאחר המהפכה שהעלתה את הליברלים אל השלטון ושוב לא היה זה מתפקידו של מיליוקוב להכתים את המהפכה באיניציאטיבה הוהנצולרנית, אלא, אדרבא, למנוע מן המהפכנים את הכבוד להיות בעלי האיניציאטיבה. הליברליזם יורש בהחלט את התיאוריה בדבר סטיכיותה ואלמוניותה של המהפכה. מיליוקוב מסתמך ברצון על דברי הפריבאט־דוצנט סטאנקביץ', חציו ליבראל וחציו סוציאליסט, שנתמנה קומיסאר ממשלתי ליד המפקדה הראשית:

„ההמון פרץ מאליו, בצייטו בלי משים לאיזה צו פנימי... – כותב סטאנקביץ' על ימי פברואר. – באיזו סיסמה באו החיילים? מי הדריכם בשעה שכבשו את פטרוגראד, בשעה ששרפו את בית־הדין המחוזי? לא רעיון פוליטי, לא סיסמה מהפכנית, לא התקוממות ולא מרד, אלא תנועה סטיכית, שהפכה מיד לעפר ואפר את כל השלטון הישן ללא שריד ופליט“.

הסטיכיות מקבלת כאן אופי מיסטי כמעט. סטאנקביץ' זה מוסר עדות חשובה עד מאד:

„בסוף יאנואר קרני המקרה להזדמן בחוג אינטימי מאד עם קרנסקי... הכל התיחסו בשלילה מוחלטת להתפרצות האפשרית של העם, מפחד שמא לאחר שתפרוץ תכנס התנועה העממית לתוך ערוצים שמאליים מאד, ועל ידי כך תכבד המלחמה מאד“.

השקפותיו של קרנסקי וכת דיליה לא נבדלו במהותן מהשקפותיהם של הקאדטים. אכן, לא מכאן יכלה לבוא האיניציאטיבה.

המהפכה הכתה כרעם משמים, – אומר בא כוח מפלגת הס.ר.ים זנונוב. – נודה על האמת: היא היתה הפתעה גדולה ומשמחת לנו, המהפכנים, שעמלנו בשבילה שנים רבות ושצפינו לה בכל־עת תמיד“.

לא טוב מזה היה מצבם של המנשביקים. אחד העתונאים של האמיגרציה הבורגנית מספר על פגישתו בכ"ד בפברואר בקרון של חשמלית עם סקובלב, העתיד להיות מיניסטר בממשלה המהפכנית:

„סוציאלי־דימוקראט זה, אחד מקברניטי התנועה, אמר לי, כי המהומות קבלו צורה של שוד, שיש הכרח להפסיקו. והדבר הזה לא הניא את סקובלב מלהכריז כעבור חודש, כי הוא וחבריו חוללו את המהפכה“.

יש לשער, כי הצבעים הוגדשו כאן, אולם ביסודו של דבר נמסרה כאן עמדתם של הסוציאלי־דימוקראטים־המנשביקים הליגליים בצורה הקרובה מאד אל המציאות.

לבסוף, אחד המנהיגים האחרונים של האגף הס.רי השמאלי, מסיטלסקי שנספח אחר כך אל הבולשביקים, מספר על מהפכת פברואר:

„המהפכה השיגה אותנו, אנשי המפלגה בימים ההם, כהשג עלמות וּבנגליות פתיות, בעוד אנו אחוזי שינה“.

אין זה חשוב באיזו מדה היו הללו דומים לעלמות; אולם עובדה היא, כי כולם ישנו.

והבולשביקים? הדברים כבר ידועים לנו במקצת. שלשה אנשים היו בימים ההם מנהיגיה הראשיים של הסתדרות הבולשביקים החשאית בפטרבורג: הפועלים לשעבר, שליאפניקוב וזלוצ'יק, והסטודנט לשעבר, מולוטוב. שליאפניקוב, שעשה ימים רבים בחו"ל והיה מקורב ללנין, היה הבוגר, במובן הפוליטי והפעלתי, בשלישייה הזאת, שהיתה לשכת הועד המרכזית. ואולם זכרונותיו של שליאפניקוב עצמו מעידים על צד היותר ברור, כי המאורעות היו למעלה מכוחותיה של השלישייה. עד השעה האחרונה סברו המנהיגים, כי כל הענין אינו אלא הפגנה מהפכנית, אחת מרבות, אך בשום אופן לא מרד מזוין. קאיורוב, הידוע לנו מן המסופר לעיל, אחד ממנהיגי הגליל של ויבורג, אומר בהחלט:

„אינני ציאיטיבה של הנהגה לא הורגשה במרכזי המפלגה כל עיקר... הועד הפטרבורגאדי נאסר, ובא כוח הועד המרכזי, החבר שליאפניקוב, היה חסר-אונים מכדי שיוכל לתת הוראות ליום מחר“.

רפיון של ההסתדרויות החשאיות היה פועל יוצא מן הפרעות שערכו בהן השוטרים ושהצליחו במדה מרובה בתוך הלך הרוח הפטריוטי הכללי ששרר בראשית ימי המלחמה. זה טבען של כל ההסתדרויות, ובתוכן גם המהפכניות, שהן נחשלות לגבי היסוד הסוציאלי שעליו הן עומדות. ההסתדרויות החשאיות של הבולשביקים לא התאוששו עדיין מדכאונן ופירודן בראשית 1917, ואילו מקרב ההמונים כבר חלף הרוח הפטריוטי ואת מקומו ירשה ההתמררות המהפכנית.

כדי שנתאר לעצמנו ביתר בהירות את המצב בהנהגה המהפכנית, עלינו לזכור, כי המהפכנים המוסמכים ביותר, מנהיגי המפלגות השמאליות, היו באמיגרציה, ואחדים מהם בבת-כלא ובארץ-גזירה. במדה שהמפלגה היתה מסוכנת למשטר הישן, בה במדה היתה משוללת הנהגה בפרוס המהפכה. לעמונים¹¹ היתה סיעה בדומא, שבראשה עמד הראדיקאל הבלתי מפלגתי קרנסקי. המנהיג הרשמי של הס.ריים, צ'רנוב, היה באמיגרציה, למנשביקים היתה סיעה מפלגתית בדומא, ובראשה צ'חאידזה וסקובלב. מארטוב היה באמיגרציה, דאן וצרטלי – בארץ גזירה. מסביב לסיעות השמאליות, העמונית והמנשביסטית, התרכזו רבים מן המשכילים הסוציאליסטיים בעלי עבר מהפכני. זו היתה מעין מפקדה פוליטית, שלא יכלה להופיע אלא לאחר הנצחון. לבולשביקים לא היתה סיעה בדומא: חמשת צירי הפועלים, שממשלת המלך ראתה בהם את המרכז המארגן של המהפכה, נאסרו בחדשי המלחמה הראשונים. לנין היה באמיגרציה, זינוביב – עמו, קאמינב – בארץ גזירה, וכמוהו גם המנהיגים אנשי המעשה שלא היו מפורסמים עדיין: סברדלוב, ריקוב, סטאלין. הסוציאלי-דימוקראט הפולני דזרז'ינסקי, שעדיין לא נמנה על הבולשביקים, היה חבוש בבית הסוהר. המנהיגים המקריים שהיו בעין, דוקא מתוך שהורגלו לפעול בפיקוחה של הנהגה מוסמכת שאין להרהר אחריה, לא היו ראויים לא בעיניהם ולא בעיני זולתם למלא תפקיד של מנהיגים במאורעות מהפכניים.

ואולם אם מפלגת הבולשביקים לא יכלה לתת למורדים הנהגה מוסמכת, הרי על שאר ההסתדרויות הפוליטיות אין לדבר כלל. והיא שנתנה חיזוק לאגדה הרווחת בדבר אפיה הסטיכני של מהפכת פברואר. ואף-על-פי-כן היא מוטעת בהחלט, או, לפחות, מחוסרת כל תוכן.

המלחמה במטרופולין נמשכה לא שעה ולא שעתים, אלא חמשה ימים רצופים. המנהיגים ניסו לעצרה. ההמונים הגבירו את העפלתם והלכו קדימה. נגדם נצבה ממשלה ישנה, ואנשיה שיערו, כי מאחורי חומתה המסורתית עומד עדיין כוח אדיר: בורגנות ליברלית והדומא הממשלתית, אגודת הערים והזמסטבות, הסתדרויות תעשיות-צבאיות, אקדמיות, אוניברסיטאות, עתונות ענפה; ולבסוף, שתי מפלגות סוציאליסטיות, שעמדו בהתנגדות פטריוטית מול ההתפרצות שבאה מלמטה. מפלגת הבולשביקים היתה למרד ההסתדרות הקרובה לו ביותר אך מחוסרת הנהגה, שפולגותיה מפוזרות, שתאיה החשאיים חלשים. ואף-על-פי-כן התחוללה המהפכה שאיש לא צפה לה בימים ההם, וכשהיושבים ראשונה שיערו כי התנועה שוקעת והולכת, היא זנקה באדיר ובעוית כבירה נחלה את הנצחון.

מנין איפוא, זה כוח ההתמדה וההתקפה, שאין לו דוגמה? ההסבר, כי מקור הכוח הוא במרירות אינו מספיק. אין די במרירות בלבד. פועלי פטרבורג, אף-על-פי שבימי המלחמה הטמיעו אותם בחומר אנושי גלמי, נשאו בקרבם נסיון מהפכני רב. בעוזם ובהעפלתם, באין הנהגה ועל אף ההתנגדות מלמעלה, היה משום הכרת כוחות מיוחדת, שלא תמיד הובעה, אך חיונית ויסודית, וחשובן איסטרטגי מיוחד.

בפרוס המלחמה הלכו הפועלים המהפכנים בעקבות הבולשביקים ומשכו אחריהם את ההמונים. עם ראשית המלחמה נשתנה המצב מן הקצה אל הקצה: החוגים השמרניים נשאו ראש, משכו אחריהם את רוב מנינו של המעמד, האלמנטים המהפכניים עמדו בבדידותם והחשו. אלא שבמרצת המלחמה שוב נשתנה המצב, תחילה לאט לאט, וכשהחלו התבוסות – ביתר מהירות וראדיקאליות. מרירות אקטיבית תקפה את כל מעמד הפועלים. אמנם, אצל רבים היתה המרירות הזאת משוחה בצבע פטריוטי;

אולם כל קשר לא היה בינה ובין הפטריוטיזם התכליתי והפחדני של המעמדות האמידים, אשר דחו את כל השאלות הפנימיות עד לאחר הנצחון. דוקא המלחמה, קרבנותיה, בלהותיה ודראונה הפגיעו – לא רק את השכבות הישנות אלא גם את השכבות החדשות של הפועלים – במשטר הצאריסטי. ההפגעה היתה תקיפה והביאה לידי מסקנה: שוב אי-אפשר לסבול! המסקנה היתה כללית, היא איחדה את ההמונים ונתנה להם את כוח ההתקפה הכביר.

הצבא נתגדש בקלטו מיליוני פועלים ואכרים. לא היה בית שלא היה לו בצבא מי־שהוא משלו: בן, בעל, אח או ידיד. הצבא לא היה מופרש מן העם, כלפני המלחמה. האנשים נפגשו עכשיו עם החיילים לעתים תכופות יותר, לוו אותם אל החזית, חיו עמם כשהיו באים לבלות את חופשתם, שוחחו עמם ברחובות, בחשמליות, על־דבר החזית, בקרו אותם בבתי־החולים. פעמים רבות מאד נזדמן להם לשוחח על המלחמה, על האנשים המתעשרים במלחמה, על הגינראלים, על הממשלה, על המלך והמלכה.

החייל היה אומר על המלחמה:

– ארורה היא!

והפועל היה משיב לו בדברו על הממשלה:

– ארורה היא!

החייל היה אומר:

– למה, איפוא, תחרישו כאן?

והפועל היה משיב:

– בידיים ריקות לא נצליח, עוד ב־1905 הכה אותנו הצבא...

החייל היה מהרהר ואומר:

– אילו התקוממו כולם יחד!

והפועל:

– זהו: כולם יחדו!

שיחות מעין אלו היו עד ימי המלחמה ביחידות ובחשאי. ועכשיו שוחחו בכל מקום ובכל הזדמנות וכמעט בפרהסיא, על כל פנים, ברובע הפועלים.

הבולשת הצאריסטית היתה מצליחה לפעמים להריח. שבועים קודם המהפכה הודיע הבלש הפטרוגראדי, שחתם בהסבת שם קריסטיאנינוב, על שיחה בחשמליה, שעברה בפרבר של פועלים. החייל ספר, כי בגדודו נידונו שמונה חיילים לעבודת פרך על שסרבו בסתו אשתקד לירות בפועלי בית החרושת של נובל, אלא ירו במשטרה. השיחה מתנהלת בפרהסיא, כי ברבעי הפועלים משתדלים הבלשים והשוטרים שלא להקאות.

– עוד נעשה בהם שפטים – אומר החייל.

ואחרי זה מוסיף בעל הדלטוריה:

„אחד הפועלים אמר לו:

– לשם כך צריך להתארגן, שהכל יהיו מאוחדים.

החייל השיב:

– אל תדאגו לכך, אצלנו מאורגן משכבר... רב להם למצוץ דם! אנשים מתענים בחזית, והם כאן מפטמים את כרסם.

מקרים מיוחדים לא קרו. עשרה באפריל 1917. קריסטיאנינוב.

אפוס בְּלִשִי נפלא מאין דוגמתו! „מקרים מיוחדים לא קרו“. הם יקרו, ובקרוב: השיחה בקרון של חשמליה מעידה על התקרבותם

את הסטיכיות של המרד מדגים מסטיסלבסקי במשל מענין: כ„שאגודת האופיצרים של כ"ז בפברואר“, שנוסדה מיד לאחר ההפכה, ניסתה לקבוע בעזרת משאל, מי היה הראשון שהוציא החוצה את גדוד ווהלין, נתקבלו שבע הודעות על דבר שבעה איניציאטורים של הפעולה הזאת. אף אנו נוסף ונאמר: יתכן מאד, כי חלק באיניציאטיבה היה באמת לכמה חיילים; אין זה מן הנמנע, כי האיניציאטור הראשי נהרג בעת הקרבות בראש חוצות ואחרי מותו לא ינדע שמו לעולמים. ואולם העובדה הזאת אינה גורעת מן המשקל ההיסטורי של האיניציאטיבה האלמונית שלו.

חשוב מזה צד אחר שבענין, המוציא אותנו אל מעבר לגבולות הקסרקטין. מרד גדודי הגווארדיה, שהתפרץ כהפתעה לחוגים הליברליים והסוציאליסטים הליגאליים, לא היה הפתעה לפועלים. לולא מרדם של הגדודים הללו לא היה גם הגדוד הוהליני יוצא החוצה. פגישת הפועלים והקוזקים, שהעורך־דין ראה אותה מחלונו ושעליה הודיע בטלפון לציר הדומא, נראתה לשניהם כאפיזודה מן הפרוצס האלמוני: הארבה מבתי החרושת נזדמן עם הארבה של הקוזקים. ואולם לא כן היה הדבר בעיני אותו קוזק, שהעז לקרוץ לפועל, ובעיני אותו פועל שהחליט מיד, כי הקוזק „קרץ עין טובה“. ההתמזגות המוליקולרית של הצבא והעם חלה בלי הפסק. הפועלים עקבו את מדת־החום בצבא ומיד הרגישו, כי נקודת המשבר קרובה. והיא שנתנה את הכוח הכביר להתקפתם של ההמונים שהאמינו בנצחון.

כאן המקום להביא את הערתו הנכונה של הליברל רס־המעלה, שניסה לסכם את מה שראו עיניו בפברואר:

„הכל אומרים: התנועה החלה באופן סטיכי, החיילים יצאו החוצה מאליהם. איני יכול להסכים לדברים אלה בשום אופן. וכי מהו, בעצם, פירושן של המלים „באופן סטיכי“?... „התהוות מקרית“ אפשרית בסוציאולוגיה פחות משהיא אפשרית אפילו במדעי הטבע. חוסר יכלתם של כל המנהיגים בעלי השם להניע את הפסק המיוחד שלהם אינו עושה את התנועה בת־בלי־איש אלא בת־בלי־שם.“

הצעת השאלה בצורה זו, שהיא רצינית לאין ערוך מהסתמכותו של מיליוקוב על סוכני הגרמנים ועל הסטיכיות הרוסית, נכתבה בידי הקטיגור לשעבר, שקבל את פני המהפכה בתורת סינאטור של ממשלת המלך. יתכן, כי דוקא ותיקותו בעניני המשפט היא שסייעה לזאוואדסקי שישגל לעצמו את הרעיון, כי מרד מהפכני לא יכול היה להתחולל לא על פי פקודתם של סוכנים לועזים, ולא בצורת תופעת־טבע אלמונית.

המחבר הנ"ל מספר שתי אפיזודות, שנתנו לו את האפשרות להציץ, כמבעד לחור המנעול, אל המעבדה של הפרוצס המהפכני. ביום הששי, כ"ד בפברואר, בשעה שאיש מכל היושבים גבוהה במלכות לא צפה עדיין למהפכה קרובה, לפתע פתאום, בקול נפץ חזק עד כדי צלצל זגוגיות, שאחת מהן נשברה לרסיסים, פנתה החשמליה מליטייני לרחוב צדדי ונעצרה. הנהג הציע לכל הנוסעים שיצאו:

– הקרון לא יסע הלאה.

הנוסעים מחו, חרפו ויצאו.

„עד היום זוכר אני את הנהג השומע ומחריש: איזה מראה פנים מביע מרירות ומרד, כמראה הזאב“.

מסע החשמליות נפסק בכל מקום. הנהג הנמרץ, שהליברל רס־המעלה כבר ראה בו „מראה זאב“, צריך היה להכיר יפה את חובתו, כדי להעזיז לעצור את הקרון, המלא פקידים, באמצע הרחוב בפטרבורג קרית מלך רב, בימי המלחמה. הנהגם הנהגים שעצרו את הקרון של המונארכיה, בזו הלשון בערך:

– הלאה מזה לא יסע הקרון!

הם עצרו והורידו מן הקרון את כל הביורוקרטיה ולא הבדילו, מרוב חפזון, בין גינראלים ז'נדרמיים וסינאטורים ליברלים. הנהג מליטייני היה גורם בעל הכרה בהיסטוריה. צריך היה לחנכו מראש.

בעת דליקת בית־הדין המחוזי עמד יוריסטן ליברלי, מחוגי הסינאטור הנ"ל והביע ברחוב את צערו על אבדן המעבדה של האכספרטיזה המשפטית והגניזה הנוטריונית. איש בא בימים ובעל־פנים קדורנים, פועל לפי מראהו, השיב בכעס:

– את הבתים ואת הקרקעות יכול נוכל לחלק גם בלי הגניזה שלך!

יש לשער, שאת האפיזודה הזאת יפה המחבר בסממנים ספרותיים. ואולם לא מעטים היו בהמון פועלים באים בימים, שידעו מה להשיב בשעת הצורך. הם עצמם לא השתתפו כלל בהצתת בית־הדין המחוזי: לשם מה? ואולם „אכסצסים“ כאלה, על כל פנים, לא הפילו עליהם אימה. הם זיינו את ההמון ברעיונות לא רק נגד המשטרה הצאריסטית, אלא גם נגד היוריסטים הליברליים, שחששו בעיקר, שמא ישרפו באש המהפכה התעודות הנוטריוניות של הקנין הפרטי. פוליטיקאים אלה, בני בלי שם, אנשי החרושת והרחוב,

לא ירדו מן השמים: היה צורך לחנכם.

גם הבולשת, ברשמה את המאורעות של ימי פברואר האחרונים, ציינה, כי התנועה היא „סטיכית“, כלומר, משוללת הנהגה מתוכנת מגבוה; אך מניה וביה הוסיפה ואמרה: „בתוך התעמולה הכללית של הפרוליטריון“. ההערכה מכוונת לנקודה המרכזית: בעלי המקצוע, המומחים במלחמה נגד המהפכה, קודם שנחבשו בתאים שנתפנו מן המהפכנים, היטיבו להבין את מהותו של הפרוצס המתחולל יותר ממנהיגי הליברליזם.

המסתוריות של הסטיכיות אינה מסבירה כלום. כדי להעריך כראוי את הנסבות ולכוון את הרגע המתאים להכות את האויב, הוצרכו ההמונים, או השכבה המנהיגה שבהם, למשאלות משלהם לגבי המאורעות ההיסטוריים וגם קנה מדה משלהם להערכתם. כלומר: היה צורך לא בהמון בכלל, אלא בהמון פועלי פטרוגראד ופועלים רוסים בכלל, שעברו דרך מהפכת 1905, דרך המרד המוסקבאי שחל בדצמבר 1905 ונופץ אל הגדוד הסיומיונובי של הגווארדיה; היה צורך שבהמון הזה יהיו פועלים אשר העמיקו לחשוב על מהפכת 1905, אשר מתחו בקורת על ההשליות הקונסטיטוציוניות של הליברלים והמשביקים, אשר סגלו לעצמם את סכויי המהפכה, אשר הרהרו עשרות פעמים בדבר הצבא, אשר התבוננו היטב במתרחש בסביבתם והוכשרו להסיק מן העובדות מסקנות מהפכניות ולהפיצן בין חבריהם. היה צורך, לבסוף, שבתוך חיל המצב גופא יהיו חיילים מתקדמים, שבעבר השפיעה עליהם או לפחות נגעה בהם התעמולה המהפכנית.

בכל בית חרושת, בכל פלוגה, בכל בית מרוח, בבית חולים צבאי, או אפילו בכפר שנתרוקן חלה הפעולה המוליקולרית של המחשבה המהפכנית. בכל מקום היו פרשני המאורעות, בעיקר מבין הפועלים, שאותם שאלו למתרחש, שמפיהם קוו לשמוע עצה. המנהיגים הללו היו לעתים קרובות עזובים לנפשם, הם ניזונו מקטעי מחשבות מהפכניות, שהגיעו אליהם בדרכים שונות, בעצמם הוציאו את הנחוץ להם מתוך עתוני הליברלים, מבין השיטין. האינסטינקט המעמדי שלהם נדקדק על ידי הקריטריון הפוליטי, ואם לא את כל רעיונותיהם היו מצליחים להביא לכלל מסקנה גמורה, הרי לעומת זאת היתה מחשבתם פועלת בכוון אחד בלי הרף ובלי סטייה. האלמנטים של הנסיון, הבקורת, האיניציאטיבה, מסירות הנפש – הבקיעו לתוך ההמון והוו את המיכניקה, הבלתי נראית לעין שאינה מעמיקה להתבונן ושאינה על־פי־כן היא מכרעת בתנועה המהפכנית לא פחות מן הפרוצס שבהכרה.

כל המתרחש בתוך ההמונים נראה על פי רוב בעיני הפוליטיקאים היהירים של הליברליזם והסוציאליזם המאומן כפרוצס אינסטינקטיבי, כאילו המדובר הוא על עדת נמלים או נחיל דבורים. ואילו לאמתו של דבר, המחשבה אשר נקבה וירדה לתוך עומק המחשבות של הפועלים, היתה לאין ערוך יותר נועזת, יותר מעמיקה והכרתית מאותם ההגיגים שענו בהם המעמדות המשכילים. יתר על כן: המחשבה הזאת היתה גם יותר מדעית. לאו דוקא משום שהפרו אותה במדה נכרת המיתודים של המרכסיזם, אלא בעיקר מפני שהיא נתכללה בלי הרף בניסונם החי של ההמונים, שהתעתדו בקרוב לעלות אל במת המהפכה. מדעיותה של המחשבה היא בהתאמתה לפרוצס האובייקטיבי ובכשרונה להשפיע על הפרוצס הזה ולכוון את דרכו. כלום היתה סגולה זו (ולו רק שמץ ממנה) לרעיונות של החוגים הממשלתיים, שקבלו את ההשראה בחזונו האפוקליפסה והאמינו בחלומותיו של ראספוטין? או אפשר היה מסד מדעי לרעיוני הליברליזם, אשר קיווה, כי על ידי השתתפות בהתגוששות ענקי הרכושנות תוכל רוסיה לזכות בבת־אחת גם בנצחון וגם בפרלמנטריזם? או אולי מדעיים היו חייהן האידיאליים של אגודות המשכילים, שהסתגלו בהכנעה לליברליזם התשוש מילדותו ושמרו על עצמאותן המדומה במליצות שכבר נתרקנו מתכנן? אכן, מלכות הקפאון הרוחני היתה כאן, מלכות הרפאים, אמונות ההבל והפיקציות, ואם תרצו: מלכות ה„סטיכיות“. כלום אין אנו רשאים אם כן לסתור בהחלט את הפילוסופיה הליברלית בענין מהפכת פברואר?

כן, אנו רשאים לומר:

– בשעה שהחברה הרשמית – כל הבנין רבי־הדיוטות הזה של מעמדות שליטים, שכבות, קבוצות, מפלגות וכנופיות, – היתה חיה יום יום באינרציה ובאבטומטיות, התפרנסה משיירי האידיאות אשר בלו מיושן, נתחרשה משמוע את צווייה האדירים של ההתפתחות, נתפתחה לצללים ולא ראתה מראש דבר, – בה בשעה חל בקרב ההמונים הפרוצס העמוק לא רק של גידול השנאה לשליטים, אלא גם של הכרת רפיונם, פרוצס של צבירת נסיון והכרה יוצרת, שמצאו את תיקונם במרד המהפכני ובנצחונם.

לפיכך על השאלה שהוצגה לעיל: „מי היה המדריך במרד פברואר?“ – רשאים אנו להשיב בבירור גמור: הפועלים הותיקים בעלי־ההכרה, שנתחנכו בעיקר על ידי מפלגת לנין.

אולם מיד עלינו להוסיף ולומר: אמנם, הנהגה זו היה בה כדי להבטיח את הנצחון למרד, אולם לא היה בה כדי להפקיד לאלתר את הנהגת המהפכה בידי החלוץ המהפכני.

פרק ט: הפרדוקסון שבמהפכת פברואר

המרד נצח. אבל למי הוא מסר את השלטון שהוצא מידי המונרכיה? וכאן אנו מגיעים אל הבעיה המרכזית של מהפכת פברואר: כיצד ומשום מה נמצא השלטון בידי הבורגנות הליברלית?

בחוגי הדומא וה"חברה" הבורגנית לא יחסו כל חשיבות למהומות שהחלו בכ"ג בפברואר. הצירים הליברליים והעתונאים הפטריוטים היו מוסיפים כמקודם להתאסף בטרקלינים, לדיין בענין טרייסט ופיומה ולהדגיש בלי הרף, כי רוסיה זקוקה לדרדנלים ויהי מה. גם לאחר שנחתמה כבר הגזירה על פיזור הדומא, נחפזה עדיין ועדת הדומא לעיין בשאלת ההשברה ומסירתה לרשות העירייה. בעוד שתיים עשרה שעות יתקוממו גדודי הגוורדיה, וחברי אגודת הכלל-סלֵוים יושבים ומקשיבים לדין וחשבון השנתי.

"רק כתום הישיבה – רושם אחד הצירים בספר זכרונותיו – כשחזרתי ברגל לביתי, הפליאתני הדממה האיומה והשממון השוררים ברחובות שהיו הומים תמיד".

שממון איום תקף לפתע פתאום את המעמדות השליטים לשעבר וצבט את לב האנשים שירשו את מקומם למחרת היום.

ככ"ו בחודש כבר הכירו הממשלה והליברלים לדעת את כל חומר המצב. ביום זה נושאים ונותנים המיניסטרים וחברי הדומא בדבר ההסכם, שאת הלוט הלוט עליו לא גילו הליברלים גם לאחר זמן. פרוטופוב הודיע בעדותו, כי מנהיגי הגוש הפרוגרסיבי שבדומא הוסיפו לדרוש כמקודם שימנו מיניסטרים חדשים מבין האנשים הנאמנים על הצבור:

"אולי יוכל הדבר להרגיע את העם".

אבל יום זה עכב משהו את התפתחות המהפכה, ולשעה קלה הרגישה הממשלה בתגבורת כוחה. כשבא רודזיאנקו אל גוליציין להשפיע עליו שיצא בדימוס, הראה לו ראש המיניסטרים את התיק המוטל על השולחן ובו הצו על פיזור הדומא חתום בידי ניקולאי, אך בלי סימן תאריך. את התאריך רשם גוליציין.

מנין מצאה הממשלה עוז בנפשה להתקיף בשעה זו את המהפכה? הביורוקרטים השליטים קבעו לעצמם משכבר תורה שלימה בענין זה:

"אם נצטרף לגוש ואם לא – לתנועת הפועלים אין נפקא מיניה. תנועה זו אפשר להכריע באמצעים אחרים, ועד כה הצליח המיניסטריין להתגבר עליה".

כה אמר גורימיקין עוד באבגוסט 1915. מאידך גיסא סברה הביורוקרטיה, כי לאחר פיזור הדומא לא תעז הדומא לאחוז באמצעים חמורים. ושוב: עוד באוגוסט 1915, בשעה שהיו מדיינים בשאלת פיזור של הדומא הבלתי מרוצה, אמר הנסיך שצ'רבאטוב, המיניסטר לעניני הפנים:

"הנני מסופק, אם יעזו למרוד. בעצם, רובם אינם אלא מוגי-לב החרדים לנפשם".

אמנם, הנסיך לא נקט לשון נקיה, אך סוף-סוף דבריו מכוונים לאמת. מכאן אתה למד, כי במלחמה כלפי האופוזיציה הליברלית הרגישה הביורוקרטיה את עצמה תקיפה ואיתנה למדי.

ככ"ז בבוקר, מפחד המאורעות המתפתחים והולכים, התכנסו צירים לישיבה שלא מן המניין. רק כאן נודע לרוב הנאספים ענין פיזור של הדומא. ושבעתים גדלה ההפתעה לאחר שאתמול עוד נשאו ונתנו לשלום.

"ואף על פי כן – כותב רודזיאנקו – נכנעה הדומא לחוק, בתקוה להחליץ בכל זאת מן המצב המסוכך, ובישיבתה לא נתקבלה החלטה שלא להתפזר ולהתאסף בניגוד לחוק".

הצירים נתכנסו לישיבה פרטית, שבה התודו איש לרעהו בחוסר-אונים. הליברל המתון שידלובסקי הזכיר אחר כך, לא בלי שמחה לאיד, את הצעתו של הקאדט השמאלי הקיצוני ניקראסוב, העתיד להיות שותפו של קרנסקי:

"לכונן דיקטטורה צבאית ולמסור את כל השלטון לגינראל מפורסם".

מנהיגי הגוש הפרוגרסיבי, שלא השתתפו בישיבה הפרטית, ניסו בינתיים לעשות דבר-מה לשם הצלה. הם הבהילו לפטרוגראד את הנסיך הגדול מיכאיל והציעו לו שיקבל על עצמו את הדיקטטורה, ש"יכריח" את חברי הממשלה להסתלק מכהונתם; ושיפנה למלך בקו-חבור ישר וידרוש ממנו, כי "יואיל ברוב חסדו" לכונן מיניסטריין אחראי. בשעת שהתקוממו גדודי הגוורדיה הראשונים, עשו

מנהיגי הבורגנות הליברלית את הנסיון האחרון לדכא את המרד על ידי דיקטטורה נתונה בידי אחד מבני השושלת, ובו בזמן לבוא לידי הסכם עם המונרכיה על חשבונה של המהפכה.

“בְּשָׁל הַיְסוּסִיוֹ שֶׁל הַנְּסִיךְ הַגָּדוֹל – מֵתְאוֹנֵן רוֹדִיאֲנֵקוּ – הַחֲמִצְנוֹ אֶת שַׁעַת הַכּוֹשֵׁר”.

על מדת הקלות, שבה האינטליגנציה הרדיקלית האמינה בכְּצוֹי לה, מעיד הסוציאליסטן הבלתי מפלגתי סוֹחְנוֹב, המתחיל בתקופה זו למלא תפקיד פוליטי ידוע בארמון הטאברי.

“הוֹדִיעוֹנֵי אֶת הַבְּשׂוּרָה הַפּוֹלִיטִית הָעִיקְרִית שֶׁל אוֹתוֹ בּוֹקֵר בְּלִתִּי נִשְׁכַּח, — מִסְפֵּר הֵלָּה בְּסֵפֶר זְכוֹרוֹנוֹתָיו הַגָּדוֹל – הַפְּקוּדָה עַל פְּזוֹר הַדּוּמָא הַמְּמַלְכֵתִית נִתְפָּרְסָמָה, וְהַדּוּמָא סָרְבָה לְהִתְפַּזֵּר וּבַחֲרָה בּוֹעֵד זְמַנִּי”.

הדברים הללו נכתבו בידי אדם, שלא יצא כמעט מפתח הארמון הטאברי ולא הרפה מדש בגדם של מיודעיו הצירים.

בספרו על תולדות המהפכה מודיע מיליוקוב בוודאות, כרוֹדִיאֲנֵקוּ: “לאחר שורה של נאומים נלהבים הוחלט שלא לנסוע מפטרוגראד, ולא הוחלט, שהדומא, בתורת מוסד, “לא תתפזר”, כמסופר באגדה, שהיתה רווחת בימים ההם”.

“לא להתפזר” – הפירוש הוא, שהצירים יקבלו על עצמם לפחות אינציאטיבה לאחר זמן. ואלו ש”לא לנסוע”, פירושו לרחוץ בנקיון כפים ולחכות עד שיתברר מהלך המאורעות.

אגב: היו נסיבות, שיש בהן כדי ללמד זכות על סוֹחְנוֹב הַנּוֹחַ לְהֵאֱמִין. אֶת הַשְּׂמוּעָה בְּדַבַּר חֲבָרֵי הַדּוּמָא, שֶׁקָּבְלוּ הַחֲלָטָה מֵהַפְּכֵנִית לְבִלְתִּי צִיִּית לְצוֹ הַמֶּלֶךְ, הַפִּיצוּ, מִתּוֹךְ חֲפְזוֹן, עֲתוֹנָאֵי הַדּוּמָא בְּבּוֹלִיטִין שֶׁלָּהֶם, שֶׁהִיָּה הַעֲתוֹן הַיְחִידִי בִּימֵי הַהֵם, יְמֵי הַשְּׁבִיתָה הַכִּלְלִית. וּמִכִּיּוֹן שֶׁהַמֶּרַד נִצַּח בְּמִשְׁךְ הַיּוֹם, לֹא נִזְדַּרְזוּ הַצִּירִים לְהַכְחִישׁ אֶת הַיְדִיעָה הַמוֹטְעִית וְעַל יְדֵי כֵךְ נִתְּנוּ תוֹקֵף לְהַזִּיזוֹת יְדִידֵיהֶם מִשְׂמָאל: רַק בְּאִמִּיגְרַצִּיָּה הַתְּחִילוּ הַלְלוּ לְהַעֲמִיד אֶת הַדְּבָרִים עַל אֲמִתּוֹתָם. לְכַאוֹרָה, הָרִי זֶה מִקְרָה שֶׁל-מֵה-בְּכֵךְ, וְאֵלּוּ, לְאֲמִתּוֹ שֶׁל דָּבָר, רַב עָרְכוּ עַד מְאֹד. הַדְּבָרִים עַל תְּפִקִּידָה הַמְּהַפְּכֵנִי שֶׁל הַדּוּמָא בְּכ”ז בִּפְבְּרוּאֵר אֵינֶם אֵלָּא בְּדוֹתָה בְּעֵלְמָא, שְׂבָאָה מִתּוֹךְ פְּזִיזוֹתָה הַפּוֹלִיטִית שֶׁל הָאִינְטֵלִיגְנַצִּיָּה, שֶׁשְׂמַחָה לְמַהֲפָכָה וְגַם נִתִּירָאָה מִפְּנֵיהָ, שֶׁלֹּא הָאִמִּינָה כִּי הַהִמוֹנִים מְסוּגְלִים לְהַבִּיא אֶת הַמְּפַעֵל לְיְדֵי גִמְרָה וּבִקְשָׁה לֵה בְּהַקְדָּם סַעַד וּמִשְׁעָן בְּבוֹרְגְנוֹת הָאִמִּידָה.

בזכרונותיהם של הצירים, מאנשי הרוב שבדומא, נשתמר, לאשרנו, תאור נכון איך קבלה הדומא את פני המהפכה. הנסיך מאנסירב, אחד הקאדטים הימניים, אומר, כי בין הצירים הרבים, שנתכנסו לישיבה בכ”ז בבוקר, לא היו לא חברי הנשיאות, לא המפלגות ולא דְּפָרֵי הַגּוֹשׁ הַפְּרוֹגְרַסִּיבִי: הַלְלוּ יָדְעוּ כִּבְר עַל גְּזִירַת הַפִּיזוֹר וְעַל הַמֶּרַד וְהֵם בַּחֲרוּ לְהוֹקִיר אֶת רִגְלָם מִן הַרְחוֹב זְמַן רַב כִּכֵּל הָאִפְשָׁר; וְעוֹד זֹאת: יֵשׁ לְשַׁעַר, כִּי דוּקָא בְּשַׁעוֹת אֵלֶּה נִשְׂאוּ וְנִתְּנוּ עִם מִיכָאֵיל בְּעֵנִין הַדִּיקְטָטוּרָה.

“בְּדוּמָא הִיָּתָה מְבֹכָה כִּלְלִית – אוֹמֵר מְאֲנִסִּירֵב – אִפִּילוֹ הַשִּׁיחוֹת הָעֲרוֹת נִפְסְקוּ, וּבְמִקוֹמָן נִשְׂמַעוּ אֲנַחוֹת וּפְסוּקִים קְצָרִים, כְּגוֹן: “נִפְל הַדְּבָר” אוֹ דְּבָרֵי פַחַד גְּלוּיִים”.

כך מספר הציר המתון מאד, שהיה מתאנח בקול רם יותר מאחרים. ורק בשעה 2 אחרי הצהרים, כשהצירים הוכרחו לבוא אל הדומא, בא מזכיר הנשיאות ובפיו בשורה משמחת, אבל מפוקפקת:

“הַמְּהוֹמוֹת יִדְוֹכָאוּ בְּקִרְוֹב, מִשׁוּם שֶׁאֲחָזוּ בְּאִמְצָעִים”.

יתכן, כי במלה “אִמְצָעִים” נִרְמַז הַמִּשְׂאָ וּמִתֵּן בְּעֵנִין הַדִּיקְטָטוּרָה, אֵלָּא שֶׁהַדּוּמָא מְדוּכְדַכְתָּ וּמִצְפָּה לְדַבַּר פְּתָרוֹן מִפִּי מְנַהִיגוֹ שֶׁל הַגּוֹשׁ הַפְּרוֹגְרַסִּיבִי.

“אֵינֶן אֲנִי יְכוּלִים לְקַבֵּל שׁוּם הַחֲלָטָה – מוֹדִיעַ מִלִּיּוֹקוֹב – עַל כָּל פְּנִים, מִשׁוּם שֶׁאֵינֶן אֲנִי יוֹדְעִים אֶת מִדַּת הַמְּהוֹמוֹת, כִּשֶׁם שֶׁאֵינֶן אֲנִי יוֹדְעִים: לִימִינוֹ שֶׁל מִי עוֹמְדִים רוֹב הַגִּיִּסוֹת, הַפּוֹעֵלִים וְהַסְּתֵדְרוּיּוֹת הַצְּבוּרִיּוֹת שֶׁבְּעִיר. יֵשׁ לְאִסּוֹף יְדִיעוֹת מְדוּיְקוֹת בְּכָל הָעֲנִינִים הַלְלוּ וְאַחֲרֵי-כֵךְ לְדוֹן עַל הַמִּצָּב, וְעַכְשָׁיו הָרִי זֶהוּ דָּבָר שֶׁלֹּא הִגִּיעָה שַׁעַתוֹ עֲדִיין”.

בכ”ז בפברואר, בשעה 2 אחרי הצהרים, הרי זה עדיין “דבר שלא הגיעה שעתו” בעיני הליברלים! “לאסוף ידיעות” – פירושו לרחוץ בנקיון כפים ולצפות לתוצאות הקרב. אלא שמיליוקוב לא סיים עדיין את נאומו, שבעצם לא נתכוון כלל להביאו לידי גמר כלשהו, – והנה התפרץ קרנסקי אל האולם, כולו נרעש ונלהב: המוני עם וחיילים נוהרים אל הארמון הטאברי, – מודיע הוא, – ומתכוונים לדרוש מהדומא, שתקח את השלטון בידיה... הציר הראדיקלי יודע בדיוק את רצונם של המוני העם. ואלו האמת היא, כי קרנסקי עצמו היה הראשון, שדרש, כי את השלטון תקח בידיה הדומא, המקוה בסתר כי המרד ידוכא. הודעתו של קרנסקי מעוררת “השתוממות כללית. כל עין מפיקה מבוכה”.

ואולם עוד הוא מדבר, והנה שמש הדומא מתפרץ, בהול ונפחד, ומשסעו:

– חלוצי החיילים כבר הגיעו אל הארמון, פלוגת המשמר עצרה אותם ליד השער, מפקד המשמר נפצע, על פי השמועה, פצע אנוש.

לאחר רגע מתברר, כי החיילים כבר נכנסו לארמון פנימה. לאחר זמן יאמרו בעלי הנאומים ויכתבו בעלי המאמרים, כי החיילים באו לברך את הדומא ולהשבע לה אמונים. אך לפי שעה תקפה את כולם מבוכת מות. המים מגיעים עד נפש. המנהיגים מתלחשים. יש להרויח זמן. רודזיאנקו מציע בחפזון את ההצעה שלחשו לו על אזנו בדבר בחירת ועד זמני. קריאות הסכמה באולם. אבל הכל נחפזים. הלב אינו פנוי לבחירות. הנשיא, שנתבהל לא פחות מאחרים, מציע ליפות את כוחה של מועצת הזקנים לכונן את הועד הזמני. שוב קריאות הסכמה מפני המעטים שנשארו באולם: הרוב כבר הספיק להעלם.

אכן, זו היתה התגובה הראשונה על נצחון המרד מצד הדומא, אשר פוזרה בידי המלך.

בינתיים – באותו בנין עצמו, אבל באולם פחות מהודר, – כוננה המהפכה מוסד אחר. המנהיגים המהפכנים לא הוצרכו לבדותו מן הלב. נסיון המועצות של 1905 נחרת לעולמים בהכרתם של הפועלים. בכל עת גאות לתנועה, אפילו בימי המלחמה, היה הרעיון בדבר המועצות מתעורר כמעט מאליו. ואף על פי שהבולשביקים והמנשיביקים נבדלו ביניהם תכלית הבדל בהבנת תפקידן של המועצות, הרי עצם צורת הארגון לא היתה, לכאורה, שנויה במחלוקת כלל. המנשיביקים, חברי הועד הצבאי-תעשייתי, אשר הוצאו לחפשי מבית האסורים, נזדמנו בארמון הטאברי עם עסקני התנועה של האגודות המקצועיות והקואופרטיבים, מאנשי האגף הימני הנזכר, ועם צירי הדומא צ'חאיזזה וסקובלב, ומיד בחרו את הועד הפועל הזמני של מועצת צירי הפועלים, שבמשך היום נספחו אליו על פי רוב מהפכנים לשעבר, שנתרחקו מעל ההמונים ואף על פי כן הוסיפו להיות "בעלי שם".

הועד הפועל, שגם בולשביקים היו בו, עורר את הפועלים שיבחרו מיד את ציריהם. האסיפה הראשונה נועדה להיות בערב בארמון הטאברי. ואמנם, בשעה 9 נערכה האסיפה ואישרה את הרכבו של הועד הפועל, בהוסיפה עליו שליחים מבאי כוחן של כל המפלגות הסוציאליסטיות.

אולם לא בזה היה עיקר ערכה של האסיפה הראשונה, שבה נתכנסו באי כוח הפרולטריון המנצח במטרופולין. באסיפה נשאו ברכה צירי הגדודים שמרדו, ובהם חיילים פשוטים בתכלית, שנדמה היה כאילו שותקו במרד, עד כי היו כבדי פה. והנה דוקא הם מצאו את המלים, אשר שום טריבון שבעולם לא יצליח למצאן. זה היה אחד המחזות הנשגבים של המהפכה, שהרגישה את עוזה כי רב, את ההמונים המתעוררים שלא יספרו מרוב, את עוצם התפקידים, את גאות נצחונותיה, את כליון הנפש מרוב שמחה ליום יבוא, העתיד להיות נפלא שבעתים מהיום. המהפכה חסרה עדיין סדרי טקס משלה, הרחוב עודנו מעלה עשן, ההמונים טרם למדו לשיר שיר חדש, האסיפה מתנהלת בלי סדר, בלי חופים, משל לנהר בעת הפשרה, המועצה מתלעלעת בהתלהבותה. אדירה המהפכה, אך עדיין יש בה מתום הילדות.

באסיפה ראשונה זו הוחלט לאחד את חיל-המצב ואת הפועלים במועצה אחת, היא מועצת צירי הפועלים והחיילים. מי היה הראשון, שהציע את הדבר הזה? ההצעה באה בוודאי מצדדים שונים, – או ביתר דיוק: מכל הצדדים, – כבת-קול לאותה התיידדות הפועלים והחיילים, שחתכה ביום ההוא את גורל המהפכה. אבל האמת ניתנה להאמר, כי לדברי שליאפניקוב, התנגדו תחילה הסוציאלי-פטריוטים לספוח הצבא לענייני פוליטיקה.

ומראשית הופעתה החלה המועצה לפעול בתורת שלטון, באמצעות הועד הפועל שלה. היא בוחרת ועדה זמנית להספקת מכולת ומטילה עליה את הדאגה למורדים ולחיל המצב כולו. היא מארגנת על ידה מפקדה מהפכנית זמנית (בימים ההם היה הכל "זמני"), שעליה כבר דברנו לעיל. כדי להוציא את הכסף מרשות הפקידים של השלטון הישן, מחליטה המועצה לגייס מיד פלוגה מהפכנית ולכבוש את הבנק הממלכתי, את אוצר הממשלה, את בית יציקת המטבעות ואת האכספדיציה לשטרי הערך של הממלכה. תפקידיה וענייניה של המועצה מתרבים והולכים בהשפעת ההמונים. למהפכה ניתן המרכז המוסמך שאין להרהר אחריו. פועלים, חיילים, ובקרוב גם האכרים, שוב לא יפנו אלא אל המועצה בלבד: היא נעשית להם מרכז כל התקוות וכל השלטונות, התגשמותה של המהפכה עצמה. אבל גם באי כוח המעמדות האמידים יבקשו, אם כי בחרוק-שנים, מידי המועצה מגן, הוראות, בירור סכסוכים¹².

עם ראשית הנצחון, בשעה ששלטונה החדש של המהפכה היה מתכונן במהירות אגדית ובכוח שאין להכריעו, – היו המומחים, שעמדו בראש המועצה, מתבוננים על סביבותיהם ומבקשים את "בעל הבית" האמתי, הם סברו, כי הדבר המובן מאליו הוא, שהשלטון צריך לעבור ליד הבורגנות. וכאן נתהוותה הצומת הפוליטית העיקרית של כל המשטר כולו: אחד החוטים מוביל אל חדר הועד הפועל של מועצת הפועלים והחיילים, חוט שני – אל מרכזן של המפלגות הבורגניות.

בשעה 3 אחרי הצהרים, לאחר שהנצחון במטרופולין נקבע כל צרכו, בחרה מועצת הזקנים ב"ועד זמני של חברי הדומא", שהורכב ממפלגות הגוש הפרוגרסיבי בצירוף צ'חאיזזה וקרנסקי. צ'חאיזזה הסתלק. קרנסקי התלבט לכאן ולכאן. בשם שניתן לוועד נרמז בכוונה, כי המדובר הוא לא על מוסד רשמי מטעם הדומא הממשלתית, אלא על מוסד פרטי לשם התייעצותם של חברי הדומא. מנהיגי הגוש הפרוגרסיבי לא שקדו אלא על בירורה של שאלה אחת בלבד: כיצד להשתמש מאחריות ולא לשים אסורים על הידים? תפקידו של הועד נקבע בדו-משמעות מדוקדקת: "לכונן סדרים ולשאת ולתת עם מוסדות ואנשים". אף לא רמז כלשהו על טיבו של הסדר שהם מתעתדים לכונן, או על טיבם של המוסדות שהם מתעתדים לשאת ולתת עמיהם. הם נמנעו לפי שעה מלהושיט את ידם אל עור הדוב: שמא, חלילה, לא נהרג עדיין, אלא נפצע פצעים קשים. ורק בכ"ז בפברואר, בשעה 11 בלילה, כשנתברר, לפי

הודאתו של מיליוקוב, "כל גודל תקפה של התנועה המהפכנית, החליט הועד הפועל לפסוע עוד פסיעה אחת ולקחת בידיו את השלטון, שנשמט מידי הממשלה".

לאט-לאט נתגלגל המוסד החדש מועד חברי הדומא לועד הדומא עצמה: הרוצה לקיים בידו את זכות התורשה הממלכתית-משפטית, אין לו סגולה בדוקה מן הזיוף. אלא שמיליוקוב מבליע בשתיקה את העיקר: מנהיגי הועד הפועל, שנוסד במשך היום, הספיקו לבוא אל הועד הזמני ודרשו ממנו במפגיע שיקח את השלטון בידיו. המְרָצָה ידידותית זו השפיעה. לאחר זמן מצא מיליוקוב תירוץ להחלטתו של ועד הדומא: הוא התכונן, כביכול, לשלוח צבא נאמן כלפי המתקוממים, "והיתה סכנה, כי ברחובות המטרופולין יפרצו קרבות ממש". והרי לאמתו של דבר לממשלה כבר לא היה צבא כלל, – ההפכה קמה והיתה.

לאחר-זמן כתב רודזיאנקו, כי אילו סרבו לקבל את השלטון "היו הצבאות המורדים אוסרים את חברי הדומא והורגים את כולם, והשלטון היה נופל בידי הבולשביקים". זוהי, כמובן, גוזמה של הבאי, הנאה בהחלט לקאמרהר הנכבד; אולם היא מסלפת את הרגשתה של הדומא, שמסירת השלטון לידיה היתה בעיניה כמעשה-כפיה פוליטי. במצב הרוח שנתהוה קשה היה להחליט בדבר. ביחוד נסער בהיסוסיו היה רודזיאנקו, שלא פסק מלחקור ולשאול את חבריו:

"מה זה – מרד או לא מרד?"

הציר המלוכני שולגין השיב לו, כפי שהוא מעיד בעצמו:

"אין כאן מרד כלל. קח את השלטון, כשומר אמונים... אם המיניסטרים ברחו לנפשם, הרי צריך מישוהו למלא את מקומם... ממה נפשך: אם הכל ילך כשורה – ימנה המלך ממשלה חדשה, ואנו נחזיר לו את השלטון; ואם לא ילך כשורה, הרי אם לא אנו נקח את השלטון, יחטפוהו אחרים, אלה שכבר הספיקו לבחור בני-בליעל בבתי החרושת..."

אין צורך להתמרמר על גידופי-השוק שהטיח הג'נטלמן הריאקציוני כלפי הפועלים: המהפכה דרכה בחזקה על זנב האדונים הללו. המוסר-השכל ברור: תנצח המונרכיה – נעמוד לימניה; תנצח המהפכה – נשתדל לעשוק אותה.

ההתיעצות ארכה זמן רב. בכליון עינים צפו הדימוקרטים להחלטה. סוף סוף יצא מיליוקוב מלשכתו של רודזיאנקו. על פניו נסוכה רוח חגיגית. הוא נגש אל המשלחת, שבאה מטעם המועצה, והודיע לה:

"הוחלט הדבר. אנו לוקחים את השלטון בידנו..."

"לא שאלתי מי זה "אנו" – כותב סוחאנוב בהתלהבות. – שוב לא שאלתי דבר. אולם בכל ישותי, כמו שאומרים הבריות, הרגשתי את המצב החדש. הרגשתי, כי ספינת המהפכה, שהנחשול מטלטלה בשעה זו בשרירות סטיכית, שטחה את מפרשיה, נתאושה, תנועותיה נעשו קצובות בתוך הסערה והטלטלה".

איזו צורה נמלצת לוידי פרוזאי על זיקתה העבודתית של הדימוקרטיה הבורגנית-זעירה אל הליברליזם הרכושני! ואיזו טעות איומה בחשבון הפוליטי: מסירת השלטון לידי הליברלים לא רק שלא תוסיף לאניה כוח להחזיק מעמד, אלא, להיפך, מכאן ולהבא היא תשמש פתח פתוח להפקרות במהפכה, לתוהו-ובוהו, להתאכזרות ההמונים, לכשלון החזית, ואחר כך – למלחמת אזרחים אכזרית עד מאד.

* * *

אם נשא את עינינו אחורנית, אל הדורות שחלפו, נמצא, כי העובדה שהשלטון עבר לידי הבורגנות היא מחויבת המציאות במדה רבה: בכל המהפכות הקודמות הלוחמים מעל הבריקדות היו פועלים, שוליות, במקצת סטודנטים, ואליהם נספחו החיילים, ואלו את השלטון אחר כך נטלה לעצמה הבורגנות האמידה, שהיתה מציצה מן החלון ומשקיפה בזוהרות על הבריקדות. אבל מהפכת פברואר 1917 נבדלה מן המהפכות שקדמו לה באופיו הסוציאלי של המעמד ובשיעור קומתו הפוליטית הנעלה לאין ערוך, ברגשי אי האמון והאיבה שהמורדים רחשו לבורגנות הליברלית ואשר גרמו, בעצם שעת הנצחון, ליצירת מוסד חדש של שלטון מהפכני, הלא היא המועצה, הנסמכת על כוחם המזוין של ההמונים. ואם דוקא בתנאים אלה עובר השלטון לידיה של הבורגנות, המבודדת והבלתי מזוינת, הרי העובדה טעונה ביאור.

קודם כל יש להתבונן מקרוב ביחסי הכוחות שנתהוו מתוך המהפכה. האם לא בעל כרחו, אנוסה על פי הנסיבות האובייקטיביות, ויתרה הדימוקרטיה הסובייטית את השלטון לבורגנות הגדולה? הבורגנות עצמה לא חשבה כך. הלא ראינו כבר, כי היא לא רק לא פללה, שהמהפכה תביא לה את השלטון, אלא, להיפך, היא ראתה במהפכה סכנת מות לכל מעמדה הסוציאלי.

"המפלגות המתונות לא רק לא רצו במהפכה – כותב רודזיאנקו – אלא פשוט פחדו מפניה. חששה מפני הפורענות הזאת ביחוד מפלגת הקאדטים, העומדת באגף השמאלי של הסיעות המתונות ואשר משום כן היו לה, יותר מלכל שאר הסיעות, נקודות-מגע עם המפלגות המהפכניות בארץ",

הנסיון של 1905 שמש לליברלים עדות חותכת יותר מדי, כי סופו של נצחון הפועלים והאכרים לסכן את הבורגנות לא פחות מאשר את המונרכיה. מהלך המרד בפברואר הוכיח, לכאורה, את צדקת הנבואה הזאת. אמנם, הרעיונות הפוליטיים, שהגו בימים ההם ההמונים המהפכנים, היו נטולות צורה מבחינות רבות, אבל הקו המבדיל בין העובדים ובין הבורגנים היה, על כל פנים, חותך מאד.

הפריואט-דוצנט סטנקביץ, המקורב לחוגי הליברלים, ידידו ולא אויבו של הגוש הפרוגרסיבי, מציין כדלהלן את הלך הרוחות במחנה הליברלים למחרת המהפכה שלא הצליחו למנעה:

“באורח רשמי היו הכל חוגגים, מקלסים את המהפכה, קוראים *הידד* לגבורי מלחמת החופש, מתקשטים בסרטים אדומים והולכים בסך מתחת לדגלים אדומים... אולם בסתרי לבם, מפה לאוזן הזדעזעו, התבהלו והרגישו את עצמם שבויים בתוך סטיכיה אויבת, ההולכת בדרך לא נודעה. לעולם לא תשכח דמותו של רודזיאנקו, זה האדון המסורבל והאיש נשוא הפנים, שבקש לשמור על הדרת כבודו, בעברו במסדרוני הארמון הטאברי בין המוני החיילים הפרומים, אך פניו הקפואים והחורים הפיקו צער עמוק ויאוש רב. הפירוש הרשמי היה, כי *החיילים באו לתמוך בדומא במלחמתה כלפי הממשלה*, ואילו למעשה היתה הדומא מבוטלת מראשית הימים. וארשת-פנים זו היתה לכל חברי הועד הזמני של הדומא והחוגים שעמדו סביבו. אומרים, כי בביתם געו באי-כוח הגוש הפרוגרסיבי בבכיה היסטורית מיאוש חדל-אונים”.

עדות חיה זו חשובה מכל החקירות הסוציאולוגיות בדבר יחסי הכוחות. רודזיאנקו מודה בעצמו, כי הוא נזדעזע מהתמרמרות חסרת-אונים למראה החיילים האלמונים שהיו אוסרים, *על פי מצות אנשים בלתי ידועים*, את הפקידים רמי המעלה של המשטר הישן ומביאים אותם אל הדומא. נמצא שהקאמרה היה בבחינת מנהלו של בית הסוהר שבו ישבו אנשים, שאמנם היו מחולקים עמו בדעותיהם, אך סוף סוף היו מאנשי שלומו. רודזיאנקו היה נדהם ונרעש מ”שרירות הלב” והזמין אל משרדו את שצ’גלוביטוב האסור, אך החיילים סרבו בהחלט להסגיר אליו את האסיר רם המעלה.

“נסיתי להשתמש בסמכותי – מספר רודזיאנקו – אבל החיילים התגודדו מסביב לפקיד רם המעלה ובפנים חצופים וקנטרנים הראו לי את הרובים שבידיהם. אחרי הדברים האלה הובל שצ’גלוביטוב, ואין איש יודע לאן”.

היוכל איש לאשר בצורה חותכת מזו את דברי סטאנקביץ שאמר, כי החיילים, שבאו, לכאורה, לתמוך בדומא, בטלוח בעצם?

לאנשי הדומא, פחות מלאחרים, היה יסוד השלוח את נפשם ולא לראות, כי השלטון נתון בידי המועצה מראשית המהפכה. הצייר האוקטובריסטי שידלובסקי, אחד ממנהיגי הגוש הפרוגרסיבי, כותב בזכרונותיו:

“המועצה כבשה את כל מוסדות הדואר, הטלגרף, הראדיו, את כל בתי התיבות של הרכבת בפטרבורג, את כל בתי הדפוס. ובלי נטילת רשות ממנה אי אפשר היה לא לשלוח טלגרמה, לא לנסוע מפטרבורג ולא להדפיס כרוז”.

לפסקה זו, המעריכה את יחסי הכוחות בצורה שאינה משתמעת לשני פנים, יש להכניס רק תקון אחד: “כבוש” הטלגרף, מסילות הברזל, בתי הדפוס וכו’ בידי המועצה – פירושו הוא, שפועלי המוסדות האלה ופקידיהם לא צייתו אלא למועצה בלבד.

דוגמא לקובלנתו של שידלובסקי אתה מוצא במקרה שאירע בעצם המו”מ שהתנהל בין מנהיגי המועצה ובין הדומא. הישיבה המשותפת נפסקה בבוא הידיעה התכופה, כי מפסקוב, שבה ישב המלך לאחר שנע ונד על פני מסילות הברזל, קוראים לרודזיאנקו על פי קו חבור ישר. נשיא הדומא הכל-יכול הודיע, כי הוא לא ילך יחידי אל הטלגרף.

“יתנו לי צירי הפועלים והחיילים משמר או יסעו עמי, שאם לא כן יאסרוני שם בבית הטלגרף... מה לעשות! – הוסיף רודזיאנקו בהתעוררות – לכם הכוח והשלטון. אתם יכולים, כמובן, לאסור אותי... יתכן, כי תאסרו את כולנו, אין אנו בטוחים בדבר”.

המעשה היה בראש חודש מארס, פחות מיומים לאחר שהועד הזמני, שבראשו עמד רודזיאנקו, “לקח” את השלטון בידו.

כיצד, אם כן, קרה הדבר, כי הליברלים עמדו בכל זאת ליד הגה השלטון? מי ואיך מלא את ידיהם לכונן ממשלה על סמך המהפכה, שהם נתיראו מפניה, התנגדו לה, ניסו לדכאה, על סמך המהפכה, שההמונים-אויביהם חוללו בעוז ובגבורה, באופן שמועצת הפועלים והחיילים, שעלתה מתוך המרד, היתה מחויבת המציאות והחזקה בעיני הכל שליט שאין עליו עוררין?

ועתה נשמע לדברי הצד השני, זה שמסר את השלטון.

“העם לא נשא את נפשו אל הדומא, – כותב סוחאנוב על ימי פברואר – לא התענין בה ולא עלה על דעתו – מבחינה טכנית – לעשותה מרכז התנועה*.”

הודאה זו חשובה שבעתים, משום שבעוד כמה שעות יתאמץ סוחאנוב בכל כוחותיו למסור את השלטון לועד הדומא הממשלתית.

“מיליוקוב הבין יפה, – אומר סוחאנוב להלן, בדברו על המשא ומתן בכ”ח במאס – כי יש לאל ידו של הועד הפועל ליתן את השלטון לאמידים או למנעו מהם”.

האפשר למצוא נוסח החלטי מזה? היש נסיבה פוליטית ברורה מזו? ואף על פי כן כותב סוחאנוב מניה וביה דברים שהם סותרים אותו ואת הנסיבות יחד:

“השלטון, הבא במקומו של הצאריזם, אינו יכול להיות אלא שלטון בורגני... החלטה זו צריכה להיות המגמה. שאם לא כן, לא יצליח המרד, והמהפכה תכשל”.

המהפכה תכשל – בלי רודזיאנקו!

שאלת היחסים שבין הכוחות הסוציאליים נתחלפה כאן בסמיכה-מלכתחילה ובמונחים מותנים: אכן, זוהי מהותה של התורניות המשכילית. אך להלן יתברר לנו, כי תורניות זו לא היתה אפלטונית כל עיקר: היא קיימה פונקציה ממשית למדי, אם כי בעינים עצומות.

לא בכדי הבאנו פסוקים מדברי סוחאנוב דוקא. הרוח החיה בועד הפועל היה בתקופה ראשונה זו לא הנשיא צ'חאידזה, הקרתני הישר והמוגבל, אלא דוקא סוחאנוב, המסוגל בדרך כלל פחות מכל אדם להיות מנהיג במהפכה. הוא היה חציו עמוני וחציו מרכסיסטן, יותר עד ראייה ישר – מאיש פוליטי, יותר עתונאי – מאיש מהפכה, יותר מליץ – מעתונאי, ומשום כן השכיל לכלכל את מעשיו על פי שיטה מהפכנית רק עד שבאה שעת הצורך לעבור מן ההלכה אל המעשה. הוא היה בינלאומי פאסיבי בימי המלחמה, ומראשית המהפכה החליט, כי מן הראוי הוא להזדרז ולהטיל על הבורגנות את השלטון ואת המלחמה. בענייני הלכה, – כלומר: על כל פנים לפי הצורך, אם לא בכשרונו לכלכל דברים עד תומם, היה סוחאנוב משכמו ומעלת גבוה מכל חברי הועד הפועל שנמצאו בימים ההם. אולם עיקר כוחו היה בזה, שהוא תרגם לשפת התורנות את התכונות האורגניות של כל הפמליא הזאת, שהיא רבת גוונים ואף על פי כן כולה ממין אחד: אי אמון בכוחות עצמם, פחד מפני ההמון ויחס של יהירות וכבוד לגבי הבורגנות. לנין אמר על סוחאנוב, שהוא אחד מבאי כוחה הטובים ביותר של הבורגנות הזעירה. וזהו הטוב מכל מה שאפשר להמליץ עליו.

אלא שאין לשכוח אגב אורחא, כי המדובר הוא על בורגנות זעירה מן הסוג החדש, הרכושני, על עוזרים בבתי חרושת, מסחר ובנקים, על פקידי ההון מצד אחד והביורוקרטיה העובדת מצד שני, כלומר: על המעמד הבינוני החדש, אשר בשמו בא הסוציאלי-דימוקרטי הגרמני הידוע, אדוארד ברנשטיין, ובסוף המאה שעברה פתח ברביזיה כלפי התורה המהפכנית של מארכס. כדי שנוכל להשיב על השאלה: היאך מסרה מהפכת הפועלים והאכרים את השלטון לידי הבורגנות? עלינו להכניס לתוך השלשלת הפוליטית חולית-בינים: הדימוקרטים והסוציאליסטים הבורגנים-זעירים מסוגם של סוחאנוב, העתונאים והפוליטיקאים בני המעמד הבינוני החדש, שהורו להמונים, כי הבורגנות היא אויב, ואלו בעצמם חששו בעיקר שמא יפרקו ההמונים הללו מעליהם את עול הנהגתו של האויב הזה. הסתירה, שבין אופי המהפכה ובין צביון השלטון שעלה מתוכה, מסתברת בסתירה שבצביון הבורגני-הזעיר החדש, המתמצע בין ההמונים המהפכנים והבורגנות הרכושנית. עם השתלשלות מאורעותיה של המהפכה יתגלה לפנינו במלואו תפקידה הפוליטי של הדימוקרטיה הבורגנית-הזעירה מן הסוג החדש. לפי שעה נסתפק ברברים אחדים.

רק מעוטו של המעמד המהפכני משתתף במרד השתתפות של ממש, וכוחו של המיעוט הזה הוא בסיועו או, לפחות, ביחס הרצון של הרוב. עם תגבורת אש האויב יחלצו ממילא מתוך המיעוט הפעלתני והלווחם הזה כל המהפכניים שבו, המוכנים למסור את נפשם על קידוש השם. ולא פלא הוא, שבמלחמות פברואר עמדו הפועלים הבולשביקים בשורה הראשונה. אבל משעת הנצחון, עם ראשית התבצרותו הפוליטית – משתנים פני הדברים. אל הבחירות למוסדותיה של המהפכה המוכתרת בנצחון מוזמנים ומצטרפים המונים רחבים הרבה יותר מאלה שקדשו מלחמה בכלי זינם שבידם. ולא דוקא במוסדות הדימוקרטיים הכלליים, כגון העיריות והזמסטבות, או ברבות הימים – האסיפה המכוננת, אלא גם במוסדות המעמדיים, כגון מועצת צירי הפועלים. הפועלים, המנשביקים, הס.ר. – ים והבלתי מפלגתיים, תמכו רובם ככולם בבולשביקים בשעת נפתוליהם עם הצאריזם. אבל רק מעטים מאד מבין הפועלים הבינו, במה משתנים הבולשביקים משאר המפלגות הסוציאליסטיות. לעומת זאת היו הפועלים מבדילים בינם לבין הבורגנים. והדבר הזה הוא שקבע את המצב הפוליטי לאחר הנצחון. הפועלים בחרו בסוציאליסטים, כלומר: בכל אלה שהתנגדו לא רק למונרכיה אלא גם לבורגנות. הם לא הבדילו כמעט בין ג' המפלגות הסוציאליסטיות. ומכיון שלמנשביקים ולס.ר. – ים היו מחנות רבים של אינטליגנטים, שנהרו אליהם מכל צד, ומכיון שעל ידי כך היתה להם חבורה גדולה של תעמלנים, – לפיכך היו המנשביקים והס.ר. – ים זוכים ברוב מכריע בעת הבחירות.

לצד זה נמשך ביתר שאת הצבא המתעורר. ביום החמישי למרד נספח חיל המצב הפטרוגרדי אל הפועלים, לאחר הנצחון הזמינוהו להשתתף בבחירות אל המועצות. החיילים בחרו באמונה שלימה את כל המצדדים בזכותה של המהפכה, המתנגדים לאופיצרים המונרכיסטים, והיכולים להביע את הדברים האלה בפרהסיא: אלה היו המתנדבים, הליברלים, החובשים, הקצינים הצעירים מבני האינטליגנציה, פקידי הצבא הנמוכים, – כלומר: השכבה התחתונה של אותו “מעמד בינוני חדש”. כל אלה, כמעט עד אחד, נספחו ממאס ואילך למפלגת הס.ר. – ים, שמחמת טשטושה האידיאית התאימה על צד היותר טוב למצבם הסוציאלי, שהוא מצב בינים, ולקטנות המוחין שלהם מבחינה פוליטית. באי כוחו של חיל המצב היו, איפוא, מתונים ובורגניים הרבה יותר מהמון החיילים. המון החיילים לא עמד על ההבדלה הזאת: היא צריכה היתה להתגלות מתוך הנסיון של החדשים הקרובים. והפועלים אף הם בקשו

להתקרב ככל האפשר אל החיילים, כדי לחזק את הברית אשר נכרתה בדם ולזיין היטב את המהפכה. ומכיון שבשם הצבא דברו בעיקר הס.ר. ים הטירונים, ממילא גדלה בעיני הפועלים סמכותה של המפלגה הזאת, בצד בני בריתה המנשיביקים. וכך נתגלגלו הדברים שהביאו את שתי המפלגות הפשרניות להיות הרוב המכריע במועצות. דינו אם נציין, כי אפילו בגליל ויבורג היתה ההנהגה גם בימים הראשונים נתונה בידי הפועלים המנשיביקים. בתקופה הזאת היה הבולשביזם תוסס עדיין במעמקי חביונה של המהפכה. הבולשביקים הרשמיים (אפילו במועצה הפטרוגרדית) היו מיעוט מבוטל, שלא קבע עדיין את תפקידיו בבהירות גמורה.

כך נתהוו הפרודוכס של מהפכת פברואר. השלטון – בידי הסוציאליסטים הדימוקרטיים. הם לא כבשוהו בדרך מקרה על ידי “התקפת בלנקיסטים”; לא! הוא נמסר להם בגלוי על ידי המוני העם המנצחים. ההמונים הללו לא רק מסרבים לתמוך בבורגנות, הם גם אינם שמים פדות בינה ובין האצילים והביורוקרטיה. את כלי זינם אין הם נותנים אלא למועצות. ואלו הסוציאליסטים, שהתיצבו בלי יגיעה יתירה בראש המועצות, עיקר דאגתם היא: התסכים הבורגנות – המבודדת, השנואה על ההמונים והאויבת את המהפכה, – לקבל את השלטון? יש להמריצה שתסכים ויהי מה. ומכיון שברור הדבר, כי אין הבורגנות יכולה לוותר על תכניתה הבורגנית, לפיכך מצווים אנו, “הסוציאליסטים”, לוותר על התכנית שלנו: להבליע בשתיקה את המונרכיה, את המלחמה, את שאלת הקרקע, – ובלבד שתואיל הבורגנות לקבל את מתנת השלטון. וכאילו לשם לגלוג על עצמם, הוסיפו “הסוציאליסטים” לכנות את הבורגנות בתואר אויב מעמדי דוקא. בסדרי הפולחן נעשה מעשה של חלול-הקודש. מלחמת המעמדות עד גמירא – היא מלחמה לשלטון ממלכתי. עיקר סגולתה של המהפכה, שהיא מביאה את מלחמת המעמדות לידי גמר. כי מהי מהפכה אם לא מלחמה לשלטון? ואלו “הסוציאליסטים” שלנו אינם שוקדים להוציא את השלטון מידי אויב מעמדי כביכול, – שהשלטון אינו בידו ושכוחות עצמו לא יוכל לכבשו, – אלא, להפך, ליתן בידו את השלטון ויהי מה. האין זה פרודוכס? ביחוד יש להשתומם על כך לאחר שהנסיון של שנת 1918 לא נעשה עדיין, ולאנושיות לא היתה הזדמנות לראות מעשה גרנדיוזי מסוג זה, שהצליח הרבה יותר ונעשה על ידי “מעמד בינוני חדש”, המנהיג את הסוציאלי-דימוקרטיה הגרמנית.

מה תירוץ מצאו הפשרנים להתנהגותם? תירוץ אחד היה עיוני: מכיון שהמהפכה היא בורגנית, לפיכך אין הסוציאליסטים צריכים להתבזות בשלטון – תהא נא הבורגנות אחראית לעצמה. לכאורה, נראו הדברים כעקשניים. ואלו למעשה לא היתה עקשנות מדומה זו אלא כסות בידי הבורגנות הזעירה להסתיר בה את התרפסותה בפני כוח העושר, ההשכלה, והצנו. הבורגנים הזעירים סברו, כי זכות השלטון היא זכותה היסודית של הבורגנות הכבירה, בלי שום קשר אל יחסי הכוחות. בעצם היתה זו התנועה האינסטינקטיבית, המכריחה את הסוחר הזעיר או את המורה – בבית הנתיבות או בתיאטרון – לפרוש הצדה בדחילו ורחימו כדי לפנות את הדרך לרוטשילד. התירוצים העיוניים לא היו אלא בחינת פיצוי להכרת אפסותם. כעבור חדשים, לאחר שנתברר, כי בכוחות עצמה לא תוכל הבורגנות להחזיק בידיה את השלטון שוותר לזכותה – לא התמהמהו הפשרנים, הבליגו עד מהרה על “המשפטים הקדומים” הסוציאליסטיים ונצטרפו למיניסטריון הקואליציוני, ולא על מנת להדיח משם את הבורגנות, אלא, להיפך, על מנת להצילה, לא בעל כרחה, אלא, אדרבא, על פי הצעתה שנשתמעה כפקודה: הבורגנות איימה ואמרה, כי אם לא תקבל דעתה, הרי היא תטיל את השלטון על הדימוקרטיה.

הנימוק השני להסתלקות מן השלטון נראה כמעשי יותר, אם כי לא יותר רציני במהותו. גם סוחאנוב מיועדנו הבלית בראש וראשונה את “התפוררותה” של רוסיה הדימוקרטית:

“ברשותה של הדימוקרטיה לא היו בימים ההם הסתדרויות – לא מפלגתיות, לא מקצועיות ולא מוניציפליות – איתנות ומשפיעות באיזו מדה שהיא”.

הדברים משתמעים כלעג! הסוציאליסט, המופיע בשם המועצות, אינו מזכירן כאן אפילו ברמז. והרי בתוקף המסורת של 1905 עלו המועצות כמתוך האדמה, ומיד הצטיינו בעוזן מכל שאר ההסתדרויות, אשר ניסו אחר כך להתחרות עמהן (העיריות, הקואופרטיבים, ובמדת מה גם האגודות המקצועיות). ואשר לאכרים, זה המעמד המפורר והמפורד לפי עצם טבעו, – הרי דוקא בשל המלחמה והמהפכה היו הללו מאורגנים בצורה שלא היתה דוגמתה לפנים: המלחמה קבצה את האכרים אל הצבא, והמהפכה שותה לצבא אופי פוליטי! לא פחות משמונה מיליון אכרים היו מאורגנים בגדודים ובלגיונות, שכונו מיד את ביאת-כוחם המהפכנית, ובאמצעותה, על ידי צלצול בטלפון, אפשר היה להעמידם הכן. האומנם יש כאן משום “התפוררות”?

אמנם, יכול בעל הדין לבוא ולטעון, כי בשעה שהיו מדיינים בשאלת השלטון, עדיין לא ידעה הדימוקרטיה, היאך יתנהג הצבא שבחזית. לא כאן המקום לברר, אם היה יסוד-מה לפקפק או לשער, כי חיילי החזית, העיפים והיגעים, יחפצו לתמוך בבורגנות האימפריאליסטית. דינו אם נציין, כי כל השאלה הזאת נפתרה בהחלט במשך שנים-שלושת הימים שהפשרנים שקדו לכונן מאחורי הקלעים ממשלה בורגנית.

“המהפכה נסתיימה בהצלחה ב-3 במארס”, – מודה סוחאנוב.

ואף על פי שכל הצבא נספח אל המועצות, היו המנהיגים דוחים בהחלט את השלטון: במדה שהשלטון נתרכז בידיהם, בה במדה חששו מפניו.

וכל זה למה? איך קרה הדבר, שדימוקרטים, “סוציאליסטים”, שנסמכו על המונים רבים, אשר דוגמתם לא ידעה שום דימוקרטיה

בעולם, ודוקא המונים בעלי נסיון רב, בעלי משמעת ונשק, המאורגנים במועצות – איך קרה הדבר, שדימוקרטיה אדירה זו, ששום כוח, לכאורה, לא יוכל לה, חששה לקבל על עצמה את השלטון? פליאה זו, המסובכה למראית עין, מסתברת בזה, שהדימוקרטיה לא סמכה על הכוח התומך בה, היא יראה מפני ההמונים, היא לא האמינה שנאמנותם תאריך ימים, וביחוד חששה מפני ה"אנרכיה", כלומר: היא חששה, שמא לאחר שתקח את השלטון בידיה, תהיה היא, ועמה השלטון, כלי שעשועים בידי "הסטיכיות המופקרות". ר"ל: הדימוקרטיה הרגישה את עצמה לא כמנהיג לעם בתקופת עלייתו המהפכנית, אלא כאגף שמאלי של המשטר הבורגני, כקרן המשוש שלו, הנטויה אל ההמונים. היא היתה מכוּנה סוציאליסטית וגם היתה סוציאליסטית בעיניה, וכל זה כדי להסתיר, לא רק מעיני ההמונים, אלא גם מעצמה, את תפקידה האמיתי: לולא השכרון הזה, כי עתה קצרה ידה לעשות את תפקידה. זהו הפתרון לפרדוקס היסודי של מהפכת פברואר.

בראש חודש מארס, לעת ערב, באו לישיבת ועד הדומא באי כוח הועד הפועל: צ'חאיזוה, סטקלוב, סוחאנוב ועוד... כדי לדון בדבר התנאים שעל פיהם יתמכו המועצות בממשלה החדשה. הדימוקרטים החסירו מתכניתם את שאלות המלחמה, הריפובליקה, הקרקע, יום העבודה בן 8 השעות, והעמידו את הכל על דרישה אחת ויחידה: מתן חופש התעמולה למפלגות השמאל. אכן, זוהי ותרנות הראויה לשמש מופת לדורות ולמשפחות האדמה כולן: סוציאליסטים, שכל השלטון בידם ושכוחם לתת או למנוע את חופש התעמולה, מוסרים את השלטון ל"אויבם המעמדי", בתנאי שהלה יבטיח להם... חופש התעמולה. רודזיאנקו חשש ללכת אל בית הטלגרף ואמר לצ'חאיזוה ולסוחאנוב:

– השלטון בידכם, יש לאל ידכם לאסור את כולנו.

וצ'חאיזוה וסוחאנוב השיבו לו:

– קחו את השלטון, אך אל נא תאסרונו על חטא התעמולה.

כשאתה חוקר לדעת את המשא ומתן, שנהלו הפשרנים עם הליברלים, ואת כל פרטי היחסים שבין האגף הימני והשמאלי בארמון הטאברי בימים ההם, נדמה לך, כי על גי-החזיון האדיר, שעליו מתחוללת הדרמה ההיסטורית של העם, עומדת לה להקה של שחקנים קרנתיים, שמצאה קרן זוית פנויה, משתמשת בהפסקה, משחקת וודביל חסר-טעם!

האמת ניתנה להאמר, כי מנהיגי הבורגנות לא שיערו ולא פללו, כי יקרה משהו מעין זה. יתכן, כי אילו שיערו שמנהיגי המהפכה ינקטו פוליטיקה מסוג זה, היה פוחת פחדם מפני המהפכה. אמנם, גם במקרה זה היו טועים בחשבונם, אבל – בצוואת חדא עם מנהיגי המהפכה. ואף על פי כן חשש סוחאנוב, שהבורגנות לא תסכים לקבל את השלטון גם על פי התנאים המוצעים, על כן התנה תנאי חמור לאמור:

– איש זולתנו לא יוכל לעצור את הסטיכיה... אין לכם ברירה אלא זו: לקבל את התנאים שהצענו.

כלומר: קבלו נא את התכנית, שהיא, בעצם, תכניתכם; בשכר זה מבטיחים לנו להכניע את ההמון שנתן לכם את השלטון.

הה, מכניעי הסטיכיות העלובים!

מיליוקוב השתומם.

“הוא לא ניסה כלל – כותב סוחאנוב בספר זכרונותיו – להסתיר את קורת-רוחו ואת השתוממותו הנעימה”.

וכשצירי המועצות הוסיפו, לשם תוספת חשיבות, ואמרו, כי התנאי שלהם הוא “תנאי ולא יעבור”, נרגש מיליוקוב ועודדם בפסוק זה:

“כן, הנה הקשבתי לדבריכם וחשבתי בלבי, מה רבה הדרך שעשתה תנועת הפועלים שלנו משנת 1905...”

ברוח זו של תנין נדיב-לב דברו גם שליחי הדיפלומטיה ההוהנצולרנית בבריסק דליטא עם צירי הראדא האוקריינית, – הם נתנו תודה לבגרותה המדינית בטרם פתחו פיהם לבלוע אותה. ואם הבורגנות לא בלעה את הדימוקרטיה הסובייטית, הרי אין זו זכותו של סוחאנוב ולא אשמתו של מיליוקוב.

הבורגנות קבלה את השלטון מאחורי גבו של העם. במעמדות העובדים לא היה לה כל סעד ומשען. אולם יחד עם השלטון ניתן לה משהו מעין משען בכלי שני: המנשביקים והס-ר. ים, שההמונים הגביהום למעלה, מסרו בשמם הפרטי את שטר-האמנה לבורגנות.

אם נשקיף על הפעולה הזאת מבחינת הדימוקרטיה הרשמית, תצטייר לעינינו תמונה של בחירות מעוקפות, שבהן ממלאים המנשביקים והס-ר. ים תפקיד טכני של חולית-בינים, כלומר: של הבוררים הקאדטיים. ואם נבדוק את השאלה מבחינה פוליטית, הרי בעל כרחנו נאמר, כי הפשרנים גנבו את דעת ההמון, שכן הם העלו לשלטון את המעמד שלשם מלחמה בו נבחרו בשעתם.

ולבסוף, מבחינה סוציאלית עמוקה יותר מקבלת השאלה צורה כזאת: מפלגות בורגניות-זעירות, שבתנאי החולין היו פרטנציוזיות מאד ומרוצות מעצמן, לא עמד בהן כוחן, כשהמהפכה העלתה אותן לגבהי השלטון, והן נתבהלו מרפיונן ונזדרזו למסור את ההגה לבאי כוח ההון.

במעשה זה של פרוסטרציה נתגלו מיד קלישותו האיומה של המעמד הבינוני החדש ותלותו המשפילה בבורגנות האדירה.

בדעתם או בהדגישם, כי בין כה וכה לא יעצרו כוח להחזיק ימים רבים את השלטון בידם, כי על כרחם ימסרוהו ימינה או שמאלה, – החליטו הדימוקרטים, כי מוטב להם למסרו היום לידי ליברלים מהוגנים מלתתו מחר לבאי כוחו הקיצוניים של הפרוליטריון. על כל פנים, גם בצורה זו תפקידם של הפשרנים, עם כל תגותו הסוציאלית, אינו חדל להיות מעשה בגידה בהמונים.

בתתם אמון בסוציאליסטים, נתקפחו הפועלים והחיילים קפוח פוליטי, שהיה להם להפתעה. הם השתוממו, חרדו, אבל לא השכילו למצוא מיד את הדרך. בחיירהם הממו אותם בנימוקים, והם לא מצאו אותה שעה תשובה לסתור, אם כי הרגישו כי הנימוקים הללו מתנגדים לכוונתם ומגמתם. כבר בעת הפכת פברואר לא נתכוונו מגמותיהם המהפכניות של ההמונים ומגמותיהם של המפלגות הבורגניות זעירות. הפרוליטרי והאכר הצביעו בעד המנשביק או ה-ס.ר., לא משום שהללו היו פשרנים, אלא משום שהתנגדו למלך, לבעל האחוז ולבעל ההון. אבל בהצביעם בעדם הקימו את המחיצה בין עצמם ובין מטרותיהם. ושוב לא יכלו לצעוד קדימה בלי שיתקלו במחיצה, שהקימו בעצמם ידיהם, או בלי שיהרסוה. זה היה *qui pro quo* המופלא הצפון ביחסי המעמדות כפי שהוא נתגלה במהפכת פברואר.

* * *

אל הפרדוכסון היסודי נצטרף מיד פרדוכסון משלים. הליברלים הסכימו לקבל את השלטון מידי הסוציאליסטים בתנאי, שהמונרכיה תסכים לקבל את השלטון מידיהם.

בשעה שגוצ'קוב נסע לפסקוב בלויית המונרכיסטן הידוע לנו שולגין, כדי להציל את השושלת, היתה שאלת המונרכיה הקונסטитуציונית במרכז המשא ומתן שהתנהל בין שני הועדים של הארמון הטאברי. מיליוקוב בקש להוכיח לדימוקרטים, אשר הגישו לו את השלטון, כי שוב אין הרומאנובים מסוכנים, כי את ניקולאי יש להדיח, כמובן, ואלו יורש העצר אלקסיי ואפיטרופסו מיכאיל יכולים בהחלט להבטיח את השלום והרווחה בארץ:

“האחד: ילד גדול, והשני – טפש גמור”.

נוסיף גם את דברי ההערכה, שאמר המונרכיסטן הליברלי שידלובסקי על המתעתד להיות מלך:

“מיכאיל אלכסנדרוביץ השתדל בכל צורה של השתדלות להמנע מכל עסקי מדינה ונתמכר כולו לספורט הסוסים”.

זוהי הערכה נפלאה. ביחוד אם יחזרו עליה בפני ההמונים. לאחר מנסותו של לודויג הט"ז לווארן הכריז דאנטון בקלוב היעקובינים, כי אדם, כיון שהוא טפש – שוב אינו מסוגל להיות מלך. ואלו הליברלים הרוסים סברו, להפך, כי טפשותו של המלך היא הפאר המצוין ביותר למשטר הקונסטитуציוני. אגב: זה היה נימוק חפשי, מותאם לפסיכולוגיה של הפשטנים שבשמאל, אבל גם לדידם היה זה נימוק גס יותר מדי. היתה השתדלות להוכיח לחוגים הרחבים של הבעלי-בתים הליברלים, כי מיכאיל הוא “חובב האנגלים” ולא פרשו, אם המכוון הוא למרוץ סוסים או לפרלמנטריזם. ובעיקר: יש הכרח בסמל השלטון המקובל, שאם לא כן יהא העם סבור, כי הגיעה שעה שאין דין ואין דיין.

הדימוקרטים הקשיבו, השתוממו דרך נימוס ושידלו בדברים... להכריז ריפובליקה? לא, רק לא לפתור מראש את השאלה. בסעיף השלישי שבתנאי הועד הפועל כתוב לאמור:

“הממשלה הזמנית צריכה להמנע מכל פעולה, שיש בה כדי לקבוע מראש את צורת השלטון”.

מיליוקוב קבע את ענין המונרכיה כתנאי ולא יעבור. הדימוקרטים היו נואשים. אך לעזרתם באו ההמונים. במיטינגים, שנערכו בארמון הטאברי, לא היה איש, לא רק מן הפועלים אלא גם מן החיילים, שרצה במלך, ולא היתה שום אפשרות לכופ עליהם מלך. ואף על פי כן ניסה מיליוקוב לשחות נגד הזרם ולהציל את כסא המלכות ואת השושלת מעל לראשם של בני בריתו מצד שמאל. בספרו על תולדות המהפכה הוא מציין בזהירות, כי בסוף שנים במאוס, לאחר שהודיע על אפיטרופסותו של מיכאיל – “גברה המהומה במדה ניכרת”. רודזיאנקו מיטיב ממנו לתאר בציוריות את האפקט שעוררו בהמונים תמרוניהם המלוכניים של הליברלים. גוצ'קוב חזר מפסקוב והביא עמו את תעודת הסתלקותו של ניקולאי לטובת מיכאיל. על פי דרישת הפועלים הוא הלך מיד מבית הנתיבות אל הסדנאות של מסילת הברזל לספר את פרטי הדברים, ולאחר שקרא את תעודת ההסתלקות, סיים ואמר:

“יחי המלך מיכאיל!”

התוצאה היתה מפתיעה. הנואם, כפי שמספר רודזיאנקו, נאסר מיד בידי הפועלים, שאיימו עליו, כביכול, כי הם יהרגוהו נפש.

“בקושי רב הצילוהו בעזרת פלוגת המשמר של הגדוד הקרוב”.

רודזיאנקו, כדרכו, מגזים פה ושם, אך את הדברים ביסודם הוא תיאר כהיותם. הארץ הקיאה את המונרכיה ובשום אופן אי אפשר להחזירה ליושנה. ההמונים המהפכנים לא העלו כלל על הדעת את הרעיון בדבר מלך חדש!

בראותם את פני הדברים, החלו חברי הוועד הזמני לפרוש ממיכאיל בזה אחר זה, – לא פרישה מוחלטת, אלא “עד האספה המכוננת”; שם יתבררו ויתלבנו הדברים. ורק מיליוקוב וגוצ'קוב צדדו בזכותה של המונרכיה עד גמירא, וכמקודם קשרו בשאלה זו את השתתפותם בממשלה. מה לעשות? הדימוקרטים היו סבורים, כי בלי מיליוקוב אי אפשר לצרף ממשלה בורגנית, ובלי ממשלה בורגנית אי אפשר להציל את המהפכה. הווכחים והשדולים נמשכו בלי סוף. בשעת התיעצות, שנערכה בבקרו של ג' במארס, גוברת, לכאורה, בועד הזמני הדעה, כי יש הכרח “להשפיע על הנסיך הגדול שיסתלק”, – משמע, כי חשבוהו למלך! הקאדט השמאלי, ניקרסוב, כבר הספיק לחבר גם את תכנית ההסתלקות. אבל מיליוקוב עמד במריו. על כן, לאחר וכוחים נסערים, נמצאה סוף סוף החלטה:

“שני הצדדים מנמקים בפני הנסיך הגדול את דעתם, ובלי וכוחים יתרים מניחים לנסיך הגדול, שיחליט על דעת עצמו”.

והנה “אדם שהוא טפש גמור”, שאחיו המודח במרד ניסה, בניגוד לחוקת השושלת, לתת לו את כסא המלכות, – היה לפתע פתאום פוסק אחרון בשאלת בנינה המדיני של הארץ המהפכנית. לא יאמן כי יסופר, אבל עובדה היא, כי ה“ויכוח” על גורל הממלכה קם והיה. כדי להשפיע על הנסיך הגדול שיפרוש מן האורוה למען כסא המלוכה, השביע אותו מיליוקוב, כי יש אפשרות מוחלטת לאסוף גייסות מאחורי פטרוגרד אשר יגנו על זכויותיו.

כלומר: עוד לא הספיק מיליוקוב לקבל מידי הסוציאליסטים את השלטון וכבר נזדרז להציע תכנית של הפכה מונרכית.

כתום הנאומים הרבים לזכות ולחובה, בקש המלך שיתנו לו שהות לעיין בדבר. מיכאיל הזמין אל חדרו את רודזיאנקו ושאלו במפגיע: המבטיחים לו השליטים החדשים רק את הכתר או גם את חיי ראשו? הקאמרהר המצוין במינו השיב, כי אין הוא יכול להבטיח לו אלא שתמות נפשו עמו, אם יהיה צורך בכך. הבטחה זו לא ספקה את המועמד כל עיקר. בצאתו, לאחר שהתחבק עם רודזיאנקו, אל הצירים שהמתינו לו, הכריז מיכאיל רומנוב “בקול תקיף למדי”, כי הוא מוותר על המשרה המוצעת לו, שהיא כבודה אבל מסוכנת מאד. לשמע הדברים האלה, התלהב קרנסקי, שסמל במשא ומתן הזה את מצפונה של הדימוקרטיה, קפץ מכסאו וקרא:

“הוד מעלתו, הוא אדם אציל!” – ונשבע, כי מעתה יכריז על זה בכל עת ובכל שעה.

“הפתוס של קרנסקי, – מסביר מיליוקוב בקרירות, – לא הלם ביותר את הפרוזה שבהחלטה”.

בעל כרחך אתה מסכים לדברים אלה. אמנם כן: הטקסט של מחזה-בינים זה לא התאים לפתוס. וכאן המקום להשלים את המשל בוודביל שבקרן הזוית ולציין, כי הבמה נחלקה לחצאין ע”י פרגודים: מעבר מזה שדלו המהפכנים את הליברלים שיצילו את המהפכה, ומעבר מזה – התחננו הליברלים לפני המונרכיה שתציל את הליברלים.

שליחי הוועד הפועל השתוממו באמת ובתמים על עקשנותו הרבה של האיש המשכיל והרואה את הנולד, מיליוקוב¹³, בשל איזו מונרכיה ועל היותו מוכן ומזומן לוותר על השלטון אם לא יתנו לו כתוספת לשלטון גם את רומנוב. אבל מלונותו של מיליוקוב לא היתה, חלילה, לא דקדוקי הלכה ולא רומנטיקה; אדרבא: זו היתה תוצאה מן החשבון הערטילאי שעשו בעלי הרכוש הנבהלים, חשבון שערטילאיתו היא רפיונו שאין לו תקנה.

אמנם, בתורת היסטוריון רשאי היה מיליוקוב להסתייע במנהיגה של הבורגנות המהפכנית בצרפת, הוא מירבו, שגם הוא שאף בשעתו להשלים בין המהפכה ובין המלך. בעצם, גם שם היתה חרדת בעלי הרכוש לרכושם: שכן נוח היה להם להסתירו בצל כנפי המונרכיה, כשם שהמונרכיה הסתתרה בצל כנפי הכנסיה. אלא שבשנת 1789 היתה מסורת השלטון המלכותי בצרפת מאושרת ומקוימת בהכרתו של העם, לא כל שכן לאחר שאירופה כולה היתה מלוכנית. הבורגנות נקשרה במלך, ואף על פי כן הוסיפה לעמוד בתחום שבו עמד גם העם. על כל פנים, השתמשה בהבלי דעותיו של העם לרעתו.

לא כן היה המצב ברוסיה בשנת 1917. כאן השפיעו לא רק התבוסות והכשלונות, שנחל המשטר המלוכני בכמה ארצות בעולם, שהרי עוד בשנת 1905 הושברה המונרכיה הרוסית עצמה שבר שאין לו תקנה. לאחר תשעה בינואר קלל הכומר גאפון את המלך ואת זרעו “זרע-הנחשים”. מועצת צירי הפועלים ב-1905 עמדה בגלוי על יסוד ריפובליקאי. הרגש המונרכיסטי, הטבוע, כביכול, בנפש האכרים, שהמונרכיה בטחה בו ימים רבים והבורגנות עשאתו כסות עינים לנטייתה המלוכנית, – עצם הרגש הזה שוב לא היה קיים כלל. הקונטר-מהפכה הלוחמת שהתקוממה לאחר זמן, מקורנילוב ואילך, ויתרה על השלטון המלוכני. אמנם, זה היה ויתור

של גניבת דעת, אבל דוקא משום כך דימונסטרטיבי מאד: – עד כדי כך פחתו השרשים המלוכניים בעם.

אבל מהפכת 1905, אשר פצעה את המונרכיה פצעי מות, היא שערערה ערעור שאין לו¹⁴ תקנה את הנטיות הריפובליקניות הרופפות, שהיו רווחות בתוך הבורגנות *המתקדמת". שני התהליכים הללו, עם כל הסתירות שביניהם, השלימו זה את זה.

הבורגנות הרגישה מראשית המלחמה, כי היא טובעת, ופשטה יד אל כל קש נדף. היא הוזקקה למונרכיה לא מתוך שזו היתה האמונה המשתפת אותה לעם, אדרבא: לבורגנות לא היה שום דבר, שתוכל להעמידו כנגד אמונותיו של העם, זולת חזון התעתועים המוכתר בכתר מלכות. המעמדות "המשכילים" של רוסיה עלו אל במת המהפכה לא ככרוזי המדינה הראציונלית, אלא כמגיני המשטר של ימי הביניים. מאין משען בעם ולא סעד בכוחות עצמם, בקשו הגרמנים את המשענה בגבוה מהם. ארכימד בקש להפוך את כדור הארץ, אם תמצא לו נקודת-משען. ואלו מיליוקוב, להיפך, בקש נקודת משען כדי לשמור את קרקעותיהם של בעלי האחוזות מפני המהפכה. ובנידון זה היו הגיניראלים של המלך ואלופי הכנסיה הפרבוסלבית קרובים לו הרבה יותר מן הדימוקרטים המאומנים, שראש דאגתם לשאת חן וחסד בעיני הליברלים.

קצרה ידו של מיליוקוב לשבור את המהפכה, על כן החליט ללכדה בערמה. הוא היה מוכן לוותר הרבה: חופש אזרחי לחיילים, עיריות דימוקרטיות, אסיפה מכוננת – אלא בתנאי אחד: שיתנו לו את נקודת ארכימד בצורת מונרכיה. הוא זמם בלבד לעשות את המונרכיה, לאט לאט ובהדרגה, ציר, שעליו יסובו הגיניראלים, הביורוקרטים המחודשים, אלופי הכנסיה, בעלי הרכוש, כל הבלתי מרוצים מן המהפכה. הוא בקש להתחיל ב"סמל", ולאט לאט, במדה שההמונים יתעייפו מן המהפכה, להטיל עליהם עול מלכות ממש. מי יתן ויוכל "להרויח זמן"!

מנהיגה השני של מפלגת הקאדטים, נאבוקוב, הסביר לאחר זמן, מה רב היה היתרון אילו הסכים מיכאיל לשבת על כסא המלוכה:

“על ידי כך היו מונעים את השאלה הפאטאלית בדבר כינוס האסיפה המכוננת בימי המלחמה”.

ראויים הדברים האלה שיקבעו לזכרון! המחלוקת בדבר קביעת מועדה של האסיפה המכוננת תפסה מקום חשוב בין פברואר לאוקטובר, הקאדטים הכחישו בהחלט, כי כוונתם היא לדחות את כינוסם של שליחי העם, ולמעשה שקדו לשים מכשולים. אבוי, בענין זה הוכרחו לסמוך על כוחות עצמם: כסות מלכות לא ניתנה להם. לאחר מנוסתו של מיכאיל, שוב לא יכול היה מיליוקוב להעזר גם בקש נדף.

פרק י: שלטון חדש

מהיותה נתוקה מן העם ומקושרת עם ההון הזר יותר מאשר עם המוני המולדת ומהיותה אויבת את המהפכה שנחלה נצחון – לא יכלה הבורגנות הרוסית למצוא על דעת עצמה אפילו נימוק אחד שיש בו כדי לשמש צידוק לשלטון. אלא שהיה צורך הכרחי בצידוק זה, שכן המהפכה בוחנת בלי רחמים לא רק את הזכויות שבאו בירושה, אלא גם את התביעות החדשות. פחות מכולם מוכשר היה להביא ראיות המתקבלות על דעת ההמון נשיא הועד הזמני רודזיאנקו, שעמד בראש המדינה המהפכנית בימים הראשונים שלאחר המהפכה.

רודזיאנקו היה אחד מנערי המלך בימי אלכסנדר השני, קצין בגדוד הקאוואלרי, נשיא האצילים בפלך, קאמררר של ניקולאי השני, מונרכיסטן עד שרש נשמתו, בעל אחוזה עשיר ועסקן של זמסטבו, חבר במפלגת האוקטובריסטים, ציר הדומא הממשלתית ואחר כך נבחר להיות נשיאה. הבחירה חלה לאחר שהסתלק גוצ'קוב, שנבאש ריחו בחצר המלכות מהיותו "טורקי צעיר": הדומא קותה, כי ע"י הקאמררר יקל לה למצוא נתיבה אל לב המלך. רודזיאנקו עשה כל מה שהיה ביכולתו: הוכיח למלך בלא לב ולב, כי הוא נאמן לשושלת, ראה זכות וחסד לעצמו להתיצב בפני יורש העצר, ואמר לו על עצמו, כי הוא "האיש הגדול והשמן מכל בני רוסיה". אבל כל המוקיוניות הביצנצית הזאת לא הועילה לקאמררר להטות את לב המלך אל הקונסטיטוציה, והמלכה כינתה את רודזיאנקו במכתביה בשם קצר: מנוול.

אין ספק, כי בימי המלחמה היה נשיא הדומא מסב למלך אי-נעימות רבה, דוחק אותו בהודעותיו לקרן זוית – על ידי שדולים מתוך נענוע ידיים, ע"י בקורת פטריוטית וחזות קשה. רספוטין חשב את רודזיאנקו לאויבו הפרטי. קרלוב, שהיה מעורב עם כנופית החצר, אומר על רודזיאנקו:

“חוצפה של קטנות מוחון ודאית”.

ויטה ממתיק אך אינו מיטיב הרבה את משפטו על רודזיאנקו: “איש לא טפש, מבין ענין; ואף על פי כן עיקר ערכו של רודזיאנקו אינו בשכלו, אלא בקולו, – יש לו באס נפלא”.

רודזיאנקו ניסה תחילה לנצח את המהפכה על ידי צנור של כּבָּאִים; הוא בכה כשהגיעה אליו השמועה כי ממשלת הנסיך גוליציין ברח; הסתלק באימת מות מן השלטון שהביאו לו הסוציאליסטים; אחר כך החליט לקבלו, אבל כעבד נאמן, כדי להשיב למלך את האבדה בהזדמנות הראשונה. ולא ברודזיאנקו האשם, אם לא הצליח הדבר.

לעומת זאת, ושוב בסיועם של הסוציאליסטים הנזכרים, נתנה המהפכה לקאמרהרר הלז אפשרות רבה להרעים בקול הבס שלו בפני הגדודים המורדים. עוד בכ"ז בפברואר נאם רודזיאנקו, הרוטמיסטר שיצא בדימוס, בפני גדוד הרוכבים שבא אל הארמון הטאברי לאמור:

“חיילים פרבוסלביים, שמעו לעצתי. הנני איש בא בימים ולא אוליככם שולל, – שמעו בקול האופיצרים, הם לא ינחו אתכם בדרך הרע ויכלכלו את מעשיהם בהסכמה עם הדומא הממשלתית. תחי רוסיה הקדושה!”

כל קציני הגוורדיה מוכנים היו לקבל מהפכה כזאת. ואלו החיילים השתוממו ולא הבינו: מה טעם היה לחוללה? רודזיאנקו פחד מפני החיילים, מפני הפועלים, חשב את צ'חאידזה ואת שאר אנשי השמאל לסוכני גרמניה ובעמדו בראש המהפכה היה מביט פעם בפעם לצדדין, מחשש שמא יאסרוהו בשם המועצה.

דמותו של רודזיאנקו מגוחכת במקצת, אך בשום אופן אינה מקרית: הקאמרהרר, בעל הבאס הנפלא, היה סמל של שני המעמדות השליטים ברוסיה: בעלי האחוזת והבורגנים בצירוף הכמרים המתקדמים. רודזיאנקו עצמו היה ירא שמים ובקי במזמורי הכנסיה. והבורגנים הליברליים, בלי הבדל יחס אל הפרבוסלבות, סברו, כי הברית הכרותה עם הכנסיה יש בה משום הכרח למשטר, כשם שיש הכרח בברית עם המונרכיה.

פני המונרכיסטן המכובד, שקבל את השלטון מידי הקושרים, המורדים ורוצחי העריצים, לבשו קדרות. לא טובה מזו היתה הרגשתם של חברי הועד. כמה מהם הוקירו בכלל את רגלם מן הארמון הטברי, בחשבם, כי המצב לא התברר עדיין כל צרכו. הנבונים שבהם טופפו על בהונות רגליהם מסביב למדורת המהפכה, השתעלו מעשן, ואמרו לנפשם:

– תבער נא עד תומה, אחר כך ננסה לצלות משהו.

הועד הסכים לקבל את השלטון, אך לא בבת אחת העיז לכוון מיניסטריון. “בצפיתו לשעת יסודה של הממשלה”, כביטויו של מיליוקוב, הסתפק הועד במינוי קומיסרים מחברי הדומא לשם עבודה במוסדות ממשלתיים גבוהים: כאן לא נמנעה האפשרות לסגת אחר.

אל המיניסטריון לענייני הפנים נשלח הציר קאראולוב, איש בלתי חשוב אך פחות פחדן מאחרים, אשר הוציא בראש חודש מארס פקודה לאסור את כל פקידי המשטרה החיצונית והחשאית ואת פלוגת הזנדרמים. לז'סטה מהפכנית איומה זו היה אופי אפלטוני בלבד, שהרי המשטרה נאסרה קודם שנתפרסמו הפקודות, ובית הסוהר היה לה המקלט היחידי מפני חמת העם. לאחר זמן ראתה הריאקציה בפעולתו הדימונסטריטית של קאראולוב את ראשיתן של כל הצרות שהתרגשו ובאו אחר כך.

כמפקד בפטרורגרד נתמנה שר הצבא אנגלגארדט, קצין בגדוד הגווארדיה ובעל אחוזה גדול.

במקום לאסור את *דיקטטור" איבנוב, שבא מן החזית להכניע את המטרופולין, שלח אליו אנגלגארדט קצין ריאקציוני שישמש אצלו ראש מפקדה: סוף סוף היו אלה מאנשי שלומנו.

אל המיניסטריון לענייני המשפטים נשלח המאור הגדול של הפרקליטות הליברלית במוסקבה, מאקלקוב המליץ והנבוב, שראשית דרכו היתה להסביר לבירוקרטים הריאקציוניים, כי אין הוא רוצה להיות מיניסטר בחסד המהפכה “ובהפכו את פניו אל החבר השמש שנכנס”, אמר בצרפתית

— “Le danger est à gauche.”

הפועלים והחיילים לא הוצרכו לדעת צרפתית, כדי להרגיש בכל האדונים הללו את אויביהם בנפש.

אבל רודזיאנקו לא הרעיש הרבה בעמדו בראש הועד. מועמדותו לנשיאות הממשלה המהפכנית נתקבלה מאליה: ברור מדי היה, כי מי שהיה המתווך בין בעלי הרכוש ובין המונרכיה אינו מתאים לשמש מתווך בין בעלי הרכוש ובין המהפכה. אבל הוא לא ירד מעל הבמה, הוא ניסה בעקשנות להחיות את הדומא ועמד תמיד במרכז כל הנסיונות שנעשו כדי ללכד את הקונטר-מהפכה הבורגנית-אצילית. עוד יזמן לנו לשמוע את שמעו.

בראש חודש מארס החל הועד הזמני לכוון את המיניסטריון, בהכניסו לתוכו את האנשים, שפעמים רבות, מ-1915 ואילך, המליצה עליהם הדומא כעל נאמנים על תושבי הארץ: אלה היו בעלי אחוזה ותעשייה גדולים, צירי האופוזיציה בדומא, מנהיגי הגוש הפרוגרסיבי. עובדא היא, כי המהפכה, שחוללה הפועלים והחיילים, לא השפיעה כלל על הרכבה של הממשלה המהפכנית, חוץ

מאחד שיצא מן הכלל. האחד הזה היה קרנסקי. האמפליטודה רודזיאנו-קרנסקי היא האמפליטודה הרשמית של מהפכת פברואר.

קרנסקי נכנס לממשלה כשליחה המוסמך של המהפכה, כביכול. ואלו יחסו למהפכה היה כיחסו של עורך-דין קרתני, שהשתתף במשפטים פוליטיים. קרנסקי לא היה מהפכן, – הוא רק התחכך בצד המהפכה. וכשעמדה לו זכות מצבו הליגאלי, והוא נבחר אל הדומא, היה נשיאה של סיעת העמלנים, האפורה והמחוסרת פרצוף, שהיתה מעוטת דם, פרי תערוכת הליברלים והעמוניות. הוא לא היה לא בעל הכשרה עיונית ולא בעל אסכולה פוליטית, לא בעל כשרון המחשבה המכלילה ולא בעל כוח רצון פוליטי. במקום כל הסגולות הללו היו לו תפיסה חטופה, התלהבות מהירה ותפארת-המליצה, המשפיעה לא על המחשבה או על הרצון, אלא על העצבים. נאומיו בדומא, ברוח הרדיקליזם הדיקלמטורי, שלא היה לו מחסור באמתלאות, הוציאו לו אם לא מוניטין, על כל פנים פרסום. מהיותו פטריוט היה קרנסקי, כמו הליברלים, מתיחס בימי המלחמה אל עצם המחשבה בדבר מהפכה כאל מחשבה הרת אבדון. הוא הודה במהפכה לאחר שבאה ולאחר שנתקלה בפרסומו כביכול והגביהתו למעלה בקלות כזאת. בדרך הטבע נזדהתה בעיניו המהפכה עם השלטון החדש, אלא שהועד הפועל החליט, כי במהפכה בורגנית צריך השלטון להיות בידי הבורגנות. נוסחה זו נראתה בעיניו כמזויפת, על כל פנים משום שהיא נעלה בפניו את דלת המיניסטריין.

קרנסקי היה בטוח בהחלט, כי הסוציאליזם שלו לא יזיק למהפכה הבורגנית, כשם שהמהפכה הבורגנית לא תזיק לסוציאליזם שלו. הועד הזמני החליט לנסות ולהתיק את הציר הראדיקלי מן המועצה, והדבר עלה ביד הועד בלי יגיעה יתירה לאחר שהציע לו את התיק לענייני המשפטים, שמקלוב כבר הספיק להסתלק ממנו. קרנסקי היה נטפל במסדרון אל ידידיו ושואל:

– לקבל או לא לקבל?

הידידים לא פקפקו כלל שקרנסקי החליט לקבל. סוחאנוב, שבימים ההם היה מחבב את קרנסקי, הכיר בו (אמנם, בזכרונותיו שנכתבו לאחר זמן) “בטחון באיזה יעוד מיוחד שהוטל עליו... ורוגזה רבה כלפי כל מי שלא האמין ביעוד הזה”. הידידים, ובתוכם גם סוחאנוב, יעצו סוף סוף לקרנסקי שיקבל את התיק: יש בזה יתר בטחון, על ידי איש משלנו אפשר יהיה בכל זאת לדעת את הנעשה אצל הליברלים הערמומים הללו.

מנהיגי הועד הפועל היו מסיתים בלחש את קרנסקי שיעבור את העבירה, שאליה שאף בכל כוחותיו גם בלעדי זאת, ואף על פי כן מנעו ממנו את האישור הרשמי. הרי הועד הפועל כבר הביע את דעתו, אמר סוחאנוב לקרנסקי, ולא כדאי לשוב ולעורר את השאלה במועצה משום חשש, שהמועצה תשיב בתכלית הפשטות:

“השלטון צריך להיות בידי הדימוקרטיה הסובייטית”.

זהו בדיוק ספורו של סוחאנוב עצמו: צירוף משונה של תמימות וציניות. הרוח החיה בכל מסתורין השלטון הזה מודה בגלוי, כי כבר בשנים במאוס היתה דעת המועצה נוטה לקבל באורח רשמי את השלטון, שלמעשה כבר היה בידיה אור לכ"ח בפברואר, וכי רק מאחורי גבם של הפועלים והחיילים, שלא מדעתם ובניגוד לרצונם האמתי, יכלו המנהיגים הסוציאליסטיים לכבוש את השלטון לטובת הבורגנות. על פי ספורו של סוחאנוב יש בקנוניא שבין הדימוקרטים והליברלים כל הסימנים המשפטיים של מעשה פשע כלפי המהפכה, כלומר: התנקשות חשאית בשלטון העם ובזכויותיו.

דברם על קוצר רוחו של קרנסקי, היו מנהיגי הועד הפועל מתלחשים ואומרים, כי אין זה ראוי והוגן לסוציאליסטן לקבל באורח רשמי פירור של שלטון מידי אנשי הדומא, שזה עתה קבלו את כל השלטון מידי הסוציאליסטים. מוטב שיעשה קרנסקי את הדבר על אחריות עצמו. אכן, על פי איזה חוש, שאינו שוגה לעולם, היו האדונים הללו מצליחים תמיד למצוא את הפתרון המסובך והמזויף ביותר לכל מצב שהוא.

אבל קרנסקי לא רצה להכנס לממשלה בבגדי ציר ראדיקלי; הוא זקוק היה לאיצטלה של מורשה מטעם המהפכה המוכתרת בנצחון. כדי להמנע מהתנגדות לא בקש קרנסקי אישור לא מאת המפלגה, שאליה יחס את עצמו, ולא מאת הועד הפועל, שבו נחשב לסגן יושב-ראש. אבל הוא הזהיר את המנהיגים, ובמושב הכללי של המועצה, שעדיין היתה בימים ההם מעין מיטינג של תוהו ובוהו, בקש רשות הדבור להודעה שלא מן המניין, ובנאומו, שאחזים מכתירים אותו בתואר מבולבל, ואחרים בתואר היסטרי (אגב: אין תואר אחד סותר את השני), דרש שיביעו לו אמון ודבר על נכונותו הסתמית למות על קידוש שמה של המהפכה ועל נכונותו הממשית יותר לקבל את תיק המיניסטר לענייני המשפטים. ודי היה לו לומר דברים על ההכרח להכריז חנינה פוליטית כללית ולהעמיד לדין את פקידי המלך, – ומיד הורעש האולם ממחיאות כפיהם של הנאספים, שאין להם לא נסיון ולא מנהיג.

“הפארס הזה – כותב שליאפניקוב בזכרונותיו – עורר בלב רבים רוגז רב ושאט נפש על קרנסקי”.

אבל איש לא השיג על דבריו: הסוציאליסטים, לאחר שמסרו את השלטון לבורגנות, נמנעו, כפי שידוע לנו, מלעורר את השאלה בהמון. הצבעה לא היתה. קרנסקי החליט לפרש את מחיאות הכפים כאילו היו אלה בחזקת כתב הרשאה. על פי דרכו, צדק קרנסקי. חברי המועצה צדדו בלי שום ספק בזכות כניסתם של הסוציאליסטים אל המיניסטריין, בראותם בכניסה זו פסיעה לקראת קצו של

השלטון הבורגני, שלא השלימו עמו כלל. אם כה ואם כה, סתר קרנסקי את ההלכה הרשמית בענין השלטון והסכים בשנים במארס לקבל את תיק המיניסטר לעניני המשפטים.

“הוא היה מרוצה מאד מהתמנותו – מספר האוקטובריסטן שידלובסקי – ואני זוכר היטב, כי בשכבו בחיק כורסה שבמעון הועד הזמני, היה הוא מדבר בהתלהבות על הרמה הגבוהה שעליה יעמיד את המשפט ברוסיה”.

אכן, כעבור חדשים מספר הוא הוכיח את הדבר במשפט הבולשביקים.

המנשביק צ'חאידזה, שהליברלים, מתוך חשבון פשוט ועל סמך המסורת הבינלאומית, בקשו להטיל עליו בשעה קשה את עול המיניסטריון לעניני העבודה, סרב בהחלט והוסיף להיות יושב ראש של מועצת הצירים. צ'חאידזה היה פחות מבהיק מקרנסקי, אך הוא קורץ, בכל זאת, מחומר רציני יותר.

הציר, שעליו סובבה הממשלה הזמנית, אם כי לא נשיאה, היה מיליוקוב, מנהיגה המוסכם של מפלגת הקאדטים.

“מיליוקוב היה בכלל משכמו ומעלה גבוה מכל שאר חבריו בקבינט, – כתב הקאדט נאבוקוב לאחר שניתק את הקשרים עם מיליוקוב – ככוח תרבותי, כבעל ידיעות כבירות שאין להן שיעור כמעט וכבעל שכל רחב”.

סוחאנוב, שהטיל על מיליוקוב את אשמת תבוסתו של הליברליזם הרוסי, כתב בכל זאת:

“מיליוקוב היה בימים ההם האישיות המרכזית, הלב והשכל של כל החוגים הפוליטיים-בורגניים... בלעדיו לא היתה כל פוליטיקה בורגנית בתקופה הראשונה של המהפכה”.

עם כל ההעלאה המופרזה שבהערכות הללו, מציינות הן בלי ספק את יתרונו של מיליוקוב על שאר הפוליטיקאים של הבורגנות הרוסית. שורש כוחו הוא גם שורש רפיונו: הוא היטיב מאחרים לבטא בשלימות בלשון הפוליטיקה את גורל הבורגנות הרוסית, כלומר: את חוסר-המוצא ההיסטורי שלה. אם המנשביקים קבלו על מיליוקוב שהוא קפח את הליברליזם, הרי נכון מזה לומר, כי הליברליזם קפח את מיליוקוב.

אמנם, מתוך כוונות אימפריאליסטיות היה מיליוקוב מטפח את ¹⁵הניאוסלביזם, אך הוא היה תמיד מחסידי המערב בין הבורגנים. הוא הציב כמטרה למפלגתו את נצחון הציביליזציה האירופית ברוסיה. אולם מיום ליום גבר בו הפחד מפני הדרכים המהפכניות, שבהן הלכו העמים האירופיים. על כן הצטמצמה מערכותו ונהפכה לקנאה חדלת אונים במערב.

הבורגנות האנגלית והצרפתית בנתה את החברה החדשה בדמותה ובצלמה. הבורגנות הגרמנית אחרה לבוא והוכרחה ימים רבים להפוך בחררה של הפילוסופיה. הגרמנים המציאו את המלה “השקפת עולם”, שאינה בנמצא לא אצל האנגלים ולא אצל הצרפתים: בשעה שאומות המערב בנו את העולם החדש, היתה גרמניה **משקיפה** עליו. אבל הבורגנות הגרמנית, העניה בפעולה הפוליטית, יצרה את הפילוסופיה הקלסית, – וזהו נכס בלתי מבוטל. הבורגנות הרוסית אחרה יותר מגרמניה. אמנם, היא תרגמה את המלה הגרמנית “השקפת עולם” ללשון הרוסית, ודוקא בגירסאות שונות, אבל על ידי כך הבליטה ביתר בהירות את דלותה הפילוסופית האיומה, כתוספת לתשישות הפוליטית. היא הביאה אל גבולותיה אימפורט של אידיאות, כשם שהביאה מן החוץ את הטכניקה, בהטילה מכס גבוה על האחרונה, והסגר של פחד – כלפי הראשונות.

מיליוקוב, – מי שהיה פרופיסור להיסטוריה במוסקבה, מחבר מחקרים מדעיים חשובים, ואחר כך מיסדה של מפלגת הקאדטים, שנצטרפה מאגודת בעלי האחוזות הליברליים ואגודת המשכילים השמאליים – היה נקי בהחלט מן הדילטנטיות הפוליטית, זו התכונה הקשה מנשוא, קצתה אצילית וקצתה משכילית, שבה לקו רוב הפוליטיקאים הליברליים. מיליוקוב התיחס ברצינות רבה למקצועו, והיא שציינה אותו מאחרים.

עד 1905 נתביישו על פי רוב הליברלים הרוסיים להיות ליברלים. אבק העמוניות, ואחר כך המרכסיזם, שמש להם ימים רבים בחינת צבע-מגן הכרחי. הכניעה הביישנית, הבלתי עמוקה בעצם, שנכנעו חוגים רבים מתוך הבורגנות, ובהם רבים מן התעשייתנים הצעירים, – היא שהעידה על אי הבטחון הפנימי של המעמד, שכוון במדה רבה את השעה בבואו לרכז בידיו את המיליונים, אבל אחר את שעת הכושר לעמוד בראש האומה. אבות שזקנם מגודל, אכרים וחנונים שעשו עושר, היו צוברים הון בלי שנתנו את דעתם לתפקידם החברתי. הבנים גמרו את חוק למודיהם באוניברסיטאות בתקופה של תסיסת אידיאות לפני המהפכה, וכשבקשו למצוא לעצמם מקום בחברה, לא היו ממהרים להספח אל דגל הליברליזם, שכבר בלה בארצות המתקדמות, דהה והוטל טלאי על גבי טלאי. במשך פרק-זמן הם נתנו למהפכנים חלק מנפשם ואפילו משהו מהכנסתם. ביתר יחוד אפשר ליחס את הדבר הזה לבעלי המקצועות החפשיים: רבים מהם עברו בבחירותם בדרך החבה לסוציאליזם. ואלו פרופיסור מיליוקוב לא חלה מעודו במחלת הילדות של הסוציאליזם. הוא היה בורגני בכל רמ"ח אבריו, ולא התבייש בזה.

אמנם, בתקופת המהפכה הראשונה לא נתיאש מיליוקוב מתקותו להשען על ההמונים המהפכניים באמצעותם של הסוציאליסטים

המאומנים. ויטה מספר, כי בשעת יסודו של המיניסטריון הקונסטיטוציוני, בשנת 1905, השיבו לו הקאדטים, על דרישתו "לקצץ את הזנב המהפכני", כי אין הם יכולים לוותר על הכוחות המזוינים של המהפכה, כשם שהוא, ויטה, אינו יכול לוותר על הצבא. בעצם, גם בימים ההם לא היה זה אלא מעשה אונאה: כדי להגדיל את ערכם בקשו הקאדטים להטיל על ויטה את אימת ההמונים, אף על פי שהם, הקאדטים עצמם, התיראו מפניהם. דוקא הנסיון של 1905 הוכיח למיליוקוב, כי עם כל הנטיה הליברלית של החוגים הסוציאליסטיים שבאינטליגנציה, – כוחה האמתי של המהפכה, ההמון, לא יתן מעולם את נשקו לבורגנים, ובמדה שיגדל זיונו, בה במדה תגדל סכנתו. ומשהכריז מיליוקוב בגלוי, כי הדגל האדום אינו אלא סחבה אדומה, רווח לו והוא שם קץ ל"רומאן", שבעצם לא התחילו כלל.

תלישותה של "האינטליגנציה", כביכול, מן העם היתה אחד הענינים המסרתיים שהעתונות הרוסית טפלה בהם. הליברלים, בניגוד לסוציאליסטים, נתכוונו בשם "אינטליגנציה" לכל המעמדות "המשכילים", כלומר: האמידים. בימי המהפכה, כשהתלישות הזאת נתגלתה לעיני הליברליזם בצורה קטסטרופלית, נדמה היה, כי האידיאולוגים של המעמדות "המשכילים" שרויים תמיד בצפיה ליום הדין. אחד הסופרים הליברליים, פילוסוף שאין לו כל זיקה אל טכסיסי פוליטיקה, הביע את הפחד מפני ההמון בבטוי רב-כוח, שיש בו מן השצף-קצף ומן הדמיון לריאקציוניותו האפילפסית של דוסטויבסקי:

"לנו, כמו שהננו, לא רק אסור לחלום על התמזגות עם העם, – אלא עלינו להתירא מפניו יותר מכל עונש מלכות ולברך את המלכות הזאת, שהיא לבדה, בכידוניה ובבתי-כלאה, שומרת עלינו מפני חמת העם".

היכלו הליברלים לחלום על הנהגת אומה מהפכנית מתוך הרגשה כזאת? כל הפוליטיקה של מיליוקוב טבועה בחותם היאוש. בשעת משבר לאומי מבקשת מפלגתו עצה ותחבולה, איך להקדים תרופה למכה ולא איך להכות.

כסופר כבד משקל מיליוקוב הוא ארכן ומעייף. וכן הוא גם כנואם. הדיקורטיביות אינה לפי רוחו. סגולה זו יכלה להחשב לו לשבח, לולא היתה הפוליטיקה הדלה של מיליוקוב זקוקה להתחפשות דוקא, או לו, לפחות היתה לו כסות אובייקטיבית בצורת מסורת גדולה: אבל הרי גם מסורת קטנה לא היתה לו. הפוליטיקה הרשמית של צרפת, תמצית האגואיזם והמרמה הבורגניים, עומדת על שני יסודות אדירים: מסורת וריטוריקה. הן נכפלות זו בזו ומכסות בכסות-מגן כל פוליטיקאי בורגני, לרבות הבלר הפרוזאי של בעלי הרכוש האדירים, כפואנקרה. לא במיליוקוב האשם, אם לא היו לו אבות פתיטיים ואם את הפוליטיקה של האנכיות הבורגנית אנוס היה לנהל על גבול אסיה ואירופה.

"לעומת החבה לקרנסקי – קוראים אנו בספר זכרונותיו של הס.ר. סוקולוב על מהפכת פברואר – היתה מלכתחילה שנאה גדולה, בלתי מכוסה ומוזרה במינה, כלפי מיליוקוב. לא הבינותי ואיני מבין גם עכשיו, מדוע לא נתחבב זה העסקן הצבורי הנכבד?"

אילו היו הבטלנים מבינים את סבת התפעלותם מקרנסקי ואי-אהבתם את מיליוקוב, כי עתה חדלו מלהיות בטלנים. הבעל-בית הבורגני לא אהב את מיליוקוב, משום שמיליוקוב הביע את מהותה הפוליטית של הבורגנות הרוסית בצורה פרוזאית – מפוכחת ובלי כחל וסרק. הבורגני ראה את דיוקנו באספקלריה של מיליוקוב ונוכח לדעת, כי הוא מחוסר-פרצוף, רודף בצע, מוג לב – וכרגיל: כעס על האספקלריה.

ומיליוקוב, בראותו את העויות הרגוזה של הבורגני הליברלי, היה גומר בשקט ובבטחון:

"הבעל-בית טפש הוא".

הוא היה פוסק את הפסוק הזה בלי רוגזה, כמעט בחבה, כאילו בקש לומר: היום אין הבעל-בית מבין אותי, אך לא נורא הדבר, סוף סוף יבינני. בלבו של מיליוקוב היה הבטחון, כי הבורגני לא יסגירנו אלא יכנע להגיון המחויב ממצבו וימשך אחריו, אחרי מיליוקוב, כי שוב אין לו מקום ללכת. ואמנם, לאחר מהפכת פברואר היו כל המפלגות הבורגניות, לרבות הימניות שבהן, מדברות סרה במנהיג הקאדטים וגם מקללות אותו, ואף על פי כן הולכות אחריו.

לא כן היה גורלו של סוחאנוב, הפוליטיקאי הדימוקרטי, המשוש בצבע סוציאליסטי. הוא לא היה בעל-בית סתם. אדרבא, הוא היה פוליטיקאי לפי מקצועו, שנתמחה במדה מספקת באומנותו הקטנה. הפוליטיקאי הזה לא יכול היה להראות "חכם", כי יותר מדי בלטו הסתירות התמידיות שבין רצונו ובין מסקנתו. אבל הוא היה מתחכם, מסבך ומטריד. כדי להשפיע עליו צריך היה לרמותו, ולא רק להודות בעצמאותו, אלא גם להאשימו בעודף שררה, בשרירות לב. הדבר הזה שיחד את לבו והביאו להשלים עם תפקידו השמשי. אכן, בשיחתו עם המתחכמים הסוציאליסטיים הללו פסק מיליוקוב את פסוקו:

"בעל הבית טפש הוא".

זו היתה חנופה דקה:

"רק אני ואנחנו הננו החכמים".

ולמעשה: דוקא בשעה זו שם מיליוקוב את החח בחטמם של ידידי הדימוקרטיים. ובחח הזה הפילום אחר כך.

אי פופולריותו האישית של מיליוקוב¹⁶ מנעה ממנו את האפשרות לעמוד בראש הממשלה: הוא קבל על עצמו את עניני החוץ, שהיו מקצועו גם בדומא.

מיניסטר לעניני הצבא היה מיוזענו גוצ'קוב, בעל התעשייה הכביר במוסקבה, שהיה בנעוריו ליברל בעל נטיה אבאנטורית, ואחר כך נאמנה של הבורגנות האדירה על יד סטוליפין בימי תבוסתה של המהפכה הראשונה. פיזורן של שתי הדומות הראשונות, שבהן משלו בכפה הקאדטים, הביא לידי מהפכת ג' ביוני 1907, שכוונתה היתה לשנות את זכות הבחירה לטובת מפלגתו של גוצ'קוב, אשר היתה השלטת בשתי הדומות שלאחר כך עד עצם ימי המהפכה. בקיוב בשנת 1911, בשעת חנוכת המצבה לזכר סטוליפין, שנהרג בידי טירוריסטן, הניח גוצ'קוב את הזר, בדומיה ובהשתחויה אפים ארצה: זו היתה ז'סטה בשם המעמד. בדומא התמכר גוצ'קוב בעיקר לשאלת "החוסן הצבאי", ובהכנת המלחמה היה שותפו של מיליוקוב. כנשיא המרכז של הוועד הצבאי-תעשייתי, עשה גוצ'קוב את התעשייתנים אגודה אחת, שהיתה דוגלת באופוזיציה פטריוטית, בלי שיפריע את ראשי המדברים בגוש הפרוגרסיבי, ובתוכם רודזיאנקו, מלעשות את ההספקה הצבאית קרדום לחפור בו. את המוניטין המהפכניים הוציאה לו, לגוצ'קוב, האגדה הקשורה בשמו על הכנת מהפכה בחצר המלכות. מי שהיה ראש המשטרה ספר כמו כן, כי "בשיחה פרטית על המלך התיר גוצ'קוב לעצמו לכנותו בתואר מעליב עד מאד". הדבר מתקבל על הדעת. אבל גוצ'קוב לא היה יחידי בענין זה. המלכה הצדקנית שנאה את גוצ'קוב, שפכה עליו במכתביה גדופים גסים והביעה את תקותה, כי הוא יתלה "על עץ גבוה". אגב: לאנשים רבים הועידה המלכה גורל זה. אם כה ואם כה, עובדה היא, כי האיש, אשר השתחוה אפים ארצה לפני רב הטבחים של המהפכה הראשונה, נתמנה מיניסטר לעניני הצבא במהפכה השניה.

כמיניסטר לעניני החקלאות נתמנה הקאדט שינגאריב, רופא קרתני, שהיה אחר כך ציר בדומא. חבריו לדעה, הקרובים אליו ביותר, חשבוהו לאיש בינוני ישר, או כביטוי של נאבוקוב: "משכיל רוסי קרתני, המתאים לא להיקף ממלכתי אלא להיקף פלכי או גלילי". הרדיקליזם הסתמי של ימי הבחרות כבר הספיק להתנדף, ועיקר דאגתו של שינגאריב היתה להוכיח למעמדות האמידים את בגרותו המדינית. אמנם, התכנית של מפלגת הקאדטים דגלה בשם "הפקעת הקרקעות מידי בעלי האחוזות במחירים צודקים", אלא שאיש מבעלי הרכוש לא התיחס ברצינות לתכנית זו, וביחוד עכשיו, בימי האינפלציה בת המלחמה. ושינגאריב ראה את עיקר תפקידו בשימת מכשולים על דרך פתרונה של הבעיה האגררית על ידי מדוחים של אספה מכוונת, שהקאדטים לא רצו לכנסה. מהפכת פברואר עתידה לשבור את מפרקתה בשאלת הקרקע ובשאלת המלחמה. שינגאריב עזר לה בדבר הזה ככל אשר השיגה ידו.

את התיק לעניני הפיננסים קבל אברך צעיר, ששם משפחתו טרשצ'נקו. היכן מצאוהו? – שאלו אנשי הארמון הטאברי. הבקיאים בדבר הסבירו ואמרו, כי זהו בעל בתי חרושת לסוכר, אחוזות, יערות ושאר נכסים שאין להם שיעור, שנאמדו ב-80 מיליון רובל זהב, נשיא הוועד התעשייתי-צבאי בקיוב, בעל חתוך דבור טוב בלשון הצרפתית, ונוסף על כל אלה: מומחה לבאלט. ועוד אמרו, בהדגשת חשיבות, כי טרשצ'נקו, כידידו של גוצ'קוב, כמעט שהשתתף בקשר הגדול שהתעתד למגר את ניקולי השני. המהפכה אשר הזיקה לקשר לא הזיקה לטרשצ'נקו.

במשך חמשת ימי פברואר, בשעה שברחובות המטרופולין הקרים נטשה מלחמת מהפכה, כמה פעמים חלפה לנגד עינינו כצל דמותו של הליברל מן המשפחה המיוחסת, בנו של נאבוקוב, מי שהיה מיניסטר למלך, – דמות כמעט סמלית בנימוסיותה המרוצה מעצמה ובאבירות-לבה האנכית. את ימי המרד המכריעים בלה נאבוקוב בתוך ד' כתלי המשרד או המשפחה "בצפיה מטומטמת וחרדה". עכשיו היה מנהל עניניה של הממשלה הזמנית, למעשה מיניסטר בלי תיק. באמיגרציה שבברלין, ששם פגע בו כדור-אגב של אחד מבני הצבא הלבן, כתב נאבוקוב רשימות שאינן משוללות ענין על הממשלה הזמנית.

אך הנה שכחנו לפרש בשמו של הנשיא, שאגב הכל שכחוהו ברגע החמור ביותר של שלטונו הקצר. בשנים במאסר הציע מיליוקוב במיטינג שבארמון הטאברי את הממשלה החדשה ואת הנסיך לבוב זיכה בתואר "סמל הצבוריות הרוסית שנרדפה בידי המונרכיה". ברבות הימים, בספרו "דברי ימי המהפכה", מעיר מיליוקוב בזהירות, כי בראש הממשלה הועמד הנסיך לבוב "שרוב חברי הוועד הזמני לא ידעוהו אלא במדה מועטת". כאן מנסה ההיסטוריון להסיר מעל הפוליטיקאי את האחריות לבחירה. לאמתו של דבר, היה הנסיך נמנה משכבר על מפלגת הקאדטים, על אגפה השמאלי. באספת הצירים המפורסמה, שנתכנסה בויבורג לאחר פיזורת של הדומא הראשונה והחליטה לפנות בכרוז מטעם הליברליזם הנפגע אל האוכלוסין שלא ישלמו מסים – נוכח גם הנסיך לבוב, אך הוא לא חתם על הכרוז. נאבוקוב כותב בספר זכרונותיו, כי מיד לאחר בואו לויבורג חלה הנסיך, ואת מחלתו "יחסו להתרגשותו". הנסיך לא נוצר, כנראה, לזעזועים מהפכניים. מהיותו מתון למדי ושוה-נפש לענינים פוליטיים, עד כי נדמה לבעל השקפות רחבות, היה הנסיך לבוב מתעלם מן המשכילים השמאליים, המהפכנים לשעבר, הפטריוטיים-הסוציאליסטיים, שהשתמטו מן המלחמה, ומלאו את ההסתדרויות שהוא עמד בראשן. עבודתם לא היתה גרועה מעבודת הפקידים, הם לא גנבו ועם זה נתנו לנסיך משהו מעין פרסום. נסיך, גבור וליברל – הצירוף הזה נשא חן בעיני הבורגני הבינוני. ועל כן התעתדו להציע את הנסיך לבוב לכהונת נשיא גם בימי המלך. אם נסכם את כל האמור, בעל כרחנו נאמר, כי ראש הממשלה של מהפכת פברואר היה אמנם חלל מזהיר, אבל ריק מלכתחילה. על כל פנים רודזיאנקו היה צבעוני יותר.

ההיסטוריה האגדית של הממלכה הרוסית פותחת בספור על שליחי השבטים הסלאבים שבאו אל נסיכי סקנדינביה ובקשו מהם:

“בואו ומשלו בנו”.

באי כוחה העלובים של הדימוקרטיה הסוציאליסטית הפכו את האגדה ההיסטורית למציאות, לא במאה התשיעית, כי אם במאה העשרים, אלא שהם פנו לא אל הנסיכים שמעבר לים, כי אם אל הנסיכים שבארץ. וכך, לאחר מרד הפועלים והחיילים שהצליח, עלו לשלטון כמה מבעלי האחוזות והתעשייה העשירים ביותר, שלא הצטיינו בשום דבר, שהיו דילטנטים בלי כל תכנית, ובראשם נסיך, שאינו אוהב זעזועים.

הרכב הממשלה היה לרצון לצירי הממשלות, לפְּאֵי הטרקלינים הבורגניים והביורוקרטיים, לחוגים הרחבים יותר של הבורגנות הבינונית ובמקצת גם הזעירה. הנסיך לבוב, האוקטובריסט גוצ'קוב, הקאדט מיליוקוב – השמות הללו היה בהם כדי להרגיע. יתכן, כי שמו של קרנסקי יכול היה לעקם את חטמם של בני הברית, אך לא להטיל עליהם אימה. הרואים את הנולד הבינו: ואף על פי כן, הרי מהפכה בארץ.

במחנה הפועלים והחיילים עורר הרכב הממשלה רגש של איבה, או לפחות, תמהון. השמות מיליוקוב וגוצ'קוב לא יכלו לעורר אפילו קריאת ברכה אחת, לא רק בבית החרושת, אלא גם בקסרקטין. בענין זה נשתמרו תעודות לא מעטות.

האופיצר מסטיסלבסקי מתאר את החרדה הקדורנית שתקפה את החיילים בהגיע אליהם השמועה, כי השלטון עבר מידי מלך לידי נסיך: הכדאי היה לשפוך דם לשם כך?

סטנקביץ, שהיה נמנה על חבורתו האינטימית של קרנסקי, בקר ב-3 במאס את גדודו, פלוגה אחרי פלוגה, והמליץ על הממשלה החדשה, שהיתה, לדעתו, הטובה מכל הממשלות האפשריות. דבריו עליה נאמרו בהתלהבות.

“אבל איזה קור הורגש בקהל השומעים”.

ורק בשעה שהנואם פירש את שמו של קרנסקי, “נתלקחה שמחה אמיתית” בלב החיילים. בימים ההם הספיקה דעת הצבור הבעל-ביתי לעשות את קרנסקי לגבורה המרכזי של המהפכה. החיילים, במדה הרבה יותר גדולה מן הפועלים, בקשו לראות בקרנסקי את הכוח שכנגד לממשלה הבורגנית, ונשתוממו: מדוע זה יחידי הוא?

אבל קרנסקי היה לא הכוח שכנגד, אלא ההשלמה, כסות העינים, הקשוט. הוא היה שוקד על אותם האינטרסים שעליהם שקד מיליוקוב, אלא בצירוף התלקחויות של מאגניום.

* * *

מה היתה חוקתה הממשית של המדינה לאחר שהוקם השלטון החדש?

הריאקציה המלוכנית הסתתרה בין הנקיקים. משחלפו זרמי המים הראשונים של המבול, התקבצו בעלי הרכוש למיניהם ולכווניהם ודגלו במפלגת הקאדטים, שהיתה המפלגה הבלתי סוציאליסטית והומנית מאד שפעלה בפרהסיה.

ההמון נהר אל הסוציאליסטים, שנתמזגו בהכרתו עם הסובייטים. לא רק הפועלים והחיילים של חילות המצב העצומים, אלא גם דלת העם לסוגיה בערים, בעלי המלאכה, הרוכלים, הפקידים הקטנים, העגלונים, השוערים, המשרתים למיניהם, – התנכרו לממשלה הזמנית ולמשרדיה, בקשו את השלטון במקום שהוא יותר קרוב ויותר נוח להם. מיום ליום רבו האכרים, שבאו אל הארמון הטאברי. ההמונים זרמו לתוך המועצות, כאל שערי הנצחון של המהפכה. כל מה שעמד מחוץ לתחומן של המועצות כאילו ניתק מעל המהפכה ונשתייך לעולם אחר. ואמנם כן היה הדבר: מחוץ לתחומן של המועצות עמד עולמם של בעלי הרכוש, שבו נתערבבו מיד כל הצבעים והיו לצבע-מגן אחד, צבע אפרפר-ורוד.

לא כל המון העובדים בחר את המועצות, לא כולו התעורר בעת ובעונה אחת, לא כל חוגי הנדכאים העזו להאמין מיד, כי המהפכה חלה גם עליהם. בלב רבים זעה בככדות תקוה עמומה. אל המועצות נהרו כל הפעלתנים שבהמון העם, ובימי מהפכה, יותר מכל הימים, מנצחת הפעלתנות; והואיל ופעלתנותם של ההמונים גדלה מיום ליום, לפיכך היה בסיסן של המועצות מתרחב בלי הרף. אכן, זה היה בסיס ממשי יחידי למהפכה.

שני חצאים היו בארמון הטאברי: דומא ומועצה. לכתחילה היה הועד הפועל דחוק במשרדים צרים, שנחשול אנושי זרם בהם בלי הרף. צירי הדומא ניסו להרגיש את עצמם כאדונים בתוך מעונות התפארת שלהם. אולם עד מהרה נסתחפו המחיצות בזרם האיתן של המהפכה. המועצה הרחיבה והלכה בלי מעצור, אף על פי שמנהיגיה היו מהססים, ואלו הדומא נדחקה לקרן זווית. בכל מקום נקבעו יחסי-הכוחות החדשים.

הצירים בארמון הטאברי, הקצינים בנדודיהם, המצביאים במפקדותיהם, המנהלים בבתי החרושת, במסילות הברזל, בטלגרף, האצילים או סוכניהם באחוזות, – כולם הרגישו את עצמם בראשית המהפכה כפופים לפקוחו הזועם והבלתי פוסק של ההמון.

המועצה היתה בעיני ההמונים הללו הבטוי המאורגן לאי-אמונם בכל אלה שדכאום תמול שלשום. מסדרי האותיות בדקו בהקפדה את תוכן המאמרים הנדפסים, פועלי הרכבת השגהו בחרדה ובעין פקוחה על מסעי הצבא, הטלגרפיסטים עיינו היטב בנוסח הטלגרמות, החיילים הביטו זה על זה כל פעם שאחד הקצינים היה עושה תנועה חשודה, הפועלים היו מגרשים מבית החרושת אומן מכת המאה השחורה ושמים עין על המנהל הליברלי. הדומא, משעות המהפכה הראשונות, והממשלה הזמנית, מימי המהפכה הראשונים, היו לבית הקבול, שאליו נהרו כל הקובלנות והתלונות של מרומי החברה, מחאותיהם נגד ה"מהומות", עדויותיהם המעציבות ונבואותיהם הקודרות.

"בלי הבורגנות לא נוכל לכבוש את המנגנון הממלכתי", – אמר הבורגני הסוציאליסטי הזעיר, בזרקו מבט נפחד על בניני הממשלה, שמהם השקיפו חורי העינים של שלד הממלכה הישנה.

והמוצא היה, שעל הגוף, אשר נערף בידי המהפכה, הושם איך שהוא ראש ליברלי. מיניסטרים חדשים באו אל המיניסטרונים של המלך, ובכשבם את המנגנון של מכוונת הכתיבה, הטלפונים, השמשים, הקצרנים והפקידים, נוכחו מיום ליום, כי פעולת המכונה היא פעולת סרק.

לאחר זמן תאר קרנסקי בזכרונותיו, איך "נטלה הממשלה את השלטון בידיה ביום השלישי לאנרכיה הכל-רוסית, בשעה שבכל רחבי רוסיה לא היה כל שלטון, ולא עוד אלא שלא נמצא בה אפילו שוטר אחד".

המועצות של צירי הפועלים והחיילים, אשר הדריכו המונים רבי מיליונים, אינן באות בחשבון כלל: הרי הללו אינן אלא יסוד האנרכיה. הפקרותה של המדינה סימנה: העדר שוטרים. וידויו של המיניסטר הזה, השמאלי מכל שאר חבריו, הוא המפתח לכל הפוליטיקה של הממשלה.

את מקומם של שרי הפלך תפסו, על פי פקודתו של הנסיך לבוב, נשיאי הזמסטבות הפלכיות, שלא נבדלו מקודמיהם אלא הבדל של-מה-בכך; רבים מהם היו בעלי אחוזות, שאפילו שרי הפלך היו מוחזקים אצלם יעקובינים. בראש המחוזות הועמדו נשיאי ההנהלות המחוזיות. מבעד לשמות המחודשים הכירו האוכלוסים את אויביהם הישנים.

"הלא הם הם הכמרים מלשעבר, אלא שניתנו להם שמות נמלצים", – כדברי מילטון, שנאמרו בשעתם על הריפורמציה הפחדנית של הפרוסביטריינים.

קומיסרים, ראשי פלך וראשי מחוז כבשו את מכוונת הכתיבה, את הבלברים והפקידים של שרי הפלך ושרי המחוז בכדי להוכח, כי הללו לא הנחילו להם כל שלטון. החיים בפלכים ובמחוזות התרכזו מסביב למועצות. כפילות השלטון היתה, איפוא, מלמעלה עד למטה. אבל במקומותיהם היו המנהיגים הסובייטיים – הם הם הס.ר.ים והמנשביקים – פשוטים יותר ולגמרי לא משכו את ידיהם מן השלטון, שהנסיבות הטילוהו עליהם. ומשום כן היתה כל פעולתם של הקומיסרים בערי השדה בעיקר קובלנות על חוסר כל אפשרות למלא את אשר הוטל עליהם.

למחרת יום הוסדו של המיניסטרוני הליברלי הרגישה הבורגנות, כי השלטון לא ניתן לה, אלא, להיפך, ניטל ממנה. עם כל ההפקרות הפנטסטית של כנופית רספוטין עד המהפכה לא היה לממשלה הריאלית אופי של שלטון מוגבל. השפעתה של הבורגנות על עסקי הממשלה היתה עצומה. עצם השתתפותה של רוסיה במלחמה היתה פעולתה של הבורגנות יותר משל המונרכיה. אולם העיקר הוא, כי השלטון המלוכני שמר על בתי החרושת של הבורגנות, קרקעותיה, בתיה ועתוניה, ועל כן, בענינים החיוניים ביותר היה זה השלטון שלה. מהפכת פברואר שינתה את המצב בשני כוונים הפכיים: היא מסרה בחגיגות לידי הבורגנות את האותות החיצוניים של השלטון, ובו בזמן נטלה ממנה את השלטון הריאלי שהיה לה עד המהפכה. אנשים, שהיו אתמול פקידים באגודת הזמסטבות, שהשליט בה היה הנסיך לבוב, ובועד הצבאי-תעשייתי, שהשליט בו היה גוצ'קוב, נהפכו היום, בדמות ס.ר.ים ומנשביקים, לשליטים בארץ ובחזית, בעיר ובכפר, מינו את לבוב ואת גוצ'קוב מיניסטרים והתנו עמהם תנאים כאילו שכרו אותם כפקידים.

מאיך גיסא, הועד הפועל לאחר שברא את הממשלה הבורגנית לא העז, כאלהי התנ"ך, לומר: "כי טוב". הוא נזדרז מיד להגדיל את המרחק שבינו ובין פועל-כפיו, בהודיעו, כי הוא מתעתד לתמוך בממשלה החדשה במדה שהיא תשרת באמונה את המהפכה הדימוקרטית. הממשלה הזמנית ידעה היטב, כי היא לא תוכל להחזיק מעמד אפילו שעה אחת בלי תמיכתה של הדימוקרטיה הרשמית; ואלו התמיכה לא הובטחה אלא כמתן שכר בעד הנהגה טובה, כלומר, בעבור שתעשה מעשים שהם למורת רוחה ושהדימוקרטיה עצמה נסתלקה זה לא כבר מעשייתם. הממשלה לא ידעה מעודה, באיזה גבול רשאית היא להשתמש בשלטונה החשאי למחצה. לא תמיד יכלו גם שליטי הועד הפועל להגיד לה את הדבר מראש, כי גם הם התקשו לשער: היכן תתגלע בקהלם המרירות כבבואת מרירותם של ההמונים. הבורגנות העמידה פנים, כי הסוציאליסטים רימו אותה. ואלו הסוציאליסטים חששו שמא יקדימו הליברלים בקובלנותיהם ויעוררו את ההמונים ויכבידו על המצב שאינו קל גם בלעדי זה. "במדה ש" – דו-משמעיות זו הטביעה את חותמה על כל התקופה שקדמה לאוקטובר, בהיותה הנוסחה המשפטית של השקר הפנימי, שהיה יסודו של משטר הכלאים במהפכת פברואר.

לשם השפעה על הממשלה בחר הועד הפועל ועדה מיוחדת, שכינוה – בצורה מנומסת, אך מגוחכת – בשם “הועדה המקשרת”. מבחינה רשמית הוקם, איפוא, השלטון המהפכני על יסודות של שתדלנות הדדית. הסופר המיסטי הידוע, מרז'קובסקי, לא מצא תקדים לשלטון כזה אלא בתנ”ך בלבד: על יד מלכי ישראל היו נביאים. אבל נביאי התנ”ך, כנביאו של האחרון לבית רומאנוב, הושפעו משמים, והמלכים לא העזו להמרות את פיהם: על ידי כך הובטחה אחדות השלטון. מה שאין כן נביאי המועצה: הם לא התנבאו אלא בהשפעת קטנות-המוחין שלהם. ואלו המיניסטרים הליברליים סברו, כי מן המועצה בכלל לא תצמח כל ברכה. צ’חאידזה, סקובלב, סוחאנוב וכו’ היו הולכים אל הממשלה והשתדלו ברוב דברים להשפיע עליה שתוותר; המיניסטרים היו מתנגדים; הצירים היו חוזרים אל הועד הפועל; כופים עליו את סמכותה של הממשלה; חוזרים ומתקשרים עם המיניסטרים – וכן חוזר חלילה. טחנה מסובכת זו לא נתנה קמח.

הכל התאוננו ב”ועדה המקשרת”. ביחוד קבל גוצ’קוב לפני הדימוקרטים על ההפקרות בצבא, הבאה מפאת ותרונתה של המועצה. לפעמים היה המיניסטר לעניני הצבא המהפכני “שופך דמעות בפועל ממש, על כל פנים מנגב את עינו בשקידה רבה”. הוא שער, ולא בלי יסוד, כי למחות את דמעותיהם של “המשוחים בשמן המשחה” הוא מתפקידיהם של הנביאים.

בתשעה במארס טלגרף הגנרל אלכסייב, שעמד בראש המפקדה, אל המיניסטר לעניני הצבא לאמור:

“עול השעבוד הגרמני יושם עלינו, אם נענה אמן אחרי פעולות המועצה”.

גוצ’קוב השיב לו תשובה בכיניית מאד: אללי, לממשלה אין שלטון ריאלי, הצבא, מסילות הברזל, הדואר, הטלגרף – בידי המועצה.

“אפשר לומר פשוט, שהממשלה הזמנית קיימת כל זמן שהמועצה מתירה את קיומה”.

עברו שבועות, והמצב לא נשתנה לטובה. הממשלה הזמנית שלחה אל החזית כמה מצירי הדומא ובחרוק שנים גזרה עליהם שלא יגלו, חלילה, כי יש חילוקי דעות בינם לבין צירי המועצה. במשך כל הנסיעה הרגישו את עצמם הצירים הליברליים כאילו נסעו בהשגחת משמר, אבל הם ידעו היטב, כי גם בלעדי זאת, עם כל חשיבותה של השליחות שהוטלה עליהם, לא היו יכולים להופיע לפני החיילים, ולא עוד אלא שגם מקום ברכבת לא היו מוצאים. פרט פרוזאי זה בזכרונותיו של הנסיך מאנסירב משלים להפליא את חליפת הטלגרמות שבין גוצ’קוב ובין המפקדה בדבר מהותה של הקונסטיטוציה הפברוארית. אחד מליצני הריאקציונרים הגדיר את המצב בלשון זו:

“הממשלה הישנה כלואה במבצר פטרופבלובסק, והחדשה – במאסר בית”.

האומנם לא היתה לממשלה הזמנית משענת אחרת מלבד תמיכתם הדופרצופית של מנהיגי המועצה? לאן נעלמו המעמדות האמידים?

זוהי שאלה חשובה. המעמדות האמידים, הקשורים על ידי עברם במונרכיה, נזדרזו לאחר המהפכה לשנות את התגודדותם על פי קוטב חדש. לשכת התעשייה והמסחר, באות כוחו של הון המדינה המאוחד, עוד בשנים במארס “כרעה ברך לפני גבורתה של הדומא הממלכתית” והפקידה את עצמה בידי הועד שלה. גם הזמסבות והעיריות הלכו בדרך זו. גם לשכת האצילים המאוחדים, שהיתה משענתו של כסא המלוכה, עוררה בעשרה במארס, בשפת הפחדנות הפתיטית, את כל בני רוסיה – “להתלכד מסביב לממשלה הזמנית, שהיא עכשיו הממשלה החוקית היחידה ברוסיה”. כמעט באותם הימים עצמם החלו מוסדותיהם של המעמדות האמידים לקטרג על כפילות השלטון, בהטילם על המועצה את האחריות למהומות, תחילה בזהירות ואחר כך ביתר תקיפות. בעקבותיהם של הבעלים הלכו הפקידים, האגודות של המקצועות הליברליים, פקידי הממשלה. מן הצבא באו טלגרמות, תזכירים והחלטות ברוח זו – מעשי ידי המפקדות. העתונות הליברלית החלה להלחם ל”שלטון יחידי”. ולא ארכו החדשים, והמלחמה הזאת קבלה צורה של “אש להבה” כלפי מנהיגי המועצות. כל הדברים האלה יחד נראו כמשהו כבד משקל. מוסדות רבים, אנשי שם, החלטות, מאסרים, דברים נמרצים, – כל אלה השפיעו השפעה ניכרת על דַפְרִי הרגישים של הועד הפועל. ואף על פי כן מאחורי התמרון האיום הזה, שערכו המעמדות האמידים, לא היה להם כוח ניכר.

– וכוח הקנין הפרטי? – טענו הסוציאליסטים הבורגנים הזעירים לפני הבולשביקים.

הקנין הפרטי הוא היחס שבין האנשים. הוא כוח כביר – כל זמן שהכל מודים בו, אנוסים על פי שיטת הכפיה המכונה חוק ומדינה. אבל הרי זה היה כל עיקרו של המצב אשר נתהווה שהמדינה הישנה נפלה מיד, ואת כל החוק הישן תלו ברפיון ההמונים. בבתי החרושת היו הפועלים מתאוששים ומרגישים את עצמם כבעלים, והבעלים – כאורחים לא קרואים. פחות מאוששת היתה עמידתם של בעלי האחוזות בכפרים, בעמדם פנים אל פנים מול האכרים הזועמים והשונאים, הרחק מן השלטון, שלכתחילה, מפני ריחוק מקום, הוסיפו בעלי האחוזות להאמין במציאותו. אבל בעלי הרכוש, שניטלה מהם האפשרות להשתמש ברכושם ואפילו לשמור עליו, שוב לא היו בעלי רכוש, אלא נהפכו לאזרחים נבזלים, שלא יכלו לתת לממשלתם סיוע כלשהו, ומתוך שהם עצמם¹⁷ היו זקוקים לה מאד. לא ארכו הימים, והם התחילו לקלל את הממשלה בשל רפיונה. אלא שבקללם את הממשלה לא קללו את גורל

בינתיים נדמה היה, כי פעולתם המשותפת של הועד הפועל והמיניסטריון שמה לה למטרה להוכיח, כי אמנות השלטון בימי מהפכה פירושה לבטל זמן ברוב דברים. הליברלים עשו כן בכוונה תחילה. הם היו בטוחים, כי יש לדחות את כל העניינים, מלבד העניין האחד: שבועת האמונים למדינות ההסכמה.

מיליוקוב גילה לחבריו את החוזים הסודיים. קרנסקי הכניסם בזו והוציאם בזו. נראה, כי הקטיגור העליון של הסינוד הקדוש, איש רב ההפתעות לבוב, אשר שמו כשם הנשיא אף על פי שאינו נסיך, הוא לבדו רגז מאד ולא נתקררה דעתו, עד שכינה את החוזים בתואר "חמסניים ונוכלים". דבריו עוררו בודאי את חיוכו הרתיני של מיליוקוב ("בעל הבית טפש הוא") ואת המעבר הרגיל אל סדר היום.

בהכרזתה הרשמית הבטיחה הממשלה לכנס את האסיפה המכוננת במועד הקרוב ביותר, שלא נתפרש בכוונה תחילה. על הצורה המדינית לא דובר כלל: הממשלה קותה, כי יעלה בידה להחזיר ליושנו את גן העדן האבוד של המונרכיה. אבל עיקר מהותה של ההכרזה היתה בהתחייבות לגמור את המלחמה בנצחון ו"לקיים בדיוק את המפורש בחוזים שנעשו עם ארצות ההסכמה". כאילו לא נתחוללה המהפכה אלא כדי להכריז, כי בכל הנוגע לפרובלימה האיומה ביותר של קיום העם: הכל יהיה כשהיה. מכיון שהדימוקרטים יחסו ערך מיסטי להודאתן של מדינות ההסכמה בשלטון החדש (הסוחר הזעיר אינו נחשב במאומה, כל זמן שהבנק אינו מודה בו שהוא בר-אמנה) – על כן הבליע הועד הפועל בשתיקה את רוח ההכרזה האימפריאליסטית של ששה במאי.

"גם אחד ממוסדותיה הרשמיים של הדימוקרטיה – מתמרמר סוחאנוב כעבור שנה – ... לא הגיב בפומבי על מעשה הממשלה הזמנית, אשר חלל את המהפכה שלנו, בעצם לידתה, לעיני כל אירופה הדימוקרטית".

בשמונה במארכס יצאה סוף-סוף פקודת החנינה מן המעבדה של המיניסטריון. אך בימים ההם כבר נפתחו בידי העם כל שערי בתי הכלא. הגולים הפוליטיים חזרו ממקום גלותם והיו נשאים בנחשול בלתי פוסק של מיטינגים, התלהבות, מוסיקה צבאית, נאומים, פרחים. דבר-הפקודה נשמע כהד-משרדים שבא באיחור זמן. בשלושה עשר במארכס נתפרסמה הפקודה המבטלת את עונש המות. מקץ ארבעה חדשים חדשו את עונש המות לגבי החיילים. קרנסקי הבטיח להגביה את משפט הצדק אל שיא-מרומים שלא היה דוגמתו. אמנם, לפום ריהטא אישר קרנסקי את הצעת הועד הפועל, שעל פיה הוכנסו באי כוח הפועלים והחיילים כחברים לבתי משפט השלום. אבל זו היתה התקנה היחידה, שבה הורגשה פעימת לבה של המהפכה, ולא בכדי היתה לזועה בעיני כל סריסי החוקים והמשפטים.

אך עד כאן. העורך דין דימיאנוב, גם הוא "סוציאליסט", שתפס בימי קרנסקי משרה חשובה במיניסטריון, החליט, לפי עדות עצמו, להניח בכל מקום את העסקנים מלשעבר:

"הפוליטיקה של המהפכה אינה צריכה לפגוע באיש ללא תועלת".

זה היה, בעצם, הכלל הנקוט בידי הממשלה הזמנית, שחששה בעיקר שמא חס ושלום תפגע באחד מאנשי המעמדות השליטים, לרבות הביורוקרטיה של המלך. לא רק הדיינים, אלא גם הקטיגורים ממוני המלכות, הוסיפו לכהן במשרותיהם כמקודם. אמנם, ההמונים יכלו להפגע על ידי כך, אלא שלכך ידאגו המועצות: ההמונים אינם כלולים בשדה-ראותה של הממשלה.

סילון-מה של רעננות הכניס הקטיגור הראשי הנ"ל, הוא לבוב בעל הטמפרמנט, שמסר דין וחשבון רשמי על "אויילים ומנוולים" המתכנסים לשיבות בסינוד הקדוש. המיניסטרים הקשיבו לא בלי חרדה ל"הערכות דשנות" אלו, ואף על פי כן הוסיף הסינוד להיות מוסד ממלכתי, והפראבוסלבות – דת ממלכתית. אפילו הרכבו של הסינוד לא נשתנה: חלילה לה, למהפכה, להתגרות במישהו.

חברי המועצה הממלכתית, עבדיהם הנאמנים של שנים או שלושה מלכים, הוסיפו להתכנס לשיבות, על כל פנים: כדי לקבל משכורת. לא ארכו הימים, ולעובדה הזאת ניתן ערך של סמל. בבתי החרושת ובקסרקטים מוחו בקול רם. הועד הפועל רָגש. במשך שתי ישיבות שקדה הממשלה ועיינה בגורלם ובמשכורתם של חברי המועצה הממלכתית, אך העלתה חרס בידה. ובאמת: כלום מן היושר הוא להחריד אנשים בעלי צורה, שלא מעטים מהם גם ידידים טובים?

המיניסטרים אנשי ראספוטין היו חבושים עדיין בבתי הסוהר, אך הממשלה הזמנית נזרזה וקבעה קצבה למיניסטרים לשעבר. מעשה זה נראה כהתעללות או כבת-קול מארץ הרפאים. אבל הממשלה לא רצתה להקניט את אלה שקדמו לה, אף אם ישבו אסורים בכלא.

המיניסטרים הוסיפו להתנמנם במדיהם המרוקמים, וכשהסינטור סוקולוב, שקרנסקי העלה אותו לגדולה, העז לבוא אל הישיבה בבגד שחור, סלקוהו משם בתכלית הפשטות: הסינטורים של המלך לא חששו להקניט את המהפכה, לאחר שנוכחו, כי ממשלתה נטולת שנים.

מארכס בשעתו ראה את סיבת כשלונה של מהפכת מארס בגרמניה בזה, שהיא "לא חדשה אלא את הצמרת הפוליטית, ואלו בשכבות שמתחת לצמרת הזאת – (הבירוקרטיה הישנה, הצבא הישן, הדיינים הזקנים, שנולדו, נתחנכו והזקינו בשרתם את המשטר המלוכני) לא נגעה כלל. סוציאליסטים מסוגו של קרנסקי קוו לריוח והצלה ממקום שמארכס ראה בו סיבת הכשלון. המארכסיסטים מבית מדרשם של המנשביקים נצטרפו לדעתו של קרנסקי ולא לדעתו של מארכס.

המקצוע היחידי, שבו הצטיינה הממשלה באיניציאטיבה ובטמפו מהפכני, הוא חוק המניות: עוד בטר"ז במארכס נתפרסמה התקנה. ואלו ההגבלות הדתיות והלאומיות לא נתבטלו אלא כעבור שלושה ימים. בין חברי הממשלה היו אנשים לא מעטים, שבימי המשטר הישן לא חלו ולא הרגישו אלא את הפגימות שבעסקי המניות בלבד.

הפועלים דרשו במפגיע שיקבע יום עבודה בן 8 שעות. הממשלה עשתה את עצמה חרשת בשני אזניה. הימים ימי מלחמה, הכל מצווים להקריב קרבן על מזבח המולדת. ומלבד זאת, הרי זהו מענינה של המועצה: תרגיע נא היא את הפועלים.

חמורה מזו היתה שאלת הקרקע. כאן היה הכרח לעשות לפחות משהו. "הנביאים" האיצו במיניסטר לעניני החקלאות שינגאריב, והוא פקד ליסד ועדים חקלאיים בכל מקום, ובכוונה תחילה לא פרח את תפקידיהם ועניניהם של הועדים הללו. האכר סבר, כי מתפקידיהם של הועדים לתת לו קרקע, ובעל האחוזת סבר, כי תפקידם של הועדים לשמור על רכושו. וכך נתהדק על צווארה של מהפכת פברואר קולר האכרים, שהיה אכזרי מכל קולר אחר.

על פי הסברה הרשמית נדחו כל השאלות, שחוללו את המהפכה, עד שתתכנס האסיפה המכוננת. היכלו שלומי אמוני הדימוקרטיה הקונסטיטוציונית לשמוח אלי גיל בחשבם על רצונו של העם, לאחר שלא הצליחו, להנתם, להטיל עליו את מיכאיל רומנוב? עבודת ההכנה לביאת הכוח הלאומית נעשתה בינתיים, בהגינות ביורוקרטית ובאטיות מחושבת, ולאט לאט נהפכה האסיפה המכוננת לחלום שאין בו ממש. ורק בכ"ה במארכס, כמעט חודש ימים לאחר המהפכה, – חודש של מהפכה! – החליטה הממשלה לכנס מועצה גדולה לקביעת חוק הבחירות. אך המועצה לא נתכנסה. בספרו "דברי ימי המהפכה", זה הספר המזוהף עד היסוד, מודיע מיליוקוב כנכלם, כי בגלל מכשולים שונים "פעולתה של המועצה המיוחדת לא החלה כלל". המכשולים נכללו בחוקת המועצה והיו מתפקידיה. הכוונה היתה לדחות את כינוסה של האסיפה המכוננת לשעה טובה ומוצלחת מזו: עד הנצחון, עד כריתת ברית השלום או עד ימי הגנוסיא של קורנילוב.

הבורגנות הרוסית, שאחרה לבוא לעולם, שנאה את המהפכה שנאת מות. אולם שנאתה היתה חדלת אונים, והיה הכרח לחכות עד יעבור זעם ולחבל תחבולות. משראתה הבורגנות, כי קצרה ידה למגר את המהפכה ולהכותה עד דכא, גמרה בלבה להכניעה בעיניו.

פרק יא: דו־שלטון

מה טיבו של דו־שלטון? רואים אנו הכרח לעצמנו ליחד את הדבור על השאלה הזאת, שלא מצאנו לה הסבר בספרי דברי הימים. והרי דו־שלטון הוא מצב מיוחד של משבר חברתי, שאינו מסגולתה המיוחדת של מהפכת 1917 ברוסיה בלבד, אם כי דוקא בה הוא הובלט ביותר.

מעמדות אויבים זה לזה קיימים בחברה בכל עת, והמעמד המשולל שלטון שואף תמיד, במדה זו או אחרת, להטות לצדו את המשטר המדיני. אבל אין זה משמע, כי בחברה יש דו־שלטון או רבוי שלטונות. אפיו של המשטר הפוליטי נקבע בדרך בלתי מעוקפת על פי יחסם של המעמדות המדוכאים אל המעמד השליט. שלטון יחידי, שהוא תנאי הכרחי לאיתנותו של כל משטר, שריר וקיים כל זמן שהמעמד השליט מצליח לכפות על כל החברה כולה את צורותיו הכלכליות והפוליטיות, כצורות יחידות.

שלטונם המשותף של היונקרים והבורגנות – אם בנוסח הוהנצולרן ואם בצורת ריפובליקה – אינו דו־שלטון, אף על פי שבין שני השותפים לשלטון מתגלעים לפעמים סכסוכים קשים: היסוד הסוציאלי שלהם משותף, ואין כל חשש שחוכיהם יפלגו את המנגנון הממלכתי. משטר של דו־שלטון אינו בא אלא מתוך התנגשות עקשנית בין מעמדות. ומשום כך לא יתכן אלא בתקופה של מהפכה אשר הוא אחד מיסודותיה.

המיכניקה הפוליטית של המהפכה היא מעבר השלטון מידי מעמד אחד לידי מעמד אחר. המהפכה הבאה מתוך כפיה מתחוללת על פי רוב במשך זמן קצר. אבל אין מעמד היסטורי יוצא משעבוד לשלטון לפתע פתאום, בין לילה, אפילו אם הלילה הוא ליל מהפכה. גם קודם למהפכה עליו להיות בלתי תלוי בדעתו של המעמד בעל השלטון הרשמי. יתר על כן: עליו להיות תלפיות שאליו פונות כל תקותיהם של מעמדות הביניים, שאינם מרוצים מן הקיים, אך אינם מוכשרים למלא תפקיד בפני עצמם. על ידי הכשרתה ההיסטורית של המהפכה נוצר בתקופה שלפניה מהפכה מצב, שבו המעמד המיועד לקיים שיטה חברתית חדשה מְרַפֵּז בידו, בטרם היותו השליט בארץ, חלק ניכר מן החוסן המדיני, אם כי המנגנון הרשמי של המדינה נתון עדיין בידי השליטים הקודמים. אכן, זוהי ראשיתו של דו־השלטון שבכל מהפכה.

אבל אין זו צורתו היחידה. אם המעמד החדש, אשר המהפכה העלתו לשליטה שלא רצה בה, הוא מעמד ישן בעצם מהותו ונחשל מבחינה היסטורית; אם הוא פְּלָה מיושן בטרם נמשח למלוכה; אם בהגיעו לשלטון הוא מוצא את יריבו מבוגר למדי וידו שלוחה אל הגה השלטון, – או אז במקום שווי-משקל רופף של דו-שלטון מביאה המהפכה שווי-משקל אחר, שהוא לפעמים רופף יותר. ובכל אטפה חדשה, התגברות על „האנרכיה“ של דו-שלטון היא תפקידה של המהפכה או הקונטר-מהפכה.

הדו-שלטון אינו גורר ולא עוד אלא שהוא גם מונע את חלוקת השלטון שוה בשוה, ובכלל כל שווי-משקל של שלטונות. זוהי עובדה לא קונסטיטוציונית, אלא מהפכנית. היא מעידה, כי הפרת שווי המשקל הסוציאלי כבר ערערה את השכבה העליונה של המדינה. דו-השלטון בא בשעה שהמעמדות האויבים כבר נשענים על הסתדרויות מדיניות – אחת מהן עבר זמנה והשניה מתהווה – ששיתופן בעצם אינו בגדר האפשרות כלל, ועל כל צעד ושעל הן דוחקות זו את זו בהנהגת המדינה.

מצב זה, לפי עצם מהותו, אי אפשר לו שיהיה איתן. החברה זקוקה לרכוז השלטון, והיא שואפת אליו או באמצעות המעמד השליט, או, כמו במקרה הנידון, על ידי שני מעמדות השליטים למחצה. התפלגות השלטון אינה מבשרת אלא מלחמת אזרחים. אבל בטרם יעיצו המעמדות והמפלגות המתחרים לקדש את המלחמה, – ביחוד מחשש התערבותו של הכוח השלישי, – יש שהם מוכרחים לסבול ימים רבים ואפילו לאשר כביכול את שיטת דו-השלטון. ואף על פי כן מתפרצת המלחמה. מלחמת האזרחים משוה לדו-השלטון צורה מוחשית ביותר, טריטוריאלי: כל אחד מהשלטונות, בבצרו את שדה המערכה שלו, יוצא למלחמה על מנת לכבוש את כל הטריטוריה, השרויה לעתים קרובות בדו-שלטון בצורת כבושי-סרוגין של שני שלטונות הנלחמים זה בזה, עד שהאחד מהם כובש כבוש מוחלט.

המהפכה האנגלית במאה ה־17, דוקא מפני היותה מהפכה גדולה, אשר הפכה את האומה הפכה יסודית, אינה אלא משטר של שני שלטונות המתחלפים בזה אחר זה בצורת מלחמת אזרחים.

כנגד שלטון המלך, – הנשען על מעמדות עדיפי זכויות או מרומי המעמדות, אצילים ובישופים – מתיצבים הבורגנות וחוגי האצילים שבערי השדה. ממשלתה של הבורגנות הוא הפרלמנט הפרסוויטוריאני שנשען על הסיטי של לונדון. ההתאבקות הממושכת שבין שני המשטרים מתפרצת לבסוף בצורת מלחמת אזרחים. שני מרכזי שלטון, לונדון ואוקספורד, מיסדים את צבאותיהם, דו-השלטון מקבל את צורתו הטריטוריאלי, אף על פי שהגבולות הטריטוריאליים אינם קבועים, כמשפט כל מלחמת אזרחים. הפרלמנט מנצח. המלך שבוי ומחכה לגזר דינו.

לכאורה, נוצרים התנאים המתאימים לשלטונה היחיד של הבורגנות הפרסוויטוריאנית. אבל בטרם יושבר שלטונו של המלך נהפך הצבא הפרלמנטי לכוח פוליטי העומד ברשות עצמו. הוא מרכז בשורותיו את הבלתי תלויים, הבורגנים הזעירים הישרים והנועזים, את האומנים, החקלאים.

בזרוע נטויה מתערב הצבא בחיים הצבוריים, לא ככוח מזוין סתם, לא כגִּיס פרטוריאני, אלא כביאת-כוחו הפוליטית של המעמד החדש, ככוח שכנגד לבורגנות האמידה. בהתאם לכך מקים הצבא מוסד ממלכתי חדש, העולה על המפקדה הצבאית: מועצת צירי החיילים והקצינים („התעמלנים“). באה תקופה חדשה של דו-שלטון: הפרלמנט הפרסוויטוריאני והצבא של הבלתי תלויים. דו-השלטון גורר התנגשות גלויה. הבורגנות אין ידה משגת להעמיד צבא משלה לעומת „הצבא המופתי“ של קרומבל, – כלומר: לעומת הפְּלָיִים המזוינים. הסכסוך מסתיים בטהורו של הפרלמנט הפרסוויטוריאני בחרב הבלתי-תלויים. מן הפרלמנט נשאר שריד ועולה הדיקטטורה של קרומבל. „תחתיות“ הצבא, בהנהלת הַלְוֹלְרִים, האגף השמאלי הקיצוני של המהפכה, מנסים לכוון כנגד שלטונם של מרומי הצבא משטר משלהם, משטר פלביי אמתי. אך דו-השלטון החדש אינו מתפתח: ללולרים, לבורגנים הזעירים שבצבא אין עדיין ואי אפשר שתהיה דרך היסטורית מיוחדת. קרומבל מכריע עד מהרה את אויביו. וכך מתהווה שווי משקל פוליטי חדש, – אמנם בלתי איתן – המתקיים משך שנים.

בימי המהפכה הצרפתית הגדולה היתה האסיפה המכוננת, – שחוט השדרה שלה היו מרומי המעמד השלישי, – מרכזת בידיה את השלטון בלי שתשלול לחלוטין את זכויותיו של המלך. תקופת האסיפה המכוננת היא תקופת דו-שלטון חמור המסתיימת במנוסת המלך לֶוֹרֶן ובאה לידי גמר רשמי רק עם הוסד הריפובליקה.

הקונסטיטוציה הצרפתית הראשונה (1791), שעמדה על פיקציה של שלטון מחוקק ושלטון מוציא לפועל הבלתי תלויים זה בזה, הסתירה באמת או השתדלה להסתיר מעיני העם את דו-השלטון למעשה: הבורגנות, שנתבצרה באסיפה הלאומית לאחר שהעם כבש את בסטיליה – והמונרכיה הישנה, שעדיין מצאה לה משען במרומי מעמד האצילים, בכהני הדת, הביורוקרטיה ושרי הצבא, מלבד הֶקֶב שהשליכה על אינטרונציה זרה. משטר הנגודים הזה נשא בקרבו את כשלונו ההכרחי. ולא היתה ברירה אלא להשמיד את באות כוחה של הבורגנות בכוח הריאקציה האירופית, או להעלות לגרדום את המלך והמונרכיה. פאריז וקובלנץ הוכרחו לצאת לקרב.

אך בטרם יגיעו הענינים לידי מלחמה וגרדום, עולה אל הבמה הקומונה הפאריזית, שמצאה לה סעד בתחתיות המעמד השלישי ושהחלה בעזות מוגברת להתחרות בשלטון, הנתון בידי באי כוחה הרשמיים של האומה הבורגנית. מתהווה דו-שלטון חדש, שאת אותותיו הראשונים אנו רואים כבר בשנת 1790, כשעמידתה של הבורגנות האדירה והבינונית איתנה עדיין באדמיניסטרציה

ובמוניציפאליות. איזה מראה נשגב – ומשוקץ בעלילות שוא! – של מאמצי השכבות הפלכיות להחליץ משפל המדרגה, מן המרתפים והכוכים הסוציאליים, ולעלות על הבמה האסורה עליהם, שבה אנשים, חבושי פאה נכרית ולבושי קמלוטים, חתכו את גורל האומה. נדמה היה, כי המוסד, שדרסוהו רגלי הבורגנות המשכילה, קם לתחיה ולתנועה, מתוך גוש ההמון נשתרבבו ראשי בני אדם, הורמו אל על ידים מיובלות, נשמעו קולות צרודים אבל גבריים. רובעי פאריס, מבצריה של המהפכה, התעוררו לחיים עצמיים. הכל הודו בהם – אי אפשר היה שלא להודות בהם: – והם נהפכו לסקציות. אך הם שברו בלי הרף את סייגי הרשמיות, וקלוח של דם רענן היה תמיד שופע אליהם מלמטה, ופותח, בניגוד לחוק, פתח למשוללי הזכויות, לקבצנים, לסאנקילוטים שיכנסו אל שורותיהם. ואותה שעה נעשות הנהלות הכפרים מחסה למרד האכרים בחוקה הבורגנית, הפורשת את כנפי חסותה על בעלי הרכוש הפיאודליים. ומתחת לאומה השניה עולה האומה השלישית.

הסקציות הפאריזיות תפסו תחילה עמדה של התנגדות לקומונה, שעדיין משלה בה הבורגנות הכבודה. מכאן ואילך נצבה הקומונה המהפכנית כנגד האספה המחוקקת ואחר כך כנגד הקונונט, אשר נחשלו ולא יכלו לכוון למהלכה ולתפקידיה של המהפכה, אשר אישרו את המאורעות ולא חוללו אותם, כי הם חסרו את המרץ, את האומץ ואת האחדות של המעמד החדש, שהספיק בינתים לעלות משפל המדרגה של פרברי פריז ולמצוא סעד בכפרים הנחשלים ביותר. כשם שהסקציות כבשו את הקומונה, כן, על ידי מרד חדש, כבשה הקומונה את הקונונט. כל אחד מן האטפים הללו הצטיין בדו־שלטון גלוי, ששני אגפיו שאפו לכונן שלטון אחד ואיתן: הראשון – במלחמת מגן, והשני במלחמת תנופה.

הכרח הדיקטטורה, שהיא מסגולותיה של המהפכה והקונטר־מהפכה גם יחד, מקורו בניגודי דו־השלטון הקשים מנשוא. המעבר מצורת שלטון אחת אל השניה חל מתוך מלחמת אזרחים. האטפים הגדולים של המהפכה, – כלומר תזוזת השלטון כלפי המעמדות או השכבות החדשים, – אינם חלים בעת אחת עם מחזורי המוסדות הנבחרים, הנגררים מאחורי הדינמיקה של המהפכה כצל נחשל. אמנם, סוף סוף מתמזגת הדיקטטורה המהפכנית של הסאנקילוטים עם הדיקטטורה של הקונונט – אבל איזה קונונט? – אשר טוהר בידי הטירוור מן הז'ירונדיסטים, שליטיו תמול שלשום, הקונונט שנקצץ, שנסתגל לשלטונו של הכוח הסוציאלי החדש. וכך, במשך ארבע שנים עולה המהפכה הצרפתית בשלבי דו־השלטון אל נקודת שיאה. מתשעה בטרמידור היא חוזרת ויורדת בשלבי דו־השלטון. ושוב: לכל ירידה קודמת מלחמת אזרחים, כשם שקודם לכן היתה המלחמה הזאת בת־לואי לכל עליה. בדרך זו מבקשת החברה החדשה את שווי המשקל של כוחותיה.

הבורגנות הרוסית, בהאבקה עם הבירוקרטיה הראספוטנינית ובעבדה עמה שכם אחד, בצרה מאד את עמדותיה הפוליטיות בימי המלחמה. היא השתמשה בתקופת הצאריזם ובסיועם של אגודות הערים והזמסטבות והועדים הצבאיים־תעשייתיים, רכזה בידיה חוסן רב, השתמשה על דעת עצמה בכספי הממלכה, ובעצם, היתה ממשלה בתוך ממשלה. בימי המלחמה התאוננו המיניסטרים של המלך, כי הנסיך לבוב מספק את צרכי הצבא, מכלכל, מרפא ואפילו מסדר מספרות לחיילים.

„יש לשים קץ לדבר, או למסור לו את כל השלטון“, – כה אמר המיניסטר קריבושאין עוד בשנת 1915.

הוא לא שער כלל, כי אמנם בעוד שנה וחצי יקבל לבוב את „כל השלטון“, אך לא מידי המלך, אלא מידיהם של קרנסקי, צ'חאידזה וסוחאנוב. אבל למחרת היום הזה נתגלה דו־שלטון חדש: בצד הממשלה הליברלית, שהיא ממשלה למחצה, ושנתאשרה היום באורח חוקי, עלתה ממשלה בלתי רשמית, אבל פעלתנית שבעתים, היא ממשלת העובדים בצורת מועצות. ברגע זה מתחילה המהפכה הרוסית לעלות למדרגת מאורע בעל ערך היסטורי־עולמי.

אבל מהי בעצם סגולתו המיוחדת של דו־השלטון בפברואר? במאורעות שחלו במאה הי"ז והי"ח היה דו־השלטון שלב טבעי בהשתלשלות המלחמה, שהוטל על המשתתפים בה בגלל יחס־הכוחות הזמני, כל צד משני הצדדים שואף לבטל את דו־השלטון ולכונן במקומו את שלטונו היחיד. במהפכת 1917 רואים אנו, שהדימוקרטיה הרשמית מקימה דו־שלטון בכוונה תחילה ומתאמצת בכל כוחותיה להשתמש מלקבל את השלטון בידיה. דו־השלטון מתהווה, לכאורה, לא כפועל יוצא ממלחמת מעמדות לכבוש השלטון, אלא כתוצאה מ„ותורו“ של אחד המעמדות על השלטון. ואם שאפה ה„דימוקרטיה“ הרוסית לבטל את דו־השלטון, הרי רק בדרך הסתלקותה מן השלטון. אכן, זהו הדבר שקראנוהו בשם הפרדוכסון של מהפכת פברואר.

דמיון־מה אפשר אולי למצוא בהתנהגותה של הבורגנות הגרמנית בשנת 1848 לגבי המונרכיה. אך דמיון גמור אין כאן. אמנם, הבורגנות הגרמנית שאפה לחלק, ויהי מה, את השלטון בינה ובין המונרכיה על יסוד הסכם הדדי. אבל בידי הבורגנות לא היה שלטון גמור, ומשום כן היא לא ויתרה עליו ויתור גמור לטובת המונרכיה.

„הבורגנות הפרוסית היתה השליטה באורח רשמי, היא לא פקפקה כלל, שכוחות המדינה הישנה יפקידו עצמם בידיה, בלי כוונות סתר, ויהפכו לחסידי הנאמנים של שלטונה המוחלט“ (מארכס ואנגלס).

הדימוקרטיה הרוסית של 1917, שמראשית המהפכה היה כל השלטון נתון בידיה, שאפה לא לחלקו סתם בינה ובין הבורגנות, אלא להפקיד בידי הבורגנות את המדינה כולה. בעצם, פירושו של הדבר הוא, כי הדימוקרטיה הרוסית הספיקה להתנוון ברבע הראשון של המאה העשרים יותר מן הבורגנות הגרמנית הליברלית באמצע המאה הי"ט. זה טבעי מאד, כי הוא המאידיך גיסא של העליה אשר עלה במשך עשרות השנים הללו הפרוליטריון, שתפס את מקומם של אומני קרומבל והסנקלוטים של רובספייר.

אם נתבונן היטב, נווכח, כי לדו־השלטון של הממשלה הזמנית והועד הפועל היה אופי של בבואה. לתבוע את השלטון יכול היה רק הפרולטריון. הפשרנים, שנשענו באי־בטחון על הפועלים והחיילים הוכרחו להמשיך את הבוכהלטריה הכפולה של מלכים ונביאים. דו־השלטון של הליברלים והדימוקרטים לא היה אלא בבואת דו־השלטון, הנסתר עדיין, של הבורגנות והפרולטריון. כשהבולשביקים ידחקו את רגלי הפשרנים העומדים בראש המועצות – הדבר יעשה בעוד חדשים אחדים – יופיע דו־השלטון ממסתרו, וזה יהיה ערב מהפכת אוקטובר. עד היום ההוא תוסיף המהפכה להיות שרויה בעולם הבבואות הפוליטיות. ע"י המליצה של האינטליגנציה הסוציאליסטית נהפך דו־השלטון מאטפה של מלחמת מעמדות לאידיאה ריגולאטיבית. דוקא על ידי כך היה דו־השלטון למרכז הפלוגתא העיונית. אין דבר היוצא לבטלה. האופי הבבואתי של דו־השלטון בפברואר מסייע לנו לעמוד ביתר בבירור על האטפים בהיסטוריה שבהם מופיע דו־השלטון כאפיזודה בריאה במלחמת שני משטרים. משל לבבואת האור הקלוש של הירח, שעל פיה אפשר להסיק מסקנות חשובות בדבר אור החמה.

מדת בגרותו של הפרולטריון הרוסי, הרבה לאין ערוך ממדת בגרותם של ההמונים העירוניים במהפכות הקודמות, היא סגולתה היסודית של המהפכה הרוסית שהביאה תחילה את הפרדוכס של דו־השלטון הדמיוני למחצה ושאחר כך מנעה את פתרונו של דו־השלטון הממשי לטובת הבורגנות. כי היה כאן ממה נפשך: או שהבורגנות תכבוש באמת את המנגנון הממשלתי הישן ותחדש אותו לתועלתה, והמועצות יוכרחו להתבטל; או שהמועצות יהיו יסוד המדינה החדשה, וישימו קץ לא רק למנגנון החדש אלא גם לשלטון המעמדות שאותם היה משמש. המגשביקים והס.ר.ים הלכו בכיוון הראשון. הבולשביקים – בכיוון השני. המעמדות הנדכאים, שלפנים לא הספיקו להם, כדברי מארט, לא ידיעות, לא הרגל, ולא הנהגה בכדי שיוכלו להביא את מפעלם לידי גמר, היו במהפכה הרוסית במאה העשרים מזוינים בשלשת הדברים גם יחד. נצחו הבולשביקים.

שנה לאחר נצחונם נשנתה השאלה הזאת בגרמניה, בתוך יחסי כוחות אחרים. הסוציאלי־דימוקרטיה בחרה בדרך של יסוד שלטון בורגני דימוקרטי וביטול המועצות. לוקסנבורג וליבקנטש בחרו בדרך הדיקטטורה של המועצות. נצחו הסוציאלי־דימוקרטים. הילפרדינג וקויטסקי בגרמניה ומכס אדלר באוסטריה הציעו לזווג על פי חכמת ה„צירופים“ את הדימוקרטיה עם השיטה הסובייטית על ידי קביעתן של מועצות הפועלים בקונסטיטוציה. פירוש הדברים היה להפוך את מלחמת האזרחים, בכוח או בפועל, ליסוד מוסד של המשטר המדיני. קשה לבדות אוטופיה קוריוזית מזו. יתכן, כי במדינת גרמניה אפשר למצוא לה צידוק במסורת הישנה: עוד בשנת 48 בקשו הדימוקרטים של וירטמברג לכונן ריפובליקה שבראשה עומד הרצוג.

הסותרות תופעות דו־השלטון, שלא הוערכו עדיין כל צרכן, את תורת המדינה של מארכס, הרואה את הממשלה בבחינת ועד הפועל של המעמד השליט? משל למי שישאל: שער המחירים כי ינוד, בהשפעת הבקוש וההקצו, האם אינו סתירה לתורת הערכין במקצוע העבודה? או אשה כי תחרף נפשה להציל את פרי בטנה – כלום סתירה היא לחוק מלחמת הקיום? לא! בכל ההופעות הללו אנו מוצאים דוקא את צירופם המסובך של אותם החוקים עצמם. אם המדינה פירושה ארגון השלטון המעמדי, והמהפכה היא חליפת המעמד השליט, – הרי בהכרח גורם מעבר השלטון ממעמד למעמד להתהוות מצבים במדינה הסותרים זה את זה, קודם כל, בצורת דו־שלטון. יחס הכוחות המעמדיים אינו שיעור מתימטי שאפשר לחשבו מלכתחילה, כששווי משקלו של המשטר הישן מתערער. אי אפשר שיכון יחס כוחות חדש, אלא אם כן יתנסו ויבחנו הכוחות הללו במלחמה. וזוהי מהפכה.

לכאורה, הסיחה הסוגיה העיונית הזאת את דעתנו ממאורעות 1917, ולאמתו של דבר היא המכניסה אותנו אל עֵבֶם. דוקא מסביב לשאלת דו־השלטון נטושה היתה המלחמה הדרמתית שבין המפלגות והמעמדות. רק מראש מִצְפָּה עיוני אפשר לסקור אותה בשלימות ולהבינה כראוי.

פרק יב: הוֹעֵד הַפּוֹעֵל

המוסד שקם בכ"ז בפברואר בארמון הטאברי בשם הוֹעֵד הַפּוֹעֵל אין לו בעצם אלא זיקה של מה בכך אל השם הזה. מועצת צירי הפועלים של 1905, שהיא בנין אב לשיטה הזאת, עלתה מתוך השביתה הכללית. היא היתה ביאת כוחם הגלויה של ההמונים במלחמתם, מנהיגי השביתה היו לצירי המועצה. ברירת האנשים חלה בתוך האש. ההנהגה נבחרה מטעם המועצה לשם הדרכת המלחמה להבא. דוקא הוֹעֵד הַפּוֹעֵל של 1905 העלה לסדר היום את שאלת המרד המזוין.

מרד הגדודים גרם שמהפכת פברואר נצחה בטרם יסדו הפועלים את המועצות. הוֹעֵד הַפּוֹעֵל הוקם על דעת עצמו, בטרם היות מועצה, שלא מדעת בתי החרושת והגדודים, לאחר נצחונה של המהפכה. כאן רואים אנו את האיניציאטיבה המופתית של הראדיקלים, הפורשים מן המלחמה המהפכנית, ומתכוננים אף על פי כן לקצור את יכולה. רגל מנהיגיהם האמתיים של הפועלים לא כלתה עדיין מן הרחוב, הם זיינו עדיין את אלה ופרקו את הזין מעל אלה, – וביצרו את הנצחון. מרחיקי הראות שבהם חרדו מיד לשמועה, כי בארמון הטאברי נוסדה איזו מועצה של צירי הפועלים. כשם שהבורגנות הליברלית, בצפותה למהפכה בארמון, שמישהו צריך היה לחוללה, הכינה לעצמה בסתו 1916 ממשלה רזרבית, כדי לכפות אותה, אם תצליח ההפכה, על המלך החדש, כן יסדו האינטליגנטים הראדיקליים את סֶגֶן־ממשלתם הרזרבי לעת הנצחון בפברואר. ולפי שלכולם היתה, – על כל פנים לשעבר, – זיקה לתנועת הפועלים ונטיה להתחפש במסרתה, על כן קראו ליצורם בשם הוֹעֵד הַפּוֹעֵל של המועצה. זה היה אחד הזיזופים, מתוך

משהו כוונה תחילה, שההיסטוריה משובשת בהם, לרבות ההיסטוריה של המרידות העממיות. כשהמאורעות נוטים נטיה מהפכנית והתורשה נפסקת, מזדוים החוגים, המשכילים, היעודים להזדקק לשלטון, ונוטלים בחפץ לב את השמות והסמלים הקשורים בזכרונות ההירואיים של ההמון. המלים מחפות לעתים קרובות על מהות הדברים, ביחוד כשיש בזה משום טובת הנאה לחוגים בעלי השפעה. סמכותו הרבה של הועד הפועל, בעצם יום הוסדו, באה מתוך שהוא היה, כביכול, יורשה של מועצת 1905. הועד, שנתאשר מטעם אסיפתה האנדרלמוסית הראשונה של המועצה, היה משפיע אחר כך השפעה מכרעת גם על הרכבה של המועצה וגם על הקו הפוליטי שלה. שבעתים גדלה שמרנותה של ההשפעה הזאת, לפי שמעתה חדלה הברירה הטבעית של השליחים המהפכניים, המתחייבת על ידי אטמוספירה מלוהטת של מלחמה. המרד כבר היה לנחלת התמול, הכל התהלכו שכורים מנצחון, התכוננו לסדר את חייהם מחדש, נתמגמו הלבבות, ובמדת מה – גם המוחות. והיה הכרח שיבואו חדשים של סכסוכים חדשים ושל מלחמה בתנאים חדשים, וכפועל יוצא מזה: חילופי גברי, – כדי שהמועצות יחדלו להיות מוסדות, שהכתירו את הנצחון לאחר מעשה, ויהיו למוסדות אמת של מלחמה והכשרת מרד חדש. ואנו מדגישים את הצד הזה, משום שעד היום הוא היה שרוי בצל.

אבל לא רק תנאי הופעתו של הועד הפועל והמועצה קבעו את אפיים המתון והפשרני! היו בעין סבות עמוקות וממושכות יותר, שאף הן השפיעו בכיוון זה.

מספרם של החיילים בפרטוגרד היה 150 אלף. מספרם של הפועלים והפועלות לסוגיהם היה, לכל הפחות, כפול ארבע. ואף על פי כן כנגד כל שני צירי פועלים היו במועצה חמשה צירי חיילים. המדות שעל פיהן קבעו את ביאת הכוח היו סתומות מאד. לחיילים ניתנו הקלות רבות. אלף פועלים היו בוחרים ציר אחד, ואלו פלוגות צבא קטנות שלחו לעתים קרובות שני צירים. הבד הצבאי האפור היה הרקע היסודי של המועצה.

אבל גם הצירים האזרחיים לא כולם נבחרו על ידי הפועלים. אל המועצה נכנסו אנשים רבים על פי הזמנה אישית, בעלי כתב המלצה או חריצות, עורכי-דין ורופאים ראדיקליים, סטודנטים, עתונאים, שהיו שליחיהן של מיני קבוצות מפוקפקות, או, בעיקר, שליחי האמביציה הפרטית. המנהיגים הניחו בחפץ לב לסלף את אפיה של המועצה, כי רצוי היה להם, שהתמצית החריפה של בתי החרושת והקסקרטינים תמהל בפורשין של הבעל-ביתיות המשכילה. רבים מאלה הנספחים המקריים, שוחררי המאורעות, הקופצים בראש, הדברנים שהורגלו לעמוד על הבמה – דחקו במרפקיהם האבטוריטיטיים את הפועלים השתקנים והחיילים הבלתי נועזים.

ואם כן היה המצב בפרטוגרד, הרי נקל לתאר את מצב הדברים בערי השדה, שבהן בא הנצחון בלי יגיעת מלחמה. כל הארץ מלאה חיילים. חילות המצב של קיוב, הלסינגפורס, טיפליס לא היו מועטים מחיל המצב של פרטוגרד. בסאראטאב היו 80–70 אלף חיילים. וכן בסאמארה, טאמבוב, אומסק. ביארוסלאבל, יקטרינוסלב, יקטרינובורג – 60 אלף. בכמה ערים – 50, 40 ו-30 אלף. במקומות שונים אורגנה ביאת הכוח הסובייטית בצורות שונות, אבל בכל מקום הפלו לטובה את החיילים. מבחינה פוליטית נבע הדבר משאיפתם של הפועלים עצמם להתקרב ככל האפשר אל החיילים. מלבד קצינים רבים, שנבחרו בזמן הראשון מטעם החיילים, ניתנה לעתים קרובות, ביחוד בערי השדה, באות כוח מיוחדת לחבר המפקדים. על ידי כך היה לצבא רוב מכריע בסובייטים רבים. המוני החיילים, שלא הספיקו עדיין לקבל פרצוף פוליטי מסוים, קבעו, על ידי שליחיהם, את פרצוף המועצות.

בכל ביאת כוח יש יסוד של אי-התאמה. היא מתגברת ביחוד למחרת יום המהפכה. בזמן הראשון נבחרו כציריהם של החיילים, שהיו חדלי-אונים מבחינה פוליטית, אנשים הזרים בהחלט לחיילים ולמהפכה, כל מיני אינטליגנטים ואינטליגנטים-למחצה, שהסתתרו בחילות המצב שבעורף ומשום כן היו פטרויטים קיצוניים. וכך נתהווה ההבדל בין הרוח ששררה בקסקרטינים ובין רוח הסובייטים. הקצין סטאנקביץ', שחיילי פלוגתו היו מקבלים אותו לאחר המהפכה בפנים זועפות ובחשד, הצליח בנאומו שנשא במחלקת החיילים על ענין המשמעת, החמורה עד מאד.

„מדוע זה – שאל הלה את נפשו – היחסים במועצה נוחים ונעימים יותר מאשר בפלוגה?“

השתוממות תמימה זו מעידה עדות נוספת, מה קשה היה לרגשותיהם האמתיים של ה„תחתיים“ להבקיע לעצמם דרך כלפי מעלה.

ואף על פי כן עוד משלשה במארס מתחילים המיטינגים של החיילים והפועלים לדרוש מאת המועצות, שתבטלנה מיד את הממשלה הזמנית של הבורגנים והליברלים ותקחנה בידיהן את השלטון. גם בשאלה זו הראשונים היו אנשי גליל ויבורג. והאפשר לתאר דרישה שתהא מובנת וקרובה ללב ההמונים יותר מזו? אך חיש מהר נפסקה התעמולה: לא רק משום ש„חסידי ההגנה“ התנגדו לה התנגדות נמרצת; רע מזה הוא, כי עוד במחצית הראשונה של חודש מארס נכנעה בעצם ההנהגה הבולשביסטית לפני משטר דו-השלטון. והוץ מן הבולשביקים לא יכול היה איש לעורר בצורה חריפה את שאלת השלטון. מנהיגי ויבורג הוכרחו לוותר. אלא שפועלי פרטוגרד לא האמינו אפילו שעה קלה לממשלה החדשה ולא חשבוה לשלהם. לעומת זאת הם נטו אופן קשבת אל החיילים והשתדלו שלא להתנגד להם בצורה חריפה ביותר. והחיילים, שהיו מתקשים אפילו בקריאת הפוסקים הפוליטיים הראשונים, אף על פי שלא האמינו, כדרך המוז'יקים, לכל האדונים למיניהם, היו מקשיבים בכל זאת לדברי באי כוחם, שהיו מקשיבים בכבוד רב לדבריהם של מנהיגי הועד הפועל בעלי השם; והללו – כל עיקר פעולתם היתה להקשיב לדופקה של הבורגנות הליברלית. והקשבה זו מלמטה למעלה היתה יסוד לכל – עד בוא מועד.

אבל רוחם של התחתיים היה פורץ ועולה, ושאלת השלטון, שסולקה באופן מלאכותי, היתה בוקעת פעם בפעם, אם כי בצורה

„החיילים אינם יודעים בקול מי לשמוע“, – מתאוננים הגלילות וערי השדה, ועל ידי כך הם מעלים לפני הועד הפועל את המרירות על דו־השלטון.

משלחות מטעם הצי הבלטי וצי הים השחור מודיעות בט"ז במאָרס, כי הן מוכנות לציית לממשלה הזמנית במדה שהיא תלך שכם אחד עם הועד הפועל. פירוש הדברים הוא, כי אין הן מוכנות לציית לה כלל. עם מרוצת הזמן מתגברת הנעימה הזאת.

„הצבא והאוכלוסין אינם צריכים להכנע אלא לפקודות המועצה בלבד“, – מחליט גדוד־המלואים 172, ומיד הוא מנסח „תיאורימה הפוכה“: „לפקודותיה של הממשלה הזמנית, המתנגדות להחלטותיה של המועצה, אין להכנע“.

ברגש, שרצון וחרדה שמשו בו בערבוביה, אישר הועד הפועל את מצב הדברים. בחרוק שיניים השלימה עמו הממשלה. לשניהם לא היתה ברירה אחרת.

עוד בראשית מאָרס מתכוננות מועצות בכל הערים ומרכזי התעשייה. במשך השבועות הקרובים הן נוסדות בכל הארץ. את הכפרים הן מתחילות לכבוש רק במאי. בשם האכרים מדברים בתקופה הראשונה בעיקר החיילים.

הועד הפועל של מועצות פטרוגראד קבל ממילא ערך ממלכתי כללי. שאר המועצות כלכלו את מעשיהן על פי המטרופולין. ובזו אחר זו קבלו החלטות לתמוך ממשלה הזמנית תמיכה על תנאי. אמנם, בחדשים הראשונים היו היחסים בין המועצה הפטרוגראדית ובין המועצות בערי השדה הולכים למישרים, בלי סכסוכים וחכוכים חמורים, ואף על פי כן מכל צירוף התנאים והנסיבות נתחייבה מציאותה של הסתדרות כלל־ממלכתית. חודש לאחר מיגורה של המונרכיה, נתועד הכנוס הראשון של המועצות, שהיה בלתי שלם וחד־צדדי בהרכבו. אמנם, המועצות המקומיות היו שני שלישים מ־185 הסתדרויות, שהשתתפו בכנוס, אבל אלה היו בעיקר מועצות של חיילים; יחד עם באי כוחן של הסתדרויות החזית, היו צירי החיילים, – בעיקר אופיצרים – הרוב המכריע. נשמעו נאומים על מלחמה עד הנצחון הגמור וקריאות איבה כלפי הבולשביקים, אף על פי שהתנהגותם היתה יותר ממתונה. המועצה הכניסה ששה עשר קרתנים שמרניים לועד הפועל הפטרוגראדי, ועל ידי כך קבעה את אפיו הכל־ממלכתי.

האגף הימני התחזק שבעתים. מעתה היו מטילים על הבלתי מרוצים את אימת הפרובינציה. ההחלטה בדבר סדור הרכבה של מועצת פטרוגראד, שנתקבלה עוד בי"ד במאָרס, כמעט שלא הוצאה אל הפועל. אם כה ואם כה, לא המועצה המקומית היא הפוסקת, אלא הועד הפועל הכל־רוסי. המנהיגים הרשמיים תפסו עמדה נשגבה מלהשיגה כמעט. ההחלטות החשובות ביותר היו מתקבלות בועד הפועל, ביתר דיוק: במרכז ההנהגה שלו, בהסכמה תחילה עם מרכז הממשלה. המועצה עמדה מן הצד. אליה התיחסו, כאל מיטינג:

„לא שם, לא באסיפות הכלליות, נעשית הפוליטיקה, ולכל „הפלינומים“ הללו אין כל ערך ממשי בהחלט“ (סוחאנוב).

הנְדָרִים המרוצים מעצמם סברו, כי במסירת ההנהגה לידיהם עשו, בעצם, המועצות את תפקידן. העתיד הקרוב יוכיח, כי הדבר אינו כך. יש שההמון הוא ארץ־רוח מאד, אך הוא אינו בשום פנים חומר בידי היוצר. ובתקופות של מהפכה הוא ממהר ללמוד. וזהו עיקר עוזה של המהפכה.

* *

כדי להבין היטב את השתלשלות המאורעות, מן הראוי ליחד את הדבור על אפין של שתי המפלגות, שכרתו מראשית המהפכה ברית אחים, שלטו במועצות, בעריות הדימוקרטיות, בועידות הדימוקרטיה המהפכנית, כביכול, והאריכו את מעמדם כרוב מכריע, שאגב נמוך והלך, עד האסיפה המכוננת, שהיתה ההבהקה האחרונה לעוזם תמול שלשום, כאש השקיעה בראש הרים לאחר שהחמה העריבה כבר.

אם הבורגנות הרוסית אחרה להופיע מכדי שתוכל להיות דימוקרטיה, הרי מפני הסיבה הנזכרת התימרה הדימוקרטיה הרוסית לסוציאליסטית. האידיאולוגיה הדימוקרטיה הוצאה לשוא במשך המאה הי"ט. על סף המאה העשרים הוצרכה האינטליגנציה הרוסית הראדיקלית להצטבע בצבע הסוציאליזם, אם רצתה שיהיו לה מהלכים בין ההמונים. זוהי הסיבה ההיסטורית הכללית, שגרמה להתהוותן של שתי מפלגות־הבינים: המנשביקים והס.ר.י.ים. אמנם, לכל אחת מהן היתה אידיאולוגיה משלה.

יסוד השקפותיהם של הבולשביקים היה מרכסיסטי. בגלל נחשלותה ההיסטורית של רוסיה היה המרכסיזם בה לאו דוקא בקורת החברה הרושנית, אלא בעיקר אסמכתא להכרח התפתחותה הבורגנית של המדינה. בשעת הצורך הערימה ההיסטוריה והשתמשה בתורת המהפכה הפרוליטרית כדי לשוות בעזרתה צביון אירופי ברוח בורגנית לחוגים הרחבים של האינטליגנציה העמונית העבשה. מקום רב נתיחד בפרוצס הזה למנשביקים. ביסדם את האגף שלהם, הוא אגף האינטליגנציה הבורגנית, הם קשרוהו עם החוגים המתונים שבין הפועלים, שנשאו את נפשם לעבודה ליגאלית מסיביב לדומא ובאגודות המקצועיות.

לא כן הסוציאליסטים ריבולוציונרים, שלהלכה התנגדו למרכסיזם ולמעשה נכנעו לו. הם התימרו להיות מפלגה המקיימת את ברית האינטליגנציה, הפועלים והאכרים – כמובן, בפקוחו של השכל המבקר. בשטח הכלכלי היו רעיונותיהם פְּלִיל של שכבות היסטוריות שונות, שאינו יפה לעכול, ובבואתה של הסתירה שיש בתנאי הקיום של האכרים בתוך מדינה המקבלת צביון רכושני במהירות רבה.

המהפכה העתידה לבוא נצטיירה בלבם של ה.ס.ר. יים לא כבורגנית ולא כסוציאליסטית אלא כ„דימוקרטית“: את התוכן הסוציאלי הם החליפו בנוסחה פוליטית. על ידי כך הם קבעו לעצמם דרך בין הבורגנות והפרולטריון וממילא – נטלו על עצמם תפקיד של בורר בין שניהם. לאחר פברואר נדמה, לכאורה, כי ה.ס.ר. יים הגיעו כמעט למצב זה.

עוד מימי המהפכה הראשונים הכו ה.ס.ר. יים שרשים בתוך מעמד האכרים. במשך החדשים הראשונים של 1917 סגלה לעצמה כל האינטליגנציה הכפרית את הנוסחה העמונית המסורתית: „קרקע וחופש“. בניגוד למנשביקים, שהיו תמיד מפלגה עירונית, נדמה היה, כי הסוציאליסטים ריבולוציונרים מצאו משענת חזקה מאד בכפר. יתר על כן, הם שלטו גם בערים: במועצות, על ידי הסקציות של החיילים, ובעיריות הדימוקרטיות הראשונות, שבהן היה להן רוב־דעת מוחלט. נדמה היה, כי אין גבול לעוזה של המפלגה. ולאמתו של דבר לא היתה זו אלא אַפְרָצִיה פוליטית. מפלגה שהכל בוחרים בה, חוץ מן המעטים היודעים במי לבחור, אינה מפלגה – כשם שהלשון, שבה מדברים תינוקותיהם של כל העמים אינה לשון לאומית. מפלגת ה.ס.ר. יים הופיעה כשם המפורש החגיגי לכל הבוסר, הגלמי והמבולבל שבמהפכת פברואר. כל איש, שהעבר שקדם למהפכה לא הנחיל לו יסודות מספיקים כדי שיוכל לבחור בקאדטים או בבולשביקים, היה בוחר ב.ס.ר. יים. אלא שהקאדטים עמדו במחנה המסוגר של בעלי הקנין הפרטי. הבולשביקים היו עדיין מעטים, בלתי מובנים ואפילו מוזרים. בחירת ה.ס.ר. יים היתה כבחירת המהפכה בכללותה ובשלמותה ולא הטילה חובות כלל. משמעותה בערים היתה שאיפת החיילים להתקרב אל המפלגה העומדת לימינם של האכרים, שאיפת הפועלים הנחשלים להיות קרובים אל החיילים, שאיפת מעמד הזעירים שבעיר לבלתי הנתק מן החיילים והאכרים. בתקופה הזאת היה כרטיס־החבר של ה.ס.ר. בבחינת תעודה זמנית לזכות כניסה אל מוסדות המהפכה, ותקפו לא פקע עד שנתחלף בכרטיס אחר, שצביונו רציני יותר. ולא בכדי אמרו על המפלגה הגדולה, שהקיפה את הכל, כי היא אינה אלא „אפס“ גרנדיוזי.

למן המהפכה הראשונה הסיקו המנשביקים מאפיה הבורגני של המהפכה את הכרח הברית עם הליברלים, והעדיפו את הברית הזאת על השותפות עם האכרים, שאינם בני־ברית נאמנים. לא כן הבולשביקים, שהזיקו את כל סיכויי המהפכה אל ברית הפרולטריון והאכרים נגד הבורגנות הליברלית. הואיל וה.ס.ר. יים התימרו בעיקר למפלגת אכרים, הרי, לכאורה, היה יסוד לשער, כי במהפכה תכרת ברית בין הבולשביקים והעמונים כנגד ברית המנשביקים והבורגנות הליברלית. והנה למעשה רואים אנו במהפכת פברואר צירוף מהופך. המנשביקים וה.ס.ר. יים כורתים ברית, שהשלמתה היא התחברות אל הבורגנות הליברלית, והבולשביקים מובדלים תכלית בידול בשדה הפוליטיקה.

ה.ס.ר. יים – אפילו בהשוואה אל המנשביקים, – הפליאו ברכוכיתם ורפיפותם. ברגעים החשובים הם נראו בעיני הבולשביקים פשוט כקאדטים מן הסוג השלישי, ובעיני הקאדטים – כבולשביקים מן הסוג השלישי. משענתם הרצוצה ומשנתם המעורבבת הביאו לידי ברירה טבעית: בכל מנהיגי ה.ס.ר. יים היה מחותם השטחיות, אי־השלמות והרפיפות הסנטימנטלית. אפשר לומר בלי חשש גוזמא: כל בולשביק פשוט היה בפוליטיקה, – כלומר: ביחסים שבין המעמדות, – בעל טביעת עין יותר ממנהיגי ה.ס.ר. יים המהוללים ביותר.

מאין קנה־מדה קבוע ומסוים היו ה.ס.ר. יים נוטים לצווים מוסריים. אין צורך לומר, כי הכוונות המוסריות שלהם לא מנעו אותם מלעשות בפוליטיקה הגדולה מעשים שיש בהם רמאות קטנה, שהיא כל כך אופינית לגבי מפלגות־בינים המחוסרות משען איתן, משנה ברורה וחוט שדרה של מוסר אמתי.

בגוש המנשביקים וה.ס.ר. יים ניתנה ההנהגה למנשביקים, אף על פי שהרוב הכמותי היה בלי ספק ל.ס.ר. יים. בחלוקת התפקידים הזאת נתבטאו בצורה מיוחדת מרותה של העיר על הכפר, יתרון כוחה של הבורגנות הזעירה העירונית על הכפרית, ולבסוף: מותר האינטליגנציה „המרכסיסטית“ מן האינטליגנציה, שהחזיקה בסוציאולוגיה הרוסית־הטהורה ונטייתיה בדלותה של ההיסטוריה הרוסית העתיקה.

עובדה זו, שלכאורה אינה מובנת, היא טבעית בעצם. ה.ס.ר. יים לא היו כלל מפלגת אכרים, אף על פי שבכפרים היו הכל נוטים אחרי סיסמותיהם. הגרעין היסודי של המפלגה, שקבע את הפוליטיקה הממשית שלה והעלה מתוכו את המיניסטרים והפקידים, היה מקושר אל החוגים הליברליים והרדיקליים שבעיר הרבה יותר מאשר להמוני האכרים המתקוממים. גרעין ההנהגה הזה, – שהרחיב עד מאד לאחר שנספחו אליו רודפי הבצע, הלא הם ה.ס.ר. יים של חודש מארס – פחד מות נפל עליו למראה התנופה הרבה של תנועת האכרים, שדגלה בסיסמאות ה.ס.ר. ייות. העמונים שמקורב באו אחרו, כמובן, כל טוב לאכרים, אך התרנגול האדום לא היה רצוי להם. אימת הכפר המתקומם על ה.ס.ר. יים היא כאימת הפרולטריון המתקיף על המנשביקים, ובסך הכל היה הפחד הדימוקרטי הזה בבואה לסכנה הממשית, שארבה למעמדות האמידים וליכדה אותם במחנה אחד של ריאקציה בורגנית־אצילית. הברית, שכרתו ה.ס.ר. יים עם ממשלתו של בעל האחוז לבוב, סמלה את הנתקותם מן המהפכה האגררית, כשם שהברית שכרתו המנשביקים עם בעלי התעשייה והבנקאים, מסוגם של גוצ'קוב, טרשצ'נקו וקונובולוב, סמלה את הנתקותם מעל תנועת

הפרולטריון. ברית המנשביקים והס.ר. יים לא היתה בתנאים אלה בחזקת שותפות של הפרולטריון ומעמד האכרים, אלא קואליציה של מפלגות, שנתקו את קשריהן עם הפרולטריון והאכרים לשם כריתת ברית עם המעמדות האמידים.

מן האמור לעיל ברור, מה פיקטיבי היה הסוציאליזם של המפלגות הדימוקרטיות; אבל אין זו ראייה, כי הדימוקרטיות שלהם היה אמתי. אדרבא: דוקא אפסותו של הדימוקרטיות הוצרכה להתחפשות סוציאליסטית. הפרולטריון הרוסי קדש מלחמה על הדימוקרטיה באיבתו הרבה לבורגנות הליברלית. המפלגות הדימוקרטיות, שעשו אגודה אחת עם הבורגנות הליברלית, הוכרחו להגיע לידי סכסוך עם הפרולטריון. אלה הם השרשים הסוציאליים של המלחמה האכזרית, שנטשה אחר כך בין הפשרנים והבולשביקים.

אם נעמיד את כל התהליכים המתוארים לעיל על המיכניקה המעמדית המעורטלת, שחבריהן ואפילו מנהיגיהן של שתי המפלגות הפשרניות לא הכירו עד הסוף, נקבל בערך פונקציות היסטוריות מעין זו. הבורגנות הליברלית שוב לא יכלה לכבוש את ההמון. ומשום כך נתיראה מן המהפכה. אבל המהפכה נדרשה להתפתחות הבורגנית. מן הבורגנות האמידה נבקעו שתי פלוגות שהורכבו מאחיה ובניה הצעירים. אחת הפלוגות הלכה אל הפועלים, אחת – אל האכרים. הם ניסו למשוך אליהם את אלה ואת אלה והוכיחו בהתלהבות ובלבב תמיד, כי סוציאליסטים הם ואויבי הבורגנות. ועל ידי כך ניתנה להם באמת השפעה ניכרת על העם. אך פעולת הרעיונות שלהם עברה עד מהרה למעלה מראשם. הבורגנות הרגישה את סכנת המות והתריעה עליה. שתי הפלוגות שהובקעו ממנה, המנשביקים והס.ר. יים, נענו בידידות לקריאת ראש המשפחה. הם הבלו על הניגודים הישנים, עמדו שכם אחד, הפכו עורף להמונים וחשו לעזרת החברה הבורגנית.

בשבועות הראשונים שלאחר המהפכה, כפי שכבר ידוע לנו, לא היתה בפטרורגראד מפקדה אמיתית לשום מפלגה שמאלית. מנהיגיהן המוסמכים של המפלגות הסוציאליסטיות היו באמיגרציה. המנהיגים השניים במעלה נסעו אל המרכז מן המזרח הרחוק. והמצב הזה גרם שהמנהיגים הארעיים תפסו עמדה של זהירות והתאפקות, ועל ידי כך נתקרבו זה לזה. שום קבוצה מן הקבוצות המנהיגות לא הביאה את מחשבותיה עד גמירא. מלחמת המפלגות במועצות היתה שקטה: כאילו המדובר היה על בנות־גוונים בתוך „דימוקרטיה מהפכנית“ אחת. אמנם, משבא צרטלי מארץ גזירה (בי"ט במארס) נטתה ההנהגה המועצתית נטיה נמרצת כלפי ימין, לצד האחריות לשלטון ולמלחמה. אבל גם הבולשביקים, בהשפעת קאמינב וסטאלין שחזרו מן הגירוש, פנו ימינה, והמרחק בין הרוב שבמועצות ובין האופוזיציה השמאלית נצטמצם בראשית אפריל יותר מאשר בראשית מארס. החלוקה האמתית החלה לאחר זמן. אפשר לפרש את התאריך המדויק: ד' באפריל, למחרת בוא לנין לפטרורגראד!

בראש הזרמים השונים של מפלגת המנשביקים עמדו אישים מובהקים רבים, אך גם לא מנהיג מהפכני אחד.

האגף הימני הקיצוני, שבראשו עמדו מוריה ורבותיה הותיקים של הסוציאליזם הדימוקרטיה הרוסית, – פליכאנוב, זאסולייץ', דייטש, – תפס עמדה פטריוטית עוד בימי המונרכיה. זמן מה לפני מהפכת פברואר כתב פליכאנוב, באחד העתונים האמריקאיים, כי עון פלילי הוא לסדר ברוסיה שביתות ושאר צורות המלחמה של הפועלים.

חוגים רחבים יותר מבין המנשביקים הותיקים, – בתוכם אנשים כמארטוב, דאן, צרטלי – התיחסו על מחנה צימרוולד והתנערו מאחריות למלחמה.

אבל בינלאומיותם של המנשביקים השמאליים, כשל הס.ר. יים השמאליים, היתה על פי רוב בבחינת כסות עינים לאופוזיציוניות דימוקרטיות. מהפכת פברואר הניעה את רוב „חסיד צימרוולד“ הללו להשלים עם המלחמה, שעכשיו מצאו בה מגן ומעוז למהפכה. בהחלטיות יתירה הלך בדרך זו צָרְטְלִי, שמשך אחריו את דאן ואת האחרים. מארטוב, שראשית המלחמה מצאתו בצרפת, ושחזר מחוץ לארץ רק בתשעה במאי, ראה בעל כרחו, כי מי שהיו חבריו לדעה הגיעו לאחר מהפכת פברואר לכלל דעה שגוד סְמְכָה¹⁸ ואחרים החזיקו בה עוד ב־1914, בשעה שקבלו על עצמם להגן על הריפובליקה הבורגנית מפני האבסולוטיזם הגרמני. מארטוב עמד בראש הסיעה השמאלית של המנשביקים, שלא הצליחה למלא תפקיד חשוב במהפכה, והתנגד לפוליטיקה של צרטלי ודאן, ובו בזמן מנע את התקרבותם של המנשביקים השמאליים והבולשביקים. בשם המנשביזם הרשמי דבר צרטלי, שבדרכו הלך הרוב המכריע: הפטריוטים מלפני המהפכה התאחדו על נקלה עם הפטריוטים של תקופת המהפכה. לפליכאנוב היתה קבוצה משלו, שוביניסטית בהחלט, שעמדה מחוץ למפלגה ואפילו מחוץ למועצות. לסיעת מארטוב, שלא פרשה מן המפלגה הכללית, לא היה עתון משלה, כשם שלא היתה לה גם פוליטיקה משלה. כדרכו בכל המאורעות ההיסטוריים הכבירים, נבוך מארטוב גם הפעם מבוכת יאוש והיה תלוי ברפיון. בשנת 1917, כבשנת 1905, המהפכה כמעט שלא השגיחה כלל באדם מופלא זה.

נשיא המועצה הפטרורגדית, ואחר כך גם נשיא הועד הפועל המרכזי היה כמעט באופן אבטומטי נשיאה של סיעת המנשביקים בדומא – צ'חאידזה. הוא השתדל להשקיע בתפקידיו את כל ישרונותו, וכיסה בהתולים קלים את הסוסיו התמידיים לגבי עצמו. חותם הפרובינציה שלו הוטבע עליו. גרוזיה ההררית, ארץ השמש, הגפן, האכרים והאצילים הזעירים, שאחוז הפועלים בה הוא מועט, העלתה שכבה רחבה של אינטליגנציה שמאלית, גמישה, חמת מזג, אך ברובה המכריע בלתי מסוגלה להתרומם מעל לאופק הבורגני־זעיר. אל כל ד' הדומות שלחה גרוזיה צירים מנשביקים, ובכל ד' הסיעות היו ציריה ממלאים תפקיד של ראשי המדברים. גרוזיה היתה לז'ירונדה של המהפכה הרוסית. אם הז'ירונדיסטים של המאה הי"ח נאשמו בפידראליזם, הרי הז'ירונדיסטים של

גרוזיה פתחו בהגנת רוסיה,, האחת והבלתי נפרדת" וסיימו בסיפארטיזם.

האישיות המובהקת ביותר שעלתה מן הז'ירונדה הגרוזית היה בלי ספק ציר הדומא השניה צרטלי, שבחזירתו מגלותו עמד לא רק בראש המנשביקים אלא בראש הרוב המועצתי כולו. צרטלי לא היה בעל הלכה, ואף לא עתונאי, אלא נואם מובהק והוסיף להיות רדיקל טפוסי מסוג הראדיקלים של צרפת הדרומית. בתוך השיגרה הפרלמנטית היה הוא מרגיש את עצמו כדג במים. אבל הוא נולד בתקופת מהפכה ובנועוריו הרעיל את עצמו במנת מרכסזים. על כל פנים, מבין המנשביקים היה הוא בימי המהפכה בעל התנופה הרבה ביותר. ודוקא משום כך סייע יותר מאחרים לתבוסת המשטר של פברואר. צ'חאיזה היה נכנע בכל לצרטלי, אף על פי שלפעמים היה מתבהל מפני מסקניותו הדוקטרינרית, שקרבה את מי שהיה תמול שלשום מהפכני-גולה אל השמרנים מבאי כוחה של הבורגנות.

המנשביק סקובלב, שמוניטין יצאו לו מתוך שהיה ציר בדומא האחרונה, עשה –לאו דוקא משום צעירותו החיצונית – רושם של סטודנט המשחק על במה ביתית תפקיד של עסקן מדיני. סקובלב התמחה בהרצאה,, מהומות", בישוב סכסוכים מקומיים ובכלל בסתימת הפרצים של דויהשלטון, עד שספחוהו אל הממשלה הקואליציונית של חודש מאי ונתנו לו תפקיד ביש של מיניסטר לענייני העבודה.

אישיות בעלת השפעה בין המנשביקים היה דאן, עסקן ותיק במפלגה, שנחשב תמיד שני למרטוב. אם בבשרו ודמו של המנשביזם בכללו נבלעו מדותיה ורוחה של הסוציאלי-דימוקרטיה הגרמנית בתקופת ירידתה, הרי דאן נראה ממש כחבר בהנהגת המפלגה הגרמנית, מעין אברט בזעיר אנפין. דאן הגרמני הצליח כעבור שנה לקיים בגרמניה את הפוליטיקה שלא הצליחה ברוסיה בידי אברט הרוסי. אבל הסבה אינה באנשים, כי אם בתנאים.

אם צרטלי היה בבחינת כנור ראשון בתזמורת של הרוב הסובייטי, הרי ליבר היה מחלל באבוב צוחני כשהוא נושף במלוא ריאותיו ועיניו מלאות דם. זה היה מנשביק ממחנה ה,,בונד", בעל עבר מהפכני רב, פן עד מאד, בעל טמפרמנט רב עד מאד, מליץ נאה עד מאד, מוגבל עד מאד ובכל לבו שאף להראות כפטריוט נמרץ ואיש ממלכתי תקיף. ליבר היה משתולל ממש משצף שנאה לבולשביקים.

את שורת המנהיגים המנשביסטיים אפשר לסיים בווייטנסקי, מי שהיה בולשביק שמאלי שבשמאליים, שהשתתף השתתפות ניכרת במהפכה הראשונה, הלך לארץ גזירה ופרש במאוס מן המפלגה מתוך נימוקים פטריויטיים. משנספח אל המנשביקים נהפך ווייטנסקי, כרגיל, למומחה לדריסת הבולשביקים. אלא שממיעוט טמפרמנט אי אפשר היה לו להדמות לליבר בשסויו כלפי חבריו- לדעה לשעבר.

גם מפקדת העמונים היתה בלתי חדסוגית, אבל חשובה ומובהקה יותר. בראש המכונים סוציאליסטים-עמונים, שהיו באגף הימני הקיצוני, עמד האמיגרנט הותיק צ'ייקובסקי, שבשויניזם שלו השואף קרבות בקש להדמות לפליכאנוב, אלא שלא היו לו הכשרונות והעבר של האחרון. לידו עבדה הזקנה בכשקו-ברשקובסקיה, שהס.ר. יים כינוה בשם,, סכתא של המהפכה הרוסית", ושלמעשה היא השתדלה מאד להיות הסנדקית של הקונטר-מהפכה הרוסית. האנרכיסטן הישיש קרופוטקין, שמנעוריו נשתמרה בו הנטיה אל העמונים, השתמש בימי המלחמה כדי לבטל את כל תורתו שהרביץ במשך יובל שנים: הכופר במדינה תמך באנטנטה, ואם התנגד לדויהשלטון הרוסי, הרי התנגדותו זו נבעה לא מתוך שאיפה לאי-שלטון, אלא לשלטונה היחיד של הבורגנות. אבל הזקנים הללו מלאו בעיקר תפקיד דיקורטיבי, אף על פי שלאחר זמן, במלחמה נגד הבולשביקים, עמד צ'ייקובסקי בראש אחת הממשלות הלבנות, שהיו סמוכות על שולחנו של צ'רצ'יל.

את המקום הראשון בין הס.ר. יים, – אבל לא בתוך המפלגה, כי אם מעל המפלגה, – תפס קרנסקי, אדם ללא עבר מפלגתי כל- שהוא. עוד פעמים רבות יזדמן לנו להתקל באישיות פרובידנציאלית זו, שכוחו בתקופת דויהשלטון היה בצירוף החולשות של הליברליזם והחולשות של הדימוקרטיה. כניסתו הרשמית אל מפלגת הס.ר. יים לא בטלה את בוזו למפלגות בכלל: הוא היה בעיני עצמו בחיר האומה. אבל הרי גם מפלגת הס.ר. יים חזלה בימים ההם להיות מפלגה, ונהפכה לאפס אדיר, לאומי באמת. בקרנסקי נמצא לה המנהיג הראוי וההגון.

צ'רנוב, העתיד להיות המיניסטר לענייני החקלאות ואחר-כך נשיא האסיפה המכוננת, היה בלי שום ספק האישיות הריפרזנטטיבית ביותר במפלגה הס.ר. יית הישנה, ולא במקרה נחשב לרוח החיה בה, למורה-הלכה ולמנהיג. צ'רנוב היה מופלג בידיעות, אלא שידיעותיו לא נצטרפו לאחדות, הוא היה יותר צנא מלא ספרים מאיש משכיל, ותמיד היה אצלו מן המוכן מבחר עצום של ציטטות המתאימות לענין, שהפליאו ימים רבים את הנוער הרוסי ולא למדוהו אלא מעט. ורק לשאלה אחת לא היתה תשובה בפי מנהיג מרבה-דברים זה: את מי ולאן הוא מוביל? הנוסחאות החשמליות של צ'רנוב, המאושרות ומקוימות בדברי מוסר ודברי שיר, איחדו זמן-מה את הקהל הרבגוני המתלבט לכאן ולכאן בכל עת משבר. ואין פלא, שכנגד ה,,כתתיות" של לנין היה צ'רנוב מעלה בשביעת רצון את שיטתו כמבנה המפלגה.

צ'רנוב בא מחוץ לארץ חמשה ימים אחרי לנין: אנגליה סוף סוף התירה לו לעבור בגבולותיה. על שפעת הברכות במועצה השיב מנהיגה של המפלגה הגדולה ביותר בנאום ארוך, שסוחאנוב, ס.ר. למחצה, מעריכו בזו הלשון:

„לא אני בלבד, אלא רבים מחסידי מפלגת ס.ר. עקמו את חטמם והנידו ראש, על שהוא מזמר בניגון בלתי נעים כל כך, על שהוא מתגנדר ומגלגל את עיניו ומדבר בלי סוף שלא אל הענין כלל“.

כל פעולתו של צ'רנוב במהפכה נתכוונה על פי המדקול של נאומו הראשון. לאחר שניסה כמה נסיונות לעמוד משמאל ולהתנגד לקרנסקי ולצרטלי נכנע צ'רנוב בלי מלחמה, התנער מן הצימרוולדיות האמיגרנטית שלו, נכנס אל „הועדה המקשרת“, ואחר כך גם אל הממשלה הקואליציונית. בכל מה שעשה החטיא את המטרה. ועל כן החליט להשתמש. ההמנעות מן ההצבעה היתה לו לצורת הקיום הפוליטי. מאפרייל עד אוקטובר פחתה סמכותו ביתר מהירות מסמכות מפלגתו.

עם כל ההבדלים שבין צ'רנוב לקרנסקי, שהיו צהובים זה לזה, – היו שניהם מעוררים בעבר שקדם למהפכה, בחברה הרוסית הישנה והרפופה, באינטליגנציה הצחיחה והפרטנציוזית, שהשתוקקה מאד ללמד את ההמונים בינה, להיות להם לאפיטרופוס ולגמול להם חסד, אך היא לא היתה מסוגלת כלל להקשיב להם, להבינם, ללמוד מהם. ובלעדי אלה – אין פוליטיקה מהפכנית.

אבכסנטייב, שהמפלגה העלתה במהפכה למשרות הגבוהות ביותר, – נשיא הועד הפועל של צירי האכרים, מיניסטר לענייני פנים, – היה קריקטורה גמורה של פוליטיקאי. מורה בעל חן ללמודי הספרות בבית הספר לבנות באוריוול – הגה כל מה שאפשר לומר עליו. אמנם, פעולתו הפוליטית היתה הרבה יותר זדונית מאישיותו.

תפקיד גדול, אבל בעיקר מאחורי הפרגוד, בסיעת הס.ר. יים ובגרעין ההנהגה של המועצה מלא גוץ. הוא היה טרוריסטן ממשפחה מהפכנית ידועה, פחות פרטנציוזי ויותר פעיל מידידי הפוליטיים. אבל בתורת „איש המעשה“ הסתפק בענייני המטבח, בהניחו לאחרים את הסוגיות החמורות. אגב: יש להוסיף ולומר: כי הוא לא היה לא נואם ולא סופר, ועיקר כוחו היה בפרסומו האישי שנקנה במחיר שנים של עבודת פרך.

בעצם פרשנו בשמותיהם של כל האנשים מחוג ההנהגה שבמחנה העמונים, הראויים ששמש יפורש. מכאן ואילך באים אנשים מקריים, כגון פיליפובסקי, שאיש לא יכול היה להסביר ולומר: בזכות מה, בעצם, הצליח לעלות אל מרום האולימפוס של פברואר? יש לשער, כי בנידון זה השפיעו בגדי השרד שלו, מדי קצין הצי.

יחד עם מנהיגיהן הרשמיים של שתי המפלגות השליטות היו בועד הפועל הרבה „פראים“, בודדים, אנשים שהשתתפו בתנועה לישעבר, בפרקי זמניה השונים, שימים רבים לפני המהפכה פרשו מן המלחמה, ועכשיו, לאחר שנחפזו לחזור ולחסות בצל דגלה של המהפכה המוכרתת בנצחון, לא נזדרזו בכל זאת לתת את צוארם בעול המפלגה. ככל השאלות היסודיות היו „הפראים“ נוטים אחרי הרבים במועצה. בימים הראשונים הם מלאו תפקיד של מנהיגים. אך לאט לאט, עם שיבת המנהיגים הרשמיים מן האמיגרציה, נדחקו הבלתי מפלגתיים לאחור, הפוליטיקה קבלה צורה מסוימת, זכויותיה של המפלגתיות הוחזרו ליושן.

שונאי הועד הפועל ממחנה הריאקציה הרבו אחר כך לדבר על בולמוס הזרים בו: יהודים, גרוזים, לטים, פולנים ועוד... אמנם, לגבי כל המון חבריו של הועד הפועל היה אחוז הזרים לא גדול כלל, אבל אין ספק, שהם תפסו מקום ניכר מאד בנשיאות, בועדות השונות, בין המרצים וכדו'. ... המשכילים שבין האומות המדוכאות, המרוכזים בעיקר בערים, באו בהמון אל מחנה המהפכנים, ועל כן אין להתפלא אם בין המהפכנים הותיקים היה מספר הזרים ניכר ביותר. נסיונם, אף על פי שלא תמיד היה חשוב באיכותו, עמד להם שיהיו היחידים, העלולים לצור צורות חברתיות חדשות, אבל שטות והבל היא ללמוד על הפוליטיקה של המועצות ועל מהלך המהפכה כולה מבולמוסם המדומה של הזרים. הלאומיות מגלה גם כאן את בוזו אל האומה האמיתית, כלומר: אל העם, בדמותה אותו בתקופת ההתעוררות הלאומית הנעלה לגולם סתם, לחומר בידים זרות ומקרות.

ואף על פי כן: מדוע ומאין באה להם, לזרים, השפעה כה עצומה על מיליוני תושביה העיקריים של המדינה? לאמתו של דבר, דוקא בעת מהפך היסטורי עמוק מסתייעת האומה לעתים קרובות באלמנטים, שתמול שלשום היו מדוכאים ומרודים ומשום כן הם נכונים בכל לבם לתת בטוי לצרכים החדשים. לא הזרים מכוונים את המהפכה, אלא המהפכה הלאומית מסתייעת בזרים. כן היה גם בשעה שנעשו הריפורמות הגדולות מלמעלה. הפוליטיקה של פטר הראשון לא חדלה מלהיות לאומית בשעה שהיא סרה מן הדרך הישנה והסתייעה בשרותם של הזרים והלועזים. האומנים מן הפרבר הגרמני והספנים ההולנדיים היטיבו בתקופה ההיא לבטא את צרכי התפתחותה הלאומית של רוסיה מן הכמרים הרוסים, שהועלו לפני על ידי היונים, או מן ה„בויארים“ (האצילים) המוסקוביים, שגם הם התאונו על כבוש הזרים, אף על פי שהם עצמם מוצאם היה מן הזרים שעצבו את צורתה של הממלכה הרוסית. על כל פנים, המשכילים בני העמים הזרים נתחלקו בשנת 1917 בין המפלגות השונות ממש כמשכילים הרוסים, אלה ואלה נשתבשו במומים ועשו אותן השגיאות עצמן, ואגב: דוקא הזרים שבין המנשביקים והס.ר. יים התגנדרו בשקידתם היתירה על הגנת רוסיה ועל אחדותה.

כזה היה הועד הפועל, המוסד העליון של הדימוקרטיה. שתי מפלגות שהתנדפו הזיותיהן ונשתמרו דעותיהן הקדומות, ולהן מפקדה של מנהיגים שלא היו מסוגלים לעבור מכלל דיבור לכלל מעשה – עמדו בראש מהפכה, שנועדה לנתק כבלי דורות ולהניח את היסודות של החברה החדשה. כל פעולתם של הפשרנים היתה שלשלת של סתירות קשות, שדללו את המוני העם וקרבו את העוית של מלחמת האזרחים.

הפועלים, החיילים, האכרים התייחסו אל המאורעות בכובד ראש. הם סברו, כי המועצות שהוקמו באמצעותם, מחויבות להתחיל מיד במניעת המצוקות שחוללו את המהפכה. הכל פנו אל המועצות. כל אחד בא עם מכאוביו. ומי היה נקי ממכאובים? הם דרשו פתרון, קוו לעזרה, צפו לצדק, תבעו נקם. השתדלנים, הקובלנים, המקשנים והמוכיחים סברו, כי סוף סוף נתחלפה הממשלה השנואה בממשלה משלהם. העם רוחש אמון למועצה, העם מזוין – משמע, שהמועצה היא שלטון.

כך הבינו המוני העם את הדברים. וכלום לא צדקו בהבנתם? נחשול בלתי פוסק של חיילים, פועלים, נשי חיילים, חנונים זעירים, פקידים, אמהות, אבות – היה פותח וסוגר את הדלתות, מבקש, מחפש, שואל, בוכה, דורש, מכריע לאחוז באמצעים, לפעמים מורה בדיוק מה הם האמצעים – ולמעשה הופך את המועצה לשלטון מהפכני.

„דבר זה לא היטיב לחלוטין למועצה, ועל כל פנים, לא נכלל בתכניתה“ – קובל מיודענו סוחאנוב, שכמובן, „נלחם ככל האפשר בפרוצס הזה“.

ההצליח במלחמתו? אבוי! הוא מוכרח להודות מניה וביה ולומר:

„המנגנון הסובייטי החל ממילא, שלא בטובתה ובניגוד לרצונה של המועצה, לדחוק את המנגנון הממלכתי הרשמי, שפעולתו נעשתה מיום ליום פעולת-סרק“.

ומה עשו חכמי ההכנעה, מכונאי התנועה הסרקית?

„היה הכרח להשלים עם המצב ולהזדקק לפונקציות בודדות של השלטון – מתודה סוחאנוב בלשון מילנכולית – ולחזק בינתיים את הפיקציה כי המכוון הוא ארמון מאריה“.

הנה במה עסקו האנשים הללו בארץ המדולדלה, המוקפת אש מלחמה ומהפכה. במסוה ובמסכה שמרו על כבודה ועל שמה של הממשלה, שהעם לא רצה בה. תאבד המהפכה – ותחי הפיקציה! והשלטון, שהאנשים הללו גרשוהו מבעד לדלת, חזר ונכנס אליהם מבעד לחלון, הוא בא אליהם כחתף ועמידתם היתה עלובה ומגוחכה.

אור לכ"ח בפברואר סגר הועד הפועל את בית הדפוס המונארכיסטי והתקין, כי אין עתון יכול להופיע אלא אם כן קבל רשיון לכך. נשמעו דברי מחאה. ביחוד הגביהו קולם האנשים שהתרגלו לסתום את הפה לזולתם. עברו ימים מספר, והועד הפועל נתקל שוב בשאלת חופש הדפוס: להתיר או לאסור את הוצאות העתונים הריאקציוניים?

נטשה מחלוקת. בעלי הלכה, מסוגו של סוחאנוב, צדדו בזכות החופש הגמור. צ'חאידזה התנגד תחילה: היאך אפשר להניח את הנשק בידי אויבים-בנפש ללא שום פיקוח? אגב: על דעת איש לא עלתה המחשבה, כי יש למסור את פתרון השאלה לממשלה. זו היתה מחשבת שוא: פועלי הדפוס לא צייתו אלא להוראותיה של המועצה. בששה במאס סבר הועד הפועל וקבל: את כתיב העת הימניים לסגור, עתונים חדשים לא יצאו אלא ברשיון המועצה. אלא שבעשרה במאס כבר נתבטלה התקנה הזאת מפני לחץ החוגים הבורגנים.

„שלשה ימים צריך היה להמלך בדבר“, – צהל סוחאנוב.

זהלת שוא! העתונות אינה עומדת מעל לחברה. תנאי קיומה בימי המהפכה משקפים את מהלך המהפכה גופה. כשהמהפכה מקבלת או יכולה לקבל אופי של מלחמת אזרחים, לא יתיר אחד הצדדים הלוחמים את קיומה של העתונות האויבת בתחום השפעתו, כשם שלא יוצא מידו את הפקוח על האוירונים, מסילות הברזל או בתי הדפוס. העתונות במלחמה המהפכנית היא אחד ממיני הנשק. זכות הדבור אינה עדיפה, על כל פנים, מזכות החיים, והרי המהפכה נוטלת לעצמה גם את האחרונה. אפשר לקבוע חוק ולומר: במדה שתכניתה של ממשלה מהפכנית היא קטנה, במדה שתפקידה שמרני יותר, – בה במדה היא ליברלית, סבלנית, „נדיבת לב“ לגבי הריאקציה. ולהיפך: במדה שתפקידה כבירים, במדה שהזכויות והענינים שהיא מערערת מרובים הם – בה במדה מתרכז השלטון המהפכני, והדיקטטורה נעשית גלויה יותר. אם טוב ואם רע הדבר, אבל בזו הדרך התקדמה האנושיות עד היום.

צדקה המועצה ברצותה לפקח על העתונות. ולמה, איפוא, נזדרזה כל כך לותר על הפקוח? משום שהיא ויתרה בכלל על מלחמה רצינית. היא החרישה ולא הגידה דבר בענין השלום, בענין הקרקע, ואפילו בענין הריפובליקה. לאחר מסרה את השלטון לידי הבורגנות לא היה לה יסוד לחשוש מפני העתונות הימנית ולא היתה לה אפשרות להלחם בה. לעומת זאת לא ארכו החדשים, והממשלה, בעזרת המועצה, החלה לעשות שפטים אכזריים בעתונות השמאלית. עתוני הבורגנים נסגרו בזה אחר זה.

ב-7 במאי דקלם קרנסקי במוסקבה:

„ניקולאי השני נתון בידי... לעולם לא אהיה מאראט של המהפכה הרוסית... ניקולאי השני יצא בהשגחתי לאנגליה“...

נשים המטירו עליו פרחים, סטודנטים מחאו כף. אך ההמונים נזדעזעו. שום מהפכה רצינית בעולם, – כלומר: מהפכה שחששה

לאבד משהו, – לא הניחה למלך הממוגר שיסע לחו"ל. הפועלים והחיילים דרשו לאסור את בית רומאנוב. הועד הפועל הרגיש, כי אין להקל ראש בשאלה זו. הוחלט, שהועד הפועל צריך ליטול על עצמו את ענין בית רומאנוב: על ידי כך הודגש בגלוי, כי בענין זה אין לסמוך על הממשלה. הועד הפועל נתן פקודה לכל מסילות הברזל לעצור את רומאנוב: משום כך נדד רומאנוב על פני המסילות. אחד מחברי הועד הפועל, הפועל גוודוב, מנשביק ימני, נשלח לאסור את ניקולאי. קרנסקי ועמו הממשלה נכשלו, אך הם לא נסתלקו, אלא נכנעו דומם. וכבר בתשעה במאסר הודיע צ'חאידזה לועד הפועל, כי הממשלה, „חזרה בה“ מדעתה לשלוח את ניקולאי לאנגליה. משפחת המלך נאסרה בארמון החורף. הנה כי כן היה הועד הפועל גונב לעצמו קורטוב של שלטון מתחת לכר מראשותיו. ומן החזית לא פסקו הדרישות: לכלוא את המלך לשעבר במבצר פטרופבלובסק.

המהפכות היו תמיד בחזקת חילופי נכסים, לא רק בצורת מתן חוקים, אלא גם בצורת כבושים המוניים. המהפכה האגררית לא נתחוללה בדרך אחרת בדברי ימי האנושיות: הריפורמה הרשמית היתה תמיד הולכת מאחורי התרגול האדום. בערים היה תפקידו של הכבוש קטן יותר: המהפכות הבורגניות לא נתכוונו לערער את הקנין הבורגני הפרטי. אבל, נדמה לנו, כי לא היתה עדיין מהפכה בעולם, שההמונים לא יכבשו לצרכי צבור בנינים שהיו מקודם לכן מקנינם של אויבי העם. מיד לאחר מהפכת פברואר יצאו המפלגות ממחבואיהן, הופיעו אגודות מקצועיות, נערכו מיטינגים בלי הרף, בכל מחוז היתה מועצה מיוחדת – וכל אלה היו זקוקים למעון. הסתדרויות כבשו את הקיטנות הפנויות של המיניסטרים המלכותיים או את ארמונותיהם השוממים של הרקדניות המלכותיות. המקופחים התאוננו, ולפעמים היתה הממשלה עצמה מתערבת בדבר. מכיון שהכובשים היו, בעצם, בעלי השלטון, ואלו השלטון הרשמי לא היה אלא צל, – על כן הוכרחו הקטיגורים לפנות גם הפעם אל הועד הפועל ולהשתדל לפניו שיחזיר את הזכויות המקופחות לרקדנית, שבני השושלת שלמו לה בשכר פעולתה הבלתי מורכבת דמים מרובים מכספי העם. מיד היתה מתעוררת, כמובן, „הועדה המקשרת“, מיניסטרים היו מתכנסים לשיבה, לשכת הועד הפועל היתה מתועדת לטכס עצה, אל הכובשים נשלחו משלחות – והענין נמשך חדשים רבים.

סוחאנוב מודיע, כי בתורת איש „שמאלי“ לא התנגד כלל לתקנות הרדיקליות ביותר, המקפחות את זכות הקנין הפרטי, לעומת זאת הוא „התנגד בהחלט לכל כבוש כפיה“. בתחבולות כאלה היו הכביכול-שמאליים מחפים על עניות דעתם. ממשלה מהפכנית אמיתית יכלה בלי שום ספק למעט את התווה ובוהו של כבושי שרירות על ידי מתן פקודה בשעתה בדבר החרמת המעונות. אבל הפשרנים השמאליים מסרו את השלטון לידי קנאי הקנין הפרטי, כדי שאחר כך יעוררו לשוא את ההמונים לכבד את החוק המהפכני... מתחת לכפת השמים. האקלים של פטרוגראד אינו יפה לאפלטוניות.

„תורי“ הלחם נתנו את הדחיפה האחרונה למהפכה. והם שהיו אויביו הראשונים של המשטר החדש. עוד באסיפה המיסדת של המועצה הוחלט ליסד ועד להספקת מזון. הממשלה לא דאגה הרבה להזנת המטרופולין. היא היתה מוכנה לדכאה ברעב. התפקיד הוטל גם להבא על המועצה: היו ברשותה חכמי כלכלה וספירה, בעלי נסיון כלשהו, ששמשו קודם לכן במוסדותיה ההנהליים והמשקיים של הבורגנות. אלה היו על פי רוב מנשביקים מן האגף הימני, כגון גרומאן וצ'יריבאנין, או בולשביקים לשעבר, שהימינו מאד, כגון באזארוב ואבילוב. אבל משהועמדו פנים אל פנים מול שאלת הזנתה של המטרופולין, הוכרחו, בתוקף כל הנסיבות, להציע הצעות ראדיקליות מאד להפסקת הספירות ולארגון השוק. בכמה מיישיבותיה של המועצה דנו במסכת אמצעים של „סוציאליזם צבאי“, ובתוכם: הלאמת אוצרות התבואה, קביעת שער התבואה, ובהתאם לו – גם שער התוצרת, סדור חלוף הסחורות עם הכפר. מנהיגי הועד הפועל העיפו מבטי חרדה איש בפני רעהו; הם לא ידעו מה להציע ונצטרפו אל ההחלטות הראדיקליות, אחר כך היו חברי הועדה המקשרת מוסרים אותן במבוכה לממשלה. הממשלה הבטיחה לעיין בדבר. אבל לא הנסיד לבוב, לא גוצ'קוב ולא קונבולוב לא רצו לבדוק, להחרים ולצמצם באופנים שונים את עצמם ואת ידידיהם. כל החלטותיה הכלכליות של המועצה נופצו אל התנגדותו הפאסיבית של המנגנון הממלכתי, אם המועצות המקומיות לא הוציאו אל הפועל על דעת עצמן. התקנה המעשית היחידה שקיימה מועצת פטרוגראד במקצוע ההספקה היתה הגבלת הצרכן במנת-מזון קבועה: לחם כדי ליטרה וחצי לעובדים עבודה גופנית, וליטרה – לכל השאר. אמנם ההגבלה הזאת כמעט שלא הכניסה כל שינוי בתקציב המזונות הממשי של האוכלוסין במטרופולין: ליטרה וליטרה וחצי – היא מנה הראויה להתכבד. מצוקות הרעב עתידות לבוא. המהפכה תוכרח במשך השנים, – לא חדשים אלא שנים, – לצמצם צמצם היטב את החגורה על הבטן הנפולה. היא תעמוד בנסיון הזה. עכשיו מדכדך אותה לא הרעב, אלא הדרך הסתומה, הנסתרה, אי הבטחון ביום מחרת. הקשיים הכלכליים, שהחמירו במשך ל"ב ירחי מלחמה, מתדפקים על דלתותיו וחלונותיו של המשטר החדש. הרס התחבורת, מחסור החמרים הגלמיים השונים, בלייתיה של התחמושת, האיפלציה האיומה, המכשלה במחזור הסחורות, – כל אלה מצריכים תקנות נועזות ודחופות. הפשרנים הגיעו אליהן בקו הכלכלי ועל ידי כך עשאון לנמנעות בקו הפוליטי. כל בעיה משקית, שנתקלו בה, נהפכה לגזר דין על דו-השלטון, ומכל החלטה שחתמו עליה בעל כרחם, נכוו אצבעותיהם.

שאלת יום העבודה בן שמונה השעות היתה מבחן גדול לכוחות וליחסים. המרד נצח, אך השביתה הכללית נמשכת. הפועלים חושבים בלב תמים, כי שינוי המשטר צריך לשנות את גורלם. הדבר הזה מעורר מיד את דאגת השליטים החדשים, הליברלים והסוציאליסטים גם יחד. המפלגות והעתונים הפטרויטיים מכריזים ססמא: „חיילים – אל הקסרקטינים, פועלים אל סדנאותיהם!“

ובכן, הכל יוסיף להיות כשהיה? – שואלים הפועלים. לפי שעה משיבים המנשביקים בשפה רפה. אך הפועלים מבינים: אם לא עכשיו תחול התמורה, אימתי תחול? הבורגנות מניחה לסוציאליסטים את הטרחה לבוא עם הפועלים לעמק השוה. על סמך הסברה, כי הנצחון „הוא ערובה מספקת לעמדתו של מעמד הפועלים במלחמתו המהפכנית“, – ואמנם: האם לא העלו לשלטון בעלי אחוזה

ליברליים? – מחליט הועד הפועל בחמשה במארס לחדש את העבודה במחוז פטרוגרד. הפועלים – אל הסדנאות! הנה הוא כוח אנכיותם המשורנית של המעמדות המשכילים, הליברלים והסוציאליסטים שלהם. האנשים הללו האמינו, כי מיליוני הפועלים והחיילים, שהתקוממו ומרדו בכוח המרירות והתקוות, יאותו לאחר הנצחון לקבל עליהם בהכנעה את תנאי החיים הקודמים. מספרי ההיסטוריה למדו המנהיגים, כי כך היה במהפכות הקודמות. והיא לא כן, אפילו במהפכות הקודמות לא היה כך. אם אמנם גורשו העובדים אל מאורותיהם הקודמות, הרי רק בעקיפין, בדרך של תבוסות ומרמות. היטב הרגיש מאראט את ה„מאחורי הפרגוד“ הסוציאלי של ההפכות הפוליטיות ודוקא משום כן העלילו עליו כל כך ההיסטוריונים הרשמיים.

„המהפכות מתחוללות ומסתייעות רק על ידי המעמדות התחתיים של החברה, – כתב מאראט חודש ימים לפני שפרצה מהפכת 1792, – על ידי כל העשוקים, שהעשירות, אשר לא תדע בושת, מזלזלת בהם כאילו היו חדלי־איש, ושהרומאים, בניצויזם המיוחד להם, כינו אותם לפנים בשם פרוליטרים“.

ומה נותנת המהפכה למקופחים?

„סוף־סוף לאחר נצחון־מה מנוצחת התנועה; תמיד היא חסרה בקיאות, הרגל, אמצעים, כלי־זין, מנהיגים, תכנית פעולות מסוימות; היא עומדת משוללת מגן לפני מבקשי נפשה, שהם בעלי נסיון, זריזים וערומים“.

היפלא, אם כן, שקרנסקי לא רצה להיות מאראט של המהפכה הרוסית?

אחד מעתודי התעשייה הרוסית, ו. אוירבאך, מספר בהתמררות, כי –

„היושבים בשפל המדרגה ראו במהפכה משהו מעין יום־טוב: המשרתת, למשל, שוטטה לה בחוץ ימים שלמים, התקשטה בסרטים אדומים, נסעה באבטומובילים מסע של טיול, ולא חזרה הביתה אלא לפנות בוקר, כדי להתרחץ ולשוב לטיוליה“.

מענין הדבר, כי המוכיח הלז, ברצותו להוקיע את השפעתה הנפסדת של המהפכה, מתאר את התנהגותה של המשרתת בפרטים המציניים על צד היותר טוב – אולי, חוץ מן הסרט האדום – את חייה הרגילים של האצילה הבורגנית. אמנם כן: המדוכאים רואים במהפכה יום־טוב, או ערב־יום־טוב. פעולתן הראשונה של השפחות המשועבדות היא להקל מעליה את העול של השעבוד היומיומי, המעליב והמשעמם. מעמד הפועלים בכללו לא יכול היה ולא רצה להתנחם בסרטים אדומים בלבד, שהם סמל הנצחון – לזולתם. בבתי החרושת בפטרוגראד היתה סערה. כמה מן המפעלים התעשייתיים סרבו לציית לפקודת המועצה. הפועלים מוכנים, כמובן, לשוב אל הסדנאות, כי הכרח הוא להם; אבל – מה הם התנאים? הפועלים דרשו יום עבודה בן 8 שעות. המנשביקים טענו, כי ב־1905 בקשו הפועלים להתקין בכפיה יום עבודה בן 8 שעות – ונכשלו:

„מלחמה בשתי חזיות – כלפי הריאקציה וכלפי הרכושנים – אינה לפי כוחו של הפרוליטריון“.

זו היתה האידיאה המרכזית שלהם. בדרך כלל הודו המנשביקים, כי לעתיד לבוא הכרח יהיה להבדל מעל הבורגנות. אולם אין זו אלא הודאה להלכה בלבד, שאינה מחייבת שום מסקנה. הם סברו, כי לא כדאי להתאמץ ולהביא לידי פרוד. ומתוך שהבורגנות נהדפת אל מחנה הריאקציה לא במליצותיהם הנלהבות של הנואמים והעתונאים, אלא בתנועתם העצמית של מעמדות העמלים, על כן הפריעו המנשביקים בכל כוחם את מלחמתם הכלכלית של הפועלים והאכרים.

„עכשיו – הורו המנשביקים – אין השאלות הסוציאליות חשובות למעמד הפועלים. עכשיו נלחם מעמד הפועלים לחירותו הפוליטית“.

אבל את מהותה של החירות המופשטת הזאת לא יכלו הפועלים להשיג. הם רצו קודם כל שינתן מעט חופש לשריריהם ולעצביהם. והם התקיפו את הבעלים. וכמו להכעיס: דוקא בעשרה במארס, כשעתון המנשביקים כתב, כי שאלת יום העבודה בן 8 השעות אינה עומדת על הפרק, – דוקא ביום זה באה התאחדות בעלי החרושת, שהוכרחה אמש לנהל משא ומתן רשמי עם המועצה, והודיעה, כי היא מסכימה ליום עבודה בן 8 שעות ולסדור ועדים בבתי החרושת. התעשייתנים הרחיקו ראות מן האסטרטגים הדימוקרטיים שבמועצה. ואין תימה: בבתי החרושת עמדו בעלי התעשייה פנים אל פנים מול הפועלים, שבמחצית מבתי התעשייה שבפטרוגראד, ובתוכם בתי החרושת הגדולים ביותר – היו מסתלקים כאיש אחד מסדנותיהם מיד לאחר 8 שעות העבודה. הם לקחו בעצמם מה שמנעו מהם הממשלה והמועצה.

כשהעתונות הליברלית למדה בשביעת־רצון גזרה שוה בין הז'יסטה שעשו התעשייתנים הרוסים בעשרה במארס 1917 ובין הז'יסטה של האצילים הצרפתים בארבעה באוגוסט 1789, היו דבריה קרובים לאמת ההיסטורית הרבה יותר מכפי ששיערה: בעלי הרכוש ברוסיה, פיאודלים של סוף המאה ה־18, עשו מה שעשו בעל כרחם וקוו, כי בויתור לשעה יצליחו להחזיר לעצמם את האבדה. אחד הפובליציסטים הקאדטיים הפר את השקר הרשמי, והודה בגלוי:

„להנתם של המנשביקים, כבר הספיקו הבולשביקים לכפות את התאחדות התעשייתנים, שתסכים להנהיג מיד את יום העבודה בן 8

מהי הכפיה – כבר נתברר לנו לעיל. הפועלים הבולשביקים תפסו בלי ספק מקום ראשון בתנועה. וגם הפעם, כבימי ההכרעה בפברואר, הלכו אחריהם רוב הפועלים.

ברגש של „ניחוד“ ציינה המועצה, שבראשה עומדים המנשביקים, את הנצחון הכביר, שהיה, בעצם, כשלונה. אבל המנהיגים המבווישים הוכרחו לפסוע עוד פסיעה אחת קדימה ולהציע לממשלה הזמנית, שתפרסם פקודה בטרם תתכנס האסיפה המכוננת בדבר יום עבודה בן שמונה שעות בכל רוסיה כולה. אך על פי הסכם עם הפשרנים התעקשה הממשלה, ובצפיה לימים טובים מאלה, סרבה למלא את הדרישה שנדרשה ממנה בלי תקיפות יתירה.

גם במחוז מוסקבה נטשה מלחמה כזאת, אלא היא היתה ממושכת יותר. גם כאן דרשה המועצה לחדש את העבודה בניגוד לרצונם של הפועלים. באחד מבתי החרושת הגדולים ביותר הצביעו 7 אלפים פועלים נגד הפסקת השביתה הכללית וששה אלפים הצביעו בעדה. מעין זה היתה התגובה גם בשאר בתי החרושת. בעשרה במארס אישרה המועצה שנית את ההחלטה לחדש מיד את העבודה. אמנם, ברוב בתי החרושת נתחדשה העבודה, אך כמעט בכל מקום ניטשה מלחמה לצמצום יום העבודה. הפועלים תקנו למעשה את אשר פגמו מנהיגיהם. המועצה במוסקבה התעקשה ימים רבים, ולבסוף, בכ"א במארס, הוכרחה להתקין את תקנת יום העבודה בן 8 השעות. בעלי התעשייה נכנעו מיד.

בערי השדה ארכה המלחמה ונמשכה גם באפריל. כמעט בכל מקום היו המועצות מעכבות תחילה ומפריעות, ואחר כך, בגבור לחץ הפועלים עליהם, היו נושאים ונותנים עם בעלי התעשייה; ובמקומות שהללו לא הסכימו, – הוכרחו המועצות לפרסם על דעת עצמן פקודה הקובעת יום עבודה בן 8 שעות. איזה פרץ בשיטה!

הממשלה עמדה במתכוון מן הצד. בינתיים, בנצוחם של המנהיגים הליברליים, החל פולמוס קשה נגד הפועלים. כדי להכריעם הוחלט לקומם עליהם את החיילים. הרי קיצור יום העבודה פירושו התשת החזית. כלום רשאי אדם לדאוג רק לעצמו בימי מלחמה? כלום היושבים בחפירות מונים את שעות עבודתם?

כשהמעמדות האמידים הולכים בדרך הדימוגיה אין הם נרתעים מפני כל. התעמולה לבשה צורה פרועה והועברה עד מהרה אל בין החפירות. החייל פירייקו מודה בזכרונותיו מן החזית, כי התעמולה, שעשוה בעיקר הסוציאליסטים החדשים מבין האופיצרים, לא היתה בלתי מצליחה.

„אבל אסונם של האופיצרים, שניסו לשסות את החיילים בפועלים, היה שהם אופיצרים. כל חייל זכר היטב מה עולל לו האופיצר לשעבר“.

אבל חריף מכל היה השסוי כלפי הפועלים במטרופולין. בעלי התעשייה והמפקדה של הקאדטים מצאו בחיל המצב אמצאים וכוחות לתעמולה בלי שיעור.

„בעשור השלישי של החודש, – מספר סוחאנוב – בכל רחוב, בחשמליות, בכל מקום צבורי אפשר היה לראות פועלים וחיילים רבים זה עם זה ריבדברים פרוע“.

היו גם תגרות ידים. הפועלים הבינו את הסכנה הנשקפת והשכילו להקדים תרופה למכה. לשם כך די היה להם לספר את האמת, לפרש את סכומי הרנחים בעסקי המלחמה, להראות לחיילים את בתי החרושת והצרכים, ובהם המכונות המרעמות, אשר התופת של הכבשנים – זו החזית התמידית שלהם, שבה נפלו חללים רבים. על פי האיניציאטיבה של הפועלים החלו פלוגות מחיל המצב מסיירות את בתי החרושת, ביחוד את בתי החרושת שנתחדו לצרכי המלחמה. החייל הביט והקשיב, הפועל הראה והסביר. הסיורים נסתיימו בברית אחים חגיגית. העתונים הסוציאליסטיים פרסמו החלטות רבות שנתקבלו בפלוגות הצבא בדבר ברית הידידות הנאמנה עם הפועלים. באמצע אפריל נעלם מעל דפי העתונות כל ענין הסכסוך. העתונות הבורגנית נשתתקה. וכך, לאחר נצחון כלכלי, נחלו הפועלים גם נצחון פוליטי ומוסרי.

המאורעות, הקשורים במלחמה ליום עבודה בן 8 שעות, השפיעו השפעה רבה על כל מהלך התפתחותה של המהפכה. הפועלים כבשו לעצמם כמה שעות פנויות בשבוע לשם קריאה, אסיפות וגם לשם תרגילי-רובים, שנעשו כסדרם מיום שנוסדה מיליציה של פועלים. לאחר הלקח הברור הזה התחילו הפועלים להתבונן מקרוב אל מנהיגי המועצות. ריחם של המנשביקים נבאש מאד. הבולשביקים התחזקו בבתי החרושת, ובמקצת גם בקסרקטים. החייל נעשה מקשיב, מעמיק, זהיר יותר: הוא הבין, כי מישוה אורב לו, המזימה הדימוגית היתה לרועץ למחולליה. במקום התנכרות ואיבה גדל הלכוד בין הפועלים והחיילים.

הממשלה, עם כל האידייליה של „קונטראקט“, שנאה את המועצה, את מנהיגיה ואת אפטרופסותם. הדבר נתגלה בהזדמנות הראשונה. מכיון שמלאה המועצה תפקידים ממשלתיים, ודוקא לפי בקשת הממשלה עצמה, בשעה שהיה צורך להרגיע את ההמון, לפיכך בקש הועד הפועל שיקציבו לו תמיכה קטנה להוצאותיו. הממשלה סרבה, ואף על פי שהמועצה חזרה ודרשה, עמדה

הממשלה על דעתה: אין היא יכולה להפריש מכסף הממלכה ל„הסתדרות פרטית“. המועצה הבליעה את הדבר בשתיקה. תקציב המועצה הוטל על הפועלים, שלא עיפו ולא חדלו מלסדר מגביות לצרכי המהפכה.

ושני הצדדים, הליברלים והסוציאליסטים, היו מוסיפים בינתיים להציג לראוה את ידידותם כביכול. בועידה הכלירוסיית של המועצות הוכרז, כי מציאותו של דר־שלטון אינה אלא בדות. קרנסקי בקש להוכיח לצירי הצבא, כי בין הממשלה והמועצה שורת אחדות גמורה בתפקידים ובמטרות. בשקידה לא פחותה מזו שללו את מציאות דר־שלטון צרטלי, דאן ושאר אדירי המועצה. בשקר בקשו לחזק משטר, הנכון על שקר.

אבל המשטר התמוטט למן השבועות הראשונים לקיומו. המנהיגים חבלו תחבולות ארגוניות בלי גבול ובלי שעור; הם בקשו להשען על מורשים מקריים נגד ההמון, על חיילים נגד הפועלים, על הזמסטבו והקואופרציה נגד המועצות, על ערי השדה נגד המטרופולין – ולבסוף: על האופיצרים נגד העם.

הצורה הסובייטית אין בה מכוח המסתורין ולא כלום. ואין היא נקיה ממומי כל ביאת־כוח שהם מחויבי המציאות כל זמן שביאת־הכוח היא מחויבת המציאות. אבל כוחה הוא, שאף על פי כן היא מעמידה את המומים הללו על מיעוטם. אפשר לומר בודאות, – והנסיון עתיד לאשר את הדבר בקרוב, – כי כל ביאת כוח אחרת, המחלקת את ההמון לאטומים, תבטא במהפכה את רצונה האמתי ביתר איחור ובצורה גרועה מזו לאין ערוך. מכל הצורות של ביאת הכוח המהפכנית המועצה היא הגמישה ביותר, הישרה והשקופה ביותר. אבל סוף סוף אין זו אלא צורה. אין היא יכולה לתת יותר ממה שההמון מסוגל להשקיע בשעה זו. לעומת זאת יכולה היא להקל על ההמונים את הבנת השגיאות ואת תיקונן. אכן זו היתה אחת הערובות החשובות להתפתחות המהפכה.

מה הם איפוא הסיכויים הפוליטיים שהיו נשקפים לוועד הפועל? ספק גדול הוא אם אמנם היו לאחד המנהיגים סיכויים מחושבים עד גמירה. לאחר זמן אמר סוחאנוב, כי לפי תכניתו לא נמסר השלטון לבורגנות אלא לתקופה קצרה, כדי שהדימוקרטיה תתחזק בינתיים ותוכל להוציא מידה את השלטון ביתר בטחון. אולם התכנית הזאת, התמימה כשהיא לעצמה, צביונה הוא רטרופסקטיבי בהחלט. על כל פנים, איש לא ניסח אותה בשעתה. בהנהגתו של צרטלי לא נפסקה הפסיחה על הסעפים, אך היא, כל כל פנים, נכללה במסגרת של תכנית. צרטלי הכריז בגלוי, כי באם לא תכון ממשלה בורגנית תקיפה עתידה המהפכה להכשל כשלון ודאי. הדימוקרטיה צריכה להסתפק בלחץ על הבורגנות הליברלית, להזהר שלא להדפה על ידי צעד בלתי זהיר אל מחנה הריאקציה, ואדרבא לתמוך בה במדה שתבצר את כבושי המהפכה. ומשטר כלאים זה עתיד סוף־סוף להתגלגל לריפובליקה בורגנית, שהסוציאליסטים משמשים בה אפוזיציה פרלמנטית.

לא הסיכויים היו אבני הנגף בעיני המנהיגים, אלא בעיקר תכנית הפעולות יום־יום. הפשרנים הבטיחו להמונים להשפיע על הבורגנות ולכפות אותה עד שתלך בדרך הפוליטיקה הדימוקרטית, הפנימית והחיצונית. הכל יודעים, כי בלחץ המוני העם ויתרו המעמדות השליטים פעמים רבות בהיסטוריה. אלא שלחץ פירושו סוף סוף לסלק את המעמד השליט משלטונו ולתפוס את מקומו. והנה דוקא נשק זה לא היה בידי הדימוקרטיה. הלא היא מסרה מרצונה את השלטון לבורגנות. בעת סכסוך לא הדימוקרטיה איימה לכבוש את השלטון, כי אם, להיפך, הבורגנות איימה בהסתלקותה מן השלטון. ומשום כך המנוף העיקרי במנגנון הלחץ היה בידי הבורגנות. והוא שנתן כוח לממשלה חדלת האונים להתנגד לכל דרישה רצינית שבאה מטעם היושבים ראשונה במועצות ולהצליח בהתנגדותה.

באמצע אפריל היה אפילו הוועד הפועל מוסד מורחב מכדי שיצליח לתעלומות הפוליטיות של המרכז המנהיג, שהפך את פניו כלפי הליברלים. הופרשה לשכה שהורכבה מחסידי ההגנה הימניים בלבד. מעכשיו היתה הפוליטיקה הגדולה נחתכת בחוג של אנשי שלומם. לכאורה הכל התבצר והלך למישרים. צרטלי משל במועצה ממשל בלי מצָרים. קרנסקי עלה מעלה, מעלה. אבל דוקא בעת הזאת נראו אותות הסכנה הראשונים מלמטה, בתחתיות ההמון.

„מוזר הדבר – כותב סטאנקביץ, מאנשי שלומו של קרנסקי – דוקא בשעה שהוועד נתארגן, כשאת האחריות לעבודה נטלה על עצמה הלשכה, שנבחרה רק מחסידי ההגנה, דוקא בשעה זו נשמטה מידו הנהגת ההמונים, כי הם פרשו ממנו“.

מוזר הדבר? לא, מחויב המציאות הוא ותו לא.

פרק יג: הצבא והמלחמה

עוד בחדשים שקדמו למהפכה נתערערה המשמעת בצבא: אפשר ללקט הרבה קובלנות של אופיצרים מן הימים ההם: החיילים אינם נוהגים כבוד במפקדיהם; היחס אל הסוסים, אל רכוש הממלכה, אפילו אל הנשק רע בתכלית; ברכבות הצבא אין סדר. לא בכל מקום היה מצב הדברים רע במדה שוה. אך בכל מקום הם השתלשלו בכוון אחד: לצד ההרס.

עכשיו נוסף זעזוע המהפכה. מרדו של חיל־המצב הפטרוגראדי התחולל לא רק בלי האופיצרים, אלא גם בניגוד להם. בשעת חירום

היו המפקדים מסתתרים פשוט להשמר על נפשותיהם. ציר הדומא הדיקבריסטן שידלובסקי שוחח בכ"ז בפברואר עם האופיצרים של גדוד פריאובראז'נסק, כנראה כדי לתהות על יחסם אל הדומא, אך השיחות הוכיחו לו, כי אצילי הגווארדיה אינם תופסים כל עיקר את המתרחש (אמנם, יתכן כי זו היתה במקצת העמדת פנים): הרי אלה היו מונרכיסטים שנפל עליהם הפחד.

„מה השתוממתי – מספר שידלובסקי – כשראיתי למחרת הבוקר את כל גדוד פריאובראז'נסק ההולך בסך, בסדר מפליא, ובראשו תזמורת ואף לא אופיצר אחד“...

אמנם, כמה פלוגות באו עם מפקדיהן אל הארמון הטאברי (ביתר דיוק: הביאו אותן עמהן). בתהלוכה החגיגית הרגישו האופיצרים את עצמם כאילו היו שבויים. הרוזנת קליינמיכל, שראתה את המחזות הללו כשבויה, אומרת ביתר בהירות: האופיצרים נדמו לאילים מובלים לטבח.

לא מהפכת פברואר הטילה פירוד בין החיילים והאופיצרים, היא רק הוציאה אותו לאור. בהכרת החיילים היה המרד במלכות קודם כל מרד במפקדים,

„מבקרו של יום כ"ח בפברואר – כותב בזכרונותיו הקאזט נאבוקוב, שהיה לבוש בימים ההם מדי שרד של אופיצר, – היתה סכנה לצאת החוצה, מפני שהתחילו קורעים את הכתפות מבגדי האופיצרים“.

כך היה בחיל המצב יומו הראשון של המשטר החדש!

דאגתו הראשונה של הועד הפועל היתה להשלים בין החיילים והאופיצרים. פירוש הדברים היה להכניע את הפלוגות למפקדים הקודמים. החזרת האופיצרים אל הגדודים נועדה, לדעתו של סוחאנוב, כדי לשמור את הצבא מפני „אנרכיה כללית או דיקטטורה של סרדיוטיות חשוכה ומפוררה“. המהפכנים הללו, ממש כליברלים, פחדו מפני החיילים ולא מפני האופיצרים. ואלו הפועלים, יחד עם „הסרדיוטיות החשוכה“, חששו מפני תקלות שתבואנה דוקא מצד האופיצרים המבהיקים. על כן היתה ההשלמה בלתי מוצקת. סטאנקביץ' מתאר בזו הלשון את יחסם של החיילים אל האופיצרים שחזרו אליהם לאחר ההפכה:

„החיילים הפרו את המשמעת ובצאתם מן הקסרקטים לא רק בלי האופיצרים, אלא... אלא במקרים רבים גם נגד רצונם של האופיצרים, שרבים מהם, בעת עשותם את חובתם, נהרגו, – חיילים אלה עשו, כפי שנתברר, מעשה גבורה של שחרור. אם זוהי גבורה, ואם האופיצרים עצמם מודים עכשיו בדבר, – למה, איפוא, לא הוציאו את החיילים החוצה, – הרי נקל היה להם לעשות את הדבר ללא כל חשש סכנה? עכשיו, לאחר שהנצחון היה לעובדה, נצטרפו האופיצרים אל מעשי הגבורה. האומנם בלבב שלם ולאורך ימים?“

הדברים הללו מחכימים, ביחוד לאחר שאומכם עצמו היה שייך לאותם האופיצרים „השמאליים“, שלא עלה על דעתם כלל להוציא את חייליהם החוצה.

בבקרן של יום כ"ח במאסר עמד מפקד פלוגת האינז'נרים בשדרות סאמפסוניב והסביר לחייליו, כי „הממשלה השנואה על כל, מוגרה“, וכי הוקמה ממשלה חדשה, בראשותו של הנסיך לבוב, וכי על כן יש לציית לאופיצרים כמקודם.

„ועכשיו אבקש מכם שתלכו אל הקסרקטים, איש איש למקומו“.

כמה חיילים קראו:

„נעשה ונשמע!“

הרוב הביטו במבוכה: ותו לא?

את המחזה הזה ראה במקרה קאיורוב. הדבר הרגיו.

„ירשה נא לי, אדוני המפקד, לומר דבר“...

ובלי שהמתין לרשיון, שאל קאיורוב:

„האם לשם חילוף בעל אחוזה אחד נשפך דם הפועלים בחוצות פטרוגראד שלשה ימים רצופים?“

גם כאן אחז קאיורוב את השור בקרניו. השאלה אשר שאל היתה מהותה של מלחמת החדשים הקרובים. שנאת החייל לאופיצר היתה בבואתה של שנאת האכר לבעל האחוזה.

המפקדים בערי השדה, שהספיקו, כנראה, לקבל הוראות, הרצו את פרשת המאורעות בנוסח אחד: המלך כשל כוחו בדאגתו לארצו והוכרח למסור לאחיו את נטל השלטון. אחד האופיצרים בפנה נידחת בקרים מתאונן: פני החיילים כאילו הביעו: ניקולאי, מיכאיל – היינו הך. וכשהמפקד הלז הוכרח למחרת הבוקר לבשר לגדוד את נצחונה של המהפכה, התעוררו החיילים, לפי דבריו, כאילו קמה בהם רוח חדשה. שאלותיהם, תנועותיהם, מבטיהם העידו עדות ברורה על „הפעולה הממושכת, העקשנית, שמי שהוא חולל במוחות האפלים והחשוכים הללו, שלא הורגלו במחשבה“. מה רבה התהום, המבדילה בין האופיצרים שמוחם מסתגל בלי התאמצות יתירה אל הטלגרמה האחרונה, שבאה מפטרוגראד, – ובין החיילים הללו, הקובעים בכבודות, אבל ביושר-לבב, את יחסם אל המאורעות, בשקלם אותם על כף ידם הגסה.

המפקדה הראשית, שהודתה במהפכה הודאה רשמית, החליטה בכלל לחסום בפני המהפכה את הדרך אל החזית. ראש המפקדה העליונה פקד על המצביאים הראשיים בחזיות לאסור את המשלחות המהפכניות, – שהגיניראל אלכסיי כינה אותן, למען הקיצור, בשם „בריונים“, – מיד לכניסתן אל הטריטוריה הנתונה לשלטונם, ולהועידן תיכף ומיד למשפט צבאי. למחרת היום, בשמו של „הוד מעלתו“, הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביץ', דרש הגיניראל הלז מאת הממשלה „להפסיק את כל המתחולל בגייסות שבעורף“, כלומר: המהפכה.

המפקדה נתמהמהה ואחרת ככל האפשר להודיע לצבא הלוחם את דבר המהפכה, ולא דוקא משום נאמנות למונרכיה, אלא בעיקר משום אימת המהפכה. בכמה חזיות עשו הסג'ר ממש: מכתבים שבאו מפטרוגראד נעצרו, אנשים שבאו נאסרו, – המשטר הישן גנב מהנצח ימים אחדים. בשורת המהפכה נתגלגלה אל קו החזית לא קודם מה'ו' במארס, – ובאיזו צורה? כבר שמענו בערך: למצביא ראשי נתמנה הנסיך הגדול, המלך יצא בדימוס למען המולדת, ובכל השאר – הכל כשהיה. לחפירות רבות, ואולי גם לרוב החפירות, באו הידיעות על המהפכה מפי הגרמנים לפני שבאו מפטרוגראד. היכלו החיילים לפקפק בקשר שקשרו עליהם כל המפקדים להעלים מהם את האמת? והיכלו החיילים להאמין, ולא גם כלשהו, לאופיצרים הללו, שהתקשטו כעבור יום-יומים בסרטים אדומים?

ראש המפקדה של צי הים השחור מספר, כי לכתחילה לא עשתה הידיעה על המאורעות בפטרוגראד רושם ניכר, כביכול, על המלחים. אך משהגיעו מן המטרופולין העתונים הסוציאליסטיים הראשונים, „נשתנה כהרף עין מצב הרוח, מיד החלו מיטינגים, מן הסדקים הגיחו תעמלנים פליליים“. האדמיראל פשוט לא הבין את המתרחש לנגד עיניו. לא העתונים חוללו את התמורה בהלך-הרוחות. הם רק בטלו את פקפוקיהם של המלחים בדבר תוקף המהפכה ונתנו להם את האפשרות להביע את רגשותיהם בלי חשש עונשין שיטילו עליהם מפקדיהם. את פרצופו הפוליטי של חבר האופיצרים בצי הים השחור, ובכלל זה גם את פרצוף עצמו, מתאר המחבר הנ"ל בפסוק אחד:

„רוב האופיצרים של הצי סברו, כי בלי המלך תאבד המולדת“.

והדימוקרטים סברו, כי המולדת תאבד אם מאורות כאלה לא יוחזרו אל המלחים החשוכים.

מפקדי הצבא והצי נחלקו עד מהרה לשני אגפים: אנשי האגף האחד ניסו לעמוד על עמדם, להסתגל למהפכה, להרשם כחברים במפלגת ה.ס.ר.ים, חלק מהם ניסה אחר-כך לחדור גם אל בין שורות הבולשביקים. ואנשי האגף השני, אדרבא, התרברבו, ניסו להתנגד לסדרים החדשים, אך עד מהרה נכשלו באיזה סכסוך חמור ונסתחפו בנחשול החיילים.

החלוקה הזאת היא טבעית מאד, והיא ראייה כשכדוגמתה היתה בכל המהפכות. האופיצרים הקנאים של המונארכיה הצרפתית, אשר „נלחמו ככל אשר השיגה ידם“, כביטוי של אחד מהם, סבלו ממרמ'ם של החיילים פחות משסבלו מהתרפסותם של חבריהם האצילים. סוף סוף נדחקו רוב המפקדים הישנים, דוכאו, ורק חלק מועט מהם נתחדש ונטמע. גורלם של האופיצרים היה כגורל המעמדות שמהם יצאו, אלא שהצורה היתה כאן דרמטית יותר.

הצבא בכלל אינו אלא גוש מן החברה שהוא משמש אותה, אלא שהחברה משהו ליהסים הסוציאליים אופי מרוכז ומביאה את תכונותיהם החיוביות והשליליות לביטויין הקיצוני. לא מקרה הוא, שהמלחמה לא העלתה אפילו שם צבאי אחד ברוסיה. חבר המצביאים הוערך בצורה ברורה למדי על ידי אחד מהם:

„הרבה אבאנטורה, הרבה פורות, הרבה אנכיות, מ'ננים, רדיפת בצע, חוסר כשרון וקוצר-ראות“ – כותב הגיניראל זאלסקי – „ומעט מאד בקיאות, כשרונות, רצון לקדש את השם או אפילו לוותר על הנוחיות והבריאות“.

ניקולאי ניקולאייביץ', המצביא העליון הראשי, לא הצטיין אלא בגבהות קומה ובגסות של הוד רוממות.

גיניראל אלכסייב, בינוניות אפורה, הלבבל הראשי של הצבא, כוחו היה בהתמדתו.

קורנילוב, מפקד צבאי אמיץ-לב, נחשב אפילו בעיני מוקיריו לבור. ורחובסקי, המיניסטר לעניני הצבא של קרנסקי, אמר ברבות הימים על קורנילוב, כי לבו לב ארי וראשו ראש תיש!

ברוסילוב והאדמיראל קולצ'אק עלו משהו על השאר בהשכלתם אך לא יותר מזה.

דניקין לא היה משולל אופי: אך בכל השאר היה זה גינראל צבאי רגיל, שקרא חמשה או ששה ספרים.

ואחריהם – אנשים כמו יודניץ', דראגומירוב, לוקומסקי, היודעים צרפתית או שאינם יודעים, שתיינים סתם ושתיינים מובהקים, אך אפסים גמורים.

אמנם, בקהל האופיצרים לא היו רק באי כוחה של רוסיה האצילית, אלא גם של רוסיה הבורגנית והדימוקרטית. המלחמה הטילה לתוך הצבא רבבות נוער מבני הבורגנות הזעירה, בתורת אופיצרים, פקידים צבאיים, רופאים, מהנדסים. החוגים הללו, שכמעט כלם צדדו בזכות המלחמה עד הנצחון, הרגישו כי יש צורך להתקין איזה תקנות, אך סוף סוף נכנעו למרומים הריאקציוניים (בימי המלך – מפחד, ולאחר המהפכה – מתוך שכן היתה גם דעתם) כשם שהדימוקרטיה בארץ נכנעה לבורגנות. גורלם של הפשרנים שבין האופיצרים היה אחר כך כגורלן המר של המפלגות הפשרניות, אלא שהמצב בחזית היה מקבל צורה חריפה יותר. בועד הפועל אפשר היה להחזיק מעמד ימים רבים בכוח דברים הנשמעים לכאן ולכאן, לעמוד בהם בפני החיילים היה קשה יותר.

האיבה והחככים, שבין האופיצרים והדימוקרטים והאופיצרים האצילים, לא יכלו לחדש את הצבא והטילו בו יסוד של הרס. את צביונו של הצבא קבעה רוסיה הישנה, זה היה צביון פיאוודלי מוחלט. האופיצרים הוסיפו לחשוב, כי החייל הטוב הוא הבחור הכפרי שאינו חושב מחשבות, שהכרת האישיות לא נתעוררה בו עדיין. זו היתה המסורת, „הלאומית“, הסובורובית בצבא הרוסי, שנתבססה על החקלאות הקדומה, זכות השעבוד ועדת הכפרים. במאה הי"ח הצליח עדיין סורובוב לחולל נפלאות בחומר הזה. ל. נ. טולסטוי שויה בחבת אצילים צביון אידיאלי לטפוס הישן של החייל הרוסי (פלאטון קאראבייב), ונכנע בלי אומר ודברים לטבע, לעריצות ולמות („מלחמה ושלו“). המהפכה הצרפתית, שגילתה את ממשלתו הנפלאה של האינדיבידואליזם בכל מקצועות הפעולה האנושית, שמה קץ לאמנות המלחמה הסובורובית. במשך המאה הי"ט וכן גם במאה העשרים, בתקופה הארוכה שבין המהפכה הצרפתית למהפכה הרוסית, היה הצבא של הצאר מוכה תמיד, משום שהיה צבא פיאוודלי. חבר המפקדים, שנתחנך על ברכי המסורת, „הלאומית“ הזאת, הצטיין ביחס הבוז לאישיותו של החייל, ברוח המנדריניות הפאסיבית, בבורות, בהעדר כל יסוד שבגבורה ובגניבת דעת מרובה. סמכותו של מעמד האופיצרים עמדה על האותות החיצוניים של ההצטיינות, על הפולחן של פבוד התארים, על שיטת העונשין, ואפילו על הסגנון המותנה, המיוחד, על שפת העבודות הנמבזה, שהיתה חובה לחייל בדברו עם האופיצר. מצביאי המלך, שקבלו את המהפכה בפה ולא בלב ונשבעו אמונים לממשלה הזמנית, פשוט הטילו על השושלת שנפלה את עוונותיהם עצמם. הם הואילו להסכים ברוב חסדם, שניקולאי השני יוכרז כ„שעיר לעזאזל“ בעוון העבר כולו. אך הלאה מזה – אף לא כמלוא פסיעה אחת! היוכלו אלה להבין, כי מהותה המוסרית של המהפכה היא בהתעוררותו הרוחנית של אותו המין האנושי, שעל קפאונו הרוחני נכון כל קיומם לשעבר? דניקין, שנתמנה להיות מצביא החזית, הודיע במינסק:

„אני מקבל את המהפכה בשלמות ולא על תנאי. אבל חושבני, כי המביא מהפכה ודימוגיה לצבא מביא אבדון למולדת“.

נוסחה קלסית לטמטום גינראלי! והגינראלים הפשוטים? לפי עדותו של זאלסקי, לא דרשו הללו אלא דרישה אחת:

„רק אל נא תפגעו בנו, השאר לא איכפת לנו!“

אבל המהפכה לא יכלה שלא לפגוע בהם. מהיותם יוצאי המעמד בעל הזכויות היתרות, לא היתה להם תקוה להרויח משהו, אלא שיכלו להפסיד הרבה. סכנה היתה נשקפת להם לאבד לא רק את זכויותיהם המיוחדות במפקדה, אלא גם את רכושם הקרקעי. האופיצרים הריאקציוניים חסו בצל הלויאליות לגבי הממשלה הזמנית ועל ידי כך הגבירו שבעתים את מלחמתם במועצות. אך משנוכחו לדעת, כי המהפכה חודרת באין מעצור אל המוני החיילים ואל הכפרים, היה בעיניהם הדבר כמעשה בגידה – מצד קרנסקי, מיליוקוב, ואפילו רודזיאנקו. והבולשביקים לא כל שכן.

תנאי קיומו של הצי הצבאי, במדה הרבה יותר גדולה מתנאי קיומו של הצבא, צפנו בקרבם תמיד עוֹפְרִים חיים של מלחמת אזרחים. חיי המלחים בתיבות הפלדה, שבהן כולאים אותם בעל כרחם למשך שנים אחדות, לא נבדלו, אפילו מבחינת המזונות, מחיי הנדונים לעבודת פרך. וכנגדם עדת האופיצרים, רובם מן המעמדות עדיפי הזכויות, שבחרו מרצונם בשרות הים כמשלח ידם בחיים, והם מזהים את המולדת עם המלך, את המלך – עם עצמם, ואל המלחים הם מתיחסים כאילו היו הללו אחד החלקים הבלתי חשובים של אניית המלחמה. שני עולמות, זרים זה לזה ומובדלים זה מזה, חיים סמוכים ואינם גורעים עין זה מזה. אניות הצי התבססו על ערי תעשייה השוכנות על שפת ים, שיש בהן פועלים רבים הדרושים לבנין הספינות ותקונן. מלבד זאת: בין המלחים הממונים על המכונות והשרויות הטכניות שבאניות הללו היו הרבה פועלים בעלי מקצוע. הנה הם התנאים אשר גרמו שהצי הצבאי נהפך למוקש מהפכני. במהפכות ובמרידות הצבאיות שבכל ארץ ומדינה היו המלחים החומר המפוצץ ביותר; כמעט תמיד, עם ההזדמנות הראשונה, היו הללו עושים שפטים אכזרים באופיצרים הממונים עליהם. המלחים הרוסים לא יצאו מכלל זה.

בקרונושטט התחוללה המהפכה בלויית התפרצות של נקמת־דם בהמפקדים, שמאימת עברם ניסו להסתיר מן המלחים את המהפכה. אחד החללים הראשונים היה ראש הצי האדמירל וִיֶרְן, שהשנאה אליו לא היתה שנאת חנם. חלק מן המפקדים נאסרו בידי המלחים. מעל האופיצרים, שהוצאו לחפשי, פרקו את הנשק.

האדמיראל נָפְנִין לא נתן לידיעות מפרטוגראד המתקוממת לחזור להלסינגפורס ולסוואבורג עד ארבעה במרס והפיל על המלחים והחיילים אימת שפטים ועונשין. ולפיכך פרצה כאן המרידה ביתר אכזריות ונמשכה לילה ויום. אופיצרים רבים נאסרו, את השנואים ביותר הטביעו.

„אם נבוא לדון, על סמך עדותו של סקובליב, על התנהגותם של שלטונות הלסינגפורס והצי – כותב סוחאנוב, שאינו מדבר ברצון על „הסרדיוטיות החשוכה“ – הרי נשתומם למיעוט המהומות הללו“.

אבל גם צבא היבשת לא נוקה משפיכת דמים. תחילה היתה זו נקמת העבר. בזכרונות, צורבים כנגעים, לא היה מחסור. משנת 1915 הונהגו מלקות כעונשין דיסציפלינריים רשמיים בצבא המלך. האופיצרים הלקו בשרירות לבם את החיילים, שרבים מהם היו אבות לבנים. אך לא תמיד היה זה חשבון העבר. בכינוס הכל־רוסי של המועצות הודיע המרצה בשאלת הצבא, כי עוד בט״ו־ט״ז במארס ניתנו בצבא הנלחם פקודות להטיל ענשי גוף על החיילים. אחד מצירי הדומא, שחזר מן החזית, סיפר כי הקוזקים הודיעו לו שלא בפני האופיצרים:

„הנה, אומר הוא, פקודה (כנראה הפקודה № 1 המפורסמת, שעליה עוד ידובר להלן). היא נתקבלה אתמול, והיום תקע לי המפקד בפרצופי“.

הבולשביקים היו משתדלים למנוע את החיילים ממהומות לא פחות מן הפשרנים. אבל נקמת הדם היתה הכרחית כרתיעת הרובה לאחר יריה. על כל פנים, לליברלים לא היה שום יסוד לכנות את המהפכה בתואר „נקיה מדם“, זולת העובדה שהיא הביאה להם את השלטון.

כמון מן האופיצרים השכילו להטיל מריבות חמורות בשל סרטים אדומים, שבעיני החיילים היו כסמל הפטורין מן העבר. בשל כך נהרג מפקד גדוד סומסקי. אחד ממפקדי הצבא דרש מחיל המלואים שבא אל החזית להסיר את הסרטים האדומים, ומיד נאסר בידי החיילים והושם בתפיסה. התנגשויות רבות פרצו בשל תמונות המלך, שלא סולקו מן המוסדות הרשמיים. היתה זו נאמנות למונארכיה? על פי רוב לא היתה זו אלא חוסר אמונה באיתנותה של המהפכה ופקוח נפש. אבל לא בלי יסוד היו החיילים רואים מאחורי התמונות את הצל הנחבא של המשטר הישן.

לא התקנות המחושבות שבאו מלמעלה אלא התנועות המתפרצות שבאו מלמטה הן שקבעו משטר חדש בצבא. השלטון הדיסציפלינארי של האופיצרים לא נצטמצם ולא נתבטל; הוא פשוט נעלם מאליו במשך השבועות הראשונים של חודש מארס.

„היה ברור – אומר ראש המפקדה של צי הים השחור – כי אם ינסה אחד האופיצרים להטיל עונש דיסציפלינארי על אחד החיילים, תקצר ידו להוציא את העונש הזה אל הפועל“.

אכן, זהו אחד מסימניה של המהפכה העממית האמתית.

עם מיגורו של השלטון הדיסציפלינארי נתגלה בעליל רפיונו של מעמד האופיצרים. סטאנקביץ, שאי אפשר להכחיש, כי יש לו טביעת־עין וענין באמנות הצבא, מגלה את קלונו של חבר המפקדים גם בנידון זה: התלפיות נערכו עדיין על פי ספרי התקנות הישנים שלא התאימו בהחלט לצרכי המלחמה.

„למודים אלה לא היו אלא נסיון לסבלנותם ולהכנעתם של החיילים“.

ואת עוון רפיונם בקשו האופיצרים, כמובן, לפקוד על המהפכה.

החיילים הנוחים לכעוס ולנקום היו נוחים גם להאמין כילדים ולהכיר תודה עד כדי שכחת עצמם. זמן מה היה הציר פילונקו, הכומר והליברל, מוחזק אצל חיילי החזית נושא רעיונות השחרור, רועה המהפכה. מושגי הכנסיה הישנים נצטרפו באורח מופלא אל האמונה החדשה. החיילים נשאו את הכומר על כפיים. הגביהו אותו מעל לראשי ההמון, הושיבוהו בדאגה רבה אל חיק המזחלת – ואחר כך, מרוב התלהבות, הרצה הכומר מעל במת הדומא:

– „קשתה עלינו הפרידה. הם נשקו את ידינו ורגלינו“.

נדמה לו, לציר, כי אכן גדול שמה של הדומא בצבא. ואלו לאמתו של דבר שמה של **המהפכה** היה זה, והיא ששפכה את אורה המסנור על אישים בודדים ומקריים.

הטיהור הסמלי, שעשה גוצ'קוב במרומי הצבא, – פיטורי כמה מנינים של גינראלים, – לא נתן שום סיפוק לחיילים, ולעומת זאת הטיל במחנה האופיצרים מבוכה של אי בטחון. כל אחד חשש שמא לא יכשר. הרוב נסחף עם הזרם, הסתגל וטמן אגרוף בכיס. רע מזה היה מצבם של הקצינים הבינוניים והנמוכים, שהיו מזדמנים עם החיילים פנים אל פנים. כאן לא נעשה כל טיהור מטעם הממשלה. הארטילריסטים של חיל הרכב בחזית כתבו לועד הפועל ולדומא הממשלתית בדבר מפקדם ובקשו בצורה רשמית:

„אחים... אנו מבקשים מכם מאד שתסלקו את אויבנו הפנימי וואנציחאז“.

וכשלא קבלו תשובה, היו החיילים מתחילים על פי רוב לעשות דין לעצמם: מְרִי, גירושים ואפילו מאסרים. ורק אחרי כל אלה היתה ההנהגה עומדת על טעותה, מפטרת את האסורים או המוכים, מנסה לפעמים לענוש את החיילים, אך על פי רוב מניחה להם, כדי שלא להחמיר את מצב הדברים. מתוך כך היה מצבם של האופיצרים קשה מנשוא, ואף מצבם של החיילים לא היה ברור.

רבים מן האופיצרים שבשדה המלחמה, אלה שהתיחסו בכובד ראש אל גורל הצבא, דרשו גם הם לטהר היטב את חבר המפקדים: בלעדי זאת אי אפשר היה, לדעתם, להחזיר לגדודים את כשרון המלחמה. מפי החיילים שמעה הדומא נימוקים חותכים לא פחות מאלה. לפנים היו החיילים הנפגעים מוכרחים לקבול בפני מפקדיהם, שעל פי רוב לא שמו לב כלל לקובלנות. ועכשיו מה לעשות? הרי המפקדים משמשים כמקודם, משמע כי גם גורל החיילים יהיה כמקודם.

– „קשה היה להשיב על שאלה זו“ – מתודה הציר.

והרי שאלה פשוטה זו כללה בתוכה את גורלו של הצבא וחתכה את עתידו.

אי אפשר לומר, כי אחת היתה הרוח בצבא לאורך כל הארץ כולה, בכל סוגי החיילות ובכל הפלוגות. לא, רב מדי היה שלל- הצביונות. אם בשורת המהפכה הראשונה הגיבו המלחים של צי הים הבאלטי בזה שכלו את חמתם באופיצרים, הרי לעומת זאת, בחיל המצב של הלסינגפורס תפסו האופיצרים עוד בראשית אפריל מקום בראש ההנהגה של מועצת החיילים, וגיניראל נשוא פנים נאם כאן בחגיגות בשם הס.ר.י.ם. לא מעטים היו ניגודים כאלה, ניגודי שנאה ואמונה. ואף על פי כן היה הצבא בבחינת „כלים שלובים“ והנטיות הפוליטיות של החיילים והמלחים נמשכו אל רמה אחת.

המשמעת נשמרה איך-שהוא, כל זמן שהחיילים קוו לשינויים מהירים ונמרצים.

– „אבל משראו החיילים – מעיד אחד משליחי החזית, – כי הכל מוסיף להיות כשהיה, – הדכוי כשהיה, העבדות כשהיתה ומעשי ההתעללות כשהיו – מיד החלו המהומות“.

הטבע, שלא השכילה להעמיס חטוטרות על גְבֵיה של מרבית האנושיות, העניקה לחיילים, כמו להכעיס, מערכת עצבים. והמהפכות באות לעולם כדי להזכיר מזמן לזמן את שתי ההזנחות הללו.

בשל אמתלאות מקריות, היו פורצים סכסוכים על נקלה בעורף כבחזית. לחיילים ניתנה זכות, „כלכל אזרח“, לבקר בתיאטראות, באספות ובקונצרטים וכדו' כל פעם שירצו. חיילים רבים פירשו את הדבר כזכות כניסה חנם. המיניסטר הסביר להם, כי עליהם להבין את „החופש“ במשמעותה העיונית. אך המונים שמרדו לא הצטיינו מעודם בנטיה לאפלטוניות או לקאנטיאניות.

המסכת השחורה של המשמעת נקרעה, קריעה אחר קריעה, בכל גודד ובכל פלוגה בזמנם ובשעתם. לעתים היה המפקד מדמה בנפשו, כי הענינים בגודו או בפלוגתו התנהלו כשורה, עד שבאו העתונים או התעמלנים מבחוץ. למעשה היתה כאן פעולה של כוחות עמוקים וכבירים יותר.

ציר הדומא הליברלי יאנושקביץ הביא עמו מן החזית ידיעה, כי הפריעות מרובה ביחוד בפלוגות „הירוקים“, האכרים.

„בפלוגות מהפכניות יותר היחסים עם האופיצרים טובים מאד“.

ולאמתו של דבר ארכה המשמעת בשני הקצוות: בחיל הפרשים בעל הזכויות היתרות, שהורכב מאכרים אמידים, ובארטילריה, – בכלל זה: החיילות הטכניים שבהם רבו הפועלים והאינטליגנטים. יותר מכולם החזיקו מעמד הקוזקים בעלי הרכוש הפרטי, שחששו מפני המהפכה האגררית, משום שרובם יכלו רק להפסיד בה ולא להרויח. פלוגות-קוזקים בודדות עשו כמה פעמים שליחות של דכוי גם לאחר המהפכה. אבל בדרך כלל ההבדל היה רק בטמפו ובמועדי ההרס.

במלחמה הזאת היו תקופות של גאות ושפל. האופיצרים ניסו להסתגל. החיילים התחילו מתאפקים שוב. אך לאחר שינויים זמניים לטובה, לאחר ימים ושבעות של שלום, היתה השנאה הסוציאלית, שניונה את הצבא של המשטר הישן, הולכת ומתגברת. מפעם לפעם רבו התפרצויותיה הטראגיות. במוסקבה, באחד הקרקסאות, נערך מיטינג של אינולידים – חיילים ואופיצרים יחדו. נואם בעל-מום הטיח מעל הבמה דברים קשים כלפי האופיצרים. קם רעש של מחאה, רקיעת רגלים, דפיקת מקלות, קבים.

– „הרי תמול שלשום התעללתם, אתם האופיצרים, בחיילים בשוטים ובאגרופים“.

אנשים פצועים, משותקים, בעלי מומים עמדו כחומה מול חומה – חיילים בעלי מום מול אופיצרים בעלי מום, הרוב מול המיעוט, קבים מול קבים. במחזה האיום, שנתחולל על במת הקרקס, צפונה היתה האכזריות של מלחמת האזרחים העתידה להתלקח.

מעל לכל היחסים והניגודים בצבא, ובארץ פנימה, תלויה היתה שאלה אחת, שנקראה בשם קצר: **מלחמה**. מן הים הבאלטי ועד הים השחור, מן הים השחור ועד הים הכספי, ומשם והלאה עד ירכתי פרס, על פני חזית שאין לה סוף, עמדו 68 קורפוסים של חיילים רגלים ו-9 קורפוסים של רוכבים. מה יהיה בסופם? מה יהיה בסופה של המלחמה?

מבחינת ההספקה הצבאית נתחזקו החיילות במדה מרובה בפרוס המהפכה. התוצרת הפנימית לצרכי המלחמה עלתה, גם הספקת חמרי המלחמה התגברה, ביחוד לצרכי הארטילריה, שנשלחו מאת בני בריתה של רוסיה דרך מורמאנסק וארחנגלסק. רובים, תותחים, כדורי־יריה היו מרובים לאין ערוך מבשנות המלחמה הראשונות! נתחדשו פלוגות של רגלים. הוגדלו הגייסות של האינז'ינרים. על סמך זה ניסו כמה משרי הצבא השלומיאלים הללו להוכיח לאחר זמן, כי רוסיה היתה קרובה לנצחון וכי היא לבדה המהפכה מנעה את ה**נצחון**. על סמך מעין זה בקשו גם קורופאטקין ולינביץ להוכיח לפני שתיים־עשרה שנה, כי ויטה הפריע אותם מלהכות את היאפאנים. לאמתו של דבר היתה רוסיה רחוקה מנצחון בשנת 1917 יותר מכל עת אחרת. יחד עם תגבורת ההספקה הצבאית היה בצבא, בסוף שנת 1916, מחסור בצרכי אוכל נפש. הטיפוס והצפדון הפילו חללים יותר ממערכות הקרב. הרס התחבורת הקשה מיום את מסעי הצבא ממקום למקום, ודבר זה בלבד שם לאל את התחבולות האיסטרטגיות, המצריכות מסעי חיילות ממקום למקום. ועל כל אלה נוסף המחסור בסוסים שמנע מן הארטילריה את אפשרות התנועה.

ואף על פי כן, לא זה היה העיקר: מצבו המוסרי של הצבא היה ללא כל תקנה. אפשר להגדירו כך: הצבא בתורת צבא שוב לא היה קיים. תבוסות, נסיגות, שפלות השליטים הכשילו את הצבא לחלוטין. את התקלה הזאת אי אפשר היה לתקן באמצעים אדמיניסטרטיביים, כשם שאי אפשר היה לשנות את מערכת העצבים של המדינה. מעתה הביט החייל כבוז על עֲרַמַת כדורי היריה, כעל ערמת הברש המתליע: כל זה נראה לו מיותר, לא־יוצלח, כולו תְּבוּר מרמה וגנבה. ובפי האופיצר לא היה דבר שיהא מתקבל על דעתו של החייל, ושוב לא העיז לתקוע לו בפרצופו. האופיצר עצמו חשב, כי המפקדה העליונה הוליכתו שולל, ולעתים קרובות הרגיש כי חטא חטא לחייל. הצבא היה חולה מחלה שאין לה רפואה, ורק לדבר אחד הוכשר עדיין הצבא: להגיד את דברו במהפכה. ואלו לערוך מלחמה לא היה מסוגל כלל. איש לא האמין בהצלחה, לא האופיצרים ולא החיילים. איש לא רצה להמשיך את המלחמה, לא הצבא ולא העם.

ואמנם, בלשכות הגבוהות, שהחיים בהן היו מובדלים, עדיין הוסיפו האנשים לדבר מתוך אינרציה על מערכות־קרב גדולות, על התקפה במערב, על כבוש מעברי הים התורכיים. בקרים הכינו למטרה זו פלוגה גדולה. במשרד אמרו, כי לשם דיסנט נועד מיטב הצבא. מפטורגרד נשלחו חיילי הגווארדיה. אבל מעדותו של האופיצר, שהחל ללמדם בכ"ה בפברואר, – כלומר: יומים קודם המהפכה, – היו אלה חיילים גרועים עד מאד. בעינים התכולות, האפורות הללו שהביעו שויון־נפש לא היה שום רצון לערוך מלחמה...

„כל מעיניהם, כל שאיפותיהם היו מכוונים רק אל – השלום“.

עדויות כאלה וכיוצאות באלה מצויות למכביר. המהפכה גילתה את אשר נתהווה קודם לכן. לפיכך היתה הסיסמה „הלאה המלחמה“ אחת הסיסמאות של ימי פברואר. מוצאה מהפגנות הנשים, מפועלי ויבורג ומקסרקטי הגווארדיה.

כשהצירים סיירו בראשית מארס את החזית, היו החיילים, ביחוד הבאים בימים, שואלים תמיד:

„ומה אומרים בענין הקרקעות?“

הצירים היו דוחים את שואליהם בקש ואומרים, כי שאלת הקרקע תפתר באספה המכוננת. אך הנה נשמע קול, המביע את המחשבה המסותרת בלב כולם:

„מה לי קרקע – אם לא אחיה, מה צורך יש לי בקרקע?“

זהו בני־אב של החייל במהפכה: תחילה שללום, אחרי כך קרקע.

בועידת המועצות הכל־רוסית, שנתכנסה בסוף מארס והיתה מופלגת בהתרברבות פטריוטית, קם אחד החיילים, שהיה בא־כוחם של היושבים בחפירות, וספר בכנות רבה, איך קבלה החזית את בשורת המהפכה:

„כל החיילים אמרו: תודה לאל, אולי עכשיו יבוא השלום“.

יושבי החפירות ייפו את כוחו של הציר הזה לומר לוועידה:

„אנו מוכנים לחרף את נפשנו למען המהפכה, ואף על פי כן, חברים, רוצים אנו שהמלחמה תגמר“.

זה היה קולה החי של המציאות, ביחוד בחלקה השני של הפסקה הנ"ל. סבול נסבול, אם יש צורך בכך. אך הם, היושבים ראשונה, יחישו נא את השלום.

גם צבאות המלך שהיו בצרפת, – כלומר: בסביבה הזרה להם בהחלט, – הגו מחשבות כאלה ועשו את דרך ההתנונות שעבר בה הצבא במולדת.

„כאשר שמענו, כי המלך יצא בדימוס, – אמר לאופיצר שלו אחד החיילים הבאים בימים, מן האכרים הבורים, שהיו בנכר – מיד חשבנו, כי המלחמה תפסק... הרי המלך הוא ששלח אותנו למלחמה... ומה צורך יש לי בחופש, אם אוסיף ואמק בחפירות?“

זוהי הפילוסופיה של המהפכה במוח החייל. היא לא נקלטה מבחוץ: שום אגיטטור בעולם לא יבדה מלבו מלים כאלה, פשוטות ומתקבלות על הלב.

הליברלים והסוציאליסטים הליברליים-למחצה ניסו לאחר מעשה לתאר את המהפכה כמרידה פטריוטית. בי"א במאוס הסביר מיליוקוב לעתונאים הצרפתים, לאמור:

„המהפכה הרוסית באה כדי להסיר את המכשולים המעכבים את נצחונה של רוסיה“.

הצביעות וההשליה העצמית משמשות כאן בערבוביה, אף על פי שיש לשער כי הצביעות מרובה על ההשליה. הריאקציונרים גלויי-הלב היטיבו לראות. פון-סטרובה, פנסלאביסטן גרמני, פראבוסלבי לוטיראני ומונרכיסטן מרכסיסטי, היטיב ממיליוקוב לקבוע את מקורות המהפכה, אם כי דבריו נאמרו בנוסח השנאה הריאקציונית:

„מכיון שבמהפכה השתתפו המוני עם, וביחוד המוני חיילים, – כתב הנ"ל – לפיכך לא היתה זו התפרצות פטריוטית, אלא דימוביליזציה מופקרת ופורעת פרעות, המכוונת נגד המשכת המלחמה; כלומר: היא באה להפסיק את המלחמה“.

הדברים הללו מביעים רעיון נכון, אבל יש בהם גם משום דבה רעה. הדימוביליזציה הפורעת פרעות באה, בעצם, מתוך המלחמה. המהפכה לא חוללתה, אלא, להיפך, השביתה אותה. הבריחה מן הצבא, שהיתה גדולה מאד בפרוס המהפכה, הופחתה במשך השבועות הראשונים שלאחר המהפכה. הצבא התאפק ובקש לראות, מה ילד יום. בתקוותו שהמהפכה תביא את השלום, לא סרב החייל לתת את שכמו כדי לבצר את החזית: שאם לא כן הרי לא תוכל הממשלה החדשה לכרות ברית שלום.

„החיילים – מודיע שר הפלוגה הגרינאדירית בכ"ג במאוס – מביעים בגלוי את דעתם, כי אין בכוחנו לעמוד במלחמת תנופה אלא במלחמת מגן“.

ההודעות הצבאיות והדו"ח הפוליטי מביעים בנוסחאות שונות את הרעיון הזה. הקצין קרילנקו, מהפכן ותיק העתיד להיות מצביא ראשי אצל הבולשביקים, העיד, כי החיילים בימים ההם פתרו את שאלת המלחמה בנוסחה זו:

„לעמוד בחזית ולא להתקיף“.

בלשון יותר חגיגית ואף על פי כן כנה מאד, פירוש הדברים הוא להגן על המהפכה.

„את הרמחים אי אפשר לנעוץ באדמה“.

בהשפעת ההרגשות העמומות והסותרות זו את זו היו החיילים מסרבים בימים ההם לציית גם לבולשביקים. נדמה להם, אולי בהשפעת נאומים בלתי מוצלחים, כי הבולשביקים אינם דואגים להגנת המהפכה והם עלולים להפריע את הממשלה מלכרות ברית שלום. את הסברה הזאת היו מחזקים בלבו של החייל העתונים והתעמלנים הסוציאלי-פטריוטיים. לפעמים לא היו החיילים מניחים לבולשביקים שינאמו, ואף על פי כן מראשית המהפכה הם דחו בהחלט את הרעיון בדבר ההתקפה. בעיניהם של מדינאי המטרופולין נראה הדבר כמשהו מוזר, שאפשר לבטלו אם יכפו על החייל הר כגיגית. התעמולה לטובת המלחמה גברה במדה עצומה, העתונות הבורגנית תארה במיליוני טפסים את תפקידי המהפכה באור המלחמה עד הנצחון. הפשרנים ענו אמן אחרי התעמולה הזאת, תחילה בשפה רפה, ואחר כך ביתר עוז. השפעתם של הבולשביקים, שהיתה קטנה מאד בראשית המהפכה, נתמעטה שבעתים לאחר שאלפי פועלים, אשר הוגלו אל החזית בעוון שביתה, נטשו את שורות הצבא. השאיפה לשלום לא מצאה משום כן את הביטוי המפורש והברור דוקא במקום שהיא היתה אדירה מכל. למפקדים ולקומיסרים, אשר בקשו דמיונות-שוא, ניתנה במצב הזה אפשרות להשלות את נפשם ולא לראות את המצב לאמתו. במאמרים ובנאומים, אשר נכתבו ואשר נאמרו בימים ההם, נפרצו הסברות, כי החייל מסרב לצאת למלחמת-תנופה משום שבנוסחה „בלי אנקסיה ובלי קונטריבוציה“ הוא מגלה פנים שלא כהלכה. הפשרנים יצאו מכליהם כדי להוכיח, כי מלחמת מגן מתירה גם תנופה, ולפעמים גם מצריכה אותה. כאילו העיכוב היה בפלפול הזה! ההתקפה – פירושה היה חידוש המלחמה. שמירת החזית מתוך התאפקות – פירושה היה שלום ארעי. במלחמת מגן להלכה ולמעשה ראו החיילים צורה של השלמה עם הגרמנים, תחילה בשתיקה ואחר כך בגלוי.

„אל תגעו בנו, לא נגע בכם“ –

מעשה לא יכול היה הצבא לתת למלחמה יותר מזה.

ושבעתים גברה התנגדותם של החיילים להתעוררות הצבאית לאחר שראו, כי האופיצרים הריאקציוניים מבקשים להשתמש בהכנות להתקפה וליטול בידם את המושכות. ועל פיהם של החיילים נשתגר הפסוק הזה:

„הרומח – כלפי הגרמנים, הקת – כלפי האויב הפנימי!“

לרומח היה, כל על פנים, ערך של התגוננות. אל מעבריים לא נשאו החיילים את נפשם. השאיפה לשלום היתה זרם איתן במעמקי האדמה, שהתעתד להתפרץ בקרוב.

מיליוקוב אינו מכחיש, כי עוד לפני המהפכה „נראו“ בצבא תופעות שליליות. ואף על פי כן ימים רבים לאחר המהפכה ניסה להוכיח, כי הצבא היה מסוגל למלא את התפקיד, שהטילה עליו אנטנטה.

„התעמולה הבולשביסטית – כתב הוא בתורת היסטוריון – לא עד מהרה חדרה אל החזית. במשך חודש ימים או חודש וחצי הוסיף הצבא להיות בריא.“

כל השאלה נידונה מבחינת התעמולה, כאילו היא לבדה ממַצָּה את התהליך ההיסטורי. מיליוקוב מעמיד פנים, כאילו הוא נלחם לשעבר בבולשביקים, שהוא מיחס להם כוח מיסתי בהחלט, אלא שלאמתו של דבר הוא נלחם בעובדות. כבר ראינו מה צורה היתה לצבא במציאות. נראה נא, איך העריכו המפקדים עצמם את כשרון־מלחמתו של הצבא בשבועות הראשונים ואפילו בימים הראשונים שלאחר המהפכה.

בששה במאוס מודיע הגניראל רוזסקי, המצביא הראשי בחזית הצפון, לועד הפועל, כי החיילים התחילו מְמרים את פי מפקדיהם. מן ההכרח הוא שעסקנים בעלי שם יבואו אל החזית וישקטו איך שהוא את הצבא.

ראש מפקדת הצי של הים השחור מספר בזכרונותיו:

„מראשית המהפכה נתחוויר לי, כי להמשיך את המלחמה אי־אפשר, כי נחלנו מפלה.“

זו היתה, לדבריו, גם דעתו של קולצ'אק, ואם הוסיף הלה לשמש כמצביא בחזית, הרי זה רק כדי לשמור את האופיצרים מפני מעשי אלמות.

הרוזן איגנטייב, שתפס משרה חשובה במפקדת הגווארדיה, כתב לנאבוקוב בחודש מאוס:

„עלינו להבין, כי המלחמה נגמרה, כי שוב אין אנו יכולים לערוך מלחמה וגם לא נערכנה. אנשים נבונים צריכים למצוא עצה, כיצד לשים קץ למלחמה ולא להזיק, שאם לא כן תתרגש ותבוא קטסטרופה...“

גוצ'קוב אמר לנאבוקוב, כי הוא מקבל מכתבים כאלה למכביר.

דברי הערכה בודדים, הטובים למראית עין, מעטים מאד, וההסברים שבסופם סותרים את השבחים שבראשם.

„שאיפת הצבא לנצחון – כותב דאנילוב, מפקד הצבא השני, – עומדת בעינה, ובכמה פלוגות היא נתגברה.“

אך מיד הוא מוסיף ומעיר:

„המשמעת פחתה... את פעולות ההתקפה מן הראוי לדחות עד יעבור זעם (מחודש עד שלשה חדשים).“

ומיד – הערה, שאין לשערה מראש:

„מפלוגות המלואים מגיעים אל החזית רק חמישים אחוזים; אם יוסיפו החיילים להמוג גם להבא ויפרעו את המשמעת – אין לקוות להצלחת ההתקפה.“

„הפלוגה מוכשרת בהחלט לפעולת הגנה“ – מודיע מפקד פלוגת הרגלים הנ"א.

ומיד הוא מוסיף הערה:

„מן ההכרח הוא לשמור על הצבא מפני צירי הפועלים והחיילים“.

אלא שאין זה פשוט כל כך!

מפקד הפלוגה הקפ"ב מודיע לשר הגדוד:

„מיום ליום רבו החכוכים בגלל דברים של־מה־בכך, בעצם, אך רבי־סכנה הם לפי צביונם. החיילים מרוגזים מיום ליום, לא כל שכן האופיצרים“.

עד כאן עדויות מפורדות, אם כי מרובות. אך הנה נתכנסה במפקדה בא' במארס מועצת המצביאים בענין הצבא. מסקנותיהן של ההנהלות המרכזיות דומות זו לזו.

„אסור במשך החדשים הקרובים להביא אל החזית גדודים שלמים כפי הצורך, כי בכל פלוגות המלואים יש תסיסה. הצבא חולה עכשיו. לישב את היחסים בין האופיצרים והחיילים אי אפשר יהיה, כנראה, אלא כעבור 2–3 חדשים (הגיניראלים לא הבינו, כי המחלה עתידה להתגבר). לפי שעה יש סימנים לחולשת־הדעת בין האופיצרים, לתסיסה בצבא, לבריחה ניכרת. כשרון המלחמה של הצבא נתמעט, וקשה מאד לשער, כי בזמן הזה יוכל הצבא להתקדם“.

והמסקנה:

„אסור בהחלט להוציא עכשיו אל הפועל את התכנית האקטיבית אשר נקבעה באביב“.

בשבועות שלאחר־כך הולך המצב ורע, והעדויות הרבות בלי סוף.

בסוף מארס כתב הגיניראל דראגומירוב, מפקד הצבא החמישי, לגיניראל רוזסקי, לאמור:

„רוח המלחמה נפל. לחיילים אין רצון לצאת להתקפה, ולא עוד אלא שגם עקשנותם הפשוטה להתגונן פחתה עד כדי סכנה לתוצאות המלחמה... הפוליטיקה, שהקיפה את כל השכבות בצבא... הכריחה את כל המון החיילים לשאת את נפשם רק אל הפסק המלחמה ואל השיבה הביתה“.

הגיניראל לוקומסקי, אחד מאדירי המצבאה הריאקציונית, הבלתי מרוצה מן הסדרים החדשים, עבר בראשית המלחמה למשרת מצביא גדוד, ומצא, לדבריו, כי שוב אין המשמעת קיימת אלא בפלוגות הארטילריה והמהנדסים, שבהן היו הרבה אופיצרים וחיילים ותיקים. –

„ואשר לשלש הפלוגות של הרגלים, הרי כולן היו קרובות להרס גמור“.

הבריחה, שפסקה לאחר המהפכה בהשפעת התקוות, חזרה ונתגברה בהשפעת היאוש. במשך שבוע ימים, מראש חודש אפריל ועד השביעי בו, ברחו מן החזית הצפונית והמערבית, לפי עדותו של הגיניראל אלכסייב, קרוב ל־8 אלפים חיילים.

„בתמהון רב – כתב הנ"ל לגוצ'קוב – אני קורא את דברי האנשים, המחוסרים אחריות, בדבר מצבו „המצויין“ של הצבא. מה טעם יש בדבר? הרי את הגרמנים לא נרמה, ובשבילנו הרי זו היא השליה מסוכנת“.

מן הראוי לציין, כי בשום מקום אין לפי שעה רמז לבולשביקים: רוב האופיצרים לא סגלו עדיין לעצמם את השם המוזר הזה. כל פעם שבדו"ח מדובר על התנוונותו של הצבא, מציינים כסבות את התעמלנים, המועצות, „הפוליטיקה“ בכלל. קיצורו של דבר: מהפכת פברואר.

היו בכל זאת כמה מפקדים אופטימיסטים, שקוו כי הכל על מקומו ישוב בשלום, רבים העלימו עין מן העובדות בכוונה, כדי לא לצער את הממשלה החדשה. ומאידך גיסא: מפקדים רבים, ביחוד הגבוהים שבהם, הפריזו בכוונה בדבריהם על סימני ההרס, כדי לכפות על ידי כך את הממשלה שתאחז באמצעים נמרצים, שהם עצמם לא ידעו או לא העיזו לפרשם. אבל הבקורת ביסודה אינה מוטלת בספק. ההפכה באה בשעה שהצבא היה חולה, ושנה למהלך התנוונותה ההכרחית צורות פוליטיות, שהלכו והבהירו משבוע לשבוע בבהירות אכזרית. המהפכה השלימה לא רק את השאיפה העזה לשלום, אלא גם את האיבה שרחש המון החיילים למפקדיו ולמעמדות השליטים בכלל.

באמצע אפריל הרצה אלכסייב לפני הממשלה על הלך־הרוחות בצבא, וכנראה שלא צמצם בצבעים.

„אני זוכר היטב – כותב נאבוקוב – את האימה והיאוש שתקפוני“.

יש לשער, כי גם מיליוקוב שמע את ההרצאה הזאת, שלא יכלה לטפל אלא בששת השבועות הראשונים שלאחר המהפכה. נראה, שדוקא הוא המריץ את אלכסייב לכך, בבקשו להטיל אימה על חבריו, ובאמצעותם – על הידיים הסוציאליסטים. ואמנם אחרי ההרצאה הזאת שוחח גוצ'קוב עם באי-כוח הוועד הפועל.

החלה התיידדות מסוכנת עם האויב – התאונן גוצ'קוב – צוינו כמה עובדות של אי-משמעת גלויה. הפקודות נידונות תחילה בהסתדרויות צבאיות ובמיטינגים. חיילי פלוגות פלוניות אטמו אזניהם משמוע דבר וחצי דבר על פעולות אקטיביות... אם האנשים מקוים, כי מחר-מחרתם תכרת ברית-שלום – אומר גוצ'קוב, ולא בכדי – הרי אי אפשר להכריחם היום שיחרפו את נפשם“.

ומכאן הסיק המיניסטר לעניני הצבא:

„יש לחדול מלדבר בפרהסיא על השלום“.

ומכיון שדוקא המהפכה לימדה את האנשים לדבר בקול רם על כל מה שחשבו לפנים בלבם, הרי פירוש הדבר היה: יש לשים קץ למהפכה!

מאליו מובן, כי גם ביום הראשון למלחמה לא רצה החייל לא למות ולא להלחם. אבל סרובו היה כסרוב הסוס למשוך כלי-יריה כבדים בתוך הבצה. גם הוא, כאותו סוס, לא שער, כי אפשר להפטר מן המעמסה שהוטלה עליו. בין רצונו ובין המאורעות לא היה שום קשר. המהפכה היא שגילתה לפניו את הקשר הזה. פירושה למיליוני החיילים היה: זכות לחיים טובים מאלה, קודם כל זכות לחיים בכלל, זכות לשמור את חייהם מפני כדורי מות, וממילא – את פרצופם מאגרופו של האופיצר. וזוהי כוונת הדברים שנאמרו לעיל, כי עיקר התהליך הפסיכולוגי שחל בצבא היה נעוץ בהתעוררותה של האישיות. בהתפרצות הוולקנית של האינדיבידואליזם, שקבלה לעתים קרובות צורות של תוהו ובוהו, ראו המעמדות המשכילים מעשה בגידה באומה. ואלו, למעשה, דוקא בהתפרצויותיהם של החיילים, במחאותיהם הפרועות, ואפילו במהומות הדמים קורצה דמותה של האומה מן החומר הגלמי הטרנס-היסטורי והנטול כל צורה. הפרץ הזה של האינדיבידואליזם ההמוני, שהיה שנוא כל כך על הבורגנות, לא בא אלא בגלל צביונה של מהפכת פברואר, שהיתה **בורגנית** דוקא.

אבל זה לא היה תכנה היחיד. כי מלבד האכר ובנו החייל השתתף במהפכה גם הפועל. הוא הרגיש את עצמו אישיות מימים משכבר, הוא יצא למלחמה לא רק מתוך שנאה, אלא גם במחשבה נסתרת להלחם בה, והמהפכה היתה בשבילו לא סתם עובדה של נצחון, אלא גם הכרעה חלקית של האידיאות שלו. המלכים הממוגרים לא היו בעיניו אלא שלב ראשון, והוא לא התמהמה בשלב הזה ונחפז אל מטרות אחרות. כל עיקרה של השאלה שעמדה לפניו היה: באיזו מדה יוסיף החייל והאכר לתמוך בו?

„מה בצע באדמה, אם לא אוסיף לחיות על פניה?“ – שאל החייל.

„מה בצע לי בחופש – אמר החייל, בעמדו ליד שערי התיאטרון הנעולים לפניו – אם מפתחות האושר יהיו בידי האדונים?“

כך הבקיעו מבעד לתוהו ובוהו של מהפכת פברואר קוי הפלדה של אוקטובר.

פרק יד: השליטים והמלחמה

מה בקשו הממשלה והוועד הפועל לעשות במלחמה זו ובצבא זה? לראשונה יש לעמוד על הפוליטיקה של הבורגנות הליברלית, כי היא היתה בבחינת „כנור ראשון“. למראית עין הוסיפה הפוליטיקה הצבאית של הליברליזם להיות מתקיפה-פטריוטית, שואפת לכבושים, עקשנית. ולאמתו של דבר היא היתה הרת סתירות, כזבנית ועד מהרה היתה ל„תבוסתנית“.

„גם לולא המהפכה, היינו נכשלים במלחמה וכורתים בודאי ברית שלום מובדלת“ – כתב אחר כך רודזיאנקו, שמחשבותיו לא הצטיינו במקוריות, ודוקא משום כן הביעו את הדעה הבינונית של חוגי הליברלים-השמרניים. מרד גדודי הגווארדיה העיד לא על נצחונם החיצוני של המעמדות השליטים, אלא על תבוסתם הפנימית. הליברלים לא יכלו להשלות את נפשם בנדון זה, ביחוד לאחר שראו מראש את הסכנה ונאבקו עמה ככל אשר השיגה ידם. אופטימיותו הפתאומית של מיליוקוב, שהכריז כי המהפכה היא שלב לקראת הנצחון, לא היתה בעצם אלא אחרית אוננו של היאוש. שאלת המלחמה והשלום חדלה כמעט להיות שאלה בפני עצמה אצל הליברלים. הם הרגישו, כי שוב לא יוכלו להשתמש במהפכה לטובת המלחמה. ושבעתים תכפה עליהם שאלה אחרת: להשתמש במלחמה לרעת המהפכה.

השאלות בדבר מצבה של רוסיה בעולם לאחר המלחמה: – חובות ומלוות חדשים, שוקי הכספים ושוקי הממכר, – הוסיפו, כמובן, גם עכשיו לעמוד לפני מנהיגיה של הבורגנות הרוסית. אך לא השאלות הללו קבעו את הפוליטיקה שלה. השאלה שהזמן גרמה לא היתה בהשגת תנאים בינלאומיים נוחים לרוסיה הבורגנית, אלא בהצלת המשטר הבורגני עצמו, ולו גם על ידי תוספת דלדול

„תחילה יש להביא – אמר המעמד הפצוע פצע אנוש, – ואחר כך לסדר את העסקים“.

ההבראה – פירושה: שימת קץ למהפכה.

חזוק ההיפנוזה של המלחמה ותגבורת הנטיות השוביניסטיות נתנו לבורגנות את האפשרות היחידה לעמוד בקשרים פוליטיים עם ההמון, בראש וראשונה עם הצבא, נגד המכונים „מעמקי המהפכה“. התפקיד היה לתאר לפני העם את המלחמה, שבאה בירושה מידי הצאריות, על בני בריתה ומטרותיה הקודמים, כמלחמה חדשה, כהגנה על הישגים ותקוות מהפכניים לכשיושג הדבר – איך? – בקש הליברליזם לכוון כלפי המהפכה את כל האורגניזציה של דעת-הקהל הפטריוטית, אשר תמול שלשום שמשה לו כלפי הכנופיה הראספוטנינית. אם אי אפשר היה להציל את המונרכיה, כאינסטנציה נגד העם, הרי ביתר תוקף יש להחזיק בבני-הברית ולא להרפות מהם: בימי המלחמה, על כל פנים, היתה אנטנטה אינסטנציה לערעור הרבה יותר תקיפה ממונרכיה גם לו הוסיפה להתקיים.

המשכת המלחמה צריכה היתה להצדיק את קיומו של המנגנון הצבאי והבירוקרטי הקודם, את דחוי האספה המכוננת, את שעבודה של הארץ המהפכנית לחזית, כלומר: לעדת הגינראלים, שכרתה ברית עם הבורגנות הליברלית. כל השאלות הפנימיות, – בראש ובראשונה: האגררית, – וכל מתן החוקים הסוציאליים נדחו עד גמר המלחמה, שאף היא נדחתה עד הנצחון, שהליברלים האמינו בו. המלחמה שנועדה להתיש את האויב נתגלגלה למלחמה שכוונתה להתיש את המהפכה. יתכן, כי זו לא היתה תכנית מוגמרת, שנידונה ונשקלה תחילה באסיפות רשמיות, אבל בוז לא היה צורך כלל. התכנית היתה פועל-יוצא מכל הפוליטיקה הקודמת של הליברליזם ומן הנסיבות שנתהוו בעקב המהפכה.

למיליוקוב, שהוכרח ללכת בדרך המלחמה, לא היה, כמובן, יסוד לוותר מלכתחילה על ההשתתפות בחלוקת המלכות. הרי התקוות לנצחונן של ארצות ההסכמה הוסיפו להיות ממשיות למדי, ומשנצטרפה אמריקה למלחמה נתחזקו התקוות שבעתים! אמנם: אנטנטה – לחוד, ורוסיה – לחוד. מנהיגי הבורגנות הרוסית למדו במשך המלחמה להבין, כי מפאת רפיונה הכלכלי והצבאי של רוסיה, עתיד נצחונה של אנטנטה על מדינות אירופה המרכזית ליהפך ממילא לנצחונה על רוסיה, המוכרחה להדלדל ולהתרוץ במלחמה, ויהי מה, אך האימפריאליסטים הליברליים החליטו להתעלם מן הסכויים הללו. ולא היתה להם ברירה. גוצ'קוב היה אומר בגלוי לאנשי שלומו, כי רק בדרך נס אפשר להציל את רוסיה, וכי התקוה לנס שיתרחש היא תכניתו כמיניסטר לעניני צבא. מיליוקוב, בפוליטיקה הפנימית שלו, הוצרך לאגדה על הנצחון. ולא חשוב הדבר, באיזו מדה האמין הוא עצמו באגדה הזאת. הוא היה טוען בלי הרף, כי קושטא מוכרחה להיות שלנו. וכאן פעל בציניות, כדרכו. בכ' במארס בקש המיניסטר הרוסי לעניני חוץ להשפיע על ציריהן של ארצות ההסכמה שיבגדו בסרביה, כדי לקנות במחיר זה את בגידת בולגריה במדינות מרכז אירופה. הציר הצרפתי עקם את פניו. אבל מיליוקוב עמד על דעתו, כי „שאלה זו מן ההכרח הוא להשתחרר מנימוקים סנטימנטליים“, וממילא גם מן הניאוריסלאביזם שהוא הטיף לו לאחר כשלונה של המהפכה הראשונה. לא לחנם כתב אנגלס לברנשטיין עוד בשנת 1889:

– „מהי בעצם, כוונת הרמאות של הפאנסלביות הרוסית? כבוש קושטא – וזה הכל!“

דברי האשמה – על הגרמנופיליות ואפילו על מקח שוחד מגרמניה – שתמול שלשום היו מכוונים עדיין כלפי כנופית החצר, חודם המורעל נהפך עתה כלפי המהפכה. מיום ליום נשמעו הדברים האלה ביתר עוז וביתר חוצפה בנאומיהם ובמאמריהם של אנשי מפלגת הקאדטים. מיי-המעברים הטורקיים טרם נכבשו, והליברליזם דלח כבר את המעינות והרעיל את בארותיה של המהפכה.

לא כל מנהיגי הליברלים, על כל פנים לא תיכף ומיד, תפסו עמדה עקשנית בשאלת המלחמה. רבים היו נתונים עדיין בהלך הרוח שקדם למהפכה שהיה קשור בסכויי השלום המובדל. קאדטים בוודים, מן המנהיגים שבהם, ספרו אחר כך על זה בגלוי לב. נאבוקוב מעיד על עצמו, כי עוד בשבעה במארס ניסה דברים עם חברי הממשלה בענין השלום המובדל. כמה מחברי המרכז של הקאדטים ניסו בצוותא להוכיח לקברניטים, כי אין שום אפשרות להמשיך את המלחמה.

– „מיליוקוב – לפי עדותו של הברון נולדה – הוכיח בדיוקנות ובקור רוח, כדרכו, כי יש להשיג ויהי מה את מטרותיה של המלחמה“.

הגינראל מיליוקוב, בקש להוכיח, כי „אפשר לחזק את הצבא“. לחזקו נועד, כנראה, זה האיש המועד לאסונות במפקדה.

היו בין הליברלים והדימוקרטים אנשים תמימים יותר, שלא הבינו את כוונתו של מיליוקוב וחשבוהו לאבירן הנאמן של ארצות ההסכמה, לדון קישוט של אנטנטה. איזו שטות! לאחר שכבשו הבולשביקים את השלטון, לא פקפק מיליוקוב אפילו שעה קלה ונסע לקיוב שכבשוהו הגרמנים, כדי להציע את שרותו לממשלת הוהנצולרן, אלא שהיא לא נזדרזה לקבלה. מטרתו הקרובה של מיליוקוב היתה לקבל לשם מלחמה בבולשביקים את הזהב הגרמני, שפריחו בקש תחילה להבאיש את המהפכה. פניתו של מיליוקוב אל גרמניה היתה בלתי מובנת לליברלים רבים בשנת 1918, כשם שבחדשים הראשונים של 1917 בלתי מובנת היתה תכניתו להחריב את גרמניה. אבל אלה היו שני הפנים של המטבע האחת. בבקשו לבגוד במדינות בריתו, כשם שקודם לכן בקש לבגוד בסרביה, לא

בגד מיליוקוב לא בעצמו ולא במעמדו. הוא הלך כל הזמן בקו פוליטי אחד, ולא בו האשם אם הקו הזה נראה מוזר. בבקשו בימי הצאריזם דרכים לכריתת שלום מובדל, כדי להמנע ממהפכה; בדרשו לקדש מלחמה עד גמירא, כדי להכריע את מהפכת פברואר; בבקשו אחר כך את בריתם של ההנהגות הרוסיות, כדי למגר את מהפכת אוקטובר, – בכל אלה היה מיליוקוב נאמן לענייני האמידים. ואם לא הושיע אותם ונתקל כל פעם בחומה חדשה, הרי זה משום ששולחיו עמדו במבוכ.

בימים הראשונים לאחר המהפכה השתוקק מיליוקוב ביחוד להתקפת האויב, למכה גרמנית נאמנה בקדקדה של המהפכה. להנתן, היו החזשים מארס ואפריל, מפני התנאים האקלימיים, בלתי נוחים בחזית הרוסית למערכות מלחמה גדולות, והעיקר הוא, כי הגרמנים, שמצבם הלך ורע, החליטו, לאחר פקפוקים רבים, להניח למהפכה ויתחוללו בה תהליכי הפנימיים. ורק הגינראל לייזנג עשה מה שעשה על דעת עצמו על נהר סטוחוד בכ"א-כ"ב במארס. הצלחתו הפילה פחד על הממשלה הגרמנית ושמחה את הממשלה הרוסית. כשם שבימי המלחמה היתה המפקדה הראשית מגזימה בלי שום בושא כל נצחון של מה בכך, כן הגזימה עכשיו המפקדה את התבוסה על נהר סטוחוד. בעקבותיה הלכה העתונות הליברלית. פרשת הרפיון, הבהלה והאבדות בצבא הרוסי תוארה לתיאבון, כשם שקודם לכן היו מתארים את השבויים והמלקוח! הבורגנות והגינראלים תפסו בגלוי עמדה של „תבוסתנות“. אבל מגבוה עכבו את לייזנג, ושוב קפאה החזית בבוץ האביב ובצפיה.

הרעיון להסתמך על המלחמה ולעשותה תרופה למהפכה לא יכול היה להצליח אלא אם כן יסכימו מפלגות הבינים, שהמוני העם הלכו אחריהן, לקבל על עצמן להיות „המעביר“ לפוליטיקה הליברלית. הליברליזם לא עצר כוח לקשר את רעיון המלחמה ברעיון המהפכה: שהרי תמול שלשום טען הליברליזם כי המהפכה היא סכנה למלחמה. מן ההכרח היה להטיל את התפקיד הזה על הדימוקרטיה. אלא שאסור היה, כמובן, לגלות לה את „הסוד“. צריך היה להסתיר ממנה את התכנית וללכוד אותה בפח. צריך היה לפתות אותה במשפטיה הקדומים, בגאותה על בינתה המדינית, בפחזה מפני האנרכיה, בהתרפסותה בפני הבורגנות מתוך אמונת שוא.

בימים הראשונים לא ידעו הסוציאליסטים – לשם הקיצור עלינו לכנות בתואר זה את המנשביקים והס.ר.ים – כיצד להתיחס אל המלחמה. צ'חאידזה גנח:

„כל ימינו היינו מתנגדים למלחמה, ואיך אוכל עכשיו להטיף להמשכת המלחמה?“

בעשרה במארס החליט הועד הפועל לשלוח ברכה לפראנץ מהרינג. בהפגנה קטנה זו ניסה האגף השמאלי לפצות את מצפוני הסוציאליסטי המסתפק במעוט. מן המלחמה עצמה הוסיפה המועצה להתעלם. המנהיגים חששו לריב עם הממשלה הזמנית בשאלה זו ולהשבית את שבועות-הדבש של „ההסכם“. לא פחות מזה חששו למחלוקת מבפנים. בתוכם היו חסידי מלחמת-מגן וחסידי צימרוואלד. אלה ואלה הפריזו בהערכתם את כוחותיהם. חוגים רחבים באינטליגנציה המהפכנית נתגלגלו במשך המלחמה בגלגולים בורגניים. הפטריוטיזם, הנסתר או הגלוי, קשר את האינטליגנציה אל המעמדות השליטים וניתקה מן ההמונים. דגל צימרוואלד, שבו התכסה האגף השמאלי, לא הטיל על חסידי חובות מרובות, ולעומת זאת התיר שלא לגלות את ההסכמה הפטריוטית לכנופיה הראספוטנינית. אבל הנה מוגר משטרו של בית רומאנוב. רוסיה היתה לארץ דימוקרטיה. חירותה, המבטיחה בשלל צבעים, הובלטה מאד על פני הרקע הז'נדרמי של אירופה, הלחוצה בצבת הדיקטטורה הצבאית. האומנם לא נגן על המהפכה שלנו מפני ההנהגות? – כך קראו הפטריוטים הותיקים והטירונים, שעמדו בראש הועד הפועל. חסידי צימרוואלד, מסוגם של סוחאנוב וסטקלוב, טענו בשפה רפה, כי המלחמה מוסיפה להיות אימפריאליסטית: הרי הליברלים מכריזים, כי המהפכה צריכה להבטיח את האנאקסיות שנקבעו בימי הצאר.

„ואיך אוכל עכשיו להטיף למלחמה?“ – חרד צ'חאידזה.

אבל הואיל וחסידי צימרוואלד עצמם היו המעוררים למסירת השלטון לידי הליברלים, לפיכך היו טענותיהם תלויות ברפיון. לאחר שבועות אחדים של היסוסים, נמצא, בעזרתו של צרטלי, פתרון מוצלח לחלק הראשון של תכנית מיליוקוב: דימוקרטים גרועים, שהתימרו לסוציאליסטים, נתנו את צוארם בעול המלחמה ומזורזים בשוט הליברלים השתדלו בכל מאמציהם להבטיח את הנצחון... נצחון אנטנטה את רוסיה, ואמריקה – את אירופה.

עיקר תפקידם של הפשרנים היה לכוון את מרצם המהפכני של ההמונים בערוצי הפטריוטיזם. הם השתדלו, מצד אחד, לחדש את כשרון-המלחמה של הצבא – זה היה קשה; וניסו, מצד שני, לעורר את ממשלות אנטנטה שיוותרו על השוד – זה היה מגוחך. בשני הכוונים הללו הלכו הפשרנים מן ההשליות אל האכזבות, ומן הטעויות אל הבזיונות. נסמן נא את הציונים הראשונים בדרך הזאת.

במשך גדולתו הקצרה הספיק רודזיאנקו לפרסם פקודה להחזיר מיד את החיילים אל הקסרקטים ולהטיל עליהם את מרותם של האופיצרים. ההתרגזות שעוררה הפקודה בחיל המצב הכריחה את המועצה ליחד אחת מישיבותיה הראשונות לשאלת גורלו של החייל להבא. בסביבה של רתחה בשעות ההן, בתוהו ובוהו של הישיבה, הדומה למיטינג, בהשפעתם הגלויה של החיילים, שהמנהיגים הנעדרים לא הספיקו להפריעם, נוצרה „הפקודה № 1“ המפורסמת, – התעודה ההוגנת היחידה במהפכת פברואר, מגלת החופש לצבא המהפכני. בסעיפיו הנועזים, שפתחו לפני החיילים פתח ארגוני אל הדרך החדשה, הוחלט: ליסד בכל חלקי הצבא ועדים נבחרים; לבחור צירי חיילים למועצה; בכל הפעולות הפוליטיות להכנע למועצה ולועדים. על הנשק יפקחו ועדי

הפלוגות והגדודים ו, בשום אופן לא לתת לאופיצרים; במערכה – משמעת צבאית בתכלית החומרה, מחוץ למערכה – מלוא הזכויות האזרחיות; לבטל את ההצדעה ואת כינויי האופיצרים לתאריהם; לאסור את ההתנהגות הגסה אם החיילים, וביחוד את הדבור עמהם בלשון „נוכח“ ועוד...

אלו היו המסקנות שהסיקו חיילי פטרוגראד מגורלם במהפכה. היכלו המסקנות להיות אחרות? להתנגד לא העז איש. בשעת עריכת ה„פקודה“ היתה דעתם של המנהיגים נתונה לדאגות נעלות יותר: הם נשאו ונתנו עם הליברלים. והדבר הזה נתן להם את האפשרות לטעון טענת „alibi“ בשעה שהוצרכו להצטדק בפני הבורגנות ואנשי המפקדה.

בעת ובעונה אחת עם פרסום הפקודה № 1 שלח הוועד הפועל (שהספיק בינתיים להמלך בדעתו) לבית הדפוס, כסם שכנגד, כרוז אל החיילים, בו גינה את מעשי השפטים שעשו החיילים באופיצרים בלי דין ובלי דיין, ובאמתלא זו דרש מהחיילים להכנע לחבר המקדים הקודמים. מסדרי האותיות סרבו לסדר את התעודה הזאת. חמתם של המחברים הדימוקרטים בערה להשחית: מה יהא בסופנו? אבל טעות היא לחשוב, כי מסדרי האותיות שאפו לשפכת דם האופיצרים. אלא שהכרוז, המעורר להכנע למפקדי המלך למחרת יום המהפכה, נראה להם כפתיחת שער לפני הקונטר־מהפכה! מסדרי האותיות הסיגו, כמובן, את גבול זכותם, אבל הם הרגישו כי אינם מסדרים אותיות בלבד. לדעתם עלול היה הדבר לקבוע את נפש המהפכה.

בימים הראשונים ההם, כשגורלם של האופיצרים שחזרו אל גדודיהם הדאיג מאד את החיילים ואת הפועלים גם יחד, העלתה ההסתדרות הסוציאלי־דימוקרטית הבין־מחוזית, הקרובה לכולשביקים, את השאלה המטרידה בהעזה מהפכנית.

„כדי שהאצילים והאופיצרים לא יוליכוכם שולל, – נאמר בכרוזה אל החיילים – בחרו בעצמכם שרי עשרה ושרי מאה, קצינים ומפקדים. אל תקבלו אל את האופיצרים הידועים לכם כידידי העם“.

וסוף דבר? הכרוז, שהתאים בהחלט לתנאים, הוחרם מיד על ידי הוועד הפועל, וצ'חאיזזה בנאומו כינה אותו בתואר „פרובוקטיבי“. הדימוקרטים, כפי שאנו רואים, לא נמנעו מלצמצם את חופש הדפוס בשעה שהיה צורך להכות את השמאל. המזל גרם שגם חופשתם היתה מוגבלת למדי. הפועלים והחיילים היו תומכים בוועד הפועל, כמוסדם העליון, אבל הם היו מתערבים בכל ענין מכריע ומתקנים את הפוליטיקה של ההנהגה.

לא ארכו הימים והוועד הפועל ניסה על ידי „פקודה № 2“ לבטל את הפקודה הראשונה, בצמצמו את סמכותה במחוז פטרוגראד בלבד. לשוא! את הפקודה № 1 אי אפשר היה לבטל, כי היא לא היתה קלוטה מן האויר, אלא אישרה וקיימה את המתפרץ בחזית ובעורף ותובע את אישורו. אפילו צירי הליברלים היו מתכסים בפקודה № 1 בעמדם פנים אל פנים עם החיילים. אבל בפוליטיקה הגדולה היתה הפקודה הנועזה נימוק עיקרי בידי הבורגנים נגד המועצות. הגיניראלים המוכים מצאו בפקודה „№ 1“ את המכשול העיקרי שהפריעם להכות עד דכא את צבאות גרמניה. אמרו, כי הפקודה מוצאה מגרמניה. הפשרנים לא עיפו מלהצטדק על הנעשה והרגיזו את החיילים בנסותם לעקור בימינם את אשר נשטט משמאלם.

בינתיים היה רוב הצירים הפשוטים דורש לקבוע את בחירת המפקדים. הדימוקרטים נתבהלו. מאין נימוק אחר, היה סוחאנוב מאיים ואומר, כי הבורגנות, שהשלטון נמסר לידיה, לא תסכים לבחירות. הדימוקרטים הסתתרו מאחורי גבו של גוצ'קוב. במשחקם תפסו הליברלים את המקום שהמונרכיה צריכה היתה לתפוס במשחקם של הליברלים.

„ברדתי מן הבמה ובשובי למקומי – מספר סוחאנוב – נתקלתי בחייל, שחסם לפני את הדרך, ובהניפו את אגרופו מול פני צוח בשצף־חימה על האדונים שמעודם לא טעמו טעם חיילות“.

לאחר „המהומה“ הזאת לא ידע הדימוקרט שלנו את נפשו ואץ לחפש את קרנסקי, ורק בעזרתו „נטשטש הענין איך שהוא“. אכן, כל עיקר פעולתם של האנשים הללו היה לטשטש את הענינים.

במשך שבועיים הצליחו להעמיד פנים, כי אין הם משגיחים במלחמה. אך סוף־סוף אי אפשר היה להתמהמה עוד. ביי"ד במארס הביא הוה"פ למועצה את תכנית ההכרזה שנכתבה בידי סוחאנוב, „אל עמי כל העולם“. העתונות הליברלית הכתירה עד מהרה את התעודה הזאת, שאחדה את הפשרנים מימין ומשמאל, בשם „פקודה № 1“ בפוליטיקה החיצונית. אבל ההערכה הנעימה הזאת היתה מזויפת, ממש כתעודה עצמה. „הפקודה № 1“ היתה תשובתן הכנה של השכבות התחתיות על השאלות שהמהפכה הציגתן לפני הצבא. ואלו ההכרזה של י"ד במארס היתה תשובה כוזבת של השכבות העליונות על השאלות שהחיילים והפועלים הציגון ביושר לבב.

ההכרזה הביעה, כמובן, את משאלת השלום, ודוקא שלום דימוקרטי, בלי אנקסיות וקונטריבוציות. אבל האימפריאליסטים המערביים למדו להשתמש במליצות אלו ימים רבים לפני מהפכת פברואר.

הרי דוקא למען השלם האיתן, הישר, ה„דימוקרטי“, התכונן וילסון בימים ההם להצטרף אל המלחמה.

אסקויט הצדיק הסביר בפרלמנט את המיון המדעי של האנקסיות, שממנו היה ברור בהחלט, כי בלתי מוסריות הן כל האנקסיות המתנגדות לאינטרסים של בריטניה הגדולה.

ואשר לדיפלומטיה הצרפתית, הרי עצם מהותה היתה לשוות צורת דרור וחופש לתאות החנוני והמלוה ברבית. התעודה של המועצות, שאי אפשר להכחיש את נימוקיה הכנים והתמימים, התאימה באורח פאטאלי לדרכה הסלולה של הצביעות הצרפתית הרשמית. ההכרזה הבטיחה, „להגן בעוז על החופש שלנו“ מפני המיליטאריזם הזר. הרי דוקא בכגון דא סחרו הסוציאלי-פטריוטים הצרפתים למן אבגוסט 1914.

„הגיעה השעה שהעמים יקבלו על עצמם את פתרון השאלה של „המלחמה והשלום“, – נאמר בהכרזה, שמחבריה בשם העם הרוסי מסרו זה עתה לבורגנות הגדולה את פתרון השאלה הזאת.

את פועלחי גרמניה ואוסטריה-אונגריה עוררה ההכרזה, לאמור:

„אל תסכימו להיות כלי כבוש ואלמות בידי מלכים, אצילים ובנקאים!“

המלים הללו היו תמצית השקר, שהרי מנהיגי המועצה לא העלו על דעתם כלל להפר את בריתם עם מלכי בריטניה ובלגיה, עם קיסר יפאן, עם האצילים והבנקאים – משלהם ומשל אנטנטה. מנהיגי המועצה, שמסרו את הנהגת הפוליטיקה החיצונית לידי מיליוקוב, זה שבקש לפני זמן-מה להפוך את פרוסיה המזרחית לפלך רוסי, באו לעורר את פועלי גרמניה ואוסטריה-אונגריה ללכת בדרכי המהפכה הרוסית. התוכחה התיאטרלית על הטבח לא שינתה מאומה, גם האפיפיור עסק בזאת. במליצות נשגבות נגד צלליהם של בנקאים, בעלי אחוזות והמלך, עשו הפשרנים את מהפכת פברואר לכלי נשק בידי מלכים, בעלי אחוזות ובנקאים ממש. בטלגרמה של ברכה שנשלחה לממשלה הזמנית העריך לויד ג'ורג' את המהפכה הרוסית כסימן וראיה, ש„המלחמה הזאת היא ביסודה מלחמה לתקומת הממשלה העממית והחופש“. ההכרזה של י"ד במארס התאימה, „ביסודה“ לדעתו של לויד ג'ורג' ושמשה עזרה וסעד לתעמולה המיליטריסטית באמריקה. וצדקה כפולה ומכופלת היתה לעתונו של מיליוקוב לכתוב, כי „הכרוז, שפתח בפסוקים פאציפיסטיים אפיניים, מגולל, בעצם, את האידיאולוגיה, שבה אנו מושווים עם בני בריתנו“. ואם אף על פי כן היו הליברלים מתקיפים בשצף-קצף את ההכרזה הזאת, והצנזורה הצרפתית אסרה את כניסתו, הרי אין זה אלא מתוך פחד מפני הפירוש שהמונים המהפכניים והמאמינים-עדיין מפרשים תעודה זו.

ההכרזה, שנכתבה בידי חסיד צימרוואלד, ציינה את הנצחון הפרינציפיוני של האגף הפטריוטי. המועצות בכל מקום קבלו את האות שניתן להם. הסיסמה „מלחמה במלחמה“ נאסרה. אפילו באורך ובקוסטרומה, שהבולשביקים היו תקיפים בהן, נתאשרה ההכרזה פה אחד. ואין תימה: הרי גם במועצת פטרוגראד לא קידשו הבולשביקים מלחמה על התעודה המזויפת הזאת.

לאחר כמה שבועות בא ההכרח לפרוע חלק מן השטר. הממשלה הזמנית סדרה מלוה צבאי, שנקרא, כמובן, בשם „מלוה החופש“. צרטלי בקש להוכיח, כי הואיל והממשלה „מקיימת בכל ובדרך כלל“ את התחייבויותיה, לפיכך צריכה הדימוקרטיה לתמוך במלוה. בועד הפועל נצטרפו לאגף האופוזיציוני יותר משליש הדעות. אך מאלפים צירים שהשתתפו בישיבה הכללית של המועצה (בכ"ב באפריל) רק 112 הצביעו נגד המלוה. מכאן היו מסיקים לפעמים מסקנה: הועד הפועל הוא שמאלי מן המועצה. אבל אין זה נכון. המועצה היתה פשוט ישרה יותר מהועד הפועל. אם המלחמה היא הגנה על המהפכה, הרי מן הראוי לתת כסף לצרכי המלחמה, לתמוך במלוה. הועד הפועל לא היה מהפכני יותר – אלא משתמט יותר. הוא עשה את מעשיו בדורפרצופיות ועל תנאי. בממשלה, שהוא עצמו כונן אותה, היה תומך „בכל ובדרך כלל“ ואת האחריות למלחמה לא קבל על עצמו אלא „במדה ש...“. הערמומיות הפעוטה הזאת היתה זרה להמונים. החיילים לא יכלו לא ללחום „במדה ש...“ ולא ליהרג „בכל ובדרך כלל“.

באחד באפריל, לשם חיזוק נצחונה של המחשבה הממלכתית על דברי ההזיה, נתמנה לעמוד בראש הכוחות המזוינים הגינראל אלכסייב, שבקש בחמשה במארס להרוג ביריה את כנופיות התעמלנים. מעכשיו היה הכל כשורה. מיליוקוב, הרוח החיה בפוליטיקה החיצונית של הצאריות, היה המיניסטר לעניני חוץ; אלכסייב, הרוח החיה בצבא המלך, היה למצביאה הראשי של המהפכה. התורשה חזרה לקדמותה.

ובזמן היו מנהיגי המועצות, אנוסים על פי ההגיון, מתירים את עניבות-הרשת אשר ארגו בעצם ידיהם. הדימוקרטיה הרשמית פחדה פחד מות מפני המפקדים, שהיתה סובלת אותם ותומכת בהם. אי אפשר היה לה שלא לפקח עליהם, אך היא גם שאפה לחזק את הפקוח על ידי החיילים ואעפ"כ לעשותו בלתי תלוי בהם ככל האפשר. בישיבת ששה במארס מצא הועד הפועל, כי כדאי וראוי לו למנות קומיסרים משלו בפלוגות ובמוסדות הצבא. וכך נתהווה קשר משולש: החיילים שלחו את באי כוחם אל המועצה, הועד הפועל שלח את הקומיסרים שלו אל פלוגות הצבא, ובראש כל פלוגה עמד ועד נבחר, שהוא מעין התא התחתון של המועצה.

אחד התפקידים החשובים שהוטלו על הקומיסרים היה להשיג על הכשרות הפוליטית של המפקדות והמפקדים.

„אפשר לומר, כי המשטר הדימוקרטי עלה על המשטר הצאריסטי“, – מתמרמר דניקין ומתפאר מניה וביה, כי המפקדה שלו היתה חוטפת בחריצות רבה ומוסרת לו את חליפת המכתבים המנוטרקת שבין הקומיסרים ובין פטרוגראד. לפקח על מונרכיסטים

ופיאודלים – היש נוול גדול מזה? לא כן לגנוב את חליפת המכתבים שבין הקומיסרים והממשלה... אבל תהא הערכתנו את מדת המוסר שבדבר ככל אשר תהיה, על כל פנים היחסים הפנימיים של מנגנון ההגנה בצבא מתגלים בבחירות גמורה: שני הצדדים מתיראים זה מפני זה ועוקבים זה את זה מתוך איבה. רק הפחד המשותף מפני החיילים מקשר אותם. הגינראלים והאדמיראלים עצמם, בלי שים לב לסכוייהם ולתכניותיהם להבא, ראו ברור, כי בלי מחסה דימוקרטי, לא ייטב להם. התקנון של הועדים בצי עבד בידי קולצ'אק, הוא קוה לדכאם בעתיד. אבל מכיון שהיום אי אפשר היה לפסוע פסיעה אחת בלעדיהם, השתדל קולצ'אק בפני המפקדה שתאשרם. באופן דומה לזה שלח אחד המצביאים הלבנים, הגינראל מארקוב, למיניסטרויון את תכניתו של מכון הקומיסרים לשם בדיקת הלויאליות של חבר המפקדים. וכך היו „חוקי העולם של הצבא“, – כלומר: המסורת של הביורוקרטיזם הצבאי, – נשברים, מלחץ המהפכה, כקני קש.

החיילים נגשו אל הועדים מן הקצה האחר והתלכדו סביביו נגד חבר המפקדים. אמנם, הועדים הגנו על המפקדים מפני החיילים, אבל רק עד גבול ידוע. אופיצר, שנתגלע ריב בינו ובין הועד, היה מצבו קשה מנשוא. וכך נקבעה זכותם הבלתי כתובה של החיילים להדיח את המפקדים. בחזית המערבית, כפי שמעיד דניקין, פוטרו עד יולי קרוב לששים מפקדים ותיקים. – ממפקד של לגיון ועד מפקד של גדוד. פיטורים כאלה היו גם בגדודים.

בינתיים נעשתה עבודה משרדית טרדנית – במיניסטרויון לעניני הצבא, בועד הפועל, בישיבות הועד המקשר, – שמטרתה היתה ליצור צורות „בבונות“ ליחסים בצבא, להגדיל את סמכותם של המפקדים ולמעט את דמותם של ועדי הצבא ולהעמידם על תפקידים שניים במעלה, בעיקר תפקידים משקיים. עוד המנהיגים מנקים בצל של מברשת את צלה של המהפכה, והועדים גדול בינתיים והיו למערכת אדירה מרוכזת, שהגיעה אל הועד הפועל שבפטרורגד ובדרך ארגונית חזקה בידו את שלטונו על הצבא, אבל הועד הפועל השתמש בשלטון הזה בעיקר כדי להטיל על הצבא את עול המלחמה בעזרת הקומיסרים והועדים. ופעם בפעם הוכרחו החיילים להרהר בלבם: היתכן שועדים, אשר נבחרו על ידיהם, ידברו לעתים קרובות לא את הדברים היוצאים מלבם של החיילים אלא דוקא את הרצוי למפקדים?

מספר הצירים הנשלחים מן החפירות אל המטרופולין להוודע: „מה ואיך“ – מתרבה והולך. מראשית אפריל אין תנועתם של שליחי החזית פוסקת. יום נערכות בארמון הטברי שיחות קבוציות, החיילים שבאו מיגיעים את מוחם להבין את סודות הפוליטיקה של הועד הפועל, שאינו יכול להשיב תשובה ברורה אפילו על שאלה אחת. הצבא הולך ותופס בכבדות את עמדת המועצות, כדי להוכיח היטב ברפיפותה של ההנהגה הסובייטית.

הליברלים, שאינם מעיזים להתנגד למועצה בגלוי, מנסים בכל זאת לקדש מלחמה לכבוש הצבא. הקשר הפוליטי צריך להיות כמובן השוביניזם. באחת השיחות עם שלוחי החפירות בקש המיניסטר הקאדטי שינגאריב ללמד זכות על הפקודה שפרסם גוצ'קוב נגד „מדת הרחמים המופרזת“ שנוהגים עם השבויים, והסתייע ב„מעשי האכזריות של הגרמנים“. דברי המיניסטר לא נתקבלו על הלבבות. האסיפה הביעה את דעתה, כי יש להמתיק את גורלם של השבויים. אלה היו האנשים, שהליברלים האשימו אותם על כל צעד ושעל במהומות ובמעשי אכזריות. אבל לאנשי החזית ההדיוטות היו קני-מדה משלהם. הם היו סבורים, כי מותר להתנקם באופיצר על שהתעלל בחיילים; אך לדעתם, שפלות היא להתנקם בחייל גרמני שבוי על מעשי האכזריות, שעשה או לא עשה לודנורף. אבוי! מדות המוסר הנצחיות היו זרות לאכרים הללו, הגסים והרוחשים כנים.

נסיונותיה של הבורגנות לכבוש את הצבא גרמו להתחרות, – שאגב התפתחה משהו, – בין הליברלים והפשרנים בועידת הצירים של החזית המערבית, שנערכה ב-10–7 באפריל. הועידה הראשונה של אחת החזיות נועדה להיות מבחן פוליטי מכריע לצבא, ושני הצדדים שלחו למינסק את המעולים שבחבריהם. מטעם המועצה נשלחו: צרטלי, צ'חאיזדה, סקובלב, גבוזדוב; מטעם הבורגנות – רודזיאנקו בכבודו ובעצמו, דמוסתנס הקאדטי רודיצ'ב ועוד. מתיחות רבה שררה בבית התיאטרון שבמינסק, שהיה מלא עד אפס מקום, וממנו נתפשטה על פני העיר כולה. מדבריהם של הצירים נצטיירה התמונה כהויתה. על פני כל החזית מתידדים החיילים עם האויב, העזתם של החיילים מתגברת, והם נוטלים בידם את האיניציאטיבה, המפקד אפילו לחשוב על גזירות אינו יכול!

מה יכלו לומר הליברלים? למראה הקהל הנלהב הזה נזדרזו וחזרו בהם מדעתם להתנגד להצעות הסובייטים. באומי הברכה שלהם הם הסתפקו ברמיזות פוליטיות ועד מהרה נטשטשו לגמרי.

הדימוקרטים נצחו בלי מלחמה. הם לא הוצרכו לעורר את ההמון שיתקומם בבורגנים, אלא לעצור בו. בועידה שלטה סיסמת השלום, שנכרכה בסיסמת ההגנה בצורה המשתמעת לשני פנים, ברוח ההכרזה של 14 במארס. הצעת המועצות בענין המלחמה נתקבלה על ידי 610 דעות. 8 התנגדו ו-46 נמנעו מהצבעה. תקותם האחרונה של הליברלים – להעמיד את העורף מול החזית ואת המועצה מול הצבא – עלתה בתוהו. אבל גם מנהיגי הדימוקרטיה חזרו מן הועידה – ויותר משהיו מתלהבים מנצחונם היו מפחדים מפניו. הם ראו את הרוחות שהעלתה המהפכה והרגישו כי הרוחות הללו אינם לפי כוחם.

בשלשה באפריל בא לנין לפטרוגרד מן האמיגרציה. ורק מעתה מתחילה המפלגה הבולשביסטית לדבר מלוא קולה, והעיקר הוא כי היה זה קולה שלה.

החודש הראשון של המהפכה היה לבולשביזם חודש של מבוכה והיסוסים. ב„מניפסט“, שהוציא הועד המרכזי של הבולשביקים ושחובר מיד לאחר נצחוננו של המרד, נאמר, כי „פועלי בתי החרושת וגם החיילים שמרדו צריכים לבחור מיד את שליחיהם לממשלה מהפכנית זמנית“. המניפסט נדפס בכלי מבטאה הרשמי של המועצה בלי פירושים ובלי הערות, כאילו המדובר היה בשאלה עיונית. אבל גם המנהיגים של הבולשביקים לא יחסו לסיסמתם אלא ערך דימונסטריבי בלבד. הם עשו מה שעשו לא כבאי כוח מפלגה פרוליטרית, המתכוננת לקדש מלחמה לכבוש השלטון, אלא כאגף שמאלי של הדימוקרטיות, המכריזה את עיקריה ומתכוננת למלא במשך זמן רב ובלתי מוגבל תפקיד של אופוזיציה לויאלית.

סוחאנוב אומר, כי בישיבת הועד הפועל, שנתקיימה בראש חודש מארס, דנו בעיקר על התנאים של מסירת השלטון: נגד עצם העובדה של הקמת ממשלה בורגנית לא דבר איש, אף על פי שבין 31 חברי הועד הפועל היו 11 בולשביקים והנלווים אליהם, ושלשה מחברי המרכז – זאלוצקי, שליאפניקוב ומולוטוב, נוכחו בישיבה.

למחרת היום, לפי עדותו של שליאפניקוב עצמו, נמצאו במועצה רק 19 איש, משלש מאות הצירים, שהצביעו נגד מסירת השלטון לבורגנות, אף על פי שבסיעת הבולשביקים כבר היו כ-40 איש. עצם ההצבעה נתקיימה בלי שיוורגש בה, בסדר רשמי-פרלמנטי, בלי הצעות נגדיות ברורות מצד הבולשביקים, בלי מחלוקת ובלי שום תעמולה בעתונות הבולשביסטית.

בארבעה במארס קבל הועד המרכזי החלטה על אפיה הקונטר-מהפכני של הממשלה הזמנית ועל ההכרח להתכונן לדיקטטורה דימוקרטית של הפרוליטריון והאכרים. הועד הפטרוגרדי – שהיתה לו הצדקה לציין את ההחלטה הזאת כאקדמית, משום שלא היתה בה שום הוראה בדבר המעשים שיש לעשותם היום, – נגש אל הפרובלימה מאידך גיסא.

הועד הפטרוגרדי הודיע, כי „בשים לב להחלטה בדבר הממשלה הזמנית שנתקבלה במועצה“, „אין הוא מתנגד לפעולותיה של הממשלה הזמנית במדה ש...“. בעצם היתה זו עמדתם של הבולשביקים והס.ר.ים, אלא שהיא הועברה אל קור-החפירות השני. רק בצורתה נשתנתה ההחלטה האופורטוניסטית הגלויה של הועד הפטרוגרדי מעמדתו של הועד המרכזי, שהאקדמיות שבה היתה בעצם השלמה פוליטית עם העובדה הקיימת.

הנכונות להכנע, בשתיקה או על תנאי, לפני ממשלת הבורגנים לא היתה לרצון כל חברי המפלגה. הפועלים-הבולשביקים נתקלו מיד בממשלה הזמנית כבמבצר-אויבים שהתנוסס פתאום על דרכם. הועד הויבורגי כנס מיטינגים של פועלים וחיילים לאלפים, שהחליטו כמעט פה אחד כי המועצה צריכה לכבוש את השלטון. אחד הפעילים בתעמולה הזאת, דינגלשטדט, מעיד:

„לא היה אפילו מיטינג אחד, אפילו אסיפה אחת שתדחה הצעתנו זו, אם רק היה מי שיציענה“.

לכתחילה חששו המנשביקים והס.ר.ים לגלות בפני קהל חיילים ופועלים את טעותם בשאלת השלטון. החלטת אנשי ויבורג, לאחר שהצליחה, נדפסה והודבקה בצורת פלקטים. אך הועד הפטרוגרדי הטיל איסור על ההחלטה הזאת, ואנשי ויבורג נאלצו להכנע.

לא פחות נבוכה היתה עמדתם של מנהיגי הבולשביקים בשאלת מהותה הסוציאלית של המהפכה וסיכויי התפתחותה. שליאפניקוב מספר:

„הסכמנו לדעתם של המנשביקים, כי אנו חיים בשעת שבירתם המהפכנית של היחסים הפיאודליים, כי את מקומם יתפסו כל מיני „חופשות“, המתאימות ליחסים הבורגניים“.

בגליון הראשון של העתון „פראבדה“ היה כתוב לאמור:

„העיקר הוא... לכונן משטר דימוקרטי ריפובליקאי“.

בהוראות לצירי הפועלים כתב הועד המוסקבאי:

„הפרולטריון שואף לכבוש את החופש לשם מלחמה לסוציאליזם – שהוא תכלית התכליות“.

האסמכתא המסורתית של „תכלית התכליות“ מציינת במדה מספקת את הדיסטנץ ההיסטורי לגבי הסוציאליזם. איש לא הלך מזה והלאה. הפחד לעבור את גבול המהפכה הדימוקרטית הוא שכפה עליהם את הפוליטיקה של ההתאפקות, ההסתגלות והנסיגה למעשה מפני הפשרנים.

נקל לשער את ההשפעה הרעה שהשפיע רפיונו של המרכז על ערי השדה. נסתפק בעדותו של אחד ממנהיגי ההסתדרות הסאראטובית:

„מפלטנו, שהשתתפה השתתפות פעילה במרד, החמיצה, כנראה, את ההזדמנות להיות המשפיעה על ההמון, וההשפעה הזאת ניתנה למנשביקים והס.ר.ים. איש לא ידע, מה הן סימיותיהם של הבולשביקים... המחזה היה בלתי נעים עד מאד“.

הבולשביקים השמאליים, בעיקר הפועלים, התאמצו בכל כוחותיהם לפרוץ את החומה. אבל גם לא ידעו, איך לסתור את הנימוקים בדבר אפיה הבורגני של המהפכה וסכנת בידולו של הפרולטריון, ובעל כרחם קבלו עליהם את הוראות ההנהגה. הזרמים השונים שבבולשביזם התנגשו ביניהם התנגשות נמרצת מראשית המהפכה. אבל גם אחד מהם לא הגה את רעיונותינו עד גמירא. העתון „פראבדה“ היה האספקלריה, שבה השתקפו המבוכה והרפיפות של אידיאות המפלגה, אך הוא לא הביא לידי אחדות. המצב החמיר שבעתים באמצע מארס, לאחר שחזרו מגלותם קאמיניב וסטאלין, שהטו את ההגה של הפוליטיקה המפלגתית הרשמית הטיה גדולה כלפי ימין.

קאמיניב, שהיה בולשביק מיום שהופיע הבולשביזם הפוליטי, עמד תמיד באגף הימני של המפלגה. מהיותו בעל הכשרה עיונית וחוש פוליטי, בעל נסיון גדול במלחמה סיעתית ברוסיה ואוצר בלום של הסתכלויות פוליטיות במערב, היה קאמיניב מיטיב משאר הבולשביקים לתפוס את האידיאות הכלליות של לנין, אבל רק כדי לפרשן למעשה פירוש של שלום ככל האפשר. להחלטה עצמאית או איניציאטיבה של פעולות אי אפשר היה לצפות ממנו. קאמיניב היה תעמלן מובהק, נואם, עתונאי, לא מובהק אבל עמקן, וחשיבותו היתה מרובה ביחוד לשם משא ומתן עם מפלגות אחרות ולשם בירור המצב בחוגים פוליטיים אחרים, ואגב אחרי כל אכסורסיה כזאת היה מביא עמו למפלגה משהו מהלך הרוח הזר. התכונות הללו באפיו של קאמיניב היו גלויות מאד, ואיש לא טעה בהערכת דמותו הפוליטית. סוחאנוב מוצא בו העדר „זויות חדות“:

„תמיד יש למשכו, ואם יש אשר יתעקש, הרי אין עקשנותו מרובה ביותר“.

ברוח זה כותב גם סטאנקביץ': יחסו של קאמיניב אל המתנגדים „היה כל כך רך, עד כי נדמה, כי הוא עצמו מתבייש מפני עמדתו שאינה יודעת פשרות. בועד הפועל הוא היה בלי ספק לא אויב אלא אופוזיציה“.

דברים אלה אינם טעונים כל תוספת.

סטאלין היה טפוס של בולשביק אחר לגמרי, גם במבנהו הפסיכי וגם באופי עבודתו המפלגתית: סדרן תקיף פרימיטיבי מבחינה פוליטית ועיונית. בתורת פובליציסטן ישב קאמיניב כמה שנים בחברת לנין באמיגרציה, שבה היה בית היוצר של עבודת המפלגה העיונית, ואלו סטאלין, – בתורת איש המעשה, לכאורה, ללא היקף של הלכה, ללא אינטרסים פוליטיים רחבים וללא ידיעת לישונות לועזיות – היה מחובר אל הקרקע הרוסי. עסקנים כאלה היו באים לחו"ל רק לזמן־מה, כדי לקבל הוראות, ולקבל בענין התפקידים להבא, וחוזרים לרוסיה. סטאלין הצטיין בין שאר אנשי המעשה במרצו, בעקשנותו ובאמצאותו בכל הנוגע למעשים בסתר. תכונות נפשו של קאמיניב הניעוהו „להתבייש“ מפני המסקנות המעשיות של הבולשביזם, ואלו סטאלין, להפך, היה נוטה לעמוד בתוקף על מסקנותיו המעשיות שסגל לעצמו, בלי שום רתוי, מתוך עקשנות וגסות כאחת.

אף על פי שבאפים נבדלו קאמיניב וסטאלין זה מזה תכלית הבדל, בכל זאת לא מקרה הוא, כי שניהם תפסו בראשית המהפכה עמדה אחת: הם השלימו זה את זה. קונצפציה מהפכנית בלי רצון מהפכני משולה לשעון שקפיצו שבור: מחוגו הפוליטי של קאמיניב היה מאחר תמיד את התפקידים המהפכנים. אבל העדר קונצפציה פוליטית רחבה מביא גם את הפוליטיקאי בעל הרצון הכביר ביותר לידי הסגנות בבוא מאורעות גדולים ומסובכים. סטאלין האמפיריקן – נוח להשפעות זרות לא מבחינת הרצון אלא מבחינת הרעיון. והנה עתונאי בלי כוח־רצון וסדרן בלי היקף הביאו בחודש מארס את הבולשביזם שלהם אל סף המנשביזם. וכאן לא היה סטאלין מוכשר לקבוע עמדה בועד הפועל, שאליו נכנס כבא כוח המפלגה. בפרוטוקולים אין אתה מוצא איזו הצעה, איזו מסירת מודעה או מחאה, שבה הביע סטאלין את ההשקפה הבולשביסטית בניגוד להתרפסותה של „הדימוקרטיה“ לפני הליברליזם. סוחאנוב אומר בספר זכרונותיו:

„בזמן שהוא מלבד קאמיניב הופיע בועד הפועל מטעם הבולשביקים גם סטאלין... במשך זמן פעולתו הצנועה בועד הפועל הוא עשה – לא רק עלי – רושם של כתם אפור, שהיה מנצנץ לפעמים נצנוצים כהים ללא כל זכר. בעצם, אין מה להוסיף ולומר עליו“.

סוחאנוב ממעט את ערכו של סטאלין בדרך־כלל, אבל הוא מתאר בדיוק את טשטשנותו הפוליטית בועד הפועל הפשרני.

בי"ד במארס נתקבלה במועצה פה אחד ההכרזה „אל עמי כל העולם“, אשר פרשה את נצחונה של מהפכת פברואר לטובת עניניה של אנטנטה ושהיתה סימן לנצחוננו של הסוציאלי־פטריוטיזם החדש, הריפובליקאי, בנוסח הצרפתים. זו היתה בלי ספק הצלחתם של קאמיניב וסטאלין. הם זכו בה בלי יגיעה יתירה. העתון „פראבדה“ כתב עליה כעל „פשרה מדעת בין הזרמים השונים המשתתפים במועצה“. מן הראוי להוסיף ולומר, כי פירושה של הפשרה הזאת הוא הנתקות מעל הזרם הלניני, שלא השתתף במועצה כלל.

חבר המערכת של כלי המבטא המרכזי בחו"ל, קאמיניב, חבר הועד המרכזי, סטאלין, וציר הדומא, מוראנוב, שגם הוא חזר מסיביר, סלקו את המערכת הישנה של „פראבדה“, „השמאלית“ יתר על המדה, ועל סמך זכויותיהם המפוקקות נטלו בט"ו

במארכ את העתון בידיהם. במאמר הפרוגרמתי הודיעה המערכת החדשה, כי הבולשביקים יתמכו בממשלה הזמנית, במדה שהיא נלחמת בריאקציה או בקונטר־מהפכה“. בשאלת המלחמה הביעו המנהיגים החדשים את דעתם בדברים לא פחות החלטיים:

כל זמן שהצבא הגרמני נכנע למלכו, צריך החייל הרוסי לעמוד הכן על משמרתו, להשיב כדור תחת כדור ואש תחת אש. לא „הלאה המלחמה“ סתם – היא סיסמתנו. סיסמתנו היא: לחץ על הממשלה הזמנית כדי להכריחה... שתנסה להביא מיד את כל המדינות הנלחמות לידי משא ומתן... ולפי שעה יעמוד כל אחד על משמרתו מוכן לקרב“.

הרעיונות וניסוחם – הנם ברוח „ההגנה“ בהחלט. תכנית הלחץ, על ממשלה אימפריאליסטית, כדי „להביאה“ לידי פעולה רודפת־שלום היתה תכניתם של קויטסקי בגרמניה, ז'אן לונג בצרפת, מאקדונלד באנגליה, אך בשום אופן לא תכניתו של לנין, שעורר למגר את שלטון האימפריאליסטים.

בהתגוננו מפני העתונות הפטריוטית הפליג העתון „פראבדה“ גם מזה:

– „כל „תבוסתנות“, – כתוב בו, – או ביתר דיוק: כל מה שהעתונות הבלתי בקיאה, בחסותה של הצנזורה הצאריסטית, הכתימה אותו בשם זה, נתבטל לחלוטין משעה שברחובות פטרוגראד הופיע הגדוד המהפכני הראשון“.

זו היתה הַקְדָּלוֹת גלויה מעל לנין. את „התבוסתנות“ לא בדתה העתונות האויבת בחסותה של הצנזורה, היא ניתנה ע"י לנין בנוסחה:

„תבוסת רוסיה – היא הרע במעוט“.

הופעתו של הגדוד המהפכני הראשון ואפילו מיגורה של המונרכיה לא שינו את אפיה האימפריאליסטי של המלחמה.

„היום שבו הופיע הגליון הראשון של „פראבדה“ המחודשת – ט"ו במארכ, – מספר שליאפניקוב, – היה יום השמחה לחסידי ההגנה. כל הארמון הטאברי, – למן עסקני הועד של הדומא הממשלתית ועד הנפש החיה שבדימוקרטיה המהפכנית, הוא הועד הפועל, – היה מלא בשורה אחת: הבולשביקים המתונים, הנבונים נצחו את הקיצוניים. בועד הפועל גופא פגשונו בחיוכים מלאים רעל... בבתי החרושת עורר הגליון הזה של „פראבדה“ תמהון רב בין חברי מפלגתנו וחסידינו ושמחה עוקצנית בין יריבינו... ההתמרמרות בגלילות היתה עצומה, וכששמעו הפרוליטרים, כי את „פראבדה“ כבשו שלשה ממנהיגי פראבדה לשעבר, שחזרו מסיביר, דרשו להוציאם מן המפלגה“.

לא ארכו הימים ו, „פראבדה“ הוכרחה לפרסם את מחאתם הנמרצת של אנשי ויבורג:

„אם אין הוא (העתון) רוצה לאבד את אמונת הפועלים שבפרברים, הרי עליו לשאת את אור ההכרה המהפכנית, גם אם יכה בסנורים את ינשופי הבורגנות“.

המחאות שבאו מלמטה הכריחו את המערכת להזהר בביטויים, אך לא לשנות את הפוליטיקה. אפילו המאמר הראשון של לנין, שהספיק לבוא מחוץ לארץ, לא השפיע על הכרתה של המערכת. הנטיה לצד ימין היתה לאורך כל הקו.

„בתעמולתנו – מספר דינגלשטדט, בא כוח האגף השמאלי, – הוכרחנו להביא בחשבון את הפרינציפ של דו־השלטון... ולהוכיח את הכרחותה של דרך־עקיפין זו להמון הפועלים והחיילים, שנתחנך, במשך חצי־חודש של חיים פוליטיים אינטנסיביים, להבין את תפקידו בצורה אחרת לגמרי“.

הפוליטיקה של המפלגה בכל הארץ כולה נחתכה, כמובן, על פי העתון „פראבדה“. מעתה היו ההחלטות בשאלות היסודיות מתקבלות פה אחד במועצות רבות: פשוט, הבולשביקים נכנעו לפני הרוב שבמועצה. בועידת המועצות של מחוז מוסקבה נצטרפו הבולשביקים אל החלטת הסוציאלי־פטריוטים בענין המלחמה. ולבסוף בועידה הכל־רוסית של באי כוח 82 מועצות, שנתקיימה בפטרוגראד בסוף מארכ ובראשית אפריל, הצביעו הבולשביקים בעד ההחלטה הרשמית בענין השלטון, שדאן למד עליה זכות. סבת ההתקרבות הפוליטית היתירה אל המנשביקים היתה נעוצה במגמות האיחוד שנתפשטו מאד. בערי השדה היו הבולשביקים והמנשביקים מצטרפים להסתדרויות מאוחדות. סיעת קאמיניב־סטאלין נהפכה לאגף שמאלי של הדימוקרטיה המכונה מהפכנית ונצטרפה אל המנגנון של ה„לחץ“ הפרלמנטרי, „לחץ“ שמאחורי הקלעים על הבורגנים בתוספת לחץ מאחורי הפרגוד על הדימוקרטיה.

* * *

חברי הועד המרכזי שישבו בחו"ל והמערכת של כלי המבטא המרכזי „סוציאלי־דימוקרטי“ היו המרכז הרוחני של המפלגה: לנין, – וזינובייב עוזרו, – נשא על שכמו את כל עבודת ההנהגה. תפקידי מזכירות אחראיים מאד מלאה אשתו של לנין, קרופסקיה. בעבודה המרכזית היה המרכז הקטן הזה מסתייע בכמה מנינים של בולשביקים־מהגרים. התלישות מרוסיה הכבידה במשך המלחמה

עד בלתי נשוא, במדה שהמשטרה הצבאית של האנטנטה החמירה בגזירותיה. התפרצות המהפכה, שבקוצר רוח צפו לה ימים רבים, באה במפתיע. אנגליה סרבה בהחלט לתת למהגרים האינטרנציונליסטים, שאת רשימתם ערכה בשקידה רבה, רשיון לחזור לרוסיה. לנין התלבט בכלוב של ציריך ובקש מוצא. בין מאות התכניות, שנתחלפו בזו אחר זו, היתה גם תכנית כזאת: לנסוע על פי תעודת איש סקאנדינבי חרש-אלם. ובינתיים אין לנין מחמיץ שום הזדמנות להשמיע את קולו משוייץ. כבר בששה במארס הוא מטלגרף דרך סטוקהולם לפטרוגראד:

– „טכסיסנו: אי אימון גמור, אי תמיכה בממשלה החדשה; ביחוד אנו חושדים את קרנסקי; זיונו של הפרולטריון – הערובה היחידה; בחירות תכופות לדומא; חלילה להתקרב לשאר המפלגות“.

מכל דברי ההוראה הראשונה הזאת, רק לדבריו על הבחירות לדומא, במקום המועצות, יש אופי אפיזודי. ואמנם הוא חזר בו מהם עד מהרה; שאר הסעיפים, שנוסחו בהחלטיות טלגרפית, מסמנים בשלמות את הכוון הכללי של הפוליטיקה. ובימים ההם עצמם מתחיל לנין לשלוח ל„פראבדה“ את מכתביו „ממרחקים“, שעל סמך קטעי ידיעות המתפרסמות בחו“ל, ניתן בהם נתוחם המושלם של נסיבות המהפכה. הידיעות שנתפרסמו בעתוני חו“ל נותנות לו, כעבור זמן מה, את האפשרות להסיק מסקנה, כי הממשלה הזמנית, לא רק בעזרתו של קרנסקי אלא גם בסיועו של צ’חאידזה, מצליחה לרמות את הפועלים בתארה את המלחמה האימפריאליסטית כאילו היתה זו מלחמת מגן. בי”ז במארס הוא שולח באמצעות ידידיו שבסטוקהולם מכתב מלא חרדה:

„מפלגתנו תעטה קלון עולם, תקפח את עצמה מבחינה פוליטית, אם תתפתה לשקר זה... מוכן אני להבדל תיכף ומיד מעל כל אחד ממפלגתנו, ולסוציאליסטריוטיזם לא אוותר“...

אחר דברי האיום האלה, הסתמיים לכאורה, ובעצם מכוונים לאנשים מסוימים, קורא לנין:

„קאמיניב צריך להבין, כי אחריות היסטורית כל-עולמית מוטלת עליו“.

שמו של קאמיניב נתפרש מפני שהמדובר הוא על שאלות פוליטיות פרינציפיוניות. אילו נתכוון לנין לפעולה מתקיפה מעשית, היה מפרש בודאי בשמו של סטאלין. והנה בשעה שלנין השתדל למסור לפטרוגרד דרך אירופה העולה בעשן את רצונו הנמרץ, דוקא בשעה זו היה קאמיניב, בסיועו של סטאלין, נוטה נטיה רבה לסוציאליסטריוטיזם.

תכניות ההתחפשות, הפאה הנכרית, התעודות הזרות או המזויפות, נתבטלו בזו אחר זו כנמנעות. ובו בזמן הכריעה האידיאה הממשית לנסוע דרך גרמניה. תכנית זו הבהילה את רוב המהגרים, ולא דוקא הפטריוטים שבהם. מארטוב ושאר המנשביקים לא העיזו להצטרף לאיניציאטיבה הנועזה של לנין והוסיפו לדפוק לשוא על שערי אנטנטה. קטרוגים על נסיעה דרך גרמניה נשמעו אחר כך גם מפי בולשביקים רבים, מפני המכשולים מעין „הקרון החתום“ שהשתמשו בו בתעמולה. מראשית החלטתו לא התעלם לנין מן המכשולים העתידים לבוא. זמן מה לפני הנסיעה מציריך כתבה קרופסקיה:

„מאליו מובן, שהפטריוטים ברוסיה ירעישו עולמות, אך יש להתכונן לזאת“.

וכך היתה השאלה: או להוסיף לשבת בשוייץ – או לנסוע דרך גרמניה. דרכים אחרות לא היו. היכול היה לנין להסס ולו גם רגע קט? כעבור חודש הוכרחו מארטוב, אכסלרוד ואחרים ללכת בעקבותיו של לנין.

בארגון הנסיעה הבלתי רגילה הזאת, דרך ארץ האויב בעצם המלחמה, באות לידי גילוי סגולותיו של לנין הפוליטיקאי: העזה שבתכנית וזהירות קפדנית בהוצאתה אל הפועל. במהפכן הגדול הזה היתה נפש של נוטריון קפדן, שידע את מקומו ולא היה מתחיל בחבור האקט שלו אלא בשעה שהדבר יכול היה לבטל את כל האקטים הנוטריוניים. תנאי הנסיעה דרך גרמניה, שעובדו בקפידה ובדקדוקים יתרים, היו יסוד לחוזה בינלאומי מיוחד במינו בין מערכת עתון אמיגרנטי ובין הקיסרות של ההונצולרן. לנין דרש זכות אכסטריטוריאליט גמורה: שום בדיקה לגבי חבר הנוסעים, תעודותיהם, מטענם; אין איש רשאי להכנס לתוך הקרון במשך כל הדרך (מכאן האגדה בדבר הקרון „החתום“). לעומת זאת, התחייבה קבוצת המהגרים לדרוש ברוסיה את שחרורם של שבויים אזרחיים, גרמנים ואוסטרים-אונגרים.

בהשתתפות אחדים מן המהפכנים הזרים עובדה ההכרזה:

„האינטרנציונליסטים הרוסים... הנוסעים עתה לרוסיה, כדי לפעול שם לטובת המהפכה, יסיעו לנו לקומם את הפרולטריום של שאר הארצות, ביחוד את הפרולטריום הגרמנים והאוסטרים, כלפי ממשלותיהם“.

כך היה כתוב בפרוטוקול שעליו חתמו לוריה וגילבו – בשם צרפת, פאול לוי – בשם גרמניה, פלאטן – בשם שוייץ, הצירים השמאליים בשוודיה ועוד... עפ"י תנאים אלה ובאמצעי זהירות אלה יצאו בסוף מארס 30 מהגרים רוסים משוייץ: אפילו בין מטעני המלחמה היה זה מטען בעל כוח-התפוצצות עצום.

באגרת-הפרידה אל פועלי שוייץ הזכיר לנין את ההודעה, שמסר כלי המבטא המרכזי של הבולשביקים בסתו 1915: אם המהפכה

ברוסיה תתן את השלטון לממשלה ריפובליקאית, אשר תחפוץ להמשיך את המלחמה האימפריאליסטית, יתנגדו הבולשביקים להגנת המולדת הריפובליקאית. עכשיו הגיעה העת הזאת.

„סיסתנו: אף לא בדל תמיכה¹⁹ בממשלת גוצ'קוב-מיליוקוב“. במלים אלו דרך עכשיו לנין על אדמת המהפכה.

אבל חברי הממשלה הזמנית לא ראו שום יסוד לחששות. נאבוקוב מספר:

„באחת מישיבותיה של הממשלה הזמנית בחודש מארס, בשעת השיחה הממושכת על תעמולת הבולשביקים המתפתחת, הודיע קרנסקי בפעם הראשונה, מתוך צחוק היסטרי:

„חכו נא, הנה נוסע לנין בכבודו ובעצמו, מעתה תתחיל התעמולה האמתית...“

צדק קרנסקי: התעמולה האמתית לא התחילה עדיין, אבל המיניסטרים, לפי עדותו של נאבוקוב, לא ראו יסוד לדאגה.

„עצם העובדה שלנין פנה לגרמניה תכשיל את האבטוריטה שלו במדה שלא יהא צורך לחשוש מפניו“.

המיניסטרים, כדרכם, היטיבו לראות את הנולד...

ידידו-תלמידו של לנין נסעו לפינלנד לקבל את פניו.

„לנין נכנס אל התא, ישב על הספה, – מספר ראסקולניקוב, קציין-ים צעיר ובולשביק – ומיד הסתער על קאמיניב:

„מה זה כותבים אצלכם ב„פראבדה“? קראנו כמה גליונות וחרפנו אתכם כהוגן...“

זו היתה הפגישה לאחר שנים של פרידה. ואף על פי כן, היא לבבית.

הועד הפטרורגראדי גייס בעזרת ההסתדרות הצבאית כמה אלפים פועלים וחיילים לשם קבלת פנים חגיגית ללנין. פלוגת המכוניות המשוריינות, שרחשה חבה לבולשביקים, נתנה לצורך זה את כל המכוניות שהיו בעין. הועד החליט ללכת אל התחנה עם המכוניות: המהפכה עוררה כבר את החבה למפלצות מטומטמות אלה, שכל כך ניחא לך ברחובות העיר אם הן עומדות לעזרתך.

תאור הפגישה הרשמית, שנערכה ב„חדר המלך“ של בית-הנתיבות הפיני, הוא דף מלא חיים בספר זכרונותיו רב הכרכים והשעמום של סוחאנוב.

„אל „חדר המלך“ נכנס, או ביתר דיוק: התפרץ לנין: לראשו מגבעת עגולה, פניו קפואים מקור, ובידיו – זר פרחים מרהיב עין. בהגיעו אל אמצע הדרך הוא נעצר לפני צ'חאידזה, כאילו נתקל במכשול שלא שערר מראש. ומיד פתח צ'חאידזה את פיו, ובפנים קדורנים כמקודם נשא את נאום ה„ברכה“ דלהלן, בשמרו היטב לא רק על הרוח ולא רק על הנוסח אלא גם על הטון של הטפת-המוסר, וכה אמר:

„חבר לנין, בשם מועצת פטרבורג וכל המהפכה אנו מברכים אותך לבואך לרוסיה... אבל סבורים אנו, כי עיקר תפקידה של הדימוקרטיה המהפכנית בשעה זו היא הגנת המהפכה שלנו מכל התנקשות, בין מבחוץ ובין מבפנים... אנו מקוים, כי יחד עמנו תפעל להשגת המטרה הזאת“.

צ'חאידזה נשתתק. נבוכותי מן ההפתעה... אבל לנין ידע כנראה היאך להתיחס לכלל זה. הוא עמד כאילו כל המתרחש אינו נוגע אליו כלל: הביט לצדדין, סקר את פני הנוכחים ואפילו את תקרת „חדר המלך“, בתקנו את הזר שבידו (שלא התאים ביותר לכל דמותו), ואחר כך הסב את פניו ממשלחת הועד הפועל והשיב בזו הלשון:

„חברים יקרים, חיילים, מלחים ופועלים. מאושר אני, כי ניתנה לי האפשרות לברך באמצעותכם את המהפכה הרוסית, שהוכתרה בנצחון, לברככם, כחלוץ הצבא הפרוליטרי... לא רחוקה השעה, שהעמים יתעוררו לקראת חברנו קארל ליבקנטש ויכוונו את נשקם כלפי הרכושנים מנצליהם... המהפכה הרוסית שחוללתם פתחה תקופה חדשה. תחי המהפכה הסוציאליסטית העולמית!“

צדק סוחאנוב: הזר לא התאים לדמותו של לנין, הוא הפריע בלי ספק, כי לא היה הולם כלל את הרקע האפור של המאורעות. ובכלל אהב לנין את הפרחים לא בצרור. אך במדה רבה מזו הפריעה הפגישה הרשמית, הצבועה במוסר השכל שבה, שנערכה בחדר הטקס של בית הנתיבות. צ'חאידזה עצמו היה טוב מנאום הברכה שלו. הוא היה מתירא במקצת מפני לנין. אך אין ספק, כי רמזו לו, שיש „ללמד בינה“ את „איש הפת“ מלכתחילה. כתוספת לנאומו של צ'חאידזה, שהיה סמל לשיעור-הקומה העלוב של ההנהגה, נאם בשם המלחים קציין-צי צעיר ולבו הגיד לו, כי יש להביע את המשאלה, שלנין יהיה חבר בממשלה הזמנית.

כך קבלה המהפכה הרוסית, הרפופה, הדברנית והפתיה עדיין, את האיש, שבא בהחלטה גמורה להכניס בה מחשבה ורצון. והרשמים הראשונים הללו, שהגבירו שבעתים את החרדה, כבר עוררו את רגש המחאה שהיה קשה לכבשו. צריך למהר ולהפשיל את השרוולים! בסטותו מצ'חאידזה אל המלחים והפועלים, מהגנת המולדת אל המהפכה הבינלאומית, מן הממשלה הזמנית אל ליבקנט, – לא עשה לנין בבית הנתיבות אלא חזרה קטנה על כל הפוליטיקה שלו להבא.

ואף על פי כן קבלה המהפכה המסורבלת הזאת את המנהיג אל בין זרועותיה מיד לבואו. החיילים דרשו, שלנין ישב באחת המכוניות המשוריות, וללנין לא היתה ברירה אלא לעשות כנדרש. הלילה שירד ובא הוסיף לוית עוץ לתהלוכה הזאת. כל פנסי המכוניות המשוריות היו כבויים, ורק המזרקור של המכונית, שבה נסע לנין, פלח באור בהיר את האופל. אלומת האור חשפה בתוך אפלת הרחוב גושי פועלים, חיילים, מלחים, – כל אלה שחוללו את המהפכה הכבירה, אבל הניחו לשלטון שישתמש מבין אצבעותיהם. התזמורת הצבאית הפסיקה כמה פעמים את נגינתה בדרך, כדי לתת ללנין את האפשרות לשאת בפני שומעים חדשים את חלופי הגרסאות של נאומו אשר נשא בבית הנתיבות.

„הטריומף היה מזהיר, – אומר סוחאנוב, – ואפילו סמלי למדי“.

בארמון קשסינסקיה במפקדת הבולשביקים, בקן הקטיפה של רקדנית „חצר“ – (הצירוף הזה צריך היה לשעשע את לנין, שחוש האירוניה שבו ער תמיד) – נתחדשו נאומי הברכה. זה היה יותר מדי. לנין סבל דומם את המבול של דברי התשובות, כהלך קצר רוח העומד עד יעבור גשם באחד השערים, שנזדמן לו בדרכו. הוא הרגיש את השמחה הפנה לבואו, אך הצטער מאד, שהשמחה הזאת מופלגת כל כך בדבורים. עצם הנוסח של הברכות הרשמיות נראה לו כמעשה חקוי ואפקטציה, השאל מעם הדימוקרטיה, הבורגנית-זעירה, הדיקלטורית, הסנטימנטלית והמזויפת. הוא ראה, כי המהפכה, שעדיין לא קבעה לעצמה תפקידים ודרכים, כבר הספיקה ליצור לעצמה טקס מיגע. הוא חייך חיוך רחב של תוכחה וטוב לב, התבונן אל ההמונים, ולרגעים היה בודאי מנהם בלי משים. הנואם האחרון מסיים את דברי ברכתו, והנה הסתער האורח המוזר על הקהל באשד של מחשבה נלהבת, שנשמעה לעתים קרובות כתוכחה. בימים ההם לא ידע עדיין הבולשביזם את אמנות הסטינוגרפיה. איש לא רשם רשימות, הכל היו שטופים במתרחש. הנאום לא נשומר, וזכור רק הרושם הכללי המתואר בזכרונותיהם של שומעיו, אך גם ברושם חלו משינוי הזמן: נתוספה התלהבות, נגרע הפחד. והרי יסוד הרושם שעשה הנאום, אפילו על הקרובים ביותר, היה דוקא יסוד הפחד. כל הנוסחאות הרגילות שנעשו במשך חודש מוצקות, לכאורה, מרוב חזרה עליהן, נפלטו בזו אחר זו לעיני קהל השומעים. התשובה הראשונה, שהטיח לנין בבית הנתיבות בפני צ'חאידזה הנדהם, הורחבה כאן בצורת נאום, שארך שעתים ונתכוון אל גייסות הבולשביזם שבפטרורגראד.

במקרה נוכח באסיפה זו, בתורת אורח, גם סוחאנוב הבלתי מפלגתי, שקאמיניב בטוב לבו התיר לו את הכניסה (לנין לא סבל מחלנות כזאת). מתוך כך יש בידנו תאור הפגישה הראשונה בין לנין ובין הבולשביקים הפטרורגראדים, תאור שנכתב חציו באיבה וחציו בהתלהבות.

„לעולם לא ימחה מלבי זכר הנאום שנשמע כרעם אדיר ושזעזע והדהים לא רק אותי, האפיקורס שנתגלגל לשם בדרך מקרה, אלא גם את כל שלומי אמוני המפלגה. אני חוזר ואומר: איש לא פלל ולא שער משהו מעין זה. נדמה היה, כי הגיחו ממאורותיהן כל הסטיכיות, ורוח הורס-כל, שאינו יודע לא מעצור ולא פקפוק, לא מכשולים אנושיים ולא חשבונות אישיים, נישא על פני האולם של ארמון קשסינסקיה מעל לראשי התלמידים המוקסמים“.

לגבי סוחאנוב החשבונות והמכשולים האישיים הם, בעיקר, הסוסי קבוצת המערכת של Новая Жизнь („החיים החדשים“), ליד כוס תה בביתו של מקסים גורקי. חשבונותיו של לנין היו עמוקים מאלה... לא סטיכיות נישאו על פני האולם – אלא מחשבת אנוש, שלא נתבהלה מפני הסטיכיות ושאפה להבינן כדי לכבוש אותן. אבל אין נפקא מיניה: הרושם נמסר בבהירות רבה.

„כשנסעתי עם חברי לכאן – אמר לנין לפי עדותו של סוחאנוב – חשבת, כי מבית הנתיבות יובילוני למבצר פטרופבלובסק, עכשיו, כפי שאנו רואים, הננו רחוקים מזה. אך אל נחדל מלקוות, כי לא נמנע מזה, כי לא ננצל מזה“.

בשעה שאנשים סברו, כי התפתחותה של המהפכה היא ביצור הדימוקרטיה, סבר לנין, כי הסכוי הקרוב היה מבצר פטרופבלובסק. הדברים נראו כהלצה מבשרת רע. אך לנין לא נתכוון להתלוצץ כלל, ועמו – גם המהפכה.

„הוא בטל כעפרא דארעא, – מתאונן סוחאנוב, – את הריפורמה האגררית המאושרת על ידי חוק, כשם שביטל את כל הפוליטיקה של המועצה מעיקרה. הוא הכריז, כי האכרים צריכים לכבוש באופן מאורגן את הקרקעות, בלי שיחכו... לאיזה שלטון ממלכתי שהוא“.

„אין לנו צורך בריפובליקה פרלמנטרית, אין לנו צורך בדימוקרטיה בורגנית, אין לנו צורך בכל ממשלה שהיא חוץ ממועצה של צירי פועלים וחיילים“.

ובו בזמן התנער לנין מן הרוב שבמועצה ודחפו אל מחנה האויב.

„דברים אלה בלבד היה בהם כדי להעביר את השומע על דעתו“.

„רק השמאליים שבין אנשי צימרוואלד עומדים על משמר האינטרסים הפרוליטרניים והמהפכה העולמית, – מוסר סוחאנוב בהתמרמרות את רעיונותיו של לנין, – וכל השאר אינם אלא אופורטוניסטים הדורשים נאה ולמעשה... בוגדים בעניני הסוציאליזם ומעמד הפועלים“.

„הוא התקיף בצורה נמרצת את הטכסיסים, שהחזיקו בהם הקבוצות המפלגתיות המנהיגות וחברים בודדים עד יום בואו“, – מוסיף רסקולניקוב על דברי סוחאנוב.

„כאן נוכחו עסקני המפלגה האחראים ביותר. אבל גם להם היה נאוומו של אילאיץ' גילוי ממש. הוא קבע רוביקון בין הטכסיסים של יום אתמול ושל היום“.

הרוביקון, כפי שנראה, לא נקבע מיד.

וכוחים אחרי ההרצאה לא היו: יותר מדי נדהמו השומעים, וכל אחד רצה לרכז את מחשבותיו.

„יצאתי החוצה – מסיים סוחאנוב – היה לי רגש, כאילו דשו את ראשי בעקרבים. דבר אחד היה ברור: לא! לא לי, הפרא, ללכת בדרכיו של לנין!“

כמובן!

למחרת היום מסר לנין למפלגה בכתב את תמצית השקפותיו, שהיתה אחת התעודות החשובות של המהפכה ונקראה בשם „העיקרים של ד' באפריל“. העיקרים הביעו מחשבות פשוטות במלים פשוטות, מובנות לכל. הריפובליקה, שקמה והיתה מתוך מרד פברואר, אינה הריפובליקה שלנו, והמלחמה שהיא מקדשת, אינה מלחמתנו. מטרתם של הבולשביקים היא למגר את הממשלה האימפריאליסטית. אך היא נשענת על הס.ר. יים והמנשביקים, הנתמכים על אמונם של המוני העם. הננו – המועט. בתנאים אלה אין לדבר כלל על מעשי כפיה מצדנו. צריך ללמד את ההמונים שלא יתנו אמון בפשרנים ובחסידי ההגנה.

„צריך להסביר בסבלנות“.

הצלחתה של פוליטיקה כזאת, – שהיא מחויבת המציאות – מובטחת והיא תביאנו אל הדיקטטורה של הפרוליטריון, וממילא תוציאנו אל מעבר לגבולותיו של המשטר הבורגני. אנו מנתקים בהחלט כל קשר עם בעלי ההון, אנו מפרסמים את חוזהם החשאי ומעוררים את פועלי כל העולם להנתק מעל הבורגנים ולשים קץ למלחמה. אנו מתחילים במהפכה בינלאומית. רק הצלחתה תחזק את נצחוננו ותבטיח את המעבר למשטר סוציאליסטי.

עיקרי לנין נתפרסמו בשמו, ורק בשמו. המוסדות הרשמיים של המפלגה התייחסו אליהם באיבה, שהומתקה אחר כך בתמהון. לא נמצאה לא הסתדרות, לא קבוצה ולא אישיות שתצרף את חתימתה. אפילו זינובייב, שבא עם לנין מחו"ל, לאחר שמחשבתו עוצבה שם בהשפעתו הישרה של לנין יום יום, פרש דומם. והפרישה הזאת לא הפתיעה את הרב שהכיר היטב מאד את תלמידו המקורב אליו. אם קאמיניב היה מטיף פופולאירזאטור, הרי זינובייב היה תעמלן, ולדברי לנין, „רק תעמלן“. הוא היה חסר קודם כל את רגש האחריות מכדי שיוכל להיות מנהיג. אבל לא רק הרגש הזה לא היה בו. מחשבתו, המשוללת משמעת פנימית, אינה מוכשרת בהחלט לעבודה עיונית והיא נטמעת באינטואיציה המחוסרת צורה של בעל־תעמולה.

חושו המדוקדק עד מאד הוא שעמד לו לתפוס בחטיפה את הנוסחאות הדרושות לו, כלומר: העשויות להשפיע על ההמונים על צד היותר אפקטיבי.

כעתונאי וכנואם היה זינובייב תמיד בבחינת תעמלן, אלא שבמאמרים באות לידי גילוי חולשותיו, ואלו בנאומיו מכריעים יתרונותיו. זינובייב, החצוף והנועז בתעמולתו, יותר מכל שאר הבולשביקים, מוכשר פחות מקאמיניב לאיניציאטיבה מהפכנית. אין בו אומץ רוח, כדרך כל הדימגוגים. בעברו מבמת החכוכים הסייעתיים אל במת הקרבות ההמוניים, פרש זינובייב מרבו כמעט בלי־משים.

* * *

במשך השנים האחרונות לא היה מחסור בנסינות להוכיח, כי משבר אפריל היה מבוכה בתחלוף וכמעט מקרית. כל הנסיונות הללו מתבטלים לאור העובדות²⁰.

מן הידוע כבר על פעולת המפלגה במשך מארס מתגלית לפנינו הסתירה העמוקה שבין לנין ובין ההנהגה הפטרוגרדית. דוקא בתקופת בואו של לנין הגיעה הסתירה למתיחותה הרבה ביותר. בעת הועידה הכל־רוסית של באי כוח 82 מועצות, שבה הצביעו קאמיניב וסטאלין בעד ההחלטה שהציעו המנשביקים והס.ר. יים בענין השלטון, – נתכנסה בפטרוגרד מועצה מפלגתית של

הבולשביקים שבאו מכל קצוי רוסיה. מועצה זו, שלנעילתה בא לנין, חשובה מאד להערכת הלך הרוח ההשקפות של המפלגה, או ביתר דיוק: של שכבתה העליונה כדמותה וכצלמה לאחר המלחמה. הקורא בפרוטוקולים, שלא נתפרסמו עד היום, משתומם לפעמים: האומנם עתידה מפלגה זו, שהצירים הללו הם באי כוחה, לכבוש כעבור שבעה חדשים את השלטון בזרוע-ברזל?

הנה כבר עבר חודש מיום שפרצה המהפכה – זהו פרק זמן רב למהפכה, כלמלחמה, – ובמפלגה לא נקבעו עדיין הדעות על שאלות המהפכה היסודיות. פטריוטים קיצוניים, כגון וויטינסקי, אליאב ועוד, השתתפו במועצה יחד עם אנשים שהתימרו לבינלאומיים. אחוז הפטריוטים הגלויים היה ניכר מאד, אם כי פחות מאשר בין המנשביקים. המועצה בכללה לא החליטה, מה לעשות: להבדל מעל הפטריוטים שבתוך המפלגה או להתאחד עם הפטריוטים של המנשביזם? בכנוס הבולשביקים בין ישיבה אחת לשנייה נערכה אסיפה משותפת של בולשביקים ומנשביקים, צירי ועידת המועצות, לבירור שאלת המלחמה. הקנאי שבין המנשביקים הפטריוטים, ליבר, הודיע באסיפה זו:

„יש לבטל את החלוקה הקודמת שבין בולשביקים ומנשביקים ולא לדבר אלא על יחסנו למלחמה“.

הבולשביק וויטינסקי נזדרז להכריז, כי הוא נכון לחתום על כל דבור היוצא מפי ליבר. כולם יחד, הבולשביקים והמנשביקים, הפטריוטים והבינלאומיים, בקשו נוסחה אחת ליחס אל המלחמה.

השקפותיה של מועצת הבולשביקים מצאו, בלי ספק, את ביטוי המתאים ביותר בהרצאתו של סטאלין על היחס אל הממשלה הזמנית. מן הראוי להביא כאן את הרעיון המרכזי של ההרצאה שלא נתפרסמה עד פה, כשם שלא נתפרסמו הפרוטוקולים בכלל.

„השלטון נתחלק בין שני גופים, שגם אחד מהם אין לו מלוא השלטון. יש חכוכים ומלחמות ביניהם – והם צריכים להיות. התפקידים נתחלקו. למעשה נטלה המועצה על עצמה את האיניציאטיבה של השינויים המהפכניים: המועצה היא מנהיגו המהפכני של העם המורד, המוסד המפקח על הממשלה הזמנית. ואלו הממשלה הזמנית קבלה עליה את תפקיד המְבַצֵר של כבושי העם המהפכני. המועצה מגייסת את הכוחות, מפקחת. ואלו הממשלה הזמנית מתעקשת, מסתבכת וסוף סוף מקבלת על עצמה את התפקיד לבצר את כבושי העם שבעצם נכבשו כבר על ידו. מצב זה יש בו צדדים שליליים, אבל גם חיוביים: לא כדאי לנו עכשיו להאדיר את המאורעות ולהחיש את הפרוצס של דחית השכבות הבורגניות, העתידות לפרוש מאתנו ממילא“.

המרצה שהגביה מושבו מעל למעמדות, מתאר את יחסי הגומלין שבין הבורגנות והפרולטריון כחלוקת עבודה סתם. הפועלים והחיילים מחוללים מהפכה, גוצ'קוב ומיליוקוב „מבצרים“ אותה. אנו מכירים כאן את הקונצפציה המסורתית של המנשביזם, שהועתקה בצורה לא נכונה ממאורעות 1789. דוקא למנהיגי המנשביזם יאה גישת-מְפַקֵּחִים זו לתהליך היסטורי, חלוקת התעודות בין מעמדות שונים והבקורת האפיטרופסית על הוצאתן אל הפועל. הרעיון, כי לא כדאי להחיש את פרישתה של הבורגנות מן המהפכה, היה תמיד קנה המדה העליון של הפוליטיקה המנשביסטית. הפירוש למעשה היה: להתיש ולרפות את תנועת ההמונים, כדי שלא להטיל אימה על בני ברית מעדת הליברלים. ולבסוף: מסקנתו של סטאלין בדבר הממשלה הזמנית מתאימה בהחלט לנוסחה הדור־משמעית של הפשרנים:

„במדה שהממשלה הזמנית מבצרת את צעדי המהפכה, בה במדה אנו תומכים בה; לעומת זאת, במדה שהיא קונטר־מהפכנית – אין לתמוך בממשלה הזמנית“.

סטאלין הרצה ב־29 במארס. למחרת היום בא המרצה הרשמי של כנוס המועצות, הסוציאלי־דימוקרטי הבלתי־מפלגתי סטקלוב, וכדי ללמד זכות על תמיכה בממשלה הזמנית על תנאי, תאר בהתלהבות תמונה מפעולתם של „מבצרי“ המהפכה (התנגדות לתקנות הסוציאליזם, נטיה אל המונרכיה, תמיכה בכוחות קונטר־מהפכניים, בולמוס של אנקיסיה), עד כי לשמע דבריו התנערה מועצת הבולשביקים בחרדה רבה מנוסחת התמיכה. הבולשביק הימני נוגן הודיע:

„הרצאתו של סטקלוב הכניסה רעיון חדש אחד: ברור, כי מעתה יש לדבר לא על תמיכה אלא על התנגדות“.

גם סקריפניק בא לכלל דעה, כי אחרי הרצאתו של סטקלוב „נשתנה הרבה“.

„אין לדבר על תמיכה בממשלה. הממשלה הזמנית זוממת להתנקש בעם ובמהפכה“.

סטאלין, שתאר אתמול תמונה אידיאלית של „חלוקת העבודה“, מצא הכרח לעצמו למחוק את הסעיף המדבר על התמיכה. מחלוקת קצרה ולא עמוקה היתה נטושה בשאלה: אם לתמוך בממשלה הזמנית, „במדה ש...“ או לתמוך רק בפעולותיה המהפכניות של הממשלה הזמנית? ולא בכדי הכריז הציר מסאראטוב וואסילייב:

„כולנו מושווים ביחסנו אל הממשלה הזמנית“.

קרטסינסקי הגדיר את המצב בצורה ברורה יותר:

„אין חלוקת דעות בין סטאלין ובין וויטינסקי לגבי האמצעים למעשה“.

ואף על פי שמיד לאחר מועצת הבולשביקים עבר וויטינסקי אל המגשביקים, בכל זאת לא חטא קרטינסקי בהערכתו: סטאלין מחק את הדברים המפורשים על התמיכה, אך את עצם התמיכה לא בטל. להעמיד את השאלה בצורה פרינציפיונית ניסה רק קראסיקוב, אחד הבולשביקים הותיקים, שפרשו מן המפלגה לשנים רבות, ועכשיו ניסו לחזור עמוסי נסיון אל בין שורותיה. קראסיקוב לא חשש לאחוז את השור בקרניו:

„האין אתם מתכוונים לכונן דיקטטורה של הפרולטריון? – שאל קראסיקוב בדרך התול.“

אך המועצה הבליעה את ההתול, ועמו גם את עצם השאלה, כדבר שאין כדאי לטפל בו. החלטת המועצה של הבולשביקים עוררה את הדימוקרטיה המהפכנית להאיץ בממשלה הזמנית שתקדש מלחמה נמרצת לשים קץ למשטר הישן, כלומר: יחדה למפלגת הפרולטריון תפקיד של אמן-פדגוג הממונה על הבורגנות.

למחרת היום נידונה הצעת צרטלי בדבר איחוד הבולשביקים והמגשביקים. סטאלין התייחס ברצון רב להצעה זו:

„עלינו ללכת. מן ההכרח הוא שנקבע את הצעותינו בדבר קו האיחוד. האיחוד יתכן בקו צימרוואלד-קינטל“.

מולוטוב, שקמיניב וסטאלין סילקוהו מעריכת „פראבדה“ בשל הנטיה הראדיקלית היתירה, חלק על דברי סטאלין: צרטלי רוצה לאחד יסודות שונים ונבדלים זה מזה, גם את עצמו הוא מכנה בשם צימרוואלדיסטן. האיחוד בקו הזה אינו נכון. אבל סטאלין עמד על דעתו:

„אין צורך להקדים את המאוחר – אמר הוא – ולראות מראש את חלוקי הדעות. אין חיים מפלגתיים בלי מחלוקת. בתוך המפלגה נשתדל לעקור מן השורש את חלוקי-הדעות הקטנים“.

כל הפולמוס, שקדש לנין במשך ימי המלחמה על הסוציאלי-פאטריוטיזם ועל התחפשותו הפאציפיסטית, נתבטל וכלא היה, כביכול. בספטמבר 1916 כתב לנין לפטרוגרד, באמצעותו של שליאפניקוב, דברים תקיפים ונמרצים.

ההשלמה והנטיה לאחדות הן המזיקות ביותר למפלגה ברוסיה, אין זה אידיאוטיזם בלבד אלא גם אבדן המפלגה... אין אנו יכולים לסמוך אלא על אלה שהכירו לדעת את כל השקר שברעיון האחדות ואת כל ההכרח שבהבדלות מעל העדה הזאת (צ'חאידזה ושו') ברוסיה“.

האזהרה הזאת לא הובנה. סטאלין הכריז, כי המחלוקת עם צרטלי, דָּפְרו של גוש ההנהגה במועצה, היא מחלוקת של מה-בכך, שאפשר „לעקרה מן השורש“ בתוך מפלגה אחת. קנה-המדה הזה מציין על צד היותר טוב את השקפותיו של סטאלין בימים ההם.

בארבעה באפריל מופיע לנין במועצת המפלגה. נאומו, שפרש את „העיקרים“, מוחק את כל פעולות הועידה, כספוג הלח שבידי המורה, המוחק מעל הלוח את כל מה שכתב עליו התלמיד שנשתבש.

„מדוע לא נכבש השלטון? – שואל לנין.“

זמן מה לפני כן, בכנוס המועצות, הסביר סטקלוב בדברים סבוכים את סבת ההקמעות מן השלטון: מהפכה בורגנית – שלב ראשון; מלחמה וכדו'...

„אלה הם דברי הבל! – מכריז לנין – העיקר הוא, כי הפרולטריון אינו בעל הכרה ואינו מאורגן במדה מספקת. עלינו להודות בזה. הכוח הגשמי – בידי הפרולטריון, והבורגנות היא בעלת הכרה והכשרה, זוהי עובדה איומה, אבל יש להודות בגלוי ולהודיע לעם. כי לא נטלנו את השלטון מפני שהננו בלתי מאורגנים ובלתי בעלי הכרה.“

מתחום האובייקטיביזם המזויף, שמאחוריו הסתתרו הפְּנְעִים²¹ הפוליטיים, העביר לנין את כל השאלה אל התחום הסובייקטיבי. הפרולטריון לא נטל בידיו את השלטון בפברואר מפני שמפלגת הבולשביקים לא עמדה על גובה התפקידים האובייקטיביים ולא יכלה להניא את הפשרנים מלעשוק את המוני העם עושק פוליטי לטובת הבורגנות.

אמש אמר העורך דין קראסיקוב דרך הקנטה:

„אם סבורים אנו, כי הגיעה העת לכונן את הדיקטטורה של הפרולטריון, הרי יש להעמיד את השאלה על בוריה. אין ספק כי יש לנו הכוח הפיסי כדי לכבוש את השלטון“.

יושב ראש האסיפה שלל מקראסיקוב את רשות הדבור, בטענו כי המדובר הוא על שאלות מעשיות וענין הדיקטטורה אינו עומד על הפרק. ואלו לנין סבור היה, כי השאלה המעשית היחידה היא הכשרת הדיקטטורה של הפרולטריון.

„האופי המיוחד של השעה הזאת ברוסיה – אמר לנין בעיקריו – הוא במעבר מן השלב הראשון של המהפכה, שמסר את השלטון לידי הבורגנות מפאת מיעוט הכרתו וארגונו של הפרולטריון, אל השלב השני, העתיד לתת את השלטון לפרולטריון ולעניי האכרים“.

מועצת הבולשביקים הלכה בעקבות „פראבדה“ וצמצמה את תפקידי המהפכה בשינויים דימוקרטיים המוצפאים אל הפועל באמצעות האסיפה המכוננת. בניגוד לזה הכריז לנין ואמר:

„החיים והמהפכה מסלקים את האסיפה המכוננת לפנה צדדית. הדיקטטורה של הפרולטריון קיימת, אבל אין איש יודע, מה לעשות בה“.

הצירים הביטו זה אל זה. אמרו איש אל רעהו, כי אילאיץ אחר לשבת בחו"ל, לא התבונן יפה, לא הבין כראוי. אבל הרצאתו של לנין בדבר חלוקת-העבודה הנכונה בין הממשלה והמועצה עשתה מיד ולעולם ועד את הרעיון הזה לנחלת העבר שאין לו תקומה. סטאלין עצמו שתק. מעכשיו יוכרח להאריך בשתיקה. קאמיניב יוסיף להתגונן יחידי.

עוד בשבתו בג'ניבה הזהיר לנין במכתביו, כי הוא מוכן לנתק את הקשרים עם כל המוותר בשאלות המלחמה, השוביניזם והפשרנות לגבי הבורגנות. ועכשיו, בעמדו פנים אל פנים מול השכבה המנהיגה של המפלגה, הוא פותח בהתקפה לאורך כל הקו. אבל לכתחילה אין הוא מפרש בשמות. אם יש לו צורך בדוגמא חיה של זיוף, של לכאן-ולכאן – הרי הוא מורה באצבע על הבלתי מפלגתיים, על סטקלוב וצ'חאידזה. זה דרכו של לנין תמיד: לא לרתק איש אל עמדתו קודם זמנו, כדי לתת שהות לזהירים לפרוש בעוד מועד ממערכות הקרב, ועל ידי כך להתיש בבת אחת את העתידים להיות יריבים גלויים. קאמיניב וסטאלין היו סבורים, כי החייל והפועל, המשתתפים במלחמה, מגינים על המהפכה. לנין סבור, כי החייל והפועל משתתפים במלחמה כמקודם בתורת עבדים-נרצעים לרכוש.

„אפילו הבולשביקים – אומר לנין – מאמינים לממשלה. ואין להסביר את הדבר אלא בשכרון המהפכה. זהו אבדן הסוציאליזם... ואם כן, דרכי לא דרכם. מוטב, כי אהיה במעוט“.

אין זה סתם איום של נואם. זוהי דרך שנבחנה בבהירות ועד גמירא.

לנין לא פרש בשמותיהם של קאמיניב וסטאלין, אבל הוא נאלץ לפרש את שם העתון:

„פראבדה“ דורשת מהממשלה שתוותר על אנקסיות. הדרישה מממשלת רכושנים שיוותרו על אנקסיות היא הבלותא, התעללות נוראה“.

ההתמרמרות העצורה מתפרצת כאן בקול רם. אבל הנואם כובש מיד את עצמו: הוא רוצה לומר לא פחות מן הדרוש, אבל גם לא יותר מזה. אגב אורחא, כלאחר יד, קובע לנין את הכללים של הפוליטיקה המהפכנית:

„כשההמון אומר, כי אין הוא רוצה בכבושים, אני מאמין לו. כשגוצ'קוב או לבוב אומרים, כי אינם רוצים בכבושים, – הרי הם רמאים. כשהפועל אומר, כי הוא רוצה להגן על מולדתו, – הרי אינסטינקט של אדם נדכא מדבר מפיו“.

קנה-המדה הזה, אם נכנהו בשמו המפורש, יקרא לנו פשוט בתכלית, כחיים עצמם. אלא שעיקר הקושי הוא לכנותו בשמו בשעה הנכונה.

מדויקים וברורים יותר היו דבריו של לנין על הכרוז, שפרסמה המועצה „אל עמי כל העולם“ ושנתן לעתון הליבראלי „Речь“, בשעתו להודיע, כי הנושא פציפיזם מתפתח ונהפך אצלנו לאידיאולוגיה, המשותפת לנו ולבני בריתנו.

„דבר אפייני הוא ברוסיה – אמר לנין – זה המעבר המהיר ממעשי-אלמות פראיים לדברי מרמה דקים מן הדקים“.

„הכרוז הזה – כתב סטאלין בענין ההכרוז – לכשיגיע אל ההמונים הרחבים (במערב) עתיד בלי ספק להחזיק מאות אלפי פועלים אל הסיסמה השכיחה: „פרולטריום של כל הארצות, התאחדו!““

„בכרוז המועצה – טען לנין – אין גם מלה אחת, שתהא חדורה הכרה מעמדית. זוהי מליצה ותו לא“.

התעודה, שעליה התגאו הצימרוואלדים הביתיים, היא אחד מכלי „הרמאות הדקה מן הדקה“ בעיני לנין.

עד בואו של לנין לא היתה,, פראבדה“ מזכירה כלל את האגף השמאלי של צימרוואלד. בדברה על האינטרנציונל לא פרשה: **איזה** אינטרנציונל. ולזה נתכוון לנין בדברו על ה,,קויטסקיאניות“ של,, פראבדה“.

,,בצימרוואלד ובקינטאל – אמר לנין במועצת המפלגה – היתה יד המרכז על העליונה... אנו מודיעים, כי יסדנו אגף שמאלי ונבדלנו מעל המרכז... הזרם השמאלי של צימרוואלד קיים בכל ארצות תבל. ההמונים צריכים להבין, כי הסוציאליזם נתפלג בכל העולם“... .

לפני שלשה ימים הכריז סטאלין במועצה הזאת על נכונותו,, לעקור מן השורש“ את חלוקי הדעת עם צרטלי על יסודות צימרוואלד-קינטאל, כלומר: על יסודות הקויטסקיאניות.

,,שמעתי, כי ברוסיה יש נטיה לאחדות – אמר לנין – זוהי בגידה בסוציאליזם. לדעתי, מוטב לעמוד בודד כליבקנט. אחד נגד 110!“

ההאשמה בבגידה בסוציאליזם, שהיא לפי שעה סתמית עדיין, אינה כאן מליצה נאה: היא מביעה בשלימות את יחסו של לנין אל הבולשביקים, המושיטים אצבע אל הסוציאלי-פטריוטים. בניגוד לסטאלין, הסבור, כי אפשר להתאחד עם המנשביקים, סבור לנין, כי אסור לשאת את השם המשותף עמהם – סוציאלי-דימוקרטיה.

על דעת עצמי – אומר הוא – הנני מציע לשנות את שם המפלגה ולהקרא: „מפלגה קומוניסטית“.

„על דעת עצמי“ – כלומר: כי לא נמצא איש בין כל המשתתפים במועצה שהסכים לז'יסטה המסמלת את ההנְתָקוֹת הגמורה מעל האינטרנציונל השני.

„אתם מתיראים לבגוד בזכרונות עבר? – אומר לנין לצירים הותיקים, הנדהמים והרוגזים במקצת, – אבל הגיעה השעה,, להחליף את הלבנים“ – צריך להסיר את הכתונת המלוכלכת וללבוש כתונת נקיה“.

והוא חוזר ותובע:

„אל תדבקו במלה ישנה, שהרקיבה כליל. אם רוצים אתם ליצור מפלגה חדשה... יבואו אליכם כל הנדכאים“.

למראה עוצם התפקידים שלא החלו עדיין, למראה המבוכה האידיאית במחנה, מטרידה את לב הנואם מחשבה על הזמן היקר, המתבזבז ללא טעם על פגישות, ברכות, החלטות שבפולחן, ומפיו פורצת זעקה:

– „רב לנו ברכות וריזולוציות, – הגיעה השעה להתחיל בפעולה מעשית ומפוכחת!“

כעבור שעה הוכרח לנין לחזור על נאומו באסיפה כללית של בולשביקים ומנשביקים, שנועדה מראש ושרוב הנאספים בה שמעו את רעיונותיו כדבר מה שהוא ספק התעללות ספק דמדום. הסלחנים ביותר משכו כתף. האדם הזה נפל מן הירח: הנה ירד, לאחר עשר שנות העדר, מעל מדרגות התחנה הפינית, וכבר הוא מטיף לכיבוש השלטון בידי הפרוליטריון. הפטריוטים, שלא היו טובי לב כל כך, רמזו על הקרון החתום. סטאנקביץ מעיד, כי נאומו של לנין שמח מאד את אויביו:

„אדם המדבר דברי שטות כאלה אינו מסוכן. וטוב כי בא, הנה הוא כולו כמות שהוא... הנה הוא סותר את עצמו“... .

ולאמתו של דבר, עם כל ההעזה שבכבוש המהפכני, עם כל הנכונות התקיפה לנתק את הקשרים גם עם חבריו לדעה משכבר, אם אין הם מסוגלים ללכת בקצב המהפכה, – היה נאומו של לנין, שכל חלקיו מותאמים ושקולים ביניהם, חדור כולו ריאליזם עמוק והרגשת המון נכונה. אבל דוקא משום כן צריכים היו הדברים להראות בעיני הדימוקרטים כדמיוניים וכמרפרפים על פני השטח.

הבולשביקים – מעוט מבוטל במועצות, ולנין חושב מחשבות על כבוש השלטון. וכי לא אבנטוריזם הוא זה? אבל בנאומו של לנין לא היה אפילו צל של אבנטוריזם. אפילו לשעה קלה אין הוא מעלים עין מן הנטיות של „ההגנה“ הרווחות בין ההמונים הרחבים. הוא אינו נבלע בהם, אך אינו מתכוון לפעול מאחורי גבם.

„אין אנו שרלטנים – מקדים לנין תשובה לטענות ולהאשמות העתידות להשמע, – עלינו להתבסס רק על הכרת ההמונים. גם אם נאלץ להיות המעוט – מילא! כדאי לוותר לזמן-מה על ההנהגה, אין לפחד מפני העמידה בתוך מעוט“.

אין לפחד מפני העמידה בתוך מעוט, ואפילו מפני הבדידות, כליבקנט נגד 110! – הנה הנעימה היסודית בנאומו של לנין.

„הממשלה האמתית – מועצת צירי הפועלים... במועצה – מפלגתנו היא מעוט... מה לעשות! אין לנו ברירה אלא להסביר, באורך רוח, בעקשנות, בשיטתיות את הטעות שבטכסיסים. כל זמן שאנו המעוט – נעסוק בבקורת, כדי להציל את ההמונים מרמות. אין

אנו רוצים שההמון יאמין לנו על דברתנו. אין אנו שרלטנים.

אין לפחד מפני העמידה במעוט! לא לעולם, אלא לזמן מה. שעתם של הבולשביקים בוא תבוא.

„צדקת דרכנו תתברר... כל נדכא יבוא אלינו, מפני שהמלחמה תביא אותו אלינו. ברירה אחרת לא תהיה לו“.

„באספת האחד – מספר סוחאנוב – היה לנין כסמל חי של הפירוד... זוכרני את בוגדנוב (מנשביק מפורסם), שישב במרחק שתי פסיעות מבמת הנואמים. הרי זהו דמדום – היה הוא משסע את לנין – דברי קָלע של מטורף!... בושה היא למחוא כף לפטפוטי-הבל אלה – קרא בוגדנוב אל הקהל בקול רם, כולו חור מכעס ומבוז, – בזיון הוא לכם! מרכסיסטים!“

גולדנברג, מי שהיה חבר המרכז הבולשביסטי, ובימים ההם עמד מחוץ למפלגה, העריך בוכוח את עיקרי לנין בדברי בטול אלה:

„ימים רבים היה מקומו של באקונין במהפכה הרוסית פנוי, עכשיו תפסו לנין“.

„את תכניתו קבלו בימים ההם לאו דוקא בהתמרמרות – כתב אחר כך הס.ר. זַנזינוב – אלא בעיקר בלגלוג, עד כדי כך נראו דברי כמבולבלים ובדויים“.

„באותו יום, לפנות ערב, שוחחו שני סוציאליסטים עם מיליוקוב בפרוזדור של הועדה המקשרת. השיחה נסבה על לנין. סקובלב אמר עליו:

„אדם שעבר ובטל מן העולם ועומד מחוץ לתנועה“.

סוחאנוב הצטרף אל הערכתו של סקובלב והוסיף:

„הוא כל כך בלתי רצוי לבריות, שעכשיו אין הוא מסוכן כלל לבן-שיחי מיליוקוב“.

אלא שחלוקת התפקידים היתה בדיוק על פי לנין: הסוציאליסטים בקשו להרגיע את הליברל שלא יחשוש מפני הבולשביזם.

אפילו עד הציר הבריטי הגיעו השמועות, כי לנין הוחזק מרכסיסטן רע.

„בין האנרכיסטים שבאו... – רשם ביוקנן – היה לנין, שבא בקרון חתום מגרמניה. הוא נאם בפעם הראשונה באספת המפלגה הסוציאלי-דימוקרטית ולא נתקבל בסבר פנים יפות“.

במדת הרחמים, יותר משאר חבריו, התיחס אל לנין דוקא קרנסקי, שהודיע לפתע פתאום במסבת חברי הממשלה הזמנית, שהוא רוצה לבקר בבית לנין, ובתשובה על שאלות המשתוממים אמר:

„הרי הוא חי בסביבה מובדדת בהחלט, אין הוא יודע מאומה, הוא רואה כל דבר במשקפת הקנאות שלו, אין עמו איש שיסייע לו לתהות על המתרחש“.

זוהי עדותו של נאבוקוב. אלא שקרקנסקי לא מצא פנאי לבוא אל לנין וללמדו בינה במתרחש.

ה„עיקרים“, שפרסם לנין באפריל, עוררו התמרמרות ודהימה במחנה האויבים והיריבים. הם דחו רבים מן הבולשביקים הותיקים אל מחנה המנשביזם או אל קבוצת-הבינים, שהתגודדה מסביב לעתונו של גורקי. ל„הגירה“ הזאת לא היתה חשיבות פוליטית יתירה. לאין ערוך חשוב ממנה הרושם, שעשתה עמדת לנין על השכבה המנהיגה במפלגה.

„בימים הראשונים לבואו מחו"ל – כתב סוחאנוב – אין שום ספק, כי הוא היה בדול בהחלט בין כל חברי המפלגה בעלי ההכרה“.

„אפילו חבריו למפלגה, הבולשביקים, – מאשר הס.ר. זנזינוב – סרו מעליו במבוכה“.

כותבי-ההערות הללו היו מזדמנים יום-יום עם הבולשביקים המנהיגים בועד הפועל, והיו להם הידיעות ממקור ראשון.

אבל אין מחסור בעדויות כאלה גם מפי בולשביקים עצמם.

„כשנתפרסמו עיקרי לנין – כתב אחר כך ציחון, בהמתיקו מאד את הצבעים, כרוב הבולשביקים הותיקים, שנכשלו במהפכת פברואר – הורגשו במפלגתנו היסוסים ופקפוקים. חברים רבים אמרו, כי ללנין יש נטיה סינדיקליסטית, כי הוא נתלש מרוסיה, כי אין הוא מביא בחשבון את המצב הקיים וכו'...“

אחד החשובים שבין העסקנים הבולשביקים בערי השדה כתוב:

„כשבא לנין לרוסיה, היתה תעמולתו לראשונה בלתי מובנת. גם לנו, לבולשביקים, היא נראתה כאוטופיסטית, והוסברה כפרי תלישות ממושכת מחיי רוסיה, אך לאט לאט תפסנוה ואפשר לומר, כי היא נבלעה בבשרנו ובדמנו“.

זאלז'סקי, חבר הוועד הפטרוגרדי ואחד ממארגני קבלת הפנים, מנסח את הדברים בצורה יותר ברורה:

„עיקרי לנין עשו רושם של פצצה שנתפוצצה“.

זאלז'סקי מאשר בהחלט את בדילתו המוחלטת של לנין לאחר קבלת הפנים הנלהבת והכבירה.

„ביום ההוא בכ"ד באפריל לא מצא לנין חסידים גלויים לדעותיו אפילו במחננו“.

אבל חשובה שבעתים עדותה של „פראבדה“ ב-8 באפריל, ארבעה ימים לאחר שנתפרסמו העיקרים, כשאפשר היה להדבר ולהבין זה את זה, כתבה מערכת „פראבדה“ לאמור:

„ואשר לסכימה הכללית של החבר לנין, הרי אין היא מתקבלת על הדעת במדה שיש בה הנחה, כי המהפכה הבורגנית-דימוקרטית נגמרה וכי יש להפוך אותה למהפכה סוציאליסטית“.

כלי המבטא הרשמי הכריז, איפוא, בפומבי, בפני מעמד הפועלים ואויביו, כי הוא מחולק עם המנהיג המוסכם בשאלה היסודית של המהפכה, שמחנות הבולשביקים התכוננו אליה במשך שנים רבות. דבר זה בלבד עשוי לציין את כל עמקו של משבר אפריל כמפלגה, שבא מתוך התנגשות שני כוונים שאין להשלים ביניהם. בלי התגברות על המשבר הזה לא יכלה המהפכה לצעוד קדימה.

פרק טז: חלוף משמרות במפלגה

מהי סבת בדילתו המיוחדת של לנין בראשית אפריל? וכיצד, בכלל, נתהווה מצב כזה? והיאך נעשה חלוף המשמרות במפלגה?

מ-1905 ואילך היתה מפלגת הבולשביקים נלחמת במונרכיה וסיסמתה היתה: „דיקטטורה דימוקרטית של הפרולטריון והאכרים“. הסיסמה ובסיסה העיוני ניתנו מידי לנין. בניגוד למנשביקים, שהמורה-ההלכה שלהם, פליכנוב, נלחם בעקשנות נגד „הרעיון המוטעה, כי אפשר לחולל מהפכה בורגנית בלי הבורגנים“, היה לנין סבור, כי הבורגנות הרוסית שוב אינה מסוגלה לנהל את המהפכה שלה, ורק הפרולטריון והאכרים באגודה אחת יוכלו להביא לידי גמר את המהפכה הדימוקרטית נגד המונרכיה ובעלי האחוזות. נצחונה של הברית הזאת צריך היה, לדעתו של לנין לכונן את הדיקטטורה הדימוקרטית, שלא רק לא נזדהתה עם הדיקטטורה של הפרולטריון, אלא, להיפך, התנגדה לה, כי מטרתה היתה לא הקמת חברה סוציאליסטית, ואף לא צורות-מעבר אליה, אלא מטאטא השמד לטאטא את ימי הבינים. מטרתה של המלחמה המהפכנית נקבעה בדיוק בג' סיסמאות, – ריפובליקה דימוקרטית, החרמת קרקעותיהם של בעלי האחוזות, יום עבודה בן 8 שעות, – שבשפת ההמון נקראו בשם שלשת תניני הבולשביזם, כדוגמת שלשת התנינים, שעליהם, לפי אמונת העם העתיקה, מושחת העולם.

השאלה בדבר האפשרות לכונן דיקטטורה דימוקרטית של הפרולטריון והאכרים היתה נפתרת בסמיכות לשאלת הכשרתו של מעמד האכרים לחולל את המהפכה שלו, כלומר: להקים שלטון חדש, המוכשר לשים קץ למונרכיה ולבעלות האצילים על הקרקע.

אמנם, סיסמת הדיקטטורה הדימוקרטית נתכוננה גם להשתתפותם של באי-כוח הפועלים בממשלה המהפכנית. אבל השתתפות זו צומצמה מראש בתפקידו של הפרולטריון כבן-ברית משמאל בשעה שנפתרים עניני המהפכה של האכרים. משמע, שרעיון ההגמוניה של הפרולטריון במהפכה הדימוקרטית, שהיה מפורסם ואפילו מוסכם, מקוים ומאושר באורח רשמי, לא יכול היה להתפרש אלא כמתן עזרה לאכרים מצד מפלגת הפועלים בכלי זינה הפוליטי, כמתן עצה לבחירת האמצעים והדרכים לשם שימת קץ לחברה הפיאודלית וכמתן הוראות: איך להשתמש בהם למעשה. על כל פנים, הדברים על תפקיד ההנהגה של הפרולטריון במהפכת הבורגנים לא נתכוונו לומר, כי הפרולטריון ישתמש בהתקוממות האכרים כדי להסתייע בה ולהעמיד על הפרק את התפקידים ההיסטוריים שלו, כלומר: מעבר לחברה סוציאליסטית. ההגמוניה של הפרולטריון במהפכה הדימוקרטית נבדלה תכלית הבל מן הדיקטטורה של הפרולטריון, ובפולמוס הועמדה כניגוד לה. על האידיאות הללו נתחנכו הבולשביקים מאביב 1905 ואילך.

מהלך המאורעות במהפכת פברואר הפר את הסכימה הרגילה של הבולשביזם. אמנם, המהפכה נתחוללה על ידי ברית הפועלים והאכרים. העובדה, כי האכרים השתתפו בעיקר כחיילים, אינה משנה מאומה. התנהגותו של הצבא הצאריסטי המורכב מאכרים היתה מכרעת אילו פרצה המהפכה בימי שלום. על אחת כמה טבעי הדבר, שבתנאי המלחמה בזמן הראשון האפיל הצבא רב-

המיליונים על מעמד האכרים. לאחר נצחוננו של המרד היו הפועלים והחיילים המושלים בכפה. מבחינה זו אפשר היה, לכאורה, לומר, כי הוקמה דיקטטורה דימוקרטית של פועלים ואכרים. ואלו למעשה העלתה מהפכת פברואר ממשלה בורגנית, ושלטון המעמדות האמידים הוגבל על ידי שלטונן הבלתי מוגמר של מועצות הפועלים והחיילים.

כל הקלפים נתערבבו. במקום הדיקטטורה המהפכנית, כלומר: ממשלה המרוכזת ביותר, הוקם משטר מרושל של דו־שלטון, שבו המרץ הדל של החוגים השליטים נתבזבז לשוא בהתגברות על החכוכים הפנימיים. את המשטר הזה לא שער איש. וגם אי אפשר לדרוש מהפרוגנוזה שתציין לא רק את הנטיות היסודיות של ההשתלשלות, אלא גם את צירופיה האפיזודיות.

„ההצליח מישוהו באחד הזמנים לחולל מהפכה כבירה ולדעת מראש, היאך לעשותה עד גמירא? – שאל לנין אחר כך – מנין תבוא הידיעה הזאת? היא אינה נשאבת מספרים. אין ספרים כאלה. רק מנסיונם של ההמונים יכלה להולד החלטתנו“.

אבל מחשבתו של האדם היא שמרנית, ולפעמים – מחשבת המהפכנים ביחוד. הבולשביקים ברוסיה הוסיפו להחזיק בסכימה הישנה ואשרו את מהפכת פברואר, אף על פי שברור היה, כי היא כוללת בתוכה שני משטרים שקיומם המשותף לא יתכן אלא כאטפה ראשונה של המהפכה הבורגנית. בסוף מארס שלח ריקוב מסיביר טלגרמה של ברכה ל„פראבדה“ בשם הסוציאלי־דימוקרטים לכבוד נצחונה של „המהפכה הלאומית“ שתפקידה „לכבוש חירות פוליטית“. כל הבולשביקים מן המנהיגים, כולם בלי יוצא מן הכלל – אין אנו יודעים גם אחד כזה – סברו, כי הדיקטטורה הדימוקרטית היא מזון לעתיד לבוא. לאחר שהממשלה הזמנית של הבורגנות „תמָצָה את כוחותיה“ תִּפְּוֹן דיקטטורה דימוקרטית של פועלים ואכרים, כפרוזדור של משטר בורגני־פרלמנטרי.

המשטר, שקם והיה ממהפכת פברואר, לא רק לא היה עלול להכשיר מעצמו את הדיקטטורה הדימוקרטית, אלא היה הסימן המובהק, כי אין היא בגדר האפשרי מעיקרה. את העובדה, כי לא בדרך מקרה, לא מפני קלות־דעתו של קרנסקי וקטנות המוחין של צ'חאידזה מסרה הדימוקרטיה הפשרנית את השלטון לליברלים, היא הוכיחה בהתאמצותה במשך שמונת החדשים שלאחר־כך לשמור מכל משמר את הממשלה הבורגנית, בדכיה את הפועלים, האכרים והחיילים ובמפלתה בכ"ה באוקטובר כבת בריתה וכמעוזה של הבורגנות. אלא שברור היה מלכתחילה, כי אם הדימוקרטיה, שהיו לה תפקידים עצומים ותמיכת המון בלי שיעור וגבול, ויתרה מרצונה על השלטון, – הרי לא מתוך פרינציפים פוליטיים או משפטיים קדומים בא הויתור, אלא בגלל מצבה המיואש של הבורגנות הזעירה בתוך החברה הבורגנית, ביחוד בתקופת המלחמה והמהפכה, בשעה שנפתרות השאלות היסודיות של מדינות, לאומים ומעמדות. במסרה את השרביט לידי מיליוקוב, אמרה הבורגנות הזעירה:

– לא, התפקידים הללו אינם לפי כוחותי.

האכרים, שעל כתפיהם עלתה הדימוקרטיה הפשרנית, כוללים בתוכם את כל הצורות הראשוניות של החברה הבורגנית. בצד הבורגנות הזעירה העירונית, שבעצם לא מלאה מעודה תפקיד חשוב ברוסיה, מעמד האכרים הוא בחינת פרוטופלזמה, שממנה נפלגו המעמדות החדשים ועודם הולכים ונפלגים. תמיד יש פנים למעמד האכרים: פנים המכוונים כלפי הפרולטריון ופנים המכוונים כלפי הבורגנות. עמדתן התווכנית, הפשרנית, הממַצְעֵת של מפלגות ה„אכרים“, כגון מפלגת ה.ס.ר.־ים, אין לה רגלים אלא בשעת קפאון פוליטי יחסי; בתקופת המהפכה באה בהכרח שעת הבחירה לבורגנות הזעירה, ה.ס.ר.־ים והמנשביקים קבעו את בחירתם מיד. הם בטלו את „הדיקטטורה הדימוקרטית“ בעודה באבה, כדי שלא תוכל להיות גשר מעבר אל הדיקטטורה של הפרולטריון. והנה דוקא על ידי כך הם נתנו לה פתחון־דרך, אבל מאידך גיסא: לא בטובתם אלא בעל כרחם.

השתלשלותה של המהפכה יכלה, כנראה, לבוא מתוך עובדות חדשות ולא מתוך סכימות ישנות. על ידי באי־כוחם נמשכו ההמונים, קצתם בעל־כרחם וקצתם בלי־משים, אל המיכניקה של דו־השלטון. מעתה הוכרחו לעבור בו, כדי להווכח מן הנסיון, כי אין כוחו יפה לתת להם לא שלום ולא קרקע. מעתה הרי ההסתלקות ממשטר של דו־שלטון היא בשביל ההמונים פרישה מן ה.ס.ר.־ים והמנשביקים. אבל ברור בהחלט, כי נטיתם הפוליטית של הפועלים והחיילים כלפי הבולשביקים, מתוך הרס בנינו של דו־השלטון, – אין לה מעתה משמעות אחרת אלא יסוד דיקטטורה של הפרולטריון, הנשענת על ברית הפועלים והאכרים. אם יכשלו המוני העם, הרי מחורבנה של מפלגת הבולשביקים לא תוכל להבנות אלא דיקטטורה צבאית של ההון. „דיקטטורה דימוקרטית“ תהיה מן הנמנעות אם כה ואם כה. כשהבולשביקים נשאו עיניהם אליה, הרי בעצם היו פניהם²² מועדות אל צללי העבר. ובמצב זה מצאם לנין בבואו לרוסיה בכוונה עקשנית להטות את המפלגה אל דרך חדשה.

אמנם, עד ראשית מהפכת פברואר לא המיר גם לנין עצמו את הנוסחאות של הדיקטטורה הדימוקרטית בנוסחאות אחרות, אפילו על תנאי, אפילו בדרך אומדנה. הצדק? לדעתנו, לא. כל מה שנתרחש במפלגה לאחר המהפכה העיד עדות מאימת עד מאד על נחשלותה של התמורה, שאגב רק לנין יכול היה לחוללה בתנאים האלה. הוא התכוון לכך. הוא לבן וחשל היטב את הפלדה שלו באש המלחמה. הסכוי הכללי של התהליך ההיסטורי נשתנה בעיניו. זעזועי המלחמה קרבו עד מאד את מועדה האפשרי של המהפכה הסוציאליט במערב. המהפכה הרוסית, שהוסיפה להיות דימוקרטית בעיני לנין, נועדה לתת את הדחיפה למהפכה סוציאליט באירופה, העתידה למשוך אחר כך גם את רוסיה הנחשלת אל תוך המערבולת שלה.

זו היתה הקונצפציה הכללית של לנין בצאתו מציריך. עוד במכתבו הנ"ל אל פועלי שווייץ היה כתוב לאמור:

„רוסיה – ארץ האכרים, אחת הארצות הנחשלות ביותר באירופה, הסוציאליזם לא יוכל לנצח בה מניה וביה. אבל אפיה האכרי של הארץ יכול, על סמך הנסיון של 1905, לתת תנופה רבה למהפכה סוציאליט בעולם כולו“.

מבחינה זו כתב עכשיו לנין בפעם הראשונה, כי הפרולטריון הרוסי יתחיל את המהפכה הסוציאליט.

זו היתה החוליה המקשרת בין העמדה הבולשביסטית הקודמת, שצמצמה את המהפכה במטרות דימוקרטיות, ובין העמדה החדשה, שלנין קבעה לראשונה בעיקריו מיום ד' באפריל. הסכויים למעבר תכוף אל הדיקטטורה של הפרולטריון נראו כמפתיעים, כמתנגדים למסורת, ובכלל לא נתקבלו על הדעת.

וכאן המקום לציין, כי עד עצם התפרצותה של מהפכת פברואר וגם בראשיתה היו מכנים בשם „טרועקים“ לא את הרעיון האומר, כי בגבולות הלאומיים של רוסיה אי אפשר לבנות חברה סוציאליסטית (רעיון של „אפשרות“ כזאת לא הביע איש עד 1924, וספק הוא אם מי שהוא יכול היה להעלותו על הדעת), – אלא את הרעיון האומר, שהפרולטריון הרוסי יכול להקדים את הפרולטריון המערבי ולעלות לשלטון, ואם כן יהיה, הרי הוא לא יוכל להצטמצם במסגרת של דיקטטורה דימוקרטית, אלא יוכרח להתחיל במפעלים סוציאליסטיים. ולא פלא, אם את העיקרים שפרסם לנין באפריל גינו כעיקרים טרועקיסטיים.

שונים היו כוונות קטרוגיהם של „הבולשביקים הותיקים“. עיקר המחלוקת היה: הנסתימה או לא נסתימה עדיין המהפכה הבורגנית-דימוקרטית? הואיל והמהפכה הבורגנית לא נתחוללה עדיין, לפיכך צדקו מתנגדי לנין בטענתם, כי המהפכה הדימוקרטית לא נשלמה, וממילא, הסיקו הטוענים, אין מקום אף לדיקטטורה של הפרולטריון, ולא גם בדרך כלל היו תנאים של רוסיה מאפשרים אותה בעתיד הקרוב פחות או יותר.

ואמנם בצורה זו הציגה מערכת „פראבדה“ את השאלה בציטטה שהבאנו לעיל. לאחר זמן חזר קאמיניב ואמר:

„טועה לנין באמרו, כי המהפכה הבורגנית-דימוקרטית נסתימה כבר... השריד הקלאסי של הפיאודליזם – בעלי האחוזות – לא הושמד עדיין... המדינה לא נהפכה לחברה דימוקרטית... עוד לא הגיעה השעה לומר, כי הדימוקרטיה הבורגנית מצתה את כל אפשרויותיה“.

„הדיקטטורה הדימוקרטית – טוען טומסקי – הנה היסוד שלנו... עלינו לארגן את שלטון הפרולטריון ומעמד האכרים ולהפרידו מן הקומונה, כי השלטון בה הוא של הפרולטריון בלבד“.

„לפנינו – חזר אחריהם ריקוב – תפקידים מהפכניים כבירים. אבל הגשמתם עדיין אינה מוציאה אותנו ממסגרת המשטר הבורגני“.

לנין ראה לא פחות ממשגיגו, כי המהפכה הדימוקרטית לא נסתימה עדיין, או ביתר דיוק: בעודה בראשיתה היא נסוגה אחור. אבל דוקא הדבר הזה הוכיח, כי להשלימה אי אפשר אלא אם כן ישתלט מעמד חדש, ולבצע את זאת אפשר רק לאחר שההמונים יוצאו מתחום השפעתם של המנשביקים והס.ר.ים, כלומר: מהשפעתה המעוקפת של הבורגנות הליברלית. הקשר שבין המפלגות הללו ובין הפועלים, וביחוד החיילים, עמד על רעיון ההגנה – „הגנת המולדת“, או „הגנת המהפכה“. על כן דרש לנין לקבוע פוליטיקה של התנגדות מוחלטת כלפי הסוציאלי-פטריוטים לכל גווניו. להפריד את המפלגה מעל ההמונים הנחשלים, כדי לגאול אחר כך את ההמונים הללו מנחשלותם.

„יש לעזוב את הבולשביזם הישן – היה לנין חוזר ואומר – יש למתוח קו מבדיל בין הבורגנות הזעירה ובין הפרולטריון השכיר“.

לכאורה נדמה, כי נתחלפו יוצרותיהם של היריבים מימים משכבר: המנשביקים והס.ר.ים היו עכשיו באי-כוח רוב מנינם של הפועלים והחיילים, ולמעשה קיימו כביכול את הברית הפוליטית שבין הפרולטריון והאכרים, שלה הטיפו תמיד הבולשביקים בניגוד למנשביקים. ואילו לנין דרש מחלוץ הפרולטריון שיבדל מן הברית הזאת. אבל לאמתו של דבר, היה כל אחד משני הצדדים נאמן לעצמו. המנשביקים, כדרכם תמיד, ראו את תפקידם ויעודם במתן תמיכה לבורגנות הליברלית. בריתם עם הס.ר.ים לא היתה אלא אמצעי להרחבתה ולביצורה של התמיכה הזאת. ולהיפך: הפירוד בין חלוץ הפרולטריון והגוש הבורגני-זעיר – משמעו היה הכשרתה של ברית הפועלים והאכרים בהנהגתה של מפלגת הבולשביקים, כלומר: דיקטטורה של הפרולטריון.

שאר הטענות נוסדו על נחשלותה של רוסיה. ממשלתו של מעמד הפועלים פירושה הוא בהכרח מעבר אל הסוציאליזם. אבל תנאים הכלכליים והתרבותיים של רוסיה עדיין לא הוכשרו לכך. עלינו להשלים את המהפכה הדימוקרטית. רק מהפכה סוציאליסטית במערב אירופה עלולה להצדיק אצלנו את הדיקטטורה של הפרולטריון.

כך טען ריקוב בוועידת אפריל. העובדה, כי תנאים הכלכליים-תרבותיים של רוסיה כשהם לעצמם אין בהם כדי לאפשר את בנינה של החברה הסוציאליסטית, היתה ללנין אמת דרדקאית. אבל בנינה של החברה אינו רציונלי עד כדי לחייב את מועד הדיקטטורה של הפרולטריון דוקא בשעה שהתנאים הכלכליים והתרבותיים יוכשרו לסוציאליזם. אילו התפתחה האנושיות בדרך מתוכנת כל כך, כי עתה לא היה צורך בדיקטטורה ובמהפכות בכלל. והרי דא עקא, כי החברה ההיסטורית החיה היא דיסהרמונית עד תוך

תוכה, והדיסהרמונה שלה גדלה במדה שהתפתחותה נחשלת. והרי את גילוייה של הדיסהרמונה אתה מוצא בעובדה, שבארץ נחשלת, כרוסיה, התנוונה הבורגנות לפני נצחוננו הגמור של המשטר הבורגני, ושאינ מנהיג לאומה אלא הפרולטריון. נחשלות הכלכלית של רוסיה אינה פוטרת את מעמד הפועלים מחובתו למלא את התפקיד שהוטל עליו, אלא משבשת את דרכו במכשולים רבים. לריקוב, שטען, כי הסוציאליזם צריך לצאת מארצות שתעשיתן מפותחה יותר, השיב לנין תשובה פשוטה אבל חותכת:

„אי אפשר לומר, מי יתחיל ומי יגמור“.

* * *

בשנת 1921, כשהמפלגה, הרחוקה עדיין מקפאונה הביורוקראטי, העריכה את עברה מתוך חירות, כשם שהכשירה את עתידה, עמד אולמינסקי, אחד הבולשביקים הותיקים, שהשתתף בהנהגת העתונות המפלגתית בכל פרקי התפתחותה, ושאל שאלה: מה טעם בחרה המפלגה בעת מהפכת פברואר בדרך האופורטוניזם? ומה הביאה לנטות לפתע פתאום אל דרך אוקטובר? צדק הסופר הנ"ל בראותו את מקור התעיות המארטוביות בעובדה שהמפלגה „התמהמהה“ יתר על המדה בנטייה אל הדיקטטורה הדימוקרטית.

„המהפכה העתידה יכולה להיות רק מהפכה בורגנית... זו היתה סברה של חובה לכל חבר במפלגה – אומר אולמינסקי – דעתה הרשמית של המפלגה, סיסמתה התמידית והקבועה – עד בוא מהפכת פברואר 1917 ואפילו זמן-מה לאחריה“.

לשם דוגמה יכול היה אולמינסקי להסתמך על העובדה, כי ה„פראבדה“ (עוד קודם שבאו סטאלין וקאמיניב, כלומר: בזמן שהמערכת היתה „שמאלית“, ובתוכה היה גם אולמינסקי) כתבה בזו הלשון, כאילו הדברים מובנים מאליהם:

„מאליו מובן, כי לפי שעה לא שאלת מיגורו של שלטון הרכוש עומדת לפנינו, אלא מיגורו של שלטון המונרכיה והפיאודליזם בלבד“...

וקוצר-הראות הוא שגרם למפלגה שתהיה שבויה בידי הדימוקרטיה הבורגנית.

„ומאין, איפוא, באה מהפכת אוקטובר? – מוסיף ושואל הסופר הנ"ל, – איך קרה הדבר, כי המפלגה, על דפרייה וחבריה הפשוטים, חזרה בה „לפתע פתאום“ מן הדעה שכמעט במשך עשרים שנה היתה לה בבחינת אמת שאין להרהר אחריה?“

סוחאנוב, כמתנגד, שואל את השאלה הזאת בנוסח אחר:

„איך ובמה השכיל לנין להערים ולהכריע את הבולשביקים שלו?“

אמנם, נכון הדבר: נצחוננו של לנין בתוך המפלגה היה לא רק נצחון שלם, אלא גם מהיר מאד. היריבים הרבו בכלל להתל במשטר האישי הקיים במפלגת הבולשביקים. על שאלתו הנ"ל משיב סוחאנוב בעצמו בנוסח נשגב-גבורי ממש:

„לנין הגאוני היה אבטוריטה היסטורית – זה מצד אחד. ומאידך: חוץ מלנין לא היה איש במפלגה. כמה גינראלים גדולים בלי לנין אינם ולא כלום, ככמה כוכבי לכת כבירים בלי שמש (לפי שעה אינו מדבר על טרוצקי, שבימים ההם היה עדיין מחוץ לאורדן)“.

הפסוקים הקוריוזיים הללו מנסים להסביר את השפעתו של לנין על ידי כוח-השפעה שבו, כשם שאת כשרונו של האופיום להפיל תרדמה על האדם מסבירים על ידי כוח ההרדמה שבו. אבל הסברה מעין זו אינה מסבירה לנו הרבה.

למעשה היתה השפעתו של לנין כבירה מאד, אבל לא בלתי מוגבלת. זו לא היתה השפעה שאין להרהר אחריה גם לאחר כך, כשסמכותו של לנין גברה עד מאד, משום שהמפלגה מדדה את כוחו באמת המדה של המאורעות העולמיים. ובודאי שאין להסתפק בהסתמכות ערטילאית על האבטוריטה האישית של לנין כשמדברים על אפריל 1917, כשכל השכבה המנהיגה תפסה עמדה המתנגדת לעמדתו של לנין.

קרוב יותר לפתרון השאלה הוא אולמינסקי, בשעה שהוא מוכיח, כי אף על פי שלמפלגה היתה נוסחה של מהפכה בורגנית-דימוקרטית, הרי למעשה בכל הפוליטיקה שלהם כלפי הבורגנות והדימוקרטיה היו הבולשביקים מתכוונים מימים משכבר להעמיד את הפרולטריון בראש המלחמה הבלתי-אמצעית לכיבוש השלטון.

„אנחנו (או רבים מאתנו), – אומר אולמינסקי, – היינו מתכוונים בלי יודעים למהפכה פרולטרית, וחשבנו, כי אנו מתכוונים למהפכה בורגנית-דימוקרטית. כלומר: היינו מכשירים את מהפכת אוקטובר וחשבנו, כי אנו מכשירים את מהפכת פברואר“.

זוהי הכללה חשובה עד מאד, שהיא גם גבית עדות שאין להטיל בה פסול.

בחנוך העיוני של המפלגה המהפכנית היה יסוד של סתירה, שמצא את ביטויו בנוסחה המשתמעת לשני פנים: „הדיקטטורה

הדימוקרטיה של הפרולטריון והאכרים. אחת הצירות, שדברה בוועידה על הרצאתו של לנין, הביעה את רעיונו של אולמינסקי ביתר פשטות:

„הפרוגנוזה שקבעו הבולשביקים, היתה מוטעית, אך הטכסיס היה נכון“.

בעיקרי אפריל, שנראו פרדוכסליים כל כך, הסתמך לנין בהתנגדותו לנוסחה הישנה על מסרתה החיה של המפלגה: איבתה למעמדות השליטים ושנאתה לכל הצאיות, ואלו „הבולשביקים הותיקים“ העלו לעומת התפתחותה הממשית של מלחמת המעמדות את הזכרונות שהם רעננים ואף על פי כן ארכיוניים. ללנין היתה משענת איתנה מאד, שהוכשרה בכל קורותיה של מלחמת הבולשביקים והמנשביקים.

כאן המקום להזכיר, כי התכנית הסוציאלי-דימוקרטית הרשמית היתה עדיין משותפת לבולשביקים ולמנשביקים, ובכתובים היו תפקידיה המעשיים של המהפכה הדימוקרטית דומים אצל שתי המפלגות. אבל למעשה לא היה כל דמיון. הפועלים הבולשביקים נטלו על עצמם, מיד לאחר המהפכה, את האיניציאטיבה להלחם ליום עבודה בן 8 שעות. ואלו המנשביקים הכריזו, כי הדרישה הזאת מוקדמת עדיין. הבולשביקים נהלו את מאסריהם של פקידי המלך, ואלו המנשביקים בקשו למנוע „מהומות“. הבולשביקים החלו שוקדים על יצירת מיליציה של פועלים, ואלו המנשביקים עכבו את זיון הפועלים, כי לא רצו לריב עם הבורגנות. גם לפני שעברו את תחום הבורגנות הדימוקרטית היו הבולשביקים עושים או שואפים לעשות כמהפכנים קנאים, אף על פי שההנהגה הסירה אותם מן הדרך הישרה, ואלו המנשביקים היו מוותרים כל פעם על התכנית הדימוקרטית למען בריתם עם הליברלים. וכשניטלו מקאמיניב ומסטאליין בני ברית דימוקרטיים, היו ממילא תלויים ברפיון.

המחלוקת, שבין לנין ובין המפקדה הראשית של המפלגה באפריל, לא היתה היחידה. במשך כל ההיסטוריה של הבולשביזם, חוץ מאפיזודות מקריות, שבצעם אינן אלא הוכחה לכלל, היו כל מנהיגי המפלגה בכל המומנטים החשובים של ההתפתחות מימינים מלנין. המקרה הוא? לא! הרי לנין היה מנהיגה המוסכם של המפלגה, המהפכנית מכל המפלגות שבדברי ימי העולם, דוקא משום שרעיונו ורצונו הלמו, סוף-סוף, את האפשרויות המהפכניות הגרנדיוזיות של הארץ והתקופה. שאר האנשים חסרו טפח, טפחיים ולעתים קרובות גם יותר מזה.

כמעט כל השכבה המנהגת של המפלגה הבולשביסטית היתה מחוץ לעבודה הממשית במשך החדשים ואפילו השנים שקדמו למהפכה. רבים נשאו בלבם – אל בית הסוהר או אל ארץ גזירה – רשמים מדכאים מחדשי המלחמה הראשונים וחלו את תבוסתו של האינטרנציונל ביחידות או בחבורות קטנות. אם בהיותם בתוך שורות המפלגה היתה להם תפיסה מספקת לגבי רעיונות המהפכה, והיא שקשרה אותם אל הבולשביזם, – הרי בהיותם מובדלים לא עצרו כוח לעמוד בפני השפעת הסביבה ולהעריך את המאורעות הערכה מרכסיסטית על דעת עצמם. תזוזות רבות, שחלו בהמונים במשך שתי השנים וחצי של המלחמה, היו כמעט מחוץ לשדה ראותם. המהפכה הוציאה אותם מתוך בדילתם, ולא עוד אלא שגם נתנה בידם את ההכרעה במפלגה מהיותם בעלי שם. לפי הלך רוחם היו האלמנטים הללו קרובים לפרקים אל המשכילים חסידי צימרוואלד יותר מאל הפועלים המהפכניים שבבית החרושת.

„הבולשביקים הותיקים“, שבאפריל 1917 היו מדגישים בהתרברבות את תוארם זה, נידונו לשלון, כי הם הגנו דוקא על האלמנט במפלגה שלא עמד בנסיון ההיסטורי.

„הנני נמנה על הבולשביקים-הלנינאים הותיקים, – הכריז, למשל, קאלינין בוועידת פטרוגראד בי"ד באפריל, – ואני סבור, כי הלניניזם הותיק אינו בלתי מתאים לזמן המיוחד הזה, והנני משתומם לדברי לנין, שאמר, כי הבולשביקים הותיקים הם המעצור והמכשול בשעה זו“.

רבים היו דברי נפגעים כאלה שלנין הוכרח לשמעם בימים ההם. והרי בסורו מעל הנוסחה המסרתית של המפלגה, לא חדל לנין להיות „לנינאי“: הוא זרק את הקלפה הבלה של הבולשביזם, כדי לערר לחיים את הגרעין הגלום בו.

את המשען נגד הבולשביקים הותיקים מצא לנין בשכבה אחרת של המפלגה, שכבה מחושלת אבל רעננה ומקושרת אל ההמונים. במהפכת פברואר, כידוע לנו, מלאו הפועלים הבולשביקים תפקיד מכריע. כדבר המובן מאליו היתה בעיניהם הסברה, כי את השלטון צריך לקחת בידי המעמד אשר נחל נצחון. הפועלים הללו היו מוחים בכל תוקף נגד כוונם של קאמיניב וסטאלין, ורובע ויבורג איים גם בגירוש „המנהיגים“ מן המפלגה. וכן היה גם בערי השדה. כמעט בכל מקום היו בולשביקים שמאליים, שנאשמו במכסימליזם, ואפילו באנרכיזם. הפועלים המהפכנים לא היו חסרים אלא מקורות עיוניים כדי להגן על עמדותיהם. אבל הם היו מוכנים להענות לקריאה הברורה אשר תבוא לראשונה.

לשכבה זו של פועלים, שעמדו הֶכֶן על רגליהם בימי הגאות של 1912–14, נתכוון לנין. עוד בראשית המלחמה, כשהממשלה קפחה את סיעת הבולשביקים בדומא, ועל ידי כך הכתה את המפלגה מכה קשה, ציין לנין, בדברו על הפעולה המהפכנית להבא, כי המפלגה צריכה לחנך „אלפי פועלים בעלי-הכרה, שעל אף כל המכשולים, יעלה מתוכם „חבר של מנהיגים“. לנין היה מופרש ומורחק מהם על יד שתי חזיות ללא כל קשר כמעט, ואף על פי כן לא נותק מהם.

„גם אם יבואו מלחמה, כלא, סיביר, עבודת־פרך ויכום שבעים ושבעה, הרי להשמיד את השכבה הזאת לא יוכלו. היא חיה. היא מלאה רוח של מהפכניות ואנטי־שוביניזם“.

לנין היה חי את המאורעות יחד עם הפועלים הבולשביקים הללו, הסיק עמהם את המסקנות ההכרחיות, אבל ביתר הרחבה והעזה. כדי לקדש מלחמה על המפקדה ההססנית וקבוצת האופיצרים של המפלגה נשען לנין בבטחון על סגני־האופיצרים שלה, שפְּטָאוּ ביתר עוז את הפועל־הבולשביק.

וזה היה כוחם הזמני של הסוציאלי־פטריוטים ורפיונו המכוסה של האגף האופורטוניסטי במחנה הבולשביקים, שהראשונים נשענו על המשפטים הקדומים ועל האילוזיות של ההמונים, והאחרונים הסתגלו אליהם. עיקר כוחו של לנין היה, שהוא הבין את ההגיון הפנימי של התנועה וכוון על פיו את הפוליטיקה. הוא לא כפה על ההמונים את תכניתו. הוא סייע להם שיכירו ויגשימו את תכניתם. כשלנין העמיד את כל הבעיות של המהפכה על נקודה אחת: „להסביר באורך רוח“, הרי פירוש הדברים היה, כי יש להתאים את הכרת ההמונים אל הנסיבות שגרם להן התהליך ההיסטורי. הפועל או החייל לאחר שנאשו מן הפוליטיקה של הפשרנים, מוכרחים היו לעבור למחנה לנין ולא להתמהמה בתחנת־הבינים של קאמיניב־סטאלין.

הנוסחאות של לנין שפכו אור חדש על הנסיון של החודש שעבר ועל הנסיון של כל יום חדש. בהמון הרחב של המפלגה חלה הפְּלָגָה מהירה, השְּמָאל והשְּמָאל, אל עיקרי לנין.

„גליל אחרי גליל – אומר זאלז'סקי, – נצטרפו אליהם ובהתכנס בכ"ד באפריל הועידה הכל־רוסית של המפלגה נצטרפה כל ההסתדרות הפטרבורגית אל עיקרי לנין“.

המלחמה לחילופי גברי במחנה הבולשביקים, שהחלה בג' באפריל בערב, נסתיימה בעצם בסוף החודש²³. ועידת המפלגה, שנתכנסה בפטרבורג בכ"ד–כ"ה באפריל, סכמה את חודש מארס, חודש התנועות האופורטוניסטיות, ואת חודש אפריל, חודש המשבר המחמיר. המפלגה גדלה בינתיים, בכמותה ובאיכותה הפוליטית. 149 צירים היו באי־כוח 79 אלפים חברי מפלגה, ש־15.000 מהם היו בפטרבורג. לגבי מפלגה, שתמול שלשום היתה בלתי־ליגאלית והיום היא אנטי־פטריוטית, הרי זהו מספר כביר, ולנין היה מציינו כמה פעמים בקורת־רוח. פרצופה הפוליטי של הועידה נקבע עוד בשעת בחירת הנשיאות בת חמשה חברים: בה לא נכללו לא קאמיניב ולא סטאלין, האשמים העיקריים באסונות מארס.

אף על פי שלמפלגה בכללותה כבר נפתרו כל השאלות השנויות במחלוקת, הוסיפו רבים מן המנהיגים, שהיו קשורים ליום אתמול, לעמוד באופוזיציה או באופוזיציה־למחצה כלפי לנין. סטאלין החריש והתאפק עד יתבררו הדברים. דז'רז'ינסקי, בשם „רבים“, ש„אינם מסכימים באופן פרינציפיוני לעיקרי המרצה“, דרש שתנתן רשות הרצאה שניה ל„חברים, שיחד עמו חיו את המהפכה למעשה“. זה היה רמז ברור על אופים האמיגרנטי של עיקרי לנין. קאמיניב הרצה בוועידה הרצאת־משנה, שהיתה סניגוריה לדיקטטורה בורגנית־דימוקרטית. ריקוב, טומסקי, קאלינין ניסו, בצורה זו או אחרת, לעמוד על עמדותיהם מחודש מארס. קאלינין הוסיף לצדד בזכות האיחוד עם המנשביקים לשם מלחמה בליברליזם. סמידוביץ, עסקן חשוב ממוסקבה, התאונן מרה בנאומו: „בכל פעולה שאנו עושים מטילים עלינו את אימת עיקריו של החבר לנין“.

קודם לכן, כל זמן שהחברים במוסקבה היו מצביעים בעד הצעותיהם של המנשביקים, היו החיים שקטים יותר.

כתלמידה של רוזה לוכסנבורג התנגד דז'רז'ינסקי לזכותן של האומות להגדרה עצמית. הוא האשים את לנין בסיוע לנטיות הסיפאראטיסטיות המתישות את הפרולטריון הרוסי. וכשהאשימו את דז'רז'ינסקי בשוביניזם הווליקורוסי, השיב ואמר:

„אני יכול להאשימו (את לנין) שהוא מחזיק בהשקפתם של השוביניסטים הפולנים, האוקריינים ועוד“...

הדו־שיח הזה יש בו משום פיקנטיות פוליטית: הרוסי לנין מאשים את הפולני דז'רז'ינסקי בשוביניזם רוסי המכוון נגד הפולנים, ודז'רז'ינסקי מאשים את לנין בשוביניזם פולני. גם במחלוקת זו צדק לנין מבחינה פוליטית. הפוליטיקה הלאומית שלו היתה יסוד חשוב במהפכת אוקטובר.

האופוזיציה גועה לעיני כל. בשעת ההצבעה בשאלות השנויות במחלוקת היו לה לא יותר משבע דעות. אמנם, היתה עובדה יוצאת מן הכלל, מענינת ובוולטת, בשאלת הקשרים הלאומיים של המפלגה. בסוף הועידה, בישיבת הערב בכ"ט באפריל, הציע זינובייב בשם הועדה:

„להשתתף בוועידה הבינלאומית של חסידי צימרוואלד שנועדה ל"ח במאי בשטוקהולם“.

ובפרוטוקול כתוב:

„ההצעה נתקבלה בהסכמה כללית, חוץ מאחד שהתנגד“.

האחד הזה היה לנין. הוא דרש לנתק את הקשרים עם צימרוואלד, כי הרוב בה היה בידי הבלתי־תלויים הגרמניים והפאציפיסטים הנייטרליים, כגון גרים השוויצ'י. אבל בעיניהם של חברי המפלגה הרוסית היתה צימרוואלד בשנות המלחמה מזוהה עם הבולשביזם. הצירים לא הסכימו עדיין להסתלק מן השם, „סוציאלי־דמוקרטים“ וגם לא לנתק את הקשרים עם צימרוואלד, שהיתה בעיניהם הקשר עם המוני האינטרנציונל השני. לנין ניסה לצמצם, לפחות, את ההשתתפות בוועידה ולהעמידה על מטרות אינפורמציוניות בלבד.

זינובייב התנגד לו. הצעתו של לנין נדחתה, והוא הצביע נגד ההצעה מעיקרה. איש לא תמך בו. זו היתה ההתפרצות האחרונה של הנטיות ה„מארטוביות“, הדבקות בעמדות התמוליות, הפחד מפני ה„היבדלות“. אך הוועידה לא נתקיימה, מפני מחלוקת הפנימיות של צימרוואלד, שהיה אשר המריצו את לנין לנתק את הקשרים עמה. הפוליטיקה של החירום, שנדחתה פה אחד, נתקיימה, איפוא, למעשה.

פרק יז: 24. „ימי אפריל“

בכ"ג במרס נספחו ארצות הברית למלחמה. ביום זה הובילה פטרוגראד לקבורות את חללי מהפכת פברואר. הפגנת האבל, החגיגת־מעודדה לפי הלך־רוח שבה, היתה סיום אדיר לסימפוזיה של חמשת הימים. הכל באו אל ההלויה: אלה שלחמו שכם אחד עם ההרוגים ואלה אשר בקשו למנוע מלחמה, ויש לשער כי גם אלה שהרגום, וביחוד אלה שפרשו מן המלחמה בכלל. יחד עם הפועלים, החיילים, דלת הכרך – היו כאן סטודנטים, מיניסטרים, צירים, בורגנים מהוגנים, עתונאים, נואמים, מנהיגי כל המפלגות. ה„ארונות“ האדומים שבידי הפועלים והחיילים נהרו מפרכי העיר אל שדה־מאָרס. בשעת הורדת הארונות אל הקברים, הריע ממבצר פטרופאבלובסק סאלוט האבל הראשון, שהחריד את ההמון אשר לא יספר מרוב. התותחים הריעו תרועה חדשה: תותחים שלנו, סאלוט שלנו. ממחוז ויבורג הובאו 51 „ארונות“ אדומים. רק חלק היה זה מן הקרבנות שעליהם גאות המחוז. בתהלוכת בני ויבורג, העצומה מכל שאר התהלוכות, התנוססו דגלי בולשביקים רבים. אבל הם התנופפו בשלום בצד דגלים אחרים. בשדה־מאָרס נותרו רק חברי הממשלה, המועצה והדומא הממלכתית, זה הבר־מינן שהשתמט בעקשנות מקבורת עצמו. במשך היום עברו בסך על פני הקברים לא פחות מ־800.000 איש, ובראשם דגלים ותזמרות. ואף על פי שמומחים צבאיים בני־סמך חשבו מראש ומצאו, כי בשום אופן לא יתכן שהמון אנשים כזה יעבור במועדים הקבועים בלי אנדרלמוסיה ומהומה הרת אבדון, – בכל זאת עברה ההפגנה בסדר גמור, המציין את התהלוכות המהפכניות אשר בהן שוררות קורת רוח ממפעלים כבירים שנעשו לראשונה ותקוה, כי מכאן ואילך ילך הכל למישרים. הלך־רוח זה הוא לבדו שמר על הסדרים, כי מחוסר נסיון היה הארגון רופף עדיין, ובלתי בוטח בעצמו.

ההלויה כשהיא לעצמה היתה, לכאורה, הזמה חותכת לאגדה בדבר „מהפכה בלי שפיכות דמים“. ואף על פי כן הרוח אשר שררה בהלויה חידשה במקצת את האטמוספירה שבה נולדה האגדה הזאת.

כעבור כ"ה ימים, – במשך פרק זמן זה נתוספו לסובייטים נסיון ובטחון עצמי במדה מרובה – נערכה חגיגת האחד במאי על פי הלוח המערבי (18 באפריל על פי התאריך הקודם). את כל הערים הציפו נחשולי מיטינגים והפגנות. לא רק מפעלי תעשייה, אלא גם מוסדות הממשלה, הערים, הזמסטבות שבתו מעבודה. במוהילוב, מקום משכנה של המפקדה הראשית, הלכו בראש ההפגנה אבירי גיאורגי. פלוגת המפקדה שלא הדיחה את הגנרלים של המלך, הלכה בסך, ובראשה פלאקאט מיוחד של אחד במאי. החג הפרוליטרי של האנטי־מיליטריזם נבלע בהפגנת הפטרויטריזם המשוחזה בצבעי המהפכנות. כל חוג מחוגי האוכלוסין השונים הוסיף לחג נופך משלו, אבל כולם יחד היו מלוכדים עדיין כמין גוש אחד, שהוא רופף מאד, מזויף במקצת, אבל בדרך כלל גדל־רוממות.

בשתי המטרופוליות ובמרכזי התעשייה היו הפועלים המושלים בחג, ובהמוניהם כבר ניכרו היטב – בדגלים, בפלאקאטים, בנאומים, בקריאות, – גרעיני הבולשביזם. לרוחב החזית הגדולה של ארמון מארינסקי, מקלטה של הממשלה הזמנית, השתרעה בחוצפה רצועה אדומה ועליה כתובת:

– יחי האינטרנציונל השלישי!

הקשות, שעדיין לא הסירה מעליה את הביישנות האדמיניסטרטיבית, לא העיזה לקרוע את הפלאקאט הזה, הבלתי נעים והמפיל אימה. נדמה היה, כי הכל חוגגים. כמדת יכלתו חג הצבא בחזית. נתקבלו ידיעות על אסיפות, נאומים, דגלים ושירים מהפכניים בחפירות. בת־קול הגיעה גם מצד הגרמנים.

המלחמה לא קרבה עדיין אל קצה. אדרבא: היא התחילה להרחיב את מעגליה. זה לא כבר, בדיוק ביום הלויתם של חללי המהפכה, נספחה יבשת שלימה למלחמה כדי ליתן לה תנופה חדשה. ואלו בכל חלקי רוסיה השתתפו בתהלוכותיהם של החיילים גם השבויים מתחת לדגלים משותפים ובשירת הימנון משותף בשפות שונות. הפגנתם המשותפת של החיילים הרוסים והשבויים האוסטרים־גרמנים בחגיגה העצומה הזאת, המשולה לגאות מים רבים, שהציפה בשטפונה את תחומי המעמדות, המפלגות והאידיאות, היתה

לעובדה מובהקת והרת-תקוות, שעוררה את האמונה, כי על אף הכל צופנת המהפכה בתוכה איזה עולם טוב ומתוקן יותר.

חגיגת אחד במאי, כהלויות מארס, נערכה בסדר, בלי תגרות ובלי חללים, כיום טוב, „כלל-לאומי“. אבל בעל האוזן הקשבת יכול היה לשמוע על נקלה את צלילי האימה וקוצר הרוח העולים ממחנה הפועלים והחיילים. החיים הולכים וקשים. ואמנם: המחירים האמירו והלכו, הפועלים דרשו לקבוע מינימום של שכר עבודה, בעלי העסקים סרבו, הסכסוכים בבתי החרושת נתרבו והלכו. צרכי אוכל נפש נתמעטו, מנת הלחם הופחתה, הונהגה שיטת „כרטיסים“ גם בחלוקת הגריסין. המרירות בחיל-המצב גדלה והלכה. כדי „לרסן“ את החיילים היתה מפקדת המחוז מוציאה מפרטוגראד את הפלוגות המהפכניות ביותר. החיילים, שהבינו את מזימת האויב, עוררו באסיפה הכללית של חיל המצב, שנערכה ב־2 באפריל, את השאלה בדבר הפסקת סילוקן של פלוגות הצבא מן המטרופולין: מפעם לפעם, עם כל משבר חדש במהפכה, עתידה הדרישה הזאת לקבל צורה נמרצת יותר. אבל שורש הרע – היא המלחמה, שאין לראות את קצה. מתי סוף-סוף תביא המהפכה את השלום? למה יחשו קרנסקי וצרטלי? ההמונים מתחילים להטות אוזן קשבת לדברי הבולשביקים, אגב הצצה באלכסון, בהתאפקות, אלה – באיבה למחצה, ואלה – כבר באמון. במשמעת החגיגת של יום-טוב היתה מתיחות בהלך הרוח, בקרב ההמונים היתה תסיסה.

אבל איש לא שיער, לרבות מחברי הפלאקאט שעל פני ארמון מארינסקי, כי שנים-שלושת הימים הקרובים עתידים לקרוע באכזריות את הלוט מעל פני האחזדות הלאומית של המהפכה. מאורעות איומים, שרבים ניחשו את אי-נמנעותם, אף על פי שאיש לא פלל, כי הם עתידים להתרחש בזמן קרוב כל כך, התרגשו לפתע פתאום. את הדחיפה להתחוללותם נתנה הפוליטיקה החיצונית של הממשלה הזמנית, כלומר: שאלת המלחמה. מיליוקוב, ולא אחר, הקריב את הגפרור אל הפתיל.

וזה מעשה הגפרור והפתיל. ביום צאת אמריקה למלחמה זחה דעתו של המיניסטר לעניני החוץ בממשלה הזמנית, והוא גולל לפני העתונאים את תכניתו: כבוש קושטא, כבוש ארמניה, חלוקת אוסטריה ותורכיה, כבוש פרס הצפונית, ונוסף על זה, כמובן, זכות האומות להגדרה עצמית.

„בכל דבריו – כך מסביר מיליוקוב-ההיסטוריון את מעשי מיליוקוב-המיניסטר – הדגיש בהחלטיות את הכוונות הפציפיסטיות של המלחמה המשחררת, אבל תמיד הזיקקן למטרותיה הלאומיות של רוסיה“.

האינטרוויו [25](#) הרגיש את הפשרנים.

„מתי סוף תִּטָּהר הפוליטיקה של הממשלה הזמנית מן התרמית? – התמרמר עתונם של המנשביקים, – מדוע אין הממשלה הזמנית דורשת ממשלות ההסכמה שיסתלקו בגלוי ובהחלט מן הכבושים?“

דבריו הגלויים של החמסן היו בעיני הפשרנים כתרמית. בכסות הפציפיסטית, המסתירה את התאוה, היו הללו מוכנים לראות הִטָּהרות מתרמית. קרנסקי נתבהל מפני רוגזם של הדימוקרטיות ונזדרז להכריז באמצעות לשכת העתונות, לאמור: התכנית היא דעתו הפרטית של מיליוקוב. והעובדה, כי בעל הדעה הפרטית הוא דוקא מיניסטר לעניני חוץ, נחשבה, כנראה, לדבר שבמקרה סתם.

צרטלי, שהיה לו הכשרון לשוות לכל שאלה צורה סתמית, התחיל טוען, כי מן ההכרח הוא לפרסם הכרזה מטעם הממשלה, כי לרוסיה המלחמה אינה אלא מלחמת מגן בלבד. התנגדותו של מיליוקוב (ובמקצת גם של גוצ'קוב) הוכרעה, ובכ"ז במארס המליטה הממשלה גילוי דעת שנתכוון להוכיח, כי „מטרתה של רוסיה החפשית – אינה שליטה על עמים אחרים ולא קפוח רכושם הלאומי, אף לא כבוש טריטוריות זרות בכוח הזרוע“, אלא – „קיום כל ההתחייבויות לגבי בני בריתנו“.

כך הודיעו המלכים והנביאים של דו-השלטון על חפצם לבוא למלכות השמים בחברותא עם רוצחים ונואפים. נוסף על כל השאר היו האדונים הללו חסרים גם את הרגשת המגוחך.

את גלוי הדעת של כ"ז במארס קבלו בברכה לא רק עתוני הפשרנים, אלא גם העתון „פראבדה“ של קאמניב וסטאלין, שכתב במאמר הראשי ארבעה ימים לפני בואו של לנין:

„בגלוי ובפירוש הודיעה הממשלה הזמנית קבל עם ועדה, כי מטרתה של רוסיה המשחררת – לא שליטה על עמים אחרים“ וכו'...

העתונות האנגלית נזדרזה לפרש בשמחה רבה את הסתלקותה של רוסיה מן האנקסיות כויתור על קושטא, וכמובן לא נתכוונה לקבל גם על עצמה את נוסחת הויתור. הציר הרוסי בלונדון התריע על הסכנה ודרש ממוסקבה, שתאיר את הדברים ותכריז, כי את הפרינציפיון של „השלום בלי אנקסיות אין רוסיה מקבלת אלא על תנאי, במדה שאין הוא סותר את ענינינו החיוניים“. והרי דוקא זוהי נוסחתו של מיליוקוב: הבטחה שלא לגזול את הבלתי דרוש לנו.

פאריס, בניגוד ללונדון, תמכה במיליוקוב ולא עוד אלא שבקשה להאיצו בעזרת פאליאולוג שיאחז, ויהי מה, בפוליטיקה נמרצת כלפי הסובייטים.

ריבו, נשיא המיניסטריון הצרפתי בימים ההם, שחמתו בערה בו למראה הערבוביה העלובה בפטרוגרנד, פנה בשאלה אל לונדון ורומא: „כלום אין הן מוצאות הכרח לעורר את הממשלה הזמנית שתשים קץ לכל דו־משמעות (équivoque)“.

לונדון השיבה, כי מוטב „לתת שהות לסוציאליסטים הצרפתים והאנגלים אשר נשלחו לרוסיה, להשפיע על חבריהם לדעה“.

משלחת סוציאליסטים מארצות ההסכמה סודרה על פי האינציאטיבה של המפקדה הרוסית הראשית, כלומר: בעצת הגנרלים של המלך.

„קוינו – כתב ריבו על אלבר תומא – שהוא יוסיף כוח להחלטותיה של הממשלה הזמנית“.

אבל מיליוקוב התאונן, כי תומא מתיידד יותר מדי עם מנהיגי המועצה. ריבו השיב לו, כי תומא „שואף בלבב שלם“ לתמוך בהשקפתו של מיליוקוב, ואף על פי כן הבטיח לעורר את שליחו שיתמוך ביתר פעילות.

הכרזת כ"ז במאָרס, שהיתה נבובה בהחלט, הדריכה אף־על־פיי־כן את מנוחת בני בריתה של רוסיה, כי הם ראו בה ויתור למועצה. מלונדון איימו באבדן האמונה ב„חסנה הצבאי של רוסיה“. פאליאולוג קבל על „המורך והסתמיות“ שבהכרזה. ודוקא לכך השתוקק מיליוקוב. בתקוותו לעזרת בני בריתו התחיל מיליוקוב לשחק משחק מסוכן, שהיה למעלה מכל כוחותיו. עיקר מחשבתו היה לכוון את המלחמה כלפי המהפכה, והמטרה הקרובה בדרך הזאת: להכניס הפקרות בדימוקרטיה. אבל דוקא באפריל פשטו בקרב הפשרנים העצבנות והבהילות בשאלות הפוליטיקה החיצונית, כי שכבות־העם התחתיות תקפו אותם בלי הרף. וההמונים, עם כל הנטייה למלחמת מגן, היו מוכנים לתמוך במלוה השלום ולא במלוה המלחמה, והיה הכרח לגלות להם סיכויים לשלום, ולו רק למראית עין.

צרטלי, שהוסיף ללכת בדרך ההצלה המטשטשת, הציע לדרוש מהממשלה הזמנית שתמסור לארצות ההסכמה גלוי־דעת ברוח ההכרזה הפנימית של כ"ז במאָרס. בשכר זה התחייב הועד הפועל לאשר במועצה את „מלוה החופש“. מיליוקוב הסכים לחליפין אלה (מלוה בשכר גלוי דעת) – אבל גמר בלבו לנצל את הקנוניה כפלים. גילוי הדעת, שניתן כביכול כפירוש להכרזה, בעצם רוקן אותה מתכנה. בגילוי הדעת הובעה הדרישה, שהמליצות על השלום „לא יתפרשו בשום פנים כעדות על רפיון־כוחה של רוסיה במלחמה הכללית שבא כתוצאה מן המהפכה שנתחוללה. אדרבא: שבעתים גברה בעם כולו השאיפה להביא את מלחמת השלום עד הנצחון המוחלט“. להלן הביע גלוי הדעת את הבטחון, כי המנצחים „ימצאו דרך לתת את הערובות והסמיכה ההכרחיות למניעת כל תגרת דמים לעתיד לבוא“.

המלים „ערובות“ ו„סמיכה“, שהוכנסו לפי דרישתו של תומא, פירושו בשפת הגנבים של הדיפלומטיה, וביחוד הצרפתית, היה: אנקסיה וקונטריבוציה. ביום החג של האחד במאי מסר מיליוקוב בטלגרף את גילוי הדעת שלו, שנכתב מפי הדיפלומטים של בני בריתו, לממשלות אנטנטה, ורק לאחר כך שלחו לועד הפועל ולעתונים. הממשלה עקפה את הועדה המקשרת, ומנהיגי הועד הפועל נמצאו במצב של אזרחים סתם. ואם גם לא מצאו הפשרנים בגילוי הדעת דברים שלא שמעו מפי מיליוקוב גם קודם לכן, הרי אף על פי כן אי אפשר היה להם שלא לראות בו מעשה איבה בכוונה תחילה. גילוי הדעת רפה את ידיהם בפני ההמון ודרש מהם לבחור בין הבולשביזם והאימפריאליזם. כלום לא זו היתה כוונתו של מיליוקוב? יש כל הסימנים המעידים, כי לא רק זו היתה הכוונה, המזימה הרחיקה לכת מזה.

עוד במאָרס ניסה מיליוקוב בכל מאמצי כוחו לחדש את התכנית העלובה בדבר כבוש הדרדנלים בדיסאנט רוסי והרבה לשאת ולתת עם הגנרל אלכסייב. הוא בקש להשפיע על הגנרל שיבצע את הפעולה העתידה, לפי דעתו, להעמיד את הדימוקרטיה המוחה על האנקסיות בפני עובדה קיימת. גילוי הדעת של מיליוקוב מ־18 באפריל היה דיסאנט²⁶ מקביל אל החוף הבלתי מוגן של הדימוקרטיה. שתי הפעולות – הצבאית והפוליטית – השלימו זו את זו, ואילו הצליחו היו מצדיקות זו את זו. המנצח אינו בר־עונשין. אבל מיליוקוב לא זכה להיות מנצח. הדיסאנט הצריך 200–300 אלף חיילים. והענין נכשל בשל מה־בכך: סרוב החיילים. הם מסכימים להגן על המהפכה, אבל להתקיף אינם מסכימים. ההתנקשות הדרדנלית של מיליוקוב נכשלה. והכשלון הזה קפח את כל שאר הפעולות. וצריך להודות, כי תכניתו עובדה היטב... אילו הצליחה.

בי"ז באפריל נערכה בפטרבורג הפגנה פטריוטית איומה של אינולידים: המון רב של פצועים מבתי החולים שבמטרופולין, – קטעים, גדמים, חבושים – נהר אל הארמון הטאברי. אשר לא יכלו ללכת הובלו במכוניות משא. על הדגלים התנוססה כתובת: „מלחמה עד גמירא“. זו היתה הפגנת היאוש של שכרי אנשים נגועי המלחמה האימפריאליסטית, אשר רצו, שהמהפכה לא תאמר, כי קרבנותיהם שהביאו היו ללא שחר. אבל מאחורי גבם של המפגינים עמדה מפלגת הקאדטים, ביתר דיוק: מיליוקוב, אשר הכין למחרת היום את מכתו הנאמנה.

באסיפה התכופה, אור ליום עשרים בחודש, עיין הועד הפועל בגילוי הדעת, שנשלח אמש אל ממשלות ההסכמה.

„לאחר המקרא הראשון, – מספר סטנקביץ, – הסכימו הכל, פה אחד ובלי וכוחים, כי אין זה בהחלט מה שקוה הועד הפועל“.

אבל האחראית לגילויי־הדעת היתה הממשלה בכללותה, לרבות קרנסקי, ולפיכך היה צורך להציל קודם כל את הממשלה. צרטלי החל „לפענח“ את גילויי הדעת הבלתי מכוסה ולמצוא בו מעלות על גבי מעלות. סקובלב היה מוכיח בעמקנות, כי בכלל אסור לדרוש „התאמה גמורה“ בין שאיפות הדימוקרטיה לשאיפות הממשלה. החכמים והנבונים נתייגעו עד אור הבוקר, ופתרון לא מצאו. עם בוקר נפרדו בהחלטה לשוב ולהתכנס לאחר שעות מספר. הם קוו, כנראה, להעזר בזמן, שהוא סגולה לכל המכות.

בבוקר נתפרסם גילויי הדעת בכל העתונים. העתון „רֶץ“ פירש אותו ברוח הפרובוקציה המחושבת היטב. העתונות הסוציאליסטית הביעה את דעתה בהתעוררות יתירה. עתון המנשביקים, „עתון הפועלים“, שלא הספיק עדיין, כצרטלי וסקובלב, להפיג את אדי ההתמרמרות של אותו לילה, כתב, כי הממשלה הזמנית פרסמה „תעודה, שיש בה מן ההתעללות בשאיפותיה של הדימוקרטיה“, ודרש מן המועצה שתאחז באמצעים נמרצים, „כדי למנוע את תוצאותיה האיומות“.

בפסוקים הללו הורגש היטב הלחץ המתגבר של הבולשביקים.

הועד הפועל נתכנס שנית לאסיפה, אבל רק בכדי לשוב להוכיח כי אין הוא מסוגל להחליט דבר. הוחלט לכנס מושב תכוף של פלנום²⁷ המועצה „לשם אינפורמציה“ – ובעצם: כדי לראות את מדת התמרמרותן של השכבות התחתיות ולהרויח זמן להיסוסים. בינתיים קוו לכנס כל מיני ישיבות של הועדה המקשרת, שנועדו לשום לאַל את הענין.

אבל בטרחת־הפולחן הזאת של דו־השלטון התערב כוח שלישי: לראש חוצות יצאו ההמונים המזוינים. בין כידוני החיילים נצצו אותיות הפלאקאטים: „הלאה מיליוקוב!“ על פלאקאטים אחרים התנוסס גם שמו של גוצ'קוב. קשה היה להכיר בהמון המתמרמר את מפגיני אחד במאי.

ההיסטוריונים מכנים את התנועה הזאת בתואר „סטיכית“, והפירוש המותנה הוא, כי שום מפלגה לא קבלה על עצמה את האיניציאטיבה של ההתפרצות. המעורר לצאת החוצה היה אחד לינדה שמו שעל ידי כך רשם את שמו בתולדות המהפכה. לינדה – „מלומד, מתימטיקן, פילוסוף“ – היה מחוץ למפלגה, בכל נפשו היה חסיד המהפכה ובכל מאודו השתוקק שתקוים הבטחתה. גלויי־הדעת של מיליוקוב והפירושים של העתון „רֶץ“ העלו את חמתו.

„הוא לא נועץ עם איש... – מספר עליו כותב תולדותיו – והחל מיד בפעולות... הלך אל הגדוד הפיני. כנס את הועד והציע ללכת מיד בראש כל הגדוד אל הארמון המאריני... הצעתו של לינדה נתקבלה, ובשעה השלישית אחרי הצהריים עברה ברחובות פטרוגרד הפגנתם האדירה של הפינים ובראשם פלאקאטים מעוררים“.

מיד לאחר הגדוד הפיני יצאו חוצץ חיילי גדוד המלואים ה־180, הגדוד המוסקבאי, הפאבלובי, הקקסלהולמי, מלחי הצי הבאלטי, בסך הכל קרוב ל־20–30 אלף איש, כולם מזוינים. בפרברי הפועלים קמה מהומה, בבתי החרושת נפסקה העבודה, והפועלים יצאו אל ראש חוצות אחרי החיילים.

„רוב החיילים לא ידעו לשם מה באו“, – אומר מיליוקוב, כאילו היה לו סיפק לשאול את פיהם.

„מלבד החיילים השתתפו בהפגנה נערים־פועלים, שהכריזו בפה מלא (!), כי בשכר זה שלמו להם 10–15 רובל לאיש“.

מקור הכסף לתשלום היה גלוי וברור:

„ענין סילוקם של שני המיניסטרים (מיליוקוב וגוצ'קוב) מוצאו מגרמניה“.

מיליוקוב כתב את ההסבר העמקני הזה לא בעידן דריתחא של מלחמת אפריל, אלא שלוש שנים לאחר מאורעות אוקטובר, שהעידו עדות חותכת, כי לא היה כלל צורך לשלם שכר רב במחיר שנאת מילוקוב שבקרב המוני העם.

החריפות הפתאומית שבהפגנת אפריל באה כתגובת ההמון על התרמית של מעלה.

„עד שתצליח הממשלה לכרות ברית שלום יש צורך להתגונן“ –

הדברים הללו נאמרו בלי התלהבות, אבל בהכרה, מתוך השערה, כי היושבים ראשונה במלכות עושים כל מה שיש לאל ידם כדי להחיש את השלום. אמנם, ממחנה הבולשביקים יצא הקול, כי הממשלה רוצה להמשיך את המלחמה לשם מעשקות. אבל: היתכן? וקרנסקי? הרי את מנהיגי המועצה מכירים אנו מימי פברואר, הרי הם ראשונים באו אל הקסרקטים שלנו. הם רוצים בשלום. ולבד זאת: הרי לנין בא מברלין, וצרטלי היה בארץ גזירה. צריך לסבול... .

ובו בזמן היו בתי החרושת והגדודים המתקדמים מוקיעים ביתר שאת את סיסמותיהם של הבולשביקים. בפוליטיקה של השלום: פרסום החוזים החשאיים וההסתלקות מתכניות הכבושים של אנטנטה, הצעת־שלום גלויה לכל הארצות הלוחמות.

במצב מסובך ורופף זה נפל דבר: התזכיר של 18 באפריל. היתכן? ובכן, היושבים במרומים מתנגדים לשלום ומצדדים בזכות כוונות-המלחמה הקודמות? משמע, שלשואו אנו סובלים ומצפים? הלאה! אבל מי? האומנם צודקים הבולשביקים? לא יתכן! אבל: גילוי הדעת? משמע, שיש בכל זאת מישהו, המוכר את בשרנו לבני בריתו של המלך?

מן ההשואה הפשטנית שבין העתונות הקאדטית והפשרנית למדו האנשים, כי מיליוקוב, שרימה את כל המאמינים בו, מתכוון למתוח את הפוליטיקה בקו הכבושים יחד עם לוידיג'ורג' וריבו, והרי קרנסקי הודיע, כי ההתנקשות בקושטא היא „דעתו הפרטית“ של מיליוקוב.

כך התפרצה התנועה הזאת.

אבל היא לא היתה מעורר אחד. יחידים חמומי ראש מבין המהפכנים הפריזו בהערכתם את היקפה ובגרותה הפוליטית של התנועה, במדה שהיא התפרצה החוצה נמרצת ופתאומית. הבולשביקים שבפלוגות הצבא ובבתי החרושת החלו בפעולה חריפה. את הדרישה „לסלק את מיליוקוב“, שהיתה מעין תכנית-מינימום לתנועה, השלימו בפלאקאטים נגד הממשלה הזמנית כולה, והאלמנטים השונים היו מבינים את הדבר, איש איש כרוחו: אלה – כסיסמה של תעמולה, ואלה – כמצות השעה. הסיסמה „הלאה הממשלה הזמנית“, שהוציאו לאור החיילים והמלחים המזוינים, הכניסה בהכרח לתוך ההפגנה סילון של מרד מזוין. קבוצים ניכרים של פועלים וחיילים היו מוכנים למגר מניה וביה את הממשלה הזמנית. מהם יצאו הנסיונות לחדור אל הארמון המאריני, לכבוש את מבואותיו, לאסור את המיניסטרים. להצלחתם נשלח סקובלב, שהצליח בשליחותו, ביחוד לאחר שבארמון לא היה איש.

מפאת מחלתו של גוצ'קוב, נתכנסה הממשלה לאסיפה בביתו הפרטי. אבל לא המקרה הזה הציל את המיניסטרים מן המשבר, שלא היה נשקף להם כל עיקר. צבא של 25–30 אלף חיילים, שיצא החוצה בהתנגדותו למאריכי המלחמה, דיו למגר ממשלה אדירה מזו שבראשה עמד הנסיך לבוב. אבל המפגינים לא נתכוננו לזה. מטרתם היתה בעצם להניף אגרוף מעבר לחלון, כדי להטיל אימה על האדונים הכמים ולהכריחם לחדול מללטוש שן על קושטא ולשקוד כראוי על שאלת השלום. על ידי כך בקשו החיילים לעזור לקרנסקי ולצרטלי כנגד מיליוקוב.

לישיבת הממשלה בא הגניראל קורנילוב. הוא ספר על ההפגנות המזוינות והודיע, כמצביא הגייסות של מחוז פטרוגרד, כי יש ברשותו כוחות מספיקים לדכא את המרד בזרוע מזוינת: והמניעה היא במתן פקודה בלבד. קולצ'ק, שנוכח בדרך מקרה בישיבת הממשלה, ספר לאחר זמן, במשפט שקדם להמתתו, כי הנסיך לבוב וקרנסקי התנגדו להצעה לעשות שפטים במפגינים. מיליוקוב לא הביע את דעתו בגלוי, אלא סכם את מצב הדברים, וכונתו היתה לומר בזה, כי המיניסטרים רשאים, כמובן, לחשוב מחשבות ככל אשר ירצו, אבל על ידי כך לא ינצלו מן המעבר אל בית-הכלא.

המנהיגים הפשרנים הצליחו בלי יגיעה יתירה לעורר את החיילים-המפגינים לסור מן הככר שלפני הארמון המאריני ואף להחזירם אל הקסרקטים. אבל ההתעוררות בעיר לא חזרה אל ערוציה. נתלקטו המונים, נערכו מיטינגים, בקבנות התווכחו, בטרמים נחלק הקהל לחסידיו ולמתנגדיו של מיליוקוב. ברחוב נבסקי וברחובות הסמוכים נאמו הדרשנים הבורגניים נגד לנין, שנשלח מגרמניה כדי למגר את הפטריוט הגדול מיליוקוב. בקצוי העיר, בשכונות הפועלים, השתדלו הבולשביקים לכוון את ההתמרמרות על גילוי הדעת ועל מחברה כלפי כל הממשלה כולה.

בשעה 7 בערב נתכנס הפלנום של המועצה. המנהיגים לא ידעו מה לומר לנאספים, שהיו מרטטים רטט של מתיחות נלהבת. צ'חאידזה הרצה בהרחבה והודיע, כי לאחר הישיבה תערך פגישה עם הממשלה הזמנית. צ'רנוב בקש להטיל על הנאספים את אימתה של מלחמת האזרחים המתרגשת לבוא. פיודורוב, פועל-מתכת, חבר בועד המרכזי של הבולשביקים, טען, כי המלחמה האזרחית כבר קמה והיתה וכי אין לסובייטים דרך אלא להשען עליה וליטול את השלטון בידיהם.

„הדברים הללו – כותב סוחאנוב – היו חדשים ונוראים בימים ההם. הם נגעו במרכז החויות ועוררו הפעם הד רב לדברי הבולשביקים במועצה, שעד כה, וזמן רב לאחר כך, לא היה כמוהו“.

אבל ה„יתד“ של הישיבה היה לפתע פתאום נאוומו של סטנקביץ, הסוציאליסטן הליברלי, איש ימינו של קרנסקי.

„מה טעם יש לנו להתקומם? – שאל סטאנקביץ – על מי נקום בכוח? הרי אתם וההמונים העומדים מאחוריכם הנכם הכוח הגדול... הביטוינא וראו: השעה היא שבע חסר חמשה רגעים (סטאנקביץ מושיט ידו כלפי אורלוגין הקיר, כל הקהל מביט לשם). החליטור-נא לבטל את הממשלה הזמנית, להוציאה בדימוס. נודיע לה את הדבר בטלפון, והיא תתפטר כעבור חמשה רגעים. ומה צורך יש כאן במעשי-אלמות, בהתקוממות, במלחמת אזרחים?“

באולם – מחיאות כפים רועשות, קריאות התלהבות. הנואם בקש להטיל על המועצה את אימת המסקנה הקיצונית מן המצב שנתהוה ונבהל בעצמו מהשפעת נאוומו. האמת, שנאמרה בלי משים על כוחה ועוזה של המועצה, הגביה את האסיפה מעל לטרחנותם העלובה של המנהיגים, שעיקר השתדלותם היה למנוע את המועצה מכל החלטה.

„מי יבוא במקום הממשלה? – טען אחד הנואמים לאחר מחיאות הכפים – אנחנו? הרי ידינו רועדות“...

זו היתה הערכה נפלאה לדמות הפשרנים: המנהיגים המדברים גבוהה בפיקידיים...

נשיא המיניסטריון לבוב מסר מודעה בזו הלשון, כאילו השלים את דברי סטאנקביץ מאידך גיסא:

„עד כה היתה הממשלה הזמנית נעזרת תמיד על ידי ההנהגה של המועצה. במשך שני השבועות האחרונים נפל חשד על הממשלה. בתנאים כאלה... מוטב לה לממשלה שתצא בדימוס“.

שוב אנו רואים את החוקה הממשית של רוסיה הפברוארית!

בארמון המאריני נזדמנו חברי הוועד הפועל עם הממשלה הזמנית. בנאום הפתיחה שלו התאוונ הנסיך לבוב על המלחמה, שחוגי הסוציאליסטים אוסרים על הממשלה, ודבר על התפטרות ספק כנפגע וספק כמאיים. בזה אחר זה תיארו המיניסטרים את הקשיים שהם עצמם סייעו להצטברותם בכל מאמצי כוחם. מיליוקוב פנה עורף למליצה הקונטקטית²⁸, ונאם מעל מעל לגזוטר בהפגנים הקאדטים.

„כשראיתי את הפלאקאטים ועליהם הכתובת: הלאה מיליוקוב... לא חששתי למיליוקוב, חששתי לרוסיה“...

בזו הלשון מביא מיליוקוב ההיסטוריון את הדברים הצנועים אשר נשא מיליוקוב המיניסטר אל הקהל, שהתאסף בככר. צרטלי דרש שהממשלה תפרסם גילוי־דעת חדש. צ'רנוב מצא פתרון גאוני, בהציעו למיליוקוב שיעבור למיניסטריון לענייני ההשכלה: קושטא, בנושא לגיאוגרפיה היתה, על כל פנים, פחות מסוכנת מקושטא בנושא לדיפלומטיה. אבל מיליוקוב סרב בהחלט לחזור אל המדע או לכתוב גילוי־דעת חדש. מנהיגי המועצה לא התעקשו הרבה והסכימו למתן „פירוש“ לגילוי הדעת הקודם. ולא היה צורך אלא למצוא כמה פסוקים, שכזבנותם תהא משוחזה היטב בשמן הדימוקרטיזם, – ועל ידי כך להציל את המצב, ועמו גם את התיק של מיליוקוב.

אבל השלישי המרדן מאן להרגע. כ"א באפריל הביא עמו נחשול חדש, שהיה אדיר מנחשול אתמול. המעורר להפגנה היה היום הוועד הפטרורגדי של הבולשביקים. ועל אף התעמולה־שכנגד של המנשביקים והס.ר.ים נהרו אל מרכז העיר המוני פועלים רבים מצד ויבורג ואחר כך גם משאר השכונות. הוועד הפועל שלח לקראת המפגינים משקיטים אנשי שם ובראש צ'חאידזה. אבל הפועלים רצו להגיד את דברם ויהי מה, ואכן היה להם מה להגיד. עתונאי ליבראלי מפורסם תאר בעתון „רֶךְ־אֶת את הפגנת הפועלים בנבסקי:

„בראש ההפגנה כמאה מזוינים; מאחוריהם שורות סדורות של בלתי מזוינים, גברים ונשים – לאלפים. שרשרות־אנשים מזה ומזה. שירה. מראה פניהם הפליאני. קלסתר אחד לכל האלפים הללו, קלסתר פני נזירים מדורות הנצרות הראשונים, עקשני, אכזרי, מוכן לרצח, לאינקביזיציה, למות“.

העתונאי הליברלי הציץ לתוך עיניה של המהפכה והרגיש כהרף עין את עקשנותה המרוכזת. מה מועט הדמיון בין הפועלים הללו ובין הפרחחים של מיליוקוב, שלודנדורף שכר אותם במחיר 15 רובל למעת־לעת!

גם היום, כמו אתמול, לא הלכו המפגינים למגר את הממשלה, אף על פי שרובם ודאי כבר נתנו את דעתם בכובד־ראש על הענין הזה; וקצתם היו מוכנים גם היום לכוון את ההפגנה הרחק־הרחק אל מעבר לגבולות של הלך־רוח הרוב. צ'חאידזה הציע למפגינים שיחזרו אל שכונותיהם. אבל מנהיגי ההפגנה השיבו בפנים זועפות, כי הפועלים יודעים בעצמם את אשר לפניהם. זו היתה נעימה חדשה, וצ'חאידזה יוכרח להתרגל אליה במשך השבועות הקרובים.

ובשעה שהפשרנים היו משדלים ומשקיטים, בה בשעה היו הקאדטים מגרים ומתגרים. אף על פי שאתמול לא התירו לקורנילוב את השמוש בנשק, בכל זאת לא חזר בו מתכניתו, ודוקא היום, למן הבוקר, השתדל להעמיד כנגד המפגינים את חיל הרכב והפרשים. הקאדטים סמכו על גבורתו של הגיניראל ופרסמו כרוז מיוחד לעורר את חסידיהם שיצאו בראש חוצות בכוונה גלויה להטיל סכסוך מכריע. גם בלי דיסאנט מוצלח בחופי הדרדנלים הוסיף מיליוקוב להגביר את התקפתו, שבה היה קורנילוב החלוץ העובר לפני המחנה, ואנטנטה – חיל מלואים כבד. גילוי הדעת, שנשלח מאחורי גבה של המועצה, והמאמר הראשי בעתון „רֶךְ־אֶת צריכים היו למלא את התפקיד של טלגרמת־אָמֶס מאת הקנצלר הליברלי של מהפכת פברואר.

„כל דורשי רוסיה וחירותה יתלכדו נא מסביב לממשלה הזמנית ויתמכו בה“ – כך היה כתוב בכרוז הוועד המרכזי של הקאדטים, אשר עורר את כל האזרחים ההגונים לצאת החוצה ולקדש מלחמה על חסידי השלום התכוף.

„נבסקי, לבה של הבורגנות, נהפך למיטינג הקאדטים. הפגנה גדולה, שבראשה הלכו חברי הוועד המרכזי של הקאדטים, נהרה אל הארמון המאריני. בכל מקום התנוססו פלאקאטים חדשים, שזה עתה יצאו מבית המלאכה“.

„אמון גמור לממשלה הזמנית!“

„יחי מיליוקוב!“

המיניסטרים נראו כחוגגים ביום גנוסיא: נתברר, כי יש להם, „עם“ משלהם, שהובלט ביחוד לאחר ששליחי המועצה היו יוצאים מכליהם בהשתדלותם לפזר את המיטינגים המהפכניים, להטות את הפגנת החיילים מן המרכז אל קצו העיר ולמנוע את הקסרקטים ובתי החרושת מהתפרצות.

בכסות הגנת הממשלה נערך בגלוי ובהרחבה הגיוס הראשון של הכוחות הקונטר־מהפכניים. במרכז של העיר הופיעו מכוניות משא ובהן אופיצרים, יונקרים, סטודנטים מזוינים. הופיעו אבירי צלב גיאורגי, „אברכי הזהב“ סדרו בית דין בנבסקי, שהיה קובע מניהיוביה את הלנינאים ו„מרגלי גרמניה“. כבר היו תגרות, חללים. תגרת דמים ראשונה פרצה, כפי שספרו, בשעה שהאופיצרים ניסו להוציא מידי הפועלים דגל ועליו כתובת נגד הממשלה הזמנית. ההתנגשויות התאכזרו והלכו. החלו היריות, שהתגברו ולא פסקו אחרי הצהרים. איש לא ידע אל נכון: מי הורה ולמה היריות? אבל היריות הפרועות הללו, מקצתן במזיד ומקצתן במבוכה, כבר הפילו חללים. הטמפרטורה התלהטה.

לא! היום הזה לא דמה בהחלט להפגנת האחדות הלאומית. שני עולמות נצבו זה מול זה. גדודי הפטריוטים, שמפלגת הקאדטים עוררתם לצאת לראש חוצות לשם מלחמה בפועלים ובחיילים, הורכבו כולם מחוגי הבורגנות, האופיצרים, הפקידים, האינטליגנציה. שני זרמי אדם – דורשי קושטא ודורשי השלום – יצאו מחלקי העיר השונים, שנבדלו תכלית הבדל בהרכבם הסוציאלי ובמראיהם החיצוני, נשאו פלאקאטים ועליהם כתבות־איבה, ובהתנגשם שלחו אגרופים, מקלות־חובלים ואפילו כלי יריה.

אל הועד הפועל הגיעה פתאום השמועה, כי קורנילוב מגלגל תותחים אל ככר הארמון. כלום על דעת עצמו עשה את הדבר מצביא המחוז? לא, אפיו של קורנילוב והקריירה שלו בעתיד מעידים, כי הגינראל הגבור היה תמיד סר למשמעתו של מישוהו, – המעוררים הפעם היו מנהיגי הקאדטים. הם השליכו את יתבם על התערבותו של קורנילוב, וכדי לעשותה הכרחית, עוררו את המוניהם שיצאו לראש חוצות. אחד ההיסטוריונים הצעירים מעיר בצדק, כי נסיונו של קורנילוב לרכז את תלמידי בתי הספר הצבאיים בככר הארמון חל לא בשעה שהיה הכרח ממש או הכרח מדומה להגן על הארמון המאריני, אלא בשעה שהפגנת הקאדטים הגיעה למרום התלהבותה.

אבל תכניתם של מיליוקוב־קורנילוב נכשלה, ובבזיון רב. מנהיגי הועד הפועל, אף על פי שפשוטים היו, הבינו בעל כרחם, כי דמם בראשם. בטרם באו הידיעות הראשונות על תגרות הדמים בנבסקי שלח הועד הפועל פקודה טלגרפית לכל גדודי הצבא בפיטר וסביבותיה, שלא ישלחו אפילו פלוגה אחת אל חוצות המטרופולין בלי הוראת הסוביט. עכשיו, כשנתגלו מזימותיו של קורנילוב, שם הועד הפועל, בניגוד לכל הכרוזותיו, את שתי ידיו על ההגה, דרש מהמצביא שיסלק מיד את הצבא, ולא עוד אלא שהטיל בשם המועצה על סקובלב ופיליפובסקי להחזיר אל הקסרקטין את הגייסות שיצאו החוצה.

„בלי צו מאת הועד הפועל בימי חרדה אלה אל תצאו מזוינים החוצה. רק הועד הפועל זכאי להעזר בכם“.

מעתה כל פקודה למשלוח צבא, מפלוגות רגילות, צריכה להכתב על תעודתה הרשמית של המועצה המקוימת ומאושרת בחתימתם של שני אנשים, לפחות, הממונים על כך. בתקנה זו, לכאורה, נתן הועד הפועל פירוש שאינו משתמע לשני פנים למעשה קורנילוב ונסיגה של הקונטר־מהפכה לעורר מלחמת אזרחים. הועד הפועל לא בטל את זכות ההצבאה במחוז וגם לא עלה בדעתו להדיח את קורנילוב עצמו: המותר להתנקש בשלטון? „יחידים רועדות“. את המשטר הצעיר סמכו בפיקציות, משל לחולה שסמכוהו בכרים ובאיספלניות. אלא שמבחינת יחסי הכוחות מאלפת ביחוד העובדה, כי לאו דוקא גדודי הצבא אלא גם בתי האולפנא של האופיצרים סרבו, בטרם באה פקודתו של צ'חאידזה, לפעול בלי הסכמת המועצה. הבזיונות, שהקאדטים לא שערום מראש ושניתכו על ראשם בזה אחר זה, היו תוצאה הכרחית ממצבה של הבורגנות, שהיתה מעמד אנטי־לאומית בימי המהפכה הלאומית, – את העובדה הזאת אפשר היה לכסות זמן־מה במסוה דו־השלטון, אבל לתקנה לא היתה אפשרות.

למראית עין צריך היה המשבר להפתר פתרון של „תיקון“. הועד הפועל הצליח לעצור את ההמונים על סף דו־השלטון. הממשלה אסירת־התודה הסבירה בשכר זה, כי „הערובות“ וה„הסכמות“ פירושן טריבונאלים, צמצום הזיון ושאר ענינים נפלאים כיוצאים באלה. הועד הפועל נזדרז להאחז ביותרים טרמינולוגיים אלה וב־34 דעות נגד 19 החליט, כי השאלה נפתרה. כדי להרגיע את המוניו הנרגזים הוסיף הרוב להתקין תקנות אלה: הפקוח על פעולות הממשלה הזמנית יוגבר; הממשלה לא תעשה כל פעולה פוליטית חשובה אלא אם כן תודיע תחילה לועד הפועל; את הרכבה של ביאות הכוח הדיפלומטית יש לשנות מן הקצה אל הקצה. דו־השלטון למעשה תורגם לשפת המשפטים של החוקה. אבל במהות הדברים לא חל על ידי כך שום שנוי. האגף השמאלי לא הצליח להכריח את הרוב הפשרני שידרוש את פיטורי מיליוקוב. הכל נועד להיות כשהיה. פקוחה של אנטנטה על הממשלה הזמנית היה ממשי יותר, והועד הפועל לא בקש כלל להלחם בו.

אור לכ״ב סכמה המועצה הפטרוגרדית את הפעולות. צרטלי הרצה על נצחונם החדש של המנהיגים הנבונים, השם קץ לכל

פירושי-השווא שניתנו לגילויי-הדעת של כ"ז במא.רס. בשם הבולשביקים הציע קאמיניב לכונן ממשלה סובייטית מוחלטת. קולונטאי, מהפכנית ידועה, שעברה בימי המלחמה ממחנה המנשביקים אל הבולשביקים, הציעה לסדר בגלילות פטרוגרד וסביבותיה משאל עם כדי לברר מהי הממשלה הזמנית הרצויה לו. אבל ההצעות הללו חלפו על פני הכרתה של המועצה: נדמה היה כי הענין סודר. ברוב מכריע, כנגד 13 איש, נתקבלה ההחלטה המרגיעה של הועד הפועל. אמנם, רוב הצירים הבולשביקים היו עדיין ליד בתי החרושת שלהם, ברחובות, בהפגנה. ואף על פי כן אין כל ספק, כי בגוש היסודי של המועצה לא היתה כל תזווה לצד הבולשביקים.

המועצה התקינה להמנע במשך יומים מכל הפגנה בראש חוצות. ההחלטה נתקבלה פה אחד. איש לא פקפק, כי הכל יכנעו להחלטה. ואמנם: פועלים, חיילים, נוער בורגני, שכונת ויבורג ונבסקי – איש לא העז להמרות את פקודת המועצה. ההרגעה באה בלי כל כפיה. משהרגישה המועצה כי היא השליטה, היתה השליטה בידה למעשה.

במערכות העתונים השמאליים נצטברו בינתיים עשרות החלטות, שנתקבלו בבתי החרושת ובגודזים, ובהן דרישה לפטר מיד את מיליוקוב, ולפעמים גם את כל הממשלה הזמנית כולה. לא רק פטרוגרד נודעזעה. במוסקבה נטשו הפועלים את סדנתם, החיילים יצאו מקסרקטיהם ומלאו את הרחובות סערת מחאות. בימים ההם באו לועד הפועל טלגרמות ממועצות מקומיות לעשרות, ובהן דברי התנגדות לפוליטיקה של מיליוקוב והבטחה לתמוך במועצה תמיכה שלמה. קולות כאלה הגיעו גם מן החזית. אבל הכל הוכרח להיות כשהיה.

„במשך כ"א באפריל – אמר מיליוקוב לאחר זמן – היו הרחובות הוגים חבה ורצון לממשלה“.

הוא מתכוון, כנראה, לרחובות שעליהם השקיף מעל לגזוזטרה, לאחר שרוב הפועלים והחיילים חזרו איש למקומו. לאמתו של דבר הוצגה הממשלה ריקם. מאחוריה לא עמד שום כוח ניכר. זה עתה שמענו את הדברים האלה מפיהם של סטאנקביץ והנסיך לבוב בכבודו ובעצמו.

ומה, איפוא, פשר דבריו של קורנילוב בהודעתו, כי יש לו, כביכול, כוחות כדי דכוי המורדים? אין זו אלא קלות-דעת שאין דוגמתה של גינראל מכובד ונשוא פנים. היא תגיע לידי פריחתה באבגוסט, כשהקושר קורנילוב יעלה על פטרוגרד בראש גייסות שאינם בנמצא. וכל זה משום מה? משום שקורנילוב בקש עדיין להוציא משפט על גדודי הצבא לפי חבר מפקדיו. אין ספק, כי האופיצרים ברובם היו בדעה אחת עמו, כלומר: הם היו מוכנים להתכסות באיצטלא של מגיני הממשלה הזמנית כדי לרסק את עצמותיה של המועצה. החיילים עמדו לימין המועצה, וברוחם היו שמאליים ממנה. אבל מכיון שהמועצה עצמה עמדה לימין הממשלה, לפיכך סבר קורנילוב, כי לשם הגנה על הממשלה הזמנית יוכל להשתמש בחיילים הסובייטים, שבראשם עומדים אופיצרים ריאקציוניים. משטר הדו-שלטון גרם שהכל היו משחקים ב„שחוק שמשון“. אבל משגזרה המועצה על הגייסות שלא יצאו מן הקסרקטים, מיד נתלה קורנילוב ברפיון, ועמו – כל הממשלה הזמנית כולה.

ואף על פי כן לא נפלה הממשלה. ההמונים שהתקיפו לא היו מוכנים בהחלט להביא את התקפתם לידי גמר. ומשום כן יכלו המנהיגים הפשרנים לנסות ולהחזיר את משטר פברואר לאיתנו. מתוך שכחה או מתוך כוונה להשכיח את העובדה, כי הועד הפועל הוכרח להטיל את מרותו על הצבא בגלוי ובניגוד לשלטונות ה„חוקיים“, התאונן „איזווסטיה“, כלי מבטאה של המועצה, בכ"ב באפריל, לאמור:

„המועצות לא שאפו לכבוש את השלטון. ואלו על גבי דגלים רבים, שנשאו חסידי המועצה, היו כתבות מעוררות למגר את הממשלה ולמסור את כל השלטון למועצה...“

אכן, כלום לא מרגיזה העובדה, כי הפועלים והחיילים בקשו לפתות בשלטון את הפשרנים, כלומר: כי הם חשבו באמת, שהאדונים הללו מסוגלים לעשות שלטונם שמוש במהפכה?²⁹

לא, ה.ס.ר. יים והמנשביקים לא רצו שלטון. הלא ראינו, כי רק מעטים מאד במועצה הפטרוגראדית הצביעו בעד הצעתם של הבולשביקים למסור את השלטון למועצות. במועצת מוסקבה הציעו הבולשביקים בכ"ב באפריל להביע אי-אמון לממשלה הזמנית, ורק 74 איש מכמה מאות צירים הצביעו בעדה. אמנם, המועצה שבהלסינגפורס, אף על פי שהרוב בה היו ה.ס.ר. יים ומנשביקים, קבלה ביום זה החלטה, שהיתה נועזת עד מאד בימים ההם, והציעה למועצה הפטרוגראדית את עזרתה המזוינת כדי להדיח את „הממשלה הזמנית האימפריאליסטית“. אבל ההחלטה הזאת, שנתקבלה בלחץ מלחי הצבא, היתה יוצאת מן הכלל. המועצות ברובן המכריע הוסיפו לצדד בזכות דו-השלטון. מה פשר הדבר?

הסתירה הבולטת, בין הנמרצות שבהתקפת ההמונים ובין ההססנות שבבואתה הפוליטית³⁰, אינה מקרית. בתקופת מהפכה נוחים ההמונים להמשך אל הפעולה הממשית יותר משהם נוחים ללמוד, כיצד לתת ביטוי של יצירה למשאלותיהם ודרישותיהם על ידי ביאות כוח משלהם. במדה ששיטת ביאות-הכוח מופשטת יותר, בה במדה נחשלת ביאות-הכוח המועצתית, שמופשטותה מועטת ביותר, יש לה בתנאי המהפכה יתרונות שאין לשערם: דיינו אם נזכיר, כי הדומות הדימוקרטיות, אשר נבחרו על יסוד התקנות הפנימיות של כ"ז באפריל, שלא היה דבר המגביל אותן, לא עצרו כוח לעמוד בפני המועצות. אבל עם כל היתרונות שבקשריהן האורגניים אל בתי החרושת וגודדי הצבא, – כלומר: אל ההמונים הפעילים, – המועצות הן בכל זאת ביאות-כוח, וממילא אינן

נקיות מן הסירוסים והתנודות של הפרלמנטריזם. הסתירה שבביאות-כוח, אפילו הסובייטית, היא שמצד אחד היא הכרח לפעולת ההמונים, ומאידך גיסא היא נעשית על נקלה מכשול שמרני. המוצא המעשי מן הסתירה הזאת הוא התחדשותה של ביאות-הכוח פעם בפעם. אבל התמורה הזאת, שאינה פשוטה כל כך, היא תמיד, וביחוד בימי מהפכה, מסקנה מעצם הפעולה – ומשום כן היא נחשלת. על כל פנים, למחרת המרד-למחצה, ביתר דיוק: המרד לרביע, באפריל – (המרד למחצה יתחולל ביוני) – הוסיפו הצירים הקודמים להתכנס במועצה ובהיותם שוב בסביבתם הרגילה, הצביעו בעד הצעותיהם של המנהיגים הרגילים.

אבל בשום פנים אין להסיק מזה, כי סערת אפריל התרגשה ובאה ללא השפעה על המועצה, על שיטת פברואר בכללה, לא כל שכן על ההמונים עצמם. התערבותם הכבירה של הפועלים והחיילים במאורעות הפוליטיים, אף על פי שאינה מושלמת, משנה את הנסבות הפוליטיות, נותנת דחיפה לתנועת-המהפכה הכללית, מחישה את תמורת הקבוצים ומכריחה את הפוליטיקאים, העושים את מעשיהם בחדרי חדרים ומאחורי הפרגוד, לעזוב את תכניותיהם מאתמול ולהתאים את פעולותיהם לתנאים החדשים.

דוקא לאחר שהפשרנים שמו קץ למלחמת האזרחים, בדמותם כי הכל חוזר ליושנו, נתגלע המשבר בממשלה. הליברלים לא רצו להוסיף ולשלוט אלא אם כן ישתתפו גם הסוציאליסטים בממשלה. הסוציאליסטים, שהיו אנוסים על פי ההגיון שבדור-שלטון לקבל על עצמם תנאי זה, דרשו לשים קץ באופן דימונסטריבי לתכנית הדרדנלית ועל ידי כך לשים ממילא קץ למיליוקוב. בשנים במאי הוכרח מיליוקוב להסתלק מן הממשלה. הסיסמה של עשרים באפריל נתקיימה, איפוא, באיחור של שנים עשר יום ולמורת רוחם של מנהיגי המועצה.

אבל השהיות והדחיות הדגישו שבעתים את רפיונם של השליטים. מיליוקוב, שבקש לחולל תמורה נמרצת ביחסי הכוחות, בעזרתו של הגניראל שלו, טולטל מן הממשלה בסערה, כפקק מבקבוק. הגניראל הגבור והנורא הוכרח לצאת בדימוס. שוב לא היו המיניסטרים משולים לחוגגים ביום גנוסיא. הממשלה הפצירה במועצה שתסכים לקואליציה. וכל זה משום שההמונים לחצו על קצהו הארוך של המנוף.

אבל אין זה אומר, כי המפלגות הפשרניות נתקרבו אל הפועלים והחיילים. אדרבא: ימי אפריל, שהוכיחו את הפתיעות הצפונות בהמונים, הניעו את המנהיגים הדימוקראטיים להוסיף ולהימין בכוון ההתקרבות היתירה אל הבורגנות. מכאן ואילך גובר לחלוטין הקו הפטריוטי. רוב הועד הפועל נעשה מאוחד ומלוכד יותר. ראדיקאלים מטושטשים, כסוחאנוב, סטקלוב ועוד, אשר היו אתמול הכוח החי בפוליטיקה הסובייטית ואשר ניסו להציל משהו ממסורת הסוציאליזם, סולקו הצדה. צרטלי קובע כוון שמרני ופטריוטי, שהוא הסתגלותה של ביאות-כוח ההמונים לפוליטיקה המיליוקובית.

התנהגותה של מפלגת הבולשביקים בימי אפריל לא היתה אחרותית. המאורעות ירדו על המפלגה במפתיע. המשבר הפנימי היה סמוך לסיומו. היתה תכונה רבה לוועידת המפלגה. בהשפעת ההתעוררות הרבה בגלילות העיר הביעו כמה מן הבולשביקים את דעתם, כי יש למגר את הממשלה הזמנית. הועד הפטרוגראדי, שעוד בחמשה במארס קבל החלטה של הבעת אמון-על-תנאי לממשלה הזמנית, היה פוסח על השעפים. הוחלט לסדר הפגנה בכ"א בחודש, אבל מטרתה לא נקבעה בביור. חלק מן הועד הפטרוגראדי הוציא את הפועלים והחיילים לראש חוצות בכוונה – אמנם, בלתי מודגשת למדי – לנסות אגב אורחא ולמגר את הממשלה הזמנית. בכוון זה פעלו גם יחידים מן השמאליים שעמדו מחוץ למפלגה. בדבר התערבו, כנראה, גם האנרכיסטים, שלא היו מרובים אבל פזיזים מאד. אל פלוגת הצבא באו אנשים ודרשו מכוניות משורינות או סתם צבא – אם למאסר הממשלה ואם לשם מלחמה באויב בראש חוצות. אבל גדוד המכוניות המשורינות, שהיה קרוב לבולשביקים, הודיע, כי הוא לא יתן את המכוניות אלא על פי פקודה מאת הועד הפועל.

הקאדטים השתדלו בכל דרך של השתדלות להטיל על הבולשביקים את אשמת תגרות הדמים. אבל ועדה מיוחדת מטעם המועצה קבעה בהחלט, כי היריות החלו לא ברצון אלא משערי הבתים ומן החלונות. בעתונים נתפרסמה הודעת הקטיגור:

„היריות היו מעשי ידיהם של אנשים מחלאת החברה שנתכוונה לעורר מהומה ומבוכה הרצויות תמיד לבריונים“.

במפלגות השליטות במועצה לא הגיעה עדיין שנאת הבולשביקים לידי מתיחות כזו שתהיה כעבור חדשים, ביולי, ותעביר את האנשים על דעתם ועל מצפונם. מוסדות המשפט, אף על פי שהרכבם לא נתחדש, נתיראו מפני המהפכה, ובחודש אפריל לא העיזו עדיין לעשות שפטים בשמאל הקיצוני על פי דרכי הבולשת הצאריסטית. התקפת מיליוקוב הושבה אחר בלי יגיעה יתירה גם בקו הזה.

הועד המרכזי אסף את האגף השמאלי של הבולשביקים והודיע בכ"א באפריל, כי הוא מאשר את איסור ההפגנות שנקבע מטעם המועצה וכי יש לקיימו בלי שום טענה ומענה.

„הסיסמה 'הלאה הממשלה הזמנית' – נאמר בהחלטת הועד המרכזי – אינה נכונה עכשיו, משום שבאין רוב-עם איתן (היינו: מאורגן ובעל הכרה) העומד לימינו של הפרולטריון המהפכני אין סיסמה זו אלא בחזקת מליצה או נסיון בעל צביון אבאנטוריסטי“.

בחזקת תפקידים שהזמן גרמם קובעת ההחלטה את הבקורת, התעמולה וכבוש הרוב במועצות, כתנאי מוקדם לכבוש השלטון. בעיני האויבים היתה החלטה זו או נסיגה של מנהיגים שנלהבו או טכסיס ערמומי. אבל אנו מכירים כבר את עמדתו היסודית של לנין בשאלת השלטון; עכשיו הוא למד את המפלגה לממש את „עיקרי אפריל“ על פי הנסיון של המאורעות.

ג' שבועות קודם לכן הודיע קאמיניב, כי הוא „מאושר“ להצביע עם המנשביקים והס.ר. יים בעד החלטה מאוחדת בענין הממשלה הזמנית, וסטאלין הרצה את תורתו על חלוקת העבודה בין הקאדטים והבולשביקים. לנחלת העבר הרחוק היו מעתה כל הימים והתורות הללו. סוף סוף לאחר הלקח של ימי אפריל קטרג סטאלין לראשונה על תורת „הפקוח“ על הממשלה הזמנית, ונסוג בזהירות מתמולו. אבל איש לא עמד על הטכסיס הזה.

מה היה היסוד האבאנטורי בפוליטיקה של כמה מחלקי המפלגה? – שאל לנין בוועידה שנפתחה מיד לאחר ימי החרדות. הלא הם הנסיונות לפעול בכפיה במקום שהכפיה המהפכנית היא קודם זמנה או לאחר זמנה.

„אי אפשר למגר אלא את הידוע לעם כמושל באלמות וכפיה. ואלו עכשיו אין מושלים בכפיה כלל, התותחים והרובים בידי החיילים, ולא בידי הרכושנים; הרכושנים עושים לא באלמות אלא במרמה, ואסור להתריע עכשיו על מעשי אלמות, זוהי שטות... העלינו סיסמה של הפגנות בדרכי שלום. כוונתנו היתה לבחון בדרכי שלום את כוחות האויב ולא לערוך קרב, והועד הפטרורגראדי השמאיל משהו... בצד הסיסמה הנכונה „תחי המועצה!“ ניתנה סיסמה בלתי נכונה: „הלאה הממשלה הזמנית“. לא מחכמה היא „להשמאיל משהו“ בשעת הפעולה. לדעתנו החטא הפלילי הזה הוא הרס הארגון“.

מה נעוץ ביסוד המאורעות הדרמטיים של המהפכה? תזוזות ביחסי הכוחות. מיהו המחולל אותן? בעיקר התנודות שבמעמדות הבינים, האכרים, הבורגנות הזעירה, הצבא. ההיקף העצום של התנודות – בין האימפריאליזם הקאדטי ובין הבולשביזם. התנודות הללו חלות בשני כוונים הפכיים בבת אחת. ביאות־הכוח הפוליטית של הבורגנות הזעירה, מרומיה, המנהיגים הפשרניים, נמשכים כלפי ימין, לצד הבורגנות. ואלו ההמונים המדוכאים יטולטלו פעם בפעם טלטלה ניכרת ונועזה כלפי שמאל. בדברו נגד האבאנטוריזם, שהובלט במעשיהם של מנהיגי ההסתדרות הפטרורגראדית, מדגיש לנין: אילו הוסטו מעמדות הבינים לצדנו היסט רציני, עמוק, איתן, – כי עתה לא התמהמהנו וגרשנו מניה וביה את הממשלה מן הארמון המאריני. אבל ההיסט הזה איננו עדיין. משבר אפריל שיצא החוצה „לא תנודתו הראשונה הוא ולא תנודתו האחרונה של ההמון הבורגני־זעיר והפרוליטרי למחצה“.

תפקידנו לפי שעה הוא: „להסביר באורך רוח“, להכשיר את היסטם השני של ההמונים לצדנו, שיהא מעמיק יותר ובר־הכרה יותר.

ואשר לפרוליטריון, הרי נטיתו כלפי הבולשביקים נעשתה במשך אפריל ברורה ומוזגשת. הפועלים היו באים אל ועדי המפלגה ושואלים איזו הדרך יוכלו לצאת ממפלגת המנשביקים ולהכנס למפלגת הבולשביקים. בבתי החרושת היו הפועלים חוקרים את שליחיהם במפגיע בענין הפוליטיקה החיצונית, המלחמה, דו־השלטון, ההשברה, – וסופן של הבחינות הללו היה שהצירים הס.ר. ים או המנשביקים היו מוחלפים לעתים קרובות בצירים בולשביקים. מפנה נמרץ חל במועצות הגליליות, שכן הן הסמוכות ביותר לבתי החרושת. בסוף אפריל היו הבולשביקים לפתע פתאום רוב מנין במועצות שבמחוז ויבורג, באי וואסילייב, בגליל נארבה. זו היתה עובדה בעלת חשיבות רבה עד אין שיעור, אלא שמנהיגי הועד הפועל, שהיו שקועים בפוליטיקה הגבוהה, התייחסו ביוהרה אל טרחתם ויגיעם של הבולשביקים בפרברי הפועלים, אבל הגלילות התחילו מעיקים על המרכז בכוח מתגבר והולך. בבתי החרושת החלה תעמולה נמרצת ומוצלחה לבחור מחדש את הצירים למועצה העירונית של הפועלים. סוחאנוב סבור, כי בראשית מאי עמד שיש הפרוליטריון הפטרורגראדי לימינם של הבולשביקים. על כל פנים, לא פחות מזה. ודוקא השליש הפעלתני ביותר. הטשטוש חלף וכלא היה, הקוים הפוליטיים קבלו צורה, עיקריו ה„פנטסטיים“ של לנין קרמו עור ובשר בגלילות פטרורגראד.

כל צעד שהמהפכה צועדת קדימה הוא תוצאה או הכרח הבא מהתערבותם של ההמונים, על פי רוב כהפתעה למפלגות המועצה. לאחר מהפכת פברואר, כשהפועלים והחיילים מיגרו את המונרכיה, מבלי ששאלו עצה מאיש, החליטו מנהיגי הועד הפועל, כי ההמון עשה את תפקידו עד תומו. אבל הם טעו טעות מרה. ההמונים לא נתכוונו כלל לרדת מעל הבמה. כבר בראשית מארס, בימי המלחמה לקביעת יום עבודה בן 8 שעות, כפו הפועלים את בעלי הרכוש שיעשו ויתור, אף על פי שעל גבם רבצו הס.ר. יים והמנשביקים. המועצה הוצרכה לציין את הנצחון שנחלו הפועלים בלעדיה ולמורת רוחה. הפגנת אפריל היתה תקון שני מסוג זה. כל פעולה מפעולות ההמונים, – ואחת היא מה היתה תכליתה הבלתי אמצעית, – שמשה אזהרה כלפי ההנהגה. האזהרה תחילתה ברפנות אבל לאט לאט היא מחמירה והולכת. ביולי היא נהפכת לאיום. באוקטובר היא מתפרצת.

בכל שעת משבר מתערבים ההמונים „באופן סטיכי“, כלומר: בצייתם למסקנותיהם מן הנסיון הפוליטי ולמנהיגיהם, שעדיין לא באה עליהם ההסכמה הרשמית. ההמונים מסגלים לעצמם יסודות מן התעמולה ומתרגמים אותם על דעת עצמם לשפת הפעולה. הבולשביקים, בתורת מפלגה, לא עמדו עדיין בראש המלחמה ליום עבודה בן 8 שעות. הבולשביקים לא עוררו את ההמונים גם להפגנת אפריל. הבולשביקים לא יאיצו את ההמונים המזוינים שיצאו החוצה גם בראשית יולי. ורק באוקטובר תצליח המפלגה לכוון את מצעדיה ותתיצב בראש ההמון לא להפגנה, אלא להפְּכה.

בניגוד לכל התורות הרשמיות, ההכרזות והשלטים לא היה השלטון של הממשלה הזמנית אלא שלטון שבכתב. על אף הפרעותיה של הדימוקרטיה לכאורה התקדמה המהפכה, עוררה המונים חדשים לבקרים, חזקה את המועצות, זיינה את הפועלים, ולו גם זיון מצומצם. המועצות דחקו באורח טבעי ובלי יגיעה יתירה את הקומיסרים המקומיים, נציבי הממשלה ו„הועדים הצבוריים“ שעל ידם, אשר באי כוח ההסתדרויות הבורגניות היו בהם הרוב. וכל פעם שסוכני הממשלה המרכזית ניסו לעמוד במרים, היו מתגלעים סכסוכים חמורים. הקומיסרים האשימו את המועצות המקומיות שאינן מקבלות עליהן את מרותה של הממשלה המרכזית. העתונות הבורגנית היתה מרימה קול צוחה על קרונשטאדט, שליסלבורג או צאריצין שפרשו מרוסיה ונהפכו לריפובליקות עומדות ברשות עצמן. המועצות המקומיות מחו על קטרוגיהבאי אלה. המיניסטרים רגשו. הסוציאליסטים נאמני הממשלה היו פוקדים את המקומות, משדלים בדברים, מטילים אימה, מצטדקים לפני הבורגנות. אבל כל אלה לא שינו את יחסי הכוחות. ראייה לאי-הנמנעות שבתהליכים המערערים את דו-השלטון אתה מוצא, על כל פנים, בעובדה שהם חלו בכל הארץ כולה, אם כי לא בקצב שווה לכל מקום. המועצות חדלו להיות מוסדות לבקורת ונהפכו למוסדות שלטון. הן לא השלימו עם התורות על חלוקת השלטונות והתערבו בהנהגת הצבא, בסכסוכים הכלכליים, בשאלות ההסברה והתחבורה ואפילו בענייני משפטים. בלחץ הפועלים פרסמו המועצות פקודה על יום עבודה בן 8 שעות, הדיחו מכהונותיהם את האדמיניסטרטורים הריאקציוניים ביותר, פטרו את הקומיסרים הבלתי רצויים, שנתמנו מטעם הממשלה הזמנית, אסרו אנשים, ערכו חפושים, סגרו עתונים ממחנה האויב. מפאת הקשיים הכלכליים שהחמירו והלכו ומפאת מחסור הסחורות היו המועצות בערי השדה מתקינות תקנות של קביעת השערים, איסור הוצאת הסחורות מתחומי הפלך והחרמת האוצרות. ובימים ההם עמדו בראש המועצות בכל מקום דוקא הס.ר. יים והמנשביקים, אשר דחו בחמת קצף את סיסמת הבולשביקים: „השלטון לסובייטים!“

מאלפת מאד מבחינה זו היתה פעולתה של המועצה בטיפליס, במרכז הז'ירונדה המנשביסטית, שהעלתה למהפכה אנשים כצרטלי וצ'חאיזזה וברבות הימים נתנה להם מקלט לאחר שנתבזבו בפטרוגרד ללא כל סכוי. מועצת טיפליס, שבראשה עמד ז'ורדאניה העתיד להיות נשיא גרוזיה העצמאית, נאלצה על כל שעל לעבור על העיקרים של מפלגת המנשביקים השלטת ולפעול בתורת שלטון. המועצה החרימה לצרכיה בית דפוס פרטי, אסרה אנשים, רכזה בידיה את החקירה והמשפט בעניינים פוליטיים, קבעה את מנת הלחם, קבעה את שער המחירים לצרכי אוכל נפש. הסתירה שבין ההלכה הרשמית ובין המעשה, שנקבעה מראשית הימים, גברה והלכה במשך מארס ואפריל.

בפטרוגרד, על כל פנים, נשמרה המראית החיצונית, אם כי לא תמיד, כאשר ראינו לעיל. אלא שימי אפריל גילו בצורה שאינה משתמעת לשני פנים את הלוט, המכסה על רפיונה של הממשלה הזמנית, אשר גם במטרופולין לא היה לה משען ניכר. ברביע האחרון של חודש אפריל התלבטה הממשלה וגועה.

„קרנסקי היה אומר בצער, כי הממשלה איננה, כי אין היא עובדת, אלא דנה על מצבה“ (סטנקביץ).

על הממשלה הזאת אפשר לומר בכלל, כי היא היתה מדוכדכת במשברים עד עצם ימי אוקטובר, ובין משבר למשבר... התקיימה. ומתוך שדנה בלי הרף על מצבה, לא מצאה פנאי לעסוק במעשים.

להלכה היו רק שלושה מוצאות מן המשבר, שנתהווה בגלל תכונת-אפריל למערכות קרב לעתיד לבוא. או שכל הממשלה כולה צריכה לעבור לידי הבורגנות: לקיים את המעבר אי אפשר היה אלא בדרך של מלחמת אזרחים; מיליוקוב ניסה בדבר ונכשל. או שכל הממשלה כולה צריכה להתנתן בידי הסובייטים: לקיים את הדבר אפשר היה בלי כל מלחמת-אזרחים אלא במועל-יד בלבד, – צריך היה לרצות ותו לו. אבל הפשרנים לא רצו לרצות, וההמונים הוסיפו עדיין להאמין בפשרנים, אף על פי שהאמונה נפגמה כבר. ומשום כן סגורים היו שני המוצאות – בין בקו הבורגני ובין בקו הפרולטרני. ולא נשארה אלא דרך שלישית: פלג-מוצא מסובך, משובש בכפילות ובמורך-לב – פשרה. ושמה: קואליציה.

בשלהי אפריל לא עלה כלל על דעתם של הפשרנים רעיון הקואליציה: האנשים הללו בכלל לא ראו דבר מראש. בהחלטת כ"א באפריל הפך הועד הפועל באופן רשמי את דו-השלטון מעובדה לעיקר קונסטיטוציוני. אבל ינשוף החכמה אחר גם הפעם במעופו: הקידוש המשפטי של צורת דו השלטון – מלכים ונביאים – חל ברגע שהצורה הזאת נתפוצצה בהתפרצות ההמונים. הסוציאליסטים ניסו להתעלם מן הדבר. מיליוקוב מספר, כי בשעה שהממשלה עוררה את שאלת הקואליציה, קם צרטלי והודיע:

„מה תועלת תפיקו מכניסתנו? הרי אם לא תוותרו לנו, נאלץ לצאת מן המיניסטריון ברעש גדול“.

צרטלי ניסה להטיל על הליברלים את אימת „רעש“ העתיד לבוא. וכמו תמיד נימקו המנשביקים את הפוליטיקה שלהם על פי האינטרסים של הבורגנות עצמה. אבל מים עד נפש הגיעו. קרנסקי בקש להפחיד את הועד הפועל:

„הממשלה נתונה עכשיו במצב קשה מנשוא; השמועות על ההסתלקות אינן משחק פוליטי כלל“.

ואותה שעה לחצו גם חוגי הבורגנות. עירית מוסקבה קבלה החלטה לטובת רעיון הקואליציה. בכ"ו באפריל, כשהקרע הוכשרה

למדי, הודיעה הממשלה הזמנית בכרוז מיוחד, כי יש הכרח לספח אל הפעולה הממלכתית את „הכוחות הפעילים והיוצרים בארץ, שלא השתתפו בה“. השאלה הועמדה.

ואף על פי כן היתה ההתנגדות לרעיון הקואליציה רבה למדי. נגד כניסת הסוציאליסטים לממשלה הביעו את דעתם בסוף אפריל: המועצות שבמוסקבה, טיפליס, אודיסה, יקטרינבורג, נייז'גורוד, טביר ועוד. את נימוקיהן הביע בצורה מפורשת אחד ממנהיגי המנשביקים במוסקבה: אם הסוציאליסטים יכנסו לממשלה, לא יהיה איש אשר יכוון את תנועת ההמונים ל„ערוץ מסוים“. אבל קשה היה להכניס את הנימוק הזה ללבם של הפועלים והחיילים, שכנגדם הוא מכוון. ההמונים, במדה שלא הלכו עדיין אחרי הבולשביקים, היו בכל מקום מצדדים בזכות כניסתם של הסוציאליסטים אל הממשלה. אם טוב הדבר, שקרנסקי הוא מיניסטר, הרי ששה קרנסקים לא כל שכן. ההמונים לא ידעו, כי פירוש הדבר הוא קואליציה עם הבורגנות, וכי הבורגנות רוצה להסתתר מאחורי הסוציאליסטים במלחמתם בעם. לא כמראה הקואליציה מן הקסרקטין מראה הארמון המאריני. על ידי הסוציאליסטים רצו ההמונים לדחוק את הבורגנות מן הממשלה. ושני לְחָצִים שהלכו בכוונים מהופכים נצטרפו יחד לשעה קלה.

כמה פלוגות צבא בפטרבורג, ובתוכן פלוגת המכוניות המשוריינות שהגתה חבה לבולשביקים, הביעו את דעתן לטובת ממשלה קואליציונית. בעד הקואליציה הצביע רוב מכריע בפרובינציה. הלך־רוח קואליציוני היה השליט במחנה ה.ס.ר. יים, אל שהם חששו להכנס אל ממשלה בלי המנשביקים. בזכות הקואליציה צדד, לבסוף, הצבא. אחד מציריו הצליח להביע לאחר זמן, בועידת המועצות בחודש יוני, את יחס החזית אל שאלת השלטון:

„חשבנו, כי האנחה, שפרצה מלב הצבא, כשבאה אלינו השמועה שהסוציאליסטים מסרבים להצטרף למיניסטריין, לעבוד יחד עם אנשים שאין הם מאמינים בהם, בשעה שכל הצבא מוכרח להוסיף ולמות יחד עם אנשים שאין הוא מאמין בהם, – כי האנחה הזאת הגיעה עד פטרבורג“.

המכריעה בשאלה זו, כבכל שאר השאלות, היתה המלחמה. תחילה בקשו הסוציאליסטים להחריש בענין המלחמה, כבענין השלטון, בצפיה להשתלשלות הדברים. אבל המלחמה לא החרישה. ארצות ההסכמה לא החרישו. וגם החזית לא רצתה להחריש עוד. בעצם המשבר בממשלה באו לועד הפועל שליחי החזית ושאלו את מנהיגיהם: הנלחמים אנו או לא? כלומר: המקבלים אתם על עצמכם את האחריות למלחמה או לא? להשתמש בשתיקה אי אפשר היה. שאלה זו שאלה גם אנטנטה בלשון של איומים למחצה.

התקפת אפריל בחזית המערבית עלתה לאנטנטה בדמים מרובים ולא נתנה פרי. בצבא הצרפתי החלו היסוסים בהשפעת המהפכה הרוסית וכשלונה של ההתקפה, שכל כך הרבה תקוות תלו בה. הצבא, לדברי המארשאל פֶטֶר, „התפתל בידיים“. כדי לעצור את הפרוצס המסוכן הזה הוצרכה הממשלה הצרפתית להתקפת הצבא הרוסי, ולפי שעה – לפחות להבטחת התקפה. מלבד הרוחה החמרית, שבקשו להשיגה בדרך זו, מן הצורך היה להסיר בהקדם האפשרי את נזר השלום מעל מהפכת רוסיה, להכריח את התקוה מלב החיילים הצרפתים, להבאיש את ריחה של המהפכה על ידי השתתפות בפשטי אנטנטה, להכפיש את דגל המרד של הפועלים והחיילים הרוסים בדמיו ובחלאתו של הטבח האימפריאליסטי.

להשגת מטרה נעלה זו הונעו כל המנופים. לא אחרונים במעלה היו בנידון זה הסוציאליסטים הפטריוטים של אנטנטה. לרוסיה המהפכנית שולחו המנוסים שבהם. הם באו מזוינים בחלקלקות המצפון וצחצחות הלשון.

„הסוציאלי־פאטריוטים מחו"ל – כתב סוחאנוב – נתקבלו בזרועות פתוחות בארמון המאריני. בראנטינג, קאשן, דֶברוקר ועוד הרגישו שם את עצמם כבתוך ספירה שלהם ויחד עם המיניסטרים שלנו נצטרפו לחזית אחת כלפי המועצה“.

צריך להודות, כי אפילו המועצה הפשרנית לא נחה דעתה מן האדונים הללו. הסוציאליסטים של האנטנטה סיירו את החזיות. „גינראל אלכסייב – כתב וואנדרוולדה – יעשה כל מה שיהיה לאל ידו שמאמצינו יצטרפו לאלה שנעשו זמן־מה קודם לכן על ידי משלחות מלחים של צי הים השחור, קרנסקי, אלברט תומה, כדי להשלים את המכונה בפיו בשם הכשרה מוסרית להתקפה“.

נשיא האינטרנציונל השני ומי שהיה ראש המפקדה של ניקולאי השני מצאו, איפוא, שפה אחת במלחמתם לחזון הנשגב של הדימוקרטיה. רינולד, אחד ממנהיגי הסוציאליזם הצרפתי, יכול היה לקרוא בנחת:

„עכשיו יכולים אנו לדבר בלי בושה על המלחמה לזכויות“.

באיחור של ג' שנים נתבשרה האנושיות, כי לאנשים הללו היה איזה יסוד להתבייש.

באחד במאי, לאחר כל שלבי התנועות שבעולם, החליט, סוף סוף, הועד הפועל ברוב של 41 נגד 18 (3 נמנעו מהצבעה) להשתתף בממשלה הקואליציונית. כנגד זה הצביעו רק הבולשביקים וקבוצה קטנה של מנשביקים אינטרנציונליסטים.

מענינת העובדה, כי קרבן ההתידדות שבין הדימוקרטיה והבורגנות היה מנהיגה המוכתר של הבורגנות מיליוקוב.

„לא הלכתי, אלא הלכו אותי“ – אמר מיליוקוב לאחר זמן.

גוצ'קוב הסתלק עוד בשלשים באפריל, לאחר שסירב לחתום על „מגלת זכויותיו של החייל“. על רוחם הנכאה של הליברלים בימים ההם מעידה העובדה, כי למען הצל את הקואליציה החליט הועד המרכזי של מפלגת הקאדטים שלא לעמוד על הדרישה כי מיליוקוב יהיה בין חברי הממשלה.

„המפלגה בגדה במנהיגה“, – כתב הקאדט הימני איזגוייב.

אלא שהמבחר שלה לא היה רב ביותר. אותו איזגוייב צודק באמרו:

„בסוף אפריל הוכתה מפלגת הקאדטים מכה נצחת. מבחינה מוסרית היתה המכה אנושה עד בלתי יכולת להרפא ממנה לעולם“.

אלא שגם בשאלת מיליוקוב היתה אנטנטה הפוסק האחרון. אנגליה הסכימה בהחלט להחלפת הפטריוט הדרדנלי ב„דמוקרטי“ מתוך יותר. הנדרסון, שבא לפטרוגראד ובידו יפוי כוח למלא, אם יהא צורך בכך, את מקומו של הצייר ביוקנן, הכיר לדעת את מצב הדברים ומצא, כי החילוף הזה הוא מיותר. ואמנם, ביוקנן היה ראוי מאד למקומו, כי התנגד בהחלט לאנקסיות במדה שהללו לא התאימו לתאבונה של בריטניה הגדולה.

„אם רוסיה אינה זקוקה לקושטא – היה ביוקנן מלחש לחישה ענוגה באזני טרשצ'נקו – הרי היא תיטיב לעשות אם תקדים להכריז על כך“.

תחילה תמכה צרפת במיליוקוב. אבל כאן השפיע תומא שנצטרף לביוקנן ולמנהיגי המועצה והביע את דעתו נגד מיליוקוב. כך עזבו את המנהיג – השנוא על ההמונים – אנטנטה, הדימוקרטים ולבסוף גם מפלגתו.

בעצם, לא היה מיליוקוב ראוי למיתה אכזרית כזאת, על כל פנים לא מידיים אלה. אלא שהקואליציה דרשה קרבן-כפורים. לפני ההמונים תואר מיליוקוב בדמות מלאך-הרע המשבית את התהלוכה החגיגית הכללית לקראת השלום הדימוקרטי. בהתיזה את מיליוקוב נטהרה הקואליציה במחי יד אחד מכל חטאי האימפריאליזם.

הרפכה של הממשלה הקואליציונית נתאשר מטעם המועצה הפטרוגראדית בחמשה במאי. הבולשביקים צרפו בסך הכל 100 איש שהצביעו נגד הקואליציה.

„האסיפה הריעה בהתלהבות לכבוד המיניסטרס הנואמים“ – מספר מיליוקוב על ישיבה זו בדרך לגלוג – אבל ממש בתרועות התלהבות כזאת נתקבל גם טרוצקי שבא אמש מאמריקה, „המנהיג הותיק של המהפכה הראשונה“, שקטרג בחריפות על הצטרפות הסוציאליסטים אל המיניסטריון, בטענו, כי על ידי כך אין דו-השלטון מתבטל אלא „מועבר אל המיניסטריון“, וכי השלטון היחיד האמתי, העתיד ל'הציל' את רוסיה לא יכול אלא אם כן יעשה „הצעד השני – מסירת השלטון לידי צירי הפועלים והחיילים“. אז תבוא „תקופה חדשה, תקופת דם וברזל, אבל לא במלחמת עמים בעמים, כי אם במלחמת המעמד המעונה והמדוכא במעמדות השליטים“.

זהו התאור בפי מיליוקוב. בסוף נאומו נסח טרוצקי שלשה כללים לפוליטיקה של ההמונים – „שלוש דְּכָרוֹת מהפכניות: אל תאמין בבורגנות; השגח על מנהיגך; אל תסמוך אלא על כוחותיך בלבד“.

על הנאום הזה מעיר סוחאנוב:

„הוא ידע מראש, כי דבריו לא יזכו להסכמה“.

ואמנם: את הנאום לוו ביתר קרירות מאשר קבלו את פניו. סוחאנוב, הֶרְגִישׁ מאד לגבי „אחורי הפרגוד“ של האינטליגנטים מוסיף ואומר:

„על טרוצקי, שלא נצטרף אל מפלגת הבולשביקים, כבר פשטו שמועות כי הוא, כביכול, גרוע מלנין“.

הסוציאליסטים נטלו לעצמם ששה תיקים מחמשה עשר. הם רצו להיות המיעוט. גם אחר שהעיזו בגלוי להצטרף אל השלטון הוסיפו לשחק את שחוק הנכנעים. הנסיך לבוב הוסיף לשמש נשיא המיניסטריון. קרנסקי היה מיניסטר לעניני הצבא והים. צ'רנוב – מיניסטר לחקלאות. את מקומו של מיליוקוב במיניסטריון לעניני חוץ תפס המומחה לבאלט טרשצ'נקו, שהיה איש סודם של קרנסקי וביוקנן גם יחד. שלשתם הסכימו, כי רוסיה יכולה לוותר על קושטא. בראש המיניסטריון לעניני המשפטים הועמד העורך-דין הקלוקל פֶּרְבֶּרְזֶב, שזכה אחר כך לשם ולתהלה בקשר עם משפט הבולשביקים ביולי. צרטלי הסתפק בתיק הדואר והטלגרף, כדי שתהא שעתו פנויה לעניני הועד הפועל. סקובלב, שנתמנה מיניסטר לעניני העבודה, הבטיח לפום ריהטא לצמצם את ריוח הרכושנים בכל מאת האחוזים – והמליצה הזאת עשתה לה כנפים עד מהרה.

מיניסטר לעניני המסחר והתעשייה נתמנה לשם תשובת המשקל קונובאלוב, אחד מבעלי העסקים הגדולים במוסקבה. הוא הביא עמו

כמה יצורים מן הבורסה המוסקבאית, שניתנו להם המשרות הממשלתיות החשובות ביותר. אמנם, מקץ שבועיים יצא קונובאלוב בדימוס ועל ידי כך מיחה על ה„אנרכיה“ במשק, ועוד קודם לכן חזר בו סקובלב מהתנקשותו ברוחים והתחיל שוקד על מלחמה באנרכיה: הוא טשטש את השביתות בעוררו את הפועלים להצטמצמות.

הכרזת הממשלה היתה רצופה דבורים סתומים, כראוי לקואליציה. בה דובר על פוליטיקה חיצונית פעילה למען השלום, על פתרון שאלת צרכי אוכל נפש ועל הכנת הפתרון לשאלה החקלאית. כל אלה היו מליצות נבובות. הסעיף היחידי, שהיה רציני, על כל פנים, לפי כוונותיו, דבר על הכנת הצבא „לפעולות הגנה והתקפה לשם מניעת תבוסתם האפשרית של רוסיה ובני בריתה“. בענין זה סוכמה בעצם משמעותה הנעלה של הקואליציה, שנוצרה, כמאמצה האחרון של אנטנטה ברוסיה.

„הממשלה הקואליציונית – כתב ביוקנן – היא לנו התקוה האחרונה וכמעט היחידה להציל את המלחמה בחזית הזאת“.

אכן, מאחורי המצעים, הנאומים, ההסכמים וההצבעות של מנהיגי המהפכה הפברוארית, מֶפֶת הליברלים ומכת הדימוקרטים, נצב בְּמֵאֵי אימפריאליסטן בדמות אנטנטה. הסוציאליסטים נאלצו להצטרף בחפזון אל הממשלה בשם האינטרסים של חזית אנטנטה האויבת את המהפכה, ועל ידי כך נטלו לעצמם שליט שלטון ואת כל האחריות למלחמה.

המיניסטר החדש לענייני חוץ הוכרח לעכב שבועים את פרסום תשובתן של ממשלות ההסכמה על גילוי הדעת של כ"ז במארס, כדי להשתדל ולתקן בה תקונים סגנוניים, העלולים להסתיר את הפולמוס על ההכרזה של המיניסטריין הקואליציוני. „הפוליטיקה החיצונית הפעילה למען השלום“ באה מעכשיו לידי גילוי בשקידתו של טרשצ'נקו על הסגנון בנוסח הטלגרמות הדיפלומטיות שהוכנו בשבילו במשרדים הישנים. הוא היה מוחק את המלה „תביעות“ וכותב במקומה „דרישות הצדק“, ובמקום „הבטחת האינטרסים“ כתב „טובת העמים“. מיליוקוב, כותב על יורשו בחרוק-שנים כלשהו:

„המדינאים של ארצות ההסכמה ידעו, כי המונחים „הדימוקרטיים“ בטלגרמות שלו הם ויתור־מאונס שהזמן גרמו, – והתיחסו אליהם בְּרִתּוּי“.

תומא וואנדרוולדה, שבא לפני זמן־מה, לא ישבו בחבוק ידים: הם פרשו בשקידה את „טובת העמים“ בהתאם לצרכיה של אנטנטה והצליחו להוליך שולל את התמימים שבועד הפועל.

„סקובלב וצ'רנוב – הודיע וואנדרוולדה – מוחים בכל תוקף נגד כל מחשבה בדבר כריתת ברית שלום קודם זמנה (Prematurée)“.

ואין תימה שְׁרִיבו, בסמכו על העוזרים כנגדו, יכול היה בתשעה במאי להודיע לפרלמנט הצרפתי, כי הוא מתעתד להשיב לטרשצ'נקו תשובה חיובית, „ולא לותר על שום דבר“.

אכן, המושלים בכפה לא התעתדו כלל לוותר על הניתן להעשק. דוקא בימים האלה הכריזה איטליה על עצמאותה של אלבניה – ומיד פרשה עליה את כנפי חסותה. זה היה לקח טוב. הממשלה הזמנית בקשה למחות, לאו דוקא בשם הדימוקרטיה, אלא בעיקר בשם „שווי המשקל“ שהופר בבאלקאנים. אבל באפס־אונים הוכרחה לחשוך את פיה בעוד מועד.

חידוש בפוליטיקה החיצונית לא היה אלא בהתייחדות הפזיזה עם אמריקה. בידידות החדשה הזאת היו שלוש נחוויות, שחשיבותן אינה מבוטלת: שְׁמֵן של ארצות הברית לא נבאש בתועבות המלחמה, כשמן של צרפת ואנגליה; הריפובליקה שמעבר לאוקינוס נתנה לרוסיה סכויים רבים למלוות ולהספקה צבאית; ואחרון אחרון חשוב: הדיפלומטיה של וילסון – צירוף של צביעות דימוקרטית ונכלי ערמומיות – התאימה על צד היותר טוב לדרישותיה הסגנוניות של הממשלה הזמנית. וילסון שלח לרוסיה את המשלחת של הסינאטור רוט וכתב לרוסיה אגרת־רועים כדרכו, לאמור:

„אין להטיל על שום אומה בעולם מְרוּת, שאין היא רוצה לקבלה על עצמה“.

הנשיא האמריקאי לא הגדיר את מטרת המלחמה בבהירות יתירה, אבל הצורה היתה מושכת לב:

„להבטיח את שלום העולם לעתיד לבוא ואת אשרם ורווחתם של העמים להבא“.

אכן, הכל אתי שפיר! הרי לכך נתאוו טרשצ'נקו וצרטלי: אשראי חדש ומליצות סתמיות ברוח הפאציפיזם. בעזרת הראשון ובכסות האחרונות אפשר היה לשקוד על הכנת ההתקפה, שתְּבַעָה שיילוק שעל נהר סיינה, בהניפו באויר את כל שטרותיו בשצף־קצף.

כבר בי"א במאי נסע קרנסקי אל החזית כדי להתחיל את התעמולה להתקפה.

„נחשול ההתלהבות בצבא עולה וגובר“ – הודיע לממשלה הזמנית המיניסטר החדש לענייני הצבא המתלעלע בהתלהבותו מנאומיו.

בי"ד במאי מפרסם קרנסקי פקודה לצבא:

„הלוך תלכו למקום שיוליכוכום מנהיגיםכם!“

ולשם יפוי הסכויים הללו, הידועים היטב לחיילים ואינם עלולים למשוך את לבם, הוא מוסיף ואומר:

„בחודי רמחכם תשאו את השלום!“

בכ"ב במאי הודח הגינראל אלכסייב, הזהיר והמחוסר כשרון, וכמצביא ראשי נתמנה במקומו הגינראל ברוסילוב הגמיש והפעלתן יותר. הדימוקרטיה השתדלה בכל מאמצי כוחה להכין את ההתקפה, כלומר: להמיט שואה איומה על מהפכת פברואר.

* * *

המועצה היתה מוסד הפועלים והחיילים, היינו: האכרים. הממשלה הזמנית היתה מוסד הבורגנות. הועדה המקשרת היתה מוסד ההסכם. בקואליציה נעשתה המיכניקה פשוטה יותר, היא הפכה את הממשלה הזמנית עצמה לועדה מקשרת. אבל על ידי כך לא נתבטל דו־השלטון כל עיקר. היתה צרטלי חבר הועדה המקשרת או מיניסטר לעניני הדואר – לא שאלה זו הכריעה. בארץ נתקיימו שתי הסתדרויות מדיניות שאינן מצטרפות: פמליה של פקידים, ישנים וחדשים, שנתמנו מלמעלה, וגולת הכותרת שלה: הממשלה הזמנית – ולעומתה מערכת המועצות הנבחרות, שהגיעה עד הפלוגה הנדחה בחזית. שתי השיטות המדיניות הללו נסמכו על שני מעמדות נבדלים, שהתעדו לעשות חשבון היסטורי זה עם זה. בהסכמתם לקואליציה קוו הפשרנים שלאט־לאט בדרכי שלום תתבטל השיטה המועצתית. נדמה להם, כי כוח המועצות, המרוכז באישיותם, יועתק מעתה אל ממשלה רשמית. קרנסקי הבטיח לביוקנון, כי „המועצות ימותו מיתה טבעית“. עד מהרה היתה התקוה הזאת תורה רשמית למנהיגים הפשרנים. לדעתם צריך היה מרכז הכובד של החיים המקומיים להעתיק מן המועצות אל המוסדות הדימוקרטיים החדשים של ההנהגה העצמית. את מקומו של הועד הפועל המרכזי צריכה היתה לתפוס האסיפה המכוננת. הממשלה הקואליציונית התעדתה, איפוא, להיות גשר המעבר אל משטר של ריפובליקה בורגנית־פרלמנטרית.

אבל דא עקא: המהפכה לא רצתה ולא יכלה ללכת בדרך הזאת. גורלן של העיריות החדשות היה בענין זה אזהרה שאינה משתמעת לשני פנים. העיריות נתמכו על יסוד זכות הבחירה הרחבה ביותר. החיילים הצביעו ממש כאוכלוסין האזרחים והנשים ממש כגברים. במלחמה השתתפו ארבע מפלגות. „גובוֹיָה נְרָמְיָה“, כלי מבטאה של ממשלת הצאר משכבר הימים, אחד העתונים הבלתי מהוגנים ביותר בכל העולם כולו, – וזה אומר דבר מה! – עורר את הימניים, הלאומיים, האוקטובריסטים להצביע בעד הקאדטים. אבל משנתגלה רפיונם הפוליטי הגמור של המעמדות האמידים, העלו רוב עתוני הבורגנים את הסיסמה:

„הצביע ככל אשר תרצו, ובלבד שלא תצביעו בעד הבולשביקים!“

בכל העיריות והזמססבות היו הקאדטים האגף הימני, והבולשביקים – המיעוט השמאלי המתגבר והולך.

העיריות החדשות, שנבדלו מן המועצות בביאות־כוח שלימה יותר, צריכות היו, לכאורה, לזכות בהשפעה יתירה. מלבד זאת, הרי מהיותן מוסדות צבוריים־משפטיים, זכו העיריות ביתרון גדול של תמיכה ממשלתית רשמית. המיליציה, ההשברה, התחבורת העירונית, ההשכלה העממית היו באורח רשמי רשותן של העיריות. המועצות, בתורת מוסדות „פרטיים“, היו משוללות תקציב וזכויות. ואף על פי כן הוסיף השלטון להיות בידי המועצות. העיריות לא היו בעצם אלא ועדות מוניציפליות שעל יד המועצות. ושבעתים נפלאה התחרות שבין שיטת המועצות והדימוקרטיה הפורמלית, לאחר שנעשתה בהנהלתן של המפלגות (הס.ר.ים והמנשביקים) אשר משלו גם בעיריות וגם במועצות והיו סבורות, כי המועצות צריכות לפנות את מקומן לעיריות וגם ניסו לעשות בכון זה כל מה שהיה לאל ידן.

פתרונה של התופעה המופלאה הזאת, שרק מעט העמיקו בה בתוך סערת המאורעות, הוא פשוט בתכלית: העיריות, ככל מוסדות הדימוקרטיה, אינן עלולות לפעול אלא על יסוד יחסים צבוריים מוצקים, כלומר: השיטה המפורשת של הקנין הפרטי. ואלו מהותה של המהפכה – שהיא מטילה ספק ביסוד־היסודות הזה, ורק המבחן המהפכני של יחסי הכוחות המעמדיים יוכל לתרץ אותו. המועצות, למורת רוחם של מנהיגיהן, היו ההסתדרות הלוחמת של המעמדות המדוכאים, אשר התלכדו, מדעת ושלא מדעת, כדי להמיר את יסודותיו של המשטר החברתי. ואלו המוניציפליות נתנו ביאות־כוח קצובה לכל מעמדות האוכלוסין, שהופשטו בצורת אזרחים. ובתנאי המהפכה היו דומות מאד לועידה דיפלומטית, שציריה מדברים זה עם זה בלשון המותנה והצבועה, בשעה שהמחנות האויבים, שבאי כוחם נתועדו בה, מתכוננים למלחמה. בימי החולין של המהפכה הוסיפו העיריות להתקיים קיום פיקטיבי. ואלו בעת מהפכים, כל פעם שהתערבות ההמונים קבעה את מהלך המאורעות להבא, היו העיריות מתפוצצות, והאלמנטים המהויים אותן נתפגלו אלה מעבר לבאריקאדה מזה ואל מעבר לבאריקאדה מזה. ויכול היה אדם להתבונן אל התפקידים המקבילים של המועצות והעיריות במשך מאי־אוקטובר, כדי לראות מראש את גורלה של האסיפה המכוננת.

הממשלה הקואליציונית לא נזרזה לכנס את האספה הזאת. הליברלים, שהיו רוב מנין בממשלה, בניגוד לחכמת החשבון

הדימוקרטיה, לא נחפזו כלל לבוא לאסיפה המיסדת כאגף ימני חדל-אונים, כמעמדם בעיריות החדשות. המועצה המיוחדת לכנוס האסיפה המכוננת לא החלה בפעולות אלא בסוף מאי, שלשה חדשים לאחר המהפכה. יודעי-הדין הליברלים חלקו כל חוטי-שערה לט"ז חלקים, טרפו בקנקנים את כל השמרים הדימוקרטיים, התוכחו בלי הרף על זכויות הבחירה של הצבא ושקלו וטרו: המותר או אסור ליתן זכות בחירה לזוטרים, שמספרם היה מיליונים, ולבני משפחת המלך, שמספרם היה עשרות. על מועד כינוסה של האסיפה לא דברו מאומה, ככל האפשר. ובכלל היה זה חוסר-נימוס לעורר את השאלה, חוסר נימוס שרק הבולשביקים מסוגלים לו.

עברו שבועות, אבל בניגוד לתקוותיהם ונבואותיהם של הפשרנים – לא תמו המועצות לגווע. אמנם, גם הן קפאו לפעמים משום שמנהיגיהן הרדימו אותן והעבירו על דעתן, אבל עם האות הראשון המתריע על הסכנה היו מתעוררות ומוכיחות בעליל, כי הן המושלות בכפה. הס.ר.ים והמנשביקים ניסו להשבית את המועצות, אבל בכל המקרים החשובים הוכרחו להודות ברבונותן. וראיה לכך, שהכוחות המעולים של שתי המפלגות רוכזו במועצות. לעיריות ולזמסטבות נועדו אנשים שניים במעלה, טכניקים, אדמיניסטרטורים. וכן היה גם במחנה הבולשביקים. רק הקאדטים, שלא היתה להם דריסת רגל במועצות, רכזו את מיטב כוחותיהם במוסדות ההנהגה העצמית. אבל המיעוט הבורגני הנואש לא יכול היה לעשותם משענת לעצמו.

ומשום כן לא התיחס איש אל העיריה כאל מוסד שלו. את השנאה המתגברת של הפועלים אל בעלי התעשייה, של החיילים לאופיצרים, של האכרים לבעלי האחוזות אי אפשר היה להעלות לבירור גלוי בעיריה או בזמסטבו, כשם שעשו זאת איש איש בחוג שלו, – במועצות מזה, ובאסיפות,, פרטיות" של הדומא הממשלתית ובכלל במועצות של הפוליטיקאים בעלי הרכוש – מזה.

אם ננקוט את הנוסחה של מארכס, האומרת, כי הממשלה היא הועד של המעמד השליט, בהכרח נאמר, כי,, הועדים" האמתיים של המעמדות שנלחמו לשלטון היו מחוץ לממשלה הקואליציונית. לגבי המועצה, שביאות כוח בממשלה היה המיעוט, היה הדבר גלוי לעין. אבל לא פחות מזה היה ברור הדבר גם לגבי הרוב הבורגני. בנוכחותם של הסוציאליסטים לא היתה לליברלים כל אפשרות להדבר, בכובד ראש ולהלכה למעשה, בכל השאלות שהדאיגו את הבורגנות ביותר. סלוקו של מיליוקוב, מנהיגה המוסכם והודאי של הבורגנות, שמסביבו נתלכדה מפלגת הרכושנים, היה מאורע סמלי, שכן הוא הוכיח בהחלט, כי הממשלה היא נטולת-מרכז מכל הבחינות. החיים התחוללו מסביב לשני מרכזים, אחד משמאלו ואחד מימינו של הארמון המאריני.

המיניסטרים, שלא העיזו להגיד במעמד חברי הממשלה את אשר בלבם, היו חיים באטמוספירה של התחפשות. דו-השלטון, שנתכסה בקואליציה, היה לאסכולה של לב-ולב ודו-משמעויות וכל כפילות שהיא. במשך החדשים הבאים חלו בממשלה הקואליציונית כמה משברים, חילופים ותמורות, אבל תכונותיה היסודיות – רפיון וכזבים – נשתמרו בה עד יום מותה.

פרק יט³²: ההתקפה

בצבא כבפנים הארץ, לא פסקה תמורת-הכוחות הפוליטית: תחתונים השמאלו, עליונים הימינו. הועד הפועל נהפך לאט-לאט לכלי-שרת בידי אנטנטה המשמש לדכוי המהפכה – ואותה שעה הלכו ועדי הצבא, שנוסדו כביאות כוח החיילים כלפי חבר המפקדים, ונהפכו למסייעים בידי חבר המפקדים כנגד החיילים.

הרכבם של הועדים היה רב-מיני. לא מעטים היו האלמנטים הפטריוטיים, שבלבב שלם היו מְזָהים את המלחמה עם המהפכה, יוצאים בגבורה רבה להתקפה שכפוף עליהם ומתו על ענין לא-להם. בצדם עמדו גבורי-המליצה, הקרנסקיים שבפלוגה או בגדוד. ולבסוף: לא מעטים היו הזריזים והחרוצים, שהיו יושבים בועדים כדי להציל את נפשם מן החפירות והשתדלו לזכות ביתרונות. כל תנועת המונים, וביחוד בתקופתה הראשונה, מעלה בהכרח על דבשת הנחשול את כל הסוגים האנושיים הללו. רק התקופה הפשרנית היתה מופלגת בפטפטנים ובמסתגלים. אם בני האדם צרים את צורת התכנית, הרי גם התכנית צרה את צורת האדם. אסכולת הפשרנות נעשית במהפכה אסכולה של תככים ונכלי-נרגנות.

משטר דו-השלטון מנע את יצירת הכוח הצבאי. הקאדטים השתמשו בשנאת ההמונים ובהיותם בצבא הוכרחו להסב את שמם לס.ר.ים. ואלו הדימוקרטיה לא יכלה לחדש את הצבא, כשם שלא יכלה ליטול את השלטון בידיה: הא בהא תליא. כמדורש-פליאה, השופך אף על פי כן אור בהיר על המצב, מציין סוחאנוב את העובדה, כי הממשלה הזמנית לא סדרה בפטרואגרד אפילו תהלוכת-טקס אחת לצבא: הליברלים והגינראלים לא רצו שהמועצה תשתתף בטקס, אבל הבינו היטב, כי בלי המועצה לא יתכן הטקס.

חבר האופיצרים רמי המעלה נצטרפו אל הקאדטים – בצפיתם ליום בו יוכלו להרים ראש מפלגות ריאקציוניות יותר. המשכילים הבורגנים-זעירים יוכלו להעמיד לצבא אופיצרים רבים מן הפחותים במעלה, כשם שהעמידום בימי הצאריזם. אבל הם לא היו מסוגלים ליצור חבר מפקדים בדמותם ובצלמם, מכיון שלא היו להם דמות וצלם משלהם. כל מהלך המהפכה להבא הוכיח, כי אפשר לקבל חבר-מפקדים מן המוכן מאת מעמד האצילים או הבורגנים, כמעשה אשר עשו הלבנים, או להעלותו ולחנכו על פי הבחירה הפרולטרית, כמעשה הבולשביקים. הבורגנים-הזעירים היו קרחים מכאן ומכאן. הם הוכרחו לשדל את אלה ואת אלה, לפייס, להתחנן, לרמות – ואם העלו חרס בידם, היו מוסרים את השלטון לחבר האופיצרים הריאקציונרים, כדי שילמדו את העם פרק

בזה אחר זה נתגלו נגעי החברה הישנה וערערו את הצבא. השאלה הלאומית לצורותיה – ורוסיה היתה מופלגת בהן – הלכה הלך ודבוק בהמון החיילים, שיותר ממחציתם היו לא וליקורוסים. המשטמות הלאומיות נשתלבו ונצטלבו ככוונים שונים עם המשטמות המעמדיות. הפוליטיקה של הממשלה בשטח הלאומי, כבכל שאר השטחים, היתה הססנית, מסובכת, ולפיכך נראתה כזבנית כפלים. גינראלים אחדים היו מתרצים לגושים לאומיים, כגון,, הגדוד המושלימי בעל המשמעת הצרפתית“ שבחזית הרומנית. אמנם, הפלוגות הלאומיות החדשות היו על פי רוב איתנות יותר מפלוגות הצבא הישן, שִׁפְן נוסדו ברעיון חדש וחסו בצל דגל חדש. אבל הלכוד הלאומי הזה לא עמד בתקפו ימים רבים: השתלשלותה של מלחמת המעמדות ערערתו במרוצת הזמן. אבל עצם הפרוצס של הגושים הלאומיים, שהתעתד להקיף מחצית מן הגייסות, גרם שהצבא היה בבחינת נוזלין, באשר הוא פורר את הפלוגות הישנות בטרם נצטרפו הפלוגות החדשות. אכן, בכל אשר פנו היתה הרעה לנגד פניהם.

מיליוקוב כותב בספר ההיסטוריה שלו, כי הצבא נחרב מפאת,, המחלוקת שבין אידיאות המשמעת הצבאית: המהפכנית והנורמאלית, שבין,, הדימוקרטיזציה“ של הצבא ובין שמירת כשרונה לערוך מלחמה. ואגב: המשמת,, הנורמלית“ פירושה – זו שהיתה נוהגת בימי הצאריזם. לכאורה, צריך היה ההיסטוריון לדעת, כי כל מהפכה גדולה היתה ממיטה כליה על הצבא הישן לא במחלוקת העיקרים המופשטים של המשמעת אלא בהתנגשות המעמדות החיים. המהפכה אינה מונעת משמעת חמורה, אדרבא: היא יוצרת אותה. אלא שאת המשמעת הזאת לא יוכלו לקבוע באי כוח המעמד שמוגר במהפכה.

„הרי עובדה גלויה היא – כתב בכ"ו בספטמבר גרמני חכם לחברו – כי צבא פרוע וערעורה הגמור של המשמעת היו התנאי והתוצאה לכל מהפכה מוכתרת בנצחון“.

כל האנושיות אישרה את החוק הפשוט הזה, שאינו מוטל בספק. אבל לא רק הליברלים, אלא גם הסוציאליסטים הרוסים, שמהפכת 1905 עמדה להם מאחוריהם, לא הבינו את הדבר, אף על פי שפעמים רבות הכריזו, כי שני הגרמנים, שאחד מהם הוא פרידריך אנגלס והשני קארל מארכס, הם מוריהם ורבותיהם. המנשביקים האמינו בלבב שלם, כי הצבא, שחולל את המהפכה, ימשיך את המלחמה הישנה בהנהלתם של המפקדים הישנים. והאנשים הללו כינו את הבולשביקים בתואר אוטופיסטים.

במועצת המפקדה שנערכה בראשית מאי ציין הגינראל ברוסילוב בדיוק נמרץ את הרכבו של חבר המפקדים: 15–20% הסתגלו אל הסדרים החדשים מתוך שכך היתה דעתם; חלק מן האופיצרים החל להחניף לחיילים ולעוררם כלפי חבר המפקדים; והרוב, קרוב ל-57%, לא יכול היה להסתגל, נפגע, נחבא אל כליו בבלי דעת מה לעשות. מלבד זאת היה רוב מנינם ורוב בנינם של האופיצרים בלתי מוכשר בהחלט מבחינה צבאית דוקא.

בהתייעצותם עם הגינראלים השתדלו קרנסקי וסקובלב לכפר את עוון המהפכה,, הנמשכת – אוי ואבוי!“ – מן ההכרח היה להתחשב בה. והגינראל גורקו מן המאה השחורה הטיף מוסר למיניסטרים, לאמור:

„אתם אומרים: ‘המהפכה נמשכת’. שמעו לנו... הפסיקו את המהפכה והניחו לנו, לאנשי הצבא, להשלים את המוטל עלינו“.

קרנסקי יצא מכליו בשאפו את קרבת הגינראלים, עד שאחד מהם, קורנילוב גבור החיל, כמעט החניקו בחבוקים.

הפשרנות בימי מהפכה היא פוליטיקה של התלבטות קדחתנית ממעמד למעמד. קרנסקי היה בחזקת התלבטות שנתלבשה בדמות הגוף. בהתיצבו בראש צבא, שקיומו לא יתכן כלל באין משטר ברור ומסוים, היה קרנסקי כלי המשחית שלו. דניקין מפרסם רשימה מאלפת של חילופי גברי במפקדה הראשית, שלא התאימו לקו, אם כי, בעצם, לא ידע איש, ופחות מכולם קרנסקי, היכן הוא הקו הזה. אלכסייב הדיח את מצביא החזית רוזסקי ואת מפקד הצבא ראדקוֹדְמיטרייב על רפיונם ועל ויתורם לועדים. משום נימוקים מעין אלה סלק ברוסילוב את יודניץ שנתבהל. קרנסקי פטר את אלכסייב עצמו ואת מצביאי החזית גורקו ודראגומירוב על שהתנגדו לדימוקרטיזציה של הצבא. משום נימוק זה הדיח ברוסילוב את הגינראל קאלדין, ואחר כך הודח בעצמו על שויתר לועדים יותר מדי. קורנילוב, שהיה מפקד מחוז פטרוגראד, הודח ממשרתו על שלא היה יכול להשלים עם הדימוקרטיה. הפיטורין הללו לא מנעו את מנויו כמצביא החזית ואחר כך גם כמצביא ראשי. דניקין הודח ממשרת ראש המפקדה של אלכסייב על נטיתו הפיאודלית הגלויה, ולא ארכו הימים והוא נתמנה מצביא ראשי בחזית המערבית. ה,,רצוא ושוב“ הזה, – שהעיד, כי היושבים ראשונה במלכות אינם יודעים את מבוקשם, – ירד בשלבים למטה, עד הפלוגה, והחיש את חורבן הצבא.

הקומיסארים דרשו מהחיילים שיכנעו לאופיצרים, ובעצמם לא האמינו בהם. בעצם ההתקפה, בישיבת המועצה במוהילב, במקום חנייתו של המפקדה הראשית, בנוכחותם של קרנסקי וברוסילוב – הודיע אחד מחברי המועצה:

„88% מן האופיצרים שבמפקדה הראשית מביאים בפעולותיהם את סכנת ההתפרצויות הקונטר־מהפכניות“.

הדבר היה בחזקת סוג גלוי לחיילים. היתה להם האפשרות להכיר את האופיצרים שלהם עד המהפכה.

רעיון אחד בחילוף נוסחאות הביעו הודעותיו של חבר המפקדים מלמטה למעלה, במשך כל חודש מאי:

„היחס אל ההתקפה הוא שלילי בדרך כלל, ובחיל הרגלים ביחוד“.

ולפעמים באה תוספת־דברים:

„משהו טוב מזה היחס בחיל הרכב, ומעודד למדי – בארטילריה“.

בסוף מאי, כשהגייסות יצאו להתקפה, טלגרף הקומיסאר הממונה על הגיס השביעי לקרנסקי, לאמור:

„הגדוד המ"ח שבדיביזיה הי"ב יצא לקרב כולו כמות שהוא. הגדודים מ"ה ומ"ו – כדי המחצית; הגדוד המ"ז מסרב לצאת להתקפה. מגדודי הדיביזיה הי"ג יצא לקרב הגדוד החמישים כמעט כולו כמות שהוא. הגדוד הנ"א מבטיח לצאת למלחמה מחר; הגדוד המ"ט לא יצא אם כי לא ניתנה לו פקודה, והגדוד הי"ב סרב לצאת ואסר את האופיצרים“.

מעין זה היה המצב כמעט בכל מקום. על הודעתו של הקומיסאר באה תשובת הממשלה, לאמור:

„לצרף מחדש את הגדודים מ"ה, מ"ו, מ"ז ומ"ב. את האופיצרים והחיילים שעוררו לאי־משמעת להועיד למשפט“.

הדברים נאמרו בקצף, אבל לא הפילו אימה. החיילים, שלא רצו להלחם, לא נתבהלו מפני חילופי גברי בגדודים ובמשפט. בשעת עלית הגדודים היה הכרח לעתים קרובות להשליח פלוגה בפלוגה. מטה־הזעם היו על פי רוב הקוזקים, כבימי הצאר. אלא שהפעם הנהיגום הסוציאליסטים: הרי המדובר היה על הגנת המהפכה.

בד' ביוני, פחות משבועים לפני ראשית ההתקפה, הודיע ראש המפקדה:

„החזית הצפונית שרויה עדיין בתסיסה, ההתאחוות נמשכת, היחס אל ההתקפה בחיל הרגלים הוא שלילי... בחזית המערבית אין המצב ברור. בחזית הדרומית־מערבית מורגש שינוי־מה לטובה... בחזית רומיניה אין להרגיש ביותר את השינוי לטובה, חיל הרגלים מסרב להתקוף“...

בי"א ביוני 1917 כותב מפקד הגדוד הס"א:

„לי ולאופיצרים אין ברירה אלא להמלט על נפשנו, כי הנה בא מפרטורגראד חייל מהגונדה החמישית, לנינאי... רבים מטובי החיילים והאופיצרים כבר נמלטו...“

ביאתו של לנינאי אחד דיה להניס את חבר האופיצרים. ברור הדבר, כי החייל שבא היה בבחינת גביש ראשון בתמיסה הרוויה. אלא שאין לשער, כי המדובר הוא דוקא על בולשביק. בימים ההם היו המפקדים מכנים בשם לנינאי כל חייל שהעז יותר מאחרים להרים קולו נגד ההתקפה. רבים מן ה„לנינאים“ הללו עדיין האמינו בלבב שלם, כי לנין הוא שליחו של וילהלם. מפקד הגדוד הס"א ניסה להפיל על חייליו את אימת הממשלה ועונשיה. אחד החיילים קרא:

„מגרנו את הממשלה הקודמת, מגר נמגר גם את קרנסקי“.

אלה היו דבורים חדשים. הם עלו מתעמולתם של הבולשביקים וגם הרחיקו לכת ממנה.

מטעם צי הים השחור, שהיה נתון להשפעתם של הס.ר.י, ובניגוד לאנשי קרונשטאדט נחשב למעוזו של הפטריוטיזם, נשלחה עוד בסוף אפריל משלחת מיוחדת בת 300 איש, ובראשם סטודנט זריז, באטקין שמו, שהיה מתקשט בבגדי מלחים. במשלחת הזאת היה הרבה מחג המסכות. אבל היתה בה גם התלהבות היוצאת מן הלב. המשלחת הפיצה על פני הארץ את רעיון המלחמה עד הנצחון, אבל משבוע לשבוע גדלה ההתנגדות בתוך קהל השומעים. מלחי הים השחור היו מנמיכים קמעא־קמעא את קולם בהטפה להתקפה, ואותה שעה באה לסיבסטופול משלחת מטעם הצי הבאלטי כדי להטיף לשלום. אנשי הצפון הצליחו בדרום יותר מאנשי הדרום בצפון. בהשפעת מלחי קרונשטאדט התחילו מלחי סיבסטופול בח' ביוני לפרק את הנשק מעל חבר המפקדים ולאסור את האופיצרים השנואים ביותר.

בישיבת ועידת המועצות, בט' ביוני, שאל טרוצקי:

„איך קרה הדבר, שבצי הים השחור, – זה הצי למופת, אשר הפיץ על פני הארץ משלחות פטריוטיות, אשר הוא קן הפטריוטיזם המאורגן, – יכלה להתלקח בשעת חירום כזאת התפרצות מסוג זה? מה אנו למדים מעובדה זו?“

תשובה לא ניתנה לו.

העדר ההנהגה וחסרון הראשות בצבא דכדכו את הכל, – את החיילים, המפקדים ואנשי הועדים. הכל שאפו בקוצר רוח לאיזה מוצא. העליונים סברו, כי ההתקפה תכריע את האנדרלמוסיה ותעמיד את הדברים על בורים. מבחינת צדקה הסברה הזאת. אם בפטרוגרד היו צרטלי וצ'רנוב מלמדים סניגוריה על ההתקפה, על פי כל סלסולי המליצה הדימוקרטית, – הרי בחזית הוכרחו אנשי הועדים, שכם אחד עם חבר האופיצרים, לקדש מלחמה על המשטר החדש בצבא, שבלעדיו לא תתכן המהפכה, אלא שמציאותו סתרה את המלחמה. תוצאות המהפך הזה נתנו עד מהרה את אותותיהן.

„מיום ליום היו חברי הועדים מימינים במדה ניכרת, – מספר אחד מקציני הים, – אבל הימנה זו מיעטה את כוח השפעתם על המלחים והחיילים“.

והרי המלחמה הצריכה דוקא חיילים ומלחים.

בהסכמת קרנסקי החל ברוסילוב לכונן פלוגות-התקפה, של מתנדבים, ועל ידי כך הודה בגלוי, כי אין הצבא מוכשר לערוך מלחמה. למעפול הזה נצטרפו מניה וביה אנשים מכל המינים, על פי רוב אבאנטוריסטים, כגון הקאפיטאן מוראביוב, שברבות הימים, לאחר מהפכת אוקטובר, נתגלגל אל הס.ר.ים השמאליים, כדי לבגוד אחר כך, לאחר סדרה של מעשים נסערים ומצוינים במינם, בשלטון המועצתי וליהרג בכדור-מות – ספק של הבולשביקים, ספק של עצמו. למותר הוא לציין, כי האופיצרים הקונטר-מהפכנים עטו, כמוצאי שלל רב, אל הרעיון בדבר פלוגות ההתקפה, לעשותן צורה רשמית לגיוס כוחותיהם. אלא שהרעיון הזה לא עורר כל הד בקרב המוני החיילים. נשים המשתוקקות למאורעות יסדו פלוגות-נשים בשם „פרשי המות השחורים“. אחת הפלוגות הללו היתה באוקטובר כוחו המזוין האחרון של קרנסקי בהגנה על ארמון החורף. אבל כל אלה לא יכלו לסייע למיגור המיליטריזם הגרמני אלא במדה מועטת מאד. ואלו השאלה הועמדה דוקא בצורה זו.

ההתקפה, שהמפקדה הראשית הבטיחה לארצות ההסכמה לעשותה בראשית האביב, נדחתה משבוע לשבוע. עכשיו התנגדה אנטנטה בהחלט לדחויים. כדי לכפות על רוסיה התקפה לאלתר לא פסלה אנטנטה שום אמצעי ותחבולה. יחד עם השבעות הפתטיות של וואנדרוולדה באו גם איומים בדבר הפסקת המשלוח של צרכי המלחמה. הצי האיטלקי הראשי במוסקבה הודיע לעתונות, לא האיטלקית אלא הרוסית, כי אם תכרות רוסיה ברית שלום מובדלת, יניחו ממשלות ההסכמה ליאפאן שתעשה כאות נפשה בסיביריה. העתונים הליברלים, שיצאו לאור לא ברומא אלא במוסקבה, פרסמו בהתלהבות פטרוטית את האיומים החצופים, ופרשים כאלו הם מכוונים לא אל השלום המובדל אלא אל דחית ההתקפה.

ממשלות ההסכמה לא היו איסטינסות גם בבחינות אחרות: הן שלחו, למשל, ביודעים ארטילריה מקולקלת – 35 מכלי היריה שנתקבלו מחו"ל לא עמדו בפני יריה מתונה משך שבועים. אנגליה צמצמה את האשראי. לעומת זאת אמריקה, האפיטרופוס החדש, נתנה לממשלה הזמנית, שלא בידיעת אנגליה, אשראי בשיעור 75 מיליון דולאר על סמך ההתקפה העתידה לבוא.

הבורגנות הרוסית תמכה במעשי העושק של ממשלות ההסכמה ושקדה בהשתוללות על התעמולה להתקפה – ומאידך גיסא לא נתנה אמון בהתקפה הזאת בסירובה לחתום על מלוה החופש. בינתיים השתמשה המונרכיה הממוגרת בהזדמנות שבאה לידי להזכיר את מציאותה: בתזכיר שנשלח על שם הממשלה הזמנית הביעו בני משפחת רומאנוב את רצונם לחתום על המלוה, אבל הוסיפו, כי „שיעור החתימה יהא תלוי בהחלטת אוצר הממשלה לקצוב כסף למחית משפחת המלך“. את כל הדברים האלה קרא הצבא, שידע, כי רוב חברי הממשלה הזמנית, כרוב האופיצרים רמייהמעלה, מוסיפים לקוות להחזרת-המונרכיה ליושנה.

למען האמת יש לציין, כי לא כל אנשי המחנה של מדינות ההסכמה סברו כוואנדרוולדה, תומא וקאשן, שדחפו את הצבא הרוסי אל עברי פי פחת. היו גם קולות שהזהירו על כך.

„הצבא הרוסי אינו אלא חזית-בנין – אמר הגינרל פטן – והוא יחרב אם רק ימוש ממקומו“.

ברוח זו דברה, למשל, המשלחת האמריקאית, אבל כוונות אחרות הכריעו את הכף. צריך היה לחבט את נשמתה של המהפכה.

„ההתאחוות הגרמנית-רוסית – מסביר פינלבה לאחר זמן – עשתה שמות (faisait de tels ravages), ולהניח את הצבא הרוסי שיעמוד בלי נוע הרי זה להמיט עליו את סכנת ההתננות המהירה“.

הכנת ההתקפה בקו הפוליטי נעשתה ע"י קרנסקי וצרטלי, שהסתירו תחילה את הדבר גם מחבריהם לדעה הקרוכים ביותר. בשעה שהמנהיגים, הבלתי בקיאים די צרכם במהלך הענינים, הוסיפו לדבר כמות על הגנת המהפכה, היה צרטלי מגביר את דרישתו להכין את הצבא לפעולות אקטיביות. יותר מכולם האריך בהתנגדותו, – כלומר: מתוך גנדרנות, – צ'רנוב. בישיבת הממשלה הזמנית, ב"ז במאי, חקרו בשקידה רבה את „המיניסטר הכפרי“ לדעת: הנכון הדבר, כי בדברו במיטינג, לא הביע את ההסכמה הדרושה בשאלת ההתקפה. נתברר, כי צ'רנוב אמר בזו הלשון:

„לי, לפוליטיקאי, אין ענין ההתקפה נוגע, זהו מענינם של האיסטרטגים בחזית“.

האנשים הללו שחקו בשחוק,,שמשון העור" בשאלת המלחמה, כמו בשאלת המהפכה. אבל – עד בוא מועד.

הכנת ההתקפה נעשתה, כמובן, בלויית מלחמה נמרצת בבולשביקים. עדיין הוסיפו להאשימם בשאיפה לכריתת ברית-שלום מובדלת. ההשערה, כי השלום המובדל יהיה המוצא היחיד, היתה צפונה בעצם המצב, כלומר, ברפיונה ובדלדולה של רוסיה לעומת שאר הארצות הלוחמות. אבל איש לא שער עדיין את כוחו של הגורם החדש: המהפכה. הבולשביקים היו סבורים, כי להמנע מסכויי השלום המובדל אי אפשר אלא אם כן לעומת המלחמה יוצגו, בעוז ובהחלטה גמורה, כוחה וסמכותה של המהפכה. לשם כך מן ההכרח היה להפר קודם כל את הברית עם הבורגנות הפנימית. ב-9 ביוני הכריז לנין בוועידת המועצות:

„האומר, כי אנו שואפים לשלום מובדל אינו אלא בדאי. אנו אומרים: אין לכרות ברית שלום עם הרכושנים באשר הם, וקודם כל – עם הרכושנים הרוסים. ואלו הממשלה הזמנית כרתה ברית-שלום מובדלת עם הרכושנים הרוסים. הלא ברית-שלום מובדלת זו!“

„מחיאות כפים“ – מציין הפרוטוקול. אלה היו מחיאות-כפים של מיעוט קטן בוועידה. ודוקא משום כן – נלהבות כל כך.

בועד הפועל – אחדים לא מצאו די עוז בנפשם, ואחרים בקשו לחסות בצל מוסד מוסמך יותר. ברגע האחרון הוחלט להודיע לקרנסקי, כי לא כדאי לתת פקודה בדבר ההתקפה עד שהשאלה תפתר בוועידת המועצות.

בהודעת סיעת הבולשביקים בישיבתה הראשונה של הוועידה היה כתוב, כי „ההתקפה עלולה לפרוע את הצבא, שכן היא מפרידה בין חלקיו השונים“ וכי „הוועידה צריכה להשיב אחור תיכף ומיד את לחץ הקונטר-מהפכה או ליטול על עצמה בהחלט ובגלוי את האחריות לפוליטיקה זו“.

החלטת ועידת המועצות לטובת ההתקפה לא היתה אלא פורמליות דימוקרטית. הכל היה מוכן מראש. הארטילריסטים כוננו זה כבר את כלי היריה שלהם כלפי עמדות האויב. בפקודה לצבא ולצי שפרסם קרנסקי בט"ז ביוני, בהסתמכו על המצביא הראשי „המנהיג המוכתר בנצחונות“, הוא מוכיח את הכרחותה של „המכה התכופה והנצחית“ ומסיים בזו הלשון:

„אני מצוה לכם – קדימה!“

במאמר, שנכתב לפני ההתקפה והסביר את הודעת הסיעה הבולשביסטית בוועידת המועצות, כתב טרוצקי:

„הפוליטיקה של הממשלה מונעת מעיקרה את אפשרות הצלחתן של מערכות-הקרב. התנאים החמריים של ההתקפה גרועים בהחלט. ארגון ההספקה מעיד על חורבן משקי כללי, שהממשלה בהרכבה הקיים אינה מסוגלת לעשות לתקנתו מעשה ראדיקלי כלשהו. התנאים הרוחניים של ההתקפה גרועים שבעתים. הממשלה... הוכיחה לצבא... כי אין היא מוכשרת לקבוע את הפוליטיקה של רוסיה אלא על דעתן של ממשלות ההסכמה האימפריאליסטיות. והתוצאה היתה בהכרח התנוונותו הבלתי פוסקת של הצבא... הבריחה מן הצבא... בתנאים הקיימים... שוב אינה פרי רצונו הפגום של הפרט, אלא פועל-יוצא מקוצר-ידיה הגמור של הממשלה ללכד את הצבא המהפכני באחדות-המטרה הפנימית...“

„הממשלה אינה מעיזה – מוכיח בעל המאמר להלן – לבטל מיד את זכות הקנין הפרטי של בעלי האחוזות, כלומר: להתקין את התקנה היחידה העלולה להוכיח לאכר הנחשל ביותר, כי המהפכה הזאת היא מהפכה שלו“...

ובעל המאמר מסיים ואומר: בתנאים האלה, החמריים והרוחניים, עתידה ההתקפה לקבל בהכרח אופי של אוואנטורה.

חבר המפקדים, רובם ככולם, סברו, כי ההתקפה, הצפויה לכשלון מבחינה צבאית, לא באה אלא מתוך כוונות פוליטיות.

דניקין סייר את החזית שהופקדה בידו והודיע לברוסילוב:

„בהצלחת ההתקפה איני מאמין לחלוטין“.

תוספת נימוק לכשלון ההתקפה היתה פסלנותו של חבר המפקדים גופא. סטאנקביץ, אופיצר ופאטריוט, מעיד, כי ההכשרה הטכנית של ההתקפה מנעה את אפשרות הנצחון ללא קשר אל מצבו המוסרי של הצבא:

„ארגון ההתקפה היה למטה מכל בקורת“.

אל מנהיגי מפלגת הקאדטים באה משלחת אופיצרים, ובראשה נשיא אגודת האופיצרים הקאדט נובוסילצב, והזהירה, כי ההתקפה עתידה להכשל ולא תביא אלא לידי השמדת הפלוגות הטובות ביותר. השלטון העליון דחה את המזהירים בקש:

„היתה תקוה, – אומר ראש המטה של המפקדה, הגנייראל הריאקציוני לוקומסקי, – כי ראשית הקרבות המצליחים תביא לידי שינוי הפסיכולוגיה בהמון, והמפקדים יוכלו לשוב וליטול את המושכות שהוצאו מידיהם“.

אכן, זה היה עיקר הכוונה: לשוב וליטול את המושכות.

בהתאם לתכנית שנקבעה מראש, הוחלט לכוון את המכה הנצחת כלפי לבוב בכוחות החזית הדרומית-מערבית. על החזית הצפונית והמערבית הטילו תפקידי-עזר. הוחלט להתחיל את ההתקפה בכל החזיות בבת אחת. עד מהרה נתברר, כי התכנית הזאת אינה בהחלט לפי כוחה של המפקדה. על כן הוחלט להוציא לקרב חזית אחרי חזית, ולהתחיל מן החזיות השניות במעלה. אבל נתברר, כי התכנית הזאת אינה בגדר האפשרות.

„אז – אומר דניקין – החליטה ההצבאה הראשית להסתלק מכל תכניות אסטרטגיות והוכרחה להניח לכל חזית שתתחיל בפעולות במדת הכשרתה“.

הכל הופקד בידי שמים. ורק האיגוןין של המלכה חסרו. ניסו להביא במקומם את האיגוןין של הדימוקרטיה. קרנסקי היה נוסע מחזית לחזית, מעורר, מברך. ההתקפה החלה: בט"ז ביוני – בחזית הדרומית-מערבית; בז' ביולי – בחזית המערבית; בח' ביולי – בחזית הצפונית; בט' ביולי – בחזית הרומנית. צאתן של שלש החזיות האחרונות, שהיתה בעצם פיקטיבית, חלה כבר בראשית חורבנה של החזית היסודית: הדרומית-מערבית.

קרנסקי הודיע לממשלה הזמנית:

„חג גדול היום למהפכה. ב"ח ביוני יצא הצבא הרוסי המהפכני להתקפה בהתלהבות עצומה“.

„קם והיה המאורע הכביר שקוינו לו – כתב עתון הקאדטים „ריץ“ – אשר החזיר מיד את המהפכה הרוסית לימיה הטובים“.

ב"ח ביוני דקלם הישיש פליחנב לפני קהל הפאטריוטים המפגינים לאמור:

„אזרחים! אם אשאלכם: מה היום? ועניתם לי: היום יום שני בשבת! אבל זוהי טעות: היום יום ראשון, יום ראשון לארצנו ולדימוקרטיה של כל העולם כולו. רוסיה, אשר פרקה את עול הצאריזם, החליטה לפרוק גם את עול האויב“.

וביום ההוא אמר צרטלי בועידת המועצות:

„דף חדש נפתח בדברי הימים של המהפכה הרוסית הגדולה... לא רק הדימוקרטיה הרוסית צריכה לברך את נצחונות הצבא המהפכני שלנו, אלא גם... כל השואפים באמת לקדש מלחמה על האימפריאליזם“.

הדימוקרטיה הפטריוטית פתחה את כל ברזיה.

בינתיים הפיצו העתונים בשורה טובה:

„הבורסה בפאריס מקדמת בברכה את ההתקפה הרוסית על ידי העלאת השער של כל ניירות-הערך הרוסיים“.

הסוציאליסטים ניסו לקבוע את יציבותה של המהפכה על פי שער הכספים. אבל ההיסטוריה מלמדת אותנו, כי כל שירע למהפכה, ייטב לבורסה.

את הפועלים ואת חיל המצב של המטרופולין לא תקף אפילו לשעה קלה בולמוס הפטריוטיזם שהולהב באופן מלאכותי. במתו הוסיפה להיות בנבסקי פרוספקט.

„יצאנו אל נבסקי – מספר בזכרונותיו החייל צ'ינינוב – ונסינו להטיף נגד ההתקפה. כאן התנפלו עלינו הבורגנים במטריותיהם... היינו תופסים בורגנים, מושכים אותם אל הקסרקטים... ואומרים להם, כי מחר יִשְׁלחו אל שדה הקטל“.

אלה היו סימנים ראשונים להתפרצותה של מלחמת-האזרחים המתרגשת לבוא: ימי יולי ממשמשים ובאים.

בכ"א ביוני החליט גדוד התותחנים באסיפתו הכללית:

„להבא לא נוסף לשלוח פלוגות לחזית, אלא אם כן תהיה המלחמה בעלת צביון מהפכני“...

על דברי האיום לפרק את הגדוד, השיבה האסיפה, כי היא לא תמנע מלמגר את „הממשלה הזמנית ושאר ההסתדרויות התומכות בה“. שוב אנו שומעים כאן צלילי איום, המקדימים הרבה את תעמולת הבולשביקים.

הכרוניקה של המאורעות מציינת בכ"ג ביוני:

„פלוגות הצבא השני כבשו את הקו הראשון והשני של חפירות האויב“.

ובצדה:

„בבית החרושת של באראנובסקי (ששת אלפים פועלים) נערכו בחירות חדשות למועצה הפטרוגרדית. במקום שלשה ס.ר. יים נבחרו שלשה בולשביקים“.

עם סוף החודש נשתנתה צורתה של המועצה הפטרוגרדית במדה ניכרת. אמנם, בעשרים ביוני קבלה המועצה החלטה לקדם בברכה את הצבא המתקיף, אבל – באיזה רוב? 472 נגד 271 ו-39 נמנעים. זהו יחס־כוחות חדש לגמרי, שעד כה לא ראינוהו. הבולשביקים, יחד עם כתות קטנות של מנשביקים וס.ר. יים שמאליים, הנם כבר שתי חמישיות של המועצה. משמע, כי המתנגדים להתקפה הם רוב מוחלט בבתי החרושת ובקסרקטים.

המועצה הגלילית בוויבורג קבלה בכ"ד ביוני החלטה, שכל דבריה כמסמרות נטועים בקורנס גדול:

„אנו... מוחים נגד האוונטורה של הממשלה הזמנית, המסדרת התקפה למען החוזים העשקניים... ואת כל האחריות לפוליטיקה זו של התקפה אנו מטילים על הממשלה הזמנית ועל המפלגות התומכות בה – המנשביקים והס.ר. יים“.

גליל ויבורג, שנדחה לאחר מהפכת פברואר אל השער האחורני, יוצא עכשיו בבטחון קדימה. בגליל ויבורג כבר שלטו הבולשביקים שלטון מוחלט.

עכשיו היה הכל תלוי בגורל ההתקפה, כלומר: בחיילים שבחפירות. מה הן התמורות, שחוללה ההתקפה בהכרת האנשים אשר נועדו לעשותה? נפשם כלתה אל השלום. והנה דוקא את כלות־הנפש הזאת הצליחו השליטים להפוך במדת־מה לנכונות להתקפה, על כל פנים: אצל חלק מן החיילים, ולא לאורך ימים.

לאחר המהפכה קו החיילים, כי בקרוב יכרות המשטר החדש את ברית השלום, ועד בוא המועד היו מוכנים לשמור על החזית. אבל השלום לא בא. החיילים החלו לנסות ול„התאחוות“ עם הגרמנים והאוסטרים, – במקצת בהשפעתם של הבולשביקים, ובעיקר מתוך בקשת דרכי שלום משלהם. אבל הגזירות הגלויות על ההתאחוות באו מכל צד ועבר. מלבד זאת, נתברר, כי החיילים הגרמנים רחוקים עדיין מפריקת עול האופיצרים מעליהם. וההתאחוות, שלא הביאה את השלום, נתמעטה מאד.

בינתיים היתה בחזית שביתת־נשק למעשה. הגרמנים השתמשו בה לשם העתק חיילים אל החזית המערבית. החיילים הרוסים ראו, איך נתרוקנו חפירות־האויב, איך סולקו המקלעות, איך הוסעו התותחים. והוא ששימש יסוד להכשרה המוסרית להתקפה. לחיילים אמרו, כי האויב נחלש לחלוטין, כי כוחותיו אזלו, כי מצד מערב מעיקה עליו אמריקה, וכי דחיפה קטנה מצדנו דיה לפורר את חזית האויב – והשלום יותן לנו. השליטים לא האמינו בדבר הזה אפילו שעה קלה. אבל הם שיערו, כי כיון שיכניס הצבא את ידו למכונת המלחמה, שוב לא יוכל להוציאה מתוכה.

לאחר שהמטרה לא הושגה, לא על ידי הדיפלומטיה של הממשלה הזמנית ולא על ידי ההתאחוות, החל חלק מן הצבא נוטה אל הדרך השנייה: מתן דחיפה, שבה תִשָּׁבֵר המלחמה עד בלתי שריד. אכן, בזו הרוח תאר בוועידת המועצות אחד מצירי החזית את הלך־רוחו של הצבא:

„בשעה זו עומדת לפנינו החזית הגרמנית המדולדלת, עכשיו אין לפנינו תותחים, ואם נצא לקרב ונהדוף את האויב, השג נשיג את השלום המקווה“.

אמנם, לכתחילה נראה האויב כאילו תש כוחו באמת, כי הוא לא השיב מלחמה, שההתקפה, אגב, לא יכלה לעוררה כלל. אבל האויב לא נתפורר, הוא רק שינה את מערכותיו ונתרכז. החיילים הרוסים העמיקו לכת 2–3 קילומטרים קדימה, ולעיניהם נתגלתה תמונה, הידועה להם היטב מן הנסיון של השנים הקודמות: האויב חכה להם בעמדותיו החדשות, המבוצרות. וכאן נתברר, כי אם אמנם הסכימו החיילים לתת דחיפה אשר תחיש את השלום, הרי במלחמה לא רצו לחלוטין. הם נמשכו אליה בכוח הכפייה והלחץ המוסרי ובעיקר בכוח המרמה – ומשום כן פנו עורף ביתר מרירות.

לאחר הכשרה ארטילרית אדירה וכבירה, שלא היתה דוגמתה אצל הרוסים, – אומר ההיסטוריון הרוסי, כותב קורותיה של המלחמה העולמית, הגינראל זאינוצ'קובסקי, – כבשו הגייסות את עמדות האויב, בלי אבדת אדם כמעט, וסרבו ללכת הלאה. החלה בריחה כללית ופלוגות שלמות נסתלקו מעמדותיהן.

העסקן האוקרייני דורושנקו, מי שהיה קומיסאר מטעם הממשלה הזמנית בגאליציה, מספר, כי לאחר כבוש הערים גאליץ' וקאליש

„נעשו בעיר קאליש פרעות איומות באוכלוסין, האוקריינים והיהודים – בפולנים לא נגעו. את הפרעות נהלה יד מנוסה שהיתה

מורה דוקא על המוסדות התרבותיים של האוקריינים”.

בפרעות השתתפו הפלוגות,, המצוינות, שלא נתפקרו במהפכה” ונבחרו בהקפדה יתירה למלחמת־התקפה, וביחוד גילו כאן את פרצופם מנהיגי ההתקפה, המפקדים הותיקים מימי הצאר, פורעי הפרעות המנוסים.

בתשעה ביוני טלגרפו הועדים והקומיסארים של הצבא השני אל הממשלה, לאמור:

„התקפת הגרמנים, שהחלה בששה ביולי בחזית הצבא השני, מתגברת והופכת לאסון שאין לשערו... בהלך הרוח של הפלוגות, שזה לא כבר יצאו לקרב במאמציו הגבוריים של המיעוט, חל שינוי מן הקצה אל הקצה וסופו אבדון. התלהבות ההתקפה פגה עד מהרה. רוב הפלוגות מתנוונות והולכות. לשלטון ולמשמעת אין זכר, ההשפעה והשדולים ניטל כוחם, – כתשובה עליהם באים דברי איומים, ולפעמים ירית רובה”.

מצביא החזית הדרומית מערבית פרסם, בהסכמת הקומיסארים והועדים, פקודה לירות בבורחים.

בשנים עשר ביולי חזר מצביא החזית המערבית דניקין למפקדתו,, בלב מלא יאוש ובהכרה גמורה, כי אבד אבדה התקוה האחרונה ל... נס שיתרחש”.

החיילים סרבו להלחם. הגייסות בעורף, שנתבקשו להחליף את הפלוגות שנתרופפו, לאחר כבוש החפירות של האויב, השיבו:

„ולמה התקפתם? מי בקש זאת מידכם? צריך לסיים את המלחמה ולא להתקף”.

מפקד הגדוד הסיבירי הראשון, שנחשב לאחד המעולים שבמפקדים, הודיע, כי עם רדת הליל היו החיילים נוטשים בהמון, פלוגות פלוגות, את הקו הראשון שלא הותקף כלל.

„הבינותי, כי אנו, המפקדים, קצרה ידנו לשנות את הפסיכולוגיה הסטיכית של המון החיילים – ובכיתי רב בכי”.

אחת הפלוגות סרבה אפילו לזרוק אל האויב מגלה עפה על כבוש גאליץ, עד אם ימצא חייל, שיוכל לתרגם את הטכסט הגרמני לרוסית. עובדה זו מעידה על גודל אי־האמון שרחשו המוני החיילים אל חבר המפקדים, הישנים והחדשים, מאנשי פברואר. מאות שנים של התעללות ומעשי אלמות נפלטו החוצה כמתוך לוע הר־געש. שוב הרגישו החיילים את עצמם מרומים. ההתקפה הובילה לא אל השלום, כי אם אל המלחמה. החיילים לא רצו במלחמה. וצדקו בדבר. הפטריוטים שהסתתרו בעורף שיסו בחיילים וגינו אותם כבהולים על עורם ובשרם. אבל צדקו החיילים. הם עשו את מעשיהם על פי האינסטינקט הלאומי הנכון והכרת האנשים המדוכאים, המרומים, המדוכדכים, שהועלו בתקוה המהפכנית וחזרו ומוגרו בצורת גוש מגואל בדם. החיילים צדקו. המשך המלחמה לא יכול היה לתת לעם הרוסי כלום, חוץ מקרבנות חדשים, בזיונות ועניות, לא כלום חוץ מחזוק השעבוד החיצוני והפנימי.

העתונות הפטריוטית של 1917, לא רק של הקאדטים, אלא גם של הסוציאליסטים, לא שקטה ולא ידעה ליאות בהרימה על נס את גדודי הגבורים של המהפכה הצרפתית הגדולה, בניגוד לחיילים הרוסים הבורחים ורכי הלבב. ההיקשים הללו מעידים לא רק על אי הבנת הדיאלקטיקה של התהליך המהפכני, אלא גם על הבורות הגמורה בהיסטוריה.

המצביאים המצוינים של המהפכה הצרפתית והקיסרות היו מתחילים בכל מקום כמפירי המשמעת, כמערערי הארגון; מיליוקוב היה אומר: כבולשביקים. דָאוּו, העתיד להיות מרשל, היה מערער במשך חדשים רבים ב-1789–90 את המשמעת ה„נורמלית” בחיל המצב של אָסְדֶן וגירש מתוכו את חבר המפקדים. בכל צרפת עד אמצע 1790 לא פסק הפרוצס של התפוררות הצבא הישן. חיילי הגדוד הַנְּסִי הכריחו את האופיצרים שיסעדו עמם אל שולחן אחד. הצי היה מגרש את האופיצרים. עשרים גדודים עשו שפטים בחבר המפקדים שלהם. בננסי חבשו שלשה גדודים את האופיצרים רמי המעלה בבית האסורים. מ־1790 לא פסקו מנהיגי המהפכה הצרפתית מלדבר על המהומות הצבאיות בזו הלשון:

„אשם השלטון המוציא לפועל, שאינו מדיח את האופיצרים אויבי המהפכה”.

יש לציין, כי לפיזור גדוד האופיצרים הישן טוענים גם מירבו וגם רובספייר. הראשון שאף לקבוע בהקדם האפשרי משמעת חמורה, השני רצה לפרק את הנשק מעל קונטר־המהפכה. אבל שניהם הבינו, כי הצבא הישן לא יוסיף לחיות.

אמנם, המהפכה הרוסית, בניגוד למהפכה הצרפתית, התחוללה בימי מלחמה. אבל אין להסיק מזה, כי יש לבטל את החוק ההיסטורי שציין אנגלס. אדרבא, דוקא תנאיה של המלחמה הממושכת והאומללה עלולים היו להחיש ולהחריף את תהליך התפוררותו של הצבא המהפכני. ההתקפה האומללה והפילית של הדימוקרטיה עשתה את השאר. עכשיו אמרו החיילים פה אחד:

„די לשפוך דם! מה בצע לנו בחופש ובקרקע, אם לא נהיה בחיים!”

כשהפציפיסטים הנאורים מנסים לבטל את המלחמה בנימוקים שכלתניים הרי הם פשוט מגוחכים, אבל כשהמונים המזוינים משתמשים בנימוקי השכל בהתנגדות למלחמה – הרי זה סימן, כי בא הקץ למלחמה.

פרק 33: האַפְרִים

יסודה של המהפכה היא השאלה האגררית. בסדרי הקרקעות הארכאיים, שנבעו באופן בלתי אמצעי מן השעבוד הפיאודלי, בשלטון המסורתי של בעל האחוזה, בקשרים האמיצים שבין בעל האחוזה, השלטונות המקומיים והמסמטבו המעמדית – נעוצים היו שרשי התופעות הברבריות ביותר של החיים הרוסיים, שגולת הכותרת שלהם היתה המונרכיה הרספוטנינית. ה„מוז'יק“, שהיה המשענת של האסֶטִיתות בת הדורות, הוא גם אחד מקרבנותיה הראשונים. בשבועות הראשונים שלאחר מהפכת פברואר לא היתה כמעט שום תנועה בכפרים. האנשים בני הגיל הפעלתני ביותר היו בחזית. הזקנים שישבו בביתם זכרו היטב – כי המהפכה נגמרת במשלחות עונשין. הכפר החריש, על כן שתקה גם העיר ולא דברה על הכפר. אבל צל הבלהות של מלחמת האזרחים היה רובץ על קניהם של בעלי האחוזות עוד מימי מארס. מן הפלכים האציליים ביותר, כלומר, הנחשלים שבין הריאקציוניים, נשמע קול קורא לעזרה בטרם נתגלתה הסכנה הממשית. הליברלים הביעו ברגישות רבה את פחדם של בעלי האחוזה. הפשרנים הביעו את הלך הרוח של הליברלים.

„הגזמת השאלה האגררית בשבועות הקרובים, – אמר אחרי המהפכה סוחאנוב ה„שמאלי“, – מזיקה מאד, ואין בה שום צורך“.

כמו כן ידוע לנו, שסוחאנוב היה סבור, כי יש סכנה בהגזמת שאלת השלום ויום העבודה בן 8 השעות. הרי השתמטות מן הקשיים – פשוטה יותר. מלבד זאת היו בעלי האחוזות מאיימים ואומרים, כי ערעור היחסים הקרקעיים ישפיע לרעה על מזרע השדות והספקת המזונות לערים. הועד הפועל היה שולח טלגרמות לכל מקום והציע, „לא להמשך אחרי ענינים אגרריים העלולים לקפח את מזונות הערים“.

בעלי האחוזות, שנפלה עליהם אימת המהפכה, היו נמנעים ממזרע האביב במקומות רבים. במצב הקשה של הספקת המזונות בארץ, קראו, לכאורה, הקרקעות השוממים לבעלים חדשים שיבואו ויכבשום. האזרחים התנהלו בכבודות, בעלי האחוזות לא סמכו על השלטון החדש והחלו בליקבידציה מהירה של אחוזותיהם. „בעלי האגרופים“ התחילו לקנות את קרקעותיהם של בעלי האחוזות, בהאמינם, כי מהיותם אזרחים לא תחול עליהם גזירת ההפקעה. קנוניות פיקטיביות רבות נעשו בעסקי קרקעות. היתה השערה, כי נחלאות פרטיות לא־גדולות לא תקופחנה; על כן היו בעלי האחוזות מחלקים את נחלאותיהם באופן מלאכותי לחלקות קטנות ומעמידים להן בעלים מדומים. היו מקרים רבים שהקרקעות נרשמו על שם נתינים זרים מאזרחי מדינות ההסכמה או הארצות הניטרליות. „בעלי האגרופ“ במעשי הספסרות שלהם ובעלי האחוזות בתחבולותיהם נתכוונו לבלתי השאיר מאומה מן הקרקעות עד מועד כינוסה של האסיפה המיסדת.

הכפר ראה את הטכסיסים הללו. ומכאן באה הדרישה: להפסיק על ידי פקודה את הקנוניות בקרקעות. „הלכים“ מן הכפרים נהרו אל הערים, אל הרשות החדשה, לבקש מידה קרקע ואמת. פעמים רבות, לאחר ויכוחים נעלים או מחיאות כפים, היו המיניסטרים, נתקלים ליד היציאה בדמויות האפורות של שליחי האזרחים. סוחאנוב מספר על אחד ההלכים, שמשם בדמעות התחנן לפני האזרחים המיניסטרים שיפרסמו חוק, השומר על הקרקעות מתמכורת.

קרנסקי הנרגש והחירור שיסע אותו בקוצר־רוח:

„הרי אמרתי, כי הדבר יעשה, משמע כי כן יהיה... ואל תסתכל בי בעינים חשדניות“.

סוחאנוב, שהיה באותו מעמד, מוסיף ואומר:

„אני מוסר את הדברים כלשונם“, – וצדק קרנסקי: בעינים חשדניות הביטו האזרחים אל המיניסטרים העממי והמנהיג המפורסם.

בדו־דיח זה, שבין האזרח, המתחנן עדיין, אבל שוב אינו מאמין, ובין המיניסטרים הראדיקאלי, הדוחה את אי־אמונם של האזרחים בקש, – נעוצה הכרחות כשלוננו של משטר פברואר.

את החוק בדבר ועדי הקרקעות, בתורת מוסדות ההכשרה לריפורמה האגררית, פרסם המיניסטרים הראשון לעניני החקלאות, הקאדט שינגאריב. הועד הראשי לעניני הקרקעות, שבראשו עמד הליבראל הביורוקראט הפרופיסור פוסטניקוב, הורכב בעיקר מעמונים³⁴, אשר חששו מאד, שמא, חלילה, אין הם מתונים כנשיאם. ועדים מקומיים לעניני הקרקעות נוסדו בפלכים, בגלילות ובוולוסטים. המועצות, שקליטתן בכפרים היתה קשה, נחשבו כמוסדות פרטיים, ואלו לועדים לעניני הקרקעות ניתן אופי של מוסדות ממשלתיים. במדה שתפקידיהם היו סתומים, בה במדה קשתה עליהם העמידה בפני לחץ האזרחים. במדה שהועד היה עומד במדרגה נמוכה בייררכיה הכללית וקרוב אל הקרקע, בה במדה נעשה חיש מהר מכשיר התנועה של האזרחים.

בסוף מארס מתחילות להגיע למטרופולין הידיעות המחרדות הראשונות על האכרים היוצאים אל המערכה. הקומיסאר מנובגורוד מטלגרף על מהומות שחולל איזה קצין, פאנאסוק שמו, על „מאסר בעלי-אחוזות על לא עוול בכפם“ וכדו'... בפלך טאמבוב פרץ המון אכרים, בהנהגת מנין חיילים שיצאו לחופשה, ושדד אחוזה של אחד האצילים. אין ספק, כי הידיעות הראשונות מוגזמות. בעלי האחוזות מפרזים בקובלנותיהם על דבר ההתנגשויות ומקדמים את פני העתיד-לבוא. אבל מחוץ לכל ספק הוא, כי בתורת מנהיגים בתנועת האכרים השתתפו החיילים, שהביאו עמם מן החזית ומחיל-המצב בערים את רוח האיניציאטיבה.

אחד מועדי הוולוסט שבפלך חארקוב החליט בחמשה באפריל לערוך חפוש אצל בעלי הקרקעות, כדי ליטול מהם את הנשק השמור עמם. אכן, זוהי ראית הנולד לגבי מלחמת-האזרחים. את סבת המהומות שפרצו במחוז סקופינסק שבפלך ריאזאן רואה הקומיסאר בפקודת הועד הפועל שבמחוז הסמוך אשר חייבה את האכרים לחכור את קרקעותיהם של בעלי האחוזות.

„תעמולת הסטודנטים, להרגע עד התכנס האסיפה המיסדת, אינה מצליחה“.

מכאן אנו למדים, כי ה„סטודנטים“, שעוררו את האכרים בימי המהפכה הראשונה לטירור אגררי (בימים ההם היה זה טכסיסם של הס.ר.ים), מטיפים ב-1917 דוקא לחוקיות ולשקט, – אמנם, בלי הצלחה.

הקומיסאר של פלך סימבירסק מתאר תמונה של תנועת אכרים רחבה יותר: ועדי הוולוסט³⁵ והכפרים – עליהם עוד ידובר להלן – אוסרים את בעלי האחוזות, מגרשים אותם מגבולות הפלך, מסלקים את העובדים מעל אדמת בעלי האחוזות, כובשים את הקרקע וקובעים על דעת עצמם את דמי החכירות.

„הצירים הבאים מטעם הועד הפועל עומדים לימין האכרים“.

באותם הימים מתחילה גם תנועת בני העדה נגד ה„מתבדלים“, כלומר: האכרים האמידים, שניתנו להם חלקות לנחלה על סמך החוק שפרסם סטולפיין בתשעה בנובמבר שנת 1908.

„המצב בפלך מסכן את מזרע השדות“.

כבר באפריל אין הקומיסאר של פלך סימבירסק רואה מוצא אלא בהלאמת הקרקע תיכף ומיד, כדי שאופני השמוש בקרקע יקבעו אחר כך על ידי האסיפה המיסדת.

ממחוז קאשירסק, הסמוך למוסקבה, באות קובלנות על הועד הפועל, המעורר את האוכלוסין לכבוש בלי תשלום שכר את קרקעות הכנסיות, המנזרים ובעלי האחוזות.

בפלך קורסק מסלקים האכרים מן העבודה באחוזות את שבויי המלחמה וגם חובשים ואתם בבית האסורים.

לאחר ועידת האכרים, החלו אכרי פלך פְּנֵזֶה, – המפרשים את החלטות הס.ר.ים, בדבר קרקע וחופש, פשוטן כמשמען, – להפר את החוזה שעשו זה לא כבר עם בעלי קרקעות, ובו בזמן התקיפו גם את מוסדות השלטון החדשים.

„בשעת יסודם של הועדים הפועלים בוולוסטים ובגלילות, בחודש מארס, היתה האינטליגנציה רוב מנינם; אבל לאחר זמן – מודיע הקומיסאר של פנזה – נשמעו דברי התנגדות, וכבר באמצע אפריל היו הועדים מורכבים בכל מקום מאכרים, שנשיתם בשאלת הקרקע היא בהחלט בניגוד לחוק“.

קבוצת בעלי-קרקע שבפלך קאזאן הסמוך קבלו לפני הממשלה הזמנית, כי אין באפשרותם לנהל את המשק, משום שהאכרים מסלקים את העובדים, חומסים את הזרעים, במקומות רבים בוזזים את כל רכוש האחוזות, אינם מתירים לבעל האחוזות לחטוב עצים ביערו, מאיימים במעשי אלמות וברצח.

„אין דין ואין דין, כל איש עושה את הישר בעיניו. על הנבונים שבהם מפילים אימה“.

בעלי האחוזות שבפלך קאזאן יודעים מי הוא האשם באנארכיה:

„פקודותיה של הממשלה הזמנית אינן ידועות בכפרים, ואלו כרוזיהם של הבולשביקים נפוצים מאד“.

והרי בפקודות הממשלה הזמנית לא היה מחסור. בטלגרמה מכ' במארס הציע הנסיך לבוב לקומיסארים ליסד ועדים בוולוסטים, בתורת מוסדות השלטון המקומי, ולשם עבודה בועדים הללו הציע „למשוך את בעלי הקרקע המקומיים ואת כל הכוחות המשכילים שבכפר“. הכוונה היתה לכוון את כל המשטר במדינה בנוסח „לשכת בוררין“. אבל לא ארכו הימים והקומיסארים הוכרחו להתאונן על דחיקת רגליהם של „המשכילים“: האכר לא האמין בהחלט לקרנסקיים המחוזיים והוולוסטיים.

בשלשה באפריל מפקד הנסיך אורסוב, ממלא מקומו של הנסיך לבוב (המיניסטרויון לעניני פנים מוכתר, כפי שאנו רואים, בתארים רמי המעלה), למנוע כל מעשה־שירות, וביחוד לשמור על „זכותו של כל בעל קרקע לעשות בקרקעותיו כרצונו“, כלומר: על הזכות הנעימה ביותר. כעבור עשרה ימים נוכח הנסיך לבוב, כי מן הראוי הוא שיטריח את עצמו ויתן הוראות לקומיסארים „להפסיק בכל תוקף את מעשי האלמות והשוד“. עברו עוד שני ימים, והנסיך אורסוב מצוה לקומיסאר הפלך „לאחוז באמצעים לשמירת ממשק סוסים מפני מעשי־הפקרות, ולהסביר לאיכרים“... וכו'... בי"ח באפריל מתעוררת דאגה בלבבו של הנסיך אורסוב לשמועה, כי שבויי־המלחמה, העובדים אצל בעלי האחוזות, מתחילים לדרוש דרישות רבות, והוא נותן הוראות לקומיסארים להטיל על החצופים הללו ענשים בתוקף הסמכות שניתנה לפניהם לשרי הפלך מטעם המלך.

מכתבים חוזרים, פקודות, הוראות טלגרפיות ניתנים מלמעלה כגשם נדבות. בי"ב במאי מונה הנסיך בטלגרמה חדשה את המעשים הבלתי חוקיים „הנעשים בלי הפסק בכל הארץ“: מאסרים באין דין, חפושים, פטורין ממשרות, סלוקים מהנהלת נכסים ובתי חרושת, הרס הרכוש, שוד, פרעות; מעשי אלמות לגבי פקידים; הטלת מסים על האוכלוסין; שסוי בין חלקי האוכלוסין; ועוד כמה וכהמה.

„כל הפעולות הללו הן בלתי חוקיות, ובמקרים ידועים גם אנארכיות“.

המיון כאן אינו ברור כל כך, אבל המסקנה ברורה:

„לאחוז באמצעים נמרצים ביותר“.

הקומיסארים היו משגרים במרץ את הפקודה אל המחוזות; שרי המחוז היו לוחצים על ועדי הוולוסטים – וכולם יחד הוכיחו את אפסות־כוחם בפני האכר.

כמעט בכל מקום מתערבות בפעולות פלוגות הצבא הקרובות. על פי רוב הן המתחילות בדבר. התנועה מקבלת צורות שונות ונבדלות זו מזו, הכל לפי תנאי המקום ומדת החריפות של המלחמה. בסיביריה, שבה אין בעלי־אחוזות, נוטלים לעצמם האכרים את אדמת הכנסיות והמנזרים. אגב: קשה מצבם של אנשי הכנסיה גם בשאר חלקי הארץ. בפלך סמולנסק הצדקני נאסרים הכמרים והנזירים בהשפעת החיילים הבאים מן החזית. מוסדות השלטון המקומיים נאלצים להרחיק לכת מן הרצוי להם – ובלבד שלא יאחזו האכרים באמצעים ראדיקאליים יותר. הועד הפועל המחוזי בפלך סאמארה מינה בראשית מאי אפיטרופוסות צבורית על אחוזת הרוזן אורלוב־דודוב, ועל ידי כך גונן עליה מפני האכרים. לאחר שהפקודה, שהבטיח קרנסקי בדבר איסור הקנוניות בעסקי קרקעות, לא ניתנה, התחילו האכרים להפריע על פי דרכם את ממכר האחוזות ומנעו אף מדידת שטחי הקרקע. הפקעת הנשק מידי בעלי האחוזות, לרבות רובי הצייד, רווחת והולכת. אכרי פלך מינסק, – מתאונן הקומיסאר, – „מקבלים את החלטותיה של ועידת האכרים בחזקת חוק“. וכי אפשר להתיחס אליהן בצורה אחרת? הרי הוועידות הללו הן השלטון הממשי היחידי בכל מקום.

כך מתגלה הסתירה הרבה שבין המשכילים ממחנה הס.ר. יים שהמלכים עשקו מהם את מיטב קרקעותיהם לטובת עבדיהם, קמים עכשיו על בעלי האחוזות ומציעים להם שיביאו לידי ליקבידציה את נחלאותיהם הגזולות.

„דעה זו רווחת בערבה“, – מודיע הקומיסאר של אקמולין.

בקצה השני של הארץ בפלך ליפלאנד, שלח הועד הפועל המחוזי ועדה מיוחדת לחקור את חורבן אחוזתו של הבארון שטאל־פון־הולשטיין. הועדה מצאה, כי המהומות היו לא גדולות, כי מציאותו של הבארון בגבולות המחוז מסכנת את השלום – והחליטה: להעבירו, אותו ואת רעיתו הבארונית, לרשות הממשלה הזמנית. כך נתגלע אחד הסכסוכים הרבים שפרצו בין השלטון המקומי ובין השלטון המרכזי, בין הס.ר. יים למטה והס.ר. יים למעלה.

הודעת כ"ז במאי ממחוז פאבלוגראד שבפלך יקטרינוסלב מתארת סדרים כמעט אידיליים: חברי הועד החקלאי מסבירים לאוכלוסין את כל הטעויות, ועל ידי כך „מונעים כל מיני מהומות“. אבוי, האידיליה הזאת אינה נמשכת אלא ימים מועטים עד מאד.

הפרנס של אחד המנזרים בקוסטרומה מתאונן מר בסוף חודש מאי על האכרים, שהחרימו את שלישיית בקרו של המנזר. כדאי היה לו לנזיר הנכבד להצניע דרך מעט: בקרוב יוכרח להפרד גם משאר שתי השלישיות.

בפלך קורסק החלה רדיפת „מתבדלים“ שסרבו לשוב אל העדה. לפני המהפכה האגררית הגדולה, לפני חלוקת הקרקעות, אין מעמד האכרים רוצה להופיע כגוש אחד. החציצות הפנימיות עלולות ליהפך למכשול. ועל כן נעשית המלחמה לקרקעותיהם של בעלי האחוזות בלויית מעשי אלמות כלפי אנשי „הקצרים“, כלומר: האינדיבידואליסטים הקרקעיים.

באחרון למאי נאסר בפלך פרם החייל סאמילוב, שעורר את האוכלוסין לבלתי שלם את המסים. לא יארכו הימים והחייל סאמילוב יהיה האוסר. בתהלוכת־הצלבים שסודרה באחד הכפרים בפלך חארקוב קם האכר גריצנקו ונפץ בגרזן לעיני כל הכפר את האיקונון של ניקולאי הקדוש.

כל עולות כל צורות המחאה ונהפכות למעשים.

אחד קציניים ובעל אחוזה מתאר ב„זכרונות החייל הלבן“, שנתפרסמו בעילום שם, תמונה מענינת מהשתלשלות העיניים בכפר בחדשים הראשונים שלאחר המהפכה. לכל המשרות, נבחרו כמעט בכל מקום אנשים ממחנה הבורגנות, שאיפה אחת היתה לכולם – לשמור על הסדר“. אמנם, האכרים דרשו דרישות בענין הקרקעות, אבל במשך שנים שלשת החדשים הראשונים בלי מעשי אלמות. אדרבא, כל פעם נשמעו הדברים, כי „אין אנו רוצים לשדוד, אלא לקבל על פי הסכם“ וכו'... אבל מן הפסוקים המרגיעים הללו גנב אל אזנו של הקצין „איום מסותר“. אכן, אם בתקופה הראשונה לא עשו האכרים מעשי אלמות, הרי עם הכוחות המכונים משכילים „נהגו מיד באי-כבוד“. הלך-הרוח של צפיה-למחצה נמשך, לדברי החייל הלבן, עד מאי-יוני, ואחר כך ניכר שינוי חמור. לאכרים היתה „נטיה להמרות את פי מושלי הפלך ולעשות על דעת עצמם“... כלומר: הכפרים נתנו למהפכת פברואר ארכא של ג' חדשים בערך לפרעון שטרותיהם של ה.ס.ר. יים, וכתום מועד הארכא החלו גובים בעצמם.

החייל צ'ינינוב, שנצטרף אל הבולשביקים, נסע לאחר המהפכה ממוסקבה אל מקום מולדתו בפלך אורול. במאי היו ה.ס.ר. יים המושלים בוולוסטים. במקומות רבים הוסיפו האכרים לשלם דמי חכירות לבעלי האחוזות. צ'ינינוב ארגן תא של בולשביקים, שאליו נצטרפו חיילים, שכירי יום ומעוטי-קרקע. התא הטיף להפסקת התשלום של דמי-החכירות ולמתן קרקע למחוסריה. מיד מדדו את האפרים של בעלי האחוזות, חלקו אותם בין הכפרים וקצרו את קצירם.

„ה.ס.ר. יים, חברי ועד הוולוסט, התריעו על מעשינו הבלתי חוקיים, אבל על חלקם בחציר לא ויתרו“.

כיון שבאי-כח הכפרים התפטרו מפחד האחירות, בחרו האכרים שליחים חדשים, נועזים יותר. הללו היו לאו דוקא בולשביקים! בלחצם הטילו האכרים פילוג בתוך מפלגת ה.ס.ר. יים, בהבדילם את בעלי הרוח המהפכנית מעל הפקידים ורודפי הקריירה. לאחר קציר החציר החלו האכרים לחלק ביניהם את קרקעות-הבור למזרע החורף. תא הבולשביקים החליט לבדוק את אסמיהם של בעלי האחוזות ולשלוח את אוצרות הבר אל המרכז הרעב. החלטותיו של התא נתקיימו, משום שהן כוונו להלך הרוח של האכרים. צ'ינינוב היה מביא עמו למקום מולדתו ספרות בולשביסטית, שעד כה לא שמעו עליה מאומה.

„האינטליגנציה המקומים וה.ס.ר. יים הפיצו שמועה, כי אני מביא עמי תועפות זהב גרמני ומשחד את האכרים“.

אחד הוא התהליך בכל מקום – ורק המאסשטאבים שונים. לכל וולוסט היו מיליוקובים משלו, קרנסקיים משלו ו- לנינים משלו.

בפלך סמולנסק החלה גוברת השפעתם של ה.ס.ר. יים לאחר הועידה הפלכית של צירי האכרים, שהביעה את דעתה בעד מתן קרקע לעם. האכרים קבלו את ההחלטה הזאת כולה כמות שהיא, אבל, בניגוד למנהיגים, – פשוטה כמשמעה. מעתה מתרבה והולך מספר ה.ס.ר. יים בכפר.

„כל מי שנזדמן לו באיזו ועידה להיות בתוך סיעת ה.ס.ר. יים – מספר אחד העסקנים המקומיים – היה בעיניו ס.ר. או משהו מעין זה...“

בעיר המחוז חנו שני גדודים, שגם הם הושפעו מן ה.ס.ר. יים. ועדי הקרקע שבוולוסטים החלו לחרוש את קרקעותיהם של בעלי האחוזות, לקצור את האפרים. קומיסאר הפלך, ה.ס.ר. ייפמוב, שלח פקודות חמורות. בני הכפרים השתוממו: הרי הקומיסאר הזה עצמו אמר בוועידה, כי עכשיו האכרים הם שלטון לעצמם, וכי רק עובד האדמה זכאי ליהנות ממנה. אבל היה הכרח להתחשב בעובדות. במשך החדשים הקרובים נתבעו לדין, על פי פקודתו של הקומיסאר ה.ס.ר. ייפמוב, ששה עשר משבעה עשר ועדי הקרקע שבוולוסטים במחוז ולמין בלבד, על שכבשו בכוח את קרקעותיהם של בעלי האחוזות. בדרך מיוחדת זו נתקרב אל קצו הרומאן שבין האינטליגנציה העמונית ובין העם. בכל המחוז כולו היו 3–4 בולשביקים, לא יותר מזה. אבל השפעתם גברה חיש מהר ודחקה או פילגה את מחנה ה.ס.ר. יים.

בראשית מאי נתכנסה בפטרבורג ועידת-אכרים כל-רוסית. ביאות-הכוח היתה או מן העליונים או מקרית. אם ועידותיהם של הפועלים והחיילים היו נחשלות תמיד ונגררות אחרי מהלך המאורעות וגם אחרי האבולוציה של ההמונים – על אחת כמה וכמה נחשלת ורחוקה היתה ביאות כוחו של מעמד האכרים המפורד מן המשאלות האמתיות של הכפרים ברוסיה. כצירים הופיעו מצד אחד המשכילים הימניים שבכת העמונים, אנשים הקשורים אל האכרים בעיקר על ידי קואופרציה מסחרית או זכרונות מימי הנעורים. באי כוחו של „העם“ ממש היו אמידי הכפר, בעלי-האגרוף, החנונים, האכרים הקואופרטורים. ה.ס.ר. יים שלטו בוועידה זו שלטון בלי מצרים, ובכפה משלו הימניים הקיצוניים שבהם. ולפעמים נתבהלו גם הם למראה כמה צירים, שהלהיטות אחרי קרקע נצטרפה אצלם אל הנטיה הפוליטית של המאה השחורה. בענין הבעלות על הקרקע של האצילים היתה לוועידה זו עמדה כללית, רדיקלית מאד:

„הפקעת כל הקרקעות לנחלת כל העם, לעבודם מתוך שוויון, בלי כל תשלום כופר“.

בעלי האגרוף פרשו, כמובן, את השויוניות כהשוואת זכויותיהם לזכויות בעלי האחוזות, ובשום פנים לא כהשוואתם לחשוכי הקרקע.

אבל סתירה של-מהבכך זו, שבין הסוציאליזם העמוני הפיקטיבי ובין הדימוקרטיזם האגרארי של האכרים, אינה עתידה להתגלות אלא ברבות הימים.

המיניסטר לעניני החקלאות, צ'רנוב, שהשתוקק להביא, ביצה של יום טוב" מתנה לועידת האכרים, טפח לשוא את הצעת החוק בדבר איסור המיקח-וממכר בקרקעות. המיניסטר לעניני המשפטים פֶּרְבֶּרְזֶב, שגם הוא היה משהו מעין סוציאליסט-רבולוציונר, פקד, דוקא בימי הועידה, לבלתי שים כל מכשול בעסקי קרקעות. צירי האכרים רגשו בענין זה. אבל הענין לא נשתנה אפילו כמלוא הנימה. הממשלה הזמנית של הנסיך לבוב לא הסכימה להתנקש בקרקעותיהם של בעלי האחוזות. הסוציאליסטים לא רצו להתנקש בממשלה הזמנית. וצירי הועידה היו פחות מכל מסוגלים למצוא פתרון לסתירה שבין תאבונם לקרקע ובין הריאקציוניות שלהם.

בעשרים במאי נאם לנין בוועידת האכרים. לכאורה, אומר סוחאנוב, נפל לנין אל גוב האריות.

„אבל האכרים הקשיבו רב קשב ובודאי גם בהסכמה. אלא שלא העיזו לגלות את הדבר“.

מעין זה אירע גם בסקציה של החיילים, שהיתה אויבת את הבולשביקים תכלית איבה. סוחאנוב הולך בדרכם של הס.ר. יים והמנשביקים ומנסה לשוות צביון אנרכיסטי לטכססיו של לנין. אין זה שונה הרבה מדעתו של הנסיך לבוב, שהיה נוטה לראות פעולות אנרכיסטיות בהתנקשות בזכויותיהם של בעלי האחוזות. לפי ההגיון זה הרי כל המהפכה כולה אינה אלא אנרכיה. לאמתו של דבר, היתה עמדת לנין עמוקה מכפי שתיארוה משיגיו. המועצות של צירי האכרים וועדי הקרקעות הכפופים להן נועדו להיות מכשירה של המהפכה האגררית, שראשיתה היא שימת קץ לבעלות-הקרקע של בעלי האחוזות. בעיני לנין היו המועצות מוסדותיו של השלטון אשר יפון מחר במדינה, ודוקא שלטון רכזני ביותר, שלטון הדיקטטורה המהפכנית. הדבר הזה רחוק, על כל פנים, מן האנרכיזם, כלומר: מן האל-שלטון להלכה ולמעשה.

„דעתנו היא – אמר לנין בכ"ח באפריל – כי יש למסור מיד את הקרקעות לאכרים על פי התכנית המאורגנת באופן מכסימלי. הננו מתנגדים בהחלט לכבושים אנרכיסטיים“.

מדוע אין אנו מסכימים לחכות עד שתתכנס האסיפה המיסדת?

„לנו חשובה אתחלתא מהפכנית, – והחוק צריך להיות הפועל-יוצא ממנה. אם תחכו עד שיכתב החוק ובעצמכם תמנעו מלהגביר את המרץ המהפכני, – לא יהיה לכם לא חוק ולא קרקע“.

האם לא קולן של כל המהפכות נשמע בדברים הפשוטים הללו? לאחר חודש ימים של ישיבות בחרה הועידה ועד-פועל. בתורת מוסד של קבע, המורכב ממאתים בורגנים זעירים מאנשי הכפרים ועמונים מסוג הפרופיסורים והתגרנים, וכסות לחבורה הזאת היו אנשי צורה כברשקובסקיה, צ'ייקובסקי, וירה פיגנר וקרנסקי. לנשיא נבחר הס.ר. אבקסנטייב, שנוצר לבנקטים בערי הפלך, ולא למלחמת אכרים.

בכל דבר קשה היו דנים מעכשיו בישיבותיהם המשותפות של שני הועדים הפועלים: של הפועלים והחיילים ושל האכרים. צירוף זה העיד על התחזקותו הרבה של האגף הימני, שהיה לו חיבור עם הקאדטים. כל פעם שהיה צורך ללחוץ על הפועלים, להסתער על הבולשביקים, להטיל על „הריפובליקה העצמאית של קרונשטאדט“ את אימת השוטים והעקרבים, היו מתרוממות כחומה בצורה מאתים ידים, – או ביתר דיוק: מאתים אגרופים – בועד הפועל של האכרים. האנשים הללו הסכימו בהחלט לדעתו של מיליוקוב, כי יש „לשים קץ“ לבולשביקים. אלא שבענין הקרקעות של בעלי האחוזות היתה להם דעה של אכרים, ולא של ליברלים, והיא שקוממה אותם על הבורגנות ועל הממשלה הזמנית.

מיד לאחר ועידת האכרים באו קובלנות רבות על בני הכפרים, המקבלים את החלטותיה הלכה למעשה ונוטלים מבעלי האחוזות את קרקעותיהם ורכושם. אי אפשר היה בשום אופן להכניס אל קדקדם העקשני של האכרים את ההבדל שבין ההלכה והמעשה.

הס.ר. יים נתבהלו ונסוגו אחור. בראשית יוני, בוועידתם שבמוסקבה, הם גינו בחגיגות רבה כל כבוש קרקע בלי דין ובלי דין: צריך לחכות עד האסיפה המכוננת, אבל החלטה זו היתה חדלת-אונים לא רק להפסיק, אלא גם להתיש את התנועה האגררית. הענין נסתבך שבעתים לאחר שבמחנה הס.ר. יים עצמם היו אלמנטים לא מעטים, שהיו מוכנים באמת לקדש יחד עם האכרים מלחמה עד גמירא על בעלי האחוזות. והס.ר. יים השמאליים, שלא העיזו עדיין להבדל מעל המפלגה, היו מסייעים ידי האכרים לעקף את החוק או לפרשו לפי רוחם.

בפלך קאזאן, שבו היתה תנועת האכרים סוערת ביותר, נבדלו הס.ר. יים השמאליים קודם מבכל שאר המקומות. בראשם עמד קאליגאייב, העתיד להיות קומיסאר עממי לעניני החקלאות בממשלה הסובייטית בתקופת הקואליציה של הבולשביקים והס.ר. יים השמאליים. מאמצע מאי מתחיל[ה] בפלך קאזאן העברתן השיטתית[ת] של הקרקעות לרשותם של ועדי הוולוסטים. ביתר הרהב נעשה הדבר במחוז ספאס, שבראש ההסתדרויות של האכרים דתם עמד בולשביק. שלטונות הפלך מתאוננים בפני המרכז על התעמולה האגררית של הבולשביקים שבאו מקרונשטאדט, ואגב: הם אסרו את הנזירה הצדקנית תֶּמֶר „על שהמרתה את פיהם“

בשנים ביוני מודיע הקומיסאר מפלך וורוניז':

„מיום ליום רבים מקרי הפגיעה בזכויות והפעולות הבלתי חוקיות, ביחוד בשטח האגררי“.

כבוש הקרקעות בפלך פנזה מתקיף והולך. אחד מועדי הקרקע בפלך קאלוגה נטל לעצמו מחצית קצירו של בית המנזר; פרנס המנזר קבל על כך, וועד הקרקעות המחוזי פסק: להפקיע את כל הקציר כולו. אין זה מקרה בודד, שהמוסד העליון הוא ראדיקאלי יותר מן המוסד התחתון. ההגמונית מאריה מפלך פנזה מתאוננת על כבוש נחלאותיו של בית המנזר. „השלטונות המקומיים חדלי אונים“. בפלך ויאטקה עקלו האכרים את אחוזתו של בית סקורופדסקי, משפחת האישי העתיד להיות הטמאן של אוקריינה, „וועד שתתברר שאלת הקנין הפרטי בקרקעות“ החליטו: לא לנגוע ביער ואת הכנסות האחווה להפקיד בטמיון.

במקומות אחרים הפחיתו ועדי הקרקעות את דמי האריסות פי חמשה או ששה, ולא עוד, אלא שהחליטו לתת את התשלומים הללו לא לבעלי האחוזות, אלא לועדים, עד בירור השאלה באספה המכוננת. לא כדרך הפרקליטים, אלא כדרך האכרים, כלומר: בכובד ראש – הוצגה כאן השאלה בדבר דחית הריפורמה האגררית עד האסיפה המיסדת.

האכרים בפלך סאראטוב, אשר תמול שלשום אסרו על בעלי האחוזות לחטוב את עצי היער, החלו היום לחטוב בעצמם. כבוש קרקעותיהם של הכנסיות והמנזרים בידי האכרים הולך ומתכיף, ביחוד במקומות שבעלי האחוזות מועטים. בליפלאנד התחילו הבאטראקים הלטים יחד עם חיילי הגדוד הלטי לכבוש על פי תכנית ועל פי שיטה את אחוזותיהם של הבארונים.

היערנים בפלך ויטבסק קוראים תגר על ועדי הקרקעות, המהרסים בתקנותיהם את היערנות ומכשילים את הספקת צרכיה של החזית. בעלי האחוזות בפלך פולטבה, שהם פטריטים לשם שמים לא פחות מהנ"ל, דואבים למראה המהומות האגרריות המונעות מהם את האפשרות להספיק מזונות לצבא. ולבסוף מזהירה ועידת מגדלי הסוסים במוסקבה, כי כבושי האכרים עלולים להמיט שואה רבה על חיל הרכב של המולדת. ואותה שעה היה הקטיגור של הסינוד, זה אשר כינה את חברי המוסד הקדוש בשם „הדיוטים ומנוולים“, קובל בפני הממשלה על האכרים בפלך קאזאן, הלוקחים מאת הנזירים לא רק את אדמתם ובקדם, אלא גם את הקמח. בפלך פטרוגראד, סמוך למטרופולין, גרשו האכרים מן האחווה את אריסה והתחילו לנהל את המשק בעצמם. הנסיך אורוסוב, אשר לא ינום ולא יישן, מטלגרף בשנים ביוני אל כל קצוי רוסיה:

„על אף דרישותי הרבות... וכו' וכו'... הנני מבקש שוב לאחוז באמצעים החמורים ביותר“.

אלא שהנסיך שכח לפרש בדיוק את טיב האמצעים.

ובשעה שעל פני רוסיה כולה נעשתה העבודה הכבירה לעקירת השרשים העמוקים ביותר של ימי הבינים והשעבוד הפיאודלי, היה המיניסטר לעניני החקלאות צ'רנוב מאספ במשרדיו את החומר לאסיפה המיסדת. הוא בקש להתקין ריפורמה דוקא על סמך המספרים המדויקים ביותר של הספירה הקרקעית וכל שאר הספירות, ועל כן שידל את האכרים בקולו הערב עד מאד, שימתינו עד אם יסיים את תרגיליו. אגב, הדבר הזה לא מנע את בעלי האחוזות מלהדיח את המיניסטר הכפרי מכהונתו ימים רבים קודם שהשלים את טבלאותיו הקדושות.

* * *

על סמך התעודות שבגנזי הממשלה הזמנית מנו החוקרים הצעירים ומצאו, כי במאוס לא נתגלעה התנועה האגררית אלא ב-31 מחוזות; באפריל היא הקיפה כבר 174 מחוזות; במאי – 236; ביוני – 280; ביולי – 225. אבל אין המספרים הללו מעידים עדות שלימה על תגברתה האמתית של התנועה, כי מחודש לחודש נעשה אפיה של המלחמה בכל מחוז המוני יותר, מקיף יותר ועקשני יותר.

בתקופה ראשונה זו, ממאוס עד יולי, עדיין נמנעים רוב האכרים מלעשות מעשי כפיה בבעלי האחוזות ומכבושי קרקע גלויים. יעקבלב, שעמד בראש החקירות הנ"ל, שעכשיו הוא קומיסאר עממי לעניני החקלאות בברית הסובייטים, סבור, כי דרכי השלום בטכסיסי האכרים באו מפני אמונתם בבורגנות. סברה זו אינה מתקבלת על הדעת. ממשלתו של הנסיך לבוב לא יכלה בשום פנים לעורר אמונה בלב האכרים, ומה גם שבלב האכרים היתה תמיד חשדנות כלפי העיר, השלטון, החברה המשכילה. אם בתקופה הראשונה אין האכרים עושים כמעט מעשי כפיה גלויים, אלא משתדלים לשוות למעשיהם צורת לחץ חוקי או כמעט-חוקי, הרי זה דוקא משום שאינם מאמינים לממשלה ואינם סומכים במדה מספקת על כוחות עצמם. האכרים מתעצמים עדיין, בודקים את המצב, בוחנים את כוח התנגדותו של האויב, ובהעיקם על בעל האחווה מכל צד ועבר, מפטירים ואומרים:

„לגזול אין אנו רוצים, בדרכי שלום אנו רוצים לעשות את הכל“.

אין הם נוטלים לעצמם זכות בעלות על האפרים, ואלו את החציר קוצרים הם. הם חוכרים בכפיה את הקרקע וקובעים על דעת

עצמם את דמי החכירה. כמו כן „קונים“ הם בכפיה את הקרקעות במחירים שקבעו בעצמם. כל ההתחפשות החוקית הזאת, שאינה מתקבלת על דעתו של בעל האחוזת ואף לא על דעתו של היוריסטין הליברלי, באה, לאמתו של דבר, מתוך אי-אמונה מסותרת אבל עמוקה לגבי הממשלה: בדרכי שלום לא תקח, אומר האכר בנפשו, בכוח – סכנה היא, צריך, איפוא, לנסות בערמומיות.

„במשך כל החדשים הללו – עומד יעקבלב על דעתו – באים לידי גילוי ניכר אמצעי המלחמה „בדרכי שלום“ כלפי בעל האחוזת, אמצעים מיוחדים במינם, שלא היתה להם דוגמה בדברי הימים, ושמקורם באמון שהאכרים רוחשים לבורגנות ולממשלה הבורגנית“.

האמצעים, שעליהם נאמר לעיל כי „לא היתה להם דוגמה בדברי הימים“, הרי הם, בעצם, אמצעים רגילים, הכרחיים, מחויבים מבחינה היסטורית בסטאדיה הראשונה של מלחמת האכרים בכל מקום בעולם. השאיפה לחפות על ראשית מעשיהם המרדניים בחוקיות, דתית או חילונית, היתה מציינת מאז ומעולם את מלחמתו של כל מעמד מהפכני בטרם היות לו כוח ובטחון במדה שיוכל לנתק את טבורו המחובר אל החברה הישנה. הדבר הזה מצוי אצל מעמד האכרים יותר מבכל מעמד אחר, משום שאפילו בתקופותיו המזהירות ביותר הוא צועד קדימה במחשכים וסוקר את ידידיו העירוניים בעינים חשדניות. ויש לו יסוד לכך. ידידי התנועה האגררית בראשיתה הם סוכני הבורגנות הליברלית והראדיקלית. תוך כדי תמיכתם במקצת דרישותיהם של האכרים, חוששים הידידים הללו, שמא יבולע לקנין הפרטי של הבורגני, ומשום כן מתאמצים הם לכוון את מרד האכרים בערוצי החוקיות הבורגנית.

ימים רבים קודם למהפכה משפיעים בכוון זה גם גורמים אחרים. ממחנה האצילים עצמם קמים נביאי השלום. ליב טולסטוי העמיק להציף אל נפשו של האכר יותר מאחרים. הפילוסופיה שלו בדבר אי-התנגדות לרע היתה התמצית הכללית של השלבים הראשונים במהפכת האכרים. משא נפשו של טולסטוי היה שהכל יעשה „בלי שוד, בהסכמה הדדית“. את הטכסיס הזה השתית על יסוד דתי, בצורת נצרות צרופה. מהאטמה גאנדי עושה עכשיו בהודו את השליחות הזאת, אבל בצורה מעשית יותר. אם נסקור ימים רחוקים נמצא בלי יגיעה יתירה את החזיונות הללו, שאין להם דוגמה כביכול, בלבושים שונים ומשונים, דתיים, לאומיים, פילוסופיים ופוליטיים – למן תקופת החוק וגם קודם לה.

ואם היה משהו מיוחד במרידת האכרים ב־1917 הרי היא העובדה, כי בתורת סוכני החוקיות הבורגנית הופיעו אנשים אשר כינו את עצמם בשם סוציאליסטים, ולא עוד אלא גם רבולוציונרים. אלא שלא הם קבעו את צביונה וקצבה של תנועת האכרים. האכרים לא הלכו אחרי הס.ר. יים אלא במדה שנטלו מהם נוסחאות מיכניות לעשית שפטים בעלי האחוזות. כמו כן שמשו להם הס.ר. יים כסות משפטית. הרי זו היתה מפלגתו של קרנסקי, המיניסטר לעניני המשפטים ואחר כך מיניסטר לעניני הצבא, ושל צ'רנוב, המיניסטר לעניני החקלאות. את איחור פרסומן של הפקודות ההכרחיות היו הס.ר. יים שבמחוז ובולווסט מסבירים בהתנגדותם של בעלי האחוזות והליברלים, ומפתים את האכרים להאמין, כי „אנשי שלומנו“ שבממשלה משתדלים בכל מאמצי כוחם. מאליו מובן, כי כנגד זה לא יכול היה האכר לומר מאומה. אבל הוא לא היה לקוי כלל באימון תמים וראה צורך לסייע ל„אנשי שלומנו“ התחתונים, ואת הדבר הזה היה עושה כדאיבעי, עד כי לא ארכו הימים ורמ"ח אבריהם של „אנשי שלומנו“ העליונים החלו מתרסקים.

עמידתם הרופפת של הבולשביקים בין האכרים היתה ארעית, ולא באה אלא משום שהבולשביקים לא היו שוגים בדמיונותיהם של האכרים. אי אפשר היה לו לכפר להגיע אל הבולשביזם אלא לאחר שיתנסה בנסיונות ויצא בפחי נפש. זה כוחם של הבולשביקים, שגם בשאלה האגררית, כבכל שאר השאלות, אין הם מבדילים בין הלכה למעשה.

בשל נימוקים סוציולוגיים כלליים מן הנמנע היה לומר בודאות מלכתחילה, המסוגלים כבר האכרים, כחטיבה שלימה, להתקומם על בעלי האחוזות, או עדיין אינם מסוגלים לכך. תגבורת הנטיות הרכושניות במשק הכפרי בתקופה שבין שתי מהפכות; עלית שכבה חזקה של חֲנָאִים מתוך העדה הפרימיטיבית; עליתה העצומה של הקואופרציה הכפרית, המנוהלת בידי אכרים אמידים ועשירים; – על פי כל הנסבות הללו אי אפשר היה לומר בודאות, איזו נטיה משתי הנטיות הקיימות תכריע את הכף במהפכה: ניגודי-האיבה המעמדיים-קרקעיים שבין האכרים והאצילים, או הניגודים המעמדיים שבקרב האכרים עצמם.

בבואו לרוסיה תפס לנין עמדה זהירה מאד בשאלה זו.

„התנועה האגררית – אמר לנין ב־19 באפריל, – היא לפי שעה דבר שבחזון ולא עובדה קיימת... יתכן, כי האכרים יתאחדו עם הבורגנות“.

זה לא היה רעיון שנפלט בדרך מקרה. אדרבא, לנין חוזר עליו בתוקף בהזדמנויות שונות. בועידת המפלגה, בכ"ד באפריל, משיב לנין ל„בולשביקים הותיקים“, שהאשימוהו בהמעטת דמותם וכוחם של האכרים, לאמור:

„אסור לה למפלגה פרוליטרית להשליך עכשיו את יהבה על שיתוף ענינים עם האכרים. אנו נלחמים כדי למשוך אלינו את האכרים, אבל הם עומדים, במדת מה מתוך הכרה, לימינם של בעלי ההון“.

אגב, מן הדברים הללו אנו למדים, מה רחוק היה לנין מן התורה, שיחסו לו האפיגונים ברבות הימים, בדבר הרמוניה נצחית בין עניני הפרולטריון והאכרים. לנין סבר, כי יתכן, שהאכרים, בתורת מעמד, עתידים להופיע כגורם מהפכני, ואף על פי כן התכונן באפריל לגירסה גרועה מזו, כלומר: לאחדות איתנה בין בעלי האחוזות, הבורגנות ושכבותיהם הרחבות של האכרים.

„למשוך את האכר בשעה זו – אמר לנין – הרי זה להשליך יחב על חסדו של מיליוקוב“.

ומכאן מסקנה:

להעתיק את מרכז הכובד אל מועצת צירי ה„באטראקים“.

אבל נתקיימה הגירסה הטובה. התנועה האגררית חדלה להיות חזון לעתיד לבוא ונהפכה לעובדה, שהעידה זמן מה, אבל בתוקף רב, כי הקשרים המעמדיים-אכריים גברו על ניגודי האיבה הרכושניים. למועצות הצירים ה„באטראקים“ לא נודעה חשיבות אלא במקומות מעטים, בעיקר במחוז הבאלטיקה, ואלו ועדי הקרקע היו למוסדותיו של כל מעמד האכרים, שבלחצו כבד-הגוף הפכם מלשכות בוררות למכשירי התנועה האגררית.

העובדה, שלמעמד האכרים בשלימותו ניתנה אפשרות להופיע עוד פעם אחת, הפעם האחרונה בדברי ימיו, בתורת גורם מהפכני, מעידה עדות כפולה: גם על רפיונם וגם על כוחם של היחסים הרכושניים בכפר. האיִקונומיקה הבורגנית לא הספיקה עדיין לבטל את יחסי הקרקעות מיסודם של השעבוד וימי הבינים. וכנגד זה הרחיקה מאד ההתפתחות הרכושנית והביאה לידי כך, שהצורות הישנות של הקנין הפרטי בקרקע היו כבודות מנשוא לכל השכבות שבכפרים. ערבוב הנחלאות של בעלי האחוזות ושל האכרים, שנעשה לעתים קרובות בכוונה תחילה להפוך את זכויותיהם של בעלי האחוזות למכשול לכל הקהלה הכפרית; ערבוב המיצרים האיום שבכפרים; ולבסוף, נגודי-האיבה החדשים שבין הקהלה הכפרית ואנשי החוטור האינדיבידואליסטים; – כל אלה יחד יצרו את התסבוכת הקשה של יחסי הקרקעות, שאי אפשר היה להחליף ממנה בתקנות בודדות. והאכרים היטיבו להרגיש את הדבר מכל בעלי ההלכות בשאלה האגררית. נסיון החיים, שהיה משתנה לדורותיו, הביא את האכרים לכלל מסקנה אחת תמיד: צריך לבטל את כל הזכויות לקרקע, אשר באו בירושה ואשר נרכשו, לטשטש את המיצרים, – ואת הקרקע הזאת, המנוקה מן המשקעים ההיסטוריים, למסור לידי עובדיה. זה היה פירוש המימרות של האכרים, כגון: „אין בעלים לאדמה, האדמה אדמה לאלהים“, – וברוח זו היו האכרים מפרשים את התכנית ה.ס.ר. יית בדבר **הסוציאליזציה של הקרקע**. עם כל התורות העמוניות לא היה כאן גם קורטוב של סוציאליזם. המהפכה האגררית כשהיא לעצמה, גם הנועזה ביותר, לא יצאה אל מעבר לגבול המשטר הבורגני. הסוציאליזציה, שהתעדתה, לכאורה, להבטיח לכל עובד, „זכות לקרקע“, היתה אוטופיה בתוך יחסי השווקים הבלתי מוגבלים העומדים בעינם. המנשביזם מתח בקורת על האוטופיה הזאת מנקודת ראות ליברלית-בורגנית. ואלו הבולשביזם היה מגלה את הנטיה הפרוגרסיבית-דימוקרטית, שהיתה ספונה בתורת ה.ס.ר. יים ומצאה בה את ביטויה האוטופיסטי. גילוי משמעותה ההיסטורית האמתית של הבעיה האגררית ברוסיה היה אחת מפעולותיו הכבירות של לנין.

מיליוקוב כתב, כי בתורת „סוציולוג וחוקר האבולוציה ההיסטורית של רוסיה“, – כלומר: בתורת איש הסוקר ממרומים את המתרחש, – סבור הוא, כי „לנין וטרוצקי עומדים בראש תנועה הקרובה יותר לפוגאצ'וב, לסטנקה ראזין, לבוליטניקוב – למאה הי"ח והי"ז של דברי הימים שלנו – מאשר לנוסח-אחרון של האנרחו-סינדיקליזם האירופי“. קורטוב האמת שבסברתו של הסוציולוג הליברלי – אם נסיח את הדעת מן ה„אנרחו-סינדיקליזם“ שפורש כאן סתם בעלמא – מכוון לא כלפי הבולשביקים, אלא דוקא כלפי הבורגנות הרוסית, נחשלותה ואפסותה הפוליטית. לא אשמת הבולשביקים היא, שתנועות-האכרים הכבירה בדורות שעברו לא הביאו את היחסים החברתיים ברוסיה לידי דימוקרטיזציה, – בלי הדרכת הערים היה זה מן הנמנע? – כשם שלא אשמת הבולשביקים היא, כי שחרור האכרים, כביכול, בשנת 1861 נעשה בדרך של גזל קרקעות הקהלות, שעבוד האכרים למדינה ושמירת המשטר המעמדי כמות שהוא. אמנם כן: הבולשביקים הוכרחו לעשות ברביע הראשון של המאה העשרים מה שלא הושלם או לא נעשה כלל במאות הי"ז, הי"ח והי"ט. בטרם החלו בקיום תעודתם הגדולה, הוכרחו הבולשביקים לנקות את הקרקע מן הדומן ההיסטורי, שהטילו המעמדות השליטים הישנים והדורות הישנים, אגב, את התפקיד הנוסף הזה מלאו הבולשביקים, על כל פנים, באמונה רבה. לכפור בדבר הזה לא יעזו עכשיו אפילו מיליוקוב.

פרק כ"א: התזוזות פְּהֶמוֹן

כבר בחודש הרביעי לקיומו היה המשטר של פברואר נחנק בסתירותיו. חודש יוני נפתח בוועידת המועצות, שתפקידה היה להמציא את הכסות הפוליטית אשר תחפה על ההתקפה בחזית. עם ראשית ההתקפה נערכה בפטרבורגראד הפגנה כבירה של פועלים וחיילים, שנתארגנה בידי הפשרנים כלפי הבולשביקים ונהפכה להפגנה בולשביסטית כלפי הפשרנים. ההתמררות המתגברת של ההמון הביאה כעבור שבועיים הפגנה חדשה, שפרצה בלי גיוסים מלמעלה, גרמה לתגרות-דמים ונקבעה בהיסטוריה בשם „ימי יולי“. פְּלֶגְה־המרד, שהתחולל ביולי ונתמצע בין מהפכת פברואר למהפכת אוקטובר, כמין סיום הוא לראשונה ו„חזרה כללית“ לשניה. על סף „ימי יולי“ נסיים את הספר הזה. אבל בטרם נחקור את המאורעות, שְׁפָמְתָם ביוני היתה פטרבורגראד, מן ההכרח הוא שנעיין

היטב בתהליכים שהתחוללו בקרב ההמונים.

לאחד הליברלים, שפסק בראשית מאי, כי במדה שהמשלה משמאילה בה במדה מימינה המדינה (מאליו מובן, כי במושג „המדינה“ נתכוון הליברל למעמדות האמידים) – השיב לנין לאמור:

„האמינה לי, האזרח, כי „מדינת“ הפועלים והאכרים העניים שמאלית פי אלף מן הצ'רנובים והצרטלים ופי מאה מאתנו. עוד תחיה – ותוכח“.

לנין היה סבור, כי הפועלים והאכרים שמאליים מן הבולשביקים „פי מאה“ הדברים יכולים היו להראות כמחוסרי כל יסוד: הרי הפועלים והחיילים תמכו עדיין בפשרנים וברובם נזהרו מפני הבולשביקים. אלא שלנין העמיק לחפור. האינטרסים הסוציאליים של ההמון, שנאתם ותקותם עדיין היו מבקשים את תיקונם. הפשרנות היתה להם שלב ראשון. ההמונים היו שמאליים לאין ערוך מצ'רנובים ומצרטלים, אלא שבעצמם לא הכירו עדיין את רדיקליותם. כמו כן צדק לנין באמרו, כי ההמונים היו שמאליים מן הבולשביקים. כי המפלגה, ברובה המכריע, לא עמדה עדיין על עוצם התשוקות והיצרים המהפכניים שהתגעשו במעמקי העם המתעורר. התמררותם של ההמונים משכה את חיותה מהארכת המלחמה, מן החורבן המשקי ומאפס המעשה הזדוני של המשלה.

המישור האירופי-אסיתי, שאין לו גבול ושיעור, לא נהפך למדינה אלא בזכות מסילות הברזל. המלחמה החריבה ביחוד את מסילות הברזל, התחבורת נתערעה מיום ליום. מספר הקטרים המקולקלים הגיע בכמה מסילות עד 50%. במפקדה הראשית הרצו מהנדסים מלומדים ואמרו, כי בעוד חצי שנה, לכל המאוחר, יהיה שיתוק גמור במסילות הברזל. אמנם, במישורים הללו היתה מידה רבה של הטלת מבוכה במזיד. אבל חורבן התחבורת קבל באמת צורה מסוכנת, הדרכים נחסמו, סדר חליפי הסחורות הופרע מיום ליום והיוקר האמיר.

מצב המפלת בערים החמיר מיום ליום. התנועה האגררית הספיקה לבנות לה קנים במ"ג פלכים. משלוח הקמח לצבא נצטמצם במדה מבילה ומסוכנת. אמנם, במחוזות הפוריים ביותר עדיין נמצא עודף תבואה בשיעור עשרות ומאות מיליוני פודים. אבל תוצאותיהן של הקניות במחירים קבועים היו גרועות מאד. ולא עוד אלא שגם את התבואה שנקנתה היה קשה להביא אל המרכזים מפני חורבן התחבורת. למן הסתו 1916 הובאה אל החזית כמחצית מטעני המזונות שנקבעו מראש. בחלקם של פטרוגראד, מוסקבה ושאר מרכזי התעשייה נפלו לא יותר מ-10% של המכסה ההכרחית. אוצרות לא היו בנמצא כמעט. רמת החיים של המוני הערים היתה מתנוודדת בין המחסור והרעב. עלית המשלה הקואליציונית צוינה באיסור דימוקראטי לאפות לחם סולת. שנים תעבורנה עד שבמטרופולין תראה מחדש „החלה הצרפתית“. היה מחסור בחמאה. ביוני הוגבל בכל המדינה שימוש הסוכר בשיעורים מסוימים.

במקומו של מנגנון השוק, שהושבר במלחמה, לא נקבע הןסות המדיני, שהארצות הרכושניות המתקדמות הוכרחו לאחוז בו, ושהוא לבדו סייע לגרמניה לעמוד במשך ארבע שנות המלחמה.

האותות האיומים של החורבן הכלכלי נראו על כל צעד ושעל. פריונם של בתי החרושת ירד לא רק מפני הרס התחבורת, אלא גם מפני השתחקות המכשירים, מפני המחסור בחומר הגלמי ואי הקביעות של החומר האנושי, מפני הממון הבלתי נכון, ולבסוף: מפני אי הבטחון הכללי. בתי החרושת העיקריים הוסיפו לעבוד לצרכי המלחמה כמקודם, ההזמנות נקבעו לשנים שלש שנים מראש. ואלו הפועלים סרבו להאמין, כי המלחמה תמשך. העתונים פרסמו מספרים מבהילים על הרווחים מעסקי המלחמה. החיים נתיקרו והלכו. הפועלים חכו לתמורות. הטכנאים ופקידי הנהלה שבבתי החרושת עשו אגודות אגודות והעלו את דרישותיהם. במחנה הזה משלו המנשביקים והס.ר.ים. המשטר בבתי החרושת היה מתנוון והולך. כל הדבקים נתרופפו. סכויי המלחמה והמשק נתעממו, זכויות הקנין הפרטי נתהססו, הרווחים נתמעטו, הסכנות נתגברו, הבעלים ניטל תאבונם לתעשייה בתנאי המהפכה. הבורגנות בכללותה הלכה בדרך התבוסנות הכלכלית. ההיזקות וההפסדים הזמניים, שהשיתוק המשקי גרמם, היו בעיניה בחינת מס לקרן המלחמה במהפכה, המסכנת את יסודי „התרבות“. ובו בזמן היתה העתונות הנבונה מאשימה יום יום את הפועלים שהם משביתים במזיד את התעשייה, בוזזים את החמרים, משחיתים סתם את הדלק לשם ביטול עבודה. הכזבנות שבהאשמות עברה כל גבול. ומכיון שזו היתה עתונותה של המפלגה, שעמדה בעצם בראש המשלה הקואליציונית, לפיכך נתכוונה התמררותם של הפועלים ממילא כלפי המשלה הזמנית.

התעשייתנים לא שכחו את הנסיון של מהפכת 1905: ההשבתה המאורגנת בצורה נכונה בתמיכתה הפעילה של המשלה שברה בימים ההם את מלחמתם של הפועלים ליום עבודה בן 8 שעות, ולא עוד אלא שהיא שרתה את המונרכיה שרות עצום במאמציה להכות את המהפכה עד חרמה. שאלת ההשבתה הועמדה גם הפעם על סדר יומה של מועצת ועידת התעשייה והמסחר (בשם תמים זה נקרא המוסד המתקיף של ההון, המאורגן בטרסט ובסינדיקט). אחד ממנהיגי התעשייה, המהנדס אוירבאך, הסביר לאחר זמן בספר זכרונותיו על שום מה נדחה רעיון ההשבתה:

„הדבר נראה כמכה בערפו של הצבא... תוצאותיו של המעשה הזה, באין עזרה מצד המשלה, נראו לרוב הנאספים אבלות עד מאד“.

העדר ממשלה, „אמתית“ – הנה עיקר הצרה. את הממשלה הזמנית שיתקו המועצות; את מנהיגיהן הנבונים של המועצות שיתקו ההמונים; הפועלים בבתי החרושת היו מזוינים; מלבד זאת, סמוך לכל בית חרושת היה גדוד או פלוגה, שהתיחסו בידידות לפועלים. בתנאים אלה נראתה ההשבתה בעיני האדונים בעלי התעשייה כ„מעוררת שנאה מבחינה לאומית“. אבל הם לא הסתלקו כלל מן ההתקפה, אלא סגלוה והתאימוה אל התנאים הקיימים, בשוותם לה צורה לא חד פעמית אלא נמשכת והולכת. בסגנונו הדיפלומטי אומר אוירבאך, כי „התעשייתנים באו סוף-סוף לכלל דעה, שהחיים עצמם יתנו את הלקח המעשי: על ידי סגירת בתי החרושת – מתוך הכרח, לאט לאט, לאחדים – ואמנם, לא ארכו הימים והדבר נתאמת“. כלומר: מועצת אחדות בעלי התעשייה דחתה את ההשבתה הדימונסטריבית, באשר היא קשורה ב„אחריות עצומה“, ויעצה לחבריה שיבקשו תואנות כשרות למראית עין ויסגרו אחד אחד את בתי החרושת שלהם.

תכנית ההשבתה הממושכת נתקיימה בשיטתיות מיוחדת במינה. מנהיגי ההון, כגון הקאדט קוטלר, מי שהיה מיניסטר במיניסטריון של ויטה, מסרו דו"ח קשים על חורבן התעשייה, ואת האשמה הטילו לא על שלש שנות המלחמה, אלא על שלשת חדשי המהפכה.

„הנה יעברו שנים שלשה שבועות – התנבא בקוצר רוח העתון „ק׳׳ – ובתי החרושת יסגרו בזה אחר זה“.

זה היה איום המתחפש בסגנון של נבואה. מהנדסים, פרופיסורים, עתונאים קדשו בעתונות הכללית מלחמה נמרצת, שבה נקבע „רסון הפועלים“ כתנאי ראשון לישועה. המיניסטרי-התעשייתן קונובאלוב הודיע ב"ז במאי, לפני פרישתו הדימונסטריבית מן הממשלה:

„אם בזמן הקרוב ביותר לא יתפכחו המוחות החמומים... נראה בעינינו עשרות ומאות בתי חרושת נסגרים“.

באמצע יוני דורשת ועידת המסחר והתעשייה מאת הממשלה הזמנית, „להפסיק באופן רדיקלי את שיטת פיתוחה של המהפכה“. את הדרישה הזאת כבר שמענו מפי היגניראלים: „הפסיקו את המהפכה!“ אלא שהתעשייתנים מנסחים את השאלה בצורה יותר עדינה:

„שורש הרע אינו בבולשביקים בלבד, אלא גם במפלגות הסוציאליסטיות. רק יד ברזל קשה תוכל להושיע את רוסיה“.

לאחר הכשרת הנסבות הפוליטיות חדלו התעשייתנים לעסוק בהלכה והחלו במעשים. במשך מארס ואפריל נסגרו 129 בתי חרושת קטנים, שבהם עבדו 9.000 פועלים; במשך מאי – 108 בתי חרושת, שבהם עבדו כמספר הפועלים הנ"ל; ביוני כבר נסגרים 125 בתי חרושת שבהם 38.000 פועלים; ביולי – 206 בתי חרושת משליכים החוצה 48.000 פועלים. ההשבתה גדלה בפרוגרסיה גיאומטרית. אבל אין זו אלא התחלה. לאחר פטרוגראד זעה גם מוסקבה הטכסטילית; לאחר מוסקבה – ערי השדה. התעשייתנים טענו, כי אין דלק, אין חמרים גלמיים, אין אשראי. ועדי בתי החרושת היו מתערבים בדבר, ובמקרים רבים בדקו ומצאו, כי מעשי הרס בתוצרת נעשו במזיד מתוך כוונה ללחוץ על הפועלים או לכוף את הממשלה עד שתתן תמיכה. ביחוד חצופים היו הרכושנים הלועזים, שפעלו בעזרת ציריותיהם. בכמה מקרים היה הסאבוטאז' גלוי וברור, ולאחר כל מה שגילו ועדי בתי החרושת, הוכרחו התעשייתנים לשוב ולפתוח את בתי החרושת.

וכך היתה המהפכה חושפת את הסתירות הסוציאליות בזו אחר זו, עד שהגיעה במהרה אל העיקריות שבהן: הסתירה שבין האופי החברתי של התוצרת ובין הבעלות הפרטית על מכשיריה ואמצעיה. כדי להכריע את הפועלים סוגר התעשייתן את בית החרושת שלו, – כאילו המדובר הוא על קופסת-טבק שלו, ולא על מפעל שחיי כל האומה תלויים בו.

הבנקים, שהחרימו בהצלחה את מלוא החופש, תפסו עמדה תקיפה כלפי ההתנקשות הפיסקלית בהון העצום. במכתבם אל המיניסטר לענייני הכספים „התנבאו“ הבנקאים, כי אם יעשו ריפורמות כספיות רדיקאליות, יהגר ההון לחוץ לארץ, וניירות הערך יועברו אל הסייפים. כלומר: הפטריוטים בחסד הבנקים אימו להכריזו השבתה פיננסית, כתוספת להשבתה התעשייתית. הממשלה נזדרזה להכנע: הרי מסדרי ההשבתה היו אנשים בעלי-צורה, שהוכרחו לסכן את הונם בגלל המלחמה, ולא סתם מלחים מקרונושטאדט שלא סכנו דבר, חוץ מחייהם.

הועד הפועל הבין בעל כרחו, כי האחריות לגורלה הכלכלי של הארץ, ביחוד אחרי הצטרפותם הגלויה של הסוציאליסטים אל השלטון, תוטל, לדעת ההמונים, על הרוב השליט במועצות. המחלקה הכלכלית שבועד הפועל תכנה תכנית רחבה לויסות החיים המשקיים במדינה. מלחץ הנסבות רבות-הסכנה היו הצעותיהם של הכלכלנים המתונים ראדיקאליות מבעליהן לאין ערוך.

„במקצועות תעשייה רבים – כתוב היה בתכנית – הגיעה השעה להתקין מונופולין מדיני (לחם, בשר, מלח, עור); במקצועות אחרים – הוכשרו התנאים ליסוד טרוסטים, המוסתים על ידי המדינה; ולבסוף – כמעט בכל מקצועות התעשייה דורשים תנאי ההווה את השתתפותה של המדינה בויסות חלוקת החומר הגלמי והתוצרת וגם בקביעת המחירים... כמו כן יש לפקח על כל מוסדות האשראי“.

בט"ז במאי קבל הועד הפועל, אגב מבוכת מנהיגיו, את הצעות המומחים שלו לענייני כלכלה בלי וכוחי דברים ואישרן באזהרה מיוחדת במינה כלפי הממשלה: עליה ליטול על עצמה את „תפקיד ארגונו השיטתי של המשק העממי והעבודה“ ולזכור, כי מפני

שהתפקיד הזה לא נעשה – „נפל המשטר הישן והממשלה הזמנית הוכרחה להשתנות“. כדי להתחזק היו הפשרנים מטילים אימה על עצמם.

„התכנית היא נפלאה, – כתב לנין, – גם פקוח וגם הלאמת הטרוסטים וגם מלחמה בספרות, וגם חובת העבודה... בעל כרחם מסכימים הם לתכניתו של הבולשביזם „האיום“, כי אין תכנית אחרת ואין מוצא אחר מן התבוסה האיומה המתרגשת לבוא...“

אלא, שעיקר השאלה היא: מי יקיים את התכנית הנפלאה הזאת? האמנם הקואליציה? התשובה ניתנה לאלתר. יום לאחר שקבל הועד הפועל את התכנית הכלכלית יצא בדימוס המיניסטר לעניני המסחר והתעשייה קונובאלוב וסגר אחריו את הדלת בדפיקה. זמן מה מלא את מקומו המהנדס פאלצ'ינסקי, בא כוחו של ההון העצום, שאינו פחות נאמן מקונובאלוב אבל יותר תקיף ממנו. המיניסטרים הסוציאליסטים לא העיזו כלל להציע בריצנות את תכנית הועד הפועל לחבריהם הליברלים. הרי לשוא ניסה צ'ירנוב לאשר ולקיים בממשלה את החוק האוסר קנוניות בקרקעות!

בתורת תגובה על הקשיים המתגברים, העלתה הממשלה את תכניתה בדבר פירוקה של פטרוגראד, כלומר: העברת בתי החרושת לפני המדינה. התכנית נומקה בסברות צבאיות (מחשש כבוש המטרופולין בידי הגרמנים), ובסברות כלכליות (פטרוגראד רחוקה מאד ממקורות הדלק והחומר הגלמי). הפירוק פירושו בטול התעשייה הפטרוגראדית למשך חדשים ושנים. הכוונה הפוליטית היתה להפיץ על פני הארץ את חלוצי מעמד הפועלים. ואותה שעה היו שלטונות הצבא מציעים באמתלאות שונות להוציא מפטרוגראד את פלוגות הצבא המהפכניות.

פאלצ'ינסקי השתדל בכל צורה של השתדלות להוכיח לסיעת הפועלים של המועצה את יתרון הפירוק. לעשות את הדבר על אפם וחמתם של הפועלים אי אפשר היה, – והפועלים סרבו. הפירוק לא הצליח ממש כויסות התעשייה. ההרס הכלכלי נתרבה, המחירים האמירו, ההשבתה החשאית נתפשטה, ובעקבותיה – חוסר העבודה. הממשלה לא משה ממקומה, לאחר זמן כתב מיליוקוב:

„המיניסטרוון שט, פשוט, לפי הזרם, והזרם הובילו אל הערוץ הבולשביסטי“.

אכן, הזרם נשא את מימיו אל הערוץ הבולשביסטי.

* * *

הפרולטריון היה הכוח המניע העיקרי במהפכה. ומאידך גיסא היתה המהפכה מעצבת את דמותו של הפרולטריון. והוא היה זקוק לכך במאד מאד.

ראינו את תפקידם המכריע של פועלי פטרוגראד בימי פברואר. את העמדות התקפניות ביותר תפסו הבולשביקים. אבל מיד לאחר המהפכה הם סולקו אי לשם, אחרנית. את פני הבמה הפוליטית תופסות המפלגות הפשרניות. הן מוסרות את השלטון לבורגנות הליברלית. דגל האיחוד הוא הפטריוטיות. לחצו כביר מאד, והנהגת המפלגה הבולשביסטית, על כל פנים מחציתה, נכנעת לפניו. עם בואו של לנין משתנה פוונה של המפלגה מן הקצה אל הקצה, ועם שינוי כוונה עולה חיש מהר גם השפעתה. בהפגנה המזוינת שנערכה בחודש אפריל כבר מנסות פלוגות הפועלים והחיילים המתנדבים לנתק את כבלי הפשרנות, אבל לאחר המאמץ הראשון נסוגו אחר. הפשרנים מוסיפים לעמוד ליד הגה השלטון.

ברבות הימים, לאחר מהפכת אוקטובר, הרבו לכתוב, כי על נצחונם חייבים הבולשביקים תודה לצבא האכרים שנתגע במלחמה. זוהי הסברה שטחית עד מאד. ההסבר ההפוך קרוב ממנה אל האמת: אם בחודש פברואר זכו הפשרנים להיות המושלים בכפה, הרי זה קודם כל בזכות המקום המיוחד שצבא האכרים תפס בחיי המדינה. אילו נתחוללה המהפכה בשנים כתיקונן, כי עתה, מעצם ראשיתה, היה תפקידו המכריע של הפרולטריון מקבל אופי הרבה יותר ברור וגלוי. אלמלא המלחמה, כי עתה נתמהמה הנצחון המהפכני. ואם לא נביא בחשבון את חללי המלחמה, כי עתה נקנה הנצחון במחיר הרבה יותר יקר. אבל אלמלא המלחמה, לא היה מקום לתשפוכת הנטיות הפשרניות והפטריוטיות. על כל פנים, המרכזיסטים הרוסים, שהתנבאו, ימים רבים לפני המאורעות, על כבוש השלטון בידי הפרולטריון במהלך המהפכה הבורגנית, נסתמכו לא על נטיותיו הארעיות של צבא האכרים, אלא על מבנה המעמדי של החברה הרוסית. הנבואה הזאת נתקיימה במילואה. אבל יחסי-המעמדות היסודיים נשתברו במלחמה ומלחץ הצבא הוסטו היסט ארעי, כלומר: דוקא ארגונם של האכרים האל-מעמדיים והמזוינים, דוקא זה היצור הסוציאלי המלאכותי ביצר עד מאד את עמדותיה של הפשרנות הזעיר-בורגנית ונתן לה את האפשרות לעשות במשך שמונה חדשים נסיונות, שהתישו את המדינה ואת המהפכה גם יחד.

אלא שענין מקורותיה של הפשרנות אינו מתמצה בצבא האכרים. בפרולטריון עצמו, בהרכבו, בשיעור-קומתו הפוליטית יש לבקש תוספת נימוקים לתגברתם הזמנית של המנשביקים והס.ר.ים. המלחמה חוללה תמורות עצומות בהרכבו ובהלך-רוחו של מעמד הפועלים. אם השנים שקדמו למלחמה היו תקופה של תגבורת הגאות המהפכנית, הרי בפרוץ המלחמה נשתסע מיד התהליך הזה. הגיוס תוכן ובוצע לא רק מנקודת-ראות צבאית, אלא בראש וראשונה מנקודת-ראות משטרית. הממשלה נזדרזה לטהר את מחוזות התעשייה משכבת הפועלים הפעלתנית והמרדנית ביותר. אפשר לומר בודאות, כי הגיוס של חדשי המלחמה הראשונים

הפקיע מתוך התעשייה 40% פועלים, בעיקר מבעלי המקצוע. העדרם, שהשפיע לרעה על מהלך התוצרת, עורר את מחאתם הנמרצת של התעשייתנים, במדה שנתרבו הרווחים של התעשייה הצבאית. ומאז לא הוסיפו לערער את חבר העובדים. הפועלים, שהתעשייה הוזקקה להם, נקבעו בעבודתם כמגויסים. הפרצים, שנבעו מחמת הגיוס, נסתמו על ידי יוצאי הכפרים, דלת הערים, פועלים פחות-מקצוע, נשים, נערים. מספר הנשים בתעשייה עלה מ-30 עד 40 אחוזים.

שיעור התהליך של חידוש הפרולטריון וקילושו היה עצום דוקא במטרופולין. במשך שנות המלחמה, מ-1914 ועד 1917, הוכפל כמעט מספרם של הפועלים בבתי החרושת הגדולים בפטרוגראד, שהעסיקו למעלה מ-500 איש. מפני ביטול בתי החרושת בפולין וביחוד במחוזות הים הבלטי, ובעיקר מפני רבוי הכללי של התעשייה הצבאית, נטרכו בפטרוגראד בשנת 1917 קרוב ל-400.000 פועלים בבתי החרושת והתעשייה. מהם 335.000 עבדו ב-140 בתי חרושת כבירים. האלמנטים המרדנים ביותר של הפרולטריון הפטרוגראדי מלאו בחזית תפקיד ניכר בעיצוב הנטיות המהפכניות בתוך הצבא. אבל ממלאי מקומם – יוצאי הכפרים, שרבים מהם היו אכרים אמידים וחנונים, שמצאו להם בבתי החרושת מקלט מן החזית, הנשים והנערים – היו נכנעים הרבה יותר מן הפועלים הותיקים. ולא זו בלבד אלא, שהפועלים המומחים, אשר הוסיפו לעבוד בבתי-החרושת בבחינת מגויסים, – ומספרם היה מאות אלפים – היו נזהרים עד מאד, מחשש שילוח אל החזית. זהו הבסיס הסוציאלי לנטיות הפטריוטיות, שנתגברו בחלק מן הפועלים עוד בימי הצאר.

אבל פטריוטיות זו לא היתה איתנה. האגרוף הצבאי-אנדרמי שלא ידע רחמים, הנצול הכפול, התבוסות בחזית והחורבן הכלכלי – המריצו את הפועלים למרוד. אבל אפין של השביתות בימי המלחמה היה בעיקר כלכלי, ומתינותן היתה מרובה מבימים שקדמו למלחמה. רפיון המעמד הגבר בשל רפיון מפלגתו. לאחר שנאסרו והוגלו הבולשביקים צירי הדומא, נערכו בעזרת פמליא של פרובוקטורים, שהוכנו מראש, פרעות כלליות בהסתדרויות הבולשביסטיות, והמפלגה לא יכלה להתאושש עד מהפכת פברואר. במשך 1915–1916 הוכרח מעמד הפועלים המרופרף לעשות את הדרך האלמנטרית של המלחמה בטרם יכלו השביתות הכלליות הבודדות והפגנותיהן של הנשים הרעבות בפברואר 1917 להתלכד ולהצטרף לשביתה כללית ולמשוך את הצבא אל המרידה.

הפרולטריון הפטרוגראדי נכנס, איפוא, אל מהפכת פברואר לא רק מפורר ומפוזר, אלא גם בעל קומה פוליטית נמוכה, אפילו בשכבותיו המתקדמות ביותר.

בערי השדה היה המצב גרוע שבעתים. והרצידיב הזה של הבורות הפוליטית בקרב הפרולטריון, שהוא פרי המלחמה, היה היסוד השני לשלטון הזמני של המפלגות הפשרניות.

המהפכה מורה להועיל, ובמהירות דוקא. וזה כוחה. כל שבוע היה מביא להמונים איזה חידוש. כל חדשים יצרו תקופה. בסוף פברואר – מרד. בסוף אפריל – מופעת פועלים וחיילים מזוינים בפטרוגראד. בראשית יולי – מופעת חדשה, במסגרת יותר גדול ובסיסמאות נמרצות יותר. בסוף אבגוסט – נסיונו של קורנילוב לחולל הפכה, שההמון שם אותו לאל. בסוף אוקטובר – כבוש השלטון בידי הבולשביקים. בקצב-מאורעות זה, המפליא בדיוקו, חלו תהליכים מוליקולריים עמוקים, אשר ליכדו את חלקיו השונים של מעמד הפועלים לחטיבה פוליטית אחת. וגם כאן ההכרעה היתה לשביתה.

בעלי התעשייה, שנפלה עליהם אימת רעמה של המהפכה, אשר הכה בעצם ההילולה של בצע-ריוח במלחמה, היו מוותרים לפועלים במשך השבועות הראשונים. התעשייתנים בפטרוגראד הסכימו, על תנאי ולמקוטעין, ליום עבודה בן 8 שעות. אבל בדבר זה לא היה כדי להרגיע, משום שרמת החיים ירדה בלי הרף. במאי ציין הועד הפועל בעל כרחו, כי מפאת היוקר הממאיר – מצבם של הפועלים, „גובל עם רעב כרוני“. הרוחות בשכונות הפועלים החמירו והחריפו מיום ליום. יותר מכל דיכא חוסר הסיכויים. ההמונים מסוגלים לסבול כל מחסור, בדעתם לשם מה כל הסבל הזה. אלא שהמשטר החדש נתגלה להם מיום ליום כמסכה נסוכה על פני היחסים הישנים, שעליהם התקוממו בפברואר. ואת אלה לא רצו לסבול.

צורה חריפה מקבלות השביתות ביחוד בין הפועלים הנחשלים והמנוצלים ביותר. כובסות, צבעים, חבתנים, פקידים בבתי מסחר ותעשייה, פועלי בנין, טייחים, פועלים שחורים, סנדלרים, נקניקאים, רהטנים – שובתים, שכבה אחרי שכבה, במשך כל החודש מאי. ודוקא פועלי המתכת מתחילים למלא תפקיד של מעצור. הפועלים המתקדמים מתחילים להבין, כי שביתות כלכליות בודדות – בימי מלחמה, הרס ואינפלציה, – אינן עלולות להביא תקנה רצינית, כי יש צורך בתמורת היסודות. ההשבתה לא רק עשתה את הפועלים ערים לדרישת הפקוח על התעשייה, אלא גם עוררה בהם את הרעיון, כי הלאמת בתי החרושת היא הכרח. המסקנה הזאת נראתה טבעית, ביחוד לאחר שרוב בתי החרושת עבדו לצרכי המלחמה, ובצדם יש בתי חרושת מסוג זה שהם קנינה של הממשלה. כבר בקיץ 1917 באות אל המטרופולין מכל קצוי רוסיה משלחות של פועלים ופקידים להשתדל בדבר הלאמת בתי החרושת, כיון שבעלי המניות חדלו ליתן כסף. אבל הממשלה אטמה אזניה משמוע. ובכך, מן ההכרח הוא לסלק את הממשלה הזאת ולהעמיד אחרת תחתיה. הפשרנים התנגדו לכך. הפועלים הפנו את החזית כלפי הפשרנים.

בית החרושת של פוטילוב, על 40.000 פועלים, נראה בראשית המהפכה כמבצר-עוזם של הס.ר.ים. אבל ימים לא רבים התגונן חיל-המצב שלו מפני הבולשביקים. בראש המתקיפים נראה על פי רוב וולודרסקי. הוא היה חייט לפניו, יהודי שעשה כמה שנים באמריקה ולמד היטב את הלשון האנגלית, נואם מובהק להמונים, בעל הגיון, פקח וחצוף. חיתוך הדבור האנגלי שיוה רוח הבעה מיוחד לקולו הרונן, ודבריו נשמעו ברורות באסיפות של אלפי אנשים.

„משהופיע (וולודרסקי) במחוז נארווה – מספר הפועל מיניצ'ב – החלה הקרקע בבית החרושת של פוטילוב מתמוטטת מתחת לרגליהם של האדונים ה.ס.ר. יים, ולאחר חדשים הלכו פועלי פוטילוב אחרי הבולשביקים“.

רובי השביתות ותגבורת המלחמה המעמדית בכלל הגבירו כמעט ממילא את השפעת הבולשביקים. בכל המקרים, שעניני החיים היו תלויים בהם, נוכחו הפועלים לדעת, כי לבולשביקים אין מזימות סתר, כי אין הם מכחידיים תחת לשונם מאומה וכי אפשר לסמוך עליהם. בעת סכסוך היו כל הפועלים נוהרים אל הבולשביקים – הבלתי מפלגתיים, ה.ס.ר. יים, המנשביקים.

והיא הסבה שועדי בתי החרושת, אשר נלחמו במעשי הסאבוטאז' של המנהלה ובעלי התעשייה כדי לקיים את בית החרושת, נספחו אל הבולשביקים קודם שנספחה אליהם המועצה. בוועידת ועדי בתי החרושת בפטרבורג וסביבותיה, בראשית יוני, הצביעו 335 איש (מ-421) בעד הצעתם של הבולשביקים. העתונות הכללית לא שמה לב לעובדה הזאת. והרי היא העידה, כי הפרולטריון הפטרבורגאי, שלא הספיק עדיין לנתק את קשריו עם הפשרנים, נצטרף אל הבולשביקים בשאלות היסודיות של החיים הכלכליים.

בוועידת יוני של האגודות המקצועיות נתברר, כי בפטרבורג יש למעלה מ-50 אגודות שעליהן נמנים לא פחות מ-250,000 חברים. באגודות פועלי המתכת היו 100.000 פועלים. במשך חודש מאי הוכפל מספרם. השפעתם של הבולשביקים באגודות המקצועיות גברה שבעתיים.

כל בחירות-המשנה הבודדות אל המועצות הכתירו בנצחון את הבולשביקים. בר"ח יוני כבר היו במועצה שבמוסקבה 206 בולשביקים כנגד 172 מנשביקים ו-110 ס.ר. יים. תזוזות מעין אלה חלו גם בערי השדה, אלא שהן היו אטיות יותר. מספר חברי המפלגה נתרבה והלך. בסוף אפריל היו בהסתדרות הפטרבורגאית קרוב ל-15.000 חברים. בסוף יוני – למעלה מ-32.000.

באלה הימים היה בסיעת הפועלים של המועצה הפטרבורגאית רוב בולשביסטי, אלא שבאסיפות הכלליות של שתי הסיעות הכריעו החיילים את הבולשביקים. מיום ליום תקפה דרישת „פראבדה“ לסדר בחירות חדשות:

„מספר ציריהם של 500.000 פועלי פטרבורג הוא רבע ממספר ציריהם של 150.000 מחיל המצב הפטרבורגאי“.

בוועידת המועצות ביוני דרש לנין לאחוז באמצעים חמורים לשם מלחמה בהשבתות, בביזה ובמעשי ההרס המאורגן של בעלי התעשייה והבנקאים המערערים את החיים הכלכליים.

„פרסמו את הרווחים של האדונים בעלי ההון, אסרו 50 או 100 איש מן המיליונרים הגדולים ביותר. נאסרם למשך שבועות מספר, ולו גם בתנאים נוחים כתנאי מאסרו של ניקולאי רומאנוב, כדי להכריחם לגלות את מסכת-הסתרם, את קנוניות רמיה, את החלאה ואת בצע-הכסף, שאפילו בימי הממשלה החדשה הם עולים לארצנו במחיר מיליונים“.

מנהיגי המועצה התפלצו לשמע הצעתו של לנין.

„כלום אפשר לשנות את חוקי החיים הכלכליים על ידי מעשי-אלמות כלפי בעלי הון בודדים?“

העובדה, כי התעשייתנים כפו את חוקיהם, בקשרם קשר על האומה, נחשבה למעשה רגיל. קרנסקי, שגלגל על לנין חזיונים ורעמים, לא נמנע כעבור חודש ימים מלאסור אלפי פועלים שחלקו על דעתם של בעלי התעשייה בענין „חוקי החיים הכלכליים“.

הזיקה שבין הכלכלה והפוליטיקה נתגלתה. המדינה, שהיתה תמיד בבחינת בנין-אב של מסתורין, החלה עכשיו לפעול לעתים תכופות בצורתה הפרימיטיבית, כלומר: בצורת פלוגות אנשים מזוינים. את נותן העבודה, המסרב לוותר או אפילו לישא וליתן בענין המתחרים, היו הפועלים במקומות שונים בארץ מושכים אל המועצה או אוסרים מאסר בית. ואין פלא, שהמיליציה של הפועלים עוררה את שנאתם המיוחדת של המעמדות האמידים.

החלטתו הראשונה של הוועד הפועל בדבר זיונם של 10% מן הפועלים לא נתקיימה. ואף על פי כן הצליחו הפועלים להזדיין משהו, ואל שורות המיליציה נכנסו האלמנטים הפעלתנים ביותר. הנהגת המיליציה נתרכזה בידי הועדים של בתי החרושת (זאבקים), והנהגת הועדים של בתי החרושת עברה מיום ליום לידי הבולשביקים. פועל אחד מבית החרושת המוסקבאי „הספיק“ מספר:

„באחד ביוני, משנבחר הוועד החדש של בית החרושת, שרוב חבריו הם בולשביקים... נוסדה פלוגה בת 80 איש, שמחוסר נשק התאמנה במקלות בהנהגת חייל זקן, החבר ליבאחוב“.

העתונות האשימה את המיליציה במעשי-אלמות, בהחרמות, במאסרים שלא כחוק. אין ספק, כי המיליציה עשתה מעשי כפיה: הרי לשם כך נוסדה. אלא שחטאה היה בזה שהיא עשתה מעשי אלמות בבאי-כוח המעמד שלא הורגל להיות נושא לאלמות וגם לא רצה להתרגל לכך.

בבית החרושת של פוטילוב, שהיה המנהיג במלחמה להעלאת שכר העבודה, נתכנסה בכ"ג ביוני מועצה בהשתתפות שליחי המועצה

המרכזית של ועדי בתי החרושת, הלשכה המרכזית של האגודות המקצועיות ו-73 בתי חרושת. בהשפעת הבולשביקים הסכימה המועצה, כי שביית בית החרושת עלולה בתנאים אלה לגרור „מלחמה פוליטית בלתי מאורגנת של פועלי פטרוגרד“, ועל כן הציעה לפועלי פוטילוב „לכבוש את התמרמותם הצודקת“ ולגייס כוחות להתקפה כללית.

בטרם נתכנסה המועצה הזאת הזהירה סיעת הבולשביקים את הועד הפועל, לאמור:

„המון בן ארבעים אלף איש... יכול לשבות כל יום ולצאת אל ראש חוצות. ההמון היה יוצא אלמלא מפלגתנו שעצרה בו, אלא שאין בטחון, כי גם להבא תהיה אפשרות לעצרו. ואין כל ספק, כי מופעתם של פועלי פוטילוב תגרור בהכרח את מופעתם של רוב הפועלים והחיילים“.

מנהיגי הועד הפועל התייחסו אל דברי האזהרות הללו כאל דימוגיה, או פשוט הכניסום בזו והוציאו בזו ושמרו על שלוותם. הם עצמם חדלו כמעט לבקר בבתי החרושת והקסרקטים, משום שהיו לציננים בעיני הפועלים והחיילים. הבולשביקים היו היחידים שזכו להשפעה אשר נתנה להם את האפשרות להניא את הפועלים והחיילים מלעשות מעשים מפורדים. אלא שמקוצר רוח היו ההמונים רוגזים לפעמים גם על הבולשביקים.

בבתי החרושת ובצי הופיעו אנרכיסטים. כמו תמיד נתגלתה גם הפעם אפסותם האורגנית בהתייבם פנים אל פנים מול המאורעות וההמונים הכבירים. נקל היה להם לשלול את השלטון המדיני, כיון שלא הבינו בהחלט את ערכם של הסובייטים בתורת מוסדותיה של המדינה החדשה. ועוד זאת: המהפכה הממה אותם, והם היו מתעלמים על פי רוב בשתיקה משאלת המדינה. את עצמיותם גילו בעיקר במקצוע ההתלקחות הקלה. המצוקה הכלכלית וחרונם המתגבר של פועלי פטרוגרד נתנו לאנרכיסטים כמה עמדות משועות. מהיותם בלתי מסוגלים להעריך כבוד-ראש את יחסי הכוחות בהיקף כלל-מדיני ומהיותם מוכנים לראות בכל דחיפה מלמטה מכת-ישועה מכרעת – היו האנרכיסטים מאשימים לפעמים את הבולשביקים במורך-לב ולפעמים גם בפשרנות. אלא שהם הסתפקו על פי רוב בריטון בלבד. תגובת ההמונים על מופעותיהם של האנרכיסטים היתה משמשת לפעמים לבולשביקים מדה לכווח-הלחץ של קיטור המהפכה.

* * *

המלחים, שהקבילו את פני לנין בתחנת פינלנד, הודיעו לאחר שבועים בהשפעת הלחץ הפטריוטי, שתקף עליהם מכל צד:

„אילו ידענו... איזו הדרך בא אלינו, כי עתה במקום קריאות-„הידד“ נלהבות קראנו בחמת קצף: „הלאה! שוב לך אל הארץ שממנה באת אלינו“.

מועצות החיילים בקרים, בזו אחר זו, איימו למנוע בזרוע מזוינת את כניסתו של לנין אל חצי-האי הפטריוטי, שלנין לא נתכוון כלל לנסוע לשם. ולא עוד, אלא שהגדוד הווהליני, גבור כ"ז בפברואר, החליט, לפום ריהטא, לאסור את לנין, והועד הפועל נאלץ לאחוז באמצעים כדי למנוע את הדבר.

הלך-רוח זה לא חלף פליל עד התקפת יוני, ולאחר ימי יולי שב והתגבר מאד. ואנשי חיל-המצב שבערים הנדחות ובחלקות החזית המרוחקות החלו אותה שעה מדברים ביתר עוז ברוח הבולשביזם, על פי רוב מבלי דעת. בגדודים היו הבולשביקים מתי מעט, ואלו הסיסמאות הבולשביסטיות העמיקו והלכו. הן צצו כאילו מאליהן בכל חלקי הארץ. הליברלים לא ראו בכל אלה בורות ותוהר-ובהו. העתון „קֶץ“ כתב:

„מולדתנו נהפכת לבית-משוגעים ממש, שבו עושים ומעשים מטורפים – ואלו אנשים, שדעתם לא נטרפה עדיין, פורשים לקרן זוית באימה ופחד ונלחצים אל הקירות“.

בזו הלשון ממש שפכו את נפשם „המתונים“ שבכל המהפכות. העתונות הפשרנית התנחמה, שהחיילים, עם כל השגגות שנעשו, אוטמים אזניהם משמוע את שמע הבולשביקים. והרי הבולשביזם-שלא-מדעת של ההמונים, שהיה תולדה של ההגיון שבהתפתחות, שמש למפלגת לנין כוח בליימוט.

החייל פירייקו מספר, כי בבחירות לועידת המועצות שנערכו בחזית נבחרו, לאחר שלשה ימים של וכוחים, רק ס.ר. יים, ומניה וביה, על חמתם של המנהיגים המוחים, החליטו צירי החיילים, כי מן ההכרח הוא להפקיע את הקרקעות מידי בעל[י] האחוזות ולא להמתין עד שתתכנס האסיפה המיסדת.

„בשאלות המובנות להם היו החיילים בדרך כלל שמאליים מן הבולשביקים הקיצוניים ביותר“.

אכן, לזאת נתכוון לנין באמרו, כי „ההמונים משמאילים מאתנו פי מאה“.

לבלר של בית מלאכה לאופנועים, אי-שם בפלך טאבריה, מספר, כי אגב קריאה בעתונים בורגניים, היו החיילים מחרפים ומגדפים

לעתים קרובות איזה בולשביקים, ומסוחרים מניה וביה על ההכרח להפסיק את המלחמה, להפקיע קרקעות מידי בעלי האחוזות וכדומה. הלא הם הפטריוטים, שנשבעו למנוע את כניסתו של לנין לקרים.

משמימים ישבו החיילים בחילות-המצב הכבירים שבעורף. הצטברות אנשים רבים, הבטלים מעבודה ומצפים בקוצר רוח לשינוי מזלם, גרמה לעצבנות, שמצאה את ביטויה בנכונותם התמידית להוציא החוצה את מורת-רוחם, בנסיעה המונית בטרמאים ובבולמוס של פיצוח גרעינים. החייל, שסגינו תלוי לו על כתפיו וקליפות הגרעינים על דל שפתיו, היה לדמות השנואה ביותר על העתונות הבורגנית. האיש, שבימי המלחמה החניפו לו בגסות וכינוהו דוקא בתואר גבור (הדבר לא מנע את הלקאת הגבור בחזית); האיש, שאחרי מהפכת פברואר נתעלה לגדולה של מושיע – נהפך פתאום לרודף בצע, לבוגד, לאַנְס, לשכיר גרמניה. אכן, אין לך נוול בעולם, שהעתונות הפטריוטית לא יחסה אותו לחיילים ולמלחים הרוסים.

הועד הפועל היה מצטדק, נאבק עם האנרכיה, מכבה את אש המהומות, מתחקה בפחד ומטיף מוסר. על שאלת המרכז בדבר המצב, השיב נשיא המועצה בצאריצין – העיר הזאת נחשבה לקן ה,,אנרכו-בולשביזם“ – בלשון פסקנית:

„במדה שחיל-המצב משמאיל, בה במדה מימין התושב“.

מני אז היו העליונים שוקדים לגדף בכינוי „בולשביק“ כל חייל, שהעז, יותר מחבריו, להביע את כל רגשי לבו, עד כי סוף סוף נאלץ הלה להאמין כי אמנם בולשביק הוא. משאלת השלום והקרקע עברה מחשבת החייל לשאלת השלטון. הנטיה לסיסמאות בוודות של הבולשביזם נהפכה לחיבה-מדעת אל מפלגת הבולשביקים. בגדוד הווהליני, שביקש באפריל לאסור את לנין, נשתנה מצב הרוחות במשך שני חודשים לטובת הבולשביקים, וכן גם בגדוד הֶגְרִי ובגדוד הלטי. המונרכיה עוררה לחיים את הקלעים הלטים כדי לנצל לצרכי המלחמה את השנאה שרחשו האכרים ושכירי היום לבארונים של ליפלאנד. הגדודים נלחמו להפליא. אלא שרוח האיבה המעמדית, שהמונרכיה בקשה להשען עליה, פלסה לעצמה דרך משלה. הקלעים הלטים היו מן הראשונים, שנקרעו מעל המונרכיה, ואחר כך מעל הפשרנים. כבר בי"ז במאי נצטרפו באי-כוח 8 גדודים לטים כמעט פה אחד אל הסיסמא הבולשביסטית: „כל השלטון למועצות!“ במהלך המהפכה להבא הוטל עליהם למלא תפקיד כביר.

חייל אלמוני כותב מן החזית:

„היום, ל"ג ביוני, היתה בפלוגתנו אסיפה קטנה ובה דברו על לנין ועל קרנסקי. החיילים רובם בעד לנין, והאופיצרים אומרים, כי לנין הוא בורגני שבבורגנים“.

לאחר פגעי ההתקפה, נעשה שמו של קרנסקי שנוא בתכלית השנאה.

ככ"א ביוני עברו היונקרים בראש חוצות פטרוגראד ונשאו דגלים ופלאקאטים: „הלאה המרגלים!“ „יחיו קרנסקי וברוסילוב!“ היונקרים עצמם היו, כמובן, חסידיו של ברוסילוב. חיילי הגדוד הרביעי התנפלו על היונקרים, הכום מכות נמרצות ופזרו את ההפגנה. את עיקר השנאה עורר הפלאקאט לכבוד קרנסקי.

התקפת יוני החישה מאד את התפתחותו הפוליטית של הצבא. פרסומם של הבולשביקים, – המפלגה היחידה שקראה מלכתחילה תגר על ההתקפה, – הלך ורב במהירות עצומה. אמנם ברב קושי היו עתוני הבולשביקים מפלסים לעצמם דרך אל הצבא. תפוצתם היתה מועטת מאד לעומת תפוצתם של עתוני הליברלים והפטריוטים בכלל.

„הרי בשום מקום אין לראות כלל את עתונכם – כותבת למוסקבה יד-חיילים מגושמת – ורק מפי השמועה נודע לנו הדבר. כאן משפיעים עלינו בחנם עתונות בורגנית, צרורי צרורות היא מובאת אל החזית“.

והנה דוקא העתונות הפטריוטית פרסמה את הבולשביקים פרסום שאין כמוהו. כל מחאת נדכאים, כל כבוש קרקעות, כל מעשה שפטים באופיצרים השנואים היו העתונים מיחסים לבולשביקים. והחיילים הסיקו מזה, כי הבולשביקים – בעלי-יושר הם.

הקומיסר של הצבא הי"ב הודיע לקרנסקי בראשית יולי על הלך רוחם של החיילים:

„את הכל תולים סוף-סוף בצואר הבורגנים-המיניסטרים והמועצה, שנמכרה לבורגנים. ובדרך כלל, בהמון הרחב – חשכות איומה; לצערי, עלי לציין כפירה גמורה לגבי דברי דפוס:

– דבש וחלב תחת לשונם.

– מבלבלים את המוח...“

בחדשים הראשונים היו הדו"ח של הקומיסארים הפטריוטיים על פי רוב בבחינת מזמור-שיר לצבא המהפכני, שיעור הכרתו ומשמעתו. וכשעברו ארבעה חדשים של אכזבות בלתי פוסקות, והצבא חדל להאמין לדרשנים ולעתונאים מטעם הממשלה, – גילו

בהם אותם הקומיסארים גופם,, חשכות איומה“.

ככל אשר ישמאל חיל המצב כן יימין התושב. בכוח ההתקפה צצו בפטרוגראד אגודות קונטר-מהפכניות, כפטריות לאחר גשם. הן בחרו לעצמן שמות נאים: אגודת כבוד העם, אגודת חובת-הצבא, גדוד החופש, הסתדרות הרוח וכדו'. .. מאחורי שלטים נפלאים אלה הסתתרו האמביציות והמזימות של האצילים, האופיצרים, הביורוקרטים, הבורגנים. כמה מן ההסתדרויות – כגון,, חבר הצבא“,, אגודת אבירי צלב גיאורגי“ או,, פלוגת המתנדבים“ – היו תאים מוכנים לקשר צבאי. אבירי,, הכבוד“ ו,, הרוח“ הללו הופיעו כפטריטים נלהבים והיתה להם דריסת רגל אצל המשלחות של ארצות ההסכמה, ולא עוד אלא שקבלו לפעמים גם תמיכה ממשלתית, שלא ניתנה בשעתה למועצה מפני היותה,, הסתדרות פרטית“.

אחד מצאצאי ביתו של איל-העתונות, סוברין, התחיל בינתיים להוציא לאור את,, העתון הקטן“, ששימש בכתר של,, הסוציאליזם הבלתי תלוי“, הטיף לדיקטטורה של ברזל והציע לכהונה זו את האדמיראל קולצ'אק. העתונות הסולידית יותר לא נזרזה לגלות את כל הסתומות, אבל השתדלה בכל דרך של השתדלות לפרסם את קולצ'אק. גורלו של האדמיראל לעתיד לבוא מעיד, כי עוד בראשית הקיץ של 1917 היה המדובר על תכנית רחבה הקשורה בשמו, וכי מאחורי גבו של סוברין עמדו חוגים בעלי השפעה.

מתוך הכרח של חשבון טכסי היתה הריאקציה,, – חוץ ממקרים בודדים – מעמידה פנים, כאילו אין חציה מכוונים אלא כלפי הלנינאים בלבד. המלה,, בולשביק“ היתה שם נרדף לסמ"ך-מ"ם. כשם שעד המהפכה היו המפקדים של המונרכיה מטילים את האחריות לכל הפגעים, ובכלל זה גם לטפשותם, על המרגלים הגרמנים, וביחוד על ה,, ז'ידים“, – כן גם עכשיו, לאחר שנכשלה התקפת יוני, הוטלה תמיד אשמת הכשלונות והתבוסות על הבולשביקים. מבחינה זו לא נבדלו הדימוקרטים, מסוגם של קרנסקי וצרטלי, לא רק מן הליברלים, מסוגם של מילוקוב, אלא גם מן הפיאודלים הגלויים, מסוגו של הגינראל דניקין.

כמו תמיד, בשעה שהניגודים ממותחים עד קצה הגבול ועת ההתפוצצות טרם הגיעה, באה גם עכשיו ההתגודדות של הכוחות הפוליטיים לידי ביטוי גלוי ומובהק לא בשאלות עיקריות, אלא בענינים שבמקרה ושל מה בכך. בשבועות ההם היתה קרונשטאדט בבחינת כלירעם לגבי היצרים הפוליטיים. המבצר העתיק, שנועד להיות שומר-סף נאמן בשערי הים של מטרופולין המלך, הרים לשעבר את נס המרד פעמים אחדות. על אף השפטים האכזריים לא כתבה בקרונשטאדט אש המרד. היא התלקחה לאחר המהפכה בצורה הרת-אימה. לא ארכו הימים ושמו של מבצר-הים נהפך על דפי העתונות הפטריוטית לשם נרדף לכל מומי המהפכה, כלומר: הבולשביזם. המועצה הקרונשטאדטית לא היתה עדיין בולשביסטית למעשה: במאי היו בה 107 בולשביקים, 112 ס.ר. יים ובלתי-מפלגתיים קרונשטאדטיים: בשאלות החשובות הלכו רובם אחרי הבולשביקים.

בעניני פוליטיקה לא היו המלחים אוהבים טכסיס ודיפלומטיה. הם נקטו כלל משלהם: אומר – ועושה. ואין פלא, כי הם נטו לדרכי פעולה פשטניים מאד לגבי ממשלה המשולה לצל-רפאים. ב"ג במאי החליטה המועצה:

,,השלטון היחידי בקרונשטאדט הוא מועצת צירי הפועלים והחיילים“.

סלוקו של הקומיסר הממשלתי, הקאדט פּפּלֵיב, שהיה בבחינת גלגל חמישי בעגלה, לא עשה במבצר כל רושם. הסדר היה נפלא. בעיר נאסר המשחק בקלפים, וגורשו כל בתי הבושת. המועצה אסרה על בני קרונשטאדט להופיע שכורים בחוצות, והעברייני נענשו בהחרמת רכושו ושילוח אל החזית. אכן, היו כמה עבריינים שנענשו.

המלחים,, – שחושלו במשטר האיום של הצי המונרכי ומבצר הים, שהורגלו בעבודה קשה, בקרבנות אבל גם בחמת-קצף,, – השתדלו גם עכשיו – לאחר שנגול לעיניהם המסך של חיי העתיד, שבו הרגישו את עצמם אדונים,, – לאמץ את כל שריריהם כדי להוכיח שהם ראויים למהפכה. הם היו תופסים בפטרוגראד יידיים ואויבים וכמעט בכפיה מושכים אותם לקרונשטאדט, כדי להראות להם את טיבם של המלחים המהפכניים למעשה.

מתיחות מוסרית כזאת לא יכלה, כמובן, להימשך לנצח נצחים, אבל היא עמדה לאורך ימים. מלחי קרונשטאדט היו בחזקת האורדן הלוחם של המהפכה. איזו מהפכה? על כל פנים, לא זו שנסתמלה במיניסטריון של צרטלי ובקומיסאר שלו פפלייב. מבצר קרונשטאדט נצב כמבשר המהפכה השניה המתרגשת לבוא. על כן שנאוהו מאד כל אלה שהסתפקו במהפכה הראשונה.

סילוקו של פפלייב, שנעשה בחשאי ובדרכי שלום, תואר בעתונות, הדוגלת בשם הסדר, כהתקוממות מזוינת על אחדות המדינה. הממשלה התאוננה בפני המועצה, המועצה מינתה מיד ועדה להשפעה. המנגנון של דו-השלטון הונע בקול-חריקה. מועצת קרונשטאדט, בהשתתפות צרטלי וסקובלב, הסכימה בכ"ז במאי, על פי דרישת הבולשביקים, להכריז, כי היא ממשיכה את מלחמתה לשלטון הסובייטים, אבל למעשה עליה להכנע לממשלה הזמנית, כל זמן ששלטון הסובייטים לא הוקם בכל הארץ כולה. אבל לאחר יום, בהשפעת המלחים אשר חרה אפם על הותרנות הזאת, הודיעה המועצה, כי המיניסטרים לא קבלו אלא,, פירוש“ להשקפתה של קרונשטאדט שאינה משתנית. זו היתה טעות תכסיטית גלויה, אלא שמאחוריה לא הסתתר דבר חוץ מאמביציה מהפכנית.

במרומים הוחלט להשתמש במקרה-כושר זה וללמד את אנשי קרונשטאדט דרך ארץ, ואגב לפקוד עליהם גם עוונות לשעבר.

הקטיגור היה, כמובן, צרטלי. בהסתמכות פתטית על ימי שבתו בבתי הסוהר, שפך צרטלי את חמתו על אנשי קרונשטאדט, ביחוד על שחבשו בצינוקי המבצר 80 אופיצירים. כל העתונות הנבונה ענתה אחריו אמון. אבל גם העתונים הפשרניים, – כלומר: המיניסטריונים, – הוכרחו להודות, כי המדובר הוא על „מועלים גמורים“ ועל „אנשים העושים באגרופיהם שפטים המעוררים זועה“... מלחים עדי ראייה – לדברי ה„איזבסטיה“, כלי מבטאו הרשמי של צרטלי עצמו – „מספרים על דכוי המרד בשנת 1906 (בידי האופיצירים האסורים), על המון מומתים ביריה, על אסדות מלאות גופות של הרוגי מלכות שהוטלו הימה, ועל זועות אחרות... הם מספרים בפשטות גמורה, כאילו היו אלה דברים שכיחים“.

אנשי קרונשטאדט התעקשו וסרבו להסגיר את האסירים אל הממשלה, שהתלינים והמועלים הללו מבני המעמד האציל היו קרובים לה הרבה יותר מן המלחים המעונים בשנת 1906 ושאר השנים. הרי לא מקרה הוא, שהמיניסטר לעניני המשפטים פרברזב, שבלשון נקיה מכנה אותו סוחאנוב בתואר „אחד האישים החשובים בממשלה הקואליציונית“, היה מוציא לחפשי באופן שיטתי ממבצר פטרופלובסק את עסקני הז'נדרמריה המונרכיסטים המנוולים ביותר. עיקר השתדלותם של הדימוקרטים הקופצים בראש היתה להוכיח לבירורקטיה הריאקציונית את רוחם הנדיבה.

על קטרוגיו של צרטלי השיבו אנשי קרונשטאדט בכרוזם לאמור:

„האופיצירים, הז'נדרמים והשוטרים שאסרנו בימי המהפכה הודיעו בעצמם לבאי כוח הממשלה, כי אין להם כל התאוננות על התנהגותם של מפקחי בית הסוהר. אמנם, בניני הסוהר של קרונשטאדט איננו הם. אבל אלה הם בתי הסוהר שבנתה המונרכיה בשבילנו. אין לנו בתי סוהר אחרים. ואם חובשים אנו בבתי הסוהר הללו את אויבי העם, הרי זה לא מתוך נקמה, אלא לשם התגוננות מהפכנית“.

בכ"ז במאי שפטה מועצת פטרוגרד את אנשי קרונשטאדט. בדברי הסניגוריה שלו הזהיר טרוצקי את צרטלי, כי בשעת סכנה „כשגיניראל קונטר-מהפכני ינסה לכרוך את חבל התליה על צואר המהפכה, יסבנו הקאדטים את החבל, ומלחי קרונשטאדט יבואו להלחם ולמות עמנו יחד“.

האזהרה הזאת נתקיימה מקץ שלשה חשים בדיוק מפתיע: כשמרד הגיניראל קורנילוב ועלה בראש צבא על עיר הבירה, הבהילו קרנסקי, צרטלי וסקובלב את מלחי קרונשטאדט לשם שמירה על ארמון החורף. ומה בכך?

ביוני הגנו האדונים הדימוקרטים על הסדר מפני האנרכיה, ושום נימוק ושום נבואה לא השפיעו עליהם. ברוב של 580 דעות כנגד 162 ו-74 נמנעים, נתקבלה במועצת פטרוגרד הצעתו של צרטלי בדבר נידויה של קרונשטאדט, „האנרכית“ מן הדימוקרטיה המהפכנית. משבאה לארמון המאריני, אשר צפה לתוצאות בכליון עינים, הידיעה, כי הנידוי נתאשר, נזדרזה הממשלה וניתקה את הקשר הטלפוני בין המטרופולין והמבצר, כדי שהמרכז הבולשביסטי לא יוכל להשפיע על אנשי קרונשטאדט, נתנה פקודה להוציא תיכף ומיד את ספינות הלימודים ממימי קרונשטאדט ודרשה מן המועצה הכנעה „גמורה“. ועידת צירי האכרים שנתקיימה בימים ההם איימה, „למנוע מקרונשטאדט צרכי אוכל נפש“. הריאקציה, שעמדה מאחורי גבם של הפשרנים, בקשה לעורר מלחמה מכריעה, וככל האפשר – מלחמת דמים.

„המעשה הנמהר שעשתה מועצת קרונשטאדט – כותב אחד ההיסטוריונים הצעירים יוגוב – עלול היה לגרור תוצאות בלתי רצויות. מן ההכרח היה לבקש מוצא הוגן מן המצב שנתהוה. אכן, לשם כך נסע טרוצקי לקרונשטאדט, נאם שם במועצה וכתב גילוי דעת שנתאשר מטעם המועצה ונתקבל פה אחד במיטינג שנערך במגרש העוגן“.

אנשי קרונשטאדט לא סרו מעמדתם הפרינציפיונית וויתרו בשאלות מעשיות.

ישוב הסכסוך בדרכי שלום הוציא את העתונות הבורגנית מכליה: במבצר – אנרכיה, אנשי קרונשטאדט מדפיסים שטרי כסף משלהם – בעתונות נתפרסמה צורתם הבדויה – נכסי המדינה נשדדים, הנשים הוכרזו לקנין הצבור, בעיר שוד והילולות-שכרון. המלחים, שהתגאו בסדריהם החמורים, כווצו את אגרופיהם המיובלים בקראם את העתונים, שמיליוני טפסיהם הוציאו את דבתם רעה בכל קצוי רוסיה.

מוסדות המשפטים של פרברזב קבלו לרשותם את האופיצירים של קרונשטאדט והוציאו לחפשי בזה אחר זה. מן הראוי היה לבדוק ולברר, מי מן המשוחררים השתתף אחר כך במלחמת האזרחים, וכמה מלחים, חיילים, פועלים ואכרים נהרגו או נתלו בידיהם. לצערנו, אין לנו אפשרות לפרסם את המספרים המחכימים הללו.

סמכותה של הממשלה ניצלה, אבל לא ארכו הימים וגם המלחים קבלו פיצוי על העלבונות. מכל קצוי הארץ התחילו מתקבלות ברכות לקרונשטאדט האדומה: מאת המועצות השמאליות ביותר, מבתי חרושת, מגדודים, ממיטינגים. גדוד התותחים הראשון הפגין כולו כמות שהוא בחוצות פטרוגרד את רגשי כבודו לאנשי קרונשטאדט „על עמדתם האיתנה בהבעת אי אמון לממשלה הזמנית“.

אבל קרונשטאדט התכוננה לגמול חשוב מזה. שיסויה של העתונות הבורגנית עשאה גורם בעל ערך כללי-מדיני.

הבולשביזם – כותב מיליוקוב – התבצר בקרונושטאדט ופרש על פני רוסיה הרחבה את רשת התעמולה על ידי תעמלנים מלומדים היטב. שליחי קרונושטאדט באו אל החזית לעורר אנשים לשדידת אחוזות. מועצת קרונושטאדט נתנה לשליחים הללו תעודות מיוחדות: „פלוגי נשלח אל פלך מולדתו כדי שישתתף בועדי המחוז, הוולסטטים והכפרים ויהא זכאי להצביע, וכדי שינאם במיטינגים לפי שיקול דעתו בכל מקום שירצה“, „ניתנה לו הזכות לשאת נשק, לנסוע חנם ברכבות ובאניות בכל מקום וכל פעם שירצה“. ועוד זאת: „מועצת העיר קרונושטאדט אחראית לשלומן של התעמלן הנל“.

מיליוקוב מוקיע את פעולת ההרס של המלחים, אבל הוא שוכח להסביר, איך זה ומדוע יכלו מלחים בודדים – על אפם וחמתם של שלטונות נבונים, מוסדות ועתונים – לנסוע באין מפריע על פני כל הארץ על סמך תעודה מוזרה, שניתנה להם מטעם מועצת קרונושטאדט, ובכל מקום מצאו אזנים לדבריהם והטביעו את חותם ידי-המלחים על מאורעות היסטוריים. ההיסטוריון, המשמש את הפוליטיקה הליברלית, אינו שואל כלל את השאלה הפשוטה הזאת. והרי הנס הקרונושטאדטי לא נרחש אלא משום שהמלחים העמיקו להביע את צרכי ההתפתחות ההיסטורית מכל הפרופיסורים החכמים עד מאד. לתעודה הכתובה בעם-הארצות היה תוקף, כלשונו של הגל, משום שהיתה נבונה. ואלו תכניות מחוכמות עד מאד מבחינה סובייקטיבית היו לצל-הזיה, משום ששכל-ההיסטוריה לא הסתופף בצלן כלל.

* * *

המועצות היו נחשלות מן הועדים של בתי-החרושת. ועדי בתי-החרושת היו נחשלים מן ההמונים. החיילים היו נחשלים מן הפועלים. ובמדה רבה מזו היו ערי השדה נחשלות מעיר הבירה. זוהי הדינמיקה ההכרחית של התהליך המהפכני, המחוללת אלפי ניגודים כדי להבליג עליהם אחר כך – לפתע פתאום, אגב אורחא, על נקלה – ומניה וביה לחולל ניגודים חדשים. מן הדינמיקה המהפכנית נחשלה גם המפלגה; כלומר – ההסתדרות הרשאית פחות מאחרים להיות נחשלת, ביחוד בימי מהפכה. במרכזי פועלים כיקטרינבורג, פֶּרֶם, טולא, ניז'ני-נובגורוד, סורמובו, קולומנא, יוזובקא לא נבדלו הבולשביקים מן המנשביקים אלא בסוף מאי. באודיסה, ניקולייב, יליסבטגראד ובשאר מקומות באוקריינה לא היו לבולשביקים הסתדרויות משלהם גם באמצע יוני. בבאקו, זלאטואוסט, גֶּז'צק, קוסטרומא לא נבדלו הבולשביקים מעל המנשביקים אלא בסוף יוני. העובדות הללו מפליאות אם נשים אל לב, כי בעוד ארבעה חדשים יקחו הבולשביקים את השלטון בידם. מה רבה נחשלותה של המפלגה בימי המלחמה מן התהליך המוליקולארי שחל בהמונים, ומה רחוקה היתה ההנהגה של קאמיניב-סטאלין מן היעודים ההיסטוריים הגדולים! במפתיע התרגשו ובאו מאורעות המהפכה על המפלגה, המהפכנית מכל המפלגות שהיו בדברי ימי האנושיות. היא נצרפה ונבנתה בתוך האש ושדדה את מערכתיה בלחץ המאורעות. בכל עת מהפך היו ההמונים משמאילים, „פי מאה“ מן המפלגה השמאלית ביותר.

המעין מקרוב בתגבורת השפעתם של הבולשביקים, שעלתה בעוז, כיאות לתהליך טבעי-היסטורי, רואה את ניגודיה ועקלקלותיה, את גאותה ושפלה. ההמונים אינם מעור אחד ואינם לומדים לכוון את אש המהפכה אלא לאחר שנכוות ידיהם והם נרתעים אחורנית. הבולשביקים יכלו להחיש את מהלך לימודיהם של ההמונים. והם הסבירו באורך-רוח. אגב: הפעם הזאת לא השתמשה ההיסטוריה לרעה באורך-רוחם.

הבולשביקים כבשו באין מפריע את בתי-החרושת והגודדים – ואותה שעה היו הבחירות אל העיריות הדימוקרטיות נותנות לפשרנים הכרעה עצומה ההולכת ומתגברת לכאורה. זו היתה אחת הסתירות החריפות והמופלאות של המהפכה. אמנם, עירית מחוז ויבורג, שהוא פרוליטארי כולו, התגאתה ברוב הבולשביסטי שלה. אבל עובדה זו היתה יוצאת מן הכלל. בבחירות העירוניות במוסקבה, שנערכו ביוני, הצביעו בעד הס.ר. יום יותר מ-60%. המספר הזה הפתיע גם אותם: הם הרגישו בלי ספק, כי השפעתם יורדת פלאים. הבחירות במוסקבה חשובות מאד להבנת היחס ההדדי שבין התפתחותן הממשית של המהפכות ובין בבואתן באספקלריות של הדימוקרטיה. המתקדמים שבין הפועלים והחיילים מהרו להתנער מן ההשליות הפשרניות. לא כן החוגים הרחבים של דלת-העיר, שרק עכשיו החלו לנוע. להמונים הרופסים הללו היו הבחירות הדימוקרטיות אפשרות ראשונה כמעט, – על כל פנים, אחת האפשרויות הבלתי נפרצות, – לגלות את עצמם מבחינה פוליטית. בשעה שהפועל, שהיה תמול שלשום מנשביק או ס.ר., הצביע בעד מפלגת הבולשביקים ומשך אחריו את החייל – בה בשעה היו העגלון, השוער, הרוכלת, החנוני ופקידו, המורה יוצאים לראשונה מחלונם הפוליטי בפעולת-גבורה זו של הצבעה בעד הס.ר. יום. חוגי הבורגנות הזעירה הצביעו באיחור-זמן בעד קרנסקי, משום שהוא היה בעיניהם הסמל של מהפכת פברואר, שרק היום הגיעה אליהם. עירית מוסקבה, על 60 אחוזיה הס.ר. יום, הבהיקה כמאור דועך. וכן היה גורלם של שאר המוסדות הדימוקרטיים של ההנהלה העצמית. כמעט התנוצצו ומיד נבלו ברפיון איחורם. עובדה זו העידה, כי מהלך המהפכה תלוי בפועלים ובחיילים, ולא באבק-אדם שנתעפר ונתאבך בסערות המהפכה.

זוהי הדיאלקטיקה העמוקה והפשוטה של ההתעוררות המהפכנית למעמדות הנדכאים. המסוכנת ביותר מכל הטעויות של המהפכה היא, ש„בעל החשבון“ הדימוקרטי מסכם את התמול, היום והמחר וממריץ על ידי כך את הדימוקרטים לבקש את ראש המהפכה במקום שבעצמם נמצא שם זנבה הכבד. לנין לימד את מפלגתו להבדיל בין ראש ובין זנב.

כ"ב: ועידת המועצות והפגנת יוני

ועידת המועצות הראשונה, שנתנה לקרנסקי סמיכה להתקפה, נתכנסה בשלשה ביוני בפטרוגראד בבנין קורפוס הקאדטים. בסך הכל היו בוועידה 820 צירים בעלי זכות הצבעה, ו-268 בעלי זכות מיעצת. הצירים הללו היו שליחי 305 מועצות מקומיות, 53 מועצות גליליות ומחוזיות, הסתדרויות החזית, מוסדות הצבא בעורף וכמה הסתדרויות של אכרים. זכות ההצבעה ניתנה למועצות שהיו מאחדות לא פחות מ-25 אלף איש. למועצות שהיו מאחדות מ-10 עד 25 אלף איש ניתנה זכות מיעצת. על סמך התקנות הללו, שספק הוא אם הקפידו עליהן, אפשר להניח, כי צירי הוועידה היו שליחי 20 מיליון איש וגם יותר מזה. מ-777 צירים, שהודיעו על שיתותם המפלגתית, היו 285 ס.ר. יים, 248 מנשביקים, 105 בולשביקים; אחרים – קבוצות פחות חשובות. צירי האגף השמאלי, – כלומר: הבולשביקים והבינלאומיים הנספחים אליהם, – היו החלק החמישי. הוועידה ברובה נצטרפה מאנשים שנרשמו כסוציאליסטים בחודש מארס, ובבוא חודש יוני כבר עיפו ממהפכה. פטרוגראד היתה בעיניהם בלי ספק עיר של מטורפים.

הוועידה נפתחה באישור גירוש של גרים, סוציאליסטן עלוב משוייץ, שניסה להציל את המהפכה הרוסית ואת הסוציאלידימוקרטיה הגרמנית על ידי משא ומתן מאחורי הפרגוד עם הדיפלומטיה של הוהנצולרן. דרישת האגף השמאלי לדון מיד בשאלת ההתקפה המתכוננת נדחתה ברוב מכריע, הבולשביקים נראו כקומץ מבוטל. אבל בו ביום, ואולי בה בשעה, קבלה ועידת הוועדים של בתי החרושת בפטרוגראד, גם כן ברוב מכריע, את ההחלטה, כי אין כוח אשר יוכל להציל את המדינה זולת שלטון המועצות.

הפשרנים, אף על פי שהיו קצרי-ראות, ראו בעל כרחם את המתרחש סביבם יום-יום. בישיבת ד' ביוני קם ליבר, שונא הבולשביקים, וקטרג, כנראה בהשפעת צירי הפרובינציה, על הקומיסארים הבלתי מהוגנים של הממשלה, שאנשי המקום אינם רוצים לתת להם את השלטון.

„ענינים רבים, שהם מתפקידם של מוסדות הממשלה, עברו משום כך לידי המועצות גם כשהללו לא רצו בכך“.

האנשים הללו התאוננו באזני מי שהוא על עצמם.

אחד הצירים (מורה) ספר בוועידה, כי במשך ארבעת חדשי המהפכה לא חל כל שינוי במקצוע השכלת העם. כל המורים הישנים, המשגיחים, המנהלים, מפקחי-המחוז, שרבים מהם חברי הסתדרויות של המאה השחורה, כל התכניות הישנות של בתי-הספר, כל ספרי הלימוד הריאקציוניים, ואפילו סגני המיניסטר הישנים – עומדים על מקומם באין מפריע. רק תמונות בית המלך הוסרו והועלו אל עלית הגג, אבל בכל שעה אפשר להחזירן למקומן.

הוועידה לא העזה לשלוח יד בדומא הממשלתית ובמועצת הממשלה. הנואם המנשביסטי בוגדאנוב בקש לחפות על בישנותו בפני הריאקציה בטענה, כי הדומא והמועצה „הן מוסדות מתים, שאינם קיימים גם בלעדי זאת“. מארטוב, המצטיין בפקחות פולמוסית, השיב לו:

„בוגדאנוב מציע לנו, שנכיר, כי הדומא אינה קיימת, אבל לא נתנקש בקיומה“.

הוועידה, אף על פי שהיה בה רוב ממשלתי איתן, נתקיימה באוירה של חרדה והיסוסים. הפטריוטיזם פג ולא בא לידי גלוי אלא בהתפרצויות מרושלות. ברור היה, כי ההמונים אינם מרוצים, וכי הבולשביקים בארץ, וביחוד בעיר הבירה, תקיפים הרבה יותר מאשר בוועידה. המחלוקת שבין הבולשביקים והמנשביקים, שהועמדה על ענינה היסודי, נסבה כל הזמן על השאלה: עם מי תלך הדימוקרטיה – עם האימפריאליסטים או עם הפועלים? צלה של אנטנטה היה פרוש על הוועידה. שאלת ההתקפה נפתרה מראש. לדימוקרטים לא היתה ברירה אלא להכנע.

בשעת חירום זו – הטיף צרטלי – אין להשליך שום כוח צבורי מעל כף המאזנים, כל זמן שאפשר לנצלו לטובת העם“.

זה היה הנימוק והיסוד לקואליציה עם הבורגנות, ומכיון שהפרולטריון, הצבא והאכרים סבלו על כל צעד ושעל את תכניותיהם של הדימוקרטים, מן ההכרח היה לאסור מלחמה על העם בצורת מלחמה על הבולשביקים. הנה כי כן נידה צרטלי את מלחי קרונשטאדט, כדי לא להשליך מעל כף המאזנים שלו את הקאדט פפלייב. הקואליציה נתאשרה ברוב של 543 נגד 126 ו-52 מנעיים.

פעולתה של הוועידה הגדולה והתחוחה הצטיינה ברחבות יד במקצוע ההכרזות ובקמצנות שמרנית לגבי ענינים מעשיים. והיא שהטביעה חותם של יאוש וצביעות על כל ההחלטות. הוועידה הודתה בזכותם של עמי רוסיה להגדרה עצמית, אלא שהמפתח לזכות מפוקפקת זו ניתן לא לאומות המדוכאות, אלא לאסיפה המיסדת לעתיד לבוא, שבה קוו הפשרנים להיות הרוב והתעתדו להכנע לפני האימפריאליסטים, כשם שנכנעו לפנייהם בממשלה.

הוועידה סרבה לאשר את הפקודה בדבר יום עבודה בן 8 שעות. את ה„שב ואל תעשה“ תרץ צרטלי בקושי להביא לידי עמק השוה את עניניהן של שכבות-האוכלוסין השונות. כאילו היה איזה מפעל כביר בהסטוריה שנעשה בדרך „עמק השוה“, ולא בדרך הנצחון של הענינים הפרוגרסיביים!

גרומאן, המומחה לכלכלה מטעם המועצות, הציע לבסוף את הצעתו ההכרחית: על הקטסטרופה הכלכלית שהתרגשה ובאה ועל ההכרח לקבוע נסות ממשלתית. הועידה קבלה את ההחלטה המסורתית הזאת, אבל על מנת שהכל יוסיף להיות כשהיה.

„גרים הוגלה – כתב טרוצקי ב-7 ביוני – הועידה עברה לסדר היום. אבל הריחה הרכושני מוסיף להיות בבחינת אל-תגעבו בעיני סקובלב וחבריו. המשבר הכלכלי מחמיר משעה לשעה. בשדה הדיפלומטיה נוחלת הממשלה תבוסה אחרי תבוסה. ולבסוף, ההתקפה, המוכרזת בהיסטוריה רבה כל כך, עתידה, כנראה, להתרגש ולבוא על העם בצורת אוונטורה איזמה.

„הננו סבלנים ומוכנים היינו להתבונן בשקט אל הפעולה המשכילה שעושה המיניסטריון של לבוב-טרשצ'נקו-צרטלי במשך כמה חדשים. התכוננותו טעונה להמשך של זמן. אבל החפרפרת שמתחת לאדמה חותרת במהירות רבה. ובעזרתם של המיניסטרים „הסוציאליסטיים“ עלולה שאלת השלטון להתרגש ולבוא על חברי הועידה הזאת במהירות רבה מכפי שאנו משערים“.

המנהיגים רצו להתגונן מפני ההמונים באבטוריטה נעלה יותר והכניסו את הועידה אל פרטי הסכסוכים המתהוים, ועל ידי כך הבאישו את ריחו של האבטוריטה הזו בעיני הפועלים והחיילים שבפטרורגד. האפיזודה המרעישת ביותר מסוג זה היתה מעשה הקייטנה של דורנובו, מנגידי המלכות הותיקים, שנתפרסם כמיניסטר לענייני פנים בחורבן מהפכת 1905. את הקייטנה השוממה של הביורוקרט, שמלבד היותו שנוא לא היה גם מנקיי הכפיים, תפסו הסתדרויות הפועלים של מחוז ויבורג. ביחוד משך את הלב הגן הגדול, שהילדים חמדו אותו לטיולים. העתונות הבורגנית תארה את הקייטנה כמקלט פורעים וחמסנים, מעין „קרונישטאדט“ של מחוז ויבורג. איש לא טרח לבחון את הדברים לאמתותם. הממשלה, אשר הקפידה מאד להתעלם משאלות חשובות, שקדה מאד על הצלת הקייטנה. הועד הפועל נדרש לאשר את „האמצעים הגבוריים“, וצרטלי לא סרב, כמובן. הקטיגור נתן פקודה לגרש מן הקייטנה את קבוצת האנרכיסטים במשך כ"ד שעות. כשנודעה לפועלים פעולת המלחמה הזאת, החלו מתריעים על הסכנה. האנרכיסטים איימו להשיב מלחמה שערה. 28 בתי חרושת הכריזו שביתת מחאה. הועד הפועל פרסם כרוז, שהוקיע את פועלי ויבורג כשותפים לקונטר-מהפכה. לאחר הכשרה זו חדרו שליחי הדין והמשטרה אל גוב האריות. אבל נתברר, כי בקייטנה, שבה נאחזו כמה הסתדרויות לענייני השכלת הפועלים, שורר סדר גמור. הממשלה הוכרחה לסגת אחור בבושת פנים. אלא שהענין לא נסתיים בזה.

בתשעה ביוני התפוצצה פצצה בוועידה: ב„פראבדה“ של הבוקר נתפרסם כרוז המעורר להפגין מחר. צ'חאידזה, שהיה נוח להתבהל, ומשום כן גם להבהיל אחרים, הודיע חרש-חרש, כקול מאוב:

„אם הועידה לא תעמוד בפרץ, יוטל מחר הגורל“.

הצירים זקפו ראשם בחרדה.

לאחר כל הנסבות שנתהוו נתעורר הרעיון בדבר פגישת הועידה עם הפועלים והחיילים הפטרורגאדיים. ההמונים לחצו על הבולשביקים. ביחוד רבה התסיסה בחיל המצב, שחשש שמא יפורוהו ויטלטלוהו על פני החזיות לרגל ההתקפה. לחשש זה נצטרפה הטינא הרבה על „הכרזת זכויותיו של החייל“, שהיתה צעד גדול אחרנית לעומת הפקודה מספר 1 והמשטר שנוכח בצבא למעשה. האיניציאטיבה בענין ההפגנה יצאה מן ההסתדרות הצבאית של הבולשביקים. מנהיגיה טענו, – ובצדק, כפי שהוכיחו המאורעות, – שאם המפלגה לא תקח על עצמה את ההנהגה, יתפרצו החיילים בעצמם. אלא שהמשבר החמור, אשר חל בהלך רוחם של ההמונים, לא ניתן להערכה מניה וביה, ובקרב הבולשביקים עצמם נתעוררו פקפוקים.

ולודארסקי לא היה בטוח אם יצטרפו הפועלים. היו חששות גם בדבר האופי שתקבל ההפגנה. באי כוח ההסתדרות הצבאית אמרו, כי מחשש התנפלות ומעשי-שפטים לא יצאו החיילים בלי כלי זין.

„מה יהיה סופה של הפגנה זו?“ – שאל טומסקי הזהיר ודרש לשוב ולדון בענין.

סטאלין היה סבור, כי התסיסה בקרב החיילים „היא עובדה“, בקרב הפועלים אין נטיה מסוימת כזאת, ואף על פי כן טען, כי מן הראוי להדוף את הממשלה.

קאלינין, הנוטה תמיד להמנע מקרב, התנגד בתוקף להפגנה, ותרץ את התנגדותו בחוסר נימוק ברור, ביחוד לפועלים:

„ההפגנה לא תהיה אלא מחושבת“.

בשמונה ביוני, בהתיעצות עם באי כוח המחוזות, לאחר שורה של הצבעות מוקדמות, הורמו סוף-סוף 131 ידים לאשר את ההפגנה, נגד 6 ידים שהתנגדו ו-22 שנמנעו מהצבעה. ההפגנה נועדה ליום הראשון עשרה ביוני.

עבודת ההכשרה נעשתה בחשאי עד הרגע האחרון, כדי למנוע מן הס.ר.יים והמנשביקים את האפשרות לסדר תעמולה שכנגד. אמצעי זהירות זה, שהוא בגדר חוק, נתפרש אחר כך כהוכחה לקשר צבאי. המועצה המרכזית של ועדי בתי החרושת נצטרפה להחלטה בדבר סדור ההפגנה.

„בהשפעת טרוצקי ובניגוד לדעתו של לונאצ'ארסקי – כותב יוגוב – החליט הוועד הבינ-מחוזי להצטרף אל ההפגנה“.

ההכשרה נעשתה במרץ רב.

ההפגנה צריכה היתה להרים את הדגל של שלטון המועצות. הסיסמא היתה:

„הלאה שלטון המיניסטרים הרכושנים!“

זה היה הביטוי הפשטני ביותר לדרישת ביטולה של הקואליציה עם הבורגנות. הוחלט שהתהלוכה תשים את פעמיה אל הבנין, שבו נתכנסה הוועידה. המטרה היתה להדגיש על ידי כך, כי המכוון הוא לא מיגור הממשלה אלא לחץ על מנהיגי הסובייטים.

אמנם, במועצות המוקדמות של הבולשביקים נשמעו גם דעות אחרות. סמילגה, למשל, חבר צעיר בוועד המרכזי, הציע:

„לא להמנע מכבוש הדואר, הטלגרף ואוצר-הנשק, אם יסתבכו המאורעות ויגיעו לידי התנגשות“.

לאציס, חבר הוועד הפטרוגראדי, שהשתתף גם הוא בהתיעצות, רשם ביומנו את הדברים דלהלן על דחית הצעתו של סמילגה:

„איני יכול להשלים עם הדבר... אֶזְכֵּר עם החבר סימאשקו ועם ראחיה שנזדיין בשעת ההכרח ובעזרת גדוד התותחים נכבוש את בתי הנתיבות, אוצרות הנשק, הבנקים, הדואר והטלגרף“.

סימאשקו – אופיצר של גדוד התותחים. ראחיה – פועל, אחד הבולשביקים הקיצונים.

מציאותם של הלכירוח כאלה מובנת מאליה, כל מגמותיה של המפלגה היו מכוונות לכבוש השלטון, וכל עיקרה של מניעה היה בהערכת המצב. בפטרוגראד חל משבר גלוי לטובת הבולשביקים; אלא שבפרובינציה חל התהליך הזה ביתר אטיות; ועוד זאת: החזית צריכה היתה לקבל את לקח ההתקפה כדי להסיר מלבה את אי-האמון כלפי הבולשביקים. משום כך לא זו לנין מעמדת-אפריל:

„להסביר באורך רוח“.

סוחאנוב ברשימותיו מתאר את תכנית ההפגנה של עשרה ביוני כמזימת לנין לכבוש את השלטון – „אם התנאים יוכשרו לכך“.
לאמתו של דבר רק בולשביקים יחידים שהשמאלו, כהתולו של לנין, „משהו יותר“ מן הראוי הציגו את השאלה בצורה זו. מוזר הדבר, כי אין סוחאנוב מנסה כלל לכוון את השערותיו לפי הקו הפוליטי של לנין, שמצא את ביטויו בנאומים ובמאמרים רבים³⁶.

לשכת הוועד הפועל פנתה מיד בדרישה אל הבולשביקים שיבטלו את ההפגנה. על סמך מה? הרשות לאסור באורח רשמי לא היתה, כנראה, אלא מסמכותו של השלטון במדינה. אבל השלטון לא העז כלל להעלות דבר זה על דעתו.

ואם כן, היאך יכלה המועצה, שהיתה „הסתדרות פרטית“ בהנהגת שתי מפלגות פוליטיות, לאסור את הפגנתה של המפלגה השלישית? הוועד המרכזי סרב לקיים את הדרישה, אבל החליט להדגיש ביתר יחוד את האופי השקט של ההפגנה.

„הננו אזרחים בני-חורין, אנו זכאים למחות, וחובתנו להשתמש בזכות זו, כל עוד לא אחרנו את המועד. זכות ההפגנה בדרכי שלום עומדת בתקפה“.

הפשרנים העבירו את השאלה אל במת הוועידה. אכן, כאן אמר צ'חאיזדה את דברו על התוצאות החמורות ועל ההכרח לשבת באסיפה כל הלילה. חבר הנשיאות, גֶּזֶצ'קורי, גם הוא אחד מבני ז'ירונדה, סיים את נאומו בקריאה גסה כלפי הבולשביקים:

„סלקו ידיכם המגואלות מן המפעל הכביר!“

הבולשביקים דרשו לתת להם פנאי לדון בשאלה זו בתוך סיעתם, אבל דרישתם לא ניתנה להם. הוועידה החליטה לאסור כל הפגנה במשך שלשה ימים. זה היה מעשה-כפיה לגבי הבולשביקים וגם מעשה שיש בו משום הסגת גבול לגבי הממשלה: המועצות הוסיפו לגנוב מעצמם מעט שלטון מתחת לכר מראשותיהם.

בשעות ההן נאם מיליוקוב בוועידת קוזקים וכינה את הבולשביקים בתואר „אויביה העיקריים של המהפכה הרוסית“. לידידה העיקרי נהפך, על פי ההגיון שבדברים, מיליוקוב בכבודו ובעצמו, שלפני פברואר ניחא היה לו לנחול תבוסה מידי הגרמנים ולא מהפכה מידי העם הרוסי. על שאלת הקוזקים בדבר היחס אל הלנינאים השיב מיליוקוב:

„הגיעה השעה לשים קץ לאדונים הללו!“

מנהיג הבורגנות נחפז יותר מדי. והרי מאידך גיסא, באמת אסור היה לו לאבד זמן.

ובבתי-החרושת ובגדודי הצבא לא פסקו המיטינגים, שהחליטו לצאת מחר אל ראש חוצות ולדגול בסיסמא:

„כל השלטון למועצות“.

ברעש הועידות של המועצות ושל הקוזקים נבלעה העובדה, כי אל עירית מחוז ויבורג נבחרו 37 איש מן הבולשביקים, 22 מגוש המנשביקים והס.ר. יום 4 – מן הקאדטים.

משהועמדו הבולשביקים בפני החלטת הנמרצת של הועידה, בצירוף נימוק מסתורי בדבר סכנת התקפה מימין, החליטו לשוב ולעיין בשאלה. הם רצו בהפגנה בדרכי שלום, ולא במרד, ולא היה להם יסוד להפוך הפגנה אסורה לפלג-מרד. נשיאות הועידה החליטה לאחוז באמצעים. כמה מאות צירים נצטרפו מניי-מנינים ונשלחו אל פרברי הפועלים ואל הקסרקטים כדי למנוע ההפגנה ועם בוקר לבוא אל הארמון הטאברי ולסכם את התוצאות. הועד הפועל של צירי האכרים נצטרף למשלחת הזאת ולשם כך הפריש מתוכו 70 איש.

הבולשביקים הצליחו, אם כי בדרך שלא פללו: צירי הועידה הוכרחו להתודע אל פועליה וחייליה של המטרופולין. ההר סרב להתקרב אל הנביאים, לעומת זאת הוכרחו הנביאים להתקרב אל ההר. הפגישה היתה מאלפת עד מאד. ב„איזבסטיה“ של המועצה המוסקבאית מתאר הסופר-המנשביק תמונה כזאת:

„רוב הועידה, יותר מ-500 איש, לא עצמו עין במשך כל הלילה. מנינים מנינים פשטו בבתי החרושת ובפלוגות הצבא של פטרוגרד והטיפו למניעת ההפגנה... בחלק ניכר של בתי חרושת, ובחלק-מה של חיל המצב אין לועידה כל שליטה... את חברי הועידה קבלו לעתים קרובות בלי ידידות, לפעמים באיבה, ולעתים לא רחוקות לוו אותם במשטמה“.

כלי מבטאה הרשמי של המועצה אינו מגזים כלל; אדרבא, הוא ממתיק במדה ניכרת את תיאור הפגישה הלילית שבין שני העולמות.

על כל פנים, המוני פטרוגרד הסירו מלבם של הצירים כל ספק ומעתה ידעו, איזהו הכוח העלול לקבוע הפגנה או לבטלה. פועלי בית החרושת של פוטילוב לא הסכימו להדביק את כרוז הועידה נגד ההפגנה אלא לאחר שנוכחו לדעת מעמודי „פראבדה“, כי אין הדבר סותר את החלטת הבולשביקים. גודד התותחים הראשון, שמלא בחיל המצב תפקיד של „כנור ראשון“, – כבית החרושת של פוטילוב במחנה הפועלים, – קבל את ההחלטה דלהלן, לאחר הרצאותיהם של צ'חאיזזה ואבקסנטייב, שליחיהם של שני הועדים-הפועלים:

„בהסכם עם הועד המרכזי של הבולשביקים וההסתדרות הצבאית – דוחה הגדוד את הפגנתו...“

פלוגות-המשקיטים היו באות לאחר ליל-נדודים אל הארמון הטאברי במצב של דימורליזציה גמורה. הם קוו, כי סמכותה של הועידה תקיפה היא ואין מהרהרין אחריה, והנה נתקלו בחומה בצורה של אי-אמון ואיבה.

„בהמונים תקפה ידם של הבולשביקים“.

„היחס אל המנשביקים והס.ר. יום יחס של איבה“.

„אין מאמינים אלא ל„פראבדה““.

ויש מטיחים ואומרים:

„לא חברים אנו לכם!“

בזה אחר זה הודיעו הצירים על התבוסה הקשה שנחלו אף על פי שמנעו את הקרב.

ההמונים נכנעו להחלטת הבולשביקים. אבל ההכנעה באה בלויית מחאות וגם התמרמרות. בבתי חרושת אחדים נתקבלו החלטות של תוכחה כלפי הועד המרכזי. החמומים שבין חברי המפלגה במחוזות קרעו את כרטיסי המפלגה שלהם. זו היתה אזהרה חמורה.

את איסור ההפגנה לשלשה ימים נימקו הפשרנים בטענה, כי הקושרים המונרכיסטים מתנכלים להאחז בהפגנת הבולשביקים; הם הזכירו את זיקתה של ועידת הקוזקים לענין זה, את התקרבותן של הפלוגות הקונטר-מהפכניות אל פטרוגרד. ולא פלא, אם לאחר ביטול ההפגנה דרשו הבולשביקים ביאורים בענין הקשר. במקום לתת תשובה באו קברניטי הועידה והאשימו בקשר את הבולשביקים עצמם. וכך הצליחו להחליץ מן המשבר.

אמנם, יש להודות, כי אור לעשרה ביוני גילו הפשרנים קשר, שזעזע אותם מאד: קשר ההמונים עם הבולשביקים נגד הפשרנים. אבל הכנתם של הבולשביקים להחלטת הועידה עודדה את הפשרנים, ומבוכתם נהפכה להשתוללות. המנשביקים והס.ר.ים החליטו להראות את נחת זרועם. בעשרה ביוני כתב עתון המנשביקים:

„הגיעה השעה להקיע את הלנינאים כבוגדים וכעוכרי המהפכה“.

נשיא הועד הפועל נאם בוועידת הקוזקים ובקש מהם שיתמכו במועצה במלחמתה נגד הבולשביקים. נשיא הועידה, האטאמאן האורלי דוטוב, השיב לו ואמר:

„אנו, הקוזקים, לא נבדל לעולם מן המועצה“.

לשם מלחמה בבולשביקים היו הריקאציונרים מוכנים לכרות ברית אפילו עם המועצה, כדי להחניקה אחר כך ביתר בטחון.

ב"א ביוני מתכנס בית דין איום ונורא: הועד הפועל, חברי הנשיאות של הועידה, מנהיגי הסיעות, – בסך הכל כמאה איש. בתורת קטיגור מופיע, כמו תמיד, צרטלי. חמת קצפו שמה מחנק ללועו, הוא דורש לעשות שפטים בבולשביקים ומנער את חצנו בבז מדאן, המוכן תמיד לשסות בבולשביקים, אבל עדיין אינו מעיז לקפח את שוקיהם.

„מעשיהם של הבולשביקים שוב אינם תעמולה של אידיאות, אלא קשר... על כן יסלחו לנו הבולשביקים. מעתה נתחיל להלחם בדרכים אחרות. יש לפרק את הנשק מעל הבולשביקים. אסור להניח בידיהם את האמצעים הטכניים הרבים, שהיו להם עד כה. אסור להניח בידיהם את המקלעות והרובים. אנו לא נתן להם לבגוד בגד“.

זוהי נעימה חדשה. מהו, בעצם, פירוש הדברים, „לפרק את הנשק מעל הבולשביקים?“ סוחאנוב כותב בענין זה:

„הרי בידי הבולשביקים אין אוצרות נשק מיוחדים. הרי כל הנשק בידי החיילים והפועלים, שהמון רב מהם הולך אחרי הבולשביקים. פירוק הנשק מעל הבולשביקים אינו אלא פירוק הנשק מעל הפרולטריון. יתר על כן: זהו פירוק הנשק מעל הצבא“.

כלומר: הגיעה השעה הקלסית של המהפכה, שהדימוקרטיה הבורגנית רוצה, על פי דרישת הריאקציה, לפרק את הזין מעל הפועלים, שהבטיחו את נצחונה של המהפכה. האדונים הדימוקרטים, שבתוכם יש אנשים יודעי ספר, הגו תמיד חבה למפורקים ולא למפרקים, – במדה שהמדובר היה על ספרים עתיקים. אבל כשהשאלה הזאת הועמדה בפניהם בצורת מציאות – לא הכירו עוד. עצם העובדה, כי את פירוק הזין מעל הפועלים קבל על עצמו צרטלי – מהפכן, שעבד במשך שנים עבודת פרך בארץ גזירה, – לא נתקבלה בנקל על הדעת. האולם קפא כאילו אחזו שיתוק. ואף על פי כן הרגישו, כנראה, הצירים מערי השדה כי דוחפים אותם אל התהום. אחד האופיצרים התפרץ בהיסטריה.

קאמיניב, חוור לא פחות מצרטלי, קם ממקומו וקורא בעוז שהקהל מרגיש את ערכו:

„אדוני המיניסטר, אם אין אתה מדבר דבורים בעלמא, הרי אינך רשאי להסתפק בנאום. אסרני והעמידני לדין על בגידה במהפכה“.

הבולשביקים יוצאים במחאה מן האולם ומסרבים להיות שותפים להתעללות במפלגתם. המתיחות באולם רבה עד לבלתי נשוא.

ליבר חש לעזרתו של צרטלי. השצף העצור נהפך על הבמה להשתוללות היסטורית. ליבר דורש לאחוז באמצעים חמורים בלי רחמים.

„אם רוצים אתם למשוך אחריכם את ההמון, ההולך אחרי הבולשביקים, נתקו את הקשר עם הבולשביזם“.

אבל הנאספים שומעים את דבריו בלי חיבה וגם באיבה.

לונאצ'ארסקי, הקגיש כמו תמיד, מנסה למצוא שפה אחות עם הרוב: אמנם, הבולשביקים בקשו להוכיח לו, כי הם נתכוונו להפגנה בדרכי שלום, אבל נסיונו הוכיח לו, כי „טעות היא לסדר הפגנה“. אלא שאין להחמיר את הסכסוכים. לונאצ'ארסקי לא הרגיע את אויביו, לעומת זאת הרגיז את ידידיו.

„אין אנו נלחמים בזרם השמאלי – משתולל דאן, מנהיג „הפצה“, המנוסה ביותר, אבל גם העקר ביותר – אנו נלחמים בקונטר-מהפכה. לא בנו האשם, אם מאחורי גבכם עומדים הנגררים אחרי גרמניה“.

ענין הגרמנים שמש פשוט במקום-נימוק. האדונים הללו לא יכלו להצביע, כמובן, על מישוהו הנגרר אחרי גרמניה.

צרטלי רצה שהבולשביקים יוכו. דאן הציע להסתפק בהרמת יד עליהם. ברפיונו קבל הועד הפועל את דעתו של דאן. להחלטה,

שהוצעה לוועידה למחרת היום, היה אופי של חוק מיוחד נגד הבולשביקים, אבל בלי מסקנות למעשה.

„לאחר שציריכם בקרו בבתי החרושת ובקסקטים – כתבו הבולשביקים בתזכירם לוועידה – ברי לכם, כי לא מפני האיסור שאסרתם נתבטלה ההפגנה, אלא מפני שמפלגתנו החליטה לדחותה... את הבדוה דבר הקשר הצבאי העלה חבר הממשלה הזמנית כדי לפרק את הזין מעל הפרולטריון הפטרורגאדי ולפרק את חיל המצב הפטרורגאדי... אילו עבר כל השלטון במדינה לידי הסובייטים – ואנו עומדים על זה – והמועצה היתה מנסה לאסור בכבלים את תעמולתנו, הרי גם אז לא היינו נכנעים הכנעה פאסיבית, אלא הולכים לקראת בתי כלא ושאר עונשין בשם רעיון הסוציאליזם הבינלאומי, המבדיל בינינו וביניכם“.

הרוב הסובייטי והמעוט הסובייטי נתפגשו בימים אלה פנים מול פנים, כאילו לשם קרב מכריע. אבל שני הצדדים נסוגו אחור ברגע האחרון. הבולשביקים ויתרו על ההפגנה. הפשרנים ויתרו על פירוק הנשק מעל הפועלים.

דעתו של צרטלי היתה דעת המעוט במחנה ההוא. והרי הוא צדק על פי דרכו. הפוליטיקה של הברית עם הבורגנות הגיעה אל הנקודה המכרחת להתיש את ההמונים שלא השלימו עם הקואליציה. רק על ידי פירוק הנשק מעל הפועלים והחיילים אפשר היה להביא את הפוליטיקה הפשרנית לידי גמר טוב, כלומר: לכוון את שלטונה הפרלמנטרי של הבורגנות. אבל צרטלי היה לא רק צודק, הוא היה גם חדל-אונים. לא הפועלים ולא החיילים היו מתפרקים מרצונם. משמע, שהיה צורך להכריעם בכוח. אלא שכוח כבר לא היה לצרטלי. הוא יכול היה לקבלו רק מידי הריאקציה, שלאחר חורבן הבולשביקים היתה מחריבה מיד את המועצות הפשרניות ולא היתה שוכחת להזכיר לצרטלי, כי אין הוא אלא מי שהיה אסיר בארץ גזירה ותו לא. אבל מהלך המאורעות להלן יוכיח, כי כוחות כאלה לא היו גם לריאקציה.

את הכרח המלחמה בבולשביקים נימק צרטלי מבחינה פוליטית במעשיהם המכוונים להפריד בין הפרולטריון והאכרים. מארטוב השיב לו:

„לא מתוך האכרים שואב צרטלי את רעיונותיו העיקריים – קבוצת קאדטים ימניים, קבוצת רכושנים, קבוצת בעלי אחוזות, קבוצת אימפריאליסטים, בורגני המערב – הנה הם הדורשים את פירוק הנשק מעל הפועלים והחיילים“.

צדק מארטוב: פעמים רבות בהיסטוריה הסתירו המעמדות בעלי הרכוש את מזימותיהם מאחורי גבם של האכרים.

משנתפרסמו עיקרי־אפריל של לנין היתה סכנת התבדלותו של הפרולטריון מן האכרים הנימוק העיקרי בידי כל אלה שמשכו את המהפכה אחורנית. לא לחנם דימה לנין את צרטלי ל„בולשביקים הותיקים“.

באחד מחבוריו בשנת 1917 כתב טרוצקי בענין זה:

„בידולה של מפלגתנו מן הס.ר.ים והמנשביקים, ואפילו הבידול הקיצוני ביותר, על ידי מאסר בתאים ליחידים, אינו מציין בשום פנים את בידולו של הפרולטריון מן ההמונים המדוכאים בכפרים ובערים. אדרבא, הפוליטיקה המהפכנית, המנוגדת בצורה חריפה לכפירתם המועלת של מנהיגי המועצות בימינו, היא לבדה עלולה להביא לידי חלוקה פוליטית מושיעה בין מיליוני האכרים, להוציא את דלת הכפרים מן ההנהגה הבוגדת של המוז'יקים הס.ר.יים התקיפים ולהפוך את הפרולטריון הסוציאליסטי למנהיגה האמתי של המהפכה העממית, הפְּלֶבְּיית“.

אלא שנימוקו של צרטלי, המזויף מראשיתו ועד סופו, היה חיוני. בפרוס מהפכת אוקטובר הוא התעורר במשנה־כוח כנימוקם של „הבולשביקים הותיקים“ בהתנגדותם להפכה. כעבור שנים מספר, כשהחלה הריאקציה האידיאית כלפי אוקטובר, היתה הנוסחה של צרטלי הנשק העיוני העיקרי בבית מדרשם של האפיגונים.

* * *

בועידה זו, שדנה את הבולשביקים שלא בפניהם, הציע פתאום אחד המנשביקים לסדר ביום הראשון הקרוב, בי"ח ביוני, בפטרורגאד ובערים החשובות ביותר הפגנת פועלים וחיילים, כדי להראות לאויבים את אחדותה וכוחה של הדימוקרטיה. ההצעה נתקבלה, אם כי בהשתוממות. כעבור חודש ומשהו הסביר מיליוקוב את התהפוכה הפתאומית של הפשרנים:

„המיניסטרים הסוציאליסטים, – לאחר שנשאו בועידה נאומים ברוח הקאדטים, לאחר שבטלו את ההפגנה המזוינת של עשרה ביוני... – הרגישו, כי הם הרחיקו לכת יותר מדי בהתקרבותם אלינו, כי הקרקע נשמטת מתחת לרגליהם. הם נבהלו ופנו לצד הבולשביקים“.

ההחלטה בדבר הפגנה בי"ח ביוני היתה, כמובן, לא פניה לצד הבולשביקים, אלא נסיון של פניה לצד ההמונים נגד הבולשביקים. אותה פגישת־לילה עם הפועלים והחיילים זעזעה בכלל את מרומי המועצה: והנה, בניגוד למה שהוצע בראשית הועידה, נתפרסמה בחפזון, בשם הממשלה, ההחלטה לבטל את הדומא הממשלתית ולכנס את האסיפה המיסדת ב־30 בספטמבר. בחירת הסיסמאות להפגנה נעשתה מתוך כוונה שלא להרגיז את ההמונים:

„שלום כללי“.

„כינוסה המהיר של האסיפה המיסדת“.

„ריפובליקה דימוקרטית“.

על ההתקפה ועל הקואליציה – אף לא רמז.

לנין שאל ב„פראבדה“:

„רבותי, והיכן הוא האמון הגמור לגבי הממשלה הזמנית? מדוע דבקה לשונכם לחככם?“

הלעג לא החטיא את המטרה: הפשרנים לא העיזו לדרוש מן ההמונים את הבעת האמון לממשלה, שהם חלק ממנה.

צירי המועצות, שסיירו שנית את רובעי הפועלים והקסרקטים, מסרו בועד הפועל לפני ההפגנה דו"ח מרגיע מאד. צרטלי, שהידיעות הללו החזירו לו את שווייה המקל ואת הנטיה להטיף מוסר כאדם המרוצה מעצמו, פנה אל הבולשביקים ואמר:

„הנה לפנינו מפקד גלוי וישר של הכוחות המהפכניים... עתה נראה כולנו: למי הרוב, לנו או לכם“.

הבולשביקים קבלו את ההזמנה לקרב גם בטרם נוסחה בצורה בלתי זהירה כל כך.

„אנו נלך אל ההפגנה בי"ח בחודש, – כתב העתון „פראבדה“ – כדי להלחם למטרות שרצינו להפגין עליהן בעשרה בחודש“.

על פי זכרונות, כנראה, מתהלכות ההלוויה בחודש מארס, שהיתה, על כל פנים למראית עין, הפגנה אדירה לאחדות הדימוקרטית, נקבע גם הפעם כוונה של התהלכה אל שדה מארס, אל קברות חללי פברואר. אבל חוץ מן הכוון לא היה בהפגנה זו שום דבר הדומה לימי פברואר הרחוקים. בתהלכה השתתפו קרוב ל-400 אלף איש, כלומר: פחות לאין ערוך ממספר האנשים שהשתתפו בתהלכות ההלוויה. מן התהלכה הסובייטית נעדרה לא רק הבורגנות, שהסובייטים היו קשורים עמה קשרי קואליציה, אלא גם האינטליגנציה הראדיקלית, שתפסה מקום כה ניכר בטכסיי-הדימוקרטיה הקודמים. בתהלכה לא השתתפו כמעט אלא בתי חרושת וקסרקטים בלבד.

צירי הועידה, שנתאספו בשדה מארס, קראו ומנו את הפלאקאטים. הסיסמאות הראשונות של הבולשביקים נתקבלו בלגלוג למחצה. הרי אמש הזמין צרטלי לקרב את הבולשביקים בבטחון כזה! אבל הסיסמאות חזרו ונשנו:

„הלאה עשרת המיניסטרים הרכושנים!“

„הלאה ההתקפה!“

„כל השלטון למועצות!“

חיוך הלגלוג קפא בפניהם ונמוג מיד. דגלי הבולשביקים נהרו בלי סוף. הצירים חדלו מן המנין הבלתי נעים. נצחונם של הבולשביקים היה גלוי יותר מדי.

„אי-ישם – כותב סוחאנוב – היתה שלשלת הדגלים והטורים הבולשביסטיים נפסקת על ידי הסיסמאות הספיציפיות של הס.ר.ים או הסיסמאות הרשמיות של הסובייטים. אבל הן בטלו בהמון“.

כלי המבטא הרשמי של המועצה ספר למחרת היום, באיזו „חמת קצף קרעו פה ושם את הדגלים, שעליהם התנוססו סיסמאות האמון לממשלה הזמנית“. בדברים הללו יש גוזמה גלויה. פלאקטים לכבוד הממשלה הזמנית לא הוציאו אלא שלש קבוצות קטנות: קבוצת פליכאנוב, פלוגת הקוזאקים וקומץ של משכילים יהודים ממחנה ה„בונד“. הצירוף המשולש הזה, שעשה בהרכבו רושם של קוריוז פוליטי, כאילו נתכוון להציג לראוה את רפיונו של המשטר. אנשי פליכאנוב ואנשי הבונד הוכרחו לקפל את הפלאקטים שלהם לקריאות האיבה של ההמונים. ורק מידי הקוזאקים, שהתעקשו, הוציאו המפגינים את הדגל וקרעוהו לגזרים.

„הפלג שהיה הולך עד כה לאט – מתאר העתון „איזבסטיה“ – נהפך ליאור שופע ורחב ידים, שיעלה עוד מעט על גדותיו“.

זהו מחוז ויבורג ההולך כולו מתחת לדגלי הבולשביקים.

„הלאה עשרת המיניסטרים הרכושנים!“

בית חרושת אחד נשא פלאקאט, ועליו כתובת זו:

„זכות החיים נעלה על זכות הקנין הפרטי“.

את הסיסמא הזאת לא נתנה המפלגה.

עיני הקרתנים המדוכאים שוטטו כה וכה ובקשו את המנהיגים. הללו כבשו את עיניהם בקרקע, או נעלמו. הבולשביקים לחצו על הקרתנים. הדומה כל זה לקומץ קטן של קושרים? הקרתנים הסכימו, כי אין זה דומה לקומץ.

„בפטרוגראד יש לכם כוח – הודו הקרתנים בנוסח שאינו דומה כלל לנוסח שלהם בישיבה הרשמית, לא כן בערי השדה ובחזית. אין פטרוגראד יכולה להתקומם על כל הארץ כולה“.

– חכו נא, – השיבו להם הבולשביקים, – עוד מעט יגיע גם תורכם, גם אצלכם ישאו פלאקאטים כאלה“.

„בשעת ההפגנה הזאת – כתב הישיש פליכאנוב – עמדתי בשדה מארס על-יד צ'חאידזה. ראיתי בפניו, שאין הוא משלה את נפשו בדבר ערכם של הפלאקאטים הרבים, הדורשים את מיגורם של עשרת המיניסטרים הרכושנים. כמו בכוונה הדגישו את הערך הזה דברי הפקודה ממש, שהשמיעו באזניו אחדים מבאי כוח הלנינאים, אשר עברו על פנינו כחוגגים ביום גנוסיא“.

לבולשביקים, על כל פנים, היה יסוד להרגשה זו.

„אם נבוא לדון על פי הפלאקאטים והסיסמאות של המפגינים – כתב עתונו של גורקי – נודה, כי הפגנת יום הראשון הוכיחה בהחלט את נצחון הבולשביזם בתוך הפרוליטריון הפטרוגראדי“.

זה היה נצחון גדול, ששדה המערכה שלו ונשקו נבחרו דווקא בידי האויב. ועידת המועצות – לאחר שאישרה את ההתקפה, לאחר שסמכה את ידה על הקואליציה ולאחר שדנתה לכף חובה את הבולשביקים – עוררה על דעת עצמה את ההמונים לצאת לראש חוצות. וההמונים הודיעו לוועידה:

„אין אנו רוצים לא בהתקפה ולא בקואליציה, הננו – בעד הבולשביקים“.

זה היה הסיכום הפוליטי של ההפגנה. היפלא, איפוא, אם למחרת היום שאל עתונם של המנשביקים, מחוללי ההפגנה, ברוח נכאה:

„על דעת מי עלה רעיון ביש זה?“

אמנם לא כל פועלי המטרופולין וחייליה השתתפו בהפגנה, ולא כל המפגינים היו בולשביקים. אבל איש מהם לא רצה עוד בקואליציה. הפועלים, שהוסיפו לרחוש איבה לבולשביקים, לא ידעו מה להציג כנגדם. והיא שהפכה את איבתם לנייטרליות מתאפקת. בסיסמאותיהם של הבולשביקים דגלו בתהלוכה זו מנשביקים וס.ר.יים רבים, שעדיין לא ניתקו את קשריהם עם מפלגתם, אבל כבר חדלו להאמין בסיסמאותיה.

הפגנת י"ח ביוני עשתה רושם כביר גם על משתתפיה. ההמונים נוכחו לדעת, כי הבולשביזם היה לכוח, והמהססים נמשכו אחריו. במוסקבה, בקיוב, בחארקוב, ביקטרינוסלב ובשאר ערי-השדה העידו ההפגנות על תגבורת ההשפעה של הבולשביקים. בכל מקום הועלו הסיסמאות הללו, והם פצעו את לבו של משטר פברואר. מן ההכרח היה להסיק מסקנות. נדמה היה, כי לפשרנים אין מוצא. אבל ברגע האחרון הצילה אותם ההתקפה.

בי"ט ביוני סודרו בנבסקי הפגנות פטריוטיות בהנהגת הקאדטים, ובראשן נישאה תמונתו של קרנסקי. לדברי מיליוקוב „לא דמה הדבר לכל מה שהתרחש אתמול ברחובות הללו, ולרגש השמחה נצטרף מהכרח רגש הפקפוק“.

רגש נכון! אבל הפשרנים נשמו לרוחה. רעיונם נישא מיד מעל לשתי ההפגנות בבחינת סינתזה דימוקרטית. רצה הגורל שהאנשים הללו ישתו את קובעת כוס השלילות והעלבונות עד תומה.

בימי אפריל יצאו שתי ההפגנות, המהפכנית והפטריוטית, זו לקראת זו, והתנגשותן הפילה חללים. ההפגנות האויבות של י"ח וי"ט ביוני עברו בזו אחר זו. התנגשות ממש לא היתה. אבל שוב אי אפשר היה להמנע ממנה. היא רק נדחתה לשבועיים.

האנרכיסטים, שלא ידעו כיצד להביא את עצמיותם לידי ביטוי, השתמשו בהפגנת י"ח ביוני והתנפלו על בית-הסוהר שבויבורג. האסירים, רובם פושעים פליליים, הוצאו לחפשי בלי מלחמה ובלי קרבנות, ולא מבית סוהר אחד אלא מבתי אסורים אחדים. ההתנפלות לא הפתיעה, כנראה, את האדמיניסטרציה, והיא סייעה בחפץ לב לאנרכיסטים האמתיים והמדומים. לכל המקרה המסתורי הזה לא היתה שום שייכות אל ההפגנה. אבל העתונות הפטריוטית חיברה אותם לאחדים. בוועידה הציעו הבולשביקים

לחקור היטב ולברר, היאך הוצאו לחפשי 460 אסירים פליימיים מבתי סוהר שונים. אלא שהפשרנים נמנעו מלעשות מעשה-מותרות זה מחשש שמא יתקלו בבאי-כוח האדמיניסטרציה העליונה ובבני בריתם בקואליציה. ומלבד זאת לא היה להם שום רצון להגן מפני דיבות רעות על ההפגנה, שסידרו בעצמם.

המיניסטר לענייני המשפטים, פרברזב, שנתבזה לפני ימים מספר במעשה הקייטנה של דורנובו, החליט להתנקם, ובתואנה של חפוש האסירים שנמלטו התנפל שנית על הקייטנה. האנרכיסטים השיבו מלחמה שערה, בחליפת-היריות נהרג אחד מהם, הקייטנה נשדדה. פועלי מחוז ויבורג, שחשבו את הקייטנה לקנינם, התריעו על הסכנה. כמה בתי חרושת הפסיקו את העבודה. החרדה פשטה גם במחוזות אחרים וגם בקסרקטים.

ימי יוני האחרונים עוברים בריתחה שאינה פוסקת. גדוד התותחים מוכן לצאת מיד למלחמה בממשלה הזמנית. פועלי בתי החרושת השובתים הולכים מגדוד לגדוד ומבהילים את החיילים לצאת אל ראש חוצות. אכרים מגודלי זקן, לבושי סגין-חיילים, רבים מהם בעלי שיבה, עוברים ברחובות בתהלוכת מחאה: אלה הם בני שנות הארבעים הדורשים שיניחום ללכת לעבודת השדה. הבולשביקים מנהלים תעמולה נגד ההפגנה: הפגנת י"ח ביוני כבר הגידה כל מה שאפשר היה להגיד, כדי שיחולו תמורות. אין די בהפגנות – ושעת ההפכה טרם הגיעה.

בכ"ב ביוני פונים הבולשביקים בכרוז אל חיל המצב, לאמור:

„אל תאמינו לכל כרוז המעורר אתכם לצאת אל ראש חוצות בשם ההסתדרות הצבאית“.

מן החזית באים שליחים ומתאוננים על מעשי כפיה ועונשין. האיזמים לפרק כמה גדודים יוצקים שמן על המדורה.

„בגדודים רבים ישנים החיילים כשהרובים בידיהם“, – כתוב בתזכיר הבולשביקים אל הועד הפועל.

הפגנות פטריוטיות, שרבות מהן מזוינות, גורמות לתגרות בעיר. אלה הן התפרקויות קטנות של החשמל שנצטבר. הצדדים אינם מתכוונים להתקפה גלויה: הריאקציה חלשה מדי; המהפכה עדיין אינה בטוחה בכוותיה. אבל רחובות העיר נראים כרצופים חומר התפוצצות.

ההתנגשות תלויה בחלל האויר. עתוני הבולשביקים מסבירים ומשתדלים לעצור. העתונות הפטריוטית מגלה את חרדתה בשיסוי פרוע כלפי הבולשביקים. בכ"ה ביוני כותב לנין:

„היגל הכללי של המשטמה והטירוף כלפי הבולשביקים הוא ילל ההתאוננות הכללית של הקאדטים, הס.ר. יים והמנשביקים על תשישותם. הם הרוב. הם השליטים. הם מאוחדים כולם. והם רואים, כי כל עמלם לשוא! ומה יעשו ולא יזעפו על הבולשביקים?“

1. אלה הם דברי הפרופיסור מ.ג. פוקרובסקי. עיין הוספה I. [↪](#)

2. המספרים של 1903–1904 כוללים את כל השביתות, שהיו כלכליות ברובן. [↪](#)

3. לְנֵרוֹדְנִיקִים – הערת פב"י. [↪](#)

4. “המאה הי"ט” במקור המודפס, צ"ל: המאה הי"ד – הערת פב"י. [↪](#)

5. [השלישי] נשמט במקור – הערת פב"י. [↪](#)

6. (этап, étape, שְׁלֵב – הערת פב"י. [↪](#)

7. במקור: אותו – הערת פב"י. [↪](#)

8. “אטפה” במקור המודפס, כנראה צ"ל: הטפה – הערת פב"י. [↪](#)

9. (эполеты, épaulettes, כּוֹתְפוֹת – הערת פב"י. [↪](#)

10. дезертир, עֶרֶיק – הערת פב"י. [↪](#)

11. נְרוֹדְנִיקִים – הערת פב"י. [↪](#)

12. “סכסוכים” במקור המודפס – הערת פב"י. [↪](#)

13. "מילוקוב" במקור המודפס – הערת פב"י. ⇐

14. "לא" במקור המודפס – הערת פב"י. ⇐

15. "את" נכפל במקור המודפס – הערת פב"י. ⇐

16. "מילוקוב" במקור המודפס – הערת פב"י. ⇐

17. "הם שעצמם" במקור המודפס – הערת פב"י. ⇐

18. שיגד, סְמָבָה ואחרים – הערת פב"י. ⇐

19. במקור: אף לא משהו תמיכה בממשלת – הערת פב"י. ⇐

20. במחקר קבוצי גדול שי"ל בעריכתו של פרופיסור פוקרובסקי בשם,, מסות על תולדות מהפכת אוקטובר" (מוסקבה, 1927) מוקדשת,, למבוכת" אפריל מסה של סניגוריה מאת אחד ששמו באייבסקי, שאת יחסה המופקר אל העובדות והתעודות מן הראוי היה לכנות בתואר צינית, אלמלא היתה קונדסית ברפיונה. ⇐

21. capitulator – הערת פב"י. ⇐

22. במקור: הרי הם בעצם היו פניהם... – הערת פב"י. ⇐

23. ביום שבא לנין לפטרוגרד, הורידה משטרת הים הבריטית, מעבר לאוקיינוס האטלנטי, סמוך להאליפאקס, חמשה מהגרים מנוסעי אניה,, כריסטיאניאפורד", שחזרו מניו־יורק לרוסיה: טרוצקי, צ'ודנובסקי, מלניצ'בסקי, מוחין, פישלב, ורומנצ'נקו. לאנשים הללו ניתנה האפשרות לבוא לפטרוגרד רק בחמשה במאי, לאחר שחלוף המשמרות במפלגה, על כל פנים בצורה כללית, נסתיים כבר. על כן אין אנו מוצאים אפשרות להכניס לתוך הספור הזה את הרצאת הדעות על המהפכה שהביע טרוצקי בעתון הרוסי היומי בניו־יורק. אבל, מכיון שמאידך גיסא עשויה הכרת הדעות הללו להקל על הקורא את הבנת הקבוצות שנצטרפו במפלגה לאחר זמן וביחוד את המלחמה האידיאית סמוך לאוקטובר, לפיכך סבורים אנו, כי מן הראוי ליחד את הדברים הללו ולקבעם בסוף הספר בצורת הוספה. הקורא, הסבור כי אין לו ענין לעמוד על פרטי ההכשרה העיונית של מהפכת אוקטובר, יכול לפסוח בלבב שקט על התוספת הזאת. ⇐

24. "פרק ט"ז: במקור המודפס, צ"ל: פרק יז – הערת פב"י. ⇐

25. interview, интервью – הערת פב"י. ⇐

26. decant, descente – הערת פב"י. ⇐

27. plénum, пленум – הערת פב"י. ⇐

28. "contact" oratory – הערת פב"י. ⇐

29. כך במקור – הערת פב"י. ⇐

30. כך במקור – הערת פב"י. ⇐

31. "פרק יז" במקור המודפס, צ"ל: פרק י"ח – הערת פב"י. ⇐

32. "פרק י"ח": במקור המודפס, צ"ל: פרק י"ט – הערת פב"י. ⇐

33. "פרק יט" במקור המודפס, צ"ל: פרק כ – הערת פב"י. ⇐

34. נרודניקים – הערת פב"י. ⇐

35. волюсть, volost – הערת פב"י. ⇐

36. ביתר פרטות מדובר על ענין זה,, בהוספה מס. 3. ⇐

את הטקסט לעיל הפיקו מתנדבי [פרויקט בן־יהודה באינטרנט](https://benyehuda.org/read/15031). הוא זמין תמיד בכתובת הבאה:
<https://benyehuda.org/read/15031>